

***RELATII ROMÂNNO-UCRAINE.
ISTORIE ȘI CONTEMPORANEITATE***

***РУМУНСЬКО-УКРАЇНСЬКІ ВІДНОСИНИ.
ІСТОРІЯ ТА СУЧАСНІСТЬ***

***ROMANIAN-UKRAINIAN RELATIONS.
HISTORY AND CONTEMPORANEITY***

Volum finanțat de
UNIUNEA UCRAINENILOR DIN ROMÂNIA
Збірник видантй за фінансової підтримки
СОЮЗУ УКРАЇНЦІВ РУМУНІЇ

Redactor / Редактор:

Irina Liuba HORVAT / Ірина Люба ГОРВАТ

Tehnoredactare computerizată/ Техноредагування:

Cristian VIRAG / Крістіян ВІРАГ

Copertă / Обкладинка

Adriana BEJERA HORVAT / Адріана БЕЖЕРА ГОРВАТ

Coordonatori / Упорядники:

Irina Liuba HORVAT / Ірина Люба ГОРВАТ

Anastasia VENESH / Анастасія ВЕГЕШ

Referenți științifici / Наукові рецензенти:

Volodymyr ANTOFIICHUK / Володимир АНТОФІЙЧУК

Prof. univ. dr., Universitatea Națională „Iurii Fedkovyci” din
Cernăuți, Ucraina

Ioan HERBIL / Іван ГЕРБІЛ

Conf. univ. dr., Univ. Babeș-Bolyai Cluj-Napoca, România

Vasyl KOTSAN / КОЦАН Василь

Conf. univ. dr., Muzeul de Arhitectură și Civilizație Populară a
regiunii Transcarpatia, Ujhorod, Ucraina

EDITURA MUZEULUI SĂTMĂREAN,

Satu Mare, Bul. V. Lucaciu, nr. 21

Editură acreditată CNCS – C

ISSN 1843-7052

EDITURA RCR EDITORIAL

București, sector 2

Str. Laptari Tei 14 Bl. 4 Sc. 1 Et. 4 Ap. 25

**„RELAȚII ROMÂNNO-UCRAINE. ISTORIE ȘI
CONTEMPORANEITATE”**

**«РУМУНСЬКО-УКРАЇНСЬКІ ВІДНОСИНИ.
ІСТОРИЯ ТА СУЧАСНІСТЬ»**

**“ROMANIAN-UKRAINIAN RELATIONS.
HISTORY AND CONTEMPORANEITY”**

EDITORI

Irina Liuba HORVAT / Ірина Люба ГОРВАТ

Anastasia VEHESH / Анастасія ВЕГЕШ

Satu Mare

2025

Colegiul de redacție / Редакційна колегія:

Irina Liuba Horvat, dr., Muzeul Județean Satu Mare, România – redactor principal / **Ірина Люба Горват**, кандидат історичних наук, д-р., Повітовий музей Сату Маре, Румунія – голов. ред.

Mykola Vehesh, prof. univ. dr., Universitatea Națională din Ujhorod, Ucraina – redactor adjunct / **Микола Вегеш**, професор, доктор історичних наук, Ужгородський національний університет, Україна – заступник гол. ред.

Volodymyr Antofichuk, prof. univ. dr., Universitatea Națională din Cernăuți „Iurii Fedkovyci”, Ucraina / **Володимир Антофійчук**, професор, доктор філологічних наук, Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, Україна

Stepan Vidnianskyi, prof. univ. dr., membru corespondent al Academiei Naționale de Științe a Ucrainei, Kiev, Ucraina / **Степан Віднянський**, професор доктор історичних наук, член-кореспондент НАН України, Київ, Україна

Cornel Grad, prof. univ. dr., Universitatea de Vest „Vasile Goldiș” Arad, România / **Корнель Град**, професор, доктор історичних наук, Західний університет імені Василя Голдіша, Арад, Румунія

Herbil Ioan, conf. univ. dr., Universitatea Babeș-Bolyai, Cluj-Napoca, România / **Іван Гербіл**, доцент, доктор філологічних наук, Клужький університет імені Бабеша-Бояї, Румунія

Ivan Vovkanych, prof. univ. dr., Universitatea Națională din Ujhorod, Ucraina / **Іван Вовканич**, професор, доктор історичних наук, Ужгородський національний університет, Україна

Anastasia Vehesh, conf. univ. dr., Universitatea Națională din Ujhorod, Ucraina – redactor literar / **Анастасія Вегеш**, доцент, кандидат філологічних наук, Ужгородський національний університет, Україна – літ. ред.

Serhii Hakman, conf. univ. dr., Fondul de Caritate „Resurse și Inițiative Publice și Cernăuți, Ucraina / **Сергій Гакман**, доцент, кандидат історичних наук, Чернівці, Україна

Ion Dubovici, Prof. univ. dr., Universitatea Națională de Silvicultură a Ucrainei Lviv, Ucraina / **Іон Дубовіч**, професор, географічних наук, Національний лісотехнічний університет України, Львів, Україна

Liviu Marta, cerc. științific dr., Muzeul Județean Satu Mare, România / **Лівіу Марта**, кандидат історичних наук, науковий співробітник, Повітовий музей Сату Маре, Румунія

Cristian Virag, cerc. științific dr., Muzeul Județean Satu Mare, România / **Крістіан Віраг**, кандидат історичних наук, науковий співробітник, Повітовий музей Сату Маре, Румунія

Vasyl Kotsan, conf. univ. dr. – Muzeul de Arhitectură și Civilizație Populară a regiunii Transcarpatia, Ujhorod, Ucraina / **Коцан Василь** – кандидат історичних наук, директор Закарпатського музею народної архітектури та побуту, доцент кафедри археології, етнології та культурології Ужгородського національного університету.

CUPRINS / ЗМІСТ / CONTENTS

Paula Virag / Паула Віраг	11
<i>Cuvânt înainte / Передмова / Foreword</i>	
Анастасія Вегеш / Anastasia Vehesh	
Микола Вегеш / Mykola Vehesh	17
<i>Do ювілею d-ра Ірини Люби Горват</i>	
<i>Cu ocazia aniversării dnei dr. Irina Liuba Horvat</i>	
<i>To the anniversary of Dr. Iryna Lyuba Horvat</i>	
Ioan Herbil / Іван Гербіл	47
<i>Noi aspecte privind originea ucrainenilor maramureșeni</i>	
<i>Нові аспекти щодо походження мармароських українців</i>	
<i>New Aspects Regarding the Origin of the Maramureș Ukrainians</i>	
Олександр Монич / Oleksandr Monych	65
<i>Джерельна база реконструкції діяльності румунських монастирів у комітатах Угорського королівства Мараморош і Сату Маре (XVIII ст.)</i>	
<i>Sursele de bază privind reconstituirea vieții monahale din mănăstirile românești în comitatele Maramureș și Satu Mare (sec. XVIII)</i>	
<i>The source materials for the reconstruction of the activities of Romanian monasteries in Máramaros and Satu Mare counties of the Kingdom of Hungary (XVIII century)</i>	
Віктор Кічера / Viktor Kicera	75
<i>Апостольська адміністрація греко-католиків у Хусті у світлі архівних джерел та періодики</i>	
<i>Administratura apostolică a greco-catolicilor din Hust în lumina surselor de arhivă și a publicațiilor periodice</i>	
<i>Apostolic administration of Greek Catholics in Khust in the light of archival sources and periodicals</i>	
Юрій Данилець / Yuriy Danylets	89
<i>Rezistența religioasă în nordul Maramureșului în anii 1920 (pe baza materialelor de Arhivă a Muzeului Național din Praga)</i>	
<i>Релігійне протистояння в Північній Мараморощині в 1920-их рр. (На матеріалах Архіву національного музею в Празі)</i>	

Religious confrontation in northern Maramoros in the 1920s (based on the materials of the Archive of the National Museum in Prague)

Любов Шептицька / Lyubov Sheptytska

Іон Дубовіч / Ion Dubovici

Оксана Гриджук / Oksana Hrydzhuk

Тетяна Фомічева / Tetiana Fomicheva

111

Вплив москвофільства на національно-патріотичний рух Буковини та Галичини в XIX – на початку XX ст

Influența moscofililor asupra mișcării patriotice naționale din Bucovina și Galiția în secolul XIX – începutul secolului XX

The Influence of Muscophiles on the National Patriotic Movement in Bukovina and Galicia in the 19th and Early 20th Centuries

Микола Вереш / Mykola Vehesh

Ірина Люба Горват / Irina Liuba Horvat

127

Istoriografia ucraineană a Ucrainei Carpatice (cu ocazia a 150 de ani de la nașterea lui Augustin Voloșin și 85 de ani de la proclamarea Ucrainei Carpatice ca stat independent)

Українська історіографія Карпатської України (До 150-річчя від дня народження Августина Волошина і 85-річчя проголошення Карпатської України незалежною державою)

Ukrainian historiography of Carpathian Ukraine (To the 150th anniversary of the birth of Avgustyn Voloshyn and the 85th anniversary of the declaration of Carpathian Ukraine as an independent state)

Сергій Такман / Serhii Hakman

187

Приєднання Бессарабії та північної частини Буковини до складу СРСР: особливості воєнної операції

Aderarea Basarabiei și a părții de nord a Bucovinei la URSS: particularități ale operațiunilor militare

Inclusion of Bessarabia and the North part of Bukovina to the Soviet Union: peculiarities of the of the military operation

Василь Марчук / Vasyl Marchuk

207

Українська Греко-Католицька Церква: сторінки величі й трагедії (1940-1980-ті роки XX ст.)

Biserica Greco-Catolică ucraineană: pagini de măreție și tragedie (anii 1940-1980 ai sec. al XX-lea)

The Ukrainian Greek Catholic Church: pages of greatness and tragedy (1940s-1980s)

Володимир Алмашій / Volodymyr Almashii

Віталій Андреїко / Vitalii Andreiko

237

Особливості державотворчих процесів постреволюційної Румунії та Чехословаччини у контексті краху комуністичних режимів у країнах Центральної та Східної Європи

Particularități ale proceselor de construire a statului în România și Cehoslovacia postrevoluționare în contextul prăbușirii regimurilor comuniste din țările din Europa Centrală și de Est (1989–1992)

Specific features of state-forming processes in post-revolutionary Romania and Czechoslovakia in the context of the communist regimes downfall in the countries of Central and Eastern Europe (1989–1992)

Ігор Береш / Igor Vehesh

Маріанна Колодій / Marianna Kolodii

261

Виклики громадянської культури українського суспільства в умовах війни

Provocări ale culturii civice a societății ucrainene în condiții de război

Challenges to civic culture of Ukrainian society in the conditions of war

Lőrincz Norbert / Лорінц Норберт

271

The political and economic impact of Western supplied arms and aid to Ukraine. Analysis of the developed situation

Impactul politic și economic al ajutorului militar occidental furnizat Ucrainei. O analiză a situației create

Політичний та економічний вплив військової допомоги зарубіжних країн Україні: аналіз ситуації

Іон Дубовіч / Ion Dubovici

Любов Шептицька / Lyubov Sheptytska

Оксана Гридчук / Oksana Hrydzhuk

Олена Луцишин / Olena Lutsyshyn

Юлія Волковська / Yulia Volkovska

285

Демографічні проблеми в Україні: наслідки російської агресії

Probleme demografice în Ucraina: consecințele agresiunii ruse

Demographic problems in Ukraine: consequences of russian aggression

Георгій Філіпчук / Gheorghii Filipchuk

299

Державотворчі ідеали Івана Огієнка

Idealurile lui Ivan Ohienkoprivind constituirea statului

State-building ideals of Ivan Ohienko

Наталія Філіпчук / Natalia Filipciuk	
Мирослава Вовк / Măroslava Vovk	
Юлія Грищенко / Iulia Hryshcenko	313
<i>Українські художники у світовому музейному просторі (Я. Гніздоський, В. Кричевський)</i>	
<i>Pictorii ucraineni în spațiul muzeal mondial (Ya. Hnizdovskyi, V. Krychevskyi)</i>	
<i>Ukrainian Artists in the World Museum Space (Ya. Hnizdovsky, V. Krychevsky)</i>	
Анастасія Вегеш / Anastasia Vehesh	335
<i>Українські говори в літературно-художній антропонимії сучасних авторів</i>	
<i>Limba Ucraineană dialectală în antroponimia literară-artistică a autorilor moderni</i>	
<i>Ukrainian dialects in the literary anthroponymy of the modern writers</i>	
Оксана Тиховська / Oksana Tykhovska	349
<i>Архетипна образність повісті Михайла Трайсти «Незнайомка у фіалковій сукні»</i>	
<i>Imagini arhetipale ale povestirii lui Mihai Traistă „Străina în rochie mov”</i>	
<i>The archetypal figurativeness of Mykhailo Traista's Story «A Strange Woman in a Violet Dress»</i>	
Галина Кузь / Halyna Kuz	361
<i>Релігійні вірування буковинців у діалектній фразеології</i>	
<i>Credințele religioase ale bucovinenilor în frazeologia dialectală</i>	
<i>Religious beliefs of the people of Bukovyna in dialect phraseology</i>	
Світлана Пахомова / Svitlana Pakhomova	371
<i>Українська антропонімія в ретроспективі</i>	
<i>Sistemul antroponimic ucrainean în retrospectivă</i>	
<i>Ukrainian Anthroponimic System in Retrospective</i>	
Володимир Антофійчук / Volodymyr Antofiichuk	389
<i>Проза Корнелія Ірода</i>	
<i>Proza lui Corneliu Irod</i>	
<i>The prose of Corneliu Irod</i>	
Тетяна Сологуб-Коцан / Tatiana Solohub-Kotsan	403
<i>Публікації як результат міжнародної співпраці Ужгородського скансену та Повітового музею Satu Mare</i>	
<i>Publicațiile, ca rezultat al cooperării internaționale dintre Muzeul în aer liber din Ujhorod și Muzeul Județean Satu Mare</i>	
<i>Publications as a result of international cooperation of the Uzhgorod scansen and the County museum Satu Mare</i>	

Мар'яна Мегела / Mariana Megela 427

Колекція ікон Закарпатського музею народної архітектури та побуту
Colecția de icoane a Muzeului Civilizației și Arhitecturii Populare din Ujhorod
Collection of icons of Transcarpathian museum of folk architecture and life

Олена Кравчук / Olena Kravchuk

Оксана Шип / Oksana Shyp

Марія Стойка / Maria Stoika 455

*Україно-румунські зв'язки у контексті інтернаціоналізації діяльності Ко-
мунального закладу вищої освіти «Академія культури і мистецтв» Закар-
патської обласної ради*

*Relațiile ucraineano-române în contextul internaționalizării activității Instituției
Comunale de Învățământ Superior „Academia de Cultură și Arte” a Consiliului
Regional Transcarpatia*

*Ukrainian-Romanian relations in the context of internationalization of the activi-
ties of the Communal Institution of Higher Education «Academy of Culture and
Arts» of the Zakarpattia Oblast Council*

Василь Коцан / Vasyl Kotsan 467

Народне вбрання Мараморощини: українсько-румунські паралелі
Costumul popular maramureșean: paralele ucraineano-române
Folk costume of maramoroshyna: ukrainian-romanian parallels

Mihaela Grigorean / Міхаела Грігорян 479

Văgaș – un sat la frontiera uitării
Вугаш – село на межі забуття
Văgaș – a village on the border of oblivion

Ioan Herbil / Іван Гербіл 499

*Valentina-Larisa Petrețchi: „Valorificarea metodelor interactive în înțelegerea tex-
tului la ciclul primar*

*Валентина-Лариса Петрецька: «Використання інтерактивних методів
розуміння тексту в початковій школі»*

*Valentina-Larisa Petrețchi: "Utilizing Interactive Methods in Text Comprehension
in Primary Education"*

«Усякі, різні, розмаїті. Казки й оповідання румунських письменників» („În fel de fel de fețe. Povești și povestiri ale scriitorilor români”), trad. din limba română de Iryna Moisei, Mihaela Herbil și Liudmyla Dorosh

«Усякі, різні, розмаїті. Казки й оповідання румунських письменників», переклад з румунської мови Ірини Мойсей, Міхаєли Хербіл та Людмили Дорош

“All Sorts, Different, Diverse, Fairy Tales and Stories by Romanian Writers”, translated from Romanian by Iryna Moisei, Mihaela Herbil, and Liudmyla Dorosh

„50 de povești ucrainene”, trad. din limba ucraineană de Corneliu Irod

«50 українських казок», у перекладі з української мови Корнелія Ірода

“50 Ukrainian Fairy Tales”, translated from Ukrainian by Corneliu Irod

Ivan Neciui-Levytskyi, „Conceptia despre lume a poporului ucrainean. Schiță de mitologie ucraineană”, trad. Cristina Silaghi și Mihaela Herbil

Іван Нечуй-Левицький, «Світогляд українського народу. Ескіз української міфології», у перекладі Крістіни Сілагі та Міхаєли Гербіл

Ivan Neciui-Levytskyi, “The Worldview of the Ukrainian People. Outline of Ukrainian Mythology”, translated by Cristina Silaghi and Mihaela Herbil

Cuvânt înainte

Uniunea Ucrainenilor din România acordă o atenție deosebită vieții culturale și științifice a comunității pe care o reprezintă și, de asemenea, sprijină intens specialiștii din Ucraina și România susținând promovarea și diseminarea activității acestora prin organizarea de conferințe, simpozioane, mese rotunde, ateliere de lucru etc. Aceste evenimente au crescut ca număr și calitate mai ales de când frăiele Uniunii au fost preluate de către domnul Nicolae-Miroslav Petrețchi, care a înțeles faptul că prin cultură și prin cercetarea trecutului, a evoluției istorice a populației ucrainene, a relațiilor româno-ucrainene și prin diseminarea rezultatelor obținute se poate scoate la lumină buna colaborare dintre cele două popoare, trecutul, obiceiuri comune sau împrumutate de la o comunitate la alta etc.

Pe această linie se înscriu și seria de simpozioane „Relații româno-ucrainene. Istorie și contemporaneitate”, precum și volumul care adună în paginile sale lucrările prezentate de către specialiști de mare valoare din România și Ucraina. Volumul cuprinde articolele prezentate la cea de-a XI-a ediție a simpozionului, cu teme variate care se încadrează cronologic din perioada tumultuosului secol al XVIII-lea până în zilele noastre.

Sunt abordate subiecte de interes comun, legate de personalități care au influențat viața social-politică din ambele părți ale actualei granițe româno-ucrainene, dar și de cultură materială și spirituală a românilor și ucrainenilor care locuiesc de o parte și de alta a Tisei. Un alt subiect de mare actualitate este cel legat de relațiile diplomatice, politice și economice dintre cele două țări, dar și dintre Ucraina și Uniunea Europeană. Aspectele evoluției demografice ale Ucrainei, precum și situația bisericii greco-catolice ucrainene reprezintă teme importante ale acestui volum, care sunt abordate cu multă profunzime științifică.

Valoarea volumului de „Relații româno-ucrainene. Istorie și contemporaneitate” în cadrul relațiilor cultural-științifice dintre cele două țări este dovedită și de numărul mare de participanți a căror activitate științifică este recunoscută atât în România, cât și în Ucraina prin gradele profesional-științifice obținute de-a lungul timpului. Astfel, în paginile acestui volum se regăsesc nume de profesori universitari și cercetători ai universităților și institutelor de cercetare din Ucraina și România. Toate aceste trăsături contribuie

la sporirea importanței volumului în ceea ce privește colaborarea științifică și culturală dintre cele două țări.

Cu sprijinul necondiționat al domnului președinte al Uniunii ucrainenilor din România, Nicolae-Miroslav Petrețchi, doamna dr. Liuba Irina Horvat, editorul volumului „Relații Româno-Ucrainene. Istorie și contemporaneitate”, se remarcă ca fiind un reprezentat de seamă atât al vieții cultural-științifice, cât și al comunității ucrainene.

Fără strădaniile ei și sprijinul financiar, științific și moral al Uniunii Ucrainenilor din România, apariția volumului nu ar fi fost posibilă. Le mulțumim și ne exprimăm profunda recunoștință față de eforturile depuse pentru publicarea unor astfel de volume atât de benefice pentru relațiile dintre oamenii de știință și de cultură din cele două țări: România și Ucraina.

Din partea colectivului de cercetători ucraineni, o menționăm pe doamna Anastasia Vehesh, dr. în Științe Filologice, conf. univ., Catedra de limba ucraineană, Universitatea Națională din Ujhorod, Ucraina. Dumneaei s-a implicat în editarea prezentului volum, aducându-și contribuția pentru a ridica nivelul academic al demersului științific.

Consilier superior dr. Paula Virag
Ministerul Culturii, Direcția Județeană pentru Cultură Satu Mare

Передмова

Союз українців Румунії приділяє особливу увагу культурному та науковому життю громади, яку представляє, а також активно підтримує фахівців з України та Румунії, просуваючи та поширюючи їхню діяльність шляхом організації конференцій, симпозіумів, круглих столів, семінарів тощо. Ці заходи зросли за кількістю та якістю, особливо з тих пір, як Союз очолив пан Микола-Мирослав Петрецький. Він зрозумів, що через культуру та дослідження минулого, історичної еволюції українського населення, румунсько-українських відносин, а також через поширення отриманих результатів, можна виявити добру співпрацю між двома народами, минуле, спільні традиції, або запозичені від однієї громади до іншої тощо.

Серія симпозіумів «Румунсько-українські відносини. Історія та сучасність», а також збірник, що збирає на своїх сторінках праці високоповажних фахівців з Румунії та України, також є частиною цієї лінії. Збірник включає статті, представлені на XI-му випуску симпозіуму, з різними темами, які хронологічно припадають на період від бурхливого XVIII століття до наших днів.

Розглядаються спільні теми, пов'язані з особистостями, які вплинули на суспільне та політичне життя по обидва боки сучасного румунсько-українського кордону, а також з матеріальною та духовною культурою румунів та українців, які проживають по обидва боки Тиси. Ще однією дуже актуальною темою є дипломатичні, політичні та економічні відносини між двома країнами, а також між Україною та Європейським Союзом. Важливою частиною досліджень є аспекти демографічної еволюції України, а також становище Української греко-католицької церкви. Всі вони висвітлюються з великою науковою глибиною.

Цінність збірника «Румунсько-українські відносини. Історія та сучасність» у рамках культурно-наукових зв'язків між двома країнами також підтверджується великою кількістю учасників, чия наукова діяльність визнана як у Румунії, так і в Україні завдяки професійно-науковим ступеням, отриманим з часом. Таким чином, на сторінках цієї книги є імена університетських професорів та дослідників з уні-

верситетів та дослідницьких інститутів України та Румунії. Усі ці особливості сприяють підвищенню важливості збірника з точки зору наукової та культурної співпраці між двома країнами.

За безумовної підтримки голови Союзу українців Румунії Миколи-Мирослава Петрецького, др. Ірина Люба Горват, редакторка видання «Румунсько-українські відносини. Історія та сучасність», виділяється як видатна представниця як культурного та наукового життя, як румунської, так і української громади.

Без її зусиль та фінансової, наукової та моральної підтримки Союзу українців Румунії видання цього збірника було б неможливим. Ми дякуємо їй та висловлюємо глибоку вдячність за зусилля, докладені для видання таких збірників, які є настільки корисними для зв'язків між науковцями та діячами культури двох країн: Румунії та України.

Від імені української дослідницької спільноти хочемо згадати пані Анастасію Вегеш, кандидатку філологічних наук, доцентку кафедри української мови Ужгородського національного університету, Україна. Вона брала участь у редагуванні цього тому, сприяючи підвищенню академічного рівня наукової праці.

Старший радник др. Паула Віраг
Міністерство культури
Департамент культури повіту Сату Маре

Foreword

The Union of Ukrainians in Romania has paid special attention to the cultural and scientific life of the community it represents and has also intensely supported specialists from Ukraine and Romania by promoting and disseminating their activity by organizing conferences, symposiums, round tables, workshops, etc. These events have grown in number and quality, especially since the reins of the Union were coordinated by Mr. Nicolae-Miroslav Petreŧchi, who understood that through culture and research into the past, into the historical evolution of the Ukrainian population and into the Romanian-Ukrainian relations, as well as through the dissemination of the results obtained, the good collaboration between the two peoples, the past, common customs or customs borrowed from one community to another could be revealed.

Along this line, the symposium series "Romanian-Ukrainian Relations. History and Contemporaneity" also falls under this heading, as does the volume that gathers in its pages the works presented by highly valued specialists from Romania and Ukraine. The volume includes the articles presented at the 11th edition of the symposium, with varied themes that chronologically range from the tumultuous 18th century to the present day.

Topics of common interest are addressed, related to personalities who have influenced the social and political life on both sides of the current Romanian-Ukrainian border, but also related to the material and spiritual culture of Romanians and Ukrainians living on both sides of the Tisza river. Another highly topical theme is related to diplomatic, political and economic relations between the two countries, but also between Ukraine and the European Union. Aspects of the demographic evolution of Ukraine, as well as the situation of the Ukrainian Greek Catholic Church, represent important themes of this volume and are approached with great scientific depth.

The value of the volume "Romanian-Ukrainian Relations. History and Contemporaneity" within the cultural-scientific relations between the two countries is also proven by the large number of participants whose scientific activity is recognized both in Romania and in Ukraine through the professional-scientific degrees obtained over time. Thus, the pages of this book contain the names of university professors and researchers from universities and

research institutes in Ukraine and Romania. All these features contribute to increasing the importance of the volume in terms of scientific and cultural collaboration between the two countries.

With the unconditional support of the president of the Union of Ukrainians in Romania, Nicolae-Miroslav Petrețchi, sr. Irina Liuba Horvat, the editor of the volume "Romanian-Ukrainian Relations. History and Contemporaneity", stands out as a prominent representative of both the cultural-scientific life and the Ukrainian community.

Without her efforts and the financial, scientific and moral support of the Union of Ukrainians in Romania, the publication of the volume would not have been possible. We thank them and express our deep gratitude for the efforts made to publish such books so beneficial for the relations between scientists and culture from the two countries: Romania and Ukraine.

On behalf of the collective of Ukrainian researchers, we mention Ms. Anastasia Vehesh, Ph.D. in Philological Sciences, Associate Professor at the Department of Ukrainian Language, National University of Uzhgorod, Ukraine. She was involved in editing this volume, contributing to raising the academic level of the scientific endeavor.

**Senior advisor, phd. Paula Virag
Ministry of Culture, County Department
for Culture Satu Mare**

До ювілею д-ра Ірини Люби Горват

Анастасія Вегеш / Anastasia Vehesh

Микола Вегеш / Mykola Vehesh

До ювілею д-ра Ірини Люби Горват. У статті висвітлюються окремі аспекти наукової діяльності Ірини Люби Горват, яка пройшла шлях від аспірантки кафедри історії України Ужгородського університету до доктора наук. Свого часу великий резонанс викликала її дисертація на тему «Соціально-економічний і політичний розвиток українців Марамоущини (Румунія) в 1918–1945 рр.», яку вона успішно захистила в Інституті історії України НАН України. Упродовж 1997–2024 рр. дослідниця опублікувала понад 120 наукових праць, серед яких ґрунтовні монографії, науково-популярні книги та навчальні посібники. Її притаманні чудові організаторські здібності науковця, про що свідчать її численні виступи на конференціях та уміння редагувати і видавати міжнародний науковий збірник «Румунсько-українські відносини. Історія та сучасність». Статті Ірини Люби Горват публікувалися на сторінках престижних українських і зарубіжних наукових видань. У додатках подається бібліографія, де поміщені основні праці дослідниці.

Ключові слова: Історична наука, румунсько-українські відносини, Україна, Румунія, Марамоущина, Ужгородський університет, Повітовий музей Сату Маре, Союз Українців Румунії.

Cu ocazia aniversării dnei dr. Irina Liuba Horvat. Articolul evidențiază anumite aspecte ale activității științifice ale Irinei Liuba Horvat, care a trecut de la doctorand al Catedrei de Istorie a Ucrainei a Universității Ujhorod, la doctor în științe. La un moment dat, disertația sa pe tema „Dezvoltarea socio-economică și politică a ucrainenilor din Maramureș (România) în 1918–1945”, pe care a susținut-o cu succes la Institutul de Istorie al Ucrainei din cadrul Academiei Naționale de Științe a Ucrainei, a stârnit un mare interes. În perioada 1997–2024 cercetătoarea a publicat peste 120 de lucrări științifice, inclusiv monografii, cărți științifice și cursuri. Posedă abilități organizatorice excelente ca om de știință, dovadă fiind numeroasele sale apariții la conferințe și capacitatea ei de a edita și publica volumul științific internațional „Relații româno-ucrainene. Istorie și contemporaneitate”. Articolele Irinei Liuba Horvat au fost publicate pe paginile unor prestigioase publicații științifice ucrainene și străine. Anexele conțin o bibliografie cuprinzând principalele lucrări ale cercetătoarei.

Cuvinte cheie: științe istorice, relații româno-ucrainene, Ucraina, România, județul Maramureș, Universitatea Națională din Ujhorod, Muzeul Județean Satu Mare, Uniunea Ucrainenilor din România.

To the anniversary of Dr. Iryna Lyuba Horvat. *The article highlights some aspects of the scientific activity of Iryna Lyuba Horvat, who went from being a graduate student of the Department of History of Ukraine at Uzhhorod University to becoming a Doctor of Sciences. At one time, her dissertation on the topic „Socio-economic and political development of the Ukrainians of Maramures region (Romania) in 1918-1945”, which she successfully defended at the Institute of History of Ukraine of the National Academy of Sciences of Ukraine, caused a great resonance. During 1997–2024, the researcher published more than 120 scientific works, including thorough monographs, popular science books, and textbooks. She has excellent organizational skills of a scientist, as evidenced by her numerous speeches at conferences and her ability to edit and publish the international scientific collection „Romanian-Ukrainian Relations. History and modernity”. Iryna Lyuba Horvat’s articles were published on the pages of prestigious Ukrainian and foreign scientific editions. A bibliography containing the main works of the researcher is provided in the appendices.*

Keywords: *Historical science, Romanian-Ukrainian relations, Ukraine, Romania, Maramures region, Uzhhorod University, Satu Mare County Museum, Union of the Ukrainians of Romania.*

Українська історична наука має давні корені й традиції. Вона формувалася і розвивалася не тільки на споконвічних українських землях, які в різні історичні періоди входили до різноманітних державних утворень, але й далеко за її межами. Чимало видатних українських учених змушені були емігрувати в країни Європи, щоб уникнути репресій у часи царизму та особливо під час встановлення більшовицького диктаторського режиму. Саме з цих причин покинули рідну землю легендарні Михайло Грушевський і Володимир Винниченко, а в демократичній міжвоєнній Чехословаччині виник і розвивався Український вільний університет, у якому працювали визначні історики Дмитро Дорошенко, Олександр Оглоблин, Наталія Полонська-Василенко, Дмитро Антонович, Володимир Кубійович та багато інших. У демократичній Європі вони мали можливість написати й опублікувати фундаментальні історичні праці, які назавжди увійшли до золотого фонду української науки. І як не погодитися з висловлюванням видатного українського історика Ярослава Дашкевича, що «лише там можна було писати вільно»¹. Українські історики в еміграції не лише публікували праці, але й створювали власні «історичні школи», які існують до цього часу. Сьогодні важко собі уявити сучасну історичну науку без ґрунтовних наукових досліджень Івана Ваната, Миколи Неврлого і Миколи Мушинки в Словаччині, Іштвана Удворі в Угорщині, Янка Рамача і Юліана Тамаша в Сербії, Ореста Субтельного і Аркадія Жуковського в Канаді, Петра Стерча і Петра Мірчука в США. Укра-

¹ Дашкевич Я. Чи відкриються невідомі сторінки історії УПА? *Сучасність*. 1992. № 11. С. 65.

їнську історичну науку в Румунії гідно представляє д-р Ірина Люба Горват, яка в ці дні відзначає свій славний ювілей.

Ірина Люба Горват народилася 17 вересня 1963 року в мальовничому українському селі Рускові на території румунської частини Мараморощини в сім'ї вчителів. На формування майбутнього науковця впливають різні фактори: наявність таланту, родина, школа, навколишнє середовище тощо. Саме родинні традиції, на наш погляд, мали чи не найбільший вплив на формування світогляду Ірини Люби. Тим більше, що батько Василь – професійний історик, який упродовж багатьох років досліджував не лише історію рідного села, але й українців Мараморощини загалом. Саме від нього майбутня дослідниця вперше почула легенди про Пинтіу та карпатських опришків, полюбила історію й рідну культуру, досконало вивчила літературну українську мову. Мама Ірина привила їй любов до українського слова, пісні, фольклору. У рідному селі вона закінчила перші вісім класів місцевої школи, а в 1977–1981 роках продовжила навчання в промисловому ліцеї №6 міста Бая Маре. Спочатку працювала вихователькою, а згодом – вчителькою історії в 5–10 класах в Рускові. Це був непростий етап у житті румунського народу, коли політичний режим Н. Чаушеску перебував в агонії, а наслідки диктатури відчували на собі не тільки еліта країни, але й прості люди. Румунська революція розпочалася в місті Тімішоара і згодом поширилась на всю країну, що призвело до відкритого судового процесу та страти комуністичного лідера країни Ніколае Чаушеску та кінця 42-річного комуністичного правління в Румунії.

Початок 90-х років минулого століття ознаменувався демократичними перетвореннями в Румунії, завдяки яким країна поступово шукала шляхи виходу з кризи, яка затягнулася. Створилися кращі умови для розвитку освіти. Ірина Люба серед перших українських дівчат одержала можливість здобути вищу освіту за кордоном. Після успішних вступних іспитів її було зараховано на перший курс історичного факультету Ужгородського державного університету. У цьому найпрестижнішому вищому навчальному закладі українського Закарпаття їй читали лекції визначні історики Іван Гранчак, Едуард Балагурі, Іван Мандрик, Михайло Тиводар, Олег Мазурок, а доктор історичних наук, професор Володимир Задорожний взяв на себе наукове керівництво спочатку курсовими, а потім і дипломною роботою Ірини Люби Горват. Маємо всі підстави вважати, що закарпатська історична школа зробила великий вплив на формування Ірини Люби Горват як науковця, професійного історика, а згодом і талановитого організатора наукового життя в Румунії.

Ще студенткою Ірина Люба почала досліджувати соціально-економічну, політичну і культурну історію українців Румунії. Хоча частково цю проблематику вже порушували у своїх працях ужгородські науковці Василь Маркуш і Томаш Сопко, однак саме Ірині Любі Горват вдалося комплексно дослідити цю тему, яка згодом переросла в її дисертацію на здобуття наукового ступеня. З першою науковою доповіддю на тему «Етнокультурний ренесанс українців Марамороського повіту (Румунія)» дослідниця виступила на престижній міжнародній науковій конференції «Соціально-економічні та етнополітичні зміни в країнах Центральної і Південно-Східної Європи (друга половина 80-х – перша половина 90-х років ХХ ст.)», яка проходила 26–27 вересня 1996 року в Ужгороді². Перші наукові публікації молодої дослідниці високо оцінили рецензенти, які відзначали високу працездатність історика та новизну її наукових пошуків. Упродовж навчання в аспірантурі при кафедрі історії України Ужгородського державного університету Ірина Люба Горват опублікувала 6 монографій і науково-популярних книг та десятки статей із досліджуваної проблематики. Її наукові розвідки були опубліковані на сторінках тематичного наукового збірника «Актуальні та малодосліджені проблеми історії України», у Науковому збірнику Товариства «Просвіта», в авторитетному збірникові наукових праць «Carpatica–Карпатика». Один лише перелік книг, які видала Ірина Люба Горват упродовж навчання в аспірантурі, свідчить про широкий спектр її наукових інтересів та зацікавлень: «Українська Повстанська Армія: сторінки історії (1942–1944)» (1997), «Українці Румунії (Мараморощини): проблеми соціально-економічного та політичного розвитку (1918–1944)» (1997), «Вчитель і учень (Ілля Шульга і Володимир Задорожний: історичні портрети)» (1998), «Короткий життєпис академіка Володимира Грабовецького: (До 70-річчя з дня народження)» (1998), «Михайло Грушевський: Деякі аспекти наукової і політичної діяльності» (1998), «Нариси історії українців Мараморощини (Румунія) в 1918–1945 роках» (1998), «Румунія і Карпатська Україна (1938–1939)» (1999).

Наприкінці 90-х років ХХ століття Ірина Люба Горват цілком справедливо вважалася одним із головних дослідників історії українців Румунії. Її плідна і цілеспрямована наукова діяльність закономірно увінчалася захистом дисертації на здобуття наукового ступеня канди-

² Горват І.-Л. Етнокультурний ренесанс українців Марамороського повіту (Румунія). Соціально-економічні та етнополітичні зміни в країнах Центральної і Південно-Східної Європи (друга половина 80-х – перша половина 90-х років ХХ ст.). Матеріали міжнародної наукової конференції. 26–27 вересня 1996 р. Ужгород, 1997. С. 207–209.

дата історичних наук. Варто акцентувати на двох важливих аспектах: по-перше, дослідниця, на відміну від багатьох дисертантів, спромоглася опублікувати свою дисертацію окремою монографією ще до захисту; по-друге, Ірина Люба Горват не побоялася подати дисертацію на захист у найбільш авторитетну і престижну в Україні Вчену раду – до Інституту історії України Національної Академії Наук України, яку очолював славетний дослідник історії України академік Валерій Смолій. Дисертацію Ірини Люби Горват «Соціально-економічний, політичний і культурний розвиток українців Мараморощини (Румунія) в 1918–1945 рр.» також обговорювали академік Петро Тронько, члени-кореспонденти НАН України Ірина Мельникова, Павло Сохань, доктори історичних наук, професори Анатолій Пінчук, Степан Віднянський, Станіслав Кульчицький та багато інших визначних українських учених.

Дисертацію Ірини Люби Горват про українців Мараморощини (Румунії) можна сміливо вважати своєрідною енциклопедією життя окремої частини великого українського народу. Актуальність цієї проблеми полягала вже в самій її постановці. Дослідниця аргументовано довела, що невелика гілка українського народу, перебуваючи у складі багатьох чужих державних утворень, зуміла зберегти свої національні звичаї і традиції, не піддалася мадяризації, румунізації, денаціоналізації. Хоча дисертація була присвячена періоду 1918–1945 років, тобто етапу між двома світовими війнами, Ірина Люба Горват зробила ґрунтовний екскурс у минуле рідного краю. Вона переконливо довела, що в такому багатонаціональному краї, яким був Мараморош, протягом XIV–XX ст. відбувалися значні демографічні зміни, пов'язані з різноманітними колонізаційними процесами, природним приростом населення, економічним, політичним і культурним розвитком, які, безперечно, впливали також на видозміну внутрішніх кордонів між етнічними групами. У цьому контексті не були винятком і українці, які в результаті поразки Австро-Угорської монархії в Першій світовій війні опинились на території лівобережної частини Мараморощини – Румунії³. У дисертаційному дослідженні авторка використала архівні фонди Румунії (Клуж-Напока, Сату Маре, Бая Маре), Росії (Центральний архів Міністерства Державної Безпеки) та України (Державний

³ Дет. див.: Горват І.-Л. Соціально-економічний і політичний розвиток українців Мараморощини (Румунія) в 1918–1945 рр. Дис. ... канд. іст. наук / Ужгородський національний університет. Ужгород, 1999. 162 с.; Горват І.-Л. Соціально-економічний і політичний розвиток українців Мараморощини (Румунія) в 1918–1945 рр. Автореферат дис. ... канд. іст. наук. Київ, 1999. 17 с.

архів Закарпатської області), збірники документів і щоденників, матеріали тогочасної періодики, мемуарну літературу та сотні монографій і статей. Необхідно констатувати, що переважну більшість архівних документів дослідниця ввела до наукового обігу вперше. Дисертацію високо оцінили офіційні опоненти і рецензенти, всі без винятку члени Спеціалізованої Вченої ради Інституту історії України НАН України. У 1999 році Вища Атестаційна Комісія України (ВАК) присудила Ірині Любі Горват науковий ступінь кандидата історичних наук зі спеціальності «Історія України».

Чимало дослідників після захисту дисертації уповільнюють темпи наукової роботи, як кажуть, «спочивають на лаврах». Це твердження зовсім не стосується Ірини Люби Горват, яка продовжувала активно досліджувати маловідомі сторінки історії українського народу. Лише впродовж 2000 року дослідниця підготувала і видала матеріали до лекцій та методичні посібники «Громадсько-політична і культурно-освітня діяльність Василя Гренджі-Донського (1897–1974)», «Історична наука в Ужгородському державному університеті», «Українська державність у XX столітті», «Українська історична наука в середині XIX – на початку XXI століття», «Карпатська Україна 1938–1939 років у портретах». Ці її книги, написані з нових позицій, ще тривалий час використовувалися студентами історичного факультету Ужгородського державного університету як об'єктивні та незаангажовані навчально-методичні посібники. Сьогодні ці книги вже можна вважати бібліографічною рідкістю, але на той час у них була запропонована нова періодизація історії України XX століття, позбавлена комуністичних ярликів, уперше висвітлювалися державотворчі процеси.

Окремої уваги заслуговує книга Ірини Люби Горват «Сторінки історії Закарпаття: історичні статті, есе, історико-біографічні нариси»⁴, написана у співавторстві. Під редагуванням Ірини Мойсей книга була видана Союзом Українців Румунії в бухарестському видавництві «Мустанг». Цю працю можна розцінювати як своєрідний підсумок багаторічної наукової роботи Ірини Люби Горват з висвітлення життєписів видатних українців. Серед героїв книги Михайло Грушевський і Михайло Драгоманов, Іван Крип'якевич і Дмитро Багалій, В'ячеслав Липинський і Василь Пачовський, Василь Гренджа-Донський і Августин Волошин, Федір Вовк і Євген Петрушевич, митрополит Андрей Шептицький і Олег Ольжич. У науково-популярному стилі написа-

⁴ Береш М.М., Горват І.-Л. Сторінки історії Закарпаття: історичні статті, есе, історико-біографічні нариси / Союз Українців Румунії. Бухарест: Видавництво «Мустанг», 2003. 407 с.

ні нариси про Олексу Довбуша і карпатських опришків, про Богдана Хмельницького і запорізьких козаків, про Петра Могилу і визначних професорів Києво-Могилянської академії. Чимало місця відводиться яскравим сторінкам українського державотворення в ХХ столітті – Гуцульська республіка, злука УНР і ЗУНР, історія Карпатської України. Слушно акцентувала Ірина Мойсей на важливості виходу у світ цієї книги: «Авторами підготовлено ряд статей, у яких піднімаються різні аспекти історії Закарпаття. Через розкиданість по періодичних і малотиражних наукових виданнях, вони недоступні читачам. Кожна із статей цікава, тому що дуже мало осіб знають історію Закарпаття. Багато з них не втратили наукової, публіцистичної актуальності». Теплих слів заслуговують упорядковані та редаговані (у співавторстві та особно) Іриною Любою Горват книги «Відкриття погруддя Тараса Шевченка в Сату Марє» (2009), «Слов'янські та румунські рукописи, які зберігаються в Бібліотеці Ужгородського національного університету. Каталог» (2012), «Тарас Шевченко – апостол українського народу. Видання приурочене до 200-річчя від дня народження Тараса Шевченка» (2013), «Ікони колекції Повітового музею Сату Марє. Каталог» (2014).

Між Ужгородським національним університетом і Повітовим музеєм Сату Марє ще в 90-х роках минулого століття встановилися наукові контакти, які не припиняються до цього часу. За ініціативою д-ра. Віорела Чуботи та провідних науковців УжНУ було започатковано видання міжнародного наукового збірника «Румунсько-українські відносини: історія та сучасність». Упродовж 25-ти років плідної співпраці видано 10 ґрунтовних випусків цього унікального видання. Однак, якщо протягом 1999–2014 років матеріали міжнародних симпозіумів публікувалися неперіодично, то завдяки Ірині Любі Горват як головному редактору, побачили світ один за одним 5 томів (2015, 2016, 2018, 2019, 2021). Йдеться не тільки про кількісні показники, але кардинально змінився зміст і якість наукових матеріалів, які в ньому поміщаються. Завдяки головному редактору суттєво розширилася географія авторів наукових статей (окрім румунських та ужгородських науковців, у збірнику регулярно публікуються вчені з Києва, Львова, Чернівців, Івано-Франківська тощо). З ініціативи Ірини Люби Горват була створена постійна редакційна колегія міжнародного наукового збірника, до якої ввійшли відомі вчені Володимир Антофійчук (Чернівецький університет), Степан Віднянський (Інститут історії України НАН України), Микола Мушинка (іноземний член НАН України), Корнель Град (Західний університет імені Василя Голдіша), Іван Гербіл (Клузький університет імені Бабеша-Бояї), Іон Дубовіч (Національ-

ний лісотехнічний університет у Львові) та низка інших, що підвищило науковий статус видання.

У 2000–2023 роках її праці друкувалися в багатьох вітчизняних і зарубіжних журналах та наукових збірниках: «Наш голос», «Вільне слово», «Український вісник», «Румунсько-українські відносини: історія та сучасність», «Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Політологія. Соціологія. Філософія», «Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Історія», «Наукові записки Національного університету «Острозька академія», «Українці-русини: етнолінгвістичні та етнокультурні процеси в історичному розвитку», «Сторінки Румунської Шевченкіани. Двомовне видання», «Актуальні проблеми політичної науки», «Науковий збірник Закарпатського музею народної архітектури та побуту», «Carpatica – Карпатика: Історія і культура Закарпаття XX століття», «Cultura materiala și spirituală din Bazinul Tisei Superioare. Influența populației germane asupra culturii celorlaltor etnii din regiune», «Studii și comunicări. Seria Istorie. Etnografie. Arta. XXV», «Satu Mare Studii și comunicaări. Seria: Istoria–Etnografie–Arta–Restaurare–Conservare. XXVII», «Карпатська Україна – незалежна держава. Матеріали Міжнародної наукової конференції, присвяченої Незалежності Карпатської України (м. Ужгород, 14–15 березня 2019 року)», «Карпатська Україна – етап українського державотворення: історія і сучасність. Матеріали наукової конференції, присвяченої 80-річчю проголошення незалежності Карпато-Української держави і 145-річчю від дня народження видатного закарпатського політика й громадсько-культурного мислителя Августина Волошина (м. Ужгород, 14 березня 2019 року)» тощо.

Упродовж своєї наукової діяльності д-р Ірина Люба Горват видала 20 монографій і науково-популярних книг та понад 100 наукових статей, рецензій, розвідок. Погодьтеся, що зроблено чимало. Не треба забувати, що окрім наукової роботи, Ірина Люба Горват активно займається громадсько-політичною і культурницькою діяльністю, виконуючи обов'язки генерального секретаря Союзу Українців Румунії, голови Сату Марської організації СУР, наукового співробітника Повітового музею міста Сату Маре. Після широкомасштабного російського вторгнення в Україну Ірина Люба Горват активно займається волонтерською діяльністю, допомагаючи нашій державі вистояти в цей важкий для нас час. Як науковець і людина, вона завжди займала чіткі українські позиції. Любов'ю до рідної історії, культури, мови проникнута кожна її наукова праця, українська ідея характерна для кожного її виступу на конференціях та під час зустрічей із школярами. В од-

ній із своїх статей, опублікованій на шпальтах «Вільного слова», Ірина Люба Горват щирими словами висловила про роль рідної мови в житті народу: «Мова – це історія народу, його світогляд, інтелектуальний та духовний результат кількатисячної еволюції кожного етносу. Без своєї мови, самобутньої культури немає народу. Українською мовою говорили наші бабусі та дідусі, наші матері та батьки співали колискові пісні. Наші люди плакали і плачуть, сміялись і сміються рідною мовою...»⁵.

Хоча вона перш за все відома в наукових колах завдяки своїм працям з історії українців Мараморощини (Румунії) та публікаціям про українсько-румунські відносини в XX столітті, проте проблематика її наукових зацікавлень значно ширша: історія державотворчих процесів в Україні, національно-визвольні змагання українського народу в 1918–1919 роках, історія Карпатської України 1938–1939 років, українська політична еліта в XX столітті, освіта і культура Закарпаття, розвиток української історичної науки на рубежі XIX–XX ст., історія Ужгородського національного університету, джерелознавство та іконографія. Ірина Люба Горват – автор і співавтор численних праць про видатних діячів української історії та культури. Її перу належать ґрунтовні нариси про видатних закарпатських істориків Іллю Шульгу, Томаша Сопка, Василя Маркуша, Івана Гранчака, Григорія Павленка, Володимира Задорожного, Михайла Тиводара, Дмитра Данилюка, більшість із них були її вчителями під час навчання на історичному факультеті Ужгородського університету. Вона завжди з теплотою згадує своїх наставників, бере участь у наукових конференціях, присвячених вшануванню їх пам'яті.

Наукові заслуги д-ра Ірини Люби Горват теж належним чином оцінені. Вона – почесний доктор Ужгородського національного університету (*Honoris causa*). 19 жовтня 2018 року на урочистому засіданні Вченої ради Ужгородського національного університету ректор Володимир Смоланка виголосив подяку Ірині Любі Горват за особисті досягнення в галузі освіти та науки, за вагомий внесок у розвиток міжнародного співробітництва між Україною і Румунією. Вітаючи пані Ірину Любу зі славним ювілеєм, хочемо побажати їй здоров'я, щастя і сповнення мрій. Нехай Ваше життя буде осяяне добром, повагою та любов'ю з боку друзів, теплом, достатком і затишком у домі! Нехай кожне починання успішно втілюється, а людська повага та визнання крокують поруч із Вами! Хай доля щедро обдаровує всілякими земними благами, а друзі та ділові партнери ніколи не розчаровують!

⁵ Горват І.-Л. Рідна мова – основа нашої ідентичності. *Вільне слово*. Культурно-просвітницький часопис Союзу українців Румунії. 2015. № 5–6. С. 10.

Вибрана Бібліографія І.-Л. Горват

Окремі видання

1. Береш М., Горват І.-Л., Ікавчук Л. Українська Повстанська Армія: сторінки історії (1942–1944) / Ужгородський державний університет. Ужгород, 1997. 100 с. Із змісту: Вступ; Розділ І. Утворення і діяльність Української Повстанської Армії «Поліська Січ»; Розділ ІІ. Боротьба Української Повстанської Армії в 1942–1944 роках; Висновки; Список використаних джерел та літератури.
2. Береш М., Горват І.-Л., Українці Румунії (Мараморощини): проблеми соціально-економічного та політичного розвитку (1918–1944) / Ужгородський державний університет. Ужгород, 1997. 60 с. Із змісту: Вступ; Розділ І. Українці Марамороша в період між 1918 і 1940 роками; Розділ ІІ. Мараморощина в період Другої світової війни; Висновки; Додатки.
3. Береш М., Горват І.-Л., Вчитель і учень (Ілля Шульга і Володимир Задорожний: історичні нариси) / Ужгородський державний університет, Історичний факультет. Ужгород, 1998. 26 с. Із змісту: «Історія була його душею. Україна – любов'ю: (Професор Ілля Шульга – видатний історик України); Дослідник рідної історії: (Професор Володимир Задорожний та його школа)».
4. Береш М., Горват І.-Л., Короткий життєпис академіка Володимира Грабовецького: (До 70-річчя з дня народження) / Ужгородський державний університет, Науково-дослідний інститут Карпатознавства, Карпатське братство. Ужгород: Колір Прінт, 1998. 99 с. Із змісту: Вступ; Володимир Грабовецький: шлях в науку; Сторінки історії України в працях В. В. Грабовецького; Прикарпаття в XII–XV століттях; Антифеодальна боротьба карпатського опришківства в XVI–XIX століттях; Запорізькі козаки, Богдан Хмельницький і народно-визвольна війна українського народу 1648–1654 рр.; Вірменські поселення в Україні; Села і містечка Прикарпаття; Проблеми історії Закарпаття в наукових студіях В. В. Грабовецького. Закарпатська Гуцульщина в XIII–XX ст.; Олекса Довбуш і опришки на Закарпатті; Запорізькі козаки і Закарпаття; Висновки; Короткі відомості про авторів. Рец.: Довганич М. Шануймо при житті. *Новини Закарпаття*. 1998. 16 квітня; Грицак А. Книги про наших земляків. *Галичина*. 1998. травень; Лазоришин І. Учителеві – на многая і благая літа: (Шпіц до книги «Короткий життєпис академіка Володимира Грабовецького»). *Актуальні та малодосліджені проблеми історії України*. Випуск другий. Ужгород, 1998. С. 84–86; Лазоришин І. Те саме. *Ювіле-*

- йний збірник на пошану історика України академіка Володимира Грабовецького: До 70-річчя з дня народження. Ужгород, 1998. С. 123–125.
5. Вегеш М., Горват І.-Л., Михайло Грушевський: Деякі аспекти наукової і політичної діяльності / Ужгородський державний університет. Ужгород: Колір Прінт, 1998. 38 с. Із змісту: Вступ; Політичні погляди і концепція української державності в публіцистиці М. Грушевського; Проблеми історії Закарпаття в працях Михайла Грушевського; Михайло Грушевський в оцінці Івана Лисяка-Рудницького; Замість висновків.
 6. Вегеш М., Горват І.-Л., Нариси історії українців Мараморощини (Румунія) в 1918–1945 роках / Ужгородський державний університет. Ужгород: Колір Прінт, 1998. 87 с. Із змісту: Вступ; Розділ І. Українці Мараморощини між двома світовими війнами; Розділ ІІ. Мараморощина в період Другої світової війни; Висновки.
 7. Горват І.-Л., Соціально-економічний, політичний і культурний розвиток українців Мараморощини (Румунія) в 1918–1945 рр. Ужгород, 1998. 171 с. Із змісту: Вступ; Розділ І. Соціально-економічний, політичний і культурний розвиток українців Мараморощини в українській і зарубіжній історіографії; Розділ 2. Українці Мараморощини в період між двома світовими війнами; Розділ 3. Українці Мараморощини в період Другої світової війни; Висновки; Список використаних джерел та літератури.
 8. Горват І.-Л., Соціально-економічний і політичний розвиток українців Мараморощини (Румунія) в 1918–1945 рр. Дис. ... канд. іст. наук / Ужгородський національний університет. Ужгород, 1999. 162 с.
 9. Горват І.-Л. Соціально-економічний і політичний розвиток українців Мараморощини (Румунія) в 1918–1945 рр. Автореферат дис. ... канд. іст. наук. Київ, 1999. 17 с.
 10. Вегеш М., Горват І.-Л., Румунія і Карпатська Україна (1938–1939). Короткий історичний нарис / Ужгородський державний університет. Ужгород, 1999. 20 с.
 11. Вегеш М., Горват І.-Л., Громадсько-політична і культурно-освітня діяльність Василя Гренджі-Донського (1897–1974): (Матеріали до спецкурсу «Історія української культури ХХ століття») / Ужгородський державний університет, Науково-дослідний інститут Карпатознавства. Ужгород: ТОВ «Колір-принт», 2000. 106 с. Із змісту: Життєвий і творчий шлях Василя Гренджі-Донського; Василь Гренджа-Донський в історіографії; Василь Гренд-

- жа-Донський – редактор журналу «Наша Земля» (1927–1928); Сторінки історії Закарпатської «Просвіти» в публіцистиці Василя Гренджі-Донського; Василь Гренджа-Донський у спогадах друзів; Якої України хотів Василь Гренджа-Донський; Олександр Духнович в публіцистиці В. Гренджі-Донського; Щоденник «Щастя і горе Карпатської України» – історичне джерело; Галичани на Закарпатті. Василь Гренджа-Донський розповідає; Кривава казка; Учень Тараса Шевченка; Перший літописець Карпатської України; Повернення Василя Гренджі-Донського; Президент Карпатської України в оцінці Василя Гренджі-Донського. Рец.: Гаврош О. З наукової скрині: Огляд книжкового ринку. *Ужгород*. 2000. 5 серпня; Анталовський В., Анталовський І. Присвячено Дню Незалежності України. *Верховина*. 2000. 16 серпня; Хланта О. Слово про Василя Гренджу-Донського. *Срібна Земля*. 2000. 9 грудня; Фединишенець В. Земляк про земляка й по-земляцькому: Штрих про одну книгу проф. Миколи Вегеша. *Крайові літературні здвиги*. Ужгород, 2000. С. 160; Ковальчук Г. Аби краще пізнати рідний край: (До відділу краєзнавчої Закарпатської обласної універсальної наукової бібліотеки надійшла література, яка зацікавить шанувальників краєзнавства. *Новини Закарпаття*, 2001. 22 лютого.
12. Вегеш М., Горват І.-Л., Історична наука в Ужгородському державному університеті: (Матеріали до лекцій для студентів історичного факультету) / Ужгородський державний університет, Науково-дослідний інститут Карпатознавства. Ужгород, 2000. 160 с. Із змісту: Ілля Шульга; Томаш Сопко; Василь Маркуш; Іван Гранчак; Григорій Павленко; Володимир Задорожний; Михайло Тиводар; Дмитро Данилюк; Павло Федака.
 13. Вегеш М., Горват І.-Л., Українська державність у ХХ столітті: (Матеріали до лекцій для студентів історичного факультету) / Ужгородський державний університет, Кафедра історії України, кафедра політології. Ужгород, 2000. 98 с. Із змісту: Вступ; Етап перший. Українська державність часів Центральної Ради, УНР і ЗУНР; Етап другий. Українська державність періоду Карпатської України; Етап третій. Акт 30 червня 1941 р. про відновлення Української державності; Етап четвертий і останній. Україна – незалежна держава; Головні події в історії української державності ХХ століття; Тематика курсових робіт з історії української державності ХХ століття.
 14. Вегеш М., Горват І.-Л., Українська історична наука в середині

- XIX – на початку XXI століття: (Матеріали до лекцій для студентів історичного факультету) / Ужгородський державний університет, Науково-дослідний інститут Карпатознавства. Ужгород, 2000. 135 с. Із змісту: Володимир Антонович; Михайло Драгоманов; Хведір Вовк; Михайло Грушевський; Дмитро Багалій; Іван Крип'якевич; Василь Пачовський; В'ячеслав Липинський; Петро Стерчо; Іван Лисяк-Рудницький; Валерій Смолій; Степан Віднянський.
15. Вегеш М., Горват І.-Л., Карпатська Україна 1938–1939 років в портретах: (Методичний посібник для студентів історичного факультету, що вивчають «Краєзнавство» / Ужгородський державний університет, Науково-дослідний інститут Карпатознавства. Ужгород: Видавництво «Колір-принт», 2000. 101 с. Із змісту: Юліан Ревай; Федір Ревай; Михайло Брацайко; Степан Ключурак; Михайло Колодзінський; Олег Ольжич; Іван Рогач; Вікентій Шандор; Омелян Невицький; Федір Тацинець; Степан Фігура і Яків Завальницький; Йосип Дудикевич; Микола Шимоня; Степан Маріконь. Рец.: Анталовський В., Анталовський І. З когорти борців за волю. *Верховина*. 2000. 23 вересня.
16. Вегеш М., Горват І.-Л., Сторінки історії Закарпаття: історичні статті, есе, історико-біографічні нариси / Союз Українців Румунії. Бухарест: Видавництво «Мустанг», 2003. 407 с. Із змісту: Від авторів; Михайло Грушевський про Закарпаття; Михайло Грушевський про Переяславську угоду 1654 року; Слово про вчителя Михайла Грушевського; Академік Іван Крип'якевич про Закарпаття; Закарпаття в науковій спадщині Михайла Драгоманова; Василь Пачовський про Закарпаття; В. Липинський – історик і політик; Український антрополог Хведір Вовк; «... Аби молодіж... у звичаях добрих і в науках навчена була»; Академік Дмитро Багалій про Сковороду; Україна від Богдана Хмельницького до Кирило-мефодіївців; Запорізькі козаки і Закарпаття; Іван Мазепа; Громадсько-політичні взаємовідносини Східної Галичини і Закарпаття в 1918–1919 роках; Виникнення і діяльність ЗУНР. Державотворчі процеси на західноукраїнських землях; Гуцульська Республіка. Громадсько-політичні взаємини Ясінянської Народної Ради і Східної Галичини в 1918–1919 рр.; Євген Петрушевич – президент ЗУНР; Газета «Свобода» про радянський тоталітаризм в 20–30-х роках; Література Закарпаття в 20–30-х роках; Релігійна ситуація на Закарпатті та позиція митрополита Андрея Шептицького; Життєвий шлях і громадсько-політич-

на діяльність митрополита Андрея Шептицького; Життєвий і творчий шлях Василя Гренджі-Донського; Якої України хотів Василь Гренджа-Донський; Тарас Шевченко у творчості Василя Гренджі-Донського; Секретар Августин Волошин; Прем'єр-міністр уряду Карпатської України; Федір Ревай – голова УНО в Карпатській Україні; Михайло Брацайко – політичний і культурний діяч; Галицькі і закарпатські українці в обороні Карпатської України (1938– 1939); Спогади карпатського січовика; Біля керма штабу Карпатської Січі; Січовик Микола Шимоня про Карпатську Україну; Олег Ольжич у Карпатській Україні; Дипломат Карпатської України.

17. Відкриття погруддя Тараса Шевченка в Сату Марє / Фокша В., Чубота В., Цімерман Д., Горват І.-Л., Зан М., Корсюк Н., Проданюк П., Вегеш А. Сату Марє, 2009. 148 с.
18. Слов'янські та румунські рукописи, які зберігаються в Бібліотеці Ужгородського національного університету. Каталог / Стремпель Габрієл, Чубота Віорел, Горват Ірина Люба, Вегеш Анастасія. Satu Mare: Editura Muzeului Sătmărean, 2012. 360 с.
19. Тарас Шевченко – апостол українського народу. Видання приурочене до 200-річчя від дня народження Тараса Шевченка / Мачока М., Моїш В., Мойсей І., Нахлік Є., Нахлік О., Лапій М., Лучіан А., Проданюк П., Горват І.-Л., Мойсей Б., Горват А., Мачока В. Бухарест: Видавництво RCR Editorial, 2013. 229 с.
20. Горват І.-Л., Ікони колекції Повітового музею Сату Марє. Каталог. Satu Mare, 2014. 70 с.
21. Irina Liuba Horvat, Marinela Vasvari. Aurel Popp și Marele război. Catalog, Satu Mare, Editura Muzeului Sătmărean, 119 с.
22. Irina Liuba Horvat, Monica Denisa Săveanu Căraian. Catalog *Artiști plastici din patrimoniul Secției de Artă a Muzeului Județean Satu Mare / Fine artists from the patrimony of the Art Department of the Satu Mare County Museum*. Editura Muzeului Sătmărean, 2021, 56 pag.

Статті

1. Горват І.-Л. Етнокультурний ренесанс українців Марамороського повіту (Румунія). *Соціально-економічні та етнополітичні зміни в країнах Центральної і Південно-Східної Європи (друга половина 80-х – перша половина 90-х років ХХ ст.)*. Матеріали міжнародної наукової конференції. 26–27 вересня 1996 р. Ужгород, 1997. С. 207–209.
2. Горват І.-Л. Соціально-економічне становище населення Мараморощини в роки угорського окупаційного режиму (поч. 40-х

- рр.). *Актуальні та малодосліджені проблеми історії України*. Випуск другий. Ужгород, 1998. С. 36–39.
3. Горват І.-Л. Жителі Мараморощини – добровольці Червоної Армії. *Актуальні та малодосліджені проблеми історії України*. Випуск другий. Ужгород, 1998. С. 40–44.
 4. Горват І.-Л. Мараморощина в українській історіографії. *Актуальні та малодосліджені проблеми історії України*. Випуск третій. Ужгород, 1998. С. 20–45.
 5. Вегеш М., Горват І.-Л., До питання про джерельну базу дослідження історії Мараморощини. *Актуальні та малодосліджені проблеми історії України / Ужгород. держ. ун-т, Кафедра політології*. Ужгород, 1998. Вип. 1. С. 3–4.
 6. Вегеш М., Горват І.-Л., Закарпатська Гуцульщина в XII–XX ст. в наукових студіях В.В.Грабовецького. *Ювілейний збірник на пошану історика України академіка Володимира Грабовецького: (До 70-річчя з дня народження) / Ужгород. держ. ун-т, Кафедра історії України, Кафедра політології*. Ужгород, 1998. С. 42–47.
 7. Вегеш М., Горват І.-Л., Мараморош в історичній літературі другої половини XIX – першої половини XX ст. *Актуальні та малодосліджені проблеми історії України / Ужгород. держ. ун-т, Кафедра політології*. Ужгород, 1998. Вип. 1. С. 5–8.
 8. Вегеш М., Горват І.-Л., Народно-визвольна війна українського народу під проводом Богдана Хмельницького в наукових студіях В. В.Грабовецького. *Ювілейний збірник на пошану історика України академіка Володимира Грабовецького: (До 70-річчя з дня народження) / Ужгород. держ. ун-т, Кафедра історії України, Кафедра політології*. Ужгород, 1998. С. 36–41.
 9. Вегеш М., Горват І.-Л., Національно-визвольний рух на Мараморощині в 1918–1919 рр. *Актуальні та малодосліджені проблеми історії України / Ужгород. держ. ун-т, Кафедра політології*. Ужгород, 1998. Вип. 1. С. 15–17.
 10. Вегеш М., Горват І.-Л., Проблеми історичного розвитку Мараморощини в працях В. М. Маркуша. *Актуальні та малодосліджені проблеми історії України / Ужгород. держ. ун-т, Кафедра політології*. Ужгород, 1998. Вип. 1. С. 9–11.
 11. Вегеш М., Горват І.-Л., Карпатська Україна та Румунія: З досвіду історичних взаємин. *Срібна Земля-Фест*. 1998. 15–21 жовтня.
 12. Вегеш М., Горват І.-Л., Виповнилось 125 років від дня народження Августина Волошина: Що нового про його життя повідають архіви. *Срібна Земля-Фест*. 1999.

13. Горват І.-Л. Українці Мараморощини (Румунія) в XIV – 20-х рр. XX ст., *Історична школа професора Володимира Задорожного*: Науковий збірник. Вип.І. Ужгород: Патент, 1999. С. 56–64.
14. Горват І.-Л., До питання про українсько-румунські відносини у час Карпатської України. *Науковий збірник Товариства «Прогрес» в Ужгороді*. Річник IV–XVIII. Карпатська Україна: Національне відродження. Політичний розвиток. Персоналії. Матеріали міжнародної наукової конференції, присвяченої 60-річчю Карпатської України (11–12 березня 1999 року). Ужгород, 2000. С. 67–71.
15. Вегеш М., Горват І.-Л., Життєвий і творчий шлях Василя Гренджі-Донського. *Верховина*. 2000. 18 листопада.
16. Вегеш М., Горват І.-Л., Августин Волошин – президент Карпатської України. *Наш голос*: Літературно-культурний журнал українських письменників Румунії. 2000. Ч. 59–60. С. 19–20.
17. Вегеш М., Горват І.-Л., Августин Волошин – президент Карпатської України. *Наш голос*: Літературно-культурний журнал українських письменників Румунії. 2000. Ч. 61–62. С. 19–20.
18. Вегеш М., Горват І.-Л., У світі поезії Степана Ткачука. *Наш голос*. Літературно-культурний журнал українських письменників Румунії. 2000. Ч. 67–68. С. 2.
19. Вегеш М., Горват І.-Л., Марина В. Румунсько-українські відносини: історія і сучасність. Сату Маре, 1999. 578 с. *Carpatica – Карпатика: Історія і культура Закарпаття ХХ століття* (До 55-річчя возз'єднання Закарпаття з Україною) / Ужгородський державний університет, Науково-дослідний інститут Карпатознавства. Ужгород, 2000. Вип. 7. С. 307–319.
20. Вегеш М., Горват І.-Л., Аби молодіж... у звичаях добрих і в науках вільних навчена була: (Київський митрополит Петро Могила в оцінці Миколи Костмарова і Михайла Грушевського). *Наш голос*: Літературно-культурний журнал українських письменників Румунії. 2001. Ч. 73–74. С. 3–7.
21. Вегеш М., Горват І.-Л., Запорізькі козаки і Закарпаття. *Наш голос*: Літературно-культурний журнал українських письменників Румунії. 2001. Ч. 71–72. С. 3.
22. Вегеш М., Горват І.-Л., Іван Мазепа. *Наш голос*: Літературно-культурний журнал українських письменників Румунії. 2001. Ч. 75–76. С. 3–11.
23. Вегеш М., Горват І.-Л., Повернення Богдана Лепкого. *Наш голос*: Літературно-культурний журнал українських письменників Ру-

мунії. 2001. Ч. 69–70. С. 2.

24. Вегеш М., Горват І.-Л., Україна від Богдана Хмельницького до кирило-мефодіївців. *Наш голос: Літературно-культурний журнал українських письменників Румунії*. 2001. Ч. 77–78. С. 2–5.
25. Вегеш М., Горват І.-Л., Євген Петрушевич – президент ЗУНР (1863–1940). *Наш голос: Літературно-культурний журнал українських письменників Румунії*. 2002. Ч. 97–98. С. 3.
26. Вегеш М., Горват І.-Л., Ідея слов'янської єдності на сторінках часопису «Славянський збірник». *Наш голос: Літературно-культурний журнал українських письменників Румунії*. 2002. Ч. 83–84. С. 9–12.
27. Вегеш М., Горват І.-Л., Михайло Грушевський про Переяславську угоду 1654 року. *Наш голос: Літературно-культурний журнал українських письменників Румунії*. 2002. Ч. 79–80. С. 6–9.
28. Вегеш М., Горват І.-Л., Український антрополог Хведір Вовк. *Наш голос: Літературно-культурний журнал українських письменників Румунії*. 2002. Ч. 95–96. С. 3.
29. Вегеш М., Горват І.-Л., Якої України хотів Василь Гренджа-Донський? *Український вісник: Часопис Союзу українців Румунії*. 2002. №3–4. С. 15.
30. Вегеш М., Горват І.-Л., Академік І. Крип'якевич про Закарпаття. *Наш голос (Румунія)*. 2002. Ч. 91–92.
31. Вегеш М., Горват І.-Л., Академік І. Крип'якевич про Закарпаття. *Наш голос (Румунія)*. 2002. 93–94.
32. Astalos A., Horvat I.-L., Practici alimentare la etnicii germani din Transcarpatia. Contexte ritual și mize identitare. Cultura materială și spirituală din Bazinul Tisei Superioare. Influența populației germane asupra culturii celorlaltor etnii din regiune. Editura Muzeului Sătmărean, 2003, S. 317–329.
33. Вегеш М., Горват І.-Л., Василь Пачовський про Закарпаття. Частина друга. *Наш голос. Літературно-культурний журнал українських письменників Румунії*. 2003. № 112. С. 6–7.
34. Вегеш М., Горват І.-Л., Василь Пачовський про Закарпаття. Частина перша. *Наш голос. Літературно-культурний журнал українських письменників Румунії*. 2003. № 111. С. 6–7.
35. Делеган М., Чубота В., Горват І.-Л. Перелік фондів Державного архіву Закарпатської області України. Сату Маре–Ужгород, 2004.
36. Вегеш М., Горват І.-Л., Феномен Августина Волошина через призму політичного лідерства. *Carpatica-Carpatika*. Випуск

30. Історична школа професора Володимира Задорожного. Науковий збірник. Випуск 2 / Національна академія наук України; Інститут історії України; Міністерство освіти і науки України; Ужгородський національний університет; Науково-дослідницький інститут карпатознавства. Ужгород: Видавництво «Гражда», 2004. С. 87–94.
37. Horvat I.-L., Nogradi A. Etnicii germani din Transcarpatia. Raport de cercetare. The swabians from Transcarpathia. *Satu Mare Studii și Comunicări*. Seria: Istoria–Etnografie–Artă XVII–XXI/II Editura Muzeului Sătmărean, 2005. C. 303–306
38. Horvat I.-L., Minoritatea ucraineană din Satu Mare. Raport de cercetare. *Satu Mare Studii și Comunicări*. Seria: Istoria–Etnografie–Artă XVII–XXI/II Editura Muzeului Sătmărean, 2005, C. 307–314
39. Horvat I.-L., Minoritatea ucraineană din Satu Mare. Raport de cercetare. *Satu Mare Studii și Comunicări*. Seria: Istoria–Etnografie–Artă XVII–XXI/II (2000–2004). Editura Muzeului Sătmărean, 2005, C. 307–314
40. Horvat I.-L., Nogradi A., Construirea identității la ucrainenii din Satu Mare *Satu Mare Studii și Comunicări*. Seria: Istoria–Etnografie–Artă XVII–XXI/II (2000–2004). Editura Muzeului Sătmărean, 2005, C. 325–330
41. Horvat I.-L., Recenzie la cartea Al doilea arbitraj de la Viena (30 august 1940) a lui Cornel Grad *Satu Mare Studii și Comunicări*. Seria: Istoria–Etnografie–Artă XVII–XXI/II (2000–2004). Editura Muzeului Sătmărean, 2005, C. 424–423.
42. Horvat I.-L., Ucrainenii județului Satu Mare și Maramureș: coliziuni etnice, lingvistice și confesionale reflectate prin prisma recensământului populației din 2002. *Relații româno-ucrainene. Istorie și contemporaneitate. Румунсько-українські відносини. Історія та сучасність. Romanian-ukrainian relations, history and present*. Editura Muzeului Sătmărean, 2007. S. 321–333.
43. Horvat I.-L., Alimentația la ucrainenii din Ruscova (Maramureș) *Satu Mare Studii și Comunicări*. Seria: Istoria–Etnografie–Artă XXVII–XXIV/II 2005–2007 Editura Muzeului Sătmărean, 2007, C. 267–278
44. Зан М., Горват І.-Л., Етнічна, мовна та конфесійна ідентичність української національної меншини повітів Марамуреш та Сату Марє (Румунія). *Науковий вісник Ужгородського університету*. Серія: Політологія. Соціологія. Філософія. До 45-річчя від дня народження Вегеша Миколи Миколайовича, доктора історичних наук, професора, завідувача кафедри політології факультету суспільних наук, ректора Ужгородського національного універ-

- ситету. Ужгород: Видавництво УжНУ «Говерла», 2007. Випуск 7–8. С. 246–257.
45. Horvat I.-L. Aspecte socio-demografice privind populația ucraineană din nord-vestul României în secolul XX. Satu Mare. Studii și comunicări. Seria Istorie. Etnografie. Artă. XXV / II. 2008. Editura Muzeului Sătmărean, 2008. C. 309–318.
 46. Horvat I.-L., Zan M. Evoluția rutenismului politic în Transcarpatia (1991–2001). Satu Mare. Studii și comunicări. Seria Istorie. Etnografie. Artă. XXV / II. 2008. Editura Muzeului Sătmărean, 2008. C. 295–312.
 47. Horvat I.-L., Aspecte socio-demografice privind populația ucraineană din nord-vestul României în secolul al XX-lea. Satu Mare. Studii și comunicări. Seria Istorie. Etnografie. Artă. XXV / II. 2008. Editura Muzeului Sătmărean, 2008. C. 313–324.
 48. Horvat I.-L., Superstiții, demonologie și practici magice la ucrainenii maramureșeni Satu Mare. Studii și comunicări. Seria Istorie. Etnografie. Artă. XXV / II. 2008. Editura Muzeului Sătmărean, 2010. C. 151–156.
 49. Horvat I.-L., Superstiții, demonologie și practici magice la ucrainenii maramureșeni Satu Mare. Studii și comunicări. Seria Istorie. Etnografie. Artă. XXV / II. 2010. Editura Muzeului Sătmărean, 2010. C. 157–164.
 50. Горват І.-Л. Румунський інформаційний моніторинг суспільно-політичних настроїв населення Карпатської України в умовах угорської окупації краю. *Науковий вісник Ужгородського університету*. Серія: Історія. Випуск 22: присвячений 70-річчю від дня народж. д-ра іст. наук, проф. Володимира Євгеновича Задорожного / М-во освіти і науки України, ДВНЗ «Ужгородський національний університет», Історичний факультет; [редколегія: М.М. Вегеш (голова редкол.), С.В. Віднянський, Д.Д. Данилюк, В.Є. Задорожний, І.М. Ліхтей, І.О. Мандрик, М.В. Олашин, М.П. Тиводар, В.І. Фенич]. Ужгород: Видавництво УжНУ «Говерла», 2009. С. 71–72.
 51. Горват І.-Л., Зан М., Леньо П. Міжетнічне контактування в полікультурному регіоні (на прикладі м. Вішеу де Сус повіту Марамуреш (Румунія). *Науковий вісник Ужгородського університету*. Серія: Політологія. Соціологія. Філософія. Країни Центрально-Східної Європи в модерну і постмодерну добу: теоретичні концепції й політичні реалії: матеріали міжнародної науково-практичної конференції (Ужгород, 2–3 жовтня 2009 р.). Ужгород: Видавництво УжНУ «Говерла», 2009. Випуск 13. С. 27–32.
 52. Горват І.-Л., Деякі аспекти соціально-демографічного розвитку українського населення у Північно-Західній Румунії (повіти:

- Марамуреш і Сату Маре) у XX–XXI ст. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»*. Історичні науки. Випуск 15. Острозь: Національний університет «Острозька академія», 2010. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Horvat_Liuba-Irina/Deiaki_aspekty_socialno-demohrafichnoho_rozvytku_ukrainskoho_naselenia_u_Pivnichno-Zakhidnii_Rumunii.pdf? (дата звернення: 18. 12. 2022).
53. Horvat I.-L., Cum au fost dejucate planurile comuniștilor de a desființa comuna Ruscova (Maramureș). *Satu Mare Studii și comunicări*. Seria: Istoria–Etnografie–Artă–Restaurare–Conservare. XXVII. 2011. Editura Muzeului Sătmărean, 2011. C. 71–73.
 54. Horvat I.-L., Horvat V. Universul cotidian la ucrainenii din comuna Ruscova. *Satu Mare Studii și comunicări*. Seria: Istoria–Etnografie–Artă–Restaurare–Conservare. XXVII. 2011. Editura Muzeului Sătmărean, 2011. C. 139–142.
 55. Ciubotă V, Horvat I.-L., Un document din anul 1749 despre mănăstirile din Maramureș, *Satu Mare Studii și Comunicări*. Seria: Istoria–Etnografie–Artă–Restaurare–Conservare. XXVII/II. 2012. Editura Muzeului Sătmărean, 2012. C. 21–31
 56. Horvat I.-L., Delean M., Fonduri din arhiva de Stat a regiunii Transcarpatia *Satu Mare Studii și Comunicări*. Seria: Istoria–Etnografie–Artă–Restaurare–Conservare. XXIX/II. 2013. Editura Muzeului Sătmărean, 2013. C. 53–58
 57. Horvat I.-L., Îmbrăcăminte ca suport simbolic. *Satu Mare Studii și Comunicări*. Seria: Istoria–Etnografie–Artă–Restaurare–Conservare. XXX/II. 2014. Editura Muzeului Sătmărean, 2014. C. 117–122
 58. Horvat I.-L., Ucrainenii din nord-vestul României: integrare sau asimilare? *Satu Mare Studii și Comunicări*. Seria: Istoria–Etnografie–Artă–Restaurare–Conservare. XXXI/II. 2015. Editura Muzeului Sătmărean, 2015. C. 121–130
 59. Horvat I.-L., Cărăian M.D Scurtă prezentare a Colecției de Artă a Muzeului Județean Satu Mare. Partea I *Satu Mare Studii și Comunicări*. Seria: Istoria–Etnografie–Artă–Restaurare–Conservare. XXXV/II. 2019. Editura Muzeului Sătmărean, 2019. C. 403–422
 60. Horvat I.-L., Cărăian M.D Scurtă prezentare a Colecției de Artă a Muzeului Județean Satu Mare-Partea II *Satu Mare Studii și Comunicări*. Seria: Istoria–Etnografie–Artă–Restaurare–Conservare. XXXVI/II. 2020. Editura Muzeului Sătmărean, 2020. C. 330–357
 61. Horvat I.-L., Cărăian M. D., Scurtă prezentare a Colecției de Artă a Muzeului Județean Satu Mare. Partea III *Satu Mare Studii și Co-*

- municări*. Seria: Istoria–Etnografie–Artă–Restaurare–Conservare. XXXVII/III. 2021. Editura Muzeului Sătmărean, 2021. C. 379-396
62. Horvat I.-L., Căraian Săveanu D, Scurtă prezentare a Colecției de Artă a Muzeului Județean Satu Mare. Arta textilă. Partea a IV-a. *Satu Mare Studii și Comunicări*. Seria: Istoria–Etnografie–Artă–Restaurare–Conservare. XXXVIII/III. 2022. Editura Muzeului Sătmărean, 2022. C. 309-337
63. Horvat I.-L., Căraian Săveanu, D Artiști sătmăreni care au active în Satu Mare cu lucrări în patrimonial secției de artă a MJSM –partea I (A-L) *Satu Mare Studii și Comunicări*. Seria: Istoria–Etnografie–Artă–Restaurare–Conservare. XXXIX/III. 2023. Editura Muzeului Sătmărean, 2023. C. 487-498
64. Горват І.-Л., Українці Північно-Західної Румунії: інтеграція чи асиміляція? *Українці-русини: етнолінгвістичні та етнокультурні процеси в історичному розвитку* / НАН України, МАУ, ІМФЕ ім. М. Т. Рильського. Київ, 2013. С. 587–595.
65. Горват І.-Л., Про діяльність філії Сату Маре Союзу українців Румунії щодо налагодження співпраці із Закарпатською областю України. *Вільне слово*. Культурно-просвітницький часопис Союзу українців Румунії. 2014. № 19–20. С. 7, 11.
66. Вегеш М., Горват І.-Л., Особливості українсько-румунських політичних взаємин напередодні Другої світової війни (на прикладі Карпатської України). *Relatii româno-ucrainene, istorie și contemporaneitate*. Румунсько-українські відносини. *Istorie și contemporaneitate*. Romanian-ukrainian relations, history and present. Editura Muzeului Sătmărean, 2015. С. 84–90.
67. Горват І.-Л., Рідна мова – основа нашої ідентичності. *Вільне слово*. Культурно-просвітницький часопис Союзу українців Румунії. 2015. № 5–6. С. 10.
68. Горват І.-Л., Івашко В. Слава про опришка Пинтю зачаровує сучасників. *Вільне слово*. Культурно-просвітницький часопис Союзу українців Румунії. 2015. № 17–18. С. 9.
69. Вегеш М., Горват І.-Л. Володимир Задорожний. *Задорожний Володимир Євгенович. Історіографічні студії* / Передмова Івана Хланти. Ужгород: Гражда, 2016. С. 599–605.
70. Вегеш М., Горват І.-Л., До питання про історію виникнення і діяльність Гуцульської Республіки. *Relatii româno-ucrainene, istorie și contemporaneitate*. Румунсько-українські відносини. *Istorie și contemporaneitate*. Romanian-ukrainian relations, history and present. Satu Mare: Editura Muzeului Sătmărean; Cluj Napoca: Editura Ecou

Transilvan, 2016. С. 91–100.

71. Горват І.-Л., Організація українських жінок Румунії при СУР обрала нове керівництво. *Вільне слово*. Культурно-просвітницький часопис Союзу українців Румунії. 2016. № 5–6. С. 2.
72. Горват І.-Л., VII-й Міжнародний симпозіум «Румунсько-українські відносини: історія та сучасність». Сату Маре (26–27 02. 2016 р.). *Вільне слово*. Культурно-просвітницький часопис Союзу українців Румунії. 2016. № 5–6. С. 16.
73. Береш М., Горват І.-Л., Тарас Шевченко у творчості Василя Гренджі-Донського. *Сторінки Румунської Шевченкіани*. Двомовне видання / Передмова університетського професора д-ра Октавії Неделку. Том 2. Вивчення джерел, упорядкування, вступні студії, переклади, резюме, примітки та коментарі Почесного професора Бухарестського університету і Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича Івана Ребошапки. Bucuresti / Бухарест: Editura / Видавництво RCR Editorial, 2017. С. 31–37.
74. Горват І.-Л., Українські зимові свята у Сату Маре. *Вільне слово*. Культурно-просвітницький часопис Союзу українців Румунії. 2017. № 1–2. С. 7.
75. Горват І.-Л., XXIV-й Міжнародний фестиваль колядок та зимових обрядів українців Румунії. *Вільне слово*. Культурно-просвітницький часопис Союзу українців Румунії. 2017. № 1–2. С. 8.
76. Горват І.-Л., Вовканич І., Шніцер І. Тенденції розвитку українсько-румунського транскордонного співробітництва. Монографія Історія, що об'єднує. Нариси новітнього транскордонного співробітництва у Карпатському регіоні. Ужгород, 2017 р., С.167-185.
77. Береш М., Горват І.-Л., «Закарпатське питання» у міжнародній політиці напередодні Другої світової війни (1938–1939). *Lucrările Simpozionului Internațional. Relații româno-ucrainene. Istorie și contemporaneitate. Romanian-Ukrainian relations. History and contemporaneity*. Румунсько-українські відносини. Історія та сучасність. *Tășnad, 26–28 octombrie 2017*. Editori: Irina Liuba Horvat. Anastasia Vehesh. Satu Mare: Editura Muzeului Sătmărean – Cluj Napoca: Editura Ecou Transilvan, 2018. S. 135–173.
78. Береш М., Горват І.-Л., Закарпаття напередодні Другої світової війни: геополітичні аспекти. *Актуальні проблеми політичної науки*. Випуск п'ятий. Ужгород: Видавництво УЖНУ «Говерла», 2018. С. 4–57.

79. Вегеш М., Горват І.-Л., Деякі аспекти історії Закарпаття ХІІІ–ХХ століть (3 нагоди 90-річчя від дня народження академіка Володимира Грабовецького). *Relații româno-ucrainene. Istorie și contemporaneitate. Romanian-Ukrainian relations. History and contemporaneity. Румунсько-українські відносини. Історія та сучасність*. Editori Irina Liuba Horvat. Anastasia Vehesh. Satu Mare: Editura Muzeului Sătmărean – București; Editura RCR Editorial, 2019. С. 123–144.
80. Вегеш М., Горват І.-Л., Організації української еміграції і Карпатська Україна. *Вільне слово*. Культурно-просвітницький часопис Союзу українців Румунії. 2019. № 3–4. Лютий. С. 5.
81. Вегеш М., Горват І.-Л., Релігія і церква в Карпатській Україні. *Relații româno-ucrainene. Istorie și contemporaneitate. Romanian-Ukrainian relations. History and contemporaneity. Румунсько-українські відносини. Історія та сучасність*. Editori Irina Liuba Horvat. Anastasia Vehesh. Satu Mare: Editura Muzeului Sătmărean – București; Editura RCR Editorial, 2019. С. 271–284.
82. Горват І.-Л., Перші публікації про Августина Волошина в українській історіографії (90-ті роки ХХ століття). *Карпатська Україна – незалежна держава*. Матеріали Міжнародної наукової конференції, присвяченої Незалежності Карпатської України (м. Ужгород, 14–15 березня 2019 року) / Вступне слово В. Смоланки; Редкол.: М. Вегеш (голова), С. Віднянський, М. Лендбел, О. Пагіря, М. Токар, С. Федака (члени редкол.). Ужгород: видавництво ПП «АУТДОР-ШАРК», 2019. С. 325–344.
83. Горват І.-Л., Августин Волошин в українській історичній науці. *Карпатська Україна – етап українського державотворення: історія і сучасність*. Матеріали наукової конференції, присвяченої 80-річчю проголошення незалежності Карпато-Української держави і 145-річчю від дня народження видатного закарпатського політика й громадсько-культурного мислителя Августина Волошина (м. Ужгород, 14 березня 2019 року). Ужгород, 2019. С. 80–94.
84. Горват І.-Л., Митрополит Андрей Шептицький: державний діяч і людина. Рецензія на книгу: Басараб В. Державотворча концепція та національно-патріотичні ідеї митрополита Андрея Шептицького. Ужгород: «Гражда», 2019. 232 с. *Relații româno-ucrainene. Istorie și contemporaneitate. Romanian-Ukrainian relations. History and contemporaneity. Румунсько-українські відносини. Історія та сучасність*. Editori Irina Liuba Horvat. Anastasia Vehesh. Satu Mare:

- Editura Muzeului Sătmărean – București: Editura RCR Editorial, 2019. С. 581–584.
85. Береш М., Горват І.-Л., Молодість Романа Шептицького (1865–1899). 29 липня цього року вшанували 155-річчя від дня народження Митрополита Андрея Шептицького. Частина 1. *Наш голос*. Літературно-культурний журнал українських письменників Румунії. 2020. № 316–317, жовтень–листопад. С. 16–19.
86. Береш М., Горват І.-Л., Молодість Романа Шептицького (1865–1899). 29 липня цього року вшанували 155-річчя від дня народження Митрополита Андрея Шептицького. Частина 2. *Наш голос*. Літературно-культурний журнал українських письменників Румунії. 2020. № 318, грудень. С. 10–13.
87. Горват І.-Л., Міщанин В. Найгрунтовніше дослідження про Президента Карпатської України. *Наш голос*. Місячник Союзу українців Румунії. XXX рік видання. 2020. Ч. 314. С. 12–15.
88. Береш М., Гиря В. Горват І.-Л., Чехословаччина, Румунія і Карпатська Україна під час центральноєвропейської політичної кризи напередодні Другої світової війни. *Україна і Центральна Європа: історія, політика, культура*. Матеріали VI міжнародної науково-практичної конференції «Формат розвитку відносин України та країн Центральної Європи у контексті впливу гібридної війни, виборчих процесів, прав національних меншин та пандемії Covid-19» / Відповідальні за випуск: В. І. Гиря., М. М. Береш. Ужгород: ПП Роман О. І., 2021. С. 150–167.
89. Береш М., Горват І.-Л., Молоді роки Митрополита Андрея Шептицького. *Relații româno-ucrainene. Istorie și contemporaneitate. Romanian-Ukrainian relations. History and contemporaneity. Румунсько-українські відносини. Історія та сучасність*. Editori Irina Liuba Horvat. Anastasia Vehesh. Satu Mare: Editura Muzeului Sătmărean – București: Editura RCR Editorial, 2021. С. 359–403.
90. Береш М., Горват І.-Л., Бібліографія праць Митрополита Андрея Шептицького та література про його життя і діяльність. *Relații româno-ucrainene. Istorie și contemporaneitate. Romanian-Ukrainian relations. History and contemporaneity. Румунсько-українські відносини. Історія та сучасність*. Editori Irina Liuba Horvat. Anastasia Vehesh. Satu Mare: Editura Muzeului Sătmărean – București: Editura RCR Editorial, 2021. С. 403–503.
91. Береш М., Горват І.-Л., Молодість Романа Шептицького (1865–1899). 29 липня цього року вшанували 155-річчя від дня народження Митрополита Андрея Шептицького. Частина 3. *Наш го-*

- лос. Літературно-культурний журнал українських письменників Румунії. 2021. № 319, січень. С. 14–17.
92. Вегеш М., Горват І.-Л., Молодість Романа Шептицького (1865–1899). 29 липня цього року вшанували 155-річчя від дня народження Митрополита Андрея Шептицького. Частина 4. *Наш голос*. Літературно-культурний журнал українських письменників Румунії. 2021. № 320, лютий. С. 26–29.
93. Вегеш М., Горват І.-Л., Молодість Романа Шептицького (1865–1899). 29 липня цього року вшанували 155-річчя від дня народження Митрополита Андрея Шептицького. Частина 5. *Наш голос*. Літературно-культурний журнал українських письменників Румунії. 2021. № 321, березень. С. 20–23.
94. Вегеш М., Горват І.-Л., Молодість Романа Шептицького (1865–1899). 29 липня цього року вшанували 155-річчя від дня народження Митрополита Андрея Шептицького. Частина 6. *Наш голос*. Літературно-культурний журнал українських письменників Румунії. 2021. № 322, квітень. С. 16–20.
95. Вегеш М., Горват І.-Л., Молодість Романа Шептицького (1865–1899). 29 липня цього року вшанували 155-річчя від дня народження Митрополита Андрея Шептицького. Частина 7. *Наш голос*. Літературно-культурний журнал українських письменників Румунії. 2021. № 323, травень. С. 22–23.
96. Вегеш М., Горват І.-Л., Учений європейського рівня. До 70-річчя члена-кореспондента НАН України С. В. Віднянського. *Наш голос*. Літературно-культурний журнал українських письменників Румунії. 2021. № 320, лютий. С. 16–19.
97. Горват І.-Л., Освітня політика автономних урядів Карпатської України наприкінці 30-х років XX століття. *Relații româno-ucrainene. Istorie și contemporaneitate. Romanian-Ukrainian relations. History and contemporaneity. Румунсько-українські відносини. Історія та сучасність*. Editori Irina Liuba Horvat. Anastasia Vehesh. Satu Mare: Editura Muzeului Sătmărean – București: Editura RCR Editorial, 2021. С. 147–162.
98. Ситник О., Горват І.-Л., Переосмислення історії Карпатської України (Рецензія на книгу: Вегеш М., Чаварга А. В обороні Карпатської України: Карпато-Українська держава і світове українство (1938–1939): монографія / Переклад з чеської Н. Петріца. Ужгород: «АУТДОР-ШАРК», 2021. 380 с.). *Наш голос*. Літературно-культурний журнал українських письменників Румунії. 2021. Число 326–327. Серпень–вересень. С. 22–24.

99. Вегеш М., Горват І.-Л., Президент Карпатської України Августин Волошин: шлях на голгофу. Стаття 1. *Наш голос*. Літературно-культурний журнал українських письменників Румунії. Місячник Союзу українців Румунії. XXXI рік видання. 2022. № 336 (червень). С. 3–5.
100. Вегеш М., Горват І.-Л., Президент Карпатської України Августин Волошин: шлях на голгофу. Стаття 2. *Наш голос*. Літературно-культурний журнал українських письменників Румунії. Місячник Союзу українців Румунії. XXXI рік видання. 2022. № 337 (липень). С. 14–16.
101. Вегеш М., Горват І.-Л., Президент Карпатської України Августин Волошин: шлях на голгофу. Стаття 3. *Наш голос*. Літературно-культурний журнал українських письменників Румунії. Місячник Союзу українців Румунії. XXXI рік видання. 2022. № 338–339 (серпень–вересень). С. 30–32.
102. Вегеш М., Горват І.-Л., Румунсько-чехословацькі відносини через призму державотворчих процесів у Карпатській Україні (1938–1939). Стаття 1. *Вільне слово*. Культурно-просвітницький часопис Союзу українців Румунії. 2022. № 3–4. С. 10, 12.
103. Вегеш М., Горват І.-Л., Румунсько-чехословацькі відносини через призму державотворчих процесів у Карпатській Україні (1938–1939). Стаття 2. *Вільне слово*. Культурно-просвітницький часопис Союзу українців Румунії. 2022. № 5–6. С. 12.
104. Вегеш М., Горват І.-Л., Румунсько-чехословацькі відносини через призму державотворчих процесів у Карпатській Україні (1938–1939). Стаття 3. *Вільне слово*. Культурно-просвітницький часопис Союзу українців Румунії. 2022. № 7–8. С. 12.
105. Вегеш М., Горват І.-Л., Румунсько-чехословацькі відносини через призму державотворчих процесів у Карпатській Україні (1938–1939). Стаття 4. *Вільне слово*. Культурно-просвітницький часопис Союзу українців Румунії. 2022. № 11–12. С. 13.
106. Вегеш М., Горват І.-Л., Румунсько-чехословацькі відносини через призму державотворчих процесів у Карпатській Україні (1938–1939). Стаття 5. *Вільне слово*. Культурно-просвітницький часопис Союзу українців Румунії. 2022. № 13–14. С. 13.
107. Вегеш М., Горват І.-Л., Румунсько-чехословацькі відносини через призму державотворчих процесів у Карпатській Україні (1938–1939). Стаття 6. *Вільне слово*. Культурно-просвітницький часопис Союзу українців Румунії. 2022. № 15–18. С. 13.
108. Вегеш М., Горват І.-Л., Румунсько-чехословацькі відносини че-

- рез призму державотворчих процесів у Карпатській Україні (1938–1939). Стаття 7. *Вільне слово. Культурно-просвітницький часопис Союзу українців Румунії*. 2022. № 19–20. С. 13.
109. Свеженцева О., Вовканич І., Горват І.-Л., Українсько-румунські транскордонні проекти: освітньо-науковий компонент. *Міжнародний науковий вісник*. 2022. № 1–2 (25–26). С. 62–69.
110. Горват І.-Л., Олашин М. Легендарний дослідник історії Карпатської України. До 60-річчя від дня народження професора Миколи Вегеша. *Наш голос. Літературно-культурний журнал українських письменників Румунії*. XXXII рік видання. 2022. № 340. Жовтень. С. 8–10.
111. Вегеш М., Горват І.-Л., Ґрунтовне дослідження сучасної української літературно-художньої ономастики. *Наш голос. Літературно-культурний журнал українських письменників Румунії*. Місячник Союзу українців Румунії. XXXI рік видання. 2023. № 347 (травень). С. 14–15.
112. Горват І.-Л., Ситник О., Переосмислення історії Карпатської України. Тридцять років на службі історії: у трьох томах. Том 2: Вибрані біографічні нариси про життя і діяльність професора Миколи Вегеша / Укладач Анна Чаварга. Ужгород, 2023. С. 106–111.
113. Вегеш М., Горват І.-Л., Навіки в пам'яті народній. До 85-річчя проголошення незалежності Карпатської України і 150-річчя від дня народження Августина Волошина. Стаття 1. *Вільне слово. Культурно-просвітний часопис Союзу українців Румунії*. 2024. № 3–4. С. 13.
114. Вегеш М., Горват І.-Л., Прометей Срібної Землі. До 150-річчя від дня народження Августина Волошина. Замість вступу. Стаття 1. *Наш голос. Літературно-культурний журнал українських письменників Румунії*. Місячник Союзу українців Румунії. XXXII рік видання. 2024. № 356. С. 6–8.

Редагування наукових збірників

115. *Satu Mare Studii și Comunicări*. Seria: Istoria–Etnografie–Artă XVII–XXI/II Editura Muzeului Sătmărean, 2005,
116. *Satu Mare Studii și Comunicări*. Seria: Istoria–Etnografie–Artă–Restaurare–Conservare. XXVII/II. 2011. Editura Muzeului Sătmărean, 2011. 220 c.
117. *Satu Mare Studii și Comunicări*. Seria: Istoria–Etnografie–Artă–Restaurare–Conservare. XXVII/II. 2012. Editura Muzeului Sătmărean, 2012, 157 c.
118. *Relații româno-ucrainene. Istorie și contemporaneitate*. Romani-

- an-Ukrainian relations. History and contemporaneity. Румунсько-українські відносини: історія та сучасність. Збірник наукових праць / Упорядники: Ірина Люба Горват, Михайло Зан, Анастасія Береш; Редакційна колегія: Крістіян Віраг, Паула Віраг, Ірина Люба Горват, Чіпріян Асталош. Satu Mare: Editura Muzeului Sătmărean, 2015. 399 с..
119. Relații româno-ucrainene. Istorie și contemporaneitate. Romanian-Ukrainian relations. History and contemporaneity. Румунсько-українські відносини. Історія та сучасність. Збірник наукових праць / Упорядники: Ірина Люба Горват, Анастасія Береш; Редакційна колегія: Ірина Люба Горват, Анастасія Береш, Крістіян Віраг, Паула Віраг, Чіпріян Асталош. Satu Mare: Editura Muzeului Sătmărean – Cluj Napoca: Editura Eco Transilvan, 2016. 487 с.
 120. Relații româno-ucrainene. Istorie și contemporaneitate. Romanian-Ukrainian relations. History and contemporaneity. Румунсько-українські відносини. Історія та сучасність. Збірник наукових праць / Упорядники: Ірина Люба Горват, Анастасія Береш; Редакційна колегія: Ірина Люба Горват, Анастасія Береш, Крістіян Віраг, Паула Віраг, Чіпріян Асталош, Микола Береш. Tasnad, 26–28 octombrie 2017. Editory Irina Liuba Horvat. Anastasia Vehesh. Satu Mare: Editura Muzeului Sătmărean – București: Editura RCR Editorial, 2018. 454 с.
 121. Relații româno-ucrainene. Istorie și contemporaneitate. Romanian-Ukrainian relations. History and contemporaneity. Румунсько-українські відносини. Історія та сучасність. Науковий збірник / Упорядники: Ірина Люба Горват, Анастасія Береш; Редакційна колегія: Ірина Люба Горват, Анастасія Береш, Крістіян Віраг, Паула Віраг, Чіпріян Асталош, Микола Береш, Володимир Антофійчук, Степан Віднянський, Микола Мушинка, Корнель Град, Іван Гербіл, Іван Вовканич, Сергій Гакман, Іон Дубовіч, Лівіу Марта. Editori: Irina Liuba Horvat. Anastasia Vehesh. Satu Mare: Editura Muzeului Sătmărean – București: Editura RCR Editorial, 2019. 590 с.
 122. Relații româno-ucrainene. Istorie și contemporaneitate. Romanian-Ukrainian relations. History and contemporaneity. Румунсько-українські відносини. Історія та сучасність. X-й випуск / Упорядники: Ірина Люба Горват, Анастасія Береш; Редакційна колегія: Ірина Люба Горват, Микола Береш, Володимир Антофійчук, Степан Віднянський, Микола Мушинка, Корнель Град, Іван Гербіл, Іван Вовканич, Анастасія Береш, Сергій Гакман, Іон Дубовіч, Лівіу Марта, Василь Коцан. Editori: Irina Liuba Horvat. Anastasia

- Vehesh. Satu Mare: Editura Muzeului Sătmărean–București: Editura RCR Editorial, 2021. 551 с.
123. Науковий збірник Закарпатського музею народної архітектури та побуту / Закарпатський музей народної архітектури та побуту, М-во культури України, Упр. культури Закарпат. ОДА, Закарпат. музей нар. архіт. та побуту, Повітовий музей Сату Маре; Повітовий музей Сату Маре; редкол. Г. В. Андял, І.-Л. Горват та ін. Ужгород: Видавництво Олександри Гаркуші. Випуск 2: Дослідження, збереження, відтворення та популяризація культурної спадщини = Cercetarea, conservarea și popularizarea patrimoniului cultural = Research, preservation, restoration and promotion of cultural heritage / упоряд.: Г. В. Андял, В. В. Коцан; відп. за вип. Г. В. Андял. 2015. 308 с.
124. У світі книг професора Миколи Вегеш / За редакцією Анастасії Вегеш та Ірини Люби Горват; вступна стаття доктора філологічних наук, професора Миколи Зимомрі. Сату Маре: Повітовий музей Сату Маре; Союз Українців Румунії, 2024. 60 с.
125. Вегеш М., Федака С. Державотворчі процеси в Карпатській Україні (1938–1939). Хронологія подій. Бібліографія. До 85-ї річниці проголошення незалежності Карпатської України і 150-річчя від дня народження Августина Волошина / Видання третє, доповнене і виправлене. За редакцією Ірини Люби Горват. Ужгород – Сату Маре, 2024. 789 с.

Noi aspecte privind originea ucrainenilor maramureșeni

Ioan Herbil / Іван Гербіл

Noi aspecte privind originea ucrainenilor maramureșeni. *Originea ucrainenilor maramureșeni este o problemă care nu și-a găsit încă rezolvarea, deși istoria acestora a constituit obiectul numeroaselor studii și articole. Una dintre cauzele care stau la baza afirmațiilor cum că elementul ucrainean (denumit rusin) ar fi pătruns în Maramureș abia în a doua jumătate a secolului al XIV-lea este teoria eronată conform căreia ucrainenii ar fi venit în aceste ținuturi odată cu cneazul lituanian F. Koreatovyci (anul 1360). Dar pe baza celor mai recente documente și a noilor descoperiri arheologice, strămoșii ucrainenilor (protoucrainenii) au venit în Maramureș și în zonele limitrofe cu mult timp înainte, existența acestora putând fi datată începând cu secolele IX-X, dovadă fiind numeroasele toponime care au la baza lor etnonimul rus/rusin=ucrainean.*

Нові аспекти щодо походження мармароських українців. *Походження мармароських українців є проблемою, яка досі не знайшла свого вирішення, хоча їхня історія стала предметом численних досліджень і статей. Однією з причин тверджень, що український елемент (названий русинським) проник на Мармароцину лише в другій половині XIV століття, є хибна теорія про те, що українці нібито прийшли на ці землі разом із литовським князем Ф. Корятовичем (1360 р.). Проте на підставі найновіших документів і археологічних відкриттів, предки українців (праукраїнці) з'явилися на Мармароцині та прилеглих територіях значно раніше, їхнє існування можна датувати ще з IX-X століть, про що свідчать численні топоніми, в основі яких лежить етніонім Русь/русин = українці.*

New Aspects Regarding the Origin of the Maramureș Ukrainians. *The origin of the Maramureș Ukrainians is an issue that has not yet been resolved, even though their history has been the subject of numerous studies and articles. One of the reasons behind the claims that the Ukrainian element (referred to as Rusyn) entered Maramureș only in the second half of the 14th century is the erroneous theory that Ukrainians supposedly came to these lands together with the Lithuanian prince F. Koriatovych (1360). However, based on the most recent documents and new archaeological discoveries, the ancestors of the Ukrainians (Proto-Ukrainians) arrived in Maramureș and the neighboring regions much earlier, their presence being traceable as far back as the 9th–10th centuries, as evidenced by the numerous toponyms derived from the ethnonym Rus/Rusyn = Ukrainian.*

Cuvinte cheie: ucrainenii maramureșeni, Maramureș, Zakarpattia, croații albi, protoucrainenii, etnonimul rus/rusin=ucraínean, toponime ucrainene.

Ключові слова: мармароські українці, Мармарощина, Закарпаття, білі хорвати, праукраїнці, етнонім Русь/русин = українці, українські топоніми.

Keywords: Maramureș Ukrainians, Maramureș, Zakarpattia, White Croats, Proto-Ukrainians, the ethnonym Rus/Rusyn = Ukrainian, Ukrainian Toponyms.

Istoria ucrainenilor din Maramureș a constituit, de-a lungul timpului, obiectul numeroaselor studii și articole. Din păcate, nu toate informațiile existente în paginile acestora redau realitatea respectivei probleme, care, după părerea noastră, ar trebui tratată atât prin prisma întemeierii localităților din această zonă a țării, cât și prin cea a denumirii lor, adică a identificării *Namegeber*-ilor acestora.

Și totuși, studierea numeroaselor toponime din Maramureș care prezintă aspect slav nu a dus la elucidarea, în totalitate, nici a problemelor legate de populațiile care au creat aceste nume și nici a celor privitoare la întemeietorii așezărilor în cauză, deoarece datele istorice nu au fost corect coroborate cu rezultatele obținute din domeniul lingvisticii, în special, al onomasticii (chiar și acestea, de multe ori, eronate: vezi, de exemplu, etimologia toponimului *Rona*, realizată de Al. Filipașcu, în opinia căruia, la baza numelui topic respectiv ar sta lat. *rudus*, *rondus* și *rodus* cu sensul de „aramă nelucrată”¹; explicații de acest fel duc la creșterea numărului de etimologii populare, ținând cont că nu pot fi explicate prefacerile fonetice prin care lexemele de mai sus să fi dat forma *Rona*²).

Situația etnolingvistică a teritoriului Ucrainei Transcarpatice (Zakarpattia) și, implicit, cea a Maramureșului istoric din a doua jumătate a mileniului I și primele secole ale celui de-al doilea reprezintă o problemă mult dezbătută în istoria ucraineană și în cea maghiară, dar, din păcate, puțin tratată (sau chiar deloc) între cercetătorii ucrainenii din România. În elucidarea problemei apartenenței sau nu a regiunii Transcarpatia de statul *Rusi* (se va citi [Rus’]) pentru care a fost inventat, în secolul al XIX-lea, termenul *Rusia Kieveană* (vezi *infra*), trebuie analizate datele istorice, arheologice și cele lingvistice cu referire la popularea de către slavi a bazinului Carpato-Dunărean, apariția primelor formațiuni statale feudale în această regiune, așezarea pe respectivele meleaguri a altor popoare etc.

Studierea istoriei și a etnogenezei Ucrainei Transcarpatice (în istoriografia ucraineană: *Закарпаття, Підкарпатська Русь* sau *Карпатська*

¹ Al. Filipașcu, *Istoria Maramureșului*, Ediția a II-a, Editura Gutinul, Baia Mare, 1997, p. 121.

² În realitate, toponimul *Rona* este format din v.ucr. *ronъ* (care este o continuare a sl. com. **ronъ* „un șanț lung și adânc, spălat de apă sau săpat în pământ, groapă mare”) + suf. v.ucr. -*na*.

Україна) a fost stopată o perioadă îndelungată, din motive lesne de înțeles, din moment ce constatăm că cercetările dedicate acestei regiuni a Ucrainei au început să (re)apară în anii '90 ai secolului trecut. Totodată, datorită accesului la lucrările de istorie străine „uite” sau interzise, începând cu perioada interbelică, poate fi scoasă la lumină, într-o altă manieră, adevărata istorie politico-economică și lingvistică a acestui ținut. O contribuție semnificativă, în acest sens, o au noile descoperiri arheologice.

Este cunoscut faptul că cel mai vechi document istoric „în care este menționat Maramureșul aparține secolului al XII-lea și reprezintă o diplomă emisă în anul 1199 de cancelaria regelui Ungariei, Emeric I, prin care acesta donează unui credincios de-al său, comitelui Laurențiu, o suprafață mare de pământ, drept recompensă pentru fidelitate și pentru faptul că l-a salvat de la moarte în timpul unei partide de vânătoare organizate în Maramureș”³, regiune prin care „nu se poate înțelege decât o pădure mărginașă dinspre ținutul Bereg”⁴. De aici, pe de o parte, rezultă clar că Maramureșul istoric se afla sub influența Ungariei, iar, pe de alta, nu reiese, în mod indubitabil, că acel comite era român. Însă un lucru e cert, și anume că în subordinea lui se aflau câțiva valahi (viitori români?!), deoarece în documentele ulterioare, referitoare la secolul al XIV-lea, este atestată prezența lor, cât și a „posesiunilor acestora”.

Se cuvine, aici, să facem unele precizări asupra termenilor „posesiune valahă” și „lege valahă”. După ce, în martie 1241, mongolii au trecut pasul Verețk, ajungând pe Tisa Superioară, întregul ținut Transcarpatic (inclusiv Maramureșul), precum și toate teritoriile Ungariei, au suferit distrugeri semnificative. Ca urmare, regii Ungariei „au început să invite, cu scopul de a se stabili aici, pe magnații catolici și pe burghezii din Tirol, Bavaria, Italia, Balcani, dându-le proprietăți uriașe în deja existentele sate ruse/rusine”⁵.

³ *** *Documente privind istoria României*, seria C (red. responsabil Mihail Roller), col. I, doc. 29, Editura Academiei R.P.R., București, 1951, p. 9, apud Ștefan Vișovan, *Interferențe româno-ucrainene în toponimia Maramureșului*, Editura Umbria, Baia Mare, 2001, p. 11.

⁴ Al. Filipașcu, *op. cit.*, p. 34.

⁵ Mychailo Tyvodar, *Etnodemohrafični procesy na Zakarpatt'i (I – počatok III stolitt'a)*, în „Ukrajinci-Rusyny: etnolinhvistyčni ta etnokul'turni procesy v istoryčnomu rozvytku” (red. princip. H. Skrypnyk), Kiev, 2013, p. 169. (După ce statul Rusi a fost cucerit de către mongoli, cneazul Cernihivului, ginerele regelui ungar, Rostyslav Myhailovyci, a fugit în Ungaria, iar Bela IV i-a dat spre stăpânire teritoriile locuite de rusini, de la Maramureș până la Sáros, inclusiv, pe care le-a deținut de-a lungul anilor 1242-1263 – cf. S. Pap, *Istoriia Zakarpatt'a*, vol. I, Ivano-Frankivsk, 2000, p. 394-395; Leontij Vojtovyč, *Zahadky Avstrijs'koho vyzla (1272-1278): Lev Danylovyč, Laslo IV, Pšemysl II Ottokar, Rudolf Habsburg i pol's'ki kniaz'i*, în „Problemy slov'anoznavstva”, nr. 61, Lviv, 2012, p. 21; Idem, *Lev Danylovyč: «kniaz' dumen i horobor na rati» čy «bezčeznyj kniaz'»*, în „Ukrajina v Central'no-Schidnij Jevropi”, nr. 12-13, Kiev, 2013, p. 181.)

[=ucrainene – I.H.]. Aceste invitații au continuat și pe parcursul celei de-a doua jumătăți a secolului al XIII-lea, regii unguri încurajând atât pe nobilimea germană europeană să se mute pe teritoriul etnoistoric al Transcarpatiei, cât și pe negustori, meșteșugari și agricultori, care au adus cu ei tradiția „legii germane”, potrivit căreia coloniștii au primit ca succesiune utilizarea parcelor de teren, plătind pentru ele taxe. Coloniști germani au fost înregistrați în localitatea Beregovo (azi, Berehove), în anul 1247, în Vinogradovo (azi, Vynohradiv) – în 1262, iar, în 1326, în Sasovo, Vyškovo, Teaciv, Hust, Câmpulung la Tisa și în altele⁶.

Totodată, după cum afirmă Mihailo Tyvodar, „cu scopul de a asigura protecție frontierelor de nord ale țării și a proprietăților economice din zonele montane, regii unguri au plasat pe teritoriul Transcarpatiei coloniști militari pe baza așa-numitei «*legi valahe*». Noii coloniști au fost repartizați la diferite cetăți pentru a efectua serviciul de pază a frontierei, plătind, bineînțeles, impozite. Coloniștii, în conformitate cu «*legea valahă*», își alegeau un conducător (*kenesis*) și un guvernator al regiunii (*voievod*). Principalul flux de noi colonizatori venea din Transilvania, unde împreună trăiau rusi/rusini⁷, romani estici (*valahi*), germani și alții⁸. Pe baza analizei diplomelor din secolele XIII-XIV, lingvistul maghiar L. Dezső a ajuns la concluzia că Transilvania de nord-est a fost populată, preponderent, de rusini. Prin urmare, pe „*vlahi/valahi*”, el îi considera ca o populație ruso/rusino-romanică a Transilvaniei⁹. Mychailo Lučkaj a remarcat faptul că toate populațiile existente în Transcarpatia, care aparțineau ritului grecesc (bizantin), erau numiți *valahi*: „Astăzi, printre sași, găsesc sate întregi ce sunt locuite de valahi, în timp ce îmbrăcămintea și numele locuitorilor sunt de origine saxonă, chiar și numele de familie: Sas, Blosch, Gotsman/Hotsman, Alemán, Man și multe altele”¹⁰. „Cele mai vechi așezări *valahe* din regiunea etnoistorică Transcarpatia erau ruse/rusine. Rusinii treceau la «*legea valahă*» care le dădea o serie de privilegii și-i integra în rândul oamenilor liberi”¹¹. Acest lucru este confirmat, după cum subliniază Mychailo Tyvodar, de diploma regală din anul 1451, în care este consemnat: „Satele noastre ruse/rusine

⁶ Mychailo Tyvodar, *op. cit.*, p. 170.

⁷ *Rusi* sau *rusini* sunt denumirile pe care le folosim când avem în vedere populația slavă de est (=ucraineană) care făcea parte din Imperiul Rusi (*Rusia Kieveană*), cu centrul la Kiev și, ulterior, din celelalte regiuni ale viitorului stat Ucraina (Galiția, Volânia, Podolia etc.).

⁸ Mychailo Tyvodar, *loc. cit.*

⁹ L. Dezső, *Očerki po istoriji zakarpats'kykh govorov*, Budapesta, 1967, p. 43-46, 48, 50, 64-65, apud Mychailo Tyvodar, *loc. cit.*

¹⁰ Mychailo Lučkaj, *Istoriia karpats'kykh rusyniv*, vol. II, Ujhorod, 2000, p. 102. De diploma regală din anul 1451, am aflat, cu ceva timp înainte, și noi, dar trebuie să menționăm că a fost descoperită și de Mychailo Tyvodar (cf. *loc. cit.*).

¹¹ Mychailo Tyvodar, *loc. cit.*

...după obiceiul cnezilor valahi le donăm” («possessiones nostras Rutenicales ...more et adinstar Keneziorum valachicalium prefatis»)¹². La popularea zonelor montane ale Maramureșului și a comitatului Beregovo, au luat parte elemente rusine, romanice de est (valahe – *I.H.*), saxone (sașii) și slavo-balcanice. După retragerea din 1348 sau 1349 a valahilor (a romaniilor-valahi) din Maramureș în Moldova, în diplomele din regiunea slovacă Prešov, referitoare la anii '50-'60 ai secolului al XIV-lea, se disting fermieri-agricultori (valahi-rusini) și agricultori-fermieri (rusini)¹³. Așa se explică faptul că Stan, Drag, Stanislav, Bogdan, Dragoș și alți nobili din Maramureș au nume slave, de fapt aceasta era și originea lor. Din cele prezentate, rezultă că folosirea, în documentele istorice ale vremii, a termenului „posesiunile valahe” nu indică faptul că populația satelor respective (cu atât mai mult, întemeietorii acestora) erau valahi.

Existența maghiarilor în zona transcarpatică a Ucrainei (și, de altfel, în Maramureșul aflat sub stăpânirea Ungariei) se face simțită spre sfârșitul secolului al IX-lea – începutul celui de al X-lea, însă nu înainte de venirea în aceste zone a slavilor de est¹⁴, mai exact a *croaților albi*¹⁵, care, deja în epoca *Marii migrații a popoarelor* (secolele IV-VII), au trecut peste Carpați (dinspre Galiția și de pe cursul superior al Tisei¹⁶ spre regiunea transcarpatică), o parte dintre ei rămânând pe aceste teritorii pentru totdeauna¹⁷, iar cultura lor constituind baza culturii rusinilor. Inițial, după cum afirmă Hryhorij Pivtorak, croații albi ocupau același teritoriu pe care, la începutul erei noastre, trăia tribul *carpienilor*, după cum îi pomenea Ptolemeu, iar, în documentele latine, chiar până în secolul al IV-lea, aceștia erau cunoscuți cu numele de *carpi*¹⁸.

Trebuie menționată, aici, constatarea lui V. Kotyhorosko, conform căreia la sfârșitul secolului al VII-lea și pe parcursul celui de-al VIII-lea, a avut loc o populare masivă a cursului superior al Tisei cu triburi slave¹⁹.

¹² J. Mihályi, *Máramorosi diplomák a XIV. és XV. századból*, Máramoros-Sziget, Mayer és Berger Könyvnyomdája, Sighet, 1900, p. 362.

¹³ Mychailo Tyvodar, *op. cit.*, p. 171.

¹⁴ D. Dorošenko, *Uhors'ka Ukrajina*, „Vsesvit”, Kiev, 1991, p. 11.

¹⁵ *Croații albi* – uniuni tribale slave de est care trăiau pe teritoriul de astăzi al Ucrainei Vestice (în Carpați). Aceștia reprezintă ultimul dintre toate triburile slave de est vechi (protoucrainene) care au fost alipite de Rusia Kieveană, la sfârșitul secolului al X-lea. Începând cu anul 992, ei nu mai sunt amintiți în izvoare scrise. – cf. Oleksandr H. Poltavcev, *Istoriia Ukrajiny*, Bila Tserkva, 2013, p. 10.

¹⁶ Leonid L. Zaliznák, *Narysy starodavnoji istoriji Ukrajiny*, Kiev, 1994, p. 19-20, 134.

¹⁷ ****Istoriia Central'no-Schidnoji levropy* (sub red. lui L.O. Zaški'neak), Lviv, 2000, p. 160-169.

¹⁸ Hryhorij Pivtorak, *Ukrajinci: zvidky my i naša mova*, „Naukova dumka”, Kiev, 1993, p. 86.

¹⁹ V. Kotyhorosko, *Verchnje Potyssea v davnyomu. 1000000 rokiv tomu – X st. n.e.*, Ujhorod,

Deși mulți cercetători pun la îndoială apartenența, între secolele VIII-IX, a locuitorilor Transcarpatiei la populațiile slave de est, există numeroase similitudini atât la nivelul culturii materiale, cât și la cel lingvistic între populațiile din regiunea menționată cu cele răspândite pe malul drept al Niprului²⁰. Cunoscutul lingvist ucrainean, I. Dzendzelivskij, a dovedit că, în dialectele ucrainenilor din Transcarpatia, s-au păstrat numeroase trăsături lingvistice proprii atât perioadei slave de est vechi, cât și celei slave comune²¹, iar diversitatea graiurilor limbii ucrainene de aici trebuie legată de faptul că ținutul a fost locuit de imigranți ai neamurilor slave de est din rândul croaților, duliților, ulicilor și tiverților care au adus cu ei, printre altele, hidronime specifice bazinelor Prypeat și Nistru (numele râurilor Pynea, Mala Pynea, Uj, Turea, Irșavka etc., existente în regiunea transcarpatică)²². Aceste afirmații îl îndreptățesc și mai mult pe recunoscutul slavist ceh Lubor Niederle în a considera că slavii de est au apărut pe cursul superior al Tisei cu mult înainte de secolul al IX-lea²³.

Însă cel mai important lucru pentru lingviști este acela că pe baza dialectului croaților s-au format grupurile de graiuri transcarpatice și cele boikiene²⁴.

O nouă etapă a istoriei regiunii Transcarpatice a Ucrainei, care, la un moment dat, ridică numeroase probleme, începe în secolul al IX-lea. Astfel, după cum afirmă unii istorici, între anii '70-'80 ai secolului al IX-lea, granițele primului Țarat Bulgar (a cărui formare și consolidare avusese loc între secolele VIII-IX) s-au extins până spre partea estică a Bazinului Carpatic, în special, spre cea de pe cursul superior al Tisei, care, pe vremea țarului Simion (893-927), controla depresiunile Rusiei Transcarpatice²⁵. În ultimul sfert al secolului al IX-lea, jurisdicția Moraviei Mari (care era în plină peri-

2008, p. 316-317, 339-340, 345.

²⁰ ****Zakarpatt'a v etnopolityčnomu vymiri (monohrafiia)* (sub red. lui Iu. Levenec), Kiev, 2008, p. 73.

²¹ I. A. Dzendzelivskij, *K voprosu o vremeni rasselenija vostočnyh slav'an na južnyh sklonach Ukraïnskich Karpat*, în „Tezisy dokladov VII Meždunarodnoho kongresa antropologičeskich i etnografičeskich nauk”, Moscova, 1964, p. 5; Idem, *Zakarpats'ki hovory ta pytann'a henezy ukraïns'koji movy*, în „Tretij mižnarodnyj konhres ukraïnistiv, Harkiv 26-28 serpn'a 1996. Dopovidi ta povidomlenn'a. Movoznavstvo”, Harkiv, 1996, p. 161-166, unde demonstrează că „ucrainenii (protoucrainenii) din regiunea aflată la sud de crestele Carpaților existau cu mult înainte de secolul al X-lea”.

²² M. I. Antošin, *Zakarpatskaja gramota 1404 goda*, în „Naučnyje zapiski Užgorodskogo universiteta”, vol. 13, Ujhorod, 1955, p. 8.

²³ Lubor Niederle, *Slovanské starožitnosti*, vol. I, Praga, 1919, p. 168.

²⁴ Hryhorij Pivtorak, *op. cit.*, p. 87.

²⁵ ****Istoriia Central'no-Schidnoji Ievropy...*, p. 26-27. Vezi și Serhij Fedaka, *Istoriia Zakarpatt'a u datach i podijach*, Ujhorod, «TOV „IVA”», 2016, p. 17.

oadă de înflorire) s-a întins asupra Slovaciei și, probabil, asupra părții vestice a Transcarpatiei²⁶. Dar influența acestora asupra vieții social-economice și, în special, a celei religioase a rusinilor de aici a fost foarte redusă. În această privință, Stepan Pap a remarcat că existența ritului bizantin la rusinii-ucraineni ai Transcarpatiei etnoistorice și, în aceeași măsură, la cei din regiunea slovacă Prešov, anulează apartenența teritoriului Slovaciei de est (și, implicit, a părții vestice a Transcarpatiei) la Moravia Mare, căci, altfel, ucrainenii ar fi avut religia catolică, cum o au slovacii (începând cu sfârșitul secolului al IX-lea, Biserica Catolică fiind dominantă în Moravia Mare)²⁷. Referitor la religie, dorim să menționăm, aici, că după anul 988, procesul creștinării regiunilor vestice ale Imperiului Rusi era în plină desfășurare. Conform datelor istorice, la sfârșitul secolului al X-lea „în Galiția și Ucraina Carpatică, chiar până la Sighet, era deja dezvoltată organizarea bisericească cu o preoție numeroasă”²⁸.

În secolele X-XI, ținutul transcarpatic devenea parte integrantă a Rusiei Kievene, perioadă în care unificarea teritoriilor slave de est (protoucrainene) într-o singură *Țară Rusă* (< *Rusi*) *Veche* (*Davńorus'ka deržava*) era încheiată. Dintre numeroasele dovezi că pe teritoriul Tisei Superioare au trăit, câteva secole, croații albi (în anul 560, ei formând, în regiunea de pe cursurile superioare ale Nistrului și Prutului, în sudul Carpaților ucraineni și în Nordul Bucovinei²⁹, o uniune militaro-politică independentă, „slavinia”³⁰, numită Croația Mare, care se prezenta ca o comunitate etnoculturală creată din triburi înrudite genetic³¹), pot fi și participările lor mai târzii, în anii 907³² și 972, la campaniile cnezilor kieveni asupra Bizanțului. De asemenea, letopisețele amintesc despre răscularea croaților albi (pe care unii cercetători îi denumesc *croații carpați*³³), în anii 981³⁴ și

²⁶ ****Istoriia Central'no-Schidnoji levropy...*, p. 26-27. Vezi și Serhij Fedaka, *Istoriia Zakarpatt'a u datach i podijach*, Ujhorod, «TOV „IVA”», 2016, p. 17.

²⁷ Pavlo Pen'ak, *Čy bulo Zakarpatt'a skladovoju častynoju Rusi-Ukrajiny na počatku kniažoji doby*, în „Knjaža doba: istorijia i kul'tura” (red. resp. Volodymyr Aleksandrovyč), nr. 6, Lviv, 2012, p. 17.

²⁸ Stepan Pap, *Počatky chrystyjanstva na Zakarpatti*, Philadelphia, 1983, p. 102-103, apud Mychailo Tyvodar, *op. cit.*, p. 167.

²⁹ Matvij Stachiv, *Chrystova cerkva v Ukrajinі 988-1596*, Stamford, Connecticut, 1985, p. 75-76.

³⁰ Hryhorij Pivtorak, *op. cit.*, p. 86.

³¹ *Slavinia* – (la slavi) o formă de organizare tranzitorie de la uniunile teritoriale tribale spre un stat feudal timpuriu. Era o uniune bine dezvoltată atât din punct de vedere militar, cât și din cel teritorial-administrativ.

³² Leonid Zalizn'ak, *op. cit.*, p. 134.

³³ Hryhorij Pivtorak, *op. cit.*, p. 87.

³⁴ Leontij Vojtovyč, „Bili” horvaty čy „karpats'ki” horvaty?, în „Mykolajivščyna. Zbir-

992³⁵, și înăbușirea revoltei lor de către Volodymyr Sveatoslavyci³⁶, care „anexase pământurile acestora la statul Rusi”³⁷. Astfel, după cum afirmă cunoscutul arheolog din Ujhorod, Pavlo Pen’ak, o negare categorică a existenței Ucrainei Transcarpatice sub suveranitatea politică a Statului Rusi Vechi (a Rusiei Kievene, cu centrul la Kiev – s.n.) la sfârșitul secolului al X-lea – începutul celui de al XI-lea nu corespunde stadiului cercetărilor istorice actuale³⁸. *Croații albi* nu mai sunt menționați în izvoarele scrise după anul 992, deoarece, în mod evident, s-au integrat în structura Rusiei Kievene (devenind parte integrantă a acesteia)³⁹, numindu-se „rusini”, „oameni rusi” («руські люди»), consolidându-se, astfel, autoidentitatea etno-culturală rusă (< Rusi) a lor⁴⁰ (vezi urm. notă). De altfel, după formarea Imperiului Rusia Kievană⁴¹, în anul 930, politonimul „rus/rusi” s-a răspândit pe teritoriul statului, iar denumirea „rusini” a devenit definitorie pentru populația acestuia⁴².

Propagarea etnonimului „rus/rusin” și în rândul altor popoare trebuie asociată, dacă mai era nevoie, cu apartenența regiunii Ucrainei Transcar-

nyk naukovych statej”, vol. I, Lviv, 1998, p. 49-79; Idem, *Karpats’ki horvaty v etnopolityčnomu rozvytku Central’no-Schidnoji levropy rannoho serednôviččâ*, în „Ukrajina v Central’no-Schidnij levropi”, nr. 4, Kiev, 2004, p. 105-132; Idem, *Prykarpattâ v druhij polovyni I tysâçolittâ n.e.: najdavniši knâživstva*, în „Visnyk L’vivs’koho universytetu”, seria Istoriia, nr. 45, Lviv, 2010, p. 13-54.

³⁵ Mychailo Tyvodar, *op. cit.*, p. 166.

³⁶ Serhij Fedaka, *op. cit.*, p. 18.

³⁷ ****Narysy istoriji Zakarpattâ* (red. princip. I. Hranč’ak), Ujhorod, 1995, p. 47. (După cel îl înlătură, în 979, de pe tronul Kievului, pe fratele său Jaropolk, Volodymyr devine Mare cneaz al Rusiei Kievene (979-1015) și cneaz al Novgorodului (970-988), cel care, în anul 988, este botezat, primind numele Vasyľ („Vasile”), și începe creștinarea Rusiei Kievene și a teritoriilor vecine.)

³⁸ Roman Berest, *Do pytannâ pryjnatâ chrystyjanstva na zemľach pivničnogo Prykarpattâ*, în „Arheolohični doslidžennâ L’vivs’koho universytety”, nr. 10, Lviv, 2007, p. 190).

³⁹ Pavlo Pen’ak, *loc. cit.*

⁴⁰ S. Konča, *Bili horvaty i naselennâ ukrajins’koho Prykarpattâ u IX-XI st.*, în „Visnyk kyjiv’skoho nacional’noho universytetu im. Tarasa Ševcenka”, vol. 15, Kiev, 2011, p. 7 și urm.

⁴¹ Mychailo Tyvodar, *loc. cit.*; Serhij Fedaka, *op. cit.*, p. 19.

⁴² Statul slav de est format în jurul Kievului se numea *Rusî* (Русь, Руська держава). Abia în istoriografia secolului al XIX-lea, pentru același stat, apare denumirea *Rusia Kievană*, cu scopul de a identifica mai bine patria ucrainenilor și de a evita confuzia (special creată de moscali/moscoviti) cu termenul *Rusia*, folosit, pentru prima dată, la începutul secolului al XVIII-lea, de Petru I, ca denumire pentru fostul Imperiu Moscova. Pentru a evita confuziile privind numirea primului stat al ucrainenilor, Русь, noi (după cum deja s-a putut observa) utilizăm termenii *Rusî* (unde *i* final este unul scurt, ca în lexemul românesc *pomi*) și *Rusia Kievană*, iar pe locuitorii acestuia (viitorii ucrainenii) îi denumim *rusi/rusini* (=ucraineni).

patice la statul Rusi⁴³ (Rusia Kieveană). Iată dovada. Este cunoscut faptul că „spre sfârșitul domniei regelui ungar Ștefan I (997-1038), teritoriile de pe cursul superior și cel mijlociu al Tisei sunt cucerite de unguri. Și pentru că erau locuite de *rusi/rusini*, drept consecință, în anul 1031, după cum mărturisesc analele ungurești⁴⁴, Ștefan I l-a numit pe fiul său Emeric (Imre) guvernator al acestor ținuturi, cu titlul „duce/cneaz al rusinilor” („dux Ruizorum”) ⁴⁵, de unde rezultă că ungurii au preluat etnonimul *rus* pe care l-au tradus, mai întâi, prin *ruiz*, apoi, prin *wruz* și, în final, prin *orosz*. Același etnonim, dar de data aceasta în variantă latină, apare, în anul 1127, în biografia episcopului Konrad, unde este atestată denumirea „Marchia Ruthenorum” („Marca Rusină”) ⁴⁶, prin care era numit teritoriul unde locuiau *rusi/rusini* transcarpatici⁴⁷. Cele două denumiri atestă apartenența populației transcarpatice, începând cu secolul al XI-lea, la *etnosul rus (=ucrainean)*, iar „Marca Rusină” indică teritoriul care se deosebea de celelalte regiuni ale Ungariei tocmai prin caracterul etnic rus al populației de aici⁴⁸.

Există mulți care contestă faptul că sintagmele „dux Ruizorum”/„dux Ruisorum” și „Marchia Ruthenorum”⁴⁹ se refereau la populația slavă rusină din această regiune. Însă trebuie să ne amintim că, după cum afirmă M. Tyvodar, „ulterior, această funcție a fost ocupată de fratele regelui Andrei I (1047-1060), Bela I, apoi, de viitorii regi Solomon (1063-1074) și Coloman (1095-1116) și de prințul Álmos (1095)”⁵⁰. De asemenea, în Antichitate, astfel de supranume sau titluri purtate de împărații romani aveau o frecvență mare. Astfel, în Imperiul Roman, acestea se obțineau abia după ce un teritoriu era cucerit, el fiind, în multe cazuri, transmis din generație în generație:

⁴³ Mychailo Tyvodar, *loc. cit.*

⁴⁴ „După toate probabilitățile, aceasta a fost Rusi, și nu doar cea politică, ci și cea etnografică, deoarece, în mare măsură, ea corespunde granițelor etnografice de mai târziu” – cf. Myhailo Hruševskij, *Istoriia Ukraïny-Rusi*, în 11 vol., Kiev, 1992, vol. 2, p. 21).

⁴⁵ Magister P. (Anonymus), *Gesta Hungarorum* (în trad. Kamilei Neipavera), Ujhorod, 2005, p. 27.

⁴⁶ Mychailo Tyvodar, *loc. cit.*

⁴⁷ Mychailo Tyvodar, *Istorični nazvy Zakarpats'koho kraju*, în „Ukraïnci-Rusyny: etnolinhvistyčni ta etnokul'turni procesy v istoričnomu rozvytku” (red. princip. H. Skrypnyk), Kiev, 2013, p. 139.

⁴⁸ Leontij Vojtovyč, *Prykarpatt'a v druhij polovyni I...*, p. 51.

⁴⁹ Mychailo Tyvodar, *op. cit.*, p. 140.

⁵⁰ Vezi discuțiile din lucrările: Oleksandr Halenko, *Rutens'ka Marka za džerelamy IX-XII st.*, în „Naukovi zapysky In-tu polityčnych i etnonacional'nych doslidžen' im. I. F. Kurasa”, Serija: Politolohija i Etnolohija, nr. 29, Kiev, 2006, p. 6-16; I. O. Mis'kov, „Rutheni”, „Dux Ruizorum”, „Marchia Ruthenorum” u serediovičnij Franciji ta Uhorščyni, în „Karpatyka”, nr. 38, Ujhorod, 2009, p. 220-239; Myroslav Vološčuk, „Rus'” v Uhor's'komu korolivstvi (XI – druha polovyna XIV st.): suspil'no-polityčna rol', majnovi stosunky, mihraciji, „Lileja-NV”, Ivano-Frankiv's'k, 2014.

Caius Iulius Caesar Augustus *Germanicus* (12 e.n. – 41 e.n.) era numele complet al lui *Caligula*; Tiberius Claudius Caesar Augustus *Germanicus* (10 î.e.n. – 54 e.n.); Marcus Ulpius Nerva Traianus *Dacicus Maximus* (53 e.n. – 117 e.n.); Gaius Vibius Trebonianus *Gallus* (206 e.n. – 253 e.n.) etc.

Ceva mai târziu, cea mai mare parte a zonei transcarpatice se afla în componența cnezatului Galițiano-Volân, fapt ce a durat până în prima jumătate a secolului al XIII-lea, când a avut loc cea dintâi invazie tătaromongolă (din anul 1240)⁵¹. După cum am afirmat mai sus, cneazul Cernihivului, Rostyslav Myhailovyci, ginerele regelui ungar Bela IV, ca urmare a nimicirii statului *Rusi* de către mongoli, a primit spre stăpânire, începând cu anul 1242, teritoriile locuite de rușini, de la Maramureș până la Sáros, inclusiv, pe care le-a deținut până în 1263, fapt ce a favorizat dezvoltarea, pe mai departe, a etnosului rusin din aceste zone.

Există păreri conform cărora fiul regelui Daniel (Galițianul), Lev (1228-1301), a primit ca zestre după soția sa Constanția o parte din regiunea Transcarpatia și, deja, în anul 1251, stăpânea, cel puțin, jupa Bereg. Însă Leontij Vojtovyč constată că până în anul 1271, aceasta era încă sub stăpânirea ungară, și abia începând cu acel an, respectivele teritorii erau parte a cnezatului Galițiano-Volân, „căci stema orașului Lompertsas (Beregovo), care, în 1271, era centrul jupei Bereg, coincide, în întregime, cu stema timpurie a Lvivului”⁵². Istoricul Mykola Veheș consideră că, pe lângă jupa Bereg, în componența teritoriilor aflate sub stăpânirea cnezilor galițieni erau și pământurile maramureșene până la Hust⁵³. Există motive clare să admitem acest lucru, căci Leontij Vojtovyč (deși nu-i de acord cu M. Veheș), ajunge la concluzia că „la sfârșitul secolului al XIII-lea, în timpul lui Lev Danylovyci, teritoriul statului Galițiano-Volân a atins dimensiuni maxime, incluzând regiunile Kievului și ale Pereaslavului, o parte însemnată a pământurilor de pe cursul inferior al Nistrului, teritoriile dintre Nistru și Prut, Transcarpatia și pământurile Liublinului”⁵⁴.

Astfel, între anii 1283-1300, când Lev a cucerit pământurile transcarpatice (ocupate de unguri), mulți ucraineni (galițieni și podolieni), în special huțuli (urmași ai ulicilor), au venit în aceste zone, inclusiv în Maramureș, formând noi așezări sau stabilindu-se în mijlocul populațiilor protoucrainene deja existente. Ținuturile acestea au fost în componența cnezatului

⁵¹ Mychailo Tyvodar, *Etnodemohrafični procesy na Zakarpatti...*, p. 168.

⁵² Mykola Pavl'uk, *Do istoriji ukrajins'kich sil Maramoroščyny*, în „Vil'ne slovo”, nr. 16-17, București, 1990, p. 8.

⁵³ Leontij Vojtovyč, *Halyč u polityčnomu žytti Jevropy XI-XIV stolit'*, Lviv, 2015, p. 79. Vezi și Serhij Fedaka, *op. cit.*, p. 23.

⁵⁴ Mykola Veheș, *Lev Danylovyci*, în „Včeni, pys'mennyky i polityčni dijači pro Ukrajinu”, nr. 2, Ujhorod, 1996, p. 37.

Galițiano-Volân, condus de Lev, până la finele secolului al XIII-lea, când oștile Ungariei le-au recucerit⁵⁵. Nu trebuie să uităm de condițiile „legii germane” (despre care am vorbit în paginile anterioare) ce i-au atras și pe rusini, ei mutându-se, în mod spontan, din Galiția în satele deja existente sau în cele nou create de către germanii stabiliți în comitatele Maramureș și Ugocea⁵⁶. Este posibil ca acei rusini din Galiția să fie urmașii tивterilor, deoarece, după cum constată Hryhorij Pivtorak, în letopisețe, sub anul 1138, aceștia sunt identificați drept *galițieni* (*halyčany*)⁵⁷, fapt dovedit și de caracteristicile lingvistice ale graiului lor. Însă noi considerăm că venirea acestora în regiunea transcarpatică și, inclusiv, în Maramureș reprezintă un alt val al procesului așezării slavilor de est pe aceste meleaguri.

Concluzia pe care o putem trage din cele prezentate este aceea că, în Ucraina Transcarpatică, și, inclusiv, în Maramureșul istoric, existența elementului protoucrainean poate fi datată începând cu secolele IX-X (chiar și mai devreme⁵⁸). Pentru noi este suficient să afirmăm că limba ucraineană (mai exact, un dialect al ei), în faza ei incipientă, când, alături de prefacerile fonetice și morfosintactice specifice limbii ucrainene, existau și numeroase trăsături moștenite din slava comună, a început să fie vorbită de atunci. O limbă slavă de sud (și aici ne referim la cele câteva decenii când o parte a Ucrainei Transcarpatice era sub dominația Țaratului Bulgar sau o altă regiune a acesteia, în structura Moraviei Mari) ce putea fi utilizată o perioadă scurtă de timp sau limba folosită în biserică nu au putut schimba și nici nu au influențat decisiv graiul vorbit de (proto)ucrainenii de aici (în sensul în care populația ar fi adoptat un grai slav de alt tip, de exemplu, pe cel bulgar). La începutul secolului al XI-lea, majoritatea particularităților fonetice și morfosintactice specifice limbii ucrainene sunt proprii limbii slavilor de pe aceste teritorii, iar altele, existente în actuala limbă ucraineană, nu-i sunt caracteristice nici astăzi, fiind cunoscut faptul că în cazul graiurilor periferice ale unui teritoriu lingvistic, situate în vecinătatea unei alte limbi, influențele străine pătrund mai ușor, dar, totodată, și conservarea elementelor arhaice prezintă un nivel mult mai ridicat.

În ceea ce privește Maramureșul și alte zone ale Transilvaniei, se poate demonstra cu ușurință faptul că teoria conform căreia cea mai mare și unică deplasare de populație ucraineană înspre zona Maramureșului⁵⁹ ar fi

⁵⁵ Leontij Vojtovyč, *Kordony halyč'ko-volyns'koj deržavy: prodovženni'a dyskusiji*, în „Arheoholični doslidžennja L'vivs'koho universytetu”, nr. 19, Lviv, 2015, p. 67.

⁵⁶ О.І. Бойко, *Istoriia Ukraïny*, „Al'ma Mater”, Kiev, 2002, p. 40.

⁵⁷ Mychailo Tyvodar, *op. cit.*, p. 170.

⁵⁸ Hryhorij Pivtorak, *op. cit.*, p. 86.

⁵⁹ Despre autenticitatea slavinelor stau mărturie zecile de descoperiri de locuințe slave care datează din secolele VII-IX, fixate în Transcarpatia și pe teritoriile învecinate cu aceasta,

cea din anul 1360, când, chipurile, cneazul lituanian Fedir (Teodor) Koreatovici, conducător al Podoliei, obligat fiind să se retragă din fața marelui cneaz lituanian, Vitold, se așază împreună cu 40000 de ucraineni în fostele comitate Bereg și Ung, situate la granița de nord-vest a Maramureșului⁶⁰, este eronată. Conform aceleiași teorii, de aici, o parte dintre acești ucraineni și-ar fi continuat drumul pătrunzând în Maramureșul istoric, unde ar fi fost colonizați de voievodul Ioan de Rozavlea de-a lungul râului Ruscova, întemeind satele Ruscova (1373)⁶¹, Repedea (1411) și Poienile de sub Munte (1411), de unde s-au extins, mai apoi, spre satele Petrova (1411), Leordina (1411), Rozavlea (1373), Șieu (1373). În sprijinul demonstrației sus-enunțate vine și faptul (cunoscut celor care s-au ocupat de istoria ucrainenilor din Maramureș) că valea Ruscovei a fost atestată în anul 1353 (cu șapte ani înainte de venirea celor 40000 de ucraineni în Maramureș) sub denumirea de Orozuiz „apă rusească”⁶², nume care arată existența unei populații ucrainene (*rus=ucrainean*, cel puțin, până la începutul secolului al XVIII-lea) în zonă. În aceeași ordine de idei, Eugen Janitsek este de părere că „satul a fost întemeiat la începutul secolului al XIV-lea sau chiar la sfârșitul celui de-al XIII-lea”⁶³.

Însă existența unei populații ucrainene pe teritoriul Transilvaniei, și nu doar a Maramureșului, este atestată documentar cu mult înainte de fenomenul Koreatovici și prin faptul că teritoriul de nord-vest al României este împânzit de toponime ce au la bază etnonimul *rus* care apare atestat, mai ales, sub forma maghiară *orosz* (sau cu alte variante grafice ale acesteia: *oros*, *orosy*, *orossy*, *oroszy*, *oroz*, *orozy*, *oruz*, *ruz*, *rwuz*, *uruz*, *vrusz*, *vrwz*, *wrus*, *wrusy*, *wruz*, *wrvs*, *wrws* etc.), ca de exemplu: *Ruștior* (jud. Bistrița-Năsăud), atestat cu forma *Ruscia* la 1228; *Wrusy* (jud. Bihor), azi, *Pusta Orosi*, atestat cu forma *Wrusy* la 1291; *Orosfaia* (jud. Bistrița-Năsăud), atestat cu forma *Oruzfaya* la 1297; *Rușii-Munți* (jud. Mureș), atestat cu forma *poss. Uruzfalu* la 1319; *Rus* (jud. Sălaj), atestat cu forma *Sumisne* (< ucr. *sumisne* „în comun, colectiv”)⁶⁴ la 1325, iar, la 1366: *Sumisne alio nomine*

cele din estul Slovaciei, din sud-estul Ungariei și din nord-vestul României (Transilvania)” – cf. Pavlo Pen'ak, *op. cit.*, p. 10.

⁶⁰ Al. Filipașcu, *op. cit.*, p. 55. (Ideea e preluată și de alți cercetători.)

⁶¹ Aici, avem în vedere vechiul Maramureș care cuprindea Maramureșul istoric de azi (cel de pe teritoriul României) și cel din Ucraina Transcarpatică care se întindea spre nord-vest până la fostele comitate Bereg și Ung.

⁶² Al. Filipașcu, *op. cit.*, p. 55. (Ideea e preluată și de alți cercetători.)

⁶³ Între paranteze, este dat anul atestării localității, așa cum apare la Coriolan Suciu, *Dicționar istoric al localităților din Transilvania*, vol. I-II, Editura Academiei Române, București, 1967-1968.

⁶⁴ J. Mihályi, *op. cit.*, p. 30-32.

Wruzmezeu, dar și *Ruscova* (jud. Maramureș), atestat cu forma *Orozviz* la 1373; *Rusu de Jos* (jud. Bistrița-Năsăud), atestat cu forma *Karatsontelke* la 1305, iar, la 1410: *ultraque villa Ruthenorum*; *Rusu de Sus* (jud. Bistrița-Năsăud), atestat cu forma *Karácsontelke* la 1305, iar, la 1410: *ultraque villa Ruthenorum*; *Rușciori* (jud. Sibiu), atestat cu forma *villicus et vila Ruthenica* la 1380; *Rus* (jud. Maramureș), atestat cu forma *Oroszfalva* la 1411; *Rușeni* (jud. Satu Mare), atestat cu forma *Oroszfalva* la 1411; *Ruși* (jud. Sibiu), atestat cu forma *poss. villa Ruz* la 1424; *Ruși* (jud. Hunedoara), atestat cu forma *Orosfalw* la 1453; *Ruși* (jud. Covasna), atestat cu forma *Orozffalw* la 1567; *Rusu Bârgăului* (jud. Bistrița-Năsăud), atestat cu forma *Ruszi-Borgoului* la 1730. Au existat și alte sate ale căror nume s-au format de la etnonimul *rus*, dar acestea fie au intrat în structura altor localități: *Rusu*, înglobat orașului Sighișoara (jud. Mureș); *Ruși*, cătun al satului Valea Dosului (jud. Alba), fie au dispărut înainte de a fi introduse în diverse acte, documente cărți etc. (Datele au fost extrase din Coriolan Suciu, *op. cit.*).

Pe lângă prezența etnonimului *rus* (= *ucrainean*) în numeroase nume topice din Transilvania, stabilirea ucrainenilor în această regiune cu mult înaintea fenomenului Koreatovici (mai devreme de secolul al XIV-lea), poate fi demonstrată și prin alte date de ordin lingvistic, în special dialectal (pe care le vom prezenta cu o altă ocazie).

Referitor la soarta Ucrainei Transcarpatice, sugestivă și susținută științific este afirmația renumitului istoric Leontij Vojtovyč: „În prima treime a secolului al XI-lea, când s-a încheiat procesul alipirii pământurilor transcarpatice de Ungaria, acestea erau locuite de rusini, descendenți direcți ai croaților albi, care, împreună cu același tip de rusini (și ei urmași ai croaților carpatici) ce populau pământul Galiției ca parte a Rusiei Kieve-ne, au format un masiv etnic compact. Unitatea lui a fost atât de puternică, încât, neținând cont de faptul că s-au aflat în structura Statului Ungar de peste nouă secole și cunoscând, în asemenea condiții, o asimilare inevitabilă, rusinii transcarpatici au rămas parte a poporului ucrainean, și-au păstrat atât limba, care, în ciuda tuturor particularităților dialectale locale, a rămas ucraineană, cât și cultura originală, care, în esență, a păstrat trăsăturile arhaice ale celei croate strămoșești”⁶⁵.

Încheiem acest periplu istoric, asupra căruia vom reveni în cercetările viitoare, reproducând câteva idei ale cunoscutului arheolog și istoric ucrainean Leonid Zalizn'ak, care, coroborând datele arheologice, antropologice, istorice și lingvistice, afirmă: „...disoluția limbii slave comune a avut loc între secolele VI-VII, în timpul procesului migrării slavilor din patria lor

⁶⁵ Eugen Janitsek, *Contribuții la studiul relațiilor lingvistice româno-ucrainene (Onomastica din Maramureș)*, rezumatul tezei de doctorat, Cluj-Napoca, 1980, p. 3.

străveche⁶⁶, situată între Carpații Orientali și Pripeat. Unele limbi slave sunt strâns legate de dialectele limbii comune care era vorbită de slavii ce locuiau în patria străveche sus-amintită, înainte ca aceștia să migreze spre sud, vest și nord. Altfel spus, multe popoare slave sunt, de fapt – cum plastic se exprimă L. Zalizn'ak – niște *mlădițe* ale copacului etnocultural protoucrainean care, de-a lungul a 1500 de ani, s-a dezvoltat fără întrerupere între Pripeat și Carpați. Ucrainenii sunt moștenitorii etno-culturali direcți ai *sclavinilor* din nord-vestul Ucrainei și ai descendenților acestora: volănenii, derevlenii, bujanii, poleanii, tiverții, ulicii, parțial, și siverenii, al căror corespondent arheologic îl reprezintă *cultura luka-raikovețka*⁶⁷. Chiar pe acest fundament s-a format, în secolul al X-lea, primul stat ucrainean, Rusia Kieveană⁶⁸, din structura căruia făceau parte vaste teritorii ale Maramureșului de altădată.

Bibliografia:

- Antošin, M. I., *Zakarpatskaja gramota 1404 goda*, în „Naučnyje zapiski Užgorodskogo universiteta”, vol. 13, Ujhorod, 1955.
- Berest, Roman, *Do pytannâ pryjnat'ta chrystijanstva na zemľach pivničnoho Prykarpatt'a*, în „Arheolohični doslidžennâ L'viv'skoho universytety”, nr. 10, Lviv, 2007, p. 185-193.
- Bojko, O. D., *Istoriia Ukraïny*, Vydavnyčyi centr «Akademija», Kiev, 2002.
- Dezső, L., *Očerki po istoriji zakarpats'kykh govorov*, Budapesta, 1967.
- Dorošenko, D., *Uhors'ka Ukraïna*, „Vsesvit”, Kiev, 1991.
- Dzendzelivskij, I. A., *K voprosu o vremeni rasselenija vostočnykh slav'an na južnykh sklonach Ukraïnskikh Karpat*, în „Tezisy dokladov VII Meždunarodnoho kongresa antropolohičeskikh i etnohrafičeskikh nauk”, Moscova, 1964, p. 5-17.
- Dzendzelivskij, I. A., *Zakarpats'ki hovory ta pytannâ henezy ukraïns'koji movy*, în „Tretij mižnarodnyj konhres ukraïnistiv, Harkiv 26-28 serpnâ 1996. Dopovid i povidomlennâ. Movoznavstvo”, Harkiv, 1996, p. 161-166.
- Fedaka, Serhij, *Istoriia Zakarpatt'a u datach i podijach*, Ujhorod, «TOV „IVA”», 2016.

⁶⁶ Am citit, pe undeva, că în anul 1350, familia Bánffy a colonizat, aici, o populație slavă (rusini), iar, începând cu anul 1366, localitatea este atestată sub forma *Wruzmezeu* „Câmpul Rusului”, de unde tragem concluzia că autorul acelei informații nu cunoștea termenul *sumisne*, prezența căruia certifică existența rusinilor cu cel puțin câteva decenii înaintea „presupusei colonizări”.

⁶⁷ Leontij Vojtovyč, *Prykarpatt'a v druhij polovyni I...*, p. 51.

⁶⁸ Despre patria străveche a ucrainenilor, vezi și discuția din articolul acad. Vasyl' Nimčuk, *Pryčynky do zakarpats'koho dialektohenezu*, în „Ukraïns'kyj hlotohenez: materijaly Mižnarodnoji naukovoji konferenciji” (red. M. V. Mojsijenko), „Polissea”, Žytomyr, 2015, p. 21-25.

- Filipașcu, AL., *Istoria Maramureșului*, Ediția a II-a, Editura Gutinul, Baia Mare, 1997 (reproducere după ediția din 1940).
- Halenko, Oleksandr, *Rutens'ka Marka za džerelamy IX-XII st.*, în „Naukovi zapysky In-tu polityčnych i etnonacional'nych doslidžen' im. I. F. Kurasa”, Serija: Politoloģija i Etnoloģija, nr. 29, Kiev, 2006, p. 6-16.
- Hruševskij, Myhailo, *Istoriya Ukrajiny-Rusi*, în 11 vol., Kiev, 1992.
- Janitsek, Eugen, *Contribuții la studiul relațiilor lingvistice româno-ucrainene (Onomastica din Maramureș)*, rezumatul tezei de doctorat, Cluj-Napoca, 1980, 26 p.
- Konča, S., *Bili horvaty i naseleennâ ukrajins'koho Prykarpatt'a u IX-XI st.*, în „Visnyk kyjivs'koho nacional'noho universytetu im. Tarasa Ševcenka”, vol. 15, Kiev, 2011, p. 6-11.
- Kotyhorosko, V., *Verchnje Potyssea v davnynu. 1000000 rokiv tomu – X st. n.e.*, Ujhorod, 2008.
- Lučkaj, Mychailo, *Istoriya karpats'kyh rusyniv*, vol. II, Ujhorod, 2000.
- Magister P. (Anonymus), *Gesta Hungarorum* (în trad. Kamilei Neipavera), Ujhorod, 2005.
- Mihályi, J., *Mármorosí diplomák a XIV. és XV. századból*, Máramoros-Sziget, Mayer és Berger Könyvnyomdája, Sighet, 1900.
- Mis'kov, I. O., «Rutheni», «Dux Ruizorum», «Marchia Ruthenorum» u serediovičnij Franciji ta Uhorščyni, în „Karpatyka”, nr. 38, Ujhorod, 2009, p. 220-239.
- Niederle, Lubor, *Slovanské starožitnosti*, vol. I, Praga, 1919.
- Nimčuk, Vasyl', *Pryčynky do zakarpats'koho dialektohenezu*, în „Ukrajins'kyj hlotohenez: materijaly Mižnarodnoji naukovoji konferenciji” (red. M. V. Mojsijenko), „Polissea”, Žytomyr, 2015, p. 19-38.
- Pap, Stepan, *Počatky chrystyjanstva na Zakarpatti*, Philadelphia, 1983.
- Pap, Stepan, *Istoriya Zakarpatt'a*, vol. I, Ivano-Frankivsk, 2000.
- Pavl'uk, Mykola, *Do istoriji ukrajins'kich sil Maramoroščyny*, în „Vil'ne slovo”, nr. 16-17, 1990, p. 8-9.
- Pen'ak, Pavlo, *Čy bulo Zakarpatt'a skladovuju častynuju Rusi-Ukrajiny na počatku kn'azoji doby*, în „Kn'aza doba: istorijia i kul'tura” (red. resp. Volodymyr Aleksandrovyč), nr. 6, Lviv, 2012, p. 9-17.
- Pivtorak, Hryhorij, *Ukrajinci: zvidky my i naša mova*, „Naukova Dumka”, Kiev, 1993.
- Poltavcev, H. Oleksandr, *Istoriya Ukrajiny*, Bila Ţerkva, 2013.
- Stachiv, Matvij, *Chrystova cerkva v Ukrajinі 988-1596*, Stamford, Connecticut, 1985.
- Suciu, Coriolan, *Dicționar istoric al localităților din Transilvania*, vol. I-II, Editura Academiei Române, București, 1967-1968.

- Tyvodar, Mychailo, *Etnodemohrafični procesy na Zakarpatti (I – počatok III stolitt'a)*, in „Ukrajinci-Rusyny: etnolinhvistyčni ta etnokul'turni procesy v istoryčnomu rozvytku” (red. princip. H. Skrypnyk), Kiev, 2013, p. 157-211.
- Tyvodar, Mychailo, *Istoryčni nazvy Zakarpats'koho kraju*, in „Ukrajinci-Rusyny: etnolinhvistyčni ta etnokul'turni procesy v istoryčnomu rozvytku” (red. princip. H. Skrypnyk), Kiev, 2013, p. 137-156.
- Veheš, Mykola, *Lev Danylovyč*, in „Včeni, pys'mennyky i polityčni dijači pro Ukrajinu”, nr. 2, Ujhorod, 1996, p. 34-39.
- Vișovan, Ștefan, *Interferențe româno-ucrainene în toponimia Maramureșului*, Editura Umbria, Baia Mare, 2001.
- Vojtovyč, Leontij, „Bili” horvaty čy „karpats'ki” horvaty?, in „Mykolajivščyna. Zbirnyk naukovych statej”, vol. I, Lviv, 1998, p. 49-79.
- Vojtovyč, Leontij, *Karpats'ki horvaty v etnopolityčnomu rozvytku Central'no-Schidnoji Jevropy rann'oho seredn'ovičč'a*, in „Ukrajina v Central'no-Schidnij Jevropi”, nr. 4, Kiev, 2004, p. 105-132.
- Vojtovyč, Leontij, *Prykarpatt'a v druhij polovyni I tys'ačolitt'a n.e.: najdavniši kn'azivstva*, in „Visnyk L'vivs'koho universytetu”, serija Istorija, nr. 45, Lviv, 2010, p. 13-54.
- Vojtovyč, Leontij, *Zahadky Avstrijs'koho vyzla (1272-1278): Lev Danylovyč, Laslo IV, Pšemysl II Ottokar, Rudolf Habsburg i pol's'ki kn'azi*, in „Problemy slov'anoznavstva”, nr. 61, Lviv, 2012, p. 11-22.
- Vojtovyč, Leontij, *Lev Danylovyč: «kn'az' dumen i horobor na rati» čy «bezčeznyj kn'az'»*, in „Ukrajina v Central'no-Schidnij Jevropi”, nr. 12-13, Kiev, 2013, p. 149-190.
- Vojtovyč, Leontij, *Halyč u polityčnomu žytti Jevropy XI-XIV stolit'*, Lviv, 2015.
- Vojtovyč, Leontij, *Kordony halyč'ko-volyns'koho deržavy: prodovženn'a dyskusiji*, in „Arheolohični doslidžennea L'vivs'koho universytetu”, nr. 19, Lviv, 2015, p. 43-104.
- Vološčuk, Myroslav, *«Rus'» v Uhors'komu korolivstvi (XI – druga polovyna XIV st.): suspil'no-polityčna rol', majnovi stosunky, mihraciji*, „Lileja-NV”, Ivano-Frankivs'k, 2014.
- Zalizn'ak, L. Leonid, *Narysy starodavn'oji istoriji Ukrajiny*, Kiev, 1994.
- Zalizn'ak, L. Leonid, *Etnohenez ukrajinciv ta ichnich susidiv z pozycji sučasnoji etnolohiji*, in „Naukovi zapysky”, vol. 2 (Kul'tura), Kiev, 1997, p. 52-60.
- ****Documente privind istoria României*, seria C (red. responsabil Mihail Roller), col. I, doc. 29, Editura Academiei R.P.R., București, 1951.

****Istorija Central'no-Schidnoji Ievropy* (sub red. lui L.O. Zaškil'neak), Lviv, 2000, p. 160-169.

****Narysy istoriji Zakarpatt'a* (red. princip. I. Hranč'ak), Ujhorod, 1995.

****Zakarpatt'a v etnopolityčnomu vymiri (monohrafija)* (sub red. lui Iu. Levenec), Kiev, 2008, p. 73.

Джерельна база реконструкції діяльності румунських монастирів у комітатах Угорського королівства Мараморош і Сату Маре (XVIII ст.)

Олександр Монич / Oleksandr Monych

Джерельна база реконструкції діяльності румунських монастирів у комітатах Угорського королівства Мараморош і Сату Маре (XVIII ст.). На основі документів Державного архіву Закарпатської області зроблено спробу дослідження окремих аспектів діяльності румунських монастирів у північно-східних комітатах Угорського королівства Мараморош і Сату Маре у XVIII ст. Завдяки виявленню і презентованню науковому загалу джерелам суттєво доповнено існуючі «білі плями» в історії чернечих осередків. В доробку автор верифікує і аргументовано корегує окремі історичні факти літописної історії монастирів. Окремі документи вводяться в науковий обіг вперше.

Sursele de bază privind reconstituirea vieții monahale din mănăstirile românești în comitatele Maramureș și Satu Mare (sec. XVIII). Pe baza documentelor din Arhivele Statului a regiunii Transcarpatia, au fost studiate anumite aspecte ale activității mănăstirilor românești din județele de nord-est ale Regatului Ungariei, Maramureș și Satu Mare, din secolul al XVIII-lea. Datorită surselor descoperite și prezentate comunității științifice, „punctele necunoscute” existente în istoria centrelor monahale au fost clarificate în mod semnificativ. În lucrare autorul verifică și argumentează, fără îndoială, anumite fapte istorice din cronică istoriei mănăstirilor. Anumite documente sunt introduse pentru prima dată în circuitul științific.

The source materials for the reconstruction of the activities of Romanian monasteries in Máramaros and Satu Mare counties of the Kingdom of Hungary (XVIII century). On the basis of the documents of the State Archives of Transcarpathian region, an attempt was made to research certain aspects of the activities of Romanian monasteries in the northeastern Máramaros and Satu Mare counties of the Kingdom of Hungary in the 18th century. Owing to the sources discovered and presented to the scientific community, the existing “white spots” in the history of monastic centers have been significantly supplemented. In addition, the author verifies and rationally corrects certain historical facts of the chronicled history of monasteries. Certain documents were introduced into scientific circulation for the first time.

Ключові слова: єпископ, єпархія, монастир, комітат, унія, Мараморош, Satu Mare.

Cuvinte cheie: episcop, episcopie, mănăstire, județ, Unire, Maramureș, Satu Mare.

Keywords: bishop, eparchy, monastery, county, union, Maramaros, Satu Mare.

На зламі XVII–XVIII століть в історії Мукачівської єпархії відбулися переломні процеси, які визначили подальшу діяльність двох екклізіяльних контр-центрів – Мукачівської греко-католицької та новоутвореної Марамороської православної єпархії.

Після остаточного перенесення центру управління православних єпископів з Мукачівського монастиря 29 червня 1690 року¹ в комітат Угоча, а згодом і в Мараморош розпочалася активна фаза церковно-адміністративної розбудови цієї єпархії.

Якщо адміністративним центром Мукачівської греко-католицької єпархії залишався Миколаївський монастир в Мукачеві, то ситуативними центрами Марамороської єпархії стають монастирі в селах Вільхівці, Грушево, Драгово, Заріччя, Імстичово, Кричово та Угля². В цих обителях проводяться собори духовенства на яких обирається єпископат та приймаються головні адміністративні рішення, щодо розбудови нової екклізіяльної одиниці³.

Одним з головних пріоритетів в діяльності керуючих єпископів було розширення мережі монастирів. Це було обумовлено складною юрисдикційною ситуацією, продиктованою укладанням і поширенням в північно-східних комітатах Угорського королівства Ужгородської (1646)⁴ та Угочанської (1727)⁵ уній, а також створенням Фогарашської унійної єпархії (1721)⁶. Саме з метою «перешкоджання по-

¹ Лучкай М. Історія карпатських русинів: У шести томах / Дешифр. рукопису, переклад українською мовою та покажчики Ю.М. Сака; Редкол.: Й.О. Баглай, М.М. Вегеш, Д.Д. Данилюк, М.В. Орос, І.М. Сенько, Т. П. Ужгород: Закарпаття, 1999. 388 с. С. 341; Baán István. Letters of Giovanni Giuseppe De Camillis, Greek Missionary and Bishop of Munkács (1689-1706). *COLLECTANEA ATHANASIANA*. II. Textus/Fontes. Vol. 13. Nyíregyháza, 2017. 341 p. P. 174.

² Пекар А. Нариси історії Церкви Закарпаття. Т. I: Єпархічне оформлення. Рим-Львів, 1997. 232 с. С. 70; Пронин Василь, архим. История Православной Церкви на Закарпатье. Издание 2-е. Свято-Николаевский Мукачевский монастырь. ОРП «Філокалія», 2009. 524 с. С. 237; 251–252; 267–268; 275–288.

³ Петров А., проф., д-р. «Старая вѣра» и унія въ XVII–XVIII вв. Пояснительная записка. Матеріали для історії Угорської Руси. Т. II. СПб., 1906. 88 с. С. 40.

⁴ Пекар А. Вказ. праця. Т. I. С. 26–28.

⁵ Дулишкович Іоанн, о. Историческія черты Угро-Русскихъ. Тетрадь III. Унгваръ, 1877. 234 с. С. 76–91; Пронин Василь, архим. Вказ. праця. С. 297–298.

⁶ Пекар А. Вказ. праця. Т. I. С. 73.

ширенню унії на південно-східні терени Мукачівської єпархії» і були створені нові обителі⁷.

У період 1682–1711 рр. у двох комітатах – Мараморош і Сату Маре, які зараз є територією Румунії, марамороські єпископи відкривають 6 монастирів⁸. В комітаті Мараморош було засновано 5 чернечих осередків: Мойсеївський (1682)⁹, Джулинський (1692)¹⁰, Евдяньський (1709)¹¹, Барсанівський (1711)¹², і монастир у Вишній Вишаві (1719)¹³, натомість у комітаті Сату Маре, всього один монастир – Біксадський (1700)¹⁴.

До створення та розбудови монастирів на території комітату Мараморош на зламі XVIII століття мали безпосереднє відношення всі єпископи Марамороської єпархії: Іоанікій (Зейкан), Йосип (Стойка), Серафим (Петровай), Досифей (Федорович) та протопоп Гавриіл Штефанка з Барсани¹⁵.

⁷ Фенич В., Цапулич О., Малобережниський Свято – Миколаївський монастир та нарис історії чину св. Василя Великого на Закарпатті. Ужгород: Вид-во В. Падяка, 2004. 188 с. С. 45.

⁸ Державний архів Закарпатської області (далі – ДАЗО). Ф. 64. Оп. 1. Спр. 66. На 8 арк. Арк. 53в.–7.

⁹ Мониц О. Становлення і розбудова чоловічого монастиря в селі Moiseiu (Мойсей) у XVIII – XIX стт. // VI Таврійські історичні наукові читання: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, 14–15 жовтня 2022 р., м. Київ: Львів – Торунь: Liha-Pres, 2022. 60 с. С. 21–24.

¹⁰ Мониц О., Данилець Ю. Розвиток Архангело-Михайлівського монастиря у селі Giulești (Джулин) в 1692–1809 рр. НАУКА, ОСВІТА, СУСПІЛЬСТВО ОЧИМА МОЛОДИХ: збірник матеріалів XV Всеукраїнської науково-практичної конференції здобувачів вищої освіти та молодих учених, м. Рівне, 17 травня 2022 р. Рівне: Рівненський державний гуманітарний університет, 2022. 188 с. С. 161–162.

¹¹ Пронин Василь, архим. Вказ. праця. С. 276; 286.

¹² Мониц О. Історичний розвиток монастиря в селі Bârsana (Барсана) у XVIII ст. (за документами ДАЗО) // Гуманітарний корпус: Збірник наукових статей з актуальних проблем філософії, культурології, історії, психології та педагогіки. Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції «Актуальні наукові проблеми та інноваційні рішення в контексті XXI століття». Наукові пошуки: актуальні дослідження, теорія та практика», № 46. Київ: ТОВ «НВП Інтерсервіс», 2022. 168 с. С. 56–59.

¹³ Пронин Василь, архим. Вказ. праця. С. 276; 288.

¹⁴ Мониц О. Становлення і розбудова Петро-Павлівського чоловічого монастиря в селі Біксад на Закарпатті у XVIII ст. (за документами Державного архіву Закарпатської області) // *Архіви України* / Ред. кол.: М. Палієнко (гол. ред.), О. Бачинська, В. Бездрапко, Т. Білуцзяк та ін.. Науково-практичний журнал. № 4 (329). Жовтень – Грудень. Київ, 2021. С. 118–137.

¹⁵ Metef Ş. Mănăstirile româneşti din Transilvania şi Ungaria. Sibiu, 1936. 363 p. P. 160–169; Мониц О. Участь єпископату Марамороської єпархії в розбудові монастирів Румунії у 1690 – 1740 рр. // Актуальні питання науки, освіти і суспільства в Україні

Ініціатива ж створення монастиря у селі Біксад, що в комітаті Сагу Маре, належала Мукачівському греко-католицькому єпископу Йосипу де Камелісу¹⁶. Першим ігуменом та будівничим обителі був Ісаїя де Каролі (Isaias de Karoly) – грек з міста Трапезунд, який з метою розповсюдження й утвердження унії разом із єпископом Йосипом де Камелісом був направлений римським понтифіком в Угорщину¹⁷.

Марамороські православні єпископи звершували чин монашого постригу над настоятелями новоутворених монастирів; освячували храми чернечих осередків; давали для звершення богослужіння в монастирях власноруч підписані антиминоси; висвячували священників для монастирів; інколи монастирі були місцем проживання марамороського єпископату; монастирі були місцем проведення собору протопопів на яких обирався єпископат, тощо¹⁸.

Крім того монастирі та єпископат Мараморошу були в орбіті юрисдикційного спілкування з іншими Православними Церквами, наприклад з єпископатом Молдови або ж Румунії, тому причетність до діяльності монастирів Мараморошу єпископату і цих Церков теж є очевидним фактом¹⁹.

Активна фаза діяльності згаданих вище монастирів документально фіксується екватором XVIII століття. Під час секуляризаційної реформи імператора Йосипа II, більшість монастирів Мараморошу в 1788 році були закриті²⁰.

Проте окремі монастирі, наприклад в с. Біксад та с. Мойсей, продовжували свою діяльність і в «пост-ліквідаційний» період²¹.

та світі: збірник тез доповідей міжнародної науково-практичної конференції (Полтава, 30 березня 2022 р.). Полтава: ЦФЕНД, 2022. 92 с. С. 70.

¹⁶ Meteş Ş. Op. cit. P. 179; Монич О. Становлення і розбудова Петро-Павлівського чоловічого монастиря в селі Біксад на Закарпатті у XVIII ст. Вказ. праця, С. 121; 126.

¹⁷ ДАЗО. Ф. 64. Оп. 1. Спр. 732. На 2 арк. Арк. 1.

¹⁸ Монич О. Участь єпископату Марамороської єпархії в розбудові монастирів Румунії у 1690 – 1740 рр. Вказ. праця, С. 70–71.

¹⁹ Там само. С. 71.

²⁰ ДАЗО. Ф. 64. Оп. 1. Спр. 1291. На 97 арк; Там само, Спр. 1261. На 16 арк; Там само, Спр. 1170. На 28 арк; Там само, Спр. 1507. На 4 арк; Там само, Ф. 151. Оп. 12. Спр. 2571. На 4 арк. Арк. 4–4 зв; Кралицькій А. Списокъ монастырей Чина Святого Василя Великого, существовавшихъ иногда въ Марамороши (въ Угорщинѣ) и истертихъ императоромъ Іосифомъ II 1788 г. *Науковий зборникъ издаваемый литературнымъ обществомъ Галицко-Русской митицы*. Выпуски I-IV. Львовъ: Въ книгопечатне Ставропигійского Института, 1865. с. 51–55.

²¹ ДАЗО. Ф. 64. Оп. 4. Спр. 286. На 13 арк; Давні монастирі Мукачівської єпархії (1800-1900). *Зведений предметно-тематичний каталог документів Державного архіву Закарпатської області. Серія «Джерела з історії Мукачівської єпархії»*. Т. II. Фонд № 64, описи №№ 2, 3, 4, 5; Фонд № 151, описи №№ 6, 8, 9, 10, 11, 12, 14, 15, 16,

Після ліквідації монастирів, конфісковане майно піддавалося інвентарному опису²² і передавалося на баланс спеціально створеного релігійного фонду²³. Іноді, як це було у с. Барсана²⁴ та с. Бедевля²⁵, дерев'яні храми чернечих осередків були передані місцевим парафіям. Земельні ділянки закритих монастирів, наприклад в селах Біксад²⁶ і Барсана, захоплювали прості місцеві жителі або ж дворяни²⁷.

Існуюча, вітчизняна та зарубіжна дослідницька література, щодо діяльності наведених монастирів у XVIII столітті, суттєво оновлюється наявними документами Державного архіву Закарпатської області.

Джерела ДАЗО, передусім доповнюють існуючі відомості, щодо початкового періоду розвитку монастирів. Головним чином, мова йде про установчі документи, а саме дарчі грамоти, заповіти, тощо. До прикладу, збереглася копія розписки від 25.02.1700 р. жителів с. Біксад Вереш Гергелі, Вереш Дам'ян, Вереш Янош, Кечкеш Дьордя, Кечкеш Ференца про дарування землі, яка знаходиться на пагорбі неподалік від села для будівництва Біксадського монастиря, який ініціював отець Ісає²⁸. Ідентичним документом є акт про дарування землі Дюлафалвському (угор. Gyulafalva, укр. Джулинському) монастирю сім'єю Папп і Реднік²⁹.

У призмі дискусії, щодо дати заснування Мойсеївського монастиря³⁰, заслугове на увагу дослідників також «Протокол жупного зібрання Марамороської жупи» щодо питання заяви дворян села Мойсин у справі дарування земельної ділянки місцевому монастирю, який датується 10.08.1694 року³¹.

Крім того, документи ДАЗО ставлять кінцеву крапку в дискусійному питанні щодо дати смерті першого настоятеля Біксадського

17, 19, 20, 21, 22, 24, 25. Упоряд. прот. Олександр Монич, Ужгород: РІК-У, 2022. 360 с.: іл. С. 11.

²² ДАЗО. Ф. 64. Оп. 1. Спр. 1472. На 8 арк.

²³ Давні монастирі Мукачівської єпархії (1800-1900). Вказ. праця. С. 12.

²⁴ ДАЗО. Ф. 151. Оп. 5. Спр. 586. На 4 арк.

²⁵ ДАЗО. Ф. 151. Оп. 6. Спр. 1059. 16 арк; Там само. Спр. 1208. 9 арк; Там само. Оп. 9. Спр. 1022. 7 арк; Данилець Ю., Монич О., Керецман Н. Історичний розвиток Благовіщенського монастиря в селі Bedőháza (Бедевля) у світлі нових архівних документів *Старожитності Лукомор'я. Старожитності Лукомор'я*. 2021. № 5 (8). Вересень-Жовтень. С. 7–15. С. 13.

²⁶ ДАЗО. Ф. 64. Оп. 4. Спр. 162. На 2 арк.

²⁷ ДАЗО. Ф. 64. Оп. 1. Спр. 723. На 1 арк.

²⁸ ДАЗО. Ф. 64. Оп. 5. Спр. 104. На 1 арк.

²⁹ ДАЗО. Ф. 64. Оп. 1. Спр. 453. На 2 арк.

³⁰ Пронин Василь, архим. Вказ. праця. С. 286.

³¹ ДАЗО. Ф. 64. Оп. 5. Спр. 47. На 2 арк.

монастиря³², архимандрита Ісаї де Каролі, якою слід вважати не 1701, а 1703 рік, а також остаточно ідентифікують особу вбивці ігумена, – ним був Sikallay Suhay Mihaly³³. Вищенаведені дані цілковито спростовують також існуючі припущення, що вбивство отця було звершене у с. Біксад «розбійником Іваном Шутаєм із села Sikalló або ж Sikárlón»³⁴.

Чернецтво румунських монастирів здобувало духовну освіту в духовних семінаріях. Збереглося прохання монаха монастиря в с. Біксад Івана Молнар щодо його прийняття в духовну семінарію³⁵.

Перед закриттям монастирів у 1788 році в обителях, зокрема в Кричеві³⁶, Біксаді³⁷ та Маріяповчі³⁸ фіксуються факти «чудотворності» ікон Божої Матері³⁹. З метою популяризації і поширення культу «чудотворних» ікон місцеві архідиякони, як у випадку з Біксадською іконою, пишуть змістовні реляції і донесення⁴⁰.

До і після розпуску монастирів в комітатах Мараморош і Сату Маре влада ретельно вивчала та збирала доступні відомості про обителі⁴¹. З «пост-ліквідаційного» період у фондах ДАЗО є на зберіганні «Розпорядження Угорського королівського намісництва про надання інформації про монастир в с. Дюлафалва»⁴². Вказаний документ, який датується 09.11.1789 р., завірений оригіналом печатки намісництва⁴³.

Отже, Державний архів Закарпатської області містить у своїх фондах унікальні документи, що розкривають різноманітні аспекти діяльності румунських монастирів у північно-східних комітатах Угорського королівства Мараморош і Сату Маре у XVIII ст. Виявлені джерела знайомлять дослідників з маловідомими сторінками з історії чернечих осередків. Відомості, що знаходяться в окремих фондових

³² Монич О. Становлення і розбудова Петро-Павлівського чоловічого монастиря в селі Біксад на Закарпатті у XVIII ст. Вказ. праця. С. 127.

³³ ДАЗО. Ф. 64. Оп. 4. Спр. 162. На 2 арк. Арк. 1; Монич О. Становлення і розбудова Петро-Павлівського чоловічого монастиря в селі Біксад на Закарпатті у XVIII ст. Вказ. праця. С. 127.

³⁴ Монич О. Становлення і розбудова Петро-Павлівського чоловічого монастиря в селі Біксад на Закарпатті у XVIII ст. Вказ. праця. С. 127.

³⁵ ДАЗО. Ф. 151. Оп. 5. Спр. 111. На 2 арк.

³⁶ Пронин Василь, архим. Вказ. праця. С. 279; Монич Олександр, протоієрей. Нескорена Правда: нариси з історії Кричівського монастиря. Ужгород: ТДВ «Патент», 2018. 160 с. С. 86–89.

³⁷ ДАЗО. Ф. 151. Оп. 1. Спр. 2169. На 33 арк.

³⁸ ДАЗО. Ф. 151. Оп. 1. Спр. 251. На 2 арк; Там само. Спр. 1531. На 3 арк.

³⁹ Пронин Василь, архим. Вказ. праця. С. 304–307.

⁴⁰ ДАЗО. Ф. 151. Оп. 1. Спр. 2169. На 33 арк.

⁴¹ Давні монастирі Мукачівської єпархії (1800–1900). Вказ. праця. С. 10.

⁴² ДАЗО. Ф. 151. Оп. 5. Спр. 11. На 2 арк.

⁴³ ДАЗО. Ф. 151. Оп. 5. Спр. 11. Арк. 2.

справах ДАЗО, по-перше, *de facto* ставлять крапку в існуючих розбіжностях дослідницьких праць, щодо історичних фактів літописної історії монастирів, а саме допомагають верифікувати точні дати заснування та назв монастирів, доповнюють наявні біографи настоятелів, додають нові відомості з соціально-господарського розвитку чернечих осередків. По-друге, існуюча документальна база дозволяє прослідкувати подальшу історію монастирів, після їх закриття та ліквідації. Завдяки виявленим фондовим справам стає відома доля храмів окремих обителів, після їх розпуску, які були передані місцевим парафіям.

Бібліографія

Давні монастирі Мукачівської єпархії (1800–1900). Зведений предметно-тематичний каталог документів Державного архіву Закарпатської області. Серія «Джерела з історії Мукачівської єпархії». Т. II. Фонд № 64, описи №№ 2, 3, 4, 5; Фонд № 151, описи № 6, 8, 9, 10, 11, 12, 14, 15, 16, 17, 19, 20, 21, 22, 24, 25. Упоряд. прот. Олександр Монич, Ужгород: РІК-У, 2022. 360 с.: іл.

Данилець Ю., Монич О., Керецман Н. Історичний розвиток Благовіщенського монастиря в селі Bedőháza (Бедевля) у світлі нових архівних документів. *Старожитності Лукомор'я*. Старожитності Лукомор'я. 2021. № 5 (8). Вересень-Жовтень. С. 7–15.

Державний архів Закарпатської області (далі – ДАЗО). Ф. 64. Оп. 1. Спр. 66. На 8 арк.

ДАЗО. Ф. 64. Оп. 1. Спр. 453. На 2 арк.

ДАЗО. Ф. 64. Оп. 1. Спр. 647. На 4 арк.

ДАЗО. Ф. 64. Оп. 1. Спр. 723. На 1 арк.

ДАЗО. Ф. 64. Оп. 1. Спр. 732. На 2 арк.

ДАЗО. Ф. 64. Оп. 1. Спр. 737. На 1 арк.

ДАЗО. Ф. 64. Оп. 1. Спр. 940. На 8 арк.

ДАЗО. Ф. 64. Оп. 1. Спр. 1065. На 6 арк.

ДАЗО. Ф. 64. Оп. 1. Спр. 1170. На 28 арк.

ДАЗО. Ф. 64. Оп. 1. Спр. 1261. На 16 арк.

ДАЗО. Ф. 64. Оп. 1. Спр. 1291. На 97 арк.

ДАЗО. Ф. 64. Оп. 1. Спр. 1447. На 2 арк.

ДАЗО. Ф. 64. Оп. 1. Спр. 1472. На 8 арк.

ДАЗО. Ф. 64. Оп. 1. Спр. 1487. На 4 арк.

ДАЗО. Ф. 64. Оп. 1. Спр. 1507. На 4 арк.

ДАЗО. Ф. 64. Оп. 4. Спр. 162. На 2 арк.

ДАЗО. Ф. 64. Оп. 4. Спр. 188. На 2 арк.

ДАЗО. Ф. 64. Оп. 4. Спр. 286. На 13 арк.

ДАЗО. Ф. 64. Оп. 5. Спр. 47. На 2 арк.

- ДАЗО. Ф. 64. Оп. 5. Спр. 104. На 1 арк.
 ДАЗО. Ф. 64. Оп. 5. Спр. 121. На 12 арк.
 ДАЗО. Ф. 151. Оп. 1. Спр. 154. На 2 арк.
 ДАЗО. Ф. 151. Оп. 1. Спр. 181. На 1 арк.
 ДАЗО. Ф. 151. Оп. 1. Спр. 190/а. На 1 арк.
 ДАЗО. Ф. 151. Оп. 1. Спр. 191. На 1 арк.
 ДАЗО. Ф. 151. Оп. 1. Спр. 192. На 1 арк.
 ДАЗО. Ф. 151. Оп. 1. Спр. 200. На 1 арк.
 ДАЗО. Ф. 151. Оп. 1. Спр. 251. На 2 арк.
 ДАЗО. Ф. 151. Оп. 1. Спр. 264. На 2 арк.
 ДАЗО. Ф. 151. Оп. 1. Спр. 315. На 1 арк.
 ДАЗО. Ф. 151. Оп. 1. Спр. 647. На 1 арк.
 ДАЗО. Ф. 151. Оп. 1. Спр. 648. На 1 арк.
 ДАЗО. Ф. 151. Оп. 1. Спр. 1002. На 1 арк.
 ДАЗО. Ф. 151. Оп. 1. Спр. 1531. На 3 арк.
 ДАЗО. Ф. 151. Оп. 1. Спр. 1765. На 1 арк.
 ДАЗО. Ф. 151. Оп. 1. Спр. 2169. На 33 арк.
 ДАЗО. Ф. 151. Оп. 1. Спр. 2744. На 1 арк.
 ДАЗО. Ф. 151. Оп. 1. Спр. 3021. На 9 арк.
 ДАЗО. Ф. 151. Оп. 1. Спр. 3083. На 4 арк.
 ДАЗО. Ф. 151. Оп. 1. Спр. 3624. На 4 арк.
 ДАЗО. Ф. 151. Оп. 1. Спр. 3633. На 6 арк.
 ДАЗО. Ф. 151. Оп. 1. Спр. 3798. На 8 арк.
 ДАЗО. Ф. 151. Оп. 1. Спр. 3836. На 1 арк.
 ДАЗО. Ф. 151. Оп. 5. Спр. 11. На 2 арк.
 ДАЗО. Ф. 151. Оп. 5. Спр. 111. На 2 арк.
 ДАЗО. Ф. 151. Оп. 5. Спр. 126. На 2 арк.
 ДАЗО. Ф. 151. Оп. 5. Спр. 586. На 4 арк.
 ДАЗО. Ф. 151. Оп. 6. Спр. 1059. На 16 арк.
 ДАЗО. Ф. 151. Оп. 6. Спр. 1208. На 9 арк.
 ДАЗО. Ф. 151. Оп. 9. Спр. 1022. На 7 арк.
 ДАЗО. Ф. 151. Оп. 12. Спр. 2571. На 4 арк.
 Дулишкович Іоанн, о. Историческія черты Угро-Русскихъ. Тетрадь III. Унгваръ, 1877. 234 с.
 Кінах Гліб, о., ЧСВВ. Посіщення закарпатських монастирів ЧСВВ в рр. 1755, 1756, 1765, 1809. Записки ЧСВВ. Т. III. Вип. 3-4. Львів, 1930. С. 432-446.
 Кралицкій А. Списокъ монастырей Чина Святого Василія Велико-го, существовавшихъ иногда въ Марамороши (въ Угорщинѣ) и истертихъ императоромъ Іосифомъ II 1788 г. *Науковий сбор-*

- никъ издаваемый литературным обществомъ Галицко-Русской матицы. Выпуски I-IV. Львовъ: Въ книгопечатне Ставропитійского Института, 1865. С. 51–55.
- Лучкай М. Історія карпатських русинів: У шести томах / Дешифр. рукопису, переклад українською мовою та покажчики Ю.М. Сака; Редкол.: Й. О. Баглай, М. М. Вегеш, Д. Д. Данилюк, М. В. Орос, І. М. Сенько. Т. II. Ужгород: Закарпаття, 1999. 388 с.
- Монич Олександр, протоієрей. Нескорена Правда: нариси з історії Кричівського монастиря. Ужгород: ТДВ «Патент», 2018. 160 с.
- Монич О. Становлення і розбудова Петро-Павлівського чоловічого монастиря в селі Біксад на Закарпатті у XVIII ст. (за документами Державного архіву Закарпатської області). Архіви України / Ред. кол.: М. Палієнко (гол. ред.), О. Бачинська, В. Бездрапко, Т. Білущак та ін.. Науково-практичний журнал. № 4 (329). Жовтень – Грудень. Київ, 2021. С. 118–137.
- Монич О. Участь єпископату Марамороської єпархії в розбудові монастирів Румунії у 1690–1740 рр. *Актуальні питання науки, освіти і суспільства в Україні та світі*: збірник тез доповідей міжнародної науково-практичної конференції (Полтава, 30 березня 2022 р.). Полтава: ЦФЕНД, 2022. 92 с. С. 70–73.
- Монич О. Становлення і розбудова чоловічого монастиря в селі Moiseiu (Мойсей) у XVIII–XIX ст. *VI Таврійські історичні наукові читання*: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, 14–15 жовтня 2022 р., м. Київ – Львів – Торунь: Liha-Pres, 2022. 60 с. С. 21–24.
- Монич О. Історичний розвиток монастиря в селі Bârsana (Барсана) у XVIII ст. (за документами ДАЗО). *Гуманітарний корпус: Збірник наукових статей з актуальних проблем філософії, культурології, історії, психології та педагогіки*. Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції «Актуальні наукові проблеми та інноваційні рішення в контексті XXI століття». Наукові пошуки: актуальні дослідження, теорія та практика». № 46. Київ: ТОВ «НВП Інтерсервіс», 2022. 168 с. С. 56–59.
- Монич О., Данилець Ю. Розвиток Архангело-Михайлівського монастиря у селі Giulești (Джулін) в 1692–1809 рр. НАУКА, ОСВІТА, СУСПІЛЬСТВО ОЧИМА МОЛОДИХ: збірник матеріалів XV Всеукраїнської науково-практичної конференції здобувачів вищої освіти та молодих учених, м. Рівне, 17 травня 2022 р. Рівне: Рівненський державний гуманітарний університет, 2022. 188 с. С. 161–162.

- Пекар А. Нариси історії Церкви Закарпаття. Т. I: Єрархічне оформлення. Рим-Львів, 1997. 232 с.
- Петров А., проф., д-р. «Старая вѣра» и унія въ XVII–XVIII вв. Пояснительная записка. Матеріали для історії Угорської Руси. Т. II. СПб., 1906. 88 с.
- Пронин Василий, архим. История Православной Церкви на Закарпатье. Издание 2-е. Свято-Николаевский Мукачевский монастырь. ОРП «Філокалія», 2009. 524 с.
- Фенич В., Цапулич О. Малоберезнянський Свято – Миколаївський монастир та нарис історії чину св. Василя Великого на Закарпатті. Ужгород: Вид-во В. Падяка, 2004. 188 с.
- Baán István. Letters of Giovanni Giuseppe De Camillis, Greek Missionary and Bishop of Munkács (1689-1706). COLLECTANEA ATHANASIANA. II. Textus/Fontes. Vol. 13. Nyíregyháza, 2017. 341 p.
- Metes Ș. Mănăstirile românești din Transilvania și Ungaria. Sibiu, 1936. 363 p.

Апостольська адміністрація греко-католиків у Хусті у світлі архівних джерел та періодики

Віктор Кічера / Viktor Kicera

Апостольська адміністрація греко-католиків у Хусті у світлі архівних джерел та періодики. Кількамісячна автономія і кількаденна незалежність Карпатської України супроводжувалася серйозними викликами в адміністративних питаннях для Апостольської адміністрації греко-католиків у Хусті – кордони єпархії, розміщення семінарії (так як ужгородська опинилася в угорській окупації), питання вікаріату в Словаччині тощо. Чи не ключовим питанням життєздатності парафій Мукачівської єпархії, які адміністрував єпископ Діонісій Нарядій, мало стати навчання семінаристів, підпорядкування Апостольській адміністрації греко-католицьких парафій створеного вікаріату в Словаччині та загалом юрисдикції й управління апостольського адміністратора в Хусті. Використані в дослідженні архівні документи містять унікальні дані, котрі публікуються чи не вперше. Дані ж періодичної преси дозволяють розкривати маловідомі сторінки з життя Апостольської адміністрації в Хусті, проте слід зважати на походження періодики і критично її використовувати.

Administratura apostolică a greco-catolicilor din Hust în lumina surseilor de arhivă și a publicațiilor periodice. Cele câteva luni de autonomie și câteva zile de independență a Ucrainei Carpatice au fost însoțite de provocări serioase în chestiuni organizatorice pentru Administrația Apostolică a greco-catolicilor din Hust – granițele eparhiei (episcopiei), locația seminarului (de vreme ce seminarul de la Ujhorod a ajuns sub ocupație maghiară), problema vicariatului din Slovacia etc. Poate că problema cheie pentru viabilitatea parohiilor din Episcopia din Mukacevo, care erau administrate de episcopul Dionysius Naryadii, urma să fie pregătirea seminaristilor, subordonarea vicariatului înființat în Slovacia față de Administrația Apostolică a parohiilor greco-catolice și jurisdicția generală și funcționariatul Administratorului Apostolic în Hust.

Documentele de arhivă folosite în studiu conțin date unice care sunt publicate parțial pentru prima dată. Datele din presa periodică ne permit să dezvăluim pagini mai puțin cunoscute din viața Administrației Apostolice din Hust, dar ar trebui să fim conștienți și de originea periodicelor și să le folosim în mod critic.

Apostolic administration of Greek Catholics in Khust in the light of archival sources and periodicals. Several months of autonomy and several days of independence of Carpathian Ukraine were accompanied by serious

challenges in administrative matters for the Apostolic Administration of the Greek Catholics in Khust – the boundaries of the diocese, placement of the seminary (since Uzhgorod was under Hungarian occupation), the question of subordination to the vicariate in Slovakia, etc. The key issue for the viability of the parishes of the Mukachevo Diocese administered by Bishop Dionisii Naryadiy was the training of seminarians, the subordination of Greek Catholic parishes to the Apostolic Administration of the established vicariate in Slovakia, and the general jurisdiction and management of the Apostolic Administrator in Hust. The archival documents used in the research contain unique data that are being published for the first time. The data of the periodical press allow us to reveal little-known pages from the life of the Apostolic Administration in Khust, but one should pay attention to the origin of the periodical and use it critically.

Ключові слова: Апостольська адміністрація, вікаріат, Карпатська Україна, Мукачівська греко-католицька єпархія, Підкарпатська Русь.

Cuvinte cheie: Administrator Apostolic, Vicariat, Ucraina Carpatică, Episcopia Greco-Catolică de Mukacevo, Rus Subcarpatică.

Keywords: Apostolic Administrator, Vicariate, Carpathian Ukraine, Mukachevo Greek Catholic Diocese, Subcarpathian Rus.

Апостольська адміністрація Мукачівської єпархії в Хусті виникла внаслідок створення автономії у жовтні та зміни кордонів згідно Віденського арбітражу 2 листопада 1938 р. змінилося становище МГКЄ спочатку на Підкарпатській Русі згодом – у Карпатській Україні. Автономне утворення очолив греко-католицький священник Августин Волошин. Тож варто простежити намагання розбудовувати тут церковні структури посередництвом архівних документів та публікацій преси. Проте варто зауважити, що дана тема частково уже досліджені попередниками.

У праці Володимира Боднара та Миколи Вегеша вказується на активні зв'язки з Галичиною. Хоч насправді інформації стосовно Церкви мало, винятками є хіба що привітання самого митрополита Андрія Шептицького після призначення греко-католицького священника Августина Волошина головою автономного уряду 11 жовтня 1938 р. Автори вказують на великий ентузіазм митрополита Андрія: «...весь український народ у Галичині, а особливим способом Церква і Духовенство прийняли відомість що Ваша ексцеленсія обняли владу в Карпатській Україні»¹.

За доби Чехословаччини все більшу роль відігравала Православна Церква, яка активно розвивала свою структуру в умовах ЧСР і не без сприянь останньої. Деякі автори переконані, що православний рух був підтримуваний чехословацькою владою на противагу

¹ Боднар В.Л., Вегеш М.М. Карпатська Україна в міжнародних відносинах (1938-1939). Ужгород: ТОВ «Колір принт», 1997. С. 90-91.

греко-католицькому зі змадяризованим духовенством, що цілком збігається з версією урядових кіл ЧСР. За статистикою, на Закарпатті нараховувалося 410 тисяч греко-католиків і 140 тисяч православних. Після Віденського арбітражу 2 листопада 1938 р. на території під Угорщиною залишилося лише 35 греко-католицьких парафій, а в Карпатській Україні – 280². Сюди слід додати й парафії Словаччини, котрі підпорядкував собі на короткий період апостольський адміністратор в Хусті Діонісій Нарядій, про що і йтиметься нижче.

Із середини листопада 1938 р. до середини березня 1939 р. апостольським адміністратором у Карпатській Україні був єпископ Діонісій Нарядій, котрий, як відзначають дослідники, вирізнявся чіткою проукраїнською орієнтацією. 28 листопада 1938 р. отець-міністр Августин Волошин прийняв православного єпископа Володимира Раїча, який визнав владу Карпатської України. Тобто уряд Карпатської України пішов на зближення з Православною Церквою. У той же час єпископ Олександр Стойка зайняв позицію з орієнтацією на Угорщину³. Тут треба зауважити, що, найімовірніше, єпископ Олександр залишився у власному єпархіальному осідку, незважаючи на зміну влади, тим часом відіслав до Хуста власного секретаря і каноніка монс. Людвіга Міню⁴.

15 листопада 1938 р. Апостольський престол призначає до Хуста Апостольським візитатором Крижевацького єпископа Діонісія Нарядія⁵. В інформації отця Інокентія Тимка з канцелярії Греко-католицької апостольської адміністрації Мукачівської єпархії в ЧСР до крайового уряду Підкарпатської Русі від 14 грудня 1938 р. повідомляється, що Апостольська столиця іменувала Діонісія Нарядія адміністратором парафій 15 жовтня 1938 р. Свій уряд він посів 1 грудня 1938 р. Уже 23 грудня 1938 р. Президія МШіНО в Хусті повідомляє, що адміністрація, згідно з бюджетом, отримає від уряду на свої потреби 160 000 к. ч. до кінця червня 1939 р., причому сам єпископ матиме особисту платню на рік – 48 000 к. ч. та особисту допомогу в розмірі – 4 000 к. ч. з 1 грудня, внаслідок чого припиняється фінансування

² Пекар А. ЧСВВ. Нариси історії церкви Закарпаття. Т. 3. Монаше життя. Ужгород: КП «Ужгородська міська друкарня», 2014. 216 с.; Вегеш М., Токар М. Карпато-Українське державотворення до 70-річчя проголошення державної незалежності Карпатської України. Ужгород: Видавництво УжНУ «Говерла», 2009. С. 439; Вегеш М. Релігія і церква в Карпатській Україні, Румунсько-українські відносини: історія та сучасність / Ред.: Горват І.-Л., Вегеш А. Сату-Маре-Бухарест, 2019. С. 273.

³ Вегеш М., Токар М. Названа праця. С. 445–446.

⁴ Пекар А. ЧСВВ. Нариси історії церкви Закарпаття. Т. 1, С. 145.

⁵ Там само.

для єпископа Мукачівського в Ужгороді Олександра Стойки⁶. Ще 4 грудня 1938 р., як написано в газеті «Благовісник», Хуст став єпархіальним престольним градом, відбулася інсталяція нового єпископа і підвищення парафіяльного храму до єпископської кафедри. А самому єпископу і апостольському адміністраторові Діонісію Нарядію парох Дмитро Попович символічно передав ключі від храму⁷. Проте після цього радісного торжества треба було вирішувати ряд нагальних адміністративних питань. Одне з них – семінарія, котра внаслідок зміни кордонів залишилася в Ужгороді, а без молодих священників жодна єпархія повноцінно існувати не може. Адміністратор Діонісій Нарядій змушений шукати можливість для навчання близько 60 семінаристів. При цьому влада фінансово підтримувала починання єпископа, виділивши для семінарії 60 000 к. ч. на рік⁸, тобто з фінансового боку проблем не існувало, але зміна кордонів утруднювала вирішення питання навчання в Ужгородській семінарії, котра опинилася в кордонах Угорщини. Труднощі полягали в тому, що єпископ Діонісій Нарядій був відвертим прихильником проукраїнської орієнтації уряду Августина Волошина, на що, не без підстав, вказує Микола Вегеш, а сам уряд при цьому арештовував священників угорського походження – отців Н. Сільвая, І. Йосифа, З. Шолтеса, І. Міня, І. Емерика, яких звинуватили в античеській та антиукраїнській пропаганді⁹. Тобто в конкретному випадку неприхованим був конфлікт угорського, словацького та українського націоналізмів, що доходило навіть до арештів проугорських духівників українським урядом і навпаки.

Що стосується західних парафій, які належали мукачівському єпископу, але адміністративно перебували в Словаччині, – вікарієм там призначили отця Антона Тінка. Ужгород як центр Мукачівської єпархії опиняється в нових кордонах Угорщини, а після проголошення Карпатської України Ватикан призначив для парафій у її межах апостольським адміністратором Крижевацького єпископа Діонісія Нарядія¹⁰. За даними Петера Борзи, словацькі парафії в правлінні Мукачів-

⁶ ДАЗО. Ф. 109. Міністерство культу, шкіл та народної освіти Карпатської України, м. Хуст. Оп. 1. Спр. 124. Листування з Міністерством освіти Чехословаччини, Крайовим управлінням і Мукачівською єпархією про утримання канцелярії єпархії і облік єпископського майна. Арк. 1, 3, 13.

⁷ Митрович, Д. Історичне торжество в Хусті. Благовісник – Пресвятого Серця Христового. 1939. Січень – Лютий. № 1–2. С. 11–12.

⁸ ДАЗО. Ф. 109. Оп. 1. Спр. 124. Арк. 5.

⁹ Bereš M. Peľiria i cirkev v Karpatській Україні. С. 275–276.

¹⁰ Coranič J. Dejiny Gréckokatolíckej cirkvi na Slovensku v rokoch 1918–1939. Prešov: Vydavateľstvo Prešovskej univerzity, 2013. S. 123.

ського єпископа нараховували 71 одиницю з населенням 74 008 осіб¹¹.

18 листопада 1938 р. отець Мікулаш Чудакі, канонік і парох Фалкушовців, інформує МШіНО в Братиславі про створення 9 листопада розпорядженням єпископського правління в Ужгороді вікаріату Мукачівської єпархії для Словаччини, керівником якого його призначено. За розпорядженням єпархії, всі парафії, розміщені на території Словаччини, підпорядковуються вікаріату і вирішуються через вікарія, а осідком є Михайлівці¹². 24 листопада МЗС ЧСР інформує автономний уряд монс. Августина Волошина, що на його прохання Апостольська столиця призначила Діонісія Нарядія апостольським візитатором та адміністратором для Підкарпатської Русі з відповідно вищим у церковній ієрархії статусом, ніж апостольський вікарій. Уже 30 листопада єпископ прибуває на Підкарпатську Русь¹³. Такі зміни підтверджуються й тим, що 30 грудня 1938 р. отець Мікулаш Чудакі інформує реферат МШіНО в Братиславі, що, оскільки Апостольська столиця іменувала єпископа Діонісія Нарядія апостольським візитатором Мукачівської єпархії в Чехословаччині, то на зборах греко-католицького духовенства в Михайлівцях 15 грудня 1938 р. той заявив, що перебирає управління вікаріатом у свої руки як апостольський адміністратор. Духovenство одноголосно проголосувало за існування вікаріату, але дістало негативну відповідь від єпископа. Тож духовенство вікаріату звернулося до президента Словацької держави Йозефа Тіси, щоб той позбавив словацькі парафії українського впливу. Оскільки відповідь не надійшла, то вікаріат із 31 грудня переставав існувати, інформував фалкушовський парох Мікулаш Чудакі, а тому всі церковні справи мали вирішуватися через апостольську адміністрацію в Хусті. І справді, уже 5 січня 1939 р. МЗС у Празі інформує МШіНО в Братиславі, що влада апостольського адміністратора поширюється на всю Мукачівську єпархію в складі Чехо-Словаччини, тобто і на Словаччину¹⁴. Ці події непрямо засвідчують зростання словацького націоналізму і в середовищі духовенства вікаріату.

¹¹ Borza P. Dejiny Gréckokatolíckej cirkvi na Slovensku v rokoch 1939–1945. Prešov: Petra, 2018. S.13. Як уже зазначалося вище за іншими даними нараховувалося 86 парафій.

¹² SNA, fond Referát Ministerstva školstva a národnej osvety (MŠANO), rok 1938, číslo škatule 180, inv. č. 287, č. 28.713. Grecko-katolícke biskupstvo mukačevské, zriadenie vikariátu pre Slovensko so sídlom v Michalovciach.

¹³ ДАЗО. Ф. 3. Президія уряду Карпатської України в Хусті. Оп. 3. Спр. 154. Переписка з Міністерством закордонних справ про приїзд єпископа Наряді до Хусті із сільським урядом с. Перечин про організацію вищої промислової школи. Арк. 6–13.

¹⁴ Slovenský národný archív (SNA), fond Referát MŠANO. r. 1938, č. š. 180, inv. č. 287, č. 28.713. Grecko-katolícke biskupstvo mukačevské, zriadenie vikariátu pre Slovensko so sídlom v Michalovciach.

З новими кордонами змінилася ситуація і для отців василіан, котрі втратили монастир в Ужгороді, інтернат і друкарню. Проте гімназію перенесли до Великого Бичкова, де осіли 9 монахів, при цьому відкрили інтернат і перейняли парафію, до слова, в гімназії нараховувалося 300 учнів. Крім того, василіанами реформовано і перейнято монастир у Бороняві, а також інтернат «Алумнеум» у Хусті, що його від заснування очолював активний священник отець Дмитро Попович, котрий опікувався молоддю на Мараморші¹⁵. Змінилося й становище сестер василіанок: втративши монаший дім в Ужгороді вони переселилися в Хуст, а стараннями єпископа Діонісія Нарядія відкрили монастир в Севлюші (тепер Виноградів), перебрали у ведення школу та дівочий інтернат, а при ній захоронку (гурток, де навчали дівчат ручних робіт (напр. шиттю, праці та манер). Такі ж захоронки відкрили в Великому Бичкові та Рахові. У Рахові сестри опікувалися також місцевою школою. Також ведення школи сестри перейняли в Гуменному (Словаччина), а загалом василіанки в ЧСР нараховували 7 домів¹⁶.

Справу розміщення принаймні 20 семінаристів із адміністрації планували у Львові. 14 грудня 1938 р. президія влади Підкарпатської Русі за підписом міністра в справах Підкарпатської Русі Августина Волошина висловила прохання до МЗС ЧСР розмістити для навчання семінаристів у Львові¹⁷. Того ж 14 грудня 1938 р. МЗС у Празі таємно й дуже терміново просить посольство ЧСР у Варшаві з'ясувати можливість розміщення 20 семінаристів у Львові, оскільки після втрати Ужгорода є потреба розмістити на навчання близько 60 майбутніх священнослужителів. Тут же говориться, що празький нунцій Ксаверіо Ріттер усно висловив міністру МЗС прохання самого Діонісія Нарядія про розміщення 20 семінаристів у Львові. Серед аналітики урядовців ЧСР переважає думка, що греко-католицьке духовенство останніми роками дуже було заангажоване до поширення українських ідей. А тому добре б, якби молодь виховувалася в Чехословаччині, щоб деполітизувати виховні аспекти духовенства¹⁸. Хоч

¹⁵ Нова праця отців василіан. *Благовісник – Пресвятого Серця Христового*. 1939. Січень–Лютий № 1–2. С. 20–21.

¹⁶ Василіанські монахині на нових стаціях. *Благовісник – Пресвятого Серця Христового*. 1939. Січень–Лютий. № 1–2. С. 21.

¹⁷ Archiv Ministerstva zahraničních věcí České republiky (AMZV ČR), sekce II, kart. 65., č. 182.707/1938. Podkarpatska Rus. Řeckokatolický ritus. Nová úprava církevní správy. Umístění alumnů užhorodského semináře.

¹⁸ AMZV ČR, sekce II, kart. 65., č. 176.396/1938. Podkarpatska Rus. Řeckokatolický ritus. Nová úprava církevní správy. Umístění alumnů užhorodského semináře.

таке рішення уряду ЧСР виглядало не менш політично, не кажучи вже про таємну форму аналітики.

Наприкінці 1938 р. відбулося важливе іменування нових священників на різні посади: Антон Тинк – парох Раковець над Ондом, архидиякон Земплінського комітату, Юлій Желтвай – парох Руських Комаровець, призначений деканом Середнянським, Юлій Іванчо – парох Веряці, призначений сасівським деканом, Іван Чекан стає катехитом середніх шкіл у Сваляві, Мирон Калинець (ЧСВВ) – ректором духовної семінарії. Також духовенство інформується, що канцлером канцелярії Апостольської адміністрації стає отець-монс. Людвіг Міня, а секретарем єпископа призначено отця Стефана Решетила (ЧСВВ)¹⁹. Тут же повідомляється, що Діонісій Нарядій намагався проводити так звані малі собори (деканатські), які відбулися в Михайлівцях, Хусті і планувалися на 26 січня у Сваляві²⁰.

Хоч семінарія в Ужгороді активно працювала, але, за порадою Августина Волошина, Діонісій Нарядій переніс таку семінарію до Оломовця 1 лютого 1939 р., призначивши керівником отця Мирона Калинця (ЧСВВ)²¹. Про це йдеться у віснику Мукачівської єпархії²². Під час відвідин Діонісієм Нарядієм закладу в Оломовці 19 лютого 1939 р. там навчалося 30 семінаристів з Підкарпатської Русі, а опікувалися ними василіани – ректор Мирон Калинець (ЧСВВ) та отець Мелетій Малинич²³. Зі спогадів Яна Муріна, семінариста тих часів, довідуємося, що всіх цікавило питання, чому семінаристи не пішли на навчання хоча б до Пряшева? Відповідь була така: через українську орієнтацію влади та проукраїнську позицію єпископа Діонісія Нарядія й василіан, котрі вважали, що у Пряшеві, як і в Ужгороді, на той час переважали проугорські погляди²⁴. На порядку денному стояли

¹⁹ Іменування. Вісник Мукачівської єпархії в Чехо-Словацькій республіці. Ч. 1. 1 січня 1939. С. 6–10. Тут же міститься штатний список про всі парафії адміністрації із 44 пунктів, починаючи від назви деканського округу, чисельності вірників та імені пароха до відносин між священниками і ставлення до єпархії та держави, оскільки адміністрація не мала жодної інформації про свої території, а отже, мала потребу в інвентаризації.

²⁰ Деканський з'їзд. Вісник Мукачівської єпархії в Чехо-Словацькій республіці. 1 січня 1939. Ч. 1. С. 10.

²¹ Пекар А., ЧСВВ. Нариси історії церкви Закарпаття. Т. 1. С. 145–146.

²² Духовний семінар. Вісник Мукачівської єпархії в Чехо-Словацькій республіці. 1 лютого. 1939. № 2. С. 19.

²³ Преосв. Діонісій між богословами в Оломовці. Благовісник – Пресвятого Серця Христового. Січень–Лютий. 1939. № 3. С. 38.

²⁴ Murin J. Spomienky na obdobie 1913-1950, I, V. Michalková (ed.), Košice: BYZANT, 2013. S. 94.

не питання духовної формації, а виключно національні перешкоди та упередження.

На Підкарпатській Русі було створено «Товариство греко-католицьких священників», яке очолив вониговський парох Юрій Станинець. Установчий з'їзд 20 отців відбувся 12 січня 1939 р. До нього долучився також отець Севастіян Сабол (ЧСВВ), але розгорнути діяльність товариство не змогло через зміну політичних обставин²⁵. Заступником голови значився ієромонах Севастіян Сабол (ЧСВВ), секретарем В. Похил, а також отці Дмитро Попович, Карло Купар, П. Погоріляк, К. Феделеш, П. Мигалка, студенти І. Рогач та Ю. Соколович²⁶. Севастіян Сабол (ЧСВВ) також видавав «Місійний календар»²⁷.

Видавався також «Вісник Мукачівської єпархії в Чехо-Словацькій Республіці». Крім того, активно діяли сестри василіанки та отці василіани. Отець Севастіян Сабол видавав журнал «Благовісник». Василіани перенесли свій осідок до Великого Бичкова і Рахова, а сестри-василіанки активно діяли в сиротинцях у Хусті та Севлюші (тепер Виноградів), куди була перенесена й учительська семінарія²⁸. До Великого Бичкова разом із гуртожитком перенесли гімназію василіан²⁹. Загалом активна діяльність проукраїнського духовенства привносила не лише позитивний місіонерський результат, а й поширення українських ідей у регіоні.

Паралельно ще одним проєктом енергійного єпископа була спроба через пражську владу створити у Сваляві малу семінарію, де могли б готувати семінаристів, принаймні надавати їм базову освіту. На це вже дало згоду МЗС ЧСР у межах своєї компетенції після відвідин єпископа 21 лютого вказаного Міністерства в Празі³⁰. Проте сплеск націоналізмів у 30-х рр. XX ст. ускладнював нормальне функціонування єдиної Мукачівської єпархії, котра на короткий період 1938–1939 рр. була розділена кордонами національно-політичних утворень угорців (з центром в Ужгороді разом із семінарією), україн-

²⁵ Пекар А. ЧСВВ. Нариси історії церкви Закарпаття. Т. 2. Рим-Львів: Місіонер, 1997. 492 с. (Внутрішня історія).

²⁶ Нове товариство наших священників. *Благовісник* – Пресвятого Серця Христового. Січень–Лютий 1939, № 1–2. С. 24.

²⁷ Закарпаття 1919–2009 років: історія, політика, культура. Ужгород: Ліра, 2010. С. 140. Цікаво, що у понад 700-сторінковому виданні взагалі відсутнє висвітлення релігійного розвитку Закарпаття 20–30-х рр., окрім релігійного життя угорської меншини, про котре написала Чілла Фединець, та нарису про роль Церков у політичному житті Карпатської України авторства Миколи Вегеша та Маріана Токаря.

²⁸ Пекар А. ЧСВВ. Нариси історії церкви Закарпаття. Т. 1. С. 146.

²⁹ Пекар А. ЧСВВ. Нариси історії церкви Закарпаття. Т. 2. С. 265.

³⁰ ДАЗО. Ф. 3, Оп. 3. Спр. 154. Арк. 19.

ців (Карпатська Україна в м. Хусті) та словаків (вікаріат Мукачівської єпархії в Словаччині). Про зростання словацького націоналізму в середовищі семінаристів як спротив мадяризації також згадує семінарист того часу Ян Мурін, котрий з приходом угорців разом з іншими був переведений з Оломовця до Ужгорода³¹. Це ускладнювало не лише органічне адміністративне функціонування Мукачівської єпархії, а й приводило до активного залучення духовенства до різних національно-політичних проєктів, у результаті яких репресованими були як угорські, так і українські священники відповідними державними структурами опонентів, що вказувало на пік протистояння.

Довідуємося й про цікавий епізод з Елемиром Ортутаєм, котрий був угорського походження і пішов на навчання до Будапешта, але напередодні нападу угорської армії на Карпатську Україну приїхав до Ужгорода, позичив гроші від колег семінаристів і перевівся в Оломовець для завершення богословських студій. За спогадами Яна Муріна, це могло засвідчувати не такий добрий матеріальний та й освітній рівень у Будапешті порівняно з Оломовцем³². Епоха націоналізмів 1938-1939 рр. не сприяла цілісності єпархіальних структур багатонаціональної Мукачівської єпархії, а навпаки викликала упередженість і в середовищі духовенства, керівництва держав, не кажучи вже про часту зміну кордонів.

Так, після захоплення Карпатської України угорцями створено репресивні списки, у яких значилися духовні отці Полікарп Булик (ЧСВВ), Василь Ларь, Степан Папп, Олександр Хіра та Юрій Станинець, котрі зазнали переслідувань у наступні роки. Єпископ Діонісій Нарядій також зазнав принижень від угорських чиновників, але завдяки апостольському нунцію в Будапешті Ангело Ротта йому разом із отцем Степаном Решетиллом вдалося виїхати до Риму³³. Уже в добу Угорщини деякі священники також співпрацювали з угорською владою, що було знову ж таки не на користь Церкви. Серед них відновлений у сані священника Стефан Фенцик, отці Юлій Марина та Олександр Ільницький, діяльність яких відштовхувала вірників від духовенства, компрометуючи його, хоч насправді такі явища були радше винятками, а не правилом. Так, 30 червня 1939 р. Олександра Ільницького призначено довічним членом Вищої палати угорського парламенту, отця Юлія Марину – радником міністра культів та народної освіти, а також головою відділу культів та шкільної освіти на

³¹ Murin J. *Citovaná práca*. S. 100.

³² *Ibid.* S. 95.

³³ Veresh M., Tokar M. *Карпато-Українське державотворення до 70-річчя проголошення державної незалежності Карпатської України*. С. 447.

Підкарпатті, а отця Іоана Бокшая – депутатом Угорського парламенту³⁴. Проте ще після подій 15 березня 1939 р. єпископ Олександр Стойка, хоч і сам на початку став заручником політики угорської влади³⁵, цілком слушно критикував участь духовенства в політичному житті країн, котрі швидко змінювалися в ті часи. Можливо, це було наукою і для майбутнього єпископа Теодора Ромжі, котрий також не схвалював захоплення політикою духовенством і не важливо якою – українською, угорською чи якоюсь іншою. Цікаво охарактеризував єпископа Олександра Стойку у своїх спогадах Ян Мурін, згадуючи його як русина, який перфектно володів угорською мовою, але відчував себе єпископом кирило-мефодіївської традиції, котра дозволяла зберігати єдність століттями, живучи під владою угорців. Також він ніколи не був проти словаків чи українців, дізнаємося зі спогадів³⁶.

Таким чином, кількамісячна автономія і кількаденна незалежність Карпатської України супроводжувалася серйозними викликами в адміністративних питаннях для Церкви – кордони єпархії, розміщення семінарії, питання вікаріату в Словаччині тощо. Чи не ключовим питанням життєздатності парафій Мукачівської єпархії, які адміністрував єпископ Діонісій Нарядій, мало стати навчання семінаристів, оскільки Ужгородська семінарія опинилася в кордонах Угорщини (у підсумку лише через національні протистояння там не навчалися студенти-богослови з Карпатської України). Намагання розмістити бодай 20 семінаристів на навчання до Львова не увінчалось успіхом з політичних мотивів, хоч саме церковне керівництво намагалось його вирішити через МЗС ЧСР. Напевно, було обмеження й угодою 1928 р., хоч влада ЧСР і рекомендувала вирішувати питання семінарії через нунціатуру. Такий стан справ давав малі шанси на дозвіл польської влади для навчання в Польщі семінаристів – вихідців із прикордонної Підкарпатської Русі. Тож суто церковні питання і їх вирішення залежали від політичної дипломатії празької нунціатури й чиновників МЗС різних країн, оскільки урядові кола ЧСР бажали зменшити поширення українського впливу, то наполягали на розміщенні навчання в Оломоуці, що врешті й сталося. Звичайно, що за таких умов важко говорити про великий успіх у реформуванні церковного життя, як і про реальні часові і політичні можливості самого церковного керів-

³⁴ Высоки граждански назначения и отличения въ нашей епархii. *Душпастырѣ. Урядовый и духовный органъ епархii Мукачевско*. Септ.-окт. 1939. Рочник XVI. Ч. 9–10. С. 71.

³⁵ Borza P. Gréckokatolícka cirkev na okupovaných územiach Československa 1938–1945. S. 24–34.

³⁶ Murín J. Citovaná práca, S. 99.

ництва в Хусті. Наприклад, газета «Нова неділя» дуже критично висловлюється про василіан, називаючи їх галицько-українським проектом, після підпорядкування усіх парафій по 5-місячному поділу до єпископської кафедри в Ужгороді³⁷. Звичайно, ці думки висловлювала преса після захоплення Карпатської України Угорщиною, а тому варто критично використовувати повідомлення тодішніх часописів.

Отже, архівні документи та дані періодичної преси дозволяють розкривати маловідомі сторінки з життя Апостольської адміністрації в Хусті, котра була створена внаслідок зміни кордонів. Періодика дозволяє прослідкувати маловідомі сторінки діяльності окремих товариств та постатей, а новини які містить періодика інформативно наповнює всі інші види джерел, зокрема про функціонування адміністрації, постаті Діонісія Нарядія, успіхів і складнощів функціонування церковної одиниці. Архівні джерела подають унікальні дані котрі публікуються вперше, зокрема питання вирішення навчання семінаристів чи підпорядкування вікаріату в Словаччині Апостольській адміністрації в Хусті. Загалом перспектива досліджень даної теми є високою, зважаючи на архівні джерела, котрі можуть значно доповнити знання в даній проблематиці.

Бібліографія

- Боднар В. Л., Вегеш М. М. Карпатська Україна в міжнародних відносинах (1938– 1939). Ужгород: ТОВ «Колір прінт», 1997. 135 с.
- Вегеш М. Релігія і церква в Карпатській Україні. Румунсько-українські відносини: історія та сучасність / Ред.: Горват і.-Л., Вегеш А. Сату Марє–Бухарест, 2019. С. 271–284.
- Вегеш М., Токар М. Карпато-Українське державотворення до 70-річчя проголошення державної незалежності Карпатської України. Ужгород: Видавництво УжНУ «Говерла», 2009. 536 с.
- Василіянські монахині на нових стаціях. *Благовісник – Пресвятого Серця Христового*. 1939. Січень–Лютий. № 1–2. С. 21.
- Высоки граждански назначения и отличения въ нашей епархии. *Душпастирь. Урядовый и духовный органъ епархіи Мукачевской*. Септ.-Окт. 1939. Рочник XVI. Ч. 9–10. С. 71.
- Деканський з'їзд. *Вісник Мукачівської епархії в Чехо-Словацькій республіці*. 1 січня 1939. Ч. 1. С. 10.
- Державний архів Закарпатської області (ДАЗО), м. Ужгород. Ф. 3. Президія уряду Карпатської України в Хусті. Оп. 3. Спр. 154. Переписка з Міністерством закордонних справ про приїзд єпископа

³⁷ Епархія Мукачевська возстановлена. Нова Неділя, 26 март 1939. Год видання V. Число 9. С. 2.

- Наряді до Хусті із сільським урядом с. Перечин про організацію вищої промислової школи. Арк. 6–13.
- ДАЗО в м. Ужгород. Ф. 109. Міністерство культу, шкіл та народної освіти Карпатської України, м. Хуст. Оп. 1. Спр. 124. Листування з Міністерством освіти Чехословаччини, Крайовим управлінням і Мукачівською єпархією про утримання канцелярії єпархії і облік єпископського майна. Арк. 1,3, 13.
- Духовний семінар. Вісник Мукачівської єпархії в Чехо-Словацькій республіці. 1 лютого. 1939. № 2. С. 19.
- Єпархія Мукачевська розстановлена. Нова Недѣля. 26 марта 1939. Год. выдання V. Число 9. С. 2.
- Закарпаття 1919-2009 років: історія, політика, культура [редкол.: М. Вегеш, Ч. Фединець (керівники) та ін.]. Ужгород: Ліра, 2010, 716 с.
- Іменування. Вісник Мукачівської єпархії в Чехо-Словацькій республіці. Ч. 1. 1 січня 1939. С. 6–10.
- Кічера В. Греко-Католицька Церква і держава в автономній Карпатській Україні (за матеріалами МЗС ЧСР). Карпатська Україна – незалежна держава / редколегія: М. Вегеш (голова). Ужгород: Видавництво ПП «АУТДОР-ШАРК», 2019. С. 88–95.
- Митрович Д. Історичне торжество в Хусті. Благовісник – Пресвятого Серця Христового. 1939. Січень–Лютий. № 1–2. С. 11–12.
- Нова праця отців василіан. Благовісник – Пресвятого Серця Христового. 1939. Січень–Лютий. № 1–2. С. 20–21.
- Нове товариство наших священиків. Благовісник – Пресвятого Серця Христового. Січень–Лютий. 1939. № 1–2. С. 24.
- Пекар А., ЧСВВ. Нариси історії церкви Закарпаття. Т. 3. Монаше життя. Ужгород: КП «Ужгородська міська друкарня», 2014. 216 с.
- Преосв. Діонісій між богословами в Оломоуці. Благовісник – Пресвятого Серця Христового. Січень–Лютий. 1939. № 3. С. 38.
- Archiv Ministerstva zahraničních věcí České republiky (AMZV ČR), sekce II, kart. 65., č. 176.396/1938. Podkarpatska Rus. Řeckokatolický ritus. Nová úprava církevní správy. Umístění alůmnu užhorodského semináře.
- AMZV ČR, sekce II, kart. 65., č. 182.707/1938. Podkarpatska Rus. Řeckokatolický ritus. Nová úprava církevní správy. Umístění alůmnu užhorodského semináře.
- Borza P. Dejiny Gréckokatolíckej cirkvi na Slovensku v rokoch 1939–1945. Prešov: Petra, 2018. 278 s.
- Coranič J. Dejiny Gréckokatolíckej cirkvi na Slovensku v rokoch 1918–1939. Prešov: Vydavateľstvo Prešovskej univerzity, 2013. 415 s.

Murín J. Spomienky na obdobie 1913–1950. I. V. Michalková (ed.). Košice: BYZANT, 2013. 279 s.

Slovenský národný archív (SNA), fond Referát Ministerstva školstva a národnej osvety (MŠANO), rok 1938, číslo škatule 180, inv. č. 287, č. 28.713. Grecko-katolícke biskupstvo mukačevské, zriadenie vikariátu pre Slovensko so sídlom v Michalovciach.

Релігійне протистояння в Північній Мараморощині в 1920-их рр. (На матеріалах Архіву національного музею в Празі)

Юрій Данилець / Yuriy Danylets

Релігійне протистояння в Північній Мараморощині в 1920-их рр. (На матеріалах Архіву національного музею в Празі). У статті досліджуються документи Архіву національного музею у Празі з питання релігійного протистояння в північній Мараморощині в 1920-их рр. Автор зосереджує свою увагу на двох особистих фондах чехословацьких державних діячів та політиків – Антоніна Гайна та Франтішека Старого. У першому фонді міститься листування та меморандум православних з Підкарпатської Русі, спрямований на подолання релігійного протистояння та відстоювання своїх інтересів. У другому фонді зібрані тематичні вирізки з періодичних видань Чехословаччини 1920-их рр., котрі описують конфліктні ситуації в окремих населених пунктах. Аналіз статей свідчить про різні оцінки та протилежні позиції редакцій газет, які неоднозначно оцінювали події в церковному житті на Мараморощині.

Rezistența religioasă în nordul Maramureșului în anii 1920 (pe baza materialelor Arhivelor Muzeului Național din Praga). În articol sunt prezentate documente din Arhiva Muzeului Național din Praga cu privire la problema confruntării religioase în regiunea Maramureșului de nord în anii 1920. Autorul se concentrează pe două fonduri personale ale oamenilor de stat și politicienilor cehoslovaci – Antonin Hajn și František Stary. Prima colecție conține pagini de corespondență și un memoriu al creștinilor ortodocși din Rusia Subcarpatică, care vizează depășirea opoziției religioase și apărarea intereselor acestora. A doua colecție conține decupaje tematice din periodice din Cehoslovacia anilor 1920, care descriu situații de conflict în unele localități. Analiza articolelor indică aprecieri diferite și poziții contradictorii ale redacțiilor ziarelor, care au evaluat ambiguu evenimentele vieții bisericești din Maramureș.

Religious confrontation in northern Maramoros in the 1920s (based on the materials of the Archive of the National Museum in Prague). The article examines the documents of the Archives of the National Museum in Prague on the issue of religious confrontation in the northern Maramoros region in the 1920s. The author focuses his attention on two personal funds of Czechoslovak statesmen and politicians – Antonin Hajn and Frantisek Stary. The first fund contains correspondence and a memorandum of the

Orthodox from Subcarpathian Rus, aimed at overcoming religious opposition and defending their interests. The second fund contains thematic clippings from periodicals of the Czechoslovakia of the 1920s, which describe conflict situations in individual settlements. The analysis of the articles shows different assessments and opposite positions of the newspaper editors, who ambiguously evaluated the events in the church life in Maramoros region.

Ключові слова: документи, православна церква, релігійна боротьба, православні вірники, храми.

Cuvinte cheie: documente, Biserica Ortodoxă, luptă religioasă, credincioși ortodocși, biserici.

Keywords: documents, Orthodox Church, religious struggle, Orthodox believers, churches.

Початок 1920-х рр. на Підкарпатській Русі ознаменувався значними змінами в політичному, економічному та культурному житті русинів-українців. Отримана свобода призвела до масового відходу вірників греко-католицької церкви до православ'я. Особливо ці процеси були характерні для північної Мармарошини, яка за сьогоднішнім адміністративно-територіальним устроєм охоплює Хустський, Тячівський та Рахівський райони Закарпатської області України. У цілому ряді сіл (навколо Хуста) населення переходило майже всім поселенням до православної церкви, тоді конфлікту з греко-католиками вдавалося уникнути. У тих населених пунктах, де вірники Мукачівської греко-католицької єпархії зберігали свої позиції, доходило до сутичок та відкритої боротьби за церковне майно.

Аналіз документів з різних архівів дає підстави стверджувати, що релігійного конфлікту можна було уникнути. Все зводилося до позиції держави з цього питання. Прага на поч. 1920-х рр. мала затяжний конфлікт з Ватиканом, котрий відбився як на римсько-католицькій церкві в чеських землях, так і на греко-католицькій в Підкарпатській Русі. Додавало олії у вогонь непоступливість місцевого єпископа Антонія (Папша), який не спішив скласти присягу Чехословаччині, а частина його духовенства стояла на відкрито про-угорській позиції. Ці фактори давали можливість уряду ЧСР сприймати греко-католиків як опонентів новому порядку та всіляко утискати їхні права. Як на нашу думку, по-перше, уряду було необхідно банально відмовитися від застарілого австро-угорського законодавства про культ, яке чомусь продовжувало діяти на Підкарпатській Русі та поширити на автономію нові церковні закони, котрі вже функціонували на всій території республіки.

По-друге, відповідні органи мали не допустити захоплень церковного майна та храмів. Апеляція до того, що мала кількість жандармів або поліції не могла протистояти агресивній юрбі, не витримує

критики. Вже через кілька років, коли відносини з Святою Столицею покращилися, а на Підкарпатті було призначено нового дояльного греко-католицького єпископа, влада цілком оперативно передала все майно попереднім власникам. Навіть у тих населених пунктах, де не було жодного греко-католика.

У попередніх публікаціях ми досліджували окремі аспекти релігійного протистояння на Підкарпатській Русі в 1920–1930-х рр.¹ Необхідно також назвати окреме дослідження з історії греко-католицької церкви, де автор проаналізував причини та наслідки міжконфесійного протистояння на Підкарпатській Русі в міжвоєнний період. Це монографія доцента ДВНЗ «УжНУ» Віктора Кічери під назвою: «Інституційний розвиток Мукачівської греко-католицької єпархії в Чехословаччині (1918–1939)»².

У даній публікації ми проаналізуємо опрацьовані документи Архіву національного музею в Празі, котрий містить раніше невідому інформацію. Доступ у ковідні часи став можливий завдяки допомозі колеги mgr. Davida Hubený, Ph.D., за що ми йому висловлюємо особливу вдячність. Архів Національного музею був створений у 1846 р. У ньому зберігаються документи, що пов'язані з чеською історією, з внутрішньою діяльністю музею, приватні (особисті) архіви визначних діячів та родин, сфрагістичні, топографічні, генеалогічні колекції та збірки тощо. Нашу увагу привернули два особисті фонди: Франтішек Старий (František Stary) та Антонін Гайн (Antonín Hajn).

Франтішек Старий народився 1881 р., закінчив юридичний факультет у Празі. Працював у апараті Президії Ради Міністрів секретарем (з 1921 р.), а потім радником (1923 р.). У кабінеті Президента Ради

¹ Данилець Ю. Документи Національного архіву в Празі о релігійнозній борьбе на Подкарпатской Руси в 1920–1921 гг. *Paginae historiae* 30/1, 2022. S. 574–590; Данилець Ю., Летка Н. Міжконфесійне протистояння в північній Мараморощині в 1920 рр. у відображенні чехословацької періодики. *Церковно-історичний збірник Волинської духовної семінарії*. Випуск 3. Луцьк: Волинський поліграф, 2022. С. 77–82; Данилець Ю. Державно-церковні відносини в ЧСР: влада і релігійна боротьба між греко-католиками і православними на поч. 1920-х рр. *Політичні перетворення в країнах Центральної та Східної Європи: історико-політичні, етнонаціональні, електоральні та державно-управлінські аспекти*. Матеріали наукової конференції, присвяченої 30-річчю від дня утворення кафедри політології і державного управління ДВНЗ «Ужгородський національний університет» / За заг. ред. проф. М. М. Вегеша і Ю. О. Остапця. Ужгород: Видавництво ПП «АУТДОР-ШАРК», 2021. С. 182–194; Данилець Ю. Міжконфесійне протистояння греко-католиків і православних на початку 1920-х рр. (на прикладі населених пунктів Хустського округу Підкарпатської Русі). *Труди КДА*. 2020. №33. С. 212–232.

² Кічера В. Інституційний розвиток Мукачівської греко-католицької єпархії в Чехословаччині (1918–1939) [Текст]: [дослідження]. Ужгород: РІК-У, 2021. 387 с.

міністрів ЧСР йому було доручено керувати справами щодо Підкарпатської Русі³. Дата смерті названого діяча невідома, але документи передала до архіву його вдова у 1964 р. Фонд має всього три картони. У першому з них зберігаються матеріали, що були зібрані в результаті службової діяльності Ф. Старого. Це протоколи нарад, засідань парламентських комісій, статистичні дані про Підкарпатську Русь, зустрічі з русинськими політиками і т.д. Другий картон містить газетні вирізки про політичне, економічне, релігійне, культурне життя Підкарпатської Русі та республіки загалом. У третьому картоні зберігаються різні друковані видання та брошури з Підкарпатської Русі⁴.

Антонін Гайн є більш відомим діячем в історії чеського народу. Народився в 1868 р., закінчив філософський факультет Карлового університету по спеціальності «історія». Обирався депутатом нижньої палати австрійської імперської ради – Рейхсрату. У 1918–1920 рр. – депутат Революційних національних зборів Чехословаччини. У 1920–1935 рр. – депутат Національних зборів Чехословаччини. Був також журналістом та письменником. Помер у 1949 р. в Празі. Особистий фонд А. Гайна є надзвичайно об'ємний. Він складається з 328 картонів та 7685 сігнатур (інвентарних чисел). Документи згруповані за тематичним принципом у 8 блоків та 4 додатки. У блоці IV. «Громадська діяльність» знаходимо окремий підрозділ «Підкарпатська Русь», який містить 406 сігнатур різноманітних документів⁵.

Розпочнемо аналіз із матеріалів особистого фонду Ф. Старого. У картоні 2 міститься сігнатура 112 «Pravoslavné hnutí na Podkarpatské Rusi»⁶. У даному конверті зберігаються вирізки з чехословацької періодики, котрі хронологічного охоплюють період 1920–1928 рр. Якщо ж обмежитися географічно Мараморощиною, то хронологія завершиться 1927 р. Вирізки поклеєні на аркуші формату А4, більшість з них підписані олівцем, однак декілька уривків залишилися без класифікації. Дуже різко означено точну дату виходу статті, у переважній більшості зафіксовано лише номер числа або ж рік. Однак ми не будемо намагатися з'ясувати точну дату виходу кожної публікацій, а проаналізуємо інформацію даної сігнатури в комплексі.

³ František Stary. Inventář č. 202. NAD č. 327. (1919–1937). Eva Leicmanová, Praha 1997. URL: <https://vademecum.nm.cz/mrimage/nm/proxy/cz/museums/nm/inventare/dao/documents/0001/bf22750d45f011ec939ba4bb6db0f91a.pdf>

⁴ Там само.

⁵ Hajn Antonín. URL: <https://vademecum.nm.cz/nm/NavigBean.action?entity=%28%5En%29%28%28%28localArchiv%2C%5En%2C%29%28unidata%29%29%28211310%29%29>

⁶ Archiv Národního muzea, f. Stary František, kart. 2, inv. č. 112.

Перша газетна вирізка має назву «Pravosláví v Podkarpatské Rusi». На аркуші не зазначено в якому часописі була опублікована стаття. На початку тексту вказується, що початково допис надрукувала «Трибуна». «Інформація з Хусту, 22 жовтня 1920». Невідомий автор наголошував, що в Хустському окрузі Марамороської столиці «...ширяться більшовизм в релігійній формі». «У цілому ряді сіл доходить до бійок між уніатами (греко-католиками – автор) та православними, між священниками та вірниками. Ненападниками є православні. Під гаслом, що йдуть проти «мадяронських» греко-католицьких священників, виганяли православні з фар та сіл уніатських священників незалежно від їхніх національних переконань. Однак не йде лише про духовенство. Православні діють терористично також проти вірників». У статті наводиться приклад Чумальова та Копашнова, де «...в обох селах є священники, котрим не можна закинути мадяронство». «Але ненависть православних є така, що вже не відрізняють Русина від Мадярона, адже їхнім гаслом є: проти унії, проти її священників, проти її віруючих. Великою зброєю в руках православних проти уніатів є та незручна обставина, що єпископ Мукачівського єпископства Мадяр Антоній Пап, проживаючий в Ужгороді, не склав до цього часу присягу на вірність республіці, а також немає подібного наміру на майбутнє. І незважаючи на це, він досі сидить на такій високій посаді. За його наступника всезагально пропонують Доктора Юлія Гаджегу, професора духовної семінарії в Ужгороді. Жаль, що все внутрішнє життя Підкарпатської Русі страждає через нерішучість Праги в питанні усунення єпископа Мадяра Паппа, це невиліковно. До Праги далеко, Бог високо. Також декотрі члени ужгородської капітули ідуть повністю сліпо за своїм владикою»⁷.

Повертаючись до подій на Мараморощині, редакція писала, що в Чумальові наступив порядок тільки тоді, коли туди було введено військо. Переконавшись, що все населення є одностайним, за три дні вояків було виведено з села. Цікава інформація в статті подається про с. Копашново. Зокрема, в тексті зазначалося, що в неділю, 17 жовтня 1920 р. тамтешні православні поставили ультиматум греко-католицькому священнику Косею, щоб передав протягом 4 днів фару та храм у їхнє володіння. «На їхньому чолі стоїть якийсь Юрій Кеніз, ледар змалку, писар, який хотів би стати православним священником у Копашнові. Православні погрожують не тільки священнику Косею, але й усім вірникам уніатам. Православні вибудували тезу, що той, хто не

⁷ Pravosláví v Podkarpatské Rusi. 1920. Archiv Národního muzea, f. Starý František, kart. 2, inv. č. 112.

православний, не є і не може бути чесним русином. Діють як більшовики. Священника Косея вдарили каменякою, коли виконував церковний обряд. Повибивали йому вікна. Викрали його бджоли. Кинули його сіно у воду. Русин має тиху вдачу та споглядальний характер. Але раптово у православних прокинулися гнів і злоба, здатна вбити. «З того часу, як вони перейшли на православ'я, перетворилися на вовків», – кажуть уніатські вірники, які цілу ніч не спали, охороняючи церкву, фару і свої хати від православних більшовиків. З усіх кроків, передбачених законом щодо переходу в іншу віру, провели поки православні в селі лише терор, брехню і обман. Кожен має свободу віри, щоб сам сказав куди він хоче йти, до православних чи уніатів. Але православні терористи погрожують жорстокою розправою всім, хто не приєднається до них. Вони погрожують непокірних вигнати з села та конфіскувати їхнє майно. Дивна річ, що уніатство є у них погана віра, уніатські священники – погані священники і що всі уніати самі по собі язичники, але храми, фари і навіть приватні маєтки уніатів, для священників чи вірників є добрі, і це він, православна людина, з чистою совістю привласнює силою і терором». Автор підводить підсумок, що даний бунт спрямований не лише проти греко-католицької церкви, священників та вірників, але й проти держави, її законів та урядів. «Це анархія, яку треба придушити»⁸.

Обширні цитати із названої публікації наведені нами не випадково. Вони характеризують складну ситуацію, що виникла на селі та показують орієнтованість редакції.

Наступна вирізка, в якій також згадується с. Копашново, зроблена із газети «Slovak»⁹ за 1923 р. (č. 71). У статті під назвою «Kto roznietil požiar náboženských sporov na Podkarpatskej Rusi?» йдеться про урядові дії, спрямовані на запобігання братовбивчим сутичкам на Підкарпатській Русі. Редакція зазначала, що «...за допомогою офіційних урядів, фари, храми та маєтки у багатьох місцях повернулися до рук своїх старих власників: греко-католиків. Але, наприклад, на Мармарошчині, було ясно й очевидно, що рука влади слабка. Там є жупаном дехто Враній, який спочатку був членом чехословацької церкви¹⁰, а потім став православним. Він мав бути виконавчим органом правосуддя і повертав греко-католикам вкрадене майно, але відразу після їхнього повернення прийшли православні і знову їх зайняли. Так сталося 18 березня в Копашнові (ж. марамороська), де в один день храм, фару

⁸ Там само.

⁹ «Slovak» був центральним друкованим органом Словацької народної партії А. Глінки. Останній був католицьким священником і політиком правого спрямування.

¹⁰ У статті вжито образливий термін «cirkvičár».

і майно передали греко-католикам, а наступної ночі їх вже забрали схизматики»¹¹.

У статті «Pravoslavný teror na Podkarpatskej Rusi» з невідомої нам газети¹², подано інформацію про релігійний конфлікт в с. Бедевля. Кореспондент розповідав про візит делегації греко-католиків з даного населеного пункту до віцегубернатора Петра Еренфельда, шкільного референта Йозефа Пешека та керівника земської жандармерії Путну. Жителі Бедевлі повідомили, що православними вірниками від них було повторно відібрано храм. На культовій споруді було змінено замок, що унеможливило його використання греко-католиками. Під час спроби перешкодити захопленню виникла бійка, котра завершилася пораненням декотрих оборонців. Редакція наголошувала на «необхідності постійно та енергійного втручання чехословацького уряду та прямолінійної політики»¹³.

За 1924 р. нашої тематики стосується вирізка з газети «Moravsko-slezský deník»¹⁴ за 1 серпня. У статті «Pravoslaví v Podkarpatské Rusi» редакція знайомила читачів з поширенням православного руху в селі Росішка на Рахівщині. На відміну від вище аналізованих, даний часопис намагався бути максимально об'єктивним та показував хід подій, як на нашу думку, незаангажовано. «Як швидко шириться православ'я на Підкарпатській Русі, найкраще свідчить село Росішка біля Вел. Бичкова. У червні ц. р. там ще не було православних. Наприкінці червня ц. р. туди прибув православний місіонер Євген Ружицький з Вел. Бичкова і записав осіб, які хотіли перейти на православ'я. Записалося одразу 12 сімей. Протягом дня число православних сімей побільшало, а коли настав вечір і задзвонили дзвони, нові православні попросили священника, щоб їм служив богослужіння. Оскільки селяни хотіли позбавити пастиря від правових наслідків, пов'язаних із літургією, тому вони надали своєму прохання примусовий характер, а місіонера до храму – віднесли! Однак місіонер не звершив богослужіння і покинув церкву. 5 липня ц.р. в прибув до Росішки православний священник-місіонер Георгій Носа з Дубового, служив там богослужіння і залишився в селі. Наступного дня до Росішки приїхав греко-католицький священник Микола Петрович із Кобилицької Поляни, однак

¹¹ Kto roznietil požiar náboženských sporov na Podkarpatskej Rusi? *Slovak*. 1923. Archiv Národního muzea, f. Starý František, kart. 2, inv. č. 112.

¹² Вирізка не датована, однак наклеєна на аркуші з іншими статтями за 1923 р. За стилем нарису припускаємо, що дана публікація вийшла в газеті «Slovak».

¹³ Pravoslavný teror na Podkarpatskej Rusi. Archiv Národního muzea, f. Starý František, kart. 2, inv. č. 112.

¹⁴ Видавався в м. Моравська Острава (нині Острава в Чехії).

до церкви його вже не пустили. У той день православні становили вже п'ять шостих усього населення. Проте греко-католицький священник помстився населенню, наказав замкнути храм, а ключ забрав із собою. Його вчинок обурих всю Росішку. Петровича звинуватили в тому, що він є причиною переходу, тому що він жорстокий до людей, що, незважаючи на бідність окремих людей, бере з них нещадно високу плату за поховання тощо, і що як і все уніатське духовенство в Підкарпатській Русі, є угорцем, ображаючи їх як русинів. Унаслідок цього православні забрали храм. Мешканці проникли до церкви через вікно, залізли до храму і відчинили двері зсередини. Православна віра має в Росішці вже своїх мучеників. Жандармерія передала до суду для покарання осіб, які не хотіли пускати греко-католицького священника до церкви, а також осіб, які відкривали храм. Здається, що було би найрозумніше поки що всі ці звинувачення відкласти та змусити хвалений закон про відокремлення церкви від держави амністувати ці справи. Їхнє суворе покарання не йде на користь римо-католицькій церкві (так в оригіналі – *автор*), навпаки, дуже шкодить, бо тиск створює протитиск. І ще одне шкодить греко-католицькій вірі на Підкарпатській Русі: підтримка з боку влади! Чеські урядники цілком нейтральні в цій релігійній боротьбі, але не місцеве чиновництво, яке здебільшого походить із сімей греко-католицького духовенства або принаймні, пов'язане з ними через своїх дружин і де лише може, залякує населення, яке на повертєється на православ'я, не відкрито, але все ж настільки, що люди це відчують»¹⁵. Редакція наголошувала, що такі дії з боку влади лише будуть підливати вогонь у релігійний конфлікт та закликала до виважених кроків.

Ще одна публікація з часопису «Moravsko-slezský deník» про Маморошину у фонді Ф. Старого відноситься до 1926 р. Вона датована 6 січня та повідомляє про конфлікт у с. Рахів (Акна – лівобережна частина). Приводом до загострення відносин послужило повернення храму греко-католикам від православних зранку 2 січня 1926 р. За повідомленням кореспондента, спочатку все йшло по плану. Прибувши до села, представники влади та жандарми почекали поки православний священник, ієромонах Євфимій (Прокоп) закінчить богослужіння. Після чого, за присутності представників обох сторін констатували, що літургійні речі в порядку та передали храм греко-католицьким кураторам. Однак, не всі погодилися з таким ходом подій. Православний церковник Микола Брана піднявся на дзвіницю і почав бити в дзвін. Троє жандармів полізли за ним на вежу, але зняти селянина не

¹⁵ Pravosláví v Podkarpatské Rusi. *Moravsko-slezský deník*. 1924. 1.08. Archiv Národního muzea, f. Starý František, kart. 2, inv. č. 112.

змогли, бо він погрожував охоронцям порядку сокирою. За короткий час зібралося навколо церкви близько 400 осіб. Греко-католики зачинили храм, але як тільки їхній священнослужитель з'явився перед культовою спорудою, зчинився великий галас і натовп накинувся на жандармів, щоб їх роззброїти. Селяни почали кидати в них каміння, Брана з дзвіниці також кидав у них усе, що мав під руками. Коли одного з греко-католиків було поранено, жандарми розігнали бунтівників кийками. У неділю (3 січня) близько 9 год. дійшло знову до сутички, під час якої з могил на цвинтарі зривали дерев'яні хрести, якими греко-католики та православні билися між собою. Було поранено двох греко-католиків, одного римо-католика та 14-річного православного. Щоб припинити бійку, заступник головнослужного закликав людей розійтися, а коли цей заклик не мав успіху, він наказав розчистити територію перед церквою. Було заарештовано 9 осіб, у тому числі М. Брана. Лише тоді в селі запанував порядок¹⁶.

З інших джерел відомо, що православні змирилися з втратою храму та розпочали зведення власної культової споруди. Її зведення тривало з 1926 р. по 1928 р. Храм на честь Різдва Пресвятої Богородиці було побудовано на землі згаданого вище М. Брани та під його керівництвом. Церкву було розібрано в радянські часи в 1960 р.¹⁷

Події в с. Рахів були піддані критиці редакцією часопису «České slovo», що належав Чехословацькій національно-соціалістичній партії Вацлава Клофача. У фонді представлена вирізка за середину січня 1926 р., у якій йдеться про протест двох партій – згаданої вище та місцевої політичної сили – Карпаторуської партії працюючої люду (інші назви: Карпаторуська трудова партія, Карпаторуська трудова партія малоземельних і безземельних). У статті «Jak pan viceguvernér Rozsypal porouzi lid na Podkarpatské Rusi proti státu» повідомлялося про збори представників двох політичних сил у Рахові 10 січня 1936 р. Учасники зібрання прийняли рішення звернутися до преси та парламентських і урядових кіл, з метою донесення реального стану справ. Редакція підкреслювала, що друкує звернення для того, «щоб наша громадськість могла отримати правильну картину подій, адже офіційні газети повністю її спотворюють»¹⁸. Наведемо текст цього звернення у статті, маючи на меті ввести до наукового обігу важливу інформацію.

¹⁶ Rvačka mezi katolíky a pravoslavnými o kostel na Podkarpatské Rusi. *Moravsko-slezský deník*. 1926. 6.01. Archiv Národního muzea, f. Starý František, kart. 2, inv. č. 112.

¹⁷ Церква Різдва богородиці. м. Рахів. URL: https://www.pslava.info/RaxivM_CerkRizdvaBogorodyci,117671.html

¹⁸ Jak pan viceguvernér Rozsypal porouzi lid na Podkarpatské Rusi proti státu. *České slovo*. 1926. Archiv Národního muzea, f. Starý František, kart. 2, inv. č. 112.

«Нам дуже прикро, що в нашому селі, після тривалого періоду затишшя в релігійних справах, знову сталося, саме в найделікатніший період релігійної роздробленості народу, передача церкви Акна-рахівського храму з рук православних вірників, вірникам визнання греко-католицького, старим звичним способом, практикованим уже в кількох місцях Підкарпатської Русі, тобто, жандармерією і насиллям. Вважаємо за необхідне зазначити, що населення села Рахів підтвердило результатами виборів відданість республіці та розуміння державотворчої та консолідаційної роботи у внутрішньополітичних умовах, за партії державотворчої коаліції проголосувало не менше 70 відсотків і особливо щодо православного населення, воно своїми 615 голосами на першому місці засвідчило свій абсолютний державотворчий і лояльний дух.

І тому є незрозумілими такі раптові необачні та нетактовні політичні дії як місцевих, так і вищих урядів.

Було б недоречно витягувати політичні наслідки з релігійних питань, але ми не можемо мовчати про те, що в ході розвитку подій, за встановленими обставинами, справжні повставали в суто партійно-політичному світлі, особливо у світлі єврейсько-угорської шовіністичної злоби проти всього руського, проти всього слов'янського і особливо проти всього, що сприяло б взаємному зближенню руського народу з чеським, і тим самим, зміцнювало нашу республіку.

Тому ми зазначаємо, що перед цими подіями без дозволу політичного управління був організований публічний збір коштів для фінансування цієї провокаційної акції численних єврейсько-угорських та німецьких кіл Рахова, так званих «сірсергі», і ми прямо заявляємо, що в основі всіх цих провокаційних рухів були не Русини віри греко-католицької, але кола, названі вище, яких греко-католицька віра не цікавить взагалі.

Крім того, про слушність вищесказаного свідчить той факт, що 3 січня 1926 р., тобто в неділю, найактивнішим елементом і елементом підбурюючим були саме представники названих національностей, чому, однак, потурали представники політичної влади і вся увага була зосереджена лише на православних, внаслідок чого лише їх було заарештовано.

Якщо ця ініціатива не була відома політичній владі як першій, так і вищих інстанцій, що, очевидно, так і було, як можна судити з суворого наказу ужгородського цивільного управління, щоб екзекуція церкви була здійснена до руських свят, тоді це демонструє малорозсудливість та повне незнання ситуації, бо ми навіть не сміємо повірити, що політична влада свідомо піддається на таку акцію.

Звертаємо увагу на ці обставини, які характеризують ще нестабільні внутрішньополітичні умови на Підкарпатській Русі і правлячі кола не можна достатньо переконати в тому, що на Підкарпатській Русі певні так звані інтелігентні угорсько-єврейські кола йдуть слідами своєї матері – колишньої Угорщини, яка щойно прославилася своєю міжнародною справою про казнокрадство та своїми національними політичними та іредентистськими амбіціями, що реалізуються їхньою культурою, прагнучи отримати доступ і вплив навіть у вирішальних місцях, а довірливий руський народ, штучно посаджений на штики жандармів і залишається непоміченим, відсунутим і представленим лише як неблагонадійний і антидержавний.

Оскільки в цьому нинішньому режимі Підкарпатської Русі ми виразно бачимо режим антируський, антислов'янський – режим під впливом угорців і євреїв, то ми вимагаємо, щоб віцегубернатор Підкарпатської Русі не підлягав лише міністерству внутрішніх справ, але, щоб за його діяння відповідав всьому уряду, а разом з тим висловлюємо, що ніяк не симпатизуємо антислов'янському, а особливо антируському віцегубернатору Розсипалу, ми хотіли б, щоб владу на Підкарпатській Русі посіла людина неупереджена, об'єктивна, щоб підкарпатський люд здобув чехословацьку державу через любов, ідейне слов'янство, а не через багнети і кийки.

(У присутності 203 членів, оригінали протоколів присутніх додаються до звернення, надісланого до депутатів клубу чехословацьких соціалістів)¹⁹.

Як бачимо із тексту звернення, редакція, як і партія, стояла на антиугорських та антиєврейських позиціях, звинувачуючи останніх у спробі реваншу на користь Угорщини.

У фонді Ф. Старого виявлено ще одну вирізку з газети «České slovo» за 1926 р., котра містила критику уряду через релігійну політику. У статті від 16 травня йшлося про події в с. Копашново Хустського округу, де під час передачі церковного майна дійшло до насилля. Редакція зазначала, що православні замкнулися на фарі, куди ввірвався служний др. Герман із жандармами. «...Люди на фарі були побиті, в тому числі православний священник Юра Кенис, якого побили і відвезли жандарми до тюрми в Хусті. Була навіть стрілянина; як завжди, було багато пораних, багатьох заарештовано. На щастя, цього разу немає загиблих, що можна назвати майже винятком. Були побиті також жандарми та вдарений служний»²⁰. Додатково газета інформувала

¹⁹ Там само.

²⁰ Klerikální politika úřednické vlády. *České slovo*. 1926. 16.05. Archiv Národního muzea.

ла, що влада повідомила православним в Нанкові, Н. Селищі та Ізі, щоб звільнили храми та маєтки, незважаючи на те, що в селах немає греко-католиків, а церкви їм передали ще в часи уряду Каролі. «Тож напевно знову буде кровопролиття...» – підводила підсумок редакція. «Мудро радять православним будувати свої храми. Це, звичайно, абсурд, що в бідному селі, де вже є дороговартісна церква і фара і де немає інших віросповідань, крім православної, ті бідні люди мусять працювати і лізти в борги, щоб побудувати нову церкву. Але незалежно від того, звідки вони на це мають взяти нині, коли вони настільки економічно знищені аграрною кризою, в боргах за закупівлю кормів для худоби...». Таким чином, газета розуміла складність ситуації, в якій опинилося населення Підкарпатської Русі та вважала, що влада веде неправильну державно-церковну політику, «наказуючи жандармам багнетами і рушницями «вирішувати» церковне питання»²¹.

Остання газетна вирізка з фонду Ф. Старого походить з часопису «*Lidové noviny*» та датована 22 січня 1927 р. Дане видання відноситься до клерикального католицького напрямку. Редакція назвала статтю «*Pronásledování řecko-katolíků na Podkarpatské Rusi*» та помістила критику крайової влади щодо висилки з території Підкарпатської Русі греко-католицького місіонера, василіянина Степана Решетила. На думку автора, влада грає на боці православних, підтримавши приїзд «сербського православного єпископа Іринія (др. Чирич) з 10 священниками та з урядовою субвенцією в 5 мільйонів на створення православної єпархії»²². Останні вісім слів наведеної цитати підкреслено червоним олівцем, очевидно Ф. Старий хотів звернути особливу увагу на цю неправдиву інформацію. Наприкінці статті подано перелік населених пунктів Мараморощини, де греко-католицькі храми перебували в руках православних: 1. Березники, 2. Ниж. Бистрий, 3. Вучкове, 4. Горінчово, 5. Данилово, 6. Дулово, 7. Задне, 8. Кричово, 9. Кошельово, 10. Іза, 11. Липча, 12. Нанково, 13. Ниж. Селище, 14. Теремля, 15. Угля, 16. Чумальово, 17. Шандрово (філіалка)²³. Фактично, загальна ідея даного допису – показати, що місцева влада потурає православним, порушуючи права греко-католиків.

Таким чином, у фонді Ф. Старого по Мараморощині ми маємо різну інформацію, яка показує позицію часописів і політичних сил

f. Starý František, kart. 2, inv. č. 112.

²¹ Там само.

²² Pronásledování řecko-katolíků na Podkarpatské Rusi. *Lidové noviny*. 1927. 22.01. Archiv Národního muzea, f. Starý František, kart. 2, inv. č. 112.

²³ Там само.

щодо релігійної боротьби. Одні редакції підтримували греко-католиків, критикуючи владу за підтримку православних. Інші ж, навпаки, вважали уряди відповідальним за репресії проти православних. Ф. Старий як чиновник, до сфери професійних інтересів котрого входила Підкарпатська Русь, мусив орієнтуватися в даній ситуації. Це давало йому, з одного боку, бачити реакцію громадськості на державно-церковну політику уряду, з другого боку – реагувати і корегувати певні реформи влади.

Як зазначалося вище, документи про релігійне протистояння в північній Мараморощині в 1920-их рр. в особистому фонді А. Гайна зберігається у блоці IV. «Громадська діяльність» / «Підкарпатська Русь». Нашу тему розкривають три сігнатури, що розміщені в 219 картоні. Першим документом за хронологією є лист православного комітету с. Великий Бичків Рахівського округу на ім'я депутата чехословацького парламенту Карела Крамаржа. Крамарж був відомим політиком, першим прем'єр-міністром країни (14 листопада 1918 р. – 8 липня 1919 р.). Припускаємо, що адресат не мав можливості займатися клопотанням бичківців та передав листа своєму колезі по парламенту та націонал-демократичній партії – А. Гайну. Документ підписали голова комітету – Дмитро Руснак та члени комітету: Василь Лембак, Олексій Павлюк, Павло Кузьмик, Василь Андрусак.

У клопотанні повідомлялося про візит до села 25 січня 1925 р. головнотрудового Рахівського округу з комісією. Чиновники склали списки православних та греко-католиків населеного пункту. У результаті даної роботи виявилось, що православних у В. Бичкові 463 фамілій, а греко-католиків – понад 25 фамілій. Після складення списків головнотрудовий наказав православному комітету передати ключі від храму греко-католикам. Храм перебував у руках православних з квітня 1924 р.²⁴ Православний комітет подав апеляцію на рішення головнотрудового до жупана у Великий Севлюш, вказуючи, що інформація про 25 фамілій греко-католиків сфальсифікована. «До того числа записані тимчасово проживаючі в с. В. Бичків, а не постійні жителі. Як то: метрикар В. Бичкова, один фінанс, вчитель народної школи у В. Бичкові Михайло Жегора, який приїхав у листопаді 1924 р. у В. Бичків з Ясіня, при чому, він записався під окремим номером, його дочка, дівчина, що проживає з ним, під другим номером, син його також записався під окремим номером і в березні цього року поїхав із В. Бичкова до Кошиць на державну службу єгером; сім жінок, які ма-

²⁴ Pravoslavný výbor Velkého Bočkova - žádost o užívání kostela tamtéž (adresováno Kraňáfovi). Archiv Národního muzea, f. Háj Antonín, kart. 219, inv. č. 5950, apk. I.

ють чоловіків римо-католиків (угорців) і сім чоловіків, дружини котрих римо-католички (угорки). Ці особи ніколи не входили в число прихожан нашої церкви і не платили ніяких церковних податків»²⁵. Однак жупан відхилив апеляцію, мотивуючи своє рішення тим, що бичківці офіційно не вийшли з греко-католицької церкви. У документі зазначалося, що рішення жупана є несправедливим, адже він особисто у 1924 р. затвердив створення православного комітету в даному населеному пункті.

Далі події розгорталися наступним чином. 15 травня 1925 р. головнослужбний опечатав двері храму, незважаючи на прохання православних. Через два дні, капітан жандармерії відкрив церкву і повернув її греко-католикам. Православні звертали увагу К. Крамаржа та той факт, що греко-католики мають філіальний храм в Малому Бичкові, де можуть здійснювати богослужіння. Православна громада, яка налічувала більше 2000 осіб, культової споруди не мала та готова була узгодити з опонентами графік проведення почергових літургій. «При цьому, ми змушені заявити, що такі несправедливі міроприємства службових осіб по відношенню до православних залишають в їхніх серцях гіркоту, образи і не сприяють до утвердження спокою та миру в нашому краї» – підсумовували члени комітету²⁶.

На жаль, нам не вдалося виявити документи про реакцію К. Крамаржа чи А. Гайна на листа православного комітету з с. В. Бичків. Однак інформація про події в названому населеному пункті потрапила до центральних періодичних видань.

Другим документом за хронологією є «Memorandum karpatoruského pravoslavného obyvatelstva o předání jmění řeckokatolické církve», датований 2 листопада 1925 р. Обсяг документу трохи більше двох сторінок, надрукованих в типографії або на роталпринті. У другому абзаці меморандуму було залишено місце для написання назви населеного пункту, населення котрого підтримувало дане звернення до влади. В Державному архіві Закарпатської області, а також в Національному архіві в Празі ми зустрічали вже заповнені бланки меморандуму, де були вказані конкретні села, а в кінці документу зібрані підписи православних вірян. Загальна ідея меморандуму – критика місцевої влади через наказ повернути всі храми греко-католикам, котрі раніше були зайняті православними. Автори меморандуму підкреслювали, що «православна ж церква в Підкарпатській Русі була власником всього того майна, котрим зараз користується церква греко-католицька.

²⁵ Там само, арк. 2.

²⁶ Там само, арк. 3-4.

Цим майном греко-католицька церква користується незаконно, адже вона набула його насиллям над православною церквою»²⁷. Зважаючи на важливість даного документу, котрий особливо стосувався Мараморощини, подаємо його фотокопію в додатках (додаток 1).

І нарешті, третім документом, який стосується теми нашого дослідження, є «Записка», яку підготував православний священник Іван Ілечко 26 грудня 1926 р. Зміст записки стосувався стратегії подолання релігійної боротьби на Підкарпатській Русі. Очевидно, священник надіслав свої рекомендації на адресу А. Гайна, щоб той міг використати інформацію під час своєї парламентської роботи. На початку документу автор описує ситуацію, яка склалася в краї, оцінюючи, як на нашу думку, досить об'єктивно її причини. «Довгий час в Прикарпатській Русі триває злочинна боротьба серед населення через церкви, тобто храми. Ті, що перейшли у православне віросповідання, зовсім не бажають примиритися з тим, що храм належить тим, хто залишився при греко-католицькій церкві. Або ще гірше, за відсутністю в даному селі взагалі навіть однієї людини, котра належить греко-католицькій церкві, то і тоді храм вважається власністю (законно) греко-католиків. Ця боротьба грозить вилитися в суто революційний місцевий масштаб, що, на мою думку, не бажано для всіх розсудливих людей в ЧСР»²⁸.

Протоіерей переконував, що всі сподівання греко-католиків на те, що після передачі храмів за ними із православ'я повернуться і вірники, не виправдали надії. Спираючись на власні, шестирічні спостереження, священник підкреслював, що православ'я на Підкарпатській Русі не вдасться ліквідувати ніякими засобами. А тому він пропонував провести ряд міроприємств, за допомогою яких можна б було досягти релігійного миру в краї. Зокрема, прот. І. Ілечко вважав за доцільне побудувати в 12 населених пунктах православні храми за кошт держави. На чолі цих парафій автор записки рекомендував поставити священників, які б мали звітувати не лише перед єпархіальною владою, але й перед державою. До їх обов'язків пропонувалося віднести контроль за духовенством певного регіону Підкарпатської Русі. Тобто, фактично, о. Іван розробив проект поділу єпархії на благочиння (деканати), які могли нормалізувати ситуацію в православній церкві²⁹.

²⁷ Memorandum karpatoruského pravoslavného obyvatelstva o předání jmění řeckokatolické církve. Archiv Národního muzea, f. Háj Antonín, kart. 219, inv. č. 5949, арк. 2.

²⁸ Ілечко Іван: Записка (úvaha o stavu pravoslavlí v PR), rkp. Archiv Národního muzea, f. Háj Antonín, kart. 219, inv. č. 5952, арк. 1.

²⁹ На цей час, нагадаємо, сербська юрисдикція керувалася єпископом Досифеєм (Васичем) (Карпаторуська православна церква), константинопольську юрисдикцію

На третій сторінці записки подано список 12 сіл, де священник пропонував звести православні храми: Ужгород, Великий Березний, Великі Лучки, Ракошино, Керецьки, Білки, Волове, Хуст, Горінчово, Новоселиця, Рахів, Ясіня³⁰. Стосовно с. Новоселиця, то о. І. Ілечко помилково подав її у складі Хустського округу Тоді, як на нашу думку, мова йшла про населений пункт на Тячівщині. Також с. Волове було віднесено до Іршавщини, тоді як воно було центром окремого округу. Священник оцінював вартість будівництва приблизно в 5-6 млн. чеських крон³¹. Навпроти деяких вказаних населених пунктів олівцем зроблено помітки. Можливо, що їх зробив А. Гайн, виокремлюючи найбільш підходящі на його думку варіанти. Зокрема, було виділено: Ужгород, напроти с. Великі Лучки вказано – Мукачево, Ракошино, Білки, Хуст, Рахів, Ясіня³².

Таким чином, частина виокремлених сіл відносилася до Мараморощини. Отже, можна стверджувати, що зміст «Записки» прот. І. Ілечко було донесено А. Гайном до відповідних урядових кіл. Зміст документу був врахований під час реалізації плану по підтримці будівництва храмів на Підкарпатській Русі, яку розгорнула влада починаючи з 1927 р.

Документи Архіву національного музею в Празі дають можливість розширити наші знання з історії релігійного протистояння в північній Мараморощині в 1920-их рр. Опрацьовані джерела розкривають різноманітні аспекти даної теми, показують причини, хід та наслідки конфліктів в окремих населених пунктах. Особиста переписка А. Гайна свідчить про те, що з боку православних вірників та духовенства прослідковувалося розуміння шкідливості релігійної боротьби та її негативної ролі для суспільства. Священники, на прикладі прот. І. Ілечка, намагалися знайти вихід із патової ситуації, що зрештою було здійснено за допомогою чехословацького уряду.

очолював архієпископ празький Савватій (Врабец). Між двома напрямками панувало протистояння. Чехословацький уряд офіційно визнав сербів, але не допускав приїду до країни єпископа Досифея через ряд політичних причин.

³⁰ Ilečko Ivan: Zapiska (úvaha o stavu pravosláví v PR), rkp. Archiv Národního muzea, f. Háj Antonín, kart. 219, inv. č. 5952, арк. 3.

³¹ Там само, арк. 4.

³² Там само.

Бібліографія

- František Starý. Inventář č. 202. NAD č. 327. (1919–1937). Eva Leicmanová, Praha 1997. URL: <https://vademecum.nm.cz/mrimage/nm/proxy/cz/museums/nm/inventare/dao/documents/0001/bf22750d45f011ec939ba4bb6db0f91a.pdf>
- Hajn Antonín. URL: https://vademecum.nm.cz/nm/NavigBean.action?entity=%28%5En%29%28%28%28localArchiv%2C%5En%2Chot_%29%28unidata%29%29%28211310%29%29
- Ilečko Ivan: Zapiska (úvaha o stavu pravosláví v PR), rkp. Archiv Národního muzea, f. Hajn Antonín, kart. 219, inv. č. 5952. Ha 4 apk.
- Jak pan viceguvernér Rozsypal popouzí lid na Podkarpatské Rusi proti státu». *České slovo*. 1926. Archiv Národního muzea, f. Starý František, kart. 2, inv. č. 112.
- Klerikální politika úřednické vlády. *České slovo*. 1926. 16.05. Archiv Národního muzea, f. Starý František, kart. 2, inv. č. 112.
- Kto rozničil požiar náboženských sporov na Podkarpatskej Rusi? *Slovak*. 1923. Archiv Národního muzea, f. Starý František, kart. 2, inv. č. 112.
- Memorandum karpatoruského pravoslavného obyvatelstva o předání jmění řeckokatolické církve. Archiv Národního muzea, f. Hajn Antonín, kart. 219, inv. č. 5949. Ha 3 apk.
- Pravosláví v Podkarpatské Rusi. *Moravsko-slezský deník*. 1924. 1.08. Archiv Národního muzea, f. Starý František, kart. 2, inv. č. 112.
- Pravosláví v Podkarpatské Rusi. 1920. Archiv Národního muzea, f. Starý František, kart. 2, inv. č. 112.
- Pravoslavný teror na Podkarpatskej Rusi. Archiv Národního muzea, f. Starý František, kart. 2, inv. č. 112.
- Pravoslavný výbor Velkého Bočkova - žádost o užívání kostela tamtéž (adresováno Kramářovi). Archiv Národního muzea, f. Hajn Antonín, kart. 219, inv. č. 5950. Ha 4 apk.
- Pronásledování řecko-katolíků na Podkarpatské Rusi. *Lidové noviny*. 1927. 22.01. Archiv Národního muzea, f. Starý František, kart. 2, inv. č. 112.
- Rvačka mezi katolíky a pravoslavnými o kostel na Podkarpatské Rusi. *Moravsko-slezský deník*. 1926. 6.01. Archiv Národního muzea, f. Starý František, kart. 2, inv. č. 112.
- Данилец Ю. Документы Национального архива в Праге о религиозной борьбе на Подкарпатской Руси в 1920–1921 гг. *Paginae historiae* 30/1, 2022. S. 574–590.
- Данилець Ю. Державно-церковні відносини в ЧСР: влада і релігійна боротьба між греко-католиками і православними на поч. 1920-х рр. *Політичні перетворення в країнах Центральної та Східної*

- Європи: історико-політичні, етнонаціональні, електоральні та державно-управлінські аспекти. Матеріали наукової конференції, присвяченої 30-річчю від дня утворення кафедри політології і державного управління ДВНЗ «Ужгородський національний університет» / За заг. ред. проф. М. М. Вегеша і Ю. О. Остапця. Ужгород: Видавництво ПП «АУТДОР-ШАРК», 2021. С. 182–194.*
- Данилець Ю. Міжконфесійне протистояння греко-католиків і православних на початку 1920-х рр. (на прикладі населених пунктів Хустського округу Підкарпатської Русі). *Труди КДА*. 2020. №33. С. 212–232.
- Данилець Ю., Летка Н. Міжконфесійне протистояння в північній Маморощині в 1920 рр. у відображенні чехословацької періодики. *Церковно-історичний збірник Волинської духовної семінарії*. Випуск 3. Луцьк: Волиньполіграф, 2022. С. 77–82.
- Кічера В. Інституційний розвиток Мукачівської греко-католицької єпархії в Чехословаччині (1918–1939) [Текст]: [дослідження]. Ужгород: РІК-У, 2021. 387 с.
- Церква Різдва богородиці. м. Рахів. URL: https://www.pslava.info/RaxivM_CerkRizdvaBogorodyci,117671.html

МЕМОРАНДУМЪ

карпаторусского православнаго населенія чехословацкому
правительству относительно передачи церковнаго
имущества греко-католической церкви.

Въ последнее время карпаторусскія административныя власти все болѣе и болѣе враждебно относятся къ православной церкви въ Подкарпатской Руси. Жупанскіе уряды распорядились отнестись, вслѣдъ церквей, находящихся доселѣ къ имѣніямъ православнаго населенія а то даже въ такихъ селахъ, гдѣ по остану ни одной греко-католической и гдѣ эти же власти сами раньше распорядились, чтобы православное население церковнымъ имуществомъ пользовалось.

Ввиду того, что эти мѣры карпаторусскихъ административныхъ властей выпадали среди православнаго населенія Подкарп. Руси глубокое огорченіе, а могутъ нанести за собою далекоидущія послѣдствія, мы нижеподписавшіеся комитетъ въ ^{составляемъ, изъ себя всякую отіек-}ственности за далайшія событія въ нашей правосл. общинѣ, а при этой случайности мы считаемъ своимъ долгомъ еще разъ обратить Ваше вниманіе на незаконность мѣръ, принимаемыхъ административными властями противъ карпаторусской православной церкви.

Какъ Вамъ извѣстно, греко-католическая церковь въ П. Р. возникла переходомъ части православнаго духовенства къ католицизму. Во время этого перехода все имущество текренней греко-католич. церкви было собственностью церкви православной. Постѣднее имущество не дала своего согласія на переходъ этого имущества на церковь греко-католическую. Мадярскіе короли и магнаты на требованіе римской курии отняли ^{сидю} все имущество православной церкви и не считая къ сопротивленію всего карпаторусскаго населенія и части остававшегося въ римск. православной церкви духовенства все это имущество было передано церкви греко-католической.

Церковь православная, гонимая мадярскими католическими королями и магнатами, не имѣла за все время существованія мадярскаго государства возможности защитить свое имущество не правымъ путемъ ни силой.

Всѣмъ провозглашено: ея мѣста въ Подкарп. Руси было мадярскими властями безпошадно пограблено. Но карпатор. народъ остался въ душѣ православнымъ и ждалъ только момента, когда могъ бы свое убѣжденіе свободно провозгласить.

Этотъ моментъ пришелъ съ присоединеніемъ Подкарп. Руси къ Чех. Р. Изъ массоваго возвращенія карпатор. населенія въ лоно православной церкви могъ каждый убѣдиться, что православная церковь въ Подкарп. Руси не считая на все гоненія со стороны мадярско-католическихъ властей существовать не перестала, а греко-католич. церковь за нѣсколько лѣтъ своей работы успѣла считать себя только незначительный процентъ карпаторусскаго населенія.

Съ присоединеніемъ Подкарп. Руси къ Чехословакии, карпатор. правосл. церковь имѣла отъ абсолютнаго злыма орудія ^{разъ} возможность упомянуться о захваченномъ ей имуществѣ греко-католической церковью законнымъ и надлежащимъ имуществомъ.

Православная церковь этимъ своимъ правомъ воспользовалась, ищетъ ^{прав-}нымъ путемъ такъ и силой, что доказательствомъ являются многочисленные процессы и уголовныя событія съ разными и убитыми членами правосл. церкви.

Како бы то ни было, власти не поняли положения православной церкви в Подкарп. Руси. Они считали ее не равной с церковью чехословацкой или даже с православной церковью в Чехии, забывая при этом, что отношение этих церквей к имуществу католическому является совершенно другим, чья-то отношение православной церкви к имуществу находившемуся теперь во владении церкви греко-католической.

Чехословацкая церковь и православная церковь в Чехии являются церковными совершенно так же, какими и в отношении имущества католической церкви ничуть не притеснены.

Православная же церковь в Подкарп. Руси была собственником всего того имущества, которым сегодня пользуется церковь гр.-католическая. Этим имуществом греко-католическая церковь пользуется **беззаконно**, ибо она приобрела его насильем на церкви православной. А кто обязанности у нас выполнять не может, тот не может считаться собственником какого либо имущества: тот, кто это имущество приобрел *си, clam, prescripto*.

Ввиду всего этого есть обязанность карпаторусских администр. властей передать церковное имущество его истинному собственнику, т. е. православной церкви. Если же чехосл. власти поступают иначе, так, этим они продолжают наз. карпатор. правосл. население то насилье, которое делали в продолжение нескольких веков мадьярско-католические короли и магнаты.

Этим карпаторусские власти не только опонируют насущную в основанных нашей республике идею демократизма, но они прямо вредят интересам республики. Ибо православие, как таковое, само собой является гибелью мадьярской идеи покровительства королевства св. Стефана. «Карпаты потеряны для мадьярии!» — единодушно заявили мадьярские авторитаристические газеты, издающиеся карпаторусскими ренегатами в Будапеште, когда появились первые вести о возрождении православ. церкви в Подкарп. Руси.

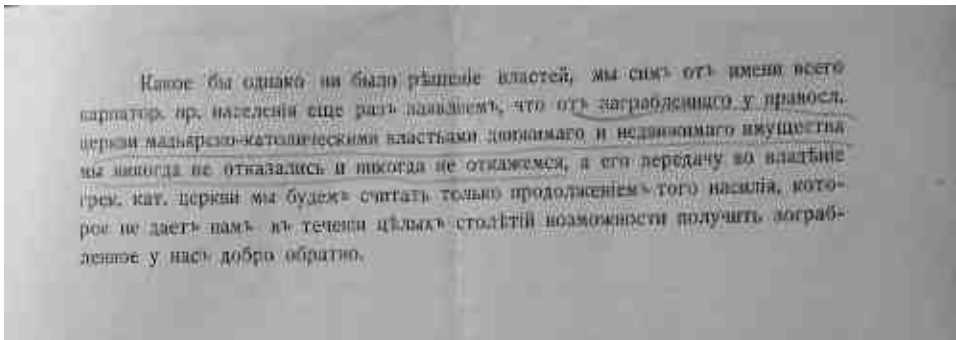
Кроме этого православная церковь в Подкарп. Руси от той опасной для республики пропаганды, которую ведет католическое духовенство в Словакии. Известный пасторский лист подписали и оба унiateцкие епископы, но благодаря именно православно ни один из них не посмел этот лист обнародовать.

Из этого видно, что православие, уже как таковое, является штатворным и для чехосл. республики необходимо полезным.

Враги православия в Подкарп. Руси воспользовались результатом последних парламентских выборов и бросили на православное движение клевету, будто бы оно поддерживает коммунизм на Подк. Руси. Этой клеветой воспользовалась греко-кат. церковь и ей удалось убедить администрат. власти Подк. Руси, будто бы единственным благодеянием для Республики является на Подк. Руси является только церковь греко-католическая.

Это и заставило, во всей строгости, карпаторусск. власти начать борьбу с православием. Последствия этого неразумного и неэтичного поступка могут оказаться очень дискуссионными.

Поэтому мы коммунистические советские органы должны еще раз обратиться к Вам с указанием на незаконность и опасность этих, привнесенных карпатор. властью, властями против. прав. церкви на Подкарп. Руси и надеемся, что Правительство еще более решительно предостережет ту опасность, которая угрожает Подкарп. Руси вследствие безразличной передачи правосл. церковного имущества в пользование греко-кат. церкви.

Додаток: Memorandum karpatoruského pravoslavného obyvatelstva o předání jmění řeckokatolické církve. Archiv Národního muzea, f. Hajn Antonín, kart. 219, inv. č. 5949. Na 3 арк.

Вплив москвофільства на національно-патріотичний рух Буковини та Галичини в XIX – на початку XX ст.

Любов Шептицька / Lyubov Sheptytska

Іон Дубовіч / Ion Dubovici

Оксана Гридчук / Oksana Hrydzhuk

Тетяна Фомічева / Tetiana Fomicheva

Вплив москвофільства на національно-патріотичний рух Буковини та Галичини в XIX – на початку XX ст. Проаналізовано основні передумови виникнення москвофільства в Галичині та Буковині. Обґрунтовано, що втрата українським народом власної державності, багатовікове іноземне поневолення, відсутність єдності в національно-патріотичних колах та низький рівень національної свідомості народу стали причинами поширення та підтримки москвофільства серед українців. Показано основні штрихи існування москвофільства на західноукраїнських теренах. Доведено, що москвофільство активно насаджувалося і щедро фінансувалося Москвою. Висвітлено основні завдання, які ставили перед собою росіяни, коли втілювалися в український національно-патріотичний рух. Розглянуто існування в Галичині та Буковині деяких москвофільських партій і товариств. Доведено, що московіти завжди намагалися контролювати громадсько-політичне життя українців, впливати на їх світогляд, нищити українську мову, культуру та привласнювати чужу історію. Сформуовано висновок, що москвофільська пропаганда стала початком інформаційної війни Москви проти української ідентичності та дала поштовх для зародження дилеми «русский мир».

Influența moscofililor asupra mișcării patriotice naționale din Bucovina și Galiția în secolul XIX – începutul secolului XX. Sunt analizate principalele premise privind apariția moscofilismului în Galiția și Bucovina. Se dovedește că pierderea propriului stat de către poporul ucrainean, înrobirea străină în decursul secolelor, lipsa unității în cercurile național-patriotice și nivelul scăzut al conștiinței naționale a maselor populare au dus la răspândirea și susținerea moscofililor în rândul ucrainenilor. Sunt prezentate principalele aspecte ale existenței moscofililor în partea de vest a Ucrainei. Se arată că moscofilismul a fost promovat activ și finanțat cu generozitate de Moscova. Sunt evidențiate principalele obiective pe care și le-au propus rușii atunci când au fost implementate în mișcarea național-patriotică ucraineană. Se arată existența unor partide și societăți moscofile în Galiția și Bucovina. Se dovedește că moscofilii întotdeauna au încercat să controleze viața social-po-

litică a ucrainenilor, să influențeze viziunea națională a acestora, să distrugă limba și cultura ucraineană și să-și însușească istoria străină. În concluzie, se arată că propaganda moscovită a fost începutul războiului informațional al Moscovei împotriva identității ucrainene și a dus la apariția dilemei «lumii rusești».

The Influence of Muscovites on the National Patriotic Movement in Bukovina and Galicia in the 19th and Early 20th Centuries.

This paper analyzes the main premises of the emergence of Muscovitism in Galicia and Bukovina. It is proved that the Ukrainian people's loss of their own state, foreign enslavement over the centuries, the lack of unity in national-patriotic circles and the low level of national consciousness of the popular masses led to the spread and support of Muscovites among Ukrainians. The main aspects of the existence of Muscovites in the western part of Ukraine are presented. It is shown that Muscovites were actively promoted and generously financed by Moscow. The main goals that the Russians set themselves, implemented in the Ukrainian national-patriotic movement, are highlighted. The existence of Muscovite parties and societies in Galicia and Bukovina is shown. It is proved that Muscovites have always tried to control the socio-political life of Ukrainians, to influence their national vision, to destroy the Ukrainian language and culture, and to appropriate foreign history.

In conclusion, it is shown that Muscovite propaganda was the beginning of Moscow's information war against Ukrainian identity and gave rise to (and gave impetus to) the dilemma of the «Russian world».

Ключові слова: москвофіли, русини, Галичина, Буковина, «русский мир».

Cuvinte cheie: moscovili, ruteni, Galiția, Bucovina, «lumea rusă».

Keywords: Muscovites, Ruthenians, Galicia, Bukovina, «Russian world».

Повномасштабна війна проти України, розпочата російським агресором 24 лютого 2022 р., – це несамовите горе, біль і страждання, яке випало на долю українського народу. Росія з повік-віків намагалася знищити Україну, використовуючи різні методи: спалювала міста та села, вирізала живцем українців, винищувала їх голодом, репресіями, гноїла в тюрмах і таборах. Для оправдання своїх дій кремль вміло маскувався і продовжує робити це сьогодні. Ідеологічним підґрунтям їхніх дій є ідея «русского мира», згідно з якою росія – це центр, якому належить беззаперечне право «захищати» інтереси його російськомовного контенту. Поняття «русский мир» має тривалу історію, а перші спроби його становлення сягають ще у XIX ст. Однією із підвалин становлення «русского мира» можна вважати москвофілство, яке активно поширювалося на українських землях. Вплив москвофілства на національно-патріотичний рух Буковини та Галичини в XIX на початку XX ст. був негативним, оскільки свої ідеї москвофіли спрямовували на знищення національної свідомості галицької та буковинської інтелігенції, вони нав'язували думки про непорушну єдність з вели-

ким російським народом та поширенні брехні щодо спільної мови, релігії й культури.

Проблему москвофільства досліджувало багато істориків. Історію політичної думки в Галичині з середини XIX ст. до 1914 р. вивчав український політичний діяч К. Левицький. Дослідник М. Андрусак охарактеризував москвофілів як людей, що «ведуть шкідливу проти-національну роботу» і спекулюють на схожості українського «руський» та російського «русский». Історик української діаспори. М. Стахів поділив москвофілів на певні категорії (політична, політично-ідеологічна, «ренегатська»). На думку І. Лисяка-Рудницького, москвофіли, «програвши у змаганні за свідомість народу покладали надії на майбутнє вторгнення росії». Буковинський москвофіл О. Геровський скептично оцінював роль учасників українського національно-визвольного руху, він був переконаний, що населення Буковини завжди вважало себе «русским», а «русская Буковина» була українізована насильно.

Серед сучасної української історіографії можна назвати публікації таких істориків, як О. Турій, О. Середа, О. Аркуша, С. Макарчук, О. Сухий, В. Гайсенюк та ін.

Загалом українська та зарубіжна історіографія приділяла значну увагу проблемі москвофільства. Науковці досліджували роль москвофільства в національному відродженні українського народу та намагалися визначити місце радикального проросійського руху на західноукраїнських теренах. Різні, часто протилежні погляди дослідників дають змогу зрозуміти москвофільство всебічно й незаангажовано.

Незважаючи на те, що тематика москвофільства в західноукраїнських землях достатньо висвітлена в наукових працях, на сьогоднішній день немає окремих досліджень, у яких було б з'ясоване питання, чи можна вважати москвофільську течію в українському національно-визвольному русі підґрунтям «русского мира».

Мета статті полягає у висвітленні москвофільського руху в Галичині і Буковині в XIX на поч. XX ст. крізь призму сьогодишньої загарбницької війни росії проти України та з'ясування основної суті «русского мира», який упродовж двох століть активно насаджується у світогляд і життя українців загалом.

Під час дослідження питання впливу москвофільства на національно-патріотичний рух Буковини та Галичини в XIX – на поч. XX ст., застосовано принципи історизму, наукової об'єктивності, логічної послідовності та класифікації. У процесі дослідження використано методи аналізу та синтезу. Порівняльний метод застосовувався для

обґрунтування основних кроків москвофілів на початку їхньої діяльності в українському національно-визвольному русі. Історико-генетичний метод допоміг зрозуміти еволюцію ідеології руху та побачити його спорідненість із дилемою «руського мира». При опрацюванні джерел нам знадобився історико-політичний аналіз. Використано також проблемно-хронологічний, системно-структурний методи, а для узагальнення результатів дослідження – метод систематизації.

У першій половині XIX ст. західноукраїнські землі опинилися у складі Австрійської монархії. У 1848 р. Європою прокотилися великі революційні події. «Весна народів» не оминула й Австрію. Революція пожвавила громадсько-політичне життя населення. Активізувалися й українці, які почали об'єднуватися в громадські, а згодом і політичні організації. У Львові було створено Головну Руську Раду, основне завдання якої полягало в лобюванні інтересів та прав українського населення в краї. Головна Руська Рада створила національну гвардію, організувала культурно-освітнє товариство, відкрила Народний Дім у Львові, видала першу в Галичині українську газету «Зоря Галицька». Але вже в 1851 р. діяльність цієї організації було припинено. Активні західноукраїнські громадські діячі, втративши єдиний представницький орган русинів Галичини в Австрійській імперії, опинилися в складній ситуації, яка потребувала зосередження сил на створенні нового громадсько-політичного центру. Своєрідний політичний вакуум, який утворився в українському національно-визвольному русі і став однією з перших причин появи москвофільства в українському тандемі. Цей вакуум дуже швидко заповнило москвофільське вчення, яке базувалося на фундаменті «триєдиного руського (московського) народу», на заперечуванні всього українського і «виступило, як найзавзятіший і найлютіший його ворог, котрий не перебирав в способах боротьби з ним»¹.

Другою причиною швидкого поширення москвофільства в західноукраїнських теренах став пошук галичанами і буковинцями своєї національної ідентичності. Їхні погляди дуже часто спрямовувалися в бік Наддніпрянщини, яка в цей час перебувала під владою російської імперії. Наддніпрянці ніколи не розуміли (чи не хотіли розуміти) проблеми західних українців, а деякі дослідження галичан в царині мови та історії сприймали скептично і з насмішками. І саме це непорозуміння між українцями знову вміло використали прибічники московії. Москофільство почало «з розумінням» ставитися до

¹ Гнатюк В. Національне відродження австро-угорських українців (1772–1880 рр.). Львів, 2006. С. 74.

проблем галичан та буковинців, але це проявлялося лише на початку так званої співпраці, згодом про цю підтримку вони забували.

Третьою причиною, через яку до москофілів почало прихильно ставитися місцеве населення, був «зрозумілий язик», на відміну від державної німецької мови. У 1849 р. територією Галичини рейдом пройшли російські офіцери і солдати, які були направлені на придушення революції в Угорщині. Західноукраїнське населення мало змогу не тільки поспілкуватися зрозумілою мовою, але і переконатися у військово-політичній силі росії (приклад «освободителей»).

Серед дослідників москвофільської течії і досі точаться дискусії, коли саме з'являється на західноукраїнських землях москвофільський рух? Одні науковці вважають, що це були 1870-і роки, інші відстоюють припущення, що паростки москвофільства можна побачити в середині 30-х рр. XIX ст.

У 1870 р. в Буковині було створене перше політичне товариство (із москвофільською орієнтацією) «Руська рада». Очільником став український громадський і православний церковний діяч Василь Продан. Метою товариства був захист прав русинів Буковини. «Руська рада» презентувала себе як мовно-літературна течія, захоплювалася російською літературою, культурою, вживала та пропагувала поширення російської мови. У Галичині підвалини для створення москвофільства виникли набагато раніше. Усе почалося із подорожі російського історика, археолога, професора московського університету Михайла Погодіна до Львова у 1835 р. Професор оглянув пам'ятки міста, зав'язав знайомства із редакторами газет, працівниками бібліотек та представниками духовенства. Найбільший інтерес у нього викликали стародруки і рукописи. Уже тоді М. Погодін почав виношувати ідею об'єднання земель колишньої Давньоруської держави довкола російської мови як літературної і як засобу спілкування².

Стосунки із Галичиною М. Погодін підтримував через листування. Найкращими приятелями росіянина стали Денис Зубрицький, Іван Вагилевич та Яків Головацький. У своїх листах галичани часто жалілися на постійні утиски з боку поляків, відсутність єдності серед представників українського національного відродження, а також писали про те, що намагалися віднайти свою ідентичність.

М. Погодін дуже швидко вловив суть їхніх хвилювань і почав працювати в цьому напрямі. Професор подав клопотання до міністра освіти росії з проханням надати матеріальну допомогу галиць-

² Сухий О. Від русофільства до москвофільства (російський чинник у громадській думці та суспільно-політичному житті галицьких українців у XIX ст.). Львів, 2003. С. 34.

ким літераторам та вченим. Як доказ, він навів уривки з особистого листування з галичанами і переконав міністра освіти, що росія «повинна брати активну участь в житті слов'янських народів та очолити слов'янську цивілізацію як протипагу Заходу»³.

Листування, а пізніше особисті зустрічі М. Погодіна із істориком Денисом Зубрицьким, сформували останнього як ідеолога і теоретика раннього москвофільства. В одному із листів Д. Зубрицький назвав себе «отаманом Погодинської колонії в Галичині»⁴. Він був автором численних історичних праць, написаних у формі хронік. Саме з них можна зрозуміти й прослідкувати еволюцію поглядів діяча. Від полонізованого римо-католика, який спілкувався лише польською мовою, він пройшов шлях до православного, який доводив свою приналежність до всеруського етнічного простору.

Д. Зубрицький за свої заслуги перед росією отримував не тільки щедre фінансування, але і офіційне визнання російської науки, а саме дипломи: члена-кореспондента археографічної комісії в Петербурзі, почесного члена імператорського товариства історії і старожитностей російських у Москві та члена імператорської академії наук⁵.

Ще одним ідеологом-початківцем москвофільського вчення був Яків Головацький. Спочатку під вплив М. Погодіна потрапив Іван Вагилевич, який активно листувався із російським академіком. Згодом до цієї співпраці долучився і Яків Головацький, який з 1848 р. працював на посаді професора кафедри руської мови і літератури Львівського університету. До речі рекомендації на цю посаду Я. Головацькому дав Д. Зубрицький. Досліджуючи історію української мови та літератури, професор звертав увагу на давньоруські зразки та їх модифікацію у тогочасній російській мові. За ініціативи професора у Львові в середині 50-х рр. XIX ст. почало виходити літературно-публіцистичне видання «Семейная библиотека», яке друкувалося російською мовою і мало на меті знайомити галичан із політичним та культурним життям в російській імперії.

Крім «Семейной библиотеки», москофіли налагодили широкую мережу друкованих видань, за допомогою яких мали можливість пропагувати свої ідеї серед українців. Найбільшу популярність серед населення в 60-х рр. XIX ст. мала газета «Слово». Ідея видання газети належала судовому раднику із Самбора Михайлу Качковському

³ Там само. С. 36.

⁴ Тишинська Є. Погодін і Зубрицький. *Записки Наукового товариства імені Шевченка*. Львів, 1912. Т. CX. С. 113

⁵ Сухий О. Названа праця. С. 42.

та Григорію Яхимовичу⁶, який був митрополитом греко-католицької церкви. Вони обидва частково фінансували це видання. «Слово» стало своєрідною політичною трибуною для галицьких русинів, у дописах увагу було акцентовано на зв'язках з росією, на необхідності мовно-культурних запозичень від росіян, активній критиці було піддано політичні програми польського національного руху. Москвофільська газета «Голось народа» позиціонувала себе як єдина селянська «русская» газета, що захищатиме селянські інтереси та права і активно відстоюватиме селянське добро. Її редактори мали завдання – «захищати національну гідність «руського» селянства, поглиблювати та скріплювати в ньому свідомість єдиноплемінної спорідненості з іншим «руським миром», освічувати, навчати та вести народ правим шляхом до слави та могутності, яку йому намітила доля та історія»⁷. Газети «Прикарпатська Русь», «Галичанина» постійно друкували тексти про «визволителів», «братів у вірі», «державного вождя», «Святу Русь» тощо⁸. На шпальтах москвофільських часописів гострій критиці часто піддавалися провідні українські діячі. Для прикладу, митрополита А. Шептицького називали «гадиною, яка нищить здоровий організм нашого народу», Т. Шевченка критикували за «відсутність» у нього глибокої всебічної освіти і твердих принципів, П. Куліша зображали як «Юду – продажного письменника, кардинала», С. Сембратовича як «нетерпимого і політичного терориста», а професора О. Барвінського – як «політично мертву людину» та ін.⁹.

Москвофіли дозволяли собі дуже принизливо ставитися до всього українського. Україну вони називали байстрюком, українську мову – «штучним жаргоном, створеним за рецептом пана Грушевського»¹⁰. А загалом, усіх українців, які не підтримували погляди москвофілів, вони називали мазепинцями, щось на зразок сьогоднішніх бандерівців.

На Буковині москвофільську пресу почали видавати й поширювати значно пізніше. Серед «найпопулярніших» москвофільських видань були газети «Буковинская Зоря», «Родимый листок», «Буковина». За статистикою, напередодні Першої світової війни, на західноукраїнських землях виходили друком 60 різних українських часописів і 20 москвофільських¹¹.

⁶ Сухий О. Там само. С. 103.

⁷ До наших читателей. *Голось народа*. 3 (16) января 1914. № 1. С. 1.

⁸ Свобода духа. *Голось народа*. 27 листопада (10 грудня) 1914. № 30. С. 6.

⁹ Марков Д. Русская и украинская идея в Австрии (свободный перевод с немецкого) / сост. А. Гагатко. Львов, 1911. С.15–16.

¹⁰ Мазепинская язва. *Прикарпатская Русь*. 1915. № 1519. С. 2.

¹¹ Гнатюк В. Національне відродження австро-угорських українців (1772–1880 рр.).

Поряд із виданням газет, часописів, москвофіли завозили багато літератури російською мовою, яка містила агітаційні матеріали. У 1915 р., у розпал російської окупації західноукраїнських земель, у Петрограді було видано брошуру визначного москвофіла Д. Вергуна «Що таке Галичина?». У книзі наголошено на «російськості» усього в Галичині, у Карпатах, і автор робить висновок, що «давня Галичина возз'єднається тепер навіки з росією»¹².

Усі москвофільські видання отримували фінансування з росії. Грошову допомогу росіяни надавали різними способами і шляхами. Зокрема видання «Слово» фінансувалося від російського уряду в розмірі від 2000 до 6000 гульденів, а від російського міністерства освіти в розмірі 500 гульденів щорічно¹³. Допомогу надсилали на різноманітні фонди та товариства у формі благодійності. Відомо про факти, коли кошти з росії отримували кредитне товариство «Самопоміч» в Коломиї, «Руска каса позичкова» в Бродах, «Лемківська каса» в Горлиці та ін.¹⁴. На Буковині – для прикладу, 23 березня 1914 р. Московський торговельний банк переказав пані Олексії Геровській з Чернівців 5 тис. крон. 17 квітня вона отримала ще 5 тис. крон¹⁵, які були витрачені на видання москвофільських книг і часописів. Траплялися і такі випадки, коли гроші передавали приватним способом, тоді часто виникали ситуації, що вони не потрапляли до адресатів.

Поряд із державною допомогою, москвофіли отримували фінансування і від благодійних організацій. Варто зауважити, що дана допомога значно зросла напередодні першої світової війни. Особливо щедрі кошти надсило «Галицко-русское благотворительное общество», спеціально створене в Петербурзі у 1902 р. для підтримки діяльності москвофілів усього західноукраїнського регіону¹⁶. У статуті цього товариства було чітко прописано, що вони повинні матеріально сприяти «культурному єднанню «русских» галичан і буковинців та надавати різноманітну матеріальну і моральну підтримку в їх прагненні

Львів, 2006. С. 80.

¹² Вергунь Д. Что такое Галиция? Второе исправленное и дополненное издание. Петроград, 1915. С. 64.

¹³ Животко А. Історія української преси. Київ, 1999. С. 120.

¹⁴ Макаруч С. Москвофільство: витоки та еволюція ідеї (середина XIX ст. – 1914 р.). *Вісник Львівського у-ту*. Серія історична. Вип. 32. Львів, 1997. С. 97.

¹⁵ Дирекція поліції м. Чернівці Ф. 10., Оп. 1, Спр. 1113. Справа зі спостереження за мешканцями м. Чернівці Геровським Олексієм та іншими, підозрюваними у русофільській діяльності. 1913–1914. 36 арк.

¹⁶ Мазур О., Сухий О. Галичина: «Галицко-російське благодійне товариство» (1902–1914 рр.). *Вісник державного університету «Львівська політехніка»: Держава та армія*. № 377. Львів: Вид-во Держ. ун-ту «Львівська політехніка», 1999. С. 105.

до просвітництва та економічного процвітання»¹⁷. Як свідчать архівні джерела, товариство під виглядом благодійності, фінансувало москвофільську течію. Але найбільше коштів воно спрямувало в Галицько-російський пансіон у м. Холм, у жіночі бурси, а також на постачання російських книг до Галичини¹⁸. Напередодні війни це «общество» спромоглося зібрати 3 млн рублів для підтримки проросійського руху в Австро-Угорщині, які згодом потратили на книги російських письменників для шкіл, бурс, жіночих пансіонів, безкоштовне навчання для активістів проросійських організацій в російських навчальних закладах, фінансову допомогу вчителям шкіл і бурс, створення у Львові «Общества русских женщин «Жизнь». Для прикладу, у Самборі до жіночого пансіону набиралося 30 вихованок, у Яворові – 30, у Бучачі – 90, у Бродах – 35, у Перемишлі – 30 та ін.¹⁹.

Москвофіли, створюючи різноманітні організації, товариства, осередки, пропагували власні ідеї серед українського населення. Траплялися випадки, коли прибічники росії, намагалися реорганізовувати вже існуючі українські організації. Для прикладу, товариство «Руська рада» у 1870 р. було створене як політичний осередок українців, який повинен був продовжити традиції Головної руської ради 1848 р. Проте вже на етапі заснування, «Руська рада» опинилася в руках москвофілів, серед яких були і такі, які відкрито виступали за приєднання до росії.

Найпопулярнішою організацією, яка досить виразно і послідовно пропагувала москвофільські ідеї, було товариство імені Михайла Качковського, створене в 1874 р. у м. Коломиї. Члени організації заснували понад 30 філій, створювали читальні стипендійні фонди, торговельні комітети, які надавали практичні поради селянам, книжкові крамниці, видавали книги, боролися із пияцтвом тощо. На початку свого існування, товариство ім. М. Качковського видавало книги на народній українській мові, пропагувало український національний рух, щоб зібрати навколо себе якомога більшу аудиторію та заманити до своїх лав відомих громадських та політичних активістів. Але з часом погляди керівного складу товариства змінилися і вони почали

¹⁷ Сухий О. «Галицько-російське благодійне товариство» та головні напрями його діяльності. *Наукові зошити історичного факультету Львівського державного університету імені Івана Франка*: збірн. наук. праць. Львів: ЛДУ ім. І. Франка, 1999. Вип. 1. С. 106.

¹⁸ Кассовые отчеты Галицко-Русского благотворительного общества в С.Петербурге [Електронний ресурс у форматі pdf]. Ф. 465. Галицко-русское благотворительное общество Оп. 1. Спр.3. арк.37. URL: <http://fgurgia.ru/showObject.do?object=110584216>

¹⁹ Конкурсы бурсы. *Голосъ народа*. 27 червня (10 липня) 1914. № 27. С. 5.

виступати проти народної мови, друкувати свої видання російською, пропагувати ідеї спільної історії та культури з росією.

Основні зусилля росія спрямувала на підготовку широкої мережі власних агентів, які могли б забезпечити просування своїх ідей та виконувати найголовніше завдання – знищення української ідентичності. Найбільш активними москофільськими шпигунами були І. Вагилевич, С. Бендасюк, М. Сандович, І. Наумович, І. Гушалевиц, А. Петрушевич та ін. Під маскою «патріотизму» ці особи «роз'їдали національний організм», нищили український визвольний рух, створювали реальну загрозу для української самобутності.

Представники москофільських організацій займалися різноманітною діяльністю, яка мала сприяти утвердженню московських ідей серед західноукраїнського населення. Вони організовували подорожі селян до Почаївської Свято-Успенської лаври (у 1831 р., коли почаївські монахи були замішані у польському повстанні 1830–1831 рр., цар Микола I розпорядився передати Почаївський монастир російській православній церкві), а також активно сприяли переселенню селян до російської імперії (переважно до Бессарабії та Новоросійського краю). На початку ХХ ст. москофіли, заручившись підтримкою української інтелігенції та посадових осіб краю, виступали за впровадження російської мови у школах.

Упродовж активного розвитку москофільського руху на західноукраїнських землях, Австрійська (згодом Австро-Угорська) імперія завжди з підозрою ставилася до москофілів, але по різному реагувала на їхню діяльність.

Першою гучною реакцією на москофільство був судовий процес, який увійшов в історію як «процес Ольги Грабар» у 1882 р. На лаву підсудних потрапило 11 прихильників ідей москофільства. Відбулося 41 судове засідання. Четверо підсудних отримало мінімальний термін ув'язнення від 3 до 8 місяців, решта були виправдані. Найбільше покарання присудили отцю Івану Наумовичу – 8 місяців ув'язнення та позбавлення парафії²⁰.

Згодом, Іван Наумович, щоб уникнути переслідування, утік з Галичини в м. Ростов-на-Дону. Але у своїх листах до родини він буквально плакав, усвідомивши, куди він потрапив, і не розуміючи, що йому там робити, тому, що всі ті ідеали, за які він агітував, реально не мали нічого спільного з тим, що він побачив.

²⁰ Сухий О. Від русофільства до москофільства (російський чинник у громадській думці та суспільно-політичному житті галицьких українців у ХІХ ст.). Львів, 2003. С. 167.

На початку ХХ ст., коли москвофільство активізувало свою діяльність, місцева влада отримала вказівку посилити нагляд за москвофільськими діячами, товариствами, газетами і регулярно інформувати столицю про стан справ з москвофільською агітацією. Звичайно, уряд реагував на ці процеси: була заборонена діяльність москвофільських організацій, бурс, розповсюдження агітаційної літератури, були відкриті кримінальні провадження проти найбільш активних діячів – москофілів, проведені арешти агентів, які отримували підозру в шпигунстві та державній зраді. Так, у 1910 р. австрійські органи влади примусили покинути Буковину двох москвофілів – Л. Тиблієвича та К. Могильницького, а священика К. Богатирця позбавили парафії²¹. Під санкції потрапили й активні москвофіли краю – брати Геровські. Олександр Геровський займався організаційно-ідеологічною роботою, також він заснував у Чернівцях газету «Русская правда», яка виходила з 1910 р. Проти неї неодноразово були відкриті судові процеси, а багато її номерів – конфісковано. Влада звертала особливу увагу на діяльність братів Геровських: за ними було встановлене стеження²². Невдовзі їх арештували, звинувативши у державній зраді, але з часом відпустили і вони подалися у невідомому напрямку.

Перша світова війна спричинила справжній терор проти москофілів, на них почалося справжнє полювання. Арешти проводилися повсюди. Австрійська влада почала масові репресії проти керівників, членів організацій та їх прихильників. Австро-угорський уряд обіцяв винагороду за кожного москвофіла. Для них створювали спеціальні концтабори. Частина арештованих членів москвофільських організацій відправляли в концтабори, а інших розстрілювали без жодних судових рішень. Найбільшим місцем утримання москвофілів був табір Талергоф у Штірії, створений з ініціативи намісника Галичини В. Коритовського для ув'язнення усіх політично підозрілих, а передусім – москвофілів. Через переслідування, ув'язнення та страту, москвофільський рух у західноукраїнських землях на початку Першої світової війни практично припинив своє існування.

²¹ Гайсенюк В.В. Москвофільство в Галичині та на Буковині в роки першої світової війни. Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук, 07.00.01 – Історія України, Чернівці, 2015, С. 72. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Haiseniuk_Vitalii/Moskvofilstvo_v_Halychyni_ta_na_Bukovyni_v_roky_Pershoi_svitovoi_viiyny.pdf.

²² Ф.10. Дирекція поліції м. Чернівці Оп. 1, Спр. 1098. Листування з Вижицьким жандармським управлінням про встановлення поліцейського нагляду за русофілом Геровським О. та іншими, що розповсюджували газету «Русская правда», 1914, арк. 1. Попик С. Українці в Австрії 1914–1918. Австрійська політика в українському питанні періоду Великої війни. Київ: Чернівці: Золоті литаври, 1999. С. 87.

Дослідження впливу москвофільства на національно-патріотичний рух Буковини та Галичини в XIX – на поч. XX ст. дало змогу зрозуміти, що політика москвофілів була далекоглядною та інформаційною, пропагуючи свої ідеї, створюючи політичні партії, організації й товариства, фінансуючи діяльність читалень, жіночих бурс, видання газет тощо. Москвофіли намагалися здобути прихильність якомога ширшої аудиторії, насаджували в Галичині «високу культуру» російського зразка. Поширюючи власні ідеї, москвофіли насправді намагалися вирішити три проблеми: звести нанівець українську ідентичність, не допустити поширення українського національно-визвольного руху й завдати удару по польському впливу на тогочасне українське життя.

Ідейно-політичною стратегією москвофілів на західноукраїнських землях у XIX на поч. XX ст. стало започаткування інформаційної війни, яка мала на меті знищити українську мову, культуру, церкву, переманити на свій бік тогочасну українську інтелігенцію, підкупити усіх, кого не вдавалося переконати. Саме так починалася популяризація «русского мира», який у цей час тільки зароджувався, і впродовж століття став пріоритетом сучасної російської геополітики та перетворився в ідеологему, покликану реставрувати імперські цінності. У контексті сучасної російсько-української війни, вивчаючи період зародження ідеології «русского мира», маємо змогу комплексно осмислити зовнішню політику росії, яку реалізовувала московія починаючи з XIX ст. і яка сьогодні спричинила наймасштабніший військовий конфлікт на європейському континенті з часів Другої світової війни.

Адепти «русского мира» своєю риторикою, як у XIX ст., так і сьогодні, намагаються переконати українців у недоцільності існування Української держави, висміюючи мову, крадучи історію українців, перетворюючи на феєсбешну організацію церкву і фактично відмовляючи українцям у праві на самостійний розвиток. Натомість вони пропонують «русский мир», як перспективний чинник модерного розвитку російської цивілізації й ідею великої «історичної росії».

Підсумовуючи дослідження, можемо провести деякі паралелі щодо політики, яку реалізовувала росія на теренах Галичини й Буковини в XIX на поч. XX ст., із сьогоденням.

По-перше, методи поширення ідеології москвофілів і методи пропагування «русского мира» залишилися практично незмінними. Як приклад, москвофіли завжди використовували наклепницьку критику усього українського. В час зародження українського національно-визвольного руху, вони оббріхували Т. Шевченка, П. Куліша, В. Барвінського, А. Шептицького, С. Сембратовича та інших автори-

тетних ідеологічних лідерів. Сьогодні брехня «руського мира» поширюється на цілий світ. Презентуючи себе «освободителями» від «нациків» та українських терористів, вони розпочали спецоперацію із захисту російськомовного населення в Україні, убиваючи, гвалтуючи і тероризуючи саме їх.

По-друге, показуючи меншовартість українського народу, москвофіли дозволяли собі звинувачувати українців у злочинах та зраді. Так, у XIX на поч. XX ст. усіх мешканців західноукраїнських земель, які не сприймали і не підтримували москвофільство, вважали «мазепинцями». Сьогодні росія вважає націоналістами і «бандерівцями» усіх українців, які лише розмовляють рідною мовою.

По-третє, одним із завдань москвофілів на західноукраїнських землях було і залишається пропагування й запровадження російської мови на усіх рівнях. Українську мову вони називали селянською, старомодною, малорозвиненою. Російською масово друкували книги, журнали, вимагали вивчати російську в школах, бурсах, запроваджували її у повсякденний вжиток і навіть деякі священники греко-католики, прихильники москвофільства, виголошували цією мовою свої проповіді. Сьогодні, рашистські ідеологи, за допомогою російської мови визначають кордони поширення «руського мира». Напередодні вторгнення в Україну, у 2014 р., росія оголосила про свої геополітичні плани, які полягали в захисті інтересів російських громадян та співвітчизників, які проживають за кордоном, на основі міжнародного права (розглядаючи багатомільйонну російську діаспору – «руського мира» – як партнера у справі розширення та зміцнення простору російської мови та культури).

По-четверте, найуспішнішим проектом поширення російської ідеології серед українського населення стала церква. Центром московського патріархату на західноукраїнських землях в 30-х рр. XIX ст. була Почаївська лавра. Саме ця, колишня греко-католицька святиня, перетворилася на bastion «руського мира», який готував і, на жаль, продовжує підготовку своїх агентів-попів. П'ята частина греко-католицьких священників в XIX на початку XX ст. потрапила під вплив москвофілів. Витрачаючи величезні кошти на будівництво й утримання православних церков московського патріархату, росія застосовувала інструменти так званої «м'якої сили». І саме через значну кількість прихожан московського патріархату було створено сприятливий ґрунт для путінської ідеї «Новоросії», яку вирішили рашисти взяти під «захист», розпочавши 24 лютого 2022 р. повномасштабну війну проти України.

По-п'яте, щедre спонсорування москвофільської ідеології, на яку витрачалися значні кошти як з казни російської імперії, так і з приватних джерел, допомагало швидко здобувати прихильність місцевого населення. Отримуючи грошові винагороди, москвофіли мали змогу видавати й поширювати російськомовну літературу, створювати товариства, бурси, читальні, організовували навчання для українців в російських університетах, забезпечувати «своїх» продовольчими пайками тощо. А це мотивувало несвідомих українців робити необдумані кроки і «вестися» на цю пропаганду. Із часів проголошення незалежності України російська казна вливала фінансові потоки практично в усі сфери життя українців – починаючи від російськомовних шкіл, засобів масової інформації, московських попів і завершуючи проросійськими політичними партіями.

По-шосте, одним із стратегічних завдань москвофілів було і залишається створення агентурної мережі в українському політикумі. Якщо в часи Австро-Угорщини, москвофіли задовольнялися лише отриманням мандатів у парламенті, то сьогодні їм цього замало. Агенти кремля хочуть контролювати всі сфери життя українців і вміло ними маніпулювати. У наш час українці свідомо голосують за «медведчуків», «шуфрічів», «бойків», обирають президента України Януковича, аплодують Ані Лорак, не розуміючи, що це призведе до співучасті російського тероризму та сприяє поширенню «руського мира» в Україні.

Інформаційна війна, яку почали росіяни проти українців ще в минулих століттях, сьогодні переросла у кровопролиття та загарбництво. Не зумівши вчасно побороти «руський мир», сьогодні українці змушені відстоювати рідну українську мову, культуру, віру й незалежність зі зброєю в руках. Україна обов'язково переможе. Українці, з допомогою партнерів, відбудують Україну із традиційними національними цінностями, солов'їною українською мовою, духовним світом, де московський патріархат буде вважатися терористичною організацією, а українські політики всіх рівнів будуть проходити тест на порядність і патріотизм. Історію України вивчатимуть і знатимуть усі українці, щоб у нашій пам'яті та пам'яті прийдешніх поколінь ніколи не стерлася надвелика ціна, яку платимо за право на життя та свободу українців.

Бібліографія

- Вергунъ Д. Что такое Галиція? Второе исправленное и дополненное издание. Петроградъ, 1915. 68 с.
- Гайсенюк В. В. Москвофільство в Галичині та на Буковині в роки першої світової війни. Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук, 07.00.01 – Історія України, Чернівці, 2015. 240 с. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Haiseniuk_Vitalii/Moskvofilstvo_v_Halychyni_ta_na_Bukovyni_v_roky_Pershoi_svitovoi_viiny.pdf
- Гнатюк В. Національне відродження австро-угорських українців (1772-1880 рр.). Львів, 2006. 104 с.
- Дирекція поліції м. Чернівці, Ф. 10. Оп. 1. Спр. 1098. Листування з Вижицьким жандармським управлінням про встановлення поліцейського нагляду за русофілом Геровським Олексієм та іншими, що розповсюджували газету «Русская правда», 1914, арк. 1.
- Дирекція поліції м. Чернівці Ф. 10. Оп. 1. Спр. 113. Справа зі спостереження за мешканцями м. Чернівці Геровським Олексієм та іншими, підозрюваними у русофільській діяльності, 1913–1914. 36 арк. 162.
- До наших читателей. *Голосъ народа*. 3 (16) января 1914. № 1. С. 1.
- Животко А. Історія української преси. Київ, 1991. 121 с.
- Кассовые отчеты Галицко-Русского благотворительного общества в С.-Петербурге [Електронний ресурс у форматі pdf]. Ф. 465. Галицко-русское благотворительное общество Оп. 1. Спр.3. Арк.37. URL: <http://fgurgia.ru/showObject.do?object=110584216>
- Конкурсы бурсы. *Голосъ народа*. 27 червня (10 липня) 1914. № 27. С. 5.
- Мазепинская язва. *Прикарпатская Русь*. 1915. № 1519. С. 2.
- Мазур О., Сухий О. Галичина: «Галицько-російське благодійне товариство» (1902–1914 рр.). *Вісник державного університету «Львівська політехніка»: Держава та армія*. № 377. Львів: Вид-во Держ. ун-ту «Львівська політехніка», 1999. С. 104–113.
- Макаруч С. Москвофільство: витоки та еволюція ідеї (середина XIX ст. – 1914 р.). *Вісник Львівського університету*. Серія історична. Вип. 32. Львів, 1997. С. 82–98.
- Марков Д. Русская и украинская идея в Австрии (свободный перевод с немецкого) / сост. А. Гагатко. Львов: Изд. А. Гагатко, 1911. 28 с.
- Попик С. Українці в Австрії 1914-1918. Австрійська політика в українському питанні періоду Великої війни. Київ; Чернівці: Золоті литаври, 1999. 236 с.

- Сухий О. Від русофільства до москвофільства (російський чинник у громадській думці та суспільно-політичному житті галицьких українців у ХІХ ст.), Львів, 2003. 495 с.
- Сухий О. «Галицько-російське благодійне товариство» та головні напрями його діяльності. *Наукові зошити історичного факультету Львівського державного університету імені Івана Франка*: збірн. наук. праць. Львів: ЛДУ ім. І. Франка, 1999. Вип. 1. С. 105–109.
- Тишинська Є. Погодін і Зубрицький. *Записки Наукового товариства імені Шевченка*. Львів, 1912. Т. СХ. С. 112–115.
- Kostiuk O. A., Sheptytska L. B. The ideologeme of the «russian world» (russkiy mir) in the foreign policy of the russian federation in the context of the russian invasion of Ukraine. *The russian-ukrainian war (2014-2022) historical, political, cultural-educational, religious, economic, and legal aspects* (Scientific monograph), Riga, 2022. S. 535–545.

Українська історіографія Карпатської України (До 150-річчя від дня народження Августина Волошина і 85-річчя проголошення Карпатської України незалежною державою)

Микола Вегеш / Mykola Vehesh

Ірина Люба Горват / Irina Liuba Horvat

Українська історіографія Карпатської України (До 150-річчя від дня народження Августина Волошина і 85-річчя проголошення Карпатської України незалежною державою). У статті простежено основні етапи становлення української історіографії в плані дослідження багатопланової проблематики історії Карпатської України. Автори доводять, що радянські історики упродовж 40-80-х років намагалися применшувати й навіть фальсифікувати державотворчі процеси в Карпатській Україні та роль в них президента Августина Волошина. Лише на початку 1990-х років з'явилися перші об'єктивні та незаангажовані наукові дослідження. Упродовж наступних років українськими істориками опубліковано кілька тисяч наукових праць, в яких аргументовано доведено, що Карпатська Україна була одним із важливих етапів українського державотворення в XX столітті.

Ключові слова: Карпатська Україна, Августин Волошин, українське державотворення, Центральна і Східна Європа, національно-визвольна боротьба, Карпатська Січ, агресія, історичне значення.

Istoriografia ucraineană a Ucrainei Carpatice (cu ocazia a 150 de ani de la nașterea lui Augustin Voloșin și 85 de ani de la proclamarea Ucrainei Carpatice ca stat independent). Articolul reliefează principalele etape ale formării istoriografiei ucrainene în ceea ce privește studierea problemelor complexe ale istoriei Ucrainei Carpatice. Autorii demonstrează că, în anii 1940-1980, istoricii sovietici au încercat să minimalizeze și chiar să falsifice procesele de formare a statului în Ucraina Carpatică și rolul președintelui Augustin Voloșin în acestea. Abia la începutul anilor 1990, au apărut primele studii științifice obiective și nepărtinitoare. În anii următori, istoricii ucraineni au publicat câteva mii de lucrări științifice, care au demonstrat în mod convingător că Ucraina Carpatică a fost una dintre etapele importante în formarea statului ucrainean în secolul XX.

Ukrainian historiography of Carpathian Ukraine (To the 150th anniversary of the birth of Avgustyn Voloshyn and the 85th anniversary of the declaration of Carpathian Ukraine as an independent state). The article traces the main stages of the formation of Ukrainian historiography in the context of researching the multifaceted issues in the history of Carpathian

Ukraine. The authors prove that during the 1940s and 1980s, Soviet historians tried to downplay and even falsify the state-building processes in Carpathian Ukraine and the role of President Avgustyn Voloshyn in them. It was only in the early 1990s that the first objective and unbiased scientific studies appeared. In the following years, Ukrainian historians published several thousand scientific works in which it was decisively proved that Carpathian Ukraine was one of the important stages of Ukrainian state formation in the 20th century.

Ключові слова: Карпатська Україна, Августин Волошин, українське державотворення, Центральна і Східна Європа, національно-визвольна боротьба, Карпатська Січ, агресія, історичне значення.

Cuvinte cheie: Ucraina Carpatică, Augustin Voloșin, formarea statului ucrainean, Europa Centrală și de Est, lupta de eliberare națională, Sich Carpatică, agresiune, semnificație istorică.

Keywords: Carpathian Ukraine, Avgustyn Voloshyn, Ukrainian state formation, Central and Eastern Europe, national liberation struggle, Carpathian Sich, aggression, historical significance.

Перші праці з історії Закарпаття з'явилися ще тоді, коли молода автономна держава робила свої перші кроки. За незначним винятком, всі вони носили загальний і науково-популярний характер. Нерідко національна, всеукраїнська упередженість заважала авторам побачити проблематику Закарпаття в усій її складності й багатогранності. Найінтенсивніше вели наукову розробку історії краю дослідники із Західної України і, власне, Закарпаття.

Автором цілого ряду публікацій був прем'єр-міністр Підкарпатської Русі (Карпатської України) А. Волошин. Його численні статті, інтерв'ю, звернення, які друкувалися на сторінках «Нової свободи» – офіційного органу УНО, дають нам можливість краще зрозуміти обстановку, в якій розвивалося соціально-економічне, політичне і культурне життя краю наприкінці 30-х років¹. Про головні завдання, які мав вирішити автономний уряд, А. Волошин писав у статті «Про актуальні проблеми Карпатської України», яка була опублікована наприкінці 1938 р. Автор торкнувся таких питань, як будівництво залізничних колій, розбудова столиці Карпатської України – Хуста, розвиток народного театру, музейної справи, перенесення із Праги в Закарпаття Українського вільного університету тощо. Окремих аспектів внутрішньополітичного розвитку Карпатської України А. Волошин торк-

¹ Волошин А. Демонстрації проти іменування ген. Прхали міністром. Августин Волошин. Твори. Ужгород: Гражда, 1995. С.94–96; Волошин А. Початки національного пробудження на Підкарпатській Русі. Августин Волошин. Твори. Ужгород: Гражда, 1995. С.113–116; Волошин А. Про актуальні проблеми Карпатської України. Августин Волошин. Твори. Ужгород: Гражда, 1995. С.92–94; Волошин А. Солодкий мій народ! Августин Волошин. Твори. Ужгород: Гражда, 1995. С.96–97.

нувся в інтерв'ю газеті «Нова свобода» від 20 січня 1939 р., зверненнях «Солодкий мій народє!», «До всіх громадян Карпатської України», «До всього українського народу», «Громадяни Карпатської України», маніфесті уряду Карпатської України «До всіх громадян Карпатської України», датованих 1938-1939 рр.

Наприкінці 30-х років з'явилися перші публікації, присвячені життю і діяльності А. Волошина. Відомий закарпатський письменник В. Гренджа-Донський, виконуючий обов'язки головного редактора «Нової свободи», є автором цілого ряду статей про нього. Автор підкреслював, що «боже провидіння дало нам оцього нашого великана» (А. Волошина – Авт). Не даром дав йому наш народ почесне ім'я «Батько нашого національного відродження». Перу В. Гренджі-Донського належать короткі біографічні нариси про відомих політичних діячів краю кінці 30-х років Ю. Ревая, Ю. Брацайка, М. Брацайка, А. Штефана, Ф. Ревая, М. Долиная, С. Клочурака, В. Комаринського, Ю. Перевузника, С. Росоху та багатьох інших².

На початку 1939 р. у Львові вийшла друком перша наукова праця «Карпатська Україна: географія-історія-культура», яка складалася з дванадцяти розділів, авторами яких були відомі вчені європейських університетів В. Кубійович, П. Біланюк, С. Пастернак, І. Федів, Я. Пастернак, М. Андрусяк, В. Сімович, Є. Пеленський, В. Витвицький, І. Гургуля³. «Зібрати за межами Закарпаття протягом трьох місяців (з листопада 1938 по лютий 1939) такий багатий і різноманітний, свіжий, високої достовірності фактичний матеріал, опрацювати його на належному науковому рівні справа не з легких. Сума статей, уміщених у колективній монографії, рисує дуже конкретну, досить повну, а найголовніше – об'єктивну картину про державу, яка на зламі 1938–1939 років народжувалася в серці Європи», – відзначив сучасний дослідник П. Чучка⁴. На сторінках названої монографії зустрічаємо відомості про Карпатську Січ, боротьбу її з угорськими і польськими терористами, наслідки Віденського арбітражу 2 листопада 1938 р. для Закарпаття тощо. Автори книги високо оцінили результати виборів до Сойму Карпатської України 12 лютого 1939р., в яких УНО «віднесло повну перемогу. Вибори ці мають значення акту самоозначення народу Карпатської України, вияву його незламної волі жити власним

² Гренджа-Донський В. Спогади. Листи. Твори. Т.Х. Вашингтон, 1988. С. 214–226.

³ Карпатська Україна: географія – історія – культура. Львів, 1939.

⁴ Чучка П. Маловідома монографія «Карпатська Україна», що вийшла друком навесні 1939 року у Львові. Карпатська Січ: Матеріали науково-практичної конференції, присвяченої 56-й річниці Карпатської Січі. Ужгород: МПП «Гражда», 1996. С. 119.

державним життям»⁵.

Ще раніше, наприкінці 1938 р., у Львові побачила світ науково-популярна книга відомого галицького письменника В. Пачовського «Срібна Земля. Тисячоліття Карпатської України», написана в цілеспрямованому національному дусі. Автор простежив історію краю з найдавніших часів до кінця 1938 р. В. Пачовський відзначив, що «продовж двох десятиліть закарпатські українці домагалися даремно автономії. Останній раз дня 3 травня 1938 р. зібралось 1100 представників, що вислали депутацію до Праги у справі автономії». Їх боротьба завершилася успіхом 11 жовтня 1938 р. (В. Пачовський помилково вважав, що 9 жовтня), коли було утворено перший автономний уряд. Необхідно погодитися з твердженням В. Пачовського, що цей уряд був «зложений... як вислід компромісу між трьома партіями: української, москвофільської й автономічної. До цього компромісу склонялися всі з огляду на державотворчу єдність, на основі якої могли утворити державу й забезпечити границі»⁶. До цього необхідно додати, що компромісний уряд очолив А. Бродій 11 жовтня 1938 р., а 26 жовтня його було заарештовано і новий уряд очолив А. Волошин. В. Пачовський охарактеризував останнього як лідера українського напрямку. Автор дав оцінку мюнхенської конференції 29–30 вересня 1938 р., в ході якої було прийнято рішення про передачу Судетської області ЧСР Німеччині. На нашу думку, автор не зрозумів до кінця трагічних наслідків Віденського арбітражу, обмежившись констатацією факту, що 2 листопада 1938 р. «відділено жидівсько-мадярські міста Ужгород і Мукачів разом із Береговом від Карпатської України». «Хуст буде сполучений залізницею з західними землями, що належать до Словаччини, через Довге, Сваляву, Перечин, Снину, Гуменне та Пряшів, – писав В. Пачовський. – Ця залізниця сполучить всі поперечні залізничні шляхи, що їх п'ять йде з Галичини через Карпати»⁷.

На сторінках галицької періодики з'явилося ряд статей про економічне і внутрішньополітичне становище Карпатської України, окремі брошури. Галицький економіст Є. Храпливий опублікував працю «Карпатська Україна в числах»⁸, в якій доводив, що незважаючи на певні труднощі, населення Закарпаття не відчуватиме продовольчої проблеми. За його підрахунками, Карпатська Україна була забезпечена хлібом до березня 1939 р. Окремі аспекти економічного і вну-

⁵ Карпатська Україна: географія – історія – культура. Львів, 1939. С. 101.

⁶ Пачовський В. Срібна Земля. Тисячоліття Карпатської України: Історичний нарис. Ужгород: Закарпаття, 1993. С. 81.

⁷ Там само. С. 81–92.

⁸ Храпливий Є. Карпатська Україна в числах. Львів, 1938.

тріполітичного становища Закарпаття піднімав О. Прицак⁹. Період між лютим і березнем 1939 р. детально описав власний кореспондент львівської газети «Діло» Р. Голіян¹⁰. Він дав оцінку діяльності урядів А. Бродія і А. Волошина, виборів до Союму Карпатської України тощо.

Наприкінці 30-х років Чехословаччина взагалі, і Закарпаття зокрема, знаходилися в центрі уваги провідних членів ОУН. Уже наприкінці вересня 1938 р. О. Чемеринський під псевдонімом «Ярослав Оршан» видав книгу «Закарпаття», в якій відмітив: «Політично проблема Закарпаття не може бути відірваною проблемою. Вона належить до цілості і змагань 45-ти мільйонової нації. Цього мусить бути свідоме Закарпаття, і це воно мусить недвозначно дати зрозуміти світові. Тільки в рамках розв'язки всієї України лежить майбутнє Закарпаття. Так само і доля Закарпаття на ближчий час мусить вирішитися по лінії інтересів всієї української нації. Це перша передумова успішності і правильності поставлення питання Закарпаття»¹¹.

Наприкінці 30-х років з'явилися праці М. Колодзінського «Українська воєнна доктрина» і «Воєнне значення і стратегічне положення Закарпаття». Він теж не відривав Закарпаття від решти українських земель. «Наша воєнна доктрина, – писав М. Колодзінський, – має достосовуватись до політичних змагань України. В нашій визвольній війні бере участь увесь нарід, тому воєнна доктрина мусить будуватись на охоплюванні цілого життя народу». Свою воєнну доктрину Колодзінський називав націоналістичною, бо в Україні «не може бути нічого не націоналістичного. Така доктрина дасть тверді моральні й політичні підстави для української армії»¹².

В 1938 р. М. Колодзінський завершив роботу над своєю працею «Воєнне значення і стратегічне положення Закарпаття». Автор стверджував, що після підписання радянсько-чехословацького договору до Закарпаття прикута особлива увага політичних і військових кіл світу. На думку М. Колодзінського, Закарпаття може стати «авія-маткою для большевицько-московської повітряної фльоти». Виходячи з цього, даний регіон становить певний інтерес для стратегічної оборони всієї України. М. Колодзінський зауважував: «Під оглядом стратегічним Закарпаття було б неоціненним для оборонної системи української держави... Сильно уфортифіковані Карпати зможуть здержати

⁹ Прицак О. Мукачєво. *Нова зоря*. 1939. №23. С.6–7; Прицак О. Хто такі автохтони? *Нова зоря*. 1939. №1. С.15–16; Прицак О. Хуст. *Нова зоря*. 1939. №15. С.6–7.

¹⁰ Нова свобода. 1939. 10 лютого; 16 лютого; 19 лютого.

¹¹ Оршан Я. *Закарпаття*. Париж, 1938. С. 8.

¹² Колодзінський М. *Українська воєнна доктрина*. Т.1. Торонто, 1957. С. 29.

ворожий наступ зарівно з полудня, як і з заходу. В цьому випадку має для нас неоціненне значення Лемківщина. З неї ми вічно будемо загрозувати полудневій Польщі. Ніякий поляк не відважиться перейти на схід від Висли, якщо поперед не буде здобутою Лемківщина, сполучена фортефікаційною системою з Перемишлем і Львовом»¹³. Отже, М. Колодзінський, будучи відомим військовим теоретиком того часу, добре розумів важливе значення Закарпаття напередодні другої світової війни.

На початку 1940 р. була написана стаття О. Борканюка «Про становище Закарпатської України напередодні окупації хортистською Угорщиною», яка протягом тривалого часу знаходилася в рукописі. Її автор, який очолював Закарпатську організацію КПЧ, негативно відносився до політики, яку проводив автономний уряд А. Волошина. О. Борканюк твердив, що «реваї, волошини, клочураки, бродії і фенцики» зрадили український народ Закарпаття і «готувалися далі служити Гітлерові й Хорти». Автор вважав, що закарпатські комуністи були єдиною силою, яка стояла на захисті інтересів трудящих мас краю. Незважаючи на таку однобічність в оцінці подій 1938–1939 років у Карпатській Україні, О. Борканюк досить об'єктивно висвітлив такі питання, як боротьба різних політичних сил краю за автономні права, міжнародне становище ЧСР наприкінці 30-х років, наслідки Мюнхенської конференції і Віденського арбітражу для подальшої долі краю, антиукраїнська діяльність угорської агентури, зрада А. Бродія та С. Фенцика тощо. О. Борканюк помилково твердив, що при допомозі емігрантів уряд Карпатської України почав створювати напіввійськову організацію «Січ», в якій головні посади дісталися агентам гестапо. Таке твердження не витримує ніякої критики. Це також стосується твердження, що «активні міністри стали виступати публічно на зборах за створення «великої соборної України», за приєднання Радянської України до так званої Карпатської України. Петлюрівські емігранти, агенти гестапо почали виховувати в «Січі» терористичні банди для здійснення терористичних акцій на Радянській Україні і в сусідніх державах»¹⁴. Архівні документи, які б підтвердили такі висловлювання, відсутні. Сучасними дослідниками доведено, що міф про приєднання Радянської України до Закарпаття створив Гітлер та його оточення. Що стосується А.Волошина та очолюваного ним уря-

¹³ Вегеш М. Полковник Михайло Колодзінський-Гузар у Карпатській Україні. *Визвольний шлях*. Кн.8. 1993. С.956.

¹⁴ Борканюк О. Про становище Закарпатської України напередодні окупації хортистською Угорщиною. *Борканюк О. Чим є для нас Радянський Союз: Вибрані статті, промови, інтерв'ю*. Ужгород: Карпати, 1976. С.283.

ду, то вони беззмінно притримувалися прочехословацької орієнтації, вважаючи, що умови для возз'єднання з рештою українських земель не створилися. О. Борканюк вважав, що вибори до Сойму Карпатської України були фальсифіковані, а «народ цими виборами був ще більше обурений, на власному досвіді переконався у шахрайстві фашистів»¹⁵. Рукопис статті О. Борканюка обірвався подіями 12 березня 1939 р., коли Чехословаччина, фактично, розпалася. Необхідно відзначити, що основні положення статті О. Борканюка здобули своє продовження в працях радянських істориків.

Протягом 1939 р. з'явилися перші праці, в яких робилися спроби проаналізувати короткотривалий період існування Карпатської України. Маємо на увазі публікації М. Добриловського, Д. Донцова, І. Карпатського¹⁶. Із встановленням в краї угорського окупаційного режиму, дослідження історії Карпатської України стало неможливим. Протягом 1940–1945 рр. не з'явилося жодної статті чи монографії.

Після возз'єднання краю з Радянською Україною на цю тему було накладено табу. В працях радянських істориків, виданих в 50–80-х роках, захисники Карпатської України на чолі з президентом А. Волошином зображувалися лише чорними фарбами, а національно-визвольний рух у краї – як антинародна діяльність закарпатських націоналістів, як спроба політичних авантюристів і зрадників народу захопити владу у свої руки. Саме в такому руслі написані праці С. М. Білака, Б. І. Співака, Д. М. Буковича, М. М. Болдижара.

Радянський історик С. М. Білак прийшов до висновку, що УНО, яке очолював Ф. Ревай, «як і вся буржуазно-націоналістична партія, аж ніяк не виражало інтересів трудящих мас», а його програма «була наскрізь просякнута людиноненависницькою ідеологією буржуазного націоналізму в економічному, політичному і культурному житті, спрямована проти Радянської України, на підготовку нового «хрестового походу» проти Радянського Союзу». Дослідник твердив, що тільки закарпатські комуністи, «озброєні марксистсько-ленінською теорією, згуртували навколо себе прогресивні сили для боротьби за свободу під прапором антифашистського народного фронту»¹⁷. Таке твер-

¹⁵ Там само. С. 287.

¹⁶ Добриловський М. Карпатська Україна. – Подебради: Український технічно-господарський інститут, 1939; Донцов Д. Березень 1939. *Вістник*. Львів, 1939. Т.7. №4. С.298–305; Карпатський І. Пізнайте правду. Нью-Йорк: Комітет оборони Карпатської України, 1939.

¹⁷ Білак С.М. Народ за ними не пішов. Ужгород: Карпати, 1981. С. 174; Білак С.М. Антинародна діяльність уряду так званої Карпатської України (1938–1939 рр.). *Український історичний журнал*. 1972. №5. С.31–40; Білак С.М. До питання критики

дження є псевдонауковим і не відповідає історичній правді. Внутрішньополітична діяльність уряду Карпатської України зображувалася як така, що цілком проникнута «всякими обмеженнями і терором». На думку Д. М. Буковича, результати виборів до Сойму Карпатської України «були явно фальсифіковані»¹⁸. В фондах Державного архіву Закарпатської області відсутні документи, на підставі яких можна б було зробити подібні висновки. Усні й опубліковані спогади очевидців тих подій свідчать про протилежне.

Новий фактичний матеріал ввів Б. І. Співак у своїй монографії «Нариси історії революційної боротьби трудящих Закарпаття в 1930–1945 роках». Це, перш за все, документи ДАЗО, опубліковані документи Міністерств закордонних справ Угорщини, ЧСР та Німеччини. Автор справедливо відзначив, що Мюнхен «був великою національною поразкою народів Чехословаччини». Однак, він не задовільнив імперіалістичні апетити Угорщини й Польщі, уряди яких почали засилати на територію краю банди терористів, а для здійснення своїх задумів використовували «п'яту колону» – профашистську агентуру. Історик аргументовано довів, що Автономно-Землеробський Союз та його керівництво в особі А. Бродія і С. Фенцика проводило зрадницьку, антинародну політику. Негативно оцінюється призначення прем'єр-міністром А. Волошина, який, на думку вченого, «був давно відомий своїми зв'язками з фашистською Німеччиною і не приховував їх». Насправді, А. Волошин почав орієнтуватися на Німеччину тільки наприкінці 1938 р., сподіваючись на її покровительство. Саме А. Волошина Б. І. Співак звинувачує у всіх бідах Карпатської України. Давши досить об'єктивну оцінку Віденського арбітражу, дослідник констатував, що відразу після його закінчення, уряд А. Волошина почав «створення терористичного режиму за відомими фашистськими зразками», а «некоронованим правителем «Карпатської України» став німецький консул в Хусті Гамількар Гофман», який «контролював все внутрішнє життя Закарпаття». Важко погодитися з твердженням Б. І. Співака, що «зміни в галузі економіки в період правління Волошина характеризувались значним посиленням позицій німецького капіталу»¹⁹. Документи свідчать, що німецькі делегації справді доволі

буржуазно-націоналістичних фальсифікацій історії Закарпаття (1919–1944). *Культура і побут населення Українських Карпат*. Матеріали республіканської наукової конференції. Ужгород, 1973. С.65–73; Білак С.М. Слуга кількох господарів. Ужгород: Карпати, 1977.

¹⁸ Букович Д. Павутиння омани. Ужгород: Карпати, 1974.

¹⁹ Співак Б.І. Нариси історії революційної боротьби трудящих Закарпаття в 1930–1945 роках. Львів, 1963. С. 266–267.

часто відвідували Закарпаття, однак до впровадження в життя запланованих економічних проектів справа не дійшла.

Автор проаналізував виникнення і діяльність Карпатської Січі, діяльність комуністів краю в період Карпатської України, утворення УНО, вибори до Союму, які, на думку вченого, «були грубо фальсифіковані». Б. І. Співак помилково вважав, що за уряд А. Волошина голосувало 92,8% виборців, що не підтверджується архівними документами. Історичні засідання Союму Карпатської України вчений трактує як «зборище жалюгідних політиканів», на якому було обрано президентом А. Волошина. До речі, історик ставить перед собою завдання «розвінчати ореол мученика та мужнього борця проти угорських загартбників», яким пізніше намагався оточити себе Волошин. Архівні джерела свідчать, що навіть після окупації краю гортистами, перебуваючи на еміграції, А. Волошин переслідував єдину мету – звільнити Карпатську Україну від Угорщини.

Праці радянських істориків 60–80-х років, як правило, зводилися до висвітлення двох проблем: 1) діяльність Закарпатської організації КПЧ наприкінці 30-х років, зокрема, ставлення закарпатських комуністів до політики, яку проводив уряд А. Волошина; 2) Закарпаття в міжнародних відносинах напередодні Другої світової війни. Історія Закарпатського крайкому КПЧ наприкінці 30-х років детально описана в працях М. Ротмана, В. Хайнаса, І. Гранчака, Б. Співака²⁰. Завершенням цієї роботи стала колективна книга «Нариси історії Закарпатської обласної партійної організації»²¹, в якій, одначе, односторонньо висвітлювалася історія краю. Об'єктивну оцінку цим працям дали автори другого тому «Нарисів історії Закарпаття»: «У читача складалось враження, ніби на Закарпатті, крім комуністів, взагалі ніяких політичних угруповань, партій не було. Пропагандистські постулати були доведені до абсолюту... Складається враження, що вся попередня історія краю одержала своє завершення в комуністичній організації, яка «вела», «піднімала», «керувала», «направляла», одна все розуміла і була непогрішима. Сьогодні з цих робіт можна взяти для переосмислення хіба що багатий фактичний матеріал»²².

²⁰ Гранчак І. Олекса Олексійович Борканюк. Ужгород, 1974; Ротман М. Напередодні Другої світової: 3 історії Закарпатської комуністичної організації 1933–1938 років. Ужгород: Карпати, 1984; Співак Б.І. Нариси історії революційної боротьби трудящих Закарпаття в 1930–1945 роках. Львів, 1963; Хайнас В.В. Здійснення мрії: 3 історії Закарпатської комуністичної організації 1938–1945 років. Ужгород: Карпати, 1964.

²¹ Нариси історії Закарпатської обласної партійної організації. Ч.1 (1918–1945 рр.). Ужгород: Карпати, 1968.

²² Гранчак І.М. Уроки існування Карпатської України. *Нариси історії Закарпаття*.

В 60–80-х роках побачили світ праці І. Попа²³, А. Пушкаша²⁴, Ю. Сливки²⁵, В. Ганчина²⁶, П. Халуса²⁷, М. Швагуляка²⁸, в яких становище краю висвітлюється на фоні зовнішньої політики Угорщини, Польщі, Чехословаччини, Румунії, Німеччини. Незважаючи на певну заідеологізованість, дослідження названих істориків необхідно розцінювати як значний вклад у розвиток вітчизняної історіографії Закарпаття.

Карпатській Україні присвячений третій розділ монографії І. Попа, який охоплює період з березня 1938 р. до березня 1939 р. Автор детально зупинився на травневій кризі 1938 р. та угоді в Бледі, наслідках конференції в Мюнхені, переговорах в Комарно, Віденському арбітражі, спробах Угорщини окупувати Закарпаття наприкінці листопада 1938 р. тощо. Дослідник справедливо відзначив, що «загалом угода в Бледі не принесла Чехословаччині в той час суттєвого полегшення. Політика сприяння агресору, яку проводили Англія і Франція, зайшла так далеко, що договір держав Центральної і Південно-Східної Європи на цім фоні не мав великої ваги»²⁹. Даючи оцінку Мюнхенській конференції, І. Поп стверджував, що «угорські правлячі кола вважали це першим успіхом своєї ревізіоністської політики, яку проводили протягом всього міжвоєнного періоду». Однак, «успіх цей був сумнівний, так як вирішення питання переходило повністю в руки Гітлера і, відповідно, будь-яка поступка повинна була компенсуватися посиленням залежності Угорщини від Німеччини»³⁰. Трагічні наслідки для Чехословаччини і Закарпаття мав Віденський арбітраж, під час якого виграла тільки Німеччина. «Утримуючи у своїх руках Закарпатську Україну, – писав І. Поп, – вона могла і далі здійснювати поперемінно тиск на Угорщину і Польщу»³¹. Вона, фактично, пере-

Ужгород: Вид-во «Закарпаття», 1995. Т. II. (1918–1945). Ужгород, 1995. С. 337–348.

²³ Поп І.І. Польсько-венгерський альянс в період Мюнхена. *Мюнхен переддверіє війни*. М.: Наука, 1988. С.167–200; Поп І.І. Чехословацько-венгерські відносини, 1935–1939. М.: Наука, 1972; Поп І. Закарпатська Україна в європейській кризі 1938–1939 рр. *Дукля*. 1967. р.15. №1. С.62–66.

²⁴ Пушкаш А.І. Венгрія во второй мировой войне. Внешняя политика Венгрии (1938–1944 гг.). М.: Наука, 1963.

²⁵ Сливка Ю.Ю. Підступи міжнародної реакції на Закарпатті. Львів, 1966.

²⁶ Ганчин В. Мюнхенська змова і Закарпаття. *Великий Жовтень і розквіт возз'єднаного Закарпаття*. Ужгород: Карпати, 1970. С.222–235.

²⁷ Халус П. Мюнхен і Закарпаття. *Дукля*. 1958. №3. С.53–62.

²⁸ Швагуляк М.Н. Украина в экспансионистских планах германского фашизма (1933–1939 гг.). К.: Наукова думка, 1983.

²⁹ Поп І.І. Чехословацько-венгерські відносини, 1935–1939. М.: Наука, 1972. С. 148.

³⁰ Там само. С. 174.

³¹ Там само. С. 208.

творилася в арбітра у Центральній Європі. Історик чітко простежив еволюцію угорсько-німецьких відносин наприкінці 30-х років, зумів дати відповідь на питання, що ж було причиною гітлерівського опору окупації Угорщиною Закарпаття наприкінці листопада 1938 р. Причина полягала в тому, вважав І. Поп, що «нацисти планували уже в той час підпорядкування і експлуатацію всієї території Чехословацької Республіки. Але це не виключало політичну маніпуляцію Німеччини з проблемою Закарпатської України в німецько-угорських, польсько-угорських і польсько-німецьких відносинах»³².

І. Поп розглядає Закарпаття як складову частину Чехословаччини. 15 березня 1939 р. свідчило не тільки про початок окупації Закарпаття, але й «нове примноження Угорської держави за рахунок втрати державної самостійності Чехословаччини... Саме її кінець означав зникнення з карти Центральної Європи досить важливого, якщо не основного, опорного пункту Версальської системи в цьому районі, пункту, перейшовши який гітлерівці вже не мали в південно-східному напрямі якого-небудь серйозного противника. Угорщина стала всього тільки слухняним васалом і сировинною базою Німеччини». Хоча праця І. Попа, на відміну від багатьох публікацій його попередників, в достатній мірі об'єктивна і науково обгрунтована, однак і він не зміг обійтися від вживання таких тверджень, як «карпатоукраїнська національна єдина партія фашистського типу», «лідер українського буржуазно-націоналістичного руху А. Волошин» тощо³³. Детальне висвітлення польсько-угорських відносин наприкінці 30-х років теж зроблено І. Попом. Прослідкувавши політику Польщі відносно Закарпаття, яка була спрямована на встановлення спільного польсько-угорського кордону, дослідник аргументовано довів, що поразка польсько-угорського альянсу була закономірною. Територіальні «надбання» 1938 р. Польщі і Угорщини стали тою приманкою, за яку вони в підсумку заплатили втратою національного суверенітету³⁴.

На величезній джерельній базі написана монографія М. Швагуляка, останній розділ якої присвячений висвітленню агресивної політики Німеччини щодо України напередодні другої світової війни. Дослідник довів, що анексія Австрії 12 березня 1938 р. різко змінила співвідношення сил між імперіалістичними державами на користь Німеччини і значно ускладнила міжнародне становище Чехословаччини.

³² Там само. С. 214.

³³ Там само. С. 199-200.

³⁴ Поп И.И. Польско-венгерский альянс в период Мюнхена. *Мюнхен преддверие войны*. М.: Наука, 1988. С. 167-200.

Простеживши зовнішньополітичну діяльність Німеччини з вересня 1938 р., М. Швагуляк зупинився на рішеннях Мюнхенської конференції, яка свідчила про початок розпаду ЧСР. Однак, важко погодитись з твердженням вченого, що «чехословацький уряд пішов на поступки сепаратистським елементам», які «з радістю зустріли звістку про мюнхенську змову». Доля Чехословаччини не залежала від її уряду, а політичні діячі Закарпаття, зокрема А. Волошин, добре усвідомлювали весь трагізм наслідків Мюнхена не тільки для краю, але і всієї ЧСР. М. Швагуляк детально висвітлив політику польського уряду у відношенні до ЧСР, довівши, що між Угорщиною і Польщею встановилися дружні взаємовідносини, повна солідарність з приводу Карпатської України. Варшава активно підтримувала терористичні акції гортистів, приділяла значну увагу сплануванню спільних бойових акцій угорських і польських диверсантів. Польща постійно захищала територіальні домагання Угорщини на угорсько-чехословацьких переговорах в Комарно, під час роботи Віденського арбітражу³⁵. Необхідно погодитися з думкою М. Швагуляка, що «після мюнхенської змови і проголошення «автономії» Закарпаття воєнно-політичне керівництво Німеччини затіяло складну дипломатичну гру, до якої, крім Чехословаччини, були втягнуті Угорщина, Польща, Румунія та інші країни. Результатом цих політичних маневрів стало перетворення Угорщини в сателіта фашистської Німеччини, загострення угорсько-румунських відносин, зростання недовір'я між Польщею і Німеччиною і різке посилення позицій Німеччини в Центральній Європі». Заслуговує на увагу і висновок автора, що «підтримка Карпатської України» в перші місяці після Мюнхена, як і рішення про передачу області Угорщині в березні 1939 р., розглядалось гітлерівцями тільки в загальному плані політики, направленої на встановлення свого панування в централь-но-європейському районі і підготовку наступних агресивних актів»³⁶.

Цікавою у всіх відношеннях є стаття В. Ганчина, в якій автор простежив історію Карпатської України від Мюнхенської конференції до окупації краю Угорщиною. Дослідник звернув увагу на той факт, що «хоч у Мюнхені мова йшла про вирішення питання Судетської області, голови урядів Англії, Франції, Німеччини та Італії в «Додатковому проголошенні» заявили, що зацікавлені сторони – ЧСР, Польща і Угорщина протягом трьох місяців повинні вирішити питання про долю населення польської та угорської національностей, яке прожи-

³⁵ Швагуляк М.Н. Украина в экспансионистских планах германского фашизма (1933–1939 гг.). К.: Наукова думка, 1983. С. 175–201.

³⁶ Там само. С. 242–243.

вало на території ЧСР... Таким чином, рішення мюнхенського диктату безпосередньо стосувалося і Закарпаття, на території якого у той час проживало майже 100 тис. Угорців». Історик зупинився на переговорах між Угорщиною і ЧСР в Комарно, наслідках Віденського арбітражу тощо. Проте, найбільшою заслугою В. Ганчина було те, що він проаналізував нове державно-правове становище Закарпаття після Мюнхена і арбітражу 2 листопада 1938 р. Мова йде про закон від 22 листопада 1938 р., згідно з яким були «ліквідовані функції губернатора, віце-губернатора, ліквідована губернська рада та канцелярія губернатора. Вся повнота влади повинна перейти в руки сейму та крайового уряду, за винятком питань, віднесених до компетенції Національних зборів та центрального уряду»³⁷. Давши правильну оцінку закону від 22 листопада 1938 р. про федеративний устрій ЧСР, В. Ганчин, разом з тим, теж не відійшов від стереотипів, які склалися в радянській історіографії з приводу оцінки діяльності автономного уряду А. Волошина. Прем'єр-міністр Карпатської України продовжував вважатися агентом Німеччини, який не приймав жодного рішення без дозволу Берліна.

Експансіоністська політика Угорщини по відношенню до Закарпаття набула ґрунтовне висвітлення в монографії А. Пушкаша. Автор довів, що вже на початку 1938 р. угорська дипломатія активно втягнулася в підготовку агресії проти Чехословаччини. Дослідник констатував, що після Віденського арбітражу Німеччина «формально зберегла Закарпатську Україну в формі «автономної республіки» в рамках Чехословацької держави. Зробила вона це для того, щоб, по-перше, створити бар'єр між Польщею і Угорщиною і, по-друге, мати коридор, який би зв'язував її з Румунією»³⁸. А. Пушкаш, аналізуючи архівні документи Державного архіву Угорщини, переконливо довів, що вже 18 листопада 1938 р. угорський уряд завершив підготовку до захоплення Карпатської України, однак їх спроба виявилася безуспішною через опір Німеччини. Така нагода трапилася тільки в середині березня 1939 р. Вчений притримується думки, що вже в січні 1939 р. Берлін «пообіцяв Угорщині Закарпатську Україну при умові одночасного німецько-угорського наступу проти Чехословаччини», що і було незабаром здійснено. У відповідь на «щедрість» Гітлера, 17 березня 1939 р. угорський уряд заявив про вихід із Ліги Націй. Безперечно, правий

³⁷ Ганчин В. Мюнхенська змова і Закарпаття. *Великий Жовтень і розквіт возз'єднаного Закарпаття*. Ужгород: Карпати, 1970. С. 234.

³⁸ Пушкаш А.И. Венгрия во второй мировой войне. Внешняя политика Венгрии (1938–1944 гг.). М.: Наука, 1963. С. 55.

А. Пушкеш, коли робить висновок: «Коли перший Віденський арбітраж задовільнив апетити угорських фашистів тільки частково і гітлерівці не тільки самі, але разом з італійськими фашистами виявили протест проти спроб хортистів діяти самостійно, будапештські правителі зробили для себе висновок за необхідне підпорядкуватися Німеччині, з тим, щоб у майбутньому ціною поступок німецьким агресорам оволодіти Закарпатською Україною»³⁹.

Окремі аспекти культурно-освітньої діяльності уряду Карпатської України піднімалися в працях В. Гомоннай⁴⁰ та А. Ігната⁴¹. Однак, протягом 50–60-х років не з'явилося жодної спеціальної праці, в якій би аналізувалася багатогранна діяльність уряду А. Волошина в галузі освіти і культури. Численні документи свідчать, що незважаючи на короткочасність свого існування, в краї було чимало зроблено у цьому плані.

Історія Карпатської України подавалася у спотвореному вигляді і в колективних монографіях радянських вчених. Для авторів праці «Шляхом до щастя» підтримка Карпатської України світовою громадськістю розцінювалася як втручання у справи краю імперіалістичної реакції. Автори названої книги переконували, що «народ вірив комуністам, йшов за ними», а «трудолюбці засуджували зрадницьку діяльність націоналістів»⁴². У такому ж дусі дають характеристики Карпатській Україні автори багатотомної «Истории Украинской ССР». Вони твердять, що головною метою Карпатської Січі було «посилення терору проти трудящих», а уряд краю був маріонетковим і сепаратистським⁴³. Архівні документи, використані автором даного дослідження, переконують, що Карпатська Січ, навпаки, була створена для захисту Закарпаття від внутрішніх і зовнішніх ворогів.

Незважаючи на псевдонауковість таких висновків, автори «Историографии истории Украинской ССР» прийшли до висновку, що «в дослідженнях радянських істориків на основі конкретного матеріалу викриваються прислужництво українських буржуазно-націоналістичних організацій іноземним державам». Аналогічна оцін-

³⁹ Там само. С. 78.

⁴⁰ Гомоннай В.В. Антологія педагогічної думки Закарпаття (XIX–XX ст.). Ужгород: Закарпаття, 1992; Гомоннай В.В. Нариси з розвитку педагогічної думки і школи Закарпаття. Ч. I–II. Ужгород, 1990; Гомоннай В.В. Народна освіта Радянського Закарпаття. Київ–Ужгород, 1988.

⁴¹ Ігнат А.М. Стан освіти на Закарпатті в 20–30-х рр. XX ст. Великий Жовтень і розвиток позз'єднаного Закарпаття. С. 211–221.

⁴² Шляхом до щастя: Нариси історії Закарпаття. Ужгород: Карпати, 1973. С. 31.

⁴³ История Украинской ССР: В 10-ти томах. К.: Наукова думка, 1984. Т. 7. С. 557.

ка працям радянських істориків дається в монографії Д. Данилюка. Вчений твердив, що «радянські історики створили ґрунтовні праці, в яких досліджується «еволюція» виникнення на Закарпатті буржуазно-націоналістичних партій всіх мастей від їх зародження до ганебного кінця»⁴⁴.

Якщо для праць радянських істориків було притаманне замовчування, а нерідко й безпосередня фальсифікація Карпатської України, то, починаючи з 1990 р. з'явилися більш-менш об'єктивні наукові дослідження. Їх автори, аналізуючи архівні документи, які протягом десятиліть панували в однопартійній системі були для них закриті, зробили спроби ґрунтовно висвітлити міжнародне, соціально-економічне і внутрішньополітичне становище краю наприкінці 30-х років. Вони намагалися по-новому оцінити події п'ятидесятирічної давності, доводячи їх певну історичну закономірність. Для праць, опублікованих на початку 1990-х років, характерною стала розкутість їх авторів, можливість вільно висловлювати думки тощо.

У березні 1990 р. відбулося перше урочисте святкування річниці Карпатської України. Напередодні цієї історичної події на сторінках газет, причому теж вперше, з'явилися матеріали про неї. Вони різноманітні і прямо протилежні в оцінці тих подій. Хоча більшість дослідників почала оцінювати діяльність А. Волошина та очолюваного ним уряду позитивно, В. Пашкевич продовжував її називати антинародною і авантюристичною, тобто дотримувався стереотипів, вироблених у радянській історичній науці⁴⁵. Цю чергову фальсифікацію рішуче засудили не тільки історики, але й учасники тих подій.

Через деякий час засідав «круглий стіл» вчених Ужгородського державного університету⁴⁶, який поставив за мету пошук істини, але так її і не знайшов. Важко було знайти істину тим історикам, хто її десятиліттями обливав брудом. Однак, необхідно відзначити, що під час роботи «круглого столу» в деякій мірі було переглянуто попередні оцінки історії Карпатської України. Саме тоді, 15 березня 1990 р. в Ужгороді пройшла перша наукова конференція, присвячена Карпатській Україні. Виступили українські вчені Г. Дем'ян, Ю. Сливка, П. Чучка, М. Швагуляк, Б. Якимович, учасники подій. Вони дійшли до спільної думки, що проголошення 15 березня 1939 р. незалежності

⁴⁴ Данилюк Д.Д. Історіографія Закарпаття в новітній час (1917–1945). Львів: Вища школа, 1987. С. 339.

⁴⁵ Пашкевич В. Політичний авантюрист. *Закарпатська правда*. 1990. 6 березня.

⁴⁶ Карпатська Україна: пошуки істини: [Круглий стіл істориків у «Закарпатській правді»]. *Закарпатська правда*. 1990. 15, 17, 20, 21 берез.

ті Карпатської України було актом волевиявлення гілки українського народу, актом рішучим, сміливим, гідним пошани⁴⁷.

В липні 1990 р. відбулося вшанування пам'яті президента Карпатської України А. Волошина. Цій події була присвячена наукова конференція, в якій взяли участь провідні українські вчені. Так відбувався хоч запізнений у часі, але закономірний процес повернення А. Волошина і Карпатської України. З цього часу і почалося всебічне висвітлення історії Карпато-української держави 1938–1939 рр. Хоча переважна більшість праць вітчизняних істориків, опублікованих в 90-х роках, була присвячена передусім внутрішньо-політичному становищу Карпатської України, проте продовжувалася розробка міжнародного становища краю. Монографії, брошури і статті на цю тематику опублікували М. Болдижар, В. Галас, І. Поп, О. Богів, І. Гранчак, В. Марина, І. Гапоненко, В. Приходько, О. Гринів, О. Довганич, З. Пашкуй, М. Троян, С. Кульчицький, В. Лемак, І. Ліхтей, П. Петрище, О. Росул, А. Трубайчук, В. Худанич, В. Боднар та інші.

Найповніше проблему «Закарпаття в міжнародних відносинах наприкінці 30-х років» висвітлено на сторінках «Нарисів історії Закарпаття». І. Гранчак і І. Гапоненко довели, що в 1937–1938 рр. міжнародна обстановка в Європі, особливо у Центральній та Південно-Східній, ще більше загострилася. Якщо для попередніх років був характерний уже традиційний вплив у цьому регіоні Франції та Англії, то з кінця 30-х років ініціативу у свої руки взяли Німеччина, Італія, Польща та Угорщина. Давши об'єктивну оцінку результатам Мюнхенської конференції, в ході якої Чехословаччина зазнала першого відчутного удару, дослідники детально зупинилися на переговорах між ЧСР і Угорщиною в Комарно (9–13 жовтня 1938 р.). На них Угорщина сподівалася заволодіти землями, які були заселені угорцями і провести плебісцит на територіях із змішаним населенням. Безперечно, твердять автори, що «Чехословаччина не могла погодитися на такі умови»⁴⁸ і переговори завершилися безрезультатно. У вирішенні проблеми Чехословаччини, після зриву переговорів у Комарно настав новий етап. Угорщина почала готуватися до розв'язання проблеми з допомогою сили.

Трагічною сторінкою історії Закарпаття був Віденський арбітраж 2 листопада 1938 р., внаслідок якого почався перший етап окупації краю гортистською Угорщиною. Працюючи в празьких архівах, М. Болдижар знайшов цікаві дані про наслідки арбітражу у Відні для

⁴⁷ Вегеш М., Задорожний В. Велич і трагедія Карпатської України: Історико-популярний нарис. Ужгород, 1993. С. 74.

⁴⁸ Гранчак І.М., Гапоненко І.С. Закарпаття в міжнародних відносинах напередодні та в період Мюнхена. Нариси історії Закарпаття. Т.ІІ. (1918–1945). Ужгород, 1995. С. 269.

Закарпаття. Автор використав значний статистичний матеріал, який свідчив про серйозні втрати малої автономної країни в основних галузях народного господарства. Проаналізувавши становище, яке склалося в краї після арбітражу, М. Болдижар справедливо писав, що «у складних умовах розбудови нового життя перед її урядом (Карпатської України – Авт.) стало надзвичайно складне завдання: максимально використати наявний господарський потенціал та створити й примножувати нові можливості. На жаль, дальший розвиток політичних подій не дав можливості проявитися молодому урядові у вирішенні проблем господарського будівництва»⁴⁹.

Міжнародне становище Карпатської України ще більше ускладнилося наприкінці 1938 р. Автономна Підкарпатська Русь (Карпатська Україна) у міжнародних відносинах знаходилася в центрі уваги І. Гранчака і В. Приходька. Автори праві, коли твердять, що події кінця 30-х років яскраво засвідчували, що Закарпаттям цікавилися не лише сусідні країни, але і великі держави Європи – Німеччина, Італія, Англія, Франція, США. Дослідники простежили прони́мецьку орієнтацію уряду А. Волошина, який розраховував лише на її заступництво, проаналізували ставлення до Закарпаття Угорщини, Польщі, Румунії. І. Гранчак і В. Приходько, навівши безліч фактів дипломатичної і військової підготовки нападу Угорщини на Закарпаття, підсумували, що гортисти виступили «не тільки ініціаторами захоплення Підкарпатської Русі, але й ліквідації Чехословаччини як держави»⁵⁰.

Окремі аспекти міжнародного становища Карпатської України напередодні Другої світової війни висвітлили О. Довганич, З. Пашкуй і М. Троян. Вони намагалися з'ясувати проблему, чим же Закарпаття привертало таку посилену увагу з боку великих європейських держав. На сторінках їх спільної монографії описано наслідки Мюнхенської конференції, переговорів у Комарно, Віденського арбітражу, значна увага звернута на масові факти втручання Угорщини у внутрішні справи ЧСР, яке проявилось у засиланні загонів угорських і польських терористів. Дослідники піддали критиці твердження окремих угорських істориків і політичних діячів (А. Уллейн-Ревіцькі, І. Кертес, Д. Шуйок, М. Каллаї), що «саме весною 1939 року угорська зовнішня політика проявила свою самостійність і Угорщина незалежно від Німеччини загарбала Закарпатську Україну. Незаперечні історичні факти переконливо свідчать, що окупація Закарпаття Угорщиною була

⁴⁹ Болдижар М. М. Наслідки Віденського арбітражу для Карпатської України. *Нариси історії Закарпаття*. Ужгород: Вид-во «Закарпаття», 1995. Т. II. (1918–1945). С. 296.

⁵⁰ Гранчак І. М., Приходько В. О. Автономна Підкарпатська Русь в міжнародних відносинах. *Нариси історії Закарпаття*. Т. II. (1918–1945), С. 327.

здійснена за згодою фашистської Німеччини. Закарпаття було віддане Угорщині як плата за вступ останньої до антикомінтернівського пакту»⁵¹. О. Довганич, З. Пашкуй і М. Троян одними з перших описали вторгнення угорських військ на територію краю і опір їм з боку захисників Карпатської України. Більш детально це питання висвітлено в працях І. Гранчака, І. Гапоненко⁵². Історики І. Поп, П. Петрище та І. Ліхтей, на основі нових архівних документів, передусім матеріалів військово-історичного архіву в Празі, простежили евакуацію чехословацьких військ в ніч з 14 на 15 березня 1939 р. Вони довели, що попередні звинувачення чехословацьких прикордонників в тому, що вони «боягузливо утікали», «озброювали мадярську національну армію», «не виконали свій обов'язок по захисту республіки» тощо є безпідставними. Після проголошення 14 березня 1939 р. незалежності Словаччини і окупації Чехії і Моравії німецькими військами в ніч з 14 на 15 березня, справедливо вважають науковці, «захищати з юридичної точки зору не було що. Залишалося здійснити організовану евакуацію, якій перешкождали угорські війська»⁵³, що і було зроблено.

В центрі уваги вітчизняних істориків знаходилися відносини Карпатської України з Німеччиною і Румунією⁵⁴. Автори розглянули українсько-німецькі економічні і політичні відносини, дали аналіз публікаціям у німецькій періодиці 1938–1939 рр. карпато-української проблеми, зробили спробу з'ясувати мотиви орієнтації уряду А. Волошина на Німеччину. Вона «була єдиною країною, яка обіцяла Карпатській Україні своє покровительство. Враховуючи той факт, що жодна з великих країн того часу цього не робила, політичну орієнтацію кабінету А. Волошина на Німеччину слід вважати оправданою і такою, що була спрямована на забезпечення територіальної цілості кордонів молодій державі».

Місце Карпатської України в політиці країн Центральної Європи наприкінці 30-х років намагалися висвітлити О. Богів, О. Гринів, С. Кульчицький, І. Поп, А. Трубайчук, В. Худанич, І. Гранчак, В. Га-

⁵¹ Довганич О.Д., Пашкуй З.А., Троян М.В. Закарпаття в роки війни. Ужгород: Карпати, 1990. С. 23–24.

⁵² Гранчак І.М., Гапоненко І.С. Окупація Карпатської України військами Угорщини. *Нариси історії Закарпаття*. Т.ІІ. (1918–1945). Ужгород, 1995. С. 328–336.

⁵³ Поп І., Петрище П., Ліхтей І. «Рота СТОС рапортує...» Трагічні березневі дні очима чехословацьких прикордонників. *Карпатський край*. 1995. №5–8. С. 42–43.

⁵⁴ Вегеш М., Марина В. Румунія і Карпатська Україна (Особливості політичного розвитку і співробітництва). *Карпатська Україна і Августин Волошин. Матеріали міжнародної наукової конференції*. Ужгород, 1995. С. 61–69; Лемак В.В. Карпатська Україна і Німеччина в 1938–1939 роках. *Матеріали наукової конференції*. Ужгород, 1993. С. 46–55.

лас, В. Боднар⁵⁵. Незважаючи на те, що з цілого ряду питань названі автори притримуються різних, інколи протилежних, поглядів, однак всі вони сходяться на тому, що історію Карпатської України необхідно висвітлювати як складову частину єдиної ЧСР, принаймні до 15 березня 1939 р.

В. Худанич піддав критиці твердження окремих істориків, що уряд А. Волошина сприяв розпаду і розчленуванню Чехословаччини. «Насправді ніхто так не боявся зникнення ЧСР, як уряд Карпатської України. Навколо неї були ворожі країни: Угорщина, Польща, які прямо зазіхали на наш край. А. Волошина задовільняло становище триєдиної федеративної Чехословаччини. Усім було ясно, що розпад ЧСР – це одноразово і трагедія Карпатської України» – твердить історик⁵⁶.

⁵⁵ Богів О. Карпатська Україна (Підкарпатська Русь) і політика європейських держав в радянській історіографії (1944–1991 рр.). *Закарпатська Україна: 1945 рік: Матеріали наукової конференції, присвяченої 50-річчю Перемоги над фашизмом та 50-річчю возз'єднання Закарпаття з Україною*. 26 травня 1995 р. Ужгород: Патент, 1995. С. 78–91; Богів О. Карпатська Україна і політика країн Центральної Європи (березень–листопад 1938 р.). *Актуальні питання історії Закарпаття*. Ужгород, 1992. С. 4–9; Богів О. Карпатська Україна і політика країн Центральної Європи (березень–листопад 1938 р.). *Збірник наукових студентських робіт: Актуальні питання історії Закарпаття*. Ужгород, 1992. Вип. 1. С. 9–14; Богів О., Задорожний В. Карпатська Україна (Підкарпатська Русь) у міжнародних відносинах (травень 1938 р. – березень 1939 р.). Ужгород, 1999; Богів О. Я. Вплив карпатоукраїнського (підкарпатського) фактора на зовнішню політику Радянського Союзу в період чехословацької кризи 1938–1939 років. *Українські землі в роки Другої світової війни: Науково-методичний збірник матеріалів конференції*. 19 грудня 1997 р. Ужгород, 1998. С. 29–41; Гринів О. Закарпаття в європейській політиці (історико-геополітичний аспект). *Карпатська Україна і Августин Волошин*. С. 88–96; Кульчицький С. Карпатська Україна: одна доба незалежності. Роздуми, до яких спонукала маловідома, хоч і не ювілейна, але ж дата. *Новини Закарпаття*. 1996. 16 березня; Поп І. Енциклопедія Подкарпатской Руси. Ужгород: Издательство В. Падяка, 2001; Поп І. І. Польсько-венгерський альянс в період Мюнхена. *Мюнхен переддверіє війни*. М.: Наука, 1988. С. 167–200; Поп І. І. Чехословацько-венгерські відносини. 1935–1939. М.: Наука, 1972; Поп І. Закарпатська Україна в європейській кризі 1938–1939 рр. *Дукля*. 1967. р. 15. № 1. С. 62–66; Поп І. Історія Закарпаття: критичні роздуми. *Карпатський край*. 1996. № 5–7. С. 4–22; Трубайчук А. Українське питання в європейських міжнародних відносинах (1918–1945 рр.). *Київська старовина*. 1996. № 2–3. С. 104–118; Худанич В. Карпатська Україна в європейській політичній кризі 1938–1939 років. *Календар «Просвіти» на 1994 рік*. С. 59–62; Худанич В. Карпатська Україна в європейській політичній кризі 1938–1939 рр. *Проблеми регіональної політики*. Львів, 1995. С. 213–219; Худанич В. Карпатська Україна в системі міжнародних відносин: Схід – Захід. *Карпатська Україна і Августин Волошин*. Матеріали міжнародної наукової конференції. С. 169–180.

⁵⁶ Худанич В. І., Боднар В. Л. Карпатська Україна в 1938–1939 рр. Тези доповідей наукової конференції «Суспільно-політичні відносини на Закарпатті в 20–30-х рр. XX ст.». Ужгород, 1992. С. 127.

Однак, важко погодитися з думкою В. Худанича, яку він наводить у своїй іншій статті, що «український національно-визвольний рух на Закарпатті, уряд А. Волошина ставили собі за мету не тільки зберегти Карпато-Українську державу, але й допомогти усім українцям в їх змаганнях за створення соборної Української держави»⁵⁷. Протилежної точки зору притримується І. Поп, який вважає, що «говорити про «український континуїтет» подій в краї на межі 1938–1939 рр., тисячолітня історія якого і політичні проблеми ХХ ст. не мали ніякого зв'язку з проблемами Наддніпрянської України, більш ніж натяжка. Ці події були складовою частиною європейської передвоєнної кризи, розпаду Версальської системи, до якої східна Україна, як адміністративна частина СРСР, не мала ніякого відношення. Інша інтерпретація цих подій є тільки суб'єктивною уявою провінційних мрійників, що не витримує найменшої позитивістської критики»⁵⁸. На думку І. Попа, «гасла з приводу т. зв. «українського П'ємонт» в Карпатах в 1938–1939 рр., гідний провінційної театральної сцени епохи романтизму, не міг викликати гострої негативної реакції у Варшаві, Будапешті, Бухаресті та Москві і бажання негайно ліквідувати небезпечно для них вогнище, що саме себе таким прокламувало».

Відкидаючи як необґрунтовані вищеназвані твердження істориків, вважаємо, що уряд А. Волошина дійсно бажав возз'єднання краю з рештою українських земель, однак, будучи політиком-реалістом, прем'єр розумів, що в умовах, які склалися наприкінці 30-х років, це є нереальним. Саме тому Волошин добивався єдиного – збереження автономних прав у складі федеративної Чехословаччини⁵⁹. У відповідях на запитання слідчого НКВС в Лефортовській тюрмі 19 червня 1945 р. А. Волошин заявив: «Добре пам'ятаю тільки те, що Мельник запропонував мені і решті членам делегації погодитися на приєднання території Карпатської України до решти українських земель, тобто до Галичини і Радянської України для створення «Самостійної України»... На позицію Мельника я згоди не дав і відповів, що моя ціль полягає в тому, щоб удалити угорців з території Карпатської України і зберегти автономію»⁶⁰.

Заслужовує уваги монографія В. Задорожного і О. Богіва «Карпатська Україна (Підкарпатська Русь) у міжнародних відносинах (тра-

⁵⁷ Худанич В. Карпатська Україна в європейській політичній кризі 1938–1939 років. *Календар «Просвіти» на 1994 рік*. С. 60.

⁵⁸ Поп І. Історія Закарпаття: критичні роздуми. *Карпатський край*. 1996. №5–7. С. 11.

⁵⁹ Вегеш М.М., Туряниця В.В., Чаварга І.М. Смерть президента (Останні дні життя і смерть президента Карпатська України Августина Волошина). Ужгород, 1995. С. 15.

⁶⁰ Там само. С. 23.

вень 1938 р. – березень 1939 р.)», у передмові до якої автори скромно зауважили, що присвятили свою працю лише окремим питанням міжнародного становища Підкарпатської Русі (Карпатської України) у 1938–1939 роках. «Ми не претендуємо на висвітлення цілісної картини цього становища, – констатують О. Богів і В. Задорожний, – а лише намагаємося звернути увагу на окремі аспекти тодішньої міжнародної ситуації, яка зробила значний вплив на історію Закарпаття наприкінці 1930-х років. І, навпаки, як це і звичайно є, підкарпатські (карпатоукраїнські) події стали детермінантою зовнішньої політики малих і великих європейських держав»⁶¹. Якщо раніше історики розглядали події в Карпатській Україні у зв'язку з загальною чехословацькою кризою, то автори монографії вирішили звернути більше уваги саме на ті аспекти міжнародних європейських відносин, які конкретно торкалися закарпатських явищ 1938–1939 рр. Ця сторона питання і становить наукову новизну монографії О. Богіва і В. Задорожного, роблячи її актуальною для сьогодення.

У 1999 р. побачила світ колективна монографія «Закарпаття під Угорщиною 1938–1944 рр.», серед авторів якої були відомі дослідники історії Карпатської України В. Худанич та О. Довганич⁶². В. Худанич відзначив: «Зовнішній фактор визначався тим, що сусідні держави мали територіальні претензії щодо Чехословаччини. Це, зокрема, були вимоги Угорщини щодо своїх співвітчизників, які жили у південній частині Закарпаття і Словаччини. Угорщина ще в 1922 р. не хотіла примиритися з реальністю, що в результаті поразки у Першій світовій війні вона втратила владу над значними територіями, поставила перед собою завдання про ревізію Тріанонського мирного договору і відновлення великої Угорщини, в дійсності, загарбання усіх територій, якими володіла до 1918 року. Її союзниця мала також вимоги супроти ЧСР щодо Тешіна і підтримувала ідею спільного угорсько-польського кордону за рахунок окупації Угорщиною Закарпаття»⁶³. Необхідно погодитися з твердженням В. Худанича, що «наприкінці 30-х років на Закарпатті постав ще один центр західноукраїнського національного життя. Отже, крім зовнішнього тиску на ЧСР, вирішенню державнос-

⁶¹ Богів О., Задорожний В. Карпатська Україна (Підкарпатська Русь) у міжнародних відносинах (травень 1938 р. – березень 1939 р.). Ужгород, 1999. С. 5.

⁶² Закарпаття під Угорщиною 1938–1944 рр. / Редактори В. Маркусь, В. Худанич. Нью-Йорк–Чикаго–Ужгород: Гражда–Карпати, 1999; див. також: Закарпаття 1919–2009 років: історія, політика, культура / україномовний варіант українсько-угорського видання / Керівники редакційної колегії М. Вегеш, Ч. Фединець. Ужгород: Поліграфцетр «Ліра», 2010. 720 с.

⁶³ Закарпаття під Угорщиною 1938–1944 рр. / Редактори В. Маркусь, В. Худанич. Нью-Йорк–Чикаго–Ужгород: Гражда–Карпати, 1999. С. 13.

ти на Закарпатті сприяв і внутрішній фактор. У кінці 30-х років в ЧСР загострилися і міжнаціональні відносини. Кризу в цих відносинах спричинили вимоги судетських німців стосовно приєднання Судетської області ЧСР до Німеччини». Правий В. Худанич, коли констатує, що «незадоволення національною політикою «єдиного» чехословацького народу висловили і словаки. Вони рішуче виступили проти чехословакізму і вимагали своєї рівної участі в розбудові ЧСР. Словацькі лідери мали значну підтримку з боку гітлерівської Німеччини, яка використовувала їх для розчленування ЧСР»⁶⁴. Отже, події 1938–1939 рр. допомагають нам краще зрозуміти суперечності в ЧСР наприкінці 80-х років уже минулого століття.

Таким чином, вітчизняними істориками опубліковано чимало праць, в яких висвітлено міжнародне становище Карпатської України наприкінці 30-х років. Це дало змогу зробити певні теоретичні узагальнення, прослідкувати уроки Карпатської України. Ужгородські історики В. Галас та І. Поп вважають, що «можна по-різному оцінювати цей історичний феномен (проголошення Карпатської України – Авт.) – від тріумфу до трагедії і фарсу. А втім в історії все набагато складніше. Карпатська Україна – це і успіх, і надія, і трагедія одночасно. Успіх – німецької дипломатії і військової стратегії... Трагедія – для Закарпаття, яке знову стало розмінною монетою в руках сильних політичних і державних націй і вже вкотре змушено було спокутувати чужі гріхи»⁶⁵. На думку І. Гранчака, «проголошення суверенітету Карпатської України хоч і йшло в руслі політики гітлерівського блоку поділяти Чехословаччину, але було вимушеним кроком, історично виправданим. Проголошуючи незалежність Карпатської України, А. Волошин відображав потяг українського населення краю до свободи»⁶⁶. В. Худанич переконаний, що «утворення Карпато-української держави стало логічним завершенням довгого процесу самостійницьких змагань закарпатських українців самовизначити себе як органічну частину українського народу. Саме існування в 1938–1939 рр. Карпатської України як держави сприяло тому, що про неї заговорив світ. Карпатська Україна в той час була єдиним клаптиком української землі, на якому творилась своя українська державність і, певна річ, була предтечею сучасної суверенної Української держави»⁶⁷. На нашу думку, оцінюю-

⁶⁴ Там само. С. 14.

⁶⁵ Галас В., Поп І. Закарпаття в контексті політичної історії ХХ століття (Історіософські роздуми). Ужгород, 1995. С. 116.

⁶⁶ Гранчак І.М. Уроки існування Карпатської України. *Нариси історії Закарпаття*. Ужгород: Вид-во «Закарпаття», 1995. Т.ІІ. (1918–1945). Ужгород, 1995. С. 338–339.

⁶⁷ Худанич В. Карпатська Україна в європейській політичній кризі 1938–1939 років.

чи сам акт проголошення незалежності Карпатської України, необхідно враховувати, що на нього вплинули два фактори: 1) міжнародний, тобто спроба Німеччини розколоти і послабити єдину і сильну ЧСР; 2) прагнення українців Закарпаття жити державним життям. Віддавати перевагу одному з цих факторів, означає недооцінювати інший. Такий підхід буде одностороннім і однобічним у з'ясуванні досліджуваної нами проблеми.

Протягом багатьох років досліджує різноманітні аспекти історії Карпатської України член-кореспондент НАН України С. Віднянський. На основі аналізу значного історіографічного доробку та використання документальних джерел із проблеми історик висвітлює, поряд із вузловими й дискусійними питаннями власне історії Карпатської України, історичні події, що передували проголошенню її незалежності, а саме характер і генезу суспільно-політичних та особливо національно-культурних процесів на Закарпатті, передусім динамічні, складні події у краї та навколо нього після завершення Першої світової війни і часів його входження до складу Чехословаччини в 1919–1939 рр. Учений переконливо довів, що все це підготувало ґрунт для здобуття автономії та проголошення незалежності Карпатської України. С. Віднянський наголосив також на історичному значенні розбудови карпатоукраїнської державності, зокрема її впливі на актуалізацію загальноукраїнських проблем у міжнародних відносинах і розвиток національно-визвольного руху українського народу за суверенну, незалежну, соборну національну державу⁶⁸.

Завдяки С. Віднянському Карпатська Україна 1938–1939 років увійшла до фундаментальних колективних монографій вітчизняних істориків як необхідна складова державотворчих процесів у нашій державі⁶⁹. Досліджуючи державний устрій Закарпаття наприкінці 30-х років, С. Віднянський ґрунтовно дослідив власне саму проблему самовизначення і розв'язання питання про державну незалежність

Календар «Просвіти» на 1994 рік. С. 62.

⁶⁸ Віднянський С. Карпатська Україна як етап українського державотворення. *Український історичний журнал*. 2019. № 2. С. 67–93.

⁶⁹ Віднянський С. Політичні процеси в Закарпатті. Політична історія України. XX ст. У 6 т. / Редкол. І. Ф. Курас (голова) та ін. Т. 5: Українці за межами УРСР (1918–1940). Керівник тому В. П. Троцинський. К.: Генеза, 2003. С. 621–694; Віднянський С. Політичний рух на Буковині та Закарпатті. *Україна: політична історія. XX – початок XXI ст.* / Редрада: В. М. Литвин (голова) та ін. Редкол.: В. А. Смолій, Ю. А. Левенець (співголови) та ін. К.: Парламентське вид-во, 2007. С. 616–662; Віднянський С. Державний устрій Підкарпатської Русі – Карпатської України. *Історія державної служби в Україні: У п'яти томах. Т. 2* / Відповідальні редактори: Т. В. Мотренко, В. А. Смолій. К.: Ніка-Центр, 2009. С. 33–96.

краю; державно-правове становище Підкарпатської Русі в Чехословацькій республіці; розбудову політичних партій та їх участь у парламентських виборах; простежив еволюцію політичного розвитку краю від здобуття автономії до проголошення незалежності Карпатської України. Значну увагу С. Віднянський звернув на місце Карпатської України серед країн Центрально-Східної Європи, празький період в житті й політичній діяльності Августина Волошина, його потуг щодо перенесення Українського вільного університету з Праги до Хусту⁷⁰. Йдеться в працях історика також про античехословацьку та антиукраїнську діяльність угорської агентури напередодні Другої світової війни⁷¹. Карпатську Україну як етап українського державотворення С. Віднянський висвітлив на міжнародній науковій конференції, присвяченій 80-річчю проголошення її незалежності (14–15 березня 2019 р.)⁷². Ґрунтовно досліджені вченим політичні процеси на Закарпатті між двома світовими війнами: Конституція ЧСР і формування та діяльність нових державних і політичних структур; радикалізація громадсько-політичного життя навколо питань національно-культурного розвитку та реалізації автономних прав Підкарпатської Русі; різноманітні політичні аспекти Карпато-Української державності⁷³. Перу С. Віднянського належать численні біографічні нариси про

⁷⁰ Вегеш М., Віднянський С. Українська еміграція в країнах Центральної і Східної Європи і Карпатська Україна (1938–1939 рр.). *Повернення культурного надбання України: проблеми, завдання, перспективи: Матеріали науково-практичної конференції «Симон Наріжний та українська еміграція 20–30-х рр. ХХ ст. у Празі»* (Полтава, жовтень 1998 р.) / Національна комісія з питань повернення в Україну культурних цінностей, Інститут історії України НАН України. Київ, 1999. С. 136–151; Вегеш М., Віднянський С. Країни Центрально-Східної Європи та українське питання (1918–1939) / Національна Академія Наук України, Інститут історії України, Ужгородський державний університет. Київ – Ужгород, 1998. 257 с.; Віднянський С.В. Культурно-освітня і наукова діяльність української еміграції в Чехо-Словаччині: Український вільний університет (1921–1945 рр.). К., 1994; Віднянський С.В. Українське питання в міжвоєнній Чехословаччині. Автореферат дисертації... доктора іст. наук. К., 1997.

⁷¹ Вегеш М., Віднянський С. Антиукраїнська і античеська діяльність угорських агентів у Карпатській Україні наприкінці 30-х років. *Сучасність*. 1998. №6. С. 78–84.

⁷² Віднянський С. Карпатська Україна як етап українського державотворення. *Карпатська Україна – незалежна держава*. Матеріали Міжнародної наукової конференції, присвяченої Незалежності Карпатської України (м. Ужгород, 14–15 березня 2019 року) / Вступне слово В. Смоланки; Редкол.: М. Вегеш (голова), С. Віднянський, М. Лендєл, О. Пагіря, М. Токар, С. Федака (члени редкол.). Ужгород: видавництво ПП «АУТДОР-ШАРК», 2019. С. 96–111.

⁷³ Віднянський С. Політичні процеси в Закарпатті. *Політична історія України. ХХ ст.; У 6 т.* / Редкол. І. Ф. Курас (голова) та ін. Т. 5: Українці за межами УРСР (1918–1940). Керівник тому В. П. Трошинський. К.: Генеза, 2003. С. 621–694.

А. Волошина та інших визначних представників закарпатської політичної еліти першої половини ХХ ст.⁷⁴

Аспекти соціально-економічного та культурного розвитку Карпатської України досліджували М. Болдижар⁷⁵, В. Міщанин⁷⁶, М. Тиводар⁷⁷, М. Вегеш⁷⁸, В. Гомоннай⁷⁹, Д. Данилюк і М. Кляп⁸⁰,

⁷⁴ Віднянський С. Уряди Карпатської України (1938–1939 рр.). *Уряди України у ХХ ст.*: науково-документальне видання / Відп. ред. В.М.Литвин. К.: Наукова думка, 2001. С. 273–289; Віднянський С. Бродій Андрій Іванович. *Уряди України у ХХ ст.*: науково-документальне видання / Відп. ред. В.М.Литвин. К.: Наукова думка, 2001. С. 290–292; Віднянський С. Волошин Августин Іванович. *Уряди України у ХХ ст.*: науково-документальне видання / Відп. ред. В.М.Литвин. К.: Наукова думка, 2001. С. 293–298; Віднянський С. Документи. *Уряди України у ХХ ст.*: науково-документальне видання / Відп. ред. В.М.Литвин. К.: Наукова думка, 2001. С. 299–302; Вегеш М., Віднянський С. Волошин Августин (1874–1945). *Малий словник історії України* / Мініст. освіти України; [Редколег.: В.Смолій, С.Кульчицький, О.Майборода та ін.]. Київ: Либідь, 1997. С. 97–98; Вегеш М., Віднянський С. Волошин Августин Іванович. *Енциклопедія історії України: В 5 т.* / Редкол.: В.А.Смолій (голова) та ін. К.: Наукова думка, 2003. С. 626–627; Вегеш М., Віднянський С. Карпатська Січ. *Малий словник історії України* / Мініст. освіти України; [Редколег.: В.Смолій, С.Кульчицький, О.Майборода та ін.]. Київ: Либідь, 1997. С. 184; Вегеш М., Віднянський С. Карпатська Україна. *Малий словник історії України* / Мініст. освіти України; [Редколег.: В.Смолій, С.Кульчицький, О.Майборода та ін.]. Київ: Либідь, 1997. С. 184; Вегеш М., Віднянський С. Ревай Федір. *Малий словник історії України* / Мініст. освіти України; [Редколег.: В.Смолій, С.Кульчицький, О.Майборода та ін.]. Київ: Либідь, 1997. С. 334; Вегеш М., Віднянський С. Ревай Юліян. *Малий словник історії України* / Мініст. освіти України; [Редколег.: В.Смолій, С.Кульчицький, О.Майборода та ін.]. Київ: Либідь, 1997. С. 334–335.

⁷⁵ Болдижар М. Закарпаття між двома світовими війнами. Ужгород, 1993; Болдижар М. Закарпаття між двома світовими війнами. Частина 2. Ужгород, 1996; Болдижар М. Карпатська Україна. *Хуст над Тисою*. Ужгород: Карпати, 1992. С. 30–38; Болдижар М. Про деякі народногосподарські можливості Карпатської України. *Тези доповідей наукової конференції «Суспільно-політичні відносини на Закарпатті в 20–30-х рр. ХХ ст.»*. Ужгород, 1992. С. 29–33; Болдижар М. Про статус Закарпаття: історичні факти і домисли. *Закарпаття в складі Чехословаччини: Проблеми відродження і національного розвитку*: Доповіді наукового семінару, присвяченого 80-й річниці утворення Чехословаччини. 28 жовтня 1998 р. Ужгород, 1999. С. 23–24.

⁷⁶ Міщанин В. Промисловість Карпатської України (За матеріалами урядової газети «Нова свобода»). *Молодь – Україні* (Наукові записки молодих учених Ужгородського державного університету). Т.4. С. 92–107.

⁷⁷ Тиводар М. Ужгород між двома світовими війнами (1919–1944). *Історія Ужгорода*. Ужгород, 1993. С. 102–159.

⁷⁸ Вегеш М. Карпатська Україна (1938–1939): соціально-економічний і політичний розвиток. Ужгород, 1993.

⁷⁹ Гомоннай В.В. Антологія педагогічної думки Закарпаття (XIX–XX ст.). Ужгород: Закарпаття, 1992.

⁸⁰ Данилюк Д.Д., Кляп М.І. Розвиток науки в Закарпатті в 20–30-х рр. *Нариси історії Закарпаття*. Т.ІІ. (1918–1945). Ужгород, 1995. С. 361–372.

В. Зілгалов⁸¹, І. Ліхтей⁸², М. Палінчак⁸³, П. Федака⁸⁴, І. Хланта⁸⁵, О. Хланта⁸⁶, Н. Бенько⁸⁷ та ін. Досліджуючи соціально-економічне становище Закарпаття після рішень Віденського арбітражу, вітчизняні дослідники довели, що воно значно погіршилось. М. Болдижар зробив аналіз різних груп населення за родом занять. Ці дані дозволили М. Болдижару «конкретніше аналізувати специфіку трудових ресурсів і їх потенційні можливості у розбудові народногосподарського комплексу краю»⁸⁸. Серйозні втрати мали всі основні галузі народного господарства, перш за все, транспорт і зв'язок, мінімальними були й ресурси краю в сільському господарстві. Вчений констатував, що найбільші надії уряд покладав на розвиток лісового господарства і соледобування.

Незважаючи на складність міжнародного становища і негативний вплив рішень Віденського арбітражу, продовжували розвиватися промисловість, сільське господарство і торгівля Карпатської України. Фактично, тільки лісове господарство і видобуток солі продовжували

⁸¹ Зілгалов В. Український вільний університет у Празі і Карпатська Україна. *Тези III-ої народознавчої науково-практичної конференції, присвяченої 100-річчю від дня народження О.Маркуша*. 25–26 жовтня 1991 р. Хуст, 1991. С. 49–51; Зілгалов В. Український вільний університет у Празі і Карпатська Україна. *Культура Українських Карпат: традиції і сучасність*. Матеріали міжнародної наукової конференції (Ужгород, 1–4 вересня 1993 року). Ужгород: МПП «Гражда», 1994. С. 155–161.

⁸² Ліхтей І. Єпископ Діонісій Наряді і Карпатська Україна (листопад 1938 – березень 1939). *Дзвони*. 1995. Ч.4. С. 4–5.

⁸³ Палінчак М. Державно-церковні відносини на Закарпатті та в Східній Словаччині в 20 – середині 30-х років XX століття. Ужгород, 1996; Палінчак М.М., Болдижар М.М. Релігія і церква на Закарпатті в 20–30-х рр. *Нариси історії Закарпаття*. Т.2. Ужгород, 1995. С. 436–447.

⁸⁴ Федака П. Нарис історії товариства «Просвіта» Карпатської Русі-України (1920–1939). Ужгород, 1991; Федака П. Правда про Народний Дім товариства «Просвіта». Ужгород, 1992; Федака П. Роль і значення товариства «Просвіта» в національно-культурному відродженні закарпатських українців. *Науковий збірник Товариства «Просвіта» в Ужгороді*. Річник I (XV). Ужгород, 1996. С. 12–20; Федака П. Формування національної свідомості закарпатських українців у міжвоєнному двадцятиріччі (1920–1939). *Науковий збірник Товариства «Просвіта» в Ужгороді*. Річник IV (XVIII). Ужгород, 2000. С. 6–13.

⁸⁵ Хланта І.В. Літературне Закарпаття у XX столітті. Бібліографічний покажчик. Ужгород: Закарпаття, 1995.

⁸⁶ Хланта О. Деякі питання керівництва Мукачівською єпархією православної церкви в Закарпатській Україні у 1939–1944 рр. *Науковий збірник Краснавицького музею*. Випуск 2. С. 103–119.

⁸⁷ Бенько Н. Міжконфесійні відносини на Закарпатті в політичних подіях 1938–1949 рр. *Науковий збірник Закарпатського краєзнавчого музею*. Випуск II. Ужгород, 1996. С. 103–119.

⁸⁸ Болдижар М. Закарпаття між двома світовими війнами. Ужгород, 1993. С. 101.

залишатися прибутковими галузями промисловості. Саме ліс повинен був становити переважну частку закарпатського експорту за кордон. Робилися спроби реорганізувати і централізувати лісове господарство, провести його націоналізацію⁸⁹. Певне місце у структурі промислового виробництва посідали підприємства хімічної промисловості, в розвиток яких робилися спроби залучити іноземний капітал. Немаловажну роль в реалізації державних планів Карпатської України відводилися розвитку електрифікації, харчової промисловості.

Українськими істориками зроблено аналіз життєвого рівня закарпатських українців, акцентується на головних завданнях уряду Карпатської України восени 1938 р., які полягали передусім у забезпеченні народу продуктами харчування. Були скасовані окремі податки, виділені додаткові кошти⁹⁰. Дається аналіз розвитку медицини, страхування населення, боротьби уряду з безробіттям та інфляцією. Використаний дослідниками джерельний матеріал дає підставу вважати, що автономна держава не мала можливості нормально функціонувати.

Після Віденського арбітражу уряд Карпатської України змушений був перенести столицю з Ужгорода в Хуст. М. Болдичар вважає, що на початку 1939 р. його населення досягло 30 тис. чоловік⁹¹. Уряд Карпатської України, продовжуючи наївно вірити обіцянкам Гітлера захистити цей маленький клапчик української землі, розробив проекти розбудови Хуста. Це викликало щирі підтримку українців, які проживали в різних країнах світу. У працях вітчизняних істориків наводяться конкретні факти з цього приводу⁹². Економічне життя Ужгорода дослідив М. Тиводар. За його підрахунками в 30-х роках в Ужгороді нараховувалось 18 тис. працездатного населення, а з окупацією міста угорськими військами його покинуло 7376 чоловік, переважно урядовців і технічної інтелігенції чеської, словацької і української народності⁹³.

Сільське господарство Карпатської України теж уповільнило темпи свого розвитку після рішень Віденського арбітражу, адже від

⁸⁹ Вегеш М.М. Карпатська Україна в 1938–1939 рр.: соціально-економічні і політичні аспекти. Автореферат дисертації... канд. іст. наук. Ужгород, 1994.

⁹⁰ Вегеш М. Карпатська Україна (1938–1939): соціально-економічний і політичний розвиток. Ужгород, 1993. С. 29–36.

⁹¹ Болдичар М. Закарпаття між двома світовими війнами. Ужгород, 1993. С. 102.

⁹² Вегеш М.М. Хуст – нова столиця Карпатської України. Актуальні проблеми розвитку міст та міського самоврядування: історія і сучасність. Тези міжнародної науково-практичної конференції. Рівне, 1993. С. 160.

⁹³ Тиводар М. Ужгород між двома світовими війнами (1919–1944). Історія Ужгорода. Ужгород, 1993. С. 125.

краю до Угорщини відійшли найбільш родючі землі півдня країни, що різко погіршило продовольчу ситуацію. Однак, вважають дослідники, Закарпаття ще до 2 листопада 1938 р. відчувало продовольчу кризу. Головним завданням уряду Карпатської України було прогнати населення. Неспроможність вирішити цю проблему власними силами змусила А. Волошина шукати допомоги за кордоном. У працях українських істориків досліджено економічні переговори уряду Карпатської України з Німеччиною та Румунією, внаслідок яких почалися поставки кукурудзи, бартерний обмін закарпатських лісу і солі на продукти продовольства і промислові товари⁹⁴.

Хоча вітчизняними істориками не написано спеціальних робіт з проблем культурного розвитку краю в 1938–1939 рр., однак дані питання неодноразово ними піднімалися. П. Федака детально дослідив діяльність товариства «Просвіта», яке відіграло чи не вирішальну роль у національному самоусвідомленні українців Закарпаття. Проаналізувавши наукову, видавничу і виховну діяльність названого товариства, дослідник підсумував, що «без щоденної самовідданої праці просвітян, їх невичерпних і невтомних зусиль в утвердженні і поширенні поміж широкими верствами суспільності національної свідомості ми не мали б ні тріумфальних виборів до Сойму Карпатської України 12 лютого 1939 р., ні безприкладного в історії засідання Сойму Карпатської України 15 березня 1939 р., ні повторення карпатськими січовиками і студентською молоддю героїзму і трагедії Крут – на Красному полі під Хустом та в інших місцевостях Карпатської України, ні чисельної молодшої порослі, яка пізніше у важких умовах мадярського, а відтак тоталітарного комуністичного режимів на материнській землі та в країнах поселення українців у всьому світі усіма доступними засобами боролась за майбутнє України, за її незалежність і соборність»⁹⁵. Погоджуючись з такою оцінкою ролі товариства «Просвіта», необхідно також відзначити, що в 1938–1939 рр. його члени почали діяти менш активно, що пояснювалось багатьма факторами соціально-економічного і політичного плану⁹⁶.

⁹⁴ Вегеш М. М. Карпатська Україна 1938–1939 років у загальноєвропейському історичному контексті: У 2-х томах. Ужгород, 1997. Т.1.; Вегеш М., Марина В. Румунія і Карпатська Україна (Особливості політичного розвитку і співробітництва). *Карпатська Україна і Августин Волошин. Матеріали міжнародної наукової конференції*. Ужгород, 1995. С. 61–69; Марина В.В. Румуни Закарпаття: проблеми історії та етнокультурного розвитку. Автореферат дисертації... канд. іст. наук. Ужгород, 1995.

⁹⁵ Федака П. Роль і значення товариства «Просвіта» в національно-культурному відродженні закарпатських українців. *Науковий збірник Товариства «Просвіта» в Ужгороді*. Річник I (XV). Ужгород, 1996. С. 17.

⁹⁶ Вегеш М.М., Турияниця В.В. У вінок шани і визнання. Ужгород, 1995. С. 13–19.

Розвиток освіти Закарпаття знаходився в центрі уваги В. Гомоннай, М. Кляп, В. Зілгалова, С. Віднянського та інших істориків і педагогів. Дослідниця М. Кляп відзначила, що в 1938 р. на Закарпатті нараховувалось 803 народні школи, тобто в 3 рази більше, ніж в 1920 р. Різко зростала кількість гімназій, семінарій тощо. Автор наводить цікавий статистичний матеріал про розвиток шкільної освіти в середовищі національних меншин краю. Дослідниця високо оцінила внесок у розвиток педагогіки краю А. Волошина, Ф. Потушняка, Ю. Боршоша-Кум'ятського, О. Маркуша, піддаючи критиці твердження окремих вчених, що провідні кадри в освіті Закарпаття становили прищельці. На глибоке переконання М. Кляп, «основу складали місцеві педагоги, корінні жителі краю»⁹⁷. Розвиток шкільної освіти серед національних меншин Карпатської України досліджували Г. Павленко, В. Марина, Ф. Куля⁹⁸. Після окупації краю Угорщиною в березні 1939 р., «школи національних меншин, в тому числі і німецькі, закрились»⁹⁹. В. Гомоннай вважає, що з приходом гортистів, «докладались максимальні зусилля, щоб змадяризувати і фашизувати українську цивільну молодь»¹⁰⁰. В. Гомоннай розглянув педагогічні погляди О. Маркуша, Ю. Боршоша-Кум'ятського, А. Волошина, діяльність яких припадає на період існування Карпатської України.

В часи існування Карпатської України уряд, очолюваний А. Волошином, неодноразово піднімав питання про перенесення Українського вільного університету з Праги в Хуст. До речі, між відомими культурними діячами краю і вченими УВУ протягом десятиліть існували тісні стосунки. Їх вивченням займалися С. Віднянський, В. Пагіря, В. Зілгалов та ін.¹⁰¹. В. Зілгалов описав діяльність О. Ольжича,

⁹⁷ Кляп М.І. Освіта в Закарпатті в 20–30-х рр. *Нариси історії Закарпаття*. Т. 2. Ужгород, 1995. С. 359.

⁹⁸ Кули Ф. Між державами Європи: (Німецькомовна історіографія про Україну і Закарпаття). *Карпатський край*. 1996. №5–7. С. 51–52; Куля Ф. Погляд із Берліна (Аксель Шмідт і його книга «Україна. Країна майбутнього»). *Карпатський край*. 1995. №9–12. С. 82–83; Марина В.В. Румуни Закарпаття: проблеми історії та етнокультурного розвитку. Автореферат дисертації... канд. іст. наук. Ужгород, 1995; Павленко Г.В. Діячі історії, науки і культури Закарпаття. Малий енциклопедичний словник /270 біо-бібліографій, видання друге, доповнене і перероблене. Ужгород, 1999; Павленко Г.В. Німці на Закарпатті. Ужгород, 1995.

⁹⁹ Павленко Г.В. Німці на Закарпатті. Ужгород, 1995. С. 54.

¹⁰⁰ Гомоннай В.В. Антологія педагогічної думки Закарпаття (XIX–XX ст.). Ужгород: Закарпаття, 1992. С. 31–32.

¹⁰¹ Віднянський С.В. Культурно-освітня і наукова діяльність української еміграції в Чехо-Словаччині: Український вільний університет (1921–1945 рр.). К., 1994; Віднянський С.В. Українське питання в міжвоєнній Чехословаччині. Автореферат

О. Блестіва, Р. Голяна, В. Старосольського, які у свій час студіювали в УВУ і внесли вагомий вклад у розбудову Карпатської України¹⁰². Інститут історії України Національної Академії Наук України видав монографію С. В. Віднянського «Культурно-освітня і наукова діяльність української еміграції в Чехословаччині: Український вільний університет (1921–1945 рр.)». Чіткими і розважливими є висновки автора монографії. «Український вільний університет, – пише С. В. Віднянський, – був заснований насамперед з огляду на потреби міжвоєнної еміграції і діяльність за межами рідного краю його керівництво вважало тимчасовою, готове у будь-який сприятливий момент переїхати на українську землю, туди, де він найбільше потрібний. Але сталося так, що протягом майже чверті століття (1921–1945 рр.) місцем його перебування стала Прага, де він тривалий час лишився єдиним українським університетом у світі, хоч і недержавним, приватним, але вільною всеукраїнською вищою школою і водночас науковою установою. З початку діяльності в Празі УВУ перебував у центрі культурно-наукового життя української еміграції в Чехословаччині»¹⁰³. Необхідно погодитися з висновком автора, що «УВУ успішно виконав поставлені на нього завдання, здобув авторитет й міжнародне визнання»¹⁰⁴.

Літературні процеси в Карпатській Україні досліджували М. Кляп, І. Хланта, О. Мишанич¹⁰⁵. Названими авторами висвітлено творчість В. Гренджі-Донського, Ю. Боршоша-Кум'ятського, А. Патруса-Карпатського, С. Сабола (Зореслава), О. Маркуша, Л. Дем'яна, Ф. Потуш-

дисертації... доктора іст. наук. К., 1997; Зілгалов В. Український вільний університет у Празі і Карпатська Україна. *Тези III-ої народознавчої науково-практичної конференції, присвяченої 100-річчю від дня народження О. Маркуша*, 25–26 жовтня 1991 р. Хуст, 1991. С. 49–51; Зілгалов В. Український вільний університет у Празі і Карпатська Україна. *Культура Українських Карпат: традиції і сучасність*. Матеріали міжнародної наукової конференції (Ужгород, 1–4 вересня 1993 року). Ужгород: МПП «Гражда», 1994. С. 155–161; Пагіря В. «Я світ узрів під Бескидом...»: сторінки історії. Ужгород: Карпати, 1993. С. 210–213.

¹⁰² Зілгалов В. Український вільний університет у Празі і Карпатська Україна. *Культура Українських Карпат: традиції і сучасність*. Матеріали міжнародної наукової конференції (Ужгород, 1–4 вересня 1993 року). Ужгород: МПП «Гражда», 1994. С. 161.

¹⁰³ Там само. С. 67–68.

¹⁰⁴ Там само. С. 68.

¹⁰⁵ Вегеш М.М., Кляп М.І. Література Закарпаття в 20–30-х роках. *Нариси історії Закарпаття*. Т. II. Ужгород, 1995. С. 373–384; Мишанич О. Карпати нас не розлучать: Літературно-критичні статті і дослідження. Ужгород: Срібна земля, 1993; Хланта І.В. Літературне Закарпаття у XX столітті. Бібліографічний покажчик. Ужгород: Закарпаття, 1995.

няка, Ф. Могіша, М. Рішка, І. Ірлявського, О. Ольжича та ін. Зверталася увага на перебування в краї наприкінці 30-х років і вказано на великий вплив на літературне життя Закарпаття О. Олесь, У. Самчука, С. Черкасенка, Ю. Горліса-Горського, Є. Маланюка, М. Аркаса, М. Чирського, М. Михалевича. Ужгородські вчені Д. Данилюк і М. Кляп досліджували розвиток науки в Закарпатті¹⁰⁶, І. Ліхтей – періодичну пресу¹⁰⁷, І. Ліхтей, В. Керецман і Н. Керецман – діяльність громадських організацій¹⁰⁸, І. Поп¹⁰⁹ та М. Тиводар¹¹⁰ – будівництво та архітектуру. Окремі аспекти релігійного життя в Карпатській Україні піднімали у своїх працях М. Палінчак, М. Болдижар, І. Ліхтей, К. Панас, О. Хланта, Н. Бенько¹¹¹. Знаходилися в центрі уваги дослідників взаємовідносини А. Волошина і митрополита А. Шептицького¹¹².

Найповніше вітчизняними дослідниками вивчена проблематика внутрішньополітичного становища Карпатської України з жовтня 1938 р. до середини березня 1939 р. В центрі уваги українських істориків знаходилися такі питання, як 1) боротьба різних політичних сил за автономні права і прихід до влади першого автономного уряду А. Бродія; 2) заміна кабінету А. Бродія автономним урядом А. Волошина; 3) політична діяльність А. Волошина в 1938-1939 рр.; 4) політичні партії та об'єднання часів Карпатської України; 5) вибори до Союму Карпатської України та оцінка рішень першого українського парламенту в краї; 6) виникнення і діяльність Карпатської Січі; 7) ОУН і Карпатська Україна; 8) вплив на внутрішнє становище краю нападів

¹⁰⁶ Данилюк Д.Д., Кляп М.І. Розвиток науки в Закарпатті в 20–30-х рр. *Нариси історії Закарпаття*. Т.ІІ (1918–1945). Ужгород, 1995. С. 361–372.

¹⁰⁷ Ліхтей І.М. Періодична преса Закарпаття 20–30-х рр. *Нариси історії Закарпаття*. Т. ІІ (1918–1945). Ужгород, 1995. С. 403–413.

¹⁰⁸ Ліхтей І.М., Керецман В.Ю., Керецман Н.П. Діяльність громадських організацій. *Нариси історії Закарпаття*. Т.ІІ (1918–1945). Ужгород, 1995. С. 413–429.

¹⁰⁹ Поп І.І. Будівництво та архітектура в Закарпатті в 1919–1939 рр. *Нариси історії Закарпаття*. Т.2. Ужгород, 1995. С. 448–461.

¹¹⁰ Тиводар М. Ужгород між двома світовими війнами (1919–1944). *Історія Ужгорода*. Ужгород, 1993. С. 142–159.

¹¹¹ Палінчак М. Державно-церковні відносини на Закарпатті та в Східній Словаччині в 20 – середині 30-х років ХХ століття. Ужгород, 1996; Палінчак М.М., Болдижар М.М. Релігія і церква на Закарпатті в 20–30-х рр. *Нариси історії Закарпаття*. Т.2. Ужгород, 1995. С. 436–447; Ліхтей І. Єпископ Діонісій Наряді і Карпатська Україна (листопад 1938 – березень 1939). *Дівоши*. 1995. Ч.4. С. 4–5; Бенько Н. Міжконфесійні відносини на Закарпатті в політичних подіях 1938–1949 рр. *Науковий збірник Закарпатського краєзнавчого музею*. Випуск ІІ. Ужгород, 1996. С. 103–119; Панас К. Історія Української Церкви. Львів, 1992.

¹¹² Басараб В. І., Вегеш М. М. Життя і помисли митрополита Андрея Шептицького. Ужгород, 2003.

угорських і польських терористів, античеська і антиукраїнська діяльність проугорської «п'ятої колонії»; 9) участь українців Східної Галичини в розбудові Карпатської України; 10) оцінка подій 13–14 березня 1939 р.; 11) матеріальна і моральна підтримка уряду Карпатської України світовою громадськістю; 12) оборонні бої карпатських січовиків, репресії гортистів проти місцевого населення, становище біженців з Карпатської України, діяльність уряду в еміграції; 13) історичні події Карпатської України; 14) преса про Карпатську Україну; 15) Карпатська Україна і ідеологія політичного русинства.

Наприкінці 30-х років українці Закарпаття нарешті здобули автономні права. Аналізуючи розгортання політичних подій 1938–1939 рр. у Карпатській Україні, М. Болдижар зробив висновок, що «вони розгорталися надзвичайно швидко і бурхливо. У боротьбі за надання давно обіцяної автономії особливу активність проявили політичні партії «руського» та «українського» напрямів, і ця боротьба завершилася певними політичними наслідками: такої автономії було досягнуто»¹¹³. Такий висновок автора слід розцінювати як зовсім новий підхід до вивчення політичних сил, які спричинилися до здобуття краєм автономних прав. Якщо радянська історіографія приписувала цю перемогу виключно закарпатським комуністам, то зарубіжна – місцевим націоналістам на чолі з А. Волошином. Обидва вищеназвані твердження не можуть вважатися достовірними, а є неповними і однобічними.

М. Болдижар і В. Лемак детально зупинилися на зусиллях представників американських русинів об'єднати обидві народні ради – русофільську і українську (травень 1938 р.), що незабаром і було зроблено. Значного успіху в цьому відношенні було досягнуто в червні 1938 р., коли об'єдналися в один блок аграрна партія і Автономно-Землеробський Союз. Необхідно погодитися з твердженням істориків, що «консолідація найвпливовіших політичних партій краю мала велике значення для досягнення автономії»¹¹⁴. Після цілого ряду переговорів, 21 вересня 1938 р. вперше у Підкарпатській Русі представники обох орієнтацій підписали спільну декларацію з вимогою автономних прав. 8 жовтня 1938 р. із представників обох орієнтацій була створена Народна Рада Карпатської Русі, а 11 жовтня перший автономний уряд очолив А. Бродій. Його діяльність знаходилася в центрі уваги М. Болдижара, В. Лемака, В. Ганчина, В. Разгулова, В. Худанича,

¹¹³ Болдижар М. Закарпаття між двома світовими війнами. Ужгород, 1993. С. 86.

¹¹⁴ Болдижар М., Лемак В. Американські русини і Карпатська Україна в 1938–1939 роках. *Тези доповідей наукової конференції «Суспільно-політичні відносини на Закарпатті в 20–30-х рр. XX ст.»*. Ужгород, 1992. С. 39–41.

В. Боднара, Б. Якимовича та ін.¹¹⁵. Якщо В. Разгулов ідеалізує А. Бродія, зображуючи його захисником інтересів корінного населення, то переважна більшість істориків однозначно вважає прем'єра Підкарпатської Русі платним агентом Угорщини, який працював на її розвідку під псевдонімом «Берталон». В. Лемак відзначав, що А. Бродій «намагався поєднати питання про чехословацько-угорський кордон із питанням регулювання русинсько-словацького кордону і вимагав одночасного вирішення їх: мовляв, якщо ви все-таки віддаєте частину Підкарпатської Русі, то поверніть нам те, що забрали у 1919 році, тобто заселену русинами Пряшівщину. Інакше, заявив він, ми проведемо плебісцит під міжнародним контролем»¹¹⁶. В. Лемак вважає, що саме запланований А. Бродієм плебісцит став головною причиною його арешту 26 жовтня 1938 р. В. Худанич і В. Боднар притримуються думки, що арешт А. Бродія був пов'язаний з постійним використанням гасел автономії, з допомогою яких той намагався розчленувати Чехословаччину¹¹⁷. Архівні документи свідчать, що ідея проведення плебісциту з'явилася не в А. Бродія, а була запропонована йому угорським урядом. Виходячи з цього, вважаємо, що необхідно погодитися з твердженням В. Худанича, В. Боднара та ряду інших дослідників.

Призначення А. Волошина прем'єр-міністром та діяльність очолюваного ним уряду досить повно висвітлені в працях вітчизняних істориків. Проте, вчені, нерідко переслідуючи не стільки наукові, як політичні цілі, по-різному оцінюють його. На думку М. Болдижара, на призначення А. Волошина прем'єр-міністром мали вплив ряд факто-

¹¹⁵ Болдижар М. Закарпаття між двома світовими війнами. Ужгород, 1993; Болдижар М. М. Краю мій рідний: Науково-популярні нариси з історії Закарпаття. Ужгород: Госпрозрахунковий ред.-вид. відділ комітету інформації, 1998; Болдижар М. М., Лемак В. В. Проголошення автономії. Формування і діяльність уряду А. Бродія. *Нариси історії Закарпаття. Ужгород: Вид-во «Закарпаття», 1995, Т. II. (1918–1945). С. 274–283; Ганчин В. Автономістичні тенденції на Закарпатті в XIX і XX ст. Українські Карпати: етнос, історія, культура. Матеріали міжнародної наукової конференції. Ужгород, 1993. С. 145–153; Разгулов В. Дело №148423. *Карпатская панорама*. 1995. 20 января, 26 сентября, 30 августа; Худанич В. І., Боднар В. І. Карпатська Україна в 1938–1939 рр. *Тези доповідей наукової конференції «Суспільно-політичні відносини на Закарпатті в 20–30-х рр. XX ст.»*. Ужгород, 1992. С. 122–123; Якимович Б. Драма Карпатської України. *Дзвін*. 1990. №11; Якимович Б. Карпатська Україна та її Збройні Сили – Карпатська Січ (1938–1939 рр.). *Шляхом перемоги*. 1993. 13 березня.*

¹¹⁶ Лемак В. Формування і діяльність уряду Андрія Бродія (жовтень 1938 р.). *Молодь – Україні* (Наукові записки молодих учених Ужгородського державного університету). Т. 4. С. 81–91.

¹¹⁷ Худанич В. І., Боднар В. І. Карпатська Україна в 1938–1939 рр. *Тези доповідей наукової конференції «Суспільно-політичні відносини на Закарпатті в 20–30-х рр. XX ст.»*. Ужгород, 1992. С. 124.

рів, зокрема, висока освіченість, прочехословацька орієнтація і підтримка цієї кандидатури прем'єром Словаччини Й. Тісо. Вважаємо, що думка Й. Тісо з цього питання не мала вирішального значення. Суть полягала в тому, що русофільський напрям в особі А. Бродія і С. Фенцика себе не оправдав, а єдиним сильним напрямом залишився український, який і уособлював А. Волошин. Тобто, його призначення прем'єр-міністром було закономірним. М. Болдижар, В. Худанич, В. Лемак та деякі інші дослідники вважають, що А. Волошин був яскравим представником українського напрямку, хоча і не висував через несприятливу міжнародну обстановку ідеї про возз'єднання краю з Україною.

Позитивно оцінюючи проукраїнську спрямованість уряду Волошина, історики відзначають, що сформувавши свій кабінет виключно з українських політичних діячів, прем'єр-міністр Карпатської України посилив проти себе опозицію в особі русофілів. Таке повне відхилення А. Волошина від досить масового руху, яким був русофільський, було неоправданим і помилковим¹¹⁸. Неоднозначно оцінюється орієнтація уряду А. Волошина на Німеччину. В. Галас та І. Поп твердять, що Німеччина була близька Карпатській Україні «по ідеї, духу і психології»¹¹⁹. І. Гранчак вважає, що А. Волошин «відображав потяг українського населення краю до свободи. Але його вимушена орієнтація на фашистську Німеччину все ж була помилковою»¹²⁰. М. Болдижар у своїй монографії «Закарпаття між двома світовими війнами» наводить резолюцію Всеамериканського Карпаторуського Народного Конгресу 11–12 лютого 1939 р., в якій було засуджено пронімецьку орієнтацію кабінету А. Волошина¹²¹. Вважаємо, що необхідно погодитися з твердженнями тих дослідників, які пишуть, що у 1938–1939 рр. «не було ні одного керівника європейської держави, який би не підтримував дипломатичних відносин з Гітлером. Не був винятком і Волошин»¹²².

У працях вітчизняних істориків дається неоднозначна оцінка підготовці і проведенню виборів до Союму Карпатської України.

¹¹⁸ Вегеш М.М. Карпатська Україна в 1938–1939 рр.: соціально-економічні і політичні аспекти. Автореферат дисертації... канд. іст. наук. Ужгород, 1994. С. 15.

¹¹⁹ Галас В., Поп І. Закарпаття в контексті політичної історії ХХ століття (Історіософські роздуми). Ужгород, 1995. С. 16.

¹²⁰ Гранчак І.М. Уроки існування Карпатської України. *Нариси історії Закарпаття*. Ужгород: Вид-во «Закарпаття», 1995. Т.ІІ. (1918–1945). Ужгород, 1995. С. 339.

¹²¹ Болдижар М. Закарпаття між двома світовими війнами. Ужгород, 1993.

¹²² Худанич В.І., Боднар В.І. Карпатська Україна в 1938–1939 рр. Тези доповідей наукової конференції «Суспільно-політичні відносини на Закарпатті в 20–30-х рр. ХХ ст.». Ужгород, 1992. С. 122–123.

Р. Офіцинський, вивчаючи листівки з часів Карпатської України, констатував, що починаючи з 1939 р. в Закарпатті точилася боротьба в усіх сферах суспільного життя. Особливо відзначалася «четверта влада» – преса. Проте важлива роль, окрім підривних видань, відводилась і наочній агітації – плакати, листівки, буклети, панно тощо. Тексти цих листівок були співзвучні терористичним акціям союзників – угорських і польських диверсантів 1938–1939 рр. Р. Офіцинський підкреслив, що «інтенсивно працював ідеологічний апарат і Карпатської України»¹²³. Українські дослідники довели, що листівкова пропаганда особливо посилилась напередодні виборів до Союму, адже «уряд доклав усіх зусиль, щоб за короткий час переконати населення в необхідності голосувати за УНО, хоча протилежної політичної сили не було, а вибори проходили на безальтернативній основі»¹²⁴.

Аналізуючи результати виборів до Союму Карпатської України 12 лютого 1939 р., М. Болдижар пише, що вони «пройшли на задовільному рівні» і їх наслідки «можна вважати достовірними»¹²⁵. В іншому місці цей же автор робить протилежний висновок: «вибори до Союму Карпатської України... були проведені з цілим рядом юридичних порушень, а їх результати – фальсифіковані»¹²⁶. В. Лемак вважає, що вибори «вперше в краї після приєднання до Чехословаччини з форми демократичного волевиявлення перетворилися у відвертий політичний фарс. Особливо яскраво про це свідчить той факт, що в 187 населених пунктах Закарпаття були підняті білі прапори – в тих селах, за повідомленням властей, 98% голосуючих підтримали УНО». Інакше і не могло бути, твердить автор, бо «за кілька днів до виборів усі виборчі комісари були викликані до окружних секретаріатів УНО, де отримували усні інструкції щодо проведення намічених заходів 12 лютого». В. Лемак змушений був визнати, що архівних підтверджень його думки не існує, бо «протоколи цих нарад не велися»¹²⁷. Дослідник повністю довіряє журналістській інформації, яка свого часу просочилася на сторінки закордонних видань. Ще відвертіше заявляє

¹²³ Офіцинський Р.А. Прелюдія осені 1944 року (Листівки часу Карпатської України). *Закарпатська Україна. Осінь 1944 року*. Матеріали наукової конференції, присвяченої 50-річчю визволення Закарпаття від фашизму та 50-річчю Першого з'їзду Народних комітетів Закарпатської України. С. 131.

¹²⁴ Вереш М. М. Карпатська Україна (1938–1939): соціально-економічний і політичний розвиток. Ужгород, 1993. С. 56.

¹²⁵ Болдижар М. Закарпаття між двома світовими війнами. Ужгород, 1993. С. 93.

¹²⁶ Там само. С. 127.

¹²⁷ Лемак В.В. Союм Карпатської України. Події березня 1939 р. *Нариси історії Закарпаття*. Т.2. Ужгород, 1995. С. 313.

В. Разгулов: «Вони (історичні факти – Авт.) переконливо говорять, що вибори в Сойм Карпатської України 12 лютого 1939 року були цілком сфабриковані. Депутати, які зібралися 15 березня 1939 року на першу сесію Сойму, не мали морального і юридичного права приймати доленосні рішення, які стосувалися інтересів всіх країн»¹²⁸.

Переважає більшість сучасних дослідників притримується протилежної думки. Позитивно оцінюючи наслідки голосування, В. Худанич і В. Боднар, разом з тим, відзначили, що «підготовка і сам хід виборів до Сойму не були демократичними, навпаки, була використана система тоталітарних держав, де у виборах виступала тільки одна партія. Чи потрібно було обмежувати опозицію? На нашу думку, демократія виграла б від того, якщо б у виборах взяла участь і опозиція, тим більше, що це не дуже зміцнило б співвідношення сил у самому парламенті. Виграш був би в тому, що перед світовою громадськістю був би продемонстрований демократизм новоствореної держави»¹²⁹.

Істориками також зроблені спроби з'ясувати причини відходу А. Волошина від демократії: «Важке внутрішньополітичне становище карпатського уряду, на яке одночасно впливали... внутрішні і зовнішні фактори, а також невпевненість А. Волошина у всебічній підтримці всього населення краю, змусили його піти на певне згортання демократичних процесів. Воно проявилось у забороненні всіх політичних партій і створенні єдиної партії – УНО, що свідчило про авторитарний характер влади у Карпатській Україні. Мали місце також закриття окремих видань, товариств, відкриття концтабору, до якого потрапляли як відкриті вороги, так й інакомислячі»¹³⁰. На нашу думку, відхід уряду А. Волошина від демократії пояснювався необхідністю створення оптимальних умов для консолідації всіх патріотичних сил Закарпаття і проведення соціально-економічних перетворень в краї. Грунтовні праці про діяльність окремих партій і об'єднань періоду Карпатської України опублікували М. Болдижар і Р. Офіцинський та ін.¹³¹. Згор-

¹²⁸ Разгулов В. Выборы в Сойм Карпатской Украины. *Карпаторусский вестник*. 1995. 19 января.

¹²⁹ Худанич В.І., Боднар В.Л. Карпатська Україна в 1938–1939 рр. Тези доповідей наукової конференції «Суспільно-політичні відносини на Закарпатті в 20–30-х рр. ХХ ст.». Ужгород, 1992. С. 126.

¹³⁰ Вегеш М.М. Карпатська Україна 1938–1939 років у загальноєвропейському історичному контексті: У 2-х томах. Ужгород, 1997. Т.І. С. 78.

¹³¹ Болдижар М. Закарпаття між двома світовими війнами. Ужгород, 1993; Болдижар М. Закарпаття між двома світовими війнами. Частина 2. Ужгород, 1996; Вони боронили Карпатську Україну: Нариси історії національно-визвольної боротьби закарпатських українців /М.М. Вегеш, М.В. Делеган, О.Д. Довганич та ін. [Відп. ред.

тання демократичних процесів знайшло своє відображення в працях М. Болдижара¹³², М. Вегеша¹³³, В. Лемака¹³⁴, В. Худанича і В. Боднара¹³⁵. Названі дослідники високо оцінили рішення Сойму Карпатської України 15 березня 1939 р., хоча відзначили, що вони мали більш символічне значення, ніж являлися свідченням реальної політики.

«Якщо б А. Волошин не проголосив незалежність Карпатської України, – відзначив І. Гранчак, – то угорські правителі могли оголосити її «нічийною територією» і захопити як колишні землі «св'ято-стефанської корони»¹³⁶. На думку М. Болдижара «боротьба за самостійність Карпатської України проходила в умовах гострої передвоєнної політичної кризи, а Закарпаття межувало з країнами, що мали до нього свої чіткі плани»¹³⁷. Історик вважає, що в боротьбі за незалежність нашого багатостраждального краю були окремі елементи тріумфу, – здобуття автономії, проголошення самостійності, – але значно більше на цьому було трагедії. Про перевагу трагедії над тріумфом писали В. Галас та І. Поп¹³⁸. Скептично відносячись до акта проголошення А. Волошином незалежності, названі історики, разом з тим, підкреслили, що «незважаючи на те, що суто національна державна ідея методично руйнувала і руйнує локальну самобутню закарпатську державність – вона несла в собі і позитивний заряд». Однак, В. Галас та І. Поп вдаються до політиканства, коли заявляють: «Закарпаття по крупинці збирало і збирає безцінний державотворчий досвід (мається на увазі

М.М.Вегеш]. Ужгород: Карпати, 2002; Офіційський Р.А. Закарпатський крайком КПЧ у 1939–1941 роках. *Молодь – Україні* (Наукові записки молодих учених Ужгородського державного університету). Т.4. С. 122–136; Офіційський Р.А. Парламентська діяльність угорських депутатів (1939–1944 рр.). *Молодь – Україні* (Наукові записки молодих учених Ужгородського державного університету). Т.3 Ужгород, 1994. С.117–137.

¹³² Болдижар М. Закарпаття між двома світовими війнами. Ужгород, 1993.

¹³³ Вегеш М. Карпатська Україна (1938–1939): соціально-економічний і політичний розвиток. Ужгород, 1993.

¹³⁴ Лемак В. Формування і діяльність уряду Андрія Бродія (жовтень 1938 р.). *Молодь – Україні* (Наукові записки молодих учених Ужгородського державного університету). Т.4. С. 81–91.

¹³⁵ Худанич В.І. Особливості формування політичної думки на Закарпатті напередодні Другої світової війни. *Політологічний вісник*; Матеріали Всеукраїнської наукової історичної конференції «Політична думка в Україні: минуле і сучасність». К., 1993. С. 25–27.

¹³⁶ Гранчак І.М. Уроки існування Карпатської України. *Нариси історії Закарпаття*. Ужгород: Вид-во «Закарпаття», 1995. Т.ІІ. (1918–1945). Ужгород, 1995. С. 337–348.

¹³⁷ Болдижар М. Закарпаття між двома світовими війнами. Ужгород, 1993. С. 96.

¹³⁸ Галас В., Поп І. Закарпаття в контексті політичної історії ХХ століття (Історіософські роздуми). Ужгород, 1995. С. 16.

і досвід Карпатської України – Авт.), який рано чи пізно неминуче реалізує в історичній перспективі». Автори звинувачують закарпатців у відсутності політичної волі, що виробило в них комплекс державної неповноцінності. Аргументовану критику таким антинауковим твердженням дав у своїх працях О. Мишанич¹³⁹. «Створення Карпатської України у 1939 р. з її законом про українську мову, – відзначав він, – було природним наслідком розвитку національної свідомості населення краю, що мав свої особливості і був виявом внутрішніх сил і бажання народу»¹⁴⁰. З такими міркуваннями необхідно погодитися.

Внутрішньополітичне життя Карпатської України ускладнювали постійні напади угорських і польських терористів, антиукраїнська і античеська діяльність проугорської «п'ятої колонії». Вітчизняними істориками опубліковано чимало праць з даної проблеми. Вони не тільки фіксують факти, але й наводять конкретні приклади організації урядом боротьби з терористами через посилення охорони кордонів, збільшення кількості прикордонників, формування відділів Карпатської Січі тощо. Висвітлюється робота місцевої поліції, яку очолював Ю. Білей, простежується її співробітництво з чехословацькими прикордонниками. Авторі праць аргументовано довели, що напади терористів, як і діяльність проугорських елементів, не припинялися аж до вторгнення угорських військ на територію краю в березні 1939 р.

Виникнення і діяльність Організації Народної Оборони Карпатська Січ досліджували В. Ганчин, М. Болдижар і В. Лемак, Ф. Попович, П. Годьмаш, В. Пагіря, В. Пальок, Ф. Фрідманський, О. Хланта, В. Худанич, Б. Якимович, М. Вегеш¹⁴¹. Названі автори висвітлили такі

¹³⁹ Мишанич О. «Карпаторусинство», його джерела й еволюція у XX ст. Дрогобич, 1992; Мишанич О. Від Підкарпатських русинів до закарпатських українців: Історико-літературний нарис. Ужгород: Карпати, 1991; Мишанич О. Ідейні витоки новітнього «карпаторусинства». *Мишанич О. Карпати нас не розлучать*: Літературно-критичні статті і дослідження. Ужгород: Срібна земля, 1993. С. 197–211; Мишанич О. Політичне русинство: що за ним: Науково-публіцистичні праці. Ужгород: Гражда, 1994.

¹⁴⁰ Мишанич О. Політичне русинство: що за ним: Науково-публіцистичні праці. Ужгород: Гражда, 1994. С. 11.

¹⁴¹ Болдижар М. Закарпаття між двома світовими війнами. Ужгород, 1993; Болдижар М. М. Краю мій рідний: Науково-популярні нариси з історії Закарпаття. Ужгород: Госпрозрахунковий ред.-вид. відділ комітету інформації, 1998; Вегеш М. До питання про виникнення та діяльність Організації Народної Оборони Карпатська Січ (1938–1939 рр.). *Науковий збірник Товариства «Просвіта» в Ужгороді*. Ужгород, 1996. Річник I (XV). Ужгород, 1996. С. 147–159; Вегеш М. Карпатська Січ: сторінки історії (1938–1939 рр.). Ужгород, 1996; Вони боронили Карпатську Україну: Нариси історії національно-визвольної боротьби закарпатських українців / М.М. Вегеш,

питання, як виникнення, кількісний склад і озброєння Карпатської Січі, боротьбу січовиків з угорськими і польськими терористами, участь Січі в захисті краю під час угорського вторгнення тощо. Разом з тим, відзначимо, що дослідники не притримуються спільної думки з цілого ряду питань. М. Болдижар і В. Лемак акцентують увагу на фактах активного втручання січовиків у справи уряду Карпатської України, організацію ними арештів, проведенні погромів та інших акцій¹⁴². Праця вищеназваних авторів побудована так, щоб із всієї суми джерел вибрати ті, які зображують діяльність січовиків у виключно непривабливому плані. Відкидаючи різноманітні спроби фальсифікації окремих сторінок історії Карпатської Січі, історики відзначають, що неможливо заперечити того факту, що саме вона першою в Європі дала бій фашизму, а саме тому імена карпатських січовиків навіки будуть вкарбовані в історію визвольних змагань українського народу за свою державність¹⁴³. Позитивно оцінюючи діяльність Карпатської Січі, українські історики намагалися також з'ясувати деякі дискусійні питання. Це, передусім, спроба січовиків захопити чеську зброю в ніч з 13 на 14 березня 1939 р., участь окремих керівників організації в підготовці змови проти уряду Карпатської України тощо¹⁴⁴. Дискусійними залишаються питання кількісного складу Карпатської Січі. З цього приводу наводяться різні цифри – від 2 до 10 тисяч чоловік¹⁴⁵.

Особливе місце серед праць про Карпатську Січ посідає ґрунтовна монографія О. Пагірі¹⁴⁶. Висвітлюючи передумови виникнення

М.В. Делеган, О.Д. Довганич та ін. [Відп. ред. М.М.Вегеш]. Ужгород: Карпати, 2002; Довганич О. Оцінка «Карпатської Січі» та її провідників Вікентієм Шандором та іншими істориками і політичними діячами. *Науковий збірник Товариства «Просвіта» в Ужгороді*. Ужгород, 1999. Річник II–III (XVI–XVIII). С. 75–78; Худанич В. Карпатська Україна і Карпатська Січ. *Карпатська Україна і Карпатська Січ*. С. 8–17; Худанич В. Становлення, структура і діяльність Карпатської Січі. *Книга пам'яті України: Закарпатська область*. Т.2. Ужгород: Карпати, 1998. С. 39–45; Якимович Б. Карпатська Україна та її Збройні Сили – Карпатська Січ (1938–1939 рр.). *Шляхом перемоги*. 1993. 13 березня.

¹⁴² Болдижар М. Закарпаття між двома світовими війнами. Ужгород, 1993; Болдижар М. М., Лемак В. В. Уряд А.Волошина і його державно-правова діяльність. *Нариси історії Закарпаття*. Т.2. С. 284–293.

¹⁴³ Вегеш М.М. Карпатська Січ: сторінки історії (1938–1939 рр.). Ужгород, 1996. С. 17.

¹⁴⁴ Вегеш М.М., Міщанин В.В. Події 13–14 березня 1939 р. в Карпатській Україні. *Молодь – Україні* (Наукові записки молодих вчених Ужгородського державного університету). Т.5–6. До 50-ліття Ужгородського державного університету. Ужгород, 1995. С. 186–190.

¹⁴⁵ Вегеш М.М. Карпатська Січ: сторінки історії (1938–1939 рр.). Ужгород, 1996. С. 3–6.

¹⁴⁶ Пагіря О. Карпатська Січ: військове формування Карпатської України. К.: Темпора, 2010. 152 с.

та створення Карпатської Січі, історик справедливо зауважив, що УНО, «будучи напіввійськовою організацією закарпатських націоналістів, не могла стати всеохоплюючою структурою для всього населення автономного Закарпаття. Тим паче, їй не вистачало військових основ організації. За таких умов УНО була змушена само розпуститися і взяти участь у формуванні нової напіввійськової структури... З огляду на нові обставини автономний уряд А. Волошина сам вирішив створити національно-оборонну організацію нового типу»¹⁴⁷. Завдяки науковій розвідці О. Пагірі ми маємо можливість чітко з'ясувати структуру Карпатської Січі, до Головної Команди якої увійшли головний комендант, заступник голови, комендант Січі з організаційних та господарсько-фінансових питань, генеральний писар і начальник секретаріату, референт преси та пропаганди, зв'язків старшина з урядом Карпатської України. Найменшою організаційною одиницею ОНОКС був відділ, а декілька відділів складали кіш. Організаційно-штатна структура ОНОКС включала в себе: головний комендант; Головна Команда; Рада; Округна команда; Районна команда. Окрім Головної Команди було створено Генеральний військовий штаб, який складався із професійних українських військових старшин, що проходили службу в арміях Австро-Угорщини, Польщі, Чехословаччини, УНР та УГА і мали звання від чотаря до полковника включно¹⁴⁸.

Відділ Карпатської Січі складався з 3–4 гуртків по 8–15 чоловік у кожному. На чолі стояв гуртковий, який міг обирати собі заступником писаря. Відділ очолював провідник. До його керівництва також входив господарчий, що виконував функції заступника провідника, та писар. Декілька відділів на території округу створювали кіш на чолі з кошовим. У його розпорядженні перебували всі провідники підпорядкованих йому відділів Карпатської Січі. Відділи могли засновуватися за сприяння Ради організації або ж з ініціативи місцевих активістів. О. Пагіря описав різні напрями роботи відділів Карпатської Січі¹⁴⁹. Вперше в історіографії О. Пагіря запропонував основні етапи становлення Карпатської Січі як військової структури: 1) від установчого зїзду 9 листопада 1938 р. та прийняття статуту ОНОКС до першого зїзду Карпатської Січі (організаційного) 4 грудня 1938 р.; 2) від 4 грудня 1938 р. до проведення другого зїзду ОНОКС (крайового) 19 лютого 1939 р.; 3) від другого зїзду ОНОКС 19 лютого 1939 р. до 15 берез-

¹⁴⁷ Там само. С. 25.

¹⁴⁸ Там само. С. 29–31.

¹⁴⁹ Там само. С. 38–39.

ня – до кінця існування Карпатської України¹⁵⁰. Дослідник детально зупинився на проблемі формування старшинських кадрів, вишколах Карпатської Січі, охороні кордону Карпатської України, озброєнні січовиків, уніформі та відзнаках. Цікавий і маловідомий до цього матеріал міститься в монографії про створення і діяльність «Жіночої Січі»¹⁵¹. Завершують монографію розділи про бої карпатських січовиків із чеським військом та участь ОНОКС в обороні Карпатської України.

«Карпатська Січ від початку свого творення розглядалась її будівничими як зародок майбутньої української регулярної армії, – підсумував О. Пагіря, – що мала стати основою для ведення збройної боротьби за утвердження української державності на всіх українських етнічних землях. На жаль, командуванню Карпатської Січі в період існування автономної Карпатської України так і не вдалося перетворити її у справжні збройні сили молодого українського держави. Цьому завадила відсутність часу, непослідовна політика уряду А. Волошина у питанні забезпечення оборони й безпеки краю, негативне ставлення чеського політичного керівництва та військового командування до можливості створення українських військових структур на території Закарпаття, обмежені можливості самої військової організації, яка формувалась на цілком добровільній основі»¹⁵². Разом з тим, «відділи Карпатської Січі стали основою для створення збройних сил проголошеної на соймі 15 березня 1939 р. в Хусті незалежної Карпатської України і взяли самовіддану й жертвну участь у збройному опорі угорській окупації Закарпаття»¹⁵³.

О. Пагіря також багато зробив для висвітлення ролі окремих постатей Карпатської України, перш за все, членів Головної Команди і Штабу Карпатської Січі. Його перу належать життєписи Івана Бутковського (Гуцула), Євгена Врецьони, Епіфанія Камінського, Миколи Капустянського, Всеволода Петріва, Василя Филоновича, Романа Шухевича (Щуки), Ріхарда Ярого¹⁵⁴. Про майбутнього командувача УПА Ро-

¹⁵⁰ Пагіря О. Карпатська Січ: військове формування Карпатської України. К.: Темпора, 2010. С. 61.

¹⁵¹ Там само. С. 102–109.

¹⁵² Там само. С. 148.

¹⁵³ Там само.

¹⁵⁴ Карпатська Україна. Документи і матеріали. Хроніка подій. Персоналії: У двох томах. Том 2. Карпатська Україна. Хроніка подій. Персоналії / Упорядник С. Д. Федака; редакційна колегія: І. І. Качур (голова), М. М. Вегеш, О. Д. Гаврош, М. В. Делеган, В. І. Дмитрук, О. Д. Довганич, В. К. Дрогальчук, О. М. Корсун (заст. голови), І. Ю. Коршинський, Ю. В. Мойш, М. В. Олашин, О. М. Пагіря, С. Д. Федака; редактор Д. М. Федака. Ужгород: ПРАТ «Видавництво «Закарпаття», 2010. 776 с.

мана Шухевича О. Пагіря звернувся також в іншій своїй публікації¹⁵⁵. Намагався історик також дати відповідь на одне з дискусійних питань історії Карпатської України – події 13-14 березня 1939 р., коли велися бої між карпатськими січовиками і чеським військом. Вже сама назва статті О. Пагірі заслуговує уваги: «Події 13–14 березня 1939 р. в Хусті: путч, повстання чи збройний конфлікт?». Дослідник висунув припущення, яке не варто відкидати: «Деякі джерела стверджують про існування певної взаємодії між чеським генералом (Л. Прхалою – Авт.) та угорською і польською сторонами під час подій 13-14 березня 1939 р. у Хусті, що відбувалася за посередництвом подвійного агента Василя Татинця. На користь цієї гіпотези, зокрема, говорить дивний збіг нападу чехословацьких військ на командні центри Карпатської Січі в Хусті із початком вторгнення угорської армії в Карпатську Україну. Ці дві події відбулися в один час – о 6 год. ранку 14 березня 1939 р. Чи не була проведена Прхалою «зачистка» в Хусті спрямована на знекровлення сил Карпатської Січі перед обличчям угорського наступу? Як показали наступні події, обидві сторони (чехословацьке та угорське командування) виявилися схильними до певних домовленостей між собою, зокрема щодо модальностей й у ставленні до українського питання обидві сторони стояли практично на однакових, ворожих позиціях»¹⁵⁶.

Ряд праць вітчизняні історики присвятили участі ОУН в подіях 1938–1939 рр. у Карпатській Україні¹⁵⁷. Об'єктивності ради, необхідно відзначити, що члени ОУН відіграли неоднозначну роль у розвитку політичних подій кінця 30-х років. Окремі його члени взяли активну участь у спробі державного перевороту, а штаб Карпатської Січі, за винятком М. Колодзінського-Гузара і З. Коссака-Тарнавського, залишив

¹⁵⁵ Пагіря О. Роман Шухевич у Карпатській Україні (1938–1939). *Український визвольний рух*. Збірник 10. До 100-річчя від дня народження Романа Шухевича. Львів, 2007. С. 171–185.

¹⁵⁶ Пагіря О. Події 13–14 березня 1939 р. в Хусті: путч, повстання чи збройний конфлікт? *Карпатська Україна – незалежна держава*. Матеріали Міжнародної наукової конференції, присвяченої Незалежності Карпатської України (м. Ужгород, 14–15 березня 2019 року) / Вступне слово В. Смоланки; Редкол.: М. Вегеш (голова), С. Віднянський, М. Лендєл, О. Пагіря, М. Токар, С. Федака (члени редкол.). Ужгород: видавництво ПП «АУТДОР-ШАРК», 2019. С. 35.

¹⁵⁷ Вегеш М.М. До питання про участь ОУН в обороні Карпатської України. Матеріали наукової конференції Всеукраїнського братства воїнів УПА: «Організація Українських Націоналістів і Українська Повстанська Армія: історія, уроки, сучасність». Івано-Франківськ – Стрий, 1993. С.36–40; Вегеш М. Сторінки історії ОУН-УПА в Закарпатті (1929–1939). *Сучасність*. 2001. №2. С. 85–103; Вегеш М. Сторінки історії ОУН-УПА в Закарпатті (1939–50-ті рр.). *Сучасність*. 2001. №3. С. 85–97.

територію краю й емігрував за кордон. Цей факт мав немаловажне значення для подальших політичних стосунків між Проводом Українських Націоналістів та урядом А. Волошина на вигнанні¹⁵⁸. Однак дана оцінка не перекреслює той великий вклад, який внесли провідні чини ОУН у налагодження стосунків уряду Карпатської України з численними українськими організаціями Європи, США і Канади, про що неодноразово писали дослідники¹⁵⁹. Дану проблему чомусь обминули своєю увагою автори другого тому «Нарисів історії Закарпаття».

Державно-правову діяльність уряду Карпатської України досліджували М. Болдижар, В. Лемак, Ю. Ганчин¹⁶⁰. Проаналізувавши функціонування судової системи Карпатської України, М. Болдижар і В. Лемак зробили висновок, що «система судів того часу не виступала незалежною судовою владою»¹⁶¹. Дане твердження мотивується тим, що «по-перше, перестав діяти основний принцип законності, що полягає у положенні: тільки суд може позбавити громадянина належних йому конституційних прав і свобод...», а «судові функції здійснювали й окружні начальники, представники виконавчої розпорядчої влади. Такий стан речей робив судову систему фактично «зайвою». Це не могло не привести до свавілля і політичного переслідування з боку чиновників». Автори переконані, що «створення жорсткої вертикальної структури виконавчої влади та обмеження громадян у їх конституційних правах свідчать про ознаки авторитарного політичного ре-

¹⁵⁸ Вони боронили Карпатську Україну: Нариси історії національно-визвольної боротьби закарпатських українців / М.М. Вереш, М.В. Делеган, О.Д. Довганич та ін. [Відп. ред. М.М.Вереш]. Ужгород: Карпати, 2002.

¹⁵⁹ Вереш М.М., Задорожний В. Велич і трагедія Карпатської України: Історико-популярний нарис. Ужгород, 1993. С. 48–60.

¹⁶⁰ Болдижар М. Закарпаття між двома світовими війнами. Ужгород, 1993; Болдижар М., Лемак В. Уряд Августина Волошина і його державно-правова діяльність у Карпатській Україні (жовтень 1938 – березень 1939 рр.). *Молодь-Україні*: Наукові записки молодих учених Ужгородського державного університету. Ужгород: Закарпатський центр соціальної служби для молоді, 1994. Т.4. С.284–296; Болдижар М. М. Краю мій рідний: Науково-популярні нариси з історії Закарпаття. Ужгород: Госпрозрахунковий ред.-вид. відділ комітету інформації, 1998; Болдижар М. М., Лемак В. В. Уряд А. Волошина і його державно-правова діяльність. *Нариси історії Закарпаття*. Т.2. С.284–293; Ганчин В. Автономістичні тенденції на Закарпатті в ХІХ і ХХ ст. *Українські Карпати: етнос, історія, культура*. Матеріали міжнародної наукової конференції. Ужгород, 1993. С.145–153.

¹⁶¹ Болдижар М., Лемак В. Уряд Августина Волошина і його державно-правова діяльність у Карпатській Україні (жовтень 1938 – березень 1939 рр.). *Молодь-Україні*: Наукові записки молодих учених Ужгородського державного університету. Ужгород: Закарпатський центр соціальної служби для молоді, 1994. Т.4. С. 292.

жиму». Ці думки поділяють і деякі інші дослідники¹⁶². На правотворчу діяльність Ради міністрів Карпатської України, вважають М. Болдижар та В. Лемак, впливали зовнішні (ОУН, сусідні держави й Німеччина, українська діаспора) та внутрішні (етнокультурна і політична орієнтація населення) фактори. Тому вона не була прагматичною, а інколи мала яскраве ідеологічне забарвлення. Оцінюючи рішення Союму Карпатської України з юридичної точки зору, В. Лемак справедливо відмітив, що прийняті на ньому державотворчі акти «мали статус конституційних і визначали форму нового державного утворення». З таким твердженням необхідно погодитися, адже проголошення незалежності Закарпаття свідчило про кінцевий розпад федеративної Чехословаччини. Діяльність Союму та уряду припинилася відразу після проголошення Карпатської України незалежною державою, оскільки край був окупований Угорщиною.

13 березня 2003 р. в Закарпатському інституті імені Августина Волошина МАУП проходили наукові читання, присвячені 64-й річниці Карпатської України на тему «Автономний статус – важливий етап на шляху державотворення Карпатської України і сучасність»¹⁶³, в роботі яких взяли участь В. Бедь, В. Худанич, П. Федака, О. Довганич, О. Чужа, М. Болдижар та О. Хланта. В центрі уваги дослідників була проблематика державно-правового статусу Карпатської України. Дослідниця О. Чужа констатувала: «Оцінюючи правотворчу діяльність уряду Августина Волошина в галузі державно-правових відносин, зазначимо, що цей напрямок політики був пріоритетним. Саме він був покликаний наповнити реальним змістом права краю як суб'єкта федерації у складі Чехословацької республіки. Проблеми соціально-економічного та культурного розвитку краю в основному залишалися в розмовах, дискусіях та в розробці проектів». Необхідно погодитися із дослідницею, що «створення жорсткої вертикальної структури виконавчої влади вело до обмеження конституційних прав громадян, особливо права на захист». Цікаві думки висловила О. Чужа з приводу реорганізації всієї судової системи Карпатської України. «Аналіз функціонування судової системи дозволяє констатувати, – вважає автор, – що система судів того часу не виступала незалежною судовою владою, судочинство істотно відрізнялося від судової процедури

¹⁶² Галас В., Поп І. Закарпаття в контексті політичної історії ХХ століття (Історіографські роздуми). Ужгород, 1995.

¹⁶³ Матеріали наукових читань до 64-ї річниці Карпатської України (13 березня 2003 р.) на тему: «Автономний статус – важливий етап на шляху державотворення Карпатської України і сучасність» / Упор. О.Хланта, І.Стецяк. Ужгород, 2003.

домюнхенського періоду. По-перше, перестав діяти основний принцип законності, що полягає у положенні: тільки суд може позбавити громадянина його конституційних прав і свобод. У розпорядженні про створення концтабору від 18 листопада 1938 р. недвозначно вказувалося, що до нього будуть направлятися особи, проти яких «не можна виступити судовим шляхом». Судові функції здійснювали й окружні начальники, представники виконавчо-розпорядчої влади. Такий стан речей робив судову систему фактично «зайвою». Це не могло не привести до свавілля і політичного переслідування з боку чиновників»¹⁶⁴. З приходом на територію Закарпаття угорських військ «однією з форм виховання закарпатського населення в «святостефанському дусі» було інтернування та відправка його в робочі та концентраційні табори. Уже в перші місяці окупації всі тюрми і навіть окремі будинки у багатьох містах і селах були переповнені»¹⁶⁵.

М. Болдижар, справедливо вважаючи Карпатську Україну «безумовно унікальним явищем в історії державності України», разом з тим, підсумував: «На п'ятому та шостому засіданнях Сойму розглядалося питання створення уряду самостійної Карпатської України. Питання про обрання уряду відкритим голосуванням було практично вирішено уже на п'ятому засіданні Сойму, але щоб витримати формальні дії щодо прийняття закону ч. 2 про обрання уряду Карпатської України було проведено ще й шосте засідання, на якому відбулося друге і третє читання законопроекту ч. 2. Він був прийнятий одногосно. 15 березня 1939 р. о 18 год. 42 хв. Закінчила свою роботу перша сесія Сойму Карпатської України. Основними підсумками її роботи були: прийняття закону (Конституції) про проголошення самостійної Карпатської України і затвердження її державної форми – Карпато-Української республіки, вибори президента цієї держави, затвердження основних державних символів та обрання уряду республіки. Такими, з нашої точки зору, є основні правові аспекти проголошення Карпатської України. На жаль, Карпатська Україна відбулася лише на етапі проголошення. Інвазія проти неї чужоземних держав перешкодила її діяльності та розквітові»¹⁶⁶.

«Самостійність Карпатської України має для нас велике значення як в зовнішньому, так і у внутрішньому аспектах, – відзначив

¹⁶⁴ Там само. С. 28.

¹⁶⁵ Там само. С. 30.

¹⁶⁶ Матеріали наукових читань до 64-ї річниці Карпатської України (13 березня 2003 р.) на тему: «Автономний статус – важливий етап на шляху державотворення Карпатської України і сучасність» / Упор. О.Хланта, І.Стецяк. Ужгород, 2003. С. 44.

В. Худанич. – Про Україну заговорили всі народи світу. А період державного будівництва Карпатської України консолідував закарпатців і став величезним фактором їх політико-державницького дозрівання. Він доказав, що Закарпаття належить українському народові, що Закарпаття – це земля Української держави»¹⁶⁷. В. Худанич проводить паралелі між Карпатською Україною кінця 30-х років і нашими днями. «Розглядаючи Карпатську Україну з точки зору минулого і сучасності, – твердить вчений, – цілком правомірним є твердження, що вона, Карпатська Україна, навіки увійде в історію, що події 1938–1939 рр. будуть записані в історичні аніали України»¹⁶⁸. На думку О. Хланти, «досвід діяльності Карпатської України використовувався згодом Народною Радою Закарпатської України (НРЗУ), створеної на основі рішень першого з'їзду народних комітетів 26 листопада 1944 року»¹⁶⁹.

На початку 1990-х років істориками опубліковано чимало праць про участь українців Східної Галичини в обороні Карпатської України. Їх оцінки, знову ж таки, прямо протилежні – від визнання заслуг галичан в подіях кінця 30-х років, до відкритого перекручення фактів, а то й фальсифікації. Нехтуючи архівними документами, М. Макара заявляє, що «в 1938–1939 рр. тутешня державність творилася за задумом і під диктовку Берліна руками націоналістичної еміграції, стараннями якої автономна Підкарпатська Русь перетворилася у Карпатську Україну, яка без відома більшості населення мала стати «зародком самостійної соборної України» під гаслами національної ідеї («нація понад усе»), національної винятковості, місіонерства, що в таких умовах виявилось справою ілюзною, точніше – авантюрою»¹⁷⁰. Із вищесказаного видно, що галичани в оцінці М. Макари є авантюристами, які нав'язали закарпатцям ідею незалежності, хоч ті її не хотіли. На думку М. Болдижара, українська еміграція тільки «рвалася до активної політичної діяльності» і не бажала «займатися господарською діяльністю»¹⁷¹.

Про роль галичан в подіях 1938–1939 рр. у Карпатській Україні вони судять всього з одного джерела, згідно з яким галичан Закарпаття цікавить рівно настільки, наскільки воно може бути базою для здійснення великоукраїнських ідей. Безумовно, названий документ відображає далеко не всі форми багатогранної діяльності українців

¹⁶⁷ Там само. С. 10.

¹⁶⁸ Там само. С. 11.

¹⁶⁹ Там само. С. 50.

¹⁷⁰ Макара М.П. Закарпатська Україна: шлях до возз'єднання, досвід розвитку (жовтень 1944 – січень 1946 рр.). Ужгород, 1995. С. 101.

¹⁷¹ Болдижар М. Закарпаття між двома світовими війнами. Ужгород, 1993. С. 102.

Східної Галичини в подіях кінця 30-х років у Карпатській Україні. Публікації вітчизняних істориків довели, що українці Галичини взяли участь в підтримці Закарпаття. Солідарність галичан проявилася у різноманітних акціях протесту проти окупації Карпатської України, чимало з них виявили бажання особисто допомогти молодій автономній державі. Ця допомога вилилася у масові переходи польсько-чеського кордону, до яких польський уряд віднісся негативно¹⁷². Нелегальні переходи кордону, в той же час, ускладнювали становище Карпатської України, яке і без того було складним¹⁷³.

Галичани разом із закарпатцями взяли активну участь в безнадійному захисті Карпатської України. Чимало їх загинуло в боях, або потрапили до угорських тюрем і концтаборів. Сотні галичан були розстріляні поляками на гірських перевалах¹⁷⁴. Українськими істориками проведена певна робота по вивченню публікацій української преси Східної Галичини про розвиток подій кінця 30-х років у Закарпатті¹⁷⁵. Українську пресу Закарпаття і європейську періодику досліджували Г. Божук, М. Болдижар, В. Задорожний, І. Ліхтей, П. Петрище¹⁷⁶.

¹⁷² Вегеш М.М. Галичани на Закарпатті: Василь Гренджа-Донський розповідає... *Визвольний шлях*. Кн.8. 1993. С.1016–1020; Вегеш М. Галичани на Закарпатті. Василь Гренджа-Донський розповідає... *Визвольний шлях*. Кн.8. 1993. С.1016–1020; Вегеш М.М., Ілько В.І. Про масовий перехід кордону юнаками і дівчатами Східної Галичини на Закарпаття у 1938–1939 роках. *Матеріали наукової конференції, присвяченої пам'яті Івана Панькевича*. 23–24 жовтня 1992 р. Ужгород, 1992. С.274–276.

¹⁷³ Вегеш М. Карпатська Україна (1938–1939): соціально-економічний і політичний розвиток. Ужгород, 1993. С. 105.

¹⁷⁴ Вегеш М.М. Галичани на Закарпатті. Василь Гренджа-Донський розповідає... *Визвольний шлях*. Кн.8. 1993. С.1016–1020; Вони боронили Карпатську Україну: Нариси історії національно-визвольної боротьби закарпатських українців /М.М. Вегеш, М.В. Делеган, О.Д. Довганич та ін. [Відп. ред. М.М.Вегеш]. Ужгород: Карпати, 2002.

¹⁷⁵ Вегеш М.М. Українська преса Східної Галичини про Карпатську Україну (1938–1939). *Молодь – Україні* (Наукові записки молодих учених Ужгородського державного університету). Т.3. Ужгород, 1994. С.97–116; Вегеш М.М. Українська преса Східної Галичини про Карпатську Україну (1938–1939 рр.). *Дзвін*. 1994. №10. С.131–137.

¹⁷⁶ Божук Г. Газети «Свобода» і «Нова свобода» про Августина Волошина. *Карпатська Україна і Августин Волошин*. Матеріали міжнародної наукової конференції. Ужгород, 1995. С. 70–87; Болдижар М. «Карпато-українська Свобода» писала...». *Новини Закарпаття*. 1995. 4 лютого; Вегеш М., Задорожний В. Карпатська Україна 1938–1939 рр. у світлі європейської періодики. *Карпатська Україна і Августин Волошин*. С.48–60; Ліхтей І.М. Періодична преса Закарпаття 20–30-х рр. *Нариси історії Закарпаття*. Т. II (1918–1945). Ужгород, 1995. С.403–413; Петрище П. В.Гренджа-Донський – редактор «Нової свободи». *Тези доповідей та повідомлень наукової конференції, присвяченої життю і діяльності видатного поета і культурно-громадського діяча Василя Степановича Гренджі-Донського (1897–1974)*. С. 70–72.

Опрацьовані вченими матеріали української і зарубіжної періодики допомагають краще з'ясувати тогочасну обстановку і розширити наші знання про Карпатську Україну. Сприйняття суспільно-політичних процесів у Закарпатті різноманітними організаціями української діаспори в США і Канаді досліджували М. Болдижар і В. Лемак, М. Палінчак¹⁷⁷.

В українській історіографії зроблені спроби описати оборонні бої захисників краю проти агресії угорських військ¹⁷⁸, наводяться статистичні матеріали про кількість жертв, масові репресії проти місцевого населення¹⁷⁹, описано становище біженців з Карпатської України¹⁸⁰. Серед монографічних досліджень про репресії відомих діячів Карпатської України радянськими органами влади заслуговує на особливу увагу праця О. Довганича «В тенетах «Смершу». Репресовані діячі Карпатської України: статті і нариси»¹⁸¹. Героями нарисів О. Довганича є А. Волошин, Ю. Брацайко, С. Клочурак, Д. Климпуш, М. Долинай, Ю. Перевузнник, Ф. Ревай та Е. Бачинський. У зв'язку з оку-

¹⁷⁷ Болдижар М. Закарпаття між двома світовими війнами. Ужгород, 1993; Болдижар М., Лемак В. Американські русини і Карпатська Україна в 1938–1939 роках. *Тези доповідей наукової конференції «Суспільно-політичні відносини на Закарпатті в 20–30-х рр. ХХ ст.»*. Ужгород, 1992. С. 39–41; Палінчак М. Державно-церковні відносини на Закарпатті та в Східній Словаччині в 20 – середині 30-х років ХХ століття. Ужгород, 1996.

¹⁷⁸ Вегеш М.М. До питання про виникнення та діяльність Організації Народної Оборони Карпатська Січ (1938–1939 рр.). *Науковий збірник Товариства «Просвіта» в Ужгороді*. Ужгород, 1996. Річник I (XV). Ужгород, 1996. С.147–159; Вегеш М.М. До питання про участь ОУН в обороні Карпатської України. *Матеріали наукової конференції Всеукраїнського братства воїнів УПА: «Організація Українських Націоналістів і Українська Повстанська Армія: історія, уроки, сучасність»*. Івано-Франківськ – Стрий, 1993. С.36–40; Гранчак І.М., Гапоненко І.С. Окупація Карпатської України військами Угорщини. *Нариси історії Закарпаття*. Т.ІІ. (1918–1945). Ужгород, 1995. С. 328–336; Довганич О. Чорний ворон криче... Василь Гренджа-Донський про злочини угорського окупаційного режиму. *Карпатський край*. 1996. № 5–7. С.48–49; Довганич О.Д., Папшук З.А., Троян М.В. Закарпаття в роки війни. Ужгород: Карпати, 1990.

¹⁷⁹ Вони боронили Карпатську Україну: Нариси історії національно-визвольної боротьби закарпатських українців /М.М. Вегеш, М.В. Делеган, О.Д. Довганич та ін. [Відп. ред. М.М.Вегеш]. Ужгород: Карпати, 2002; Книга пам'яті України. Закарпатська область: У 2-х томах. Т. 2. / Гол. редколегії В. Керечанин. Ужгород: Вид-во «Карпати», 1998.

¹⁸⁰ Вегеш М.М. Карпатська Україна (1938–1939): соціально-економічний і політичний розвиток. Ужгород, 1993; Вегеш М.М. Карпатська Україна 1938–1939 років у загальноєвропейському історичному контексті: У 2-х томах. Ужгород, 1997. Т.1.

¹⁸¹ Довганич О.Д. В тенетах «Смершу». Репресовані діячі Карпатської України: Статті і нариси. Ужгород, 2002.

пацією Карпатської України угорськими військами у березні 1939 р. вони опинилися в еміграції. Але це не допомогло. Після визволення Закарпаття і Праги більшість з них були арештовані радянською контррозвідкою «Смерш», засуджені за так званий український буржуазний націоналізм та відправлені в табори ГУЛАГу.

Вітчизняні вчені опублікували праці про А. Волошина в еміграції¹⁸². Хоча деякі аспекти цих проблем знайшли своє відображення в українській історіографії, однак їх важко вважати дослідженими остаточно. На нашу думку, це пояснюється браком архівних джерел, адже угорські окупанти не вели обліку своїх жертв. Це ж стосується відомостей про діяльність членів уряду Карпатської України в еміграції. Відомо, що після окупації краю Угорщиною, правлячі кола Німеччини не цікавились долею Закарпаття. Доказом цього є той факт, що дослідниками не віднайдено жодної відповіді Гітлера на численні меморандуми А. Волошина.

На відміну від публікацій радянських істориків, упродовж 1990-х років спостерігається новий підхід до висвітлення окремих постатей часів Карпатської України. Переважна більшість з них присвячена її президенту – А. Волошину. У цьому контексті заслуговують доброго слова публікації останніх років, що з'явилися з-під пера М. Болдижара, В. Задорожного, В. Туряниці, І. Чаварги, В. Ганчина, В. Гомонная, Г. Дем'яна, О. Колянчука, М. Литвина, К. Науменка, О. Мишанича, П. Чучки, М. Олашина, В. Пагирі, І. Підкови, Р. Шусті¹⁸³. Окремі автори

¹⁸² Вегеш М.М. До питання про діяльність уряду Карпатської України в екзилі (1939–1941 рр.). *Закарпатська Україна. 1945 рік*. Матеріали наукової конференції, присвяченої 50-річчю Перемоги над фашизмом та 50-річчю возз'єднання Закарпаття з Україною. Ужгород, 1995. С.22–28; Вегеш М.М., Туряниця В.В., Чаварга І.М. Смерть президента (Останні дні життя і смерть президента Карпатська України Августина Волошина). Ужгород, 1995; Офіцинський Р.А. Політичний розвиток Закарпаття у складі Угорщини (1939–1944). Автореферат дисертації... канд. іст. наук. Ужгород, 1996.

¹⁸³ Болдижар М. Закарпаття між двома світовими війнами. Ужгород, 1993; Болдижар М. Закарпаття між двома світовими війнами. Частина 2. Ужгород, 1996; Болдижар М. М. Краю мій рідний: Науково-популярні нариси з історії Закарпаття. Ужгород: Госпрозрахунковий ред.-вид. відділ комітету інформації, 1998; Вегеш М.М., Віднянський С. Волошин Августин (1874–1945). *Малий словник історії України*. К., 1997. С.97–98; Вегеш М.М., Туряниця В. Августин Волошин (1874–1945). Бібліографічний покажчик. Ужгород, 1994; Вегеш М., Туряниця В. Короткий життєпис Августина Волошина (1874–1945). Ужгород, 1995; Вегеш М.М. Августин Волошин і Карпатська Україна. *Сторінки історії України. XX століття*. К.: Освіта, 1992. С.307–318; Вегеш М.М., Туряниця В.В., Чаварга І.М. Смерть президента (Останні дні життя і смерть президента Карпатська України Августина Волошина). Ужгород, 1995; Дем'ян Г. Августин Волошин. *Таланти Бойківщини*. Львів, 1991; Дем'ян Г. Культурно-наукова і

слухно переглядають свої висловлювання про А. Волошина, що мали місце в попередніх працях. Так, приміром, М. Болдижар справедливо визнав, що А. Волошин «для свого часу була освічена і авторитетна у своїх колах людина»¹⁸⁴. Переважна більшість дослідників сходиться на тому, що А. Волошин більше зробив як педагог і науковець, ніж політичний діяч. На думку вже згаданого вище М. Болдижара, А. Волошин «ніколи не займався розробкою проблем самостійності Карпатської України, тим більше, утворенням на її основі Великої України за рахунок приєднання Радянської України, Галичини, Буковини тощо. Разом з тим, аналіз документів однозначно підтверджує, що такі ідеї йому постійно і досить активно нав'язувалися різними емігрантськими силами»¹⁸⁵. Погоджуючись в деякій мірі з такими міркуваннями історика, вважаємо помилковим його твердження, що «незважаючи на участь А. Волошина в діяльності різних організацій..., він не готувався до політичної кар'єри і ніколи не мріяв про неї»¹⁸⁶. «Чітко усвідомивши уже в зрілому віці свою національну приналежність і ставши прем'єром автономного уряду, – писав М. Болдижар, – Волошин прагнув домогтися кращого життя для свого народу, утвердити справжню самоуправу та автономію у краї. Але, в цей же час, прем'єр не завжди проявляв твердість, рішучість і самостійність, піддавався впливу різних політиків, які намагалися використати його авторитет для своїх інтриг»¹⁸⁷. Та незважаючи на це, «Августин Волошин – колоритна постать в історії нашого краю»¹⁸⁸.

Авторами змістовного нариса про А. Волошина є О. Мишанич і П. Чучка. Вони, об'єктивно підійшовши до оцінки А. Волошина як політичного діяча, відзначили, що президент «і всенародно обраний Сойм розуміли своє трагічне становище, але вони свідомо пішли на засідання..., щоб не підкоритися угорсько-фашистській окупації... Не можна докоряти й А. Волошину, ні його уряду за те, що сталося в березні 1939 р. Карпатська Україна яка займала не останнє місце в

громадсько-політична діяльність Августина Волошина: Доповідь на 4 сесії Великої Ради Руху. *Вісник Руху*. К., 1990. №4. Ч.1; Коляничук О., Литвин М., Науменко К. Генералітет українських визвольних змагань. Біографи генералів та адміралів українських військових формацій першої половини ХХ століття. Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 1995; Лабунька М. Останній ректор УВУ в Празі. *Карпатський край*. 1994. №7–12. С.69–70.

¹⁸⁴ Болдижар М. Закарпаття між двома світовими війнами. Ужгород, 1993. С. 33.

¹⁸⁵ Там само. С. 106.

¹⁸⁶ Там само. С. 105.

¹⁸⁷ Там само. С. 116.

¹⁸⁸ Там само. С. 115.

міжнародних відносинах, опинилася у сфері інтересів багатьох країн – Німеччини, Радянського Союзу, Польщі, Угорщини, Чехословаччини»¹⁸⁹. Заслуга А. Волошина в тому, вважають дослідники, «що в умовах іноземного поневолення зумів консолідувати закарпатських українців на боротьбу за свою державність, утвердити українську національну ідею за Карпатами. Від подій 1938–1939 рр. на Закарпатті, в епіцентрі яких був А. Волошин, розпочинається новий відлік історії закарпатських українців, який завершився у 1991 р. проголошенням незалежності Української Держави»¹⁹⁰.

Вітчизняними істориками опубліковані нариси про В. Гренджу-Донського, М. Колодзінського, С. Клочурака, П. Стерча, І. Рогача, М. Шимоню, М. Бращайка, О. Ольжича, Ф. Тацинця, О. Борканюка, Д. Климпуша, О. Блістива, С. Єфремова, Д. Няраді, І. Григу, Ю. Химинця, А. Штефана, А. Бродія, Є. Врецьону, З. Коссака, У. Самчука та ін.¹⁹¹

¹⁸⁹ Мишанич О., Чучка П. Августин Волошин (1874–1945). *Августин Волошин. Твори*. Ужгород, 1995. С.16.

¹⁹⁰ Там само. С.36.

¹⁹¹ Вегеш М.М. Життєвий і творчий шлях Василя Гренджі-Донського. Тези доповідей та повідомлень першої наукової конференції, присвяченої життю і діяльності видатного поета і культурно-громадського діяча Василя Степановича Гренджі-Донського (1987–1974). Ужгород, 1995. С.7–12; Вегеш М. Полковник Михайло Колодзінський-Гузар у Карпатській Україні. Визвольний шлях. Кн.8. 1993. С.955–957; Вегеш М. Степан Клочурак. Календар «Просвіти» на 1995 рік. Ужгород, 1995. С.50–51; Вегеш М.М. Історія Карпатської України 1938–1939 років у оцінці Олега Ольжича. Малинщина у просторі і часі. Матеріали Всеукраїнської науково-краєзнавчої конференції. Малин, 1996. С.114–116; Вегеш М.М., Турянниця В.В. У вінок шани і визнання. Ужгород, 1995; Вони боронили Карпатську Україну: Нариси історії національно-визвольної боротьби закарпатських українців /М.М. Вегеш, М.В. Делеган, О.Д. Довганич та ін. [Відп. ред. М.М.Вегеш]. Ужгород: Карпати, 2002; Гомоннай В.В. Антологія педагогічної думки Закарпаття (XIX–XX ст.). Ужгород: Закарпаття, 1992; Довганич О. Головний командант. Карпатський край. 1995. №1–4. С.52–56; Довганич О. Доля міністра Карпатської України: [Політичний діяч Карпатської України С.Клочурак]. Карпатська Україна і Карпатська Січ. С.34–40; Довганич О. Оцінка «Карпатської Січі» та її провідників Вікентієм Шандором та іншими істориками і політичними діячами. Науковий збірник Товариства «Просвіта» в Ужгороді. Ужгород, 1999. Річник II–III (XVI–XVIII). С.75–78; Довганич О. Суди особливих нарад проти керівних діячів та учасників Карпатської України. Карпатський край. 1999. №1–3. С.25–28; Довганич О. Чорний ворон криче... Василь Гренджа-Донський про злочини угорського окупаційного режиму. Карпатський край. 1996. №5–7. С.48–49; Довідник з історії України. А – Я /За заг. ред. І.Підкови і Р. Шуста. Видання 2-ге, доопрацьоване і доповнене. К.: «Генеза», 2001; Кучер Т. Юліан Химинець – організатор ОУН в Закарпатті. Науковий збірник Товариства «Просвіта» в Ужгороді. Річник IV (XVIII). Ужгород, 2000. С.106–108; Ліхтей І. Єпископ Діонісій Няраді і Карпатська

Проблематика Карпатської України найшла відображення на сторінках фундаментальних узагальнюючих праць з історії України¹⁹². Автори колективної монографії «Нариси з історії дипломатії України» справедливо відзначили, що «Третій райх використав Карпатську Україну як пішака на шахівниці агресії й без вагань пожертвував нею, щоб повернути на свій бік Угорщину та заспокоїти Кремль, наляканий можливістю якогось П'ємонту. Напередодні Другої світової війни Захід був байдужим до України, а Радянський Союз і Німеччина вбачали в ній лише плацдарм і джерело ресурсів. Однак прецедент правонаступництва держави й фермент відродження давали підставу сподіванням на майбутнє за сприятливіших обставин»¹⁹³.

Отже, на сьогоднішній день зроблено чимало щодо дослідження актуальних питань історії Карпатської України. Вже один той факт, що вітчизняними істориками опубліковано кілька сотень ґрунтовних праць, свідчить про такий висновок. Але час заспокоєння ще не настав, попереду чимало роботи. Цікаві думки з цього приводу висловив С. Федака: «На сьогодні ж Карпатська Україна ставить перед нами більше загадок, аніж дає чіткі відповіді. І головна з них – чому процес державотворення перервався на самісінькому піднесенні? Абсолютно жодна з досі запропонованих відповідей на це сакраментальне питання не здатна задовільнити прискіпливого дослідника. Падіння Карпатської України не пояснюється до кінця ні позицією Німеччини (власне – особисто Гітлера), ні так званою економічною нежиттєздатністю Карпатської України, ні збройною перевагою гортіївців, ні нереалізованістю власного військового потенціалу. Інтуїтивно відчувається, що причина носить комплексний характер. Але яке співвідношення мають різні її складники? При яких інших співвідношеннях першопричин Карпатська Україна могла уникнути ліквідації? Чи існували реальні можливості для зміни цього співвідношення на користь Карпатської України? Яку ціну за це довелося б заплатити? Це тільки частина запитань, викликаних лише одним – останнім актом карпато-української драми. Загалом же усіх актів було дуже багато,

Україна (листопад 1938 – березень 1939). Дзвони. 1995. Ч.4. С.4–5; Лопіт І. Іван Грига – посол Союму Карпатської України. Карпатська Україна і Августин Волошин. Матеріали міжнародної наукової конференції. Ужгород, 1995. С.116–120; Малєць О. Родина Остапчуків у Закарпатті. Науковий збірник Товариства «Просвіта» в Ужгороді. Річник IV (XVIII). Ужгород, 2000. С.277.

¹⁹² Уряди України у ХХ ст.: науково-документальне видання / Відп. ред. В. М. Литвин. К.: Наукова думка, 2001. С. 288.

¹⁹³ Нариси з історії дипломатії України / О.І.Галенко, Є.Є.Камінський, М.В.Кірсенко та ін. Під ред. В.А.Смоля. К.: Видавничий дім «Альтернативи», 2001. С. 484.

і кожний з них порушує своє коло запитань та історичних загадок, які виводять нас на головну проблему сучасної світової історіографії – проблему альтернативності історичного процесу»¹⁹⁴. Необхідно також констатувати, що різноманітні аспекти історії Карпатської України відображені на сторінках переважної більшості підручників і навчальних посібників¹⁹⁵.

Отже, вітчизняними істориками проведена значна робота по дослідженню історії Карпатської України, зібрано й узагальнено значну кількість історичних джерел, на основі яких показано бурхливі процеси складного політичного життя краю протягом короткого часу.

Бібліографія

- Августин Волошин. Твори / Упорядкування, передмова, підготовка текстів та примітки Олексі Мишанича і Павла Чучки. Ужгород: Гражда, 1995. 447 с. [Бібліографія друкованих праць Августина Волошина. С. 389–397].
- Балега Юрій Іванович. Бібліографія. Балега Ю. *Особистість у вимірі часу* / Упорядкування Надії Ференц. Ужгород: Гражда, 2017. С. 644–672.
- Бібліографія наукових і науково-популярних праць І. М. Гранчака / Укладач М. В. Троян. Ужгород, 1977. 17 с.
- Бібліографія наукових і науково-популярних праць О. Д. Довганича / Укладач М. В. Троян. Ужгород, 1980. 18 с.

¹⁹⁴ Федака С.Д. Труды і дні Карпатської України: Хроніка подій. Ужгород, 1998. С. 4–5.

¹⁹⁵ Коріненко П. С., Фартушняк А. К. Курс лекцій з історії України: У чотирьох томах. Т. 3. Новітня історія України. Тернопіль: Видавництво «Астон», 2007; Петровський В. В., Радченко Л. О., Семененко В. І. Історія України: Неупереджений погляд: Факти. Міфи. Коментарі. Харків: ВД «ШКОЛА», 2007; Субтельний О. Україна: історія / Пер. з англійської Ю. І. Шевчука; вступна стаття С. В. Кульчицького. Друге видання. К.: Либідь, 1992; Магочій П. Р. Історія України. К.: Критика. 2007; Литвин В. Історія України / 2-ге доопрацьоване та доповнене видання. К.: Наукова думка, 2008; Історія України / Відповідальний редактор Ю. Сливка; керівник авторського колективу Ю. Зайцев. Видання третє, перероблене і доповнене. Львів: Світ, 2002; Історія України / Загальна редакція академіка НАН України В. А. Смолія. К.: «Альтернативи», 2002; Горелов М. Є., Моця О. П., Рафальський О. О. Цивілізаційна історія України. К.: ТОВ УВПК «ЕксОб», 2005; Новітня історія України (1900–2000) / А. Г. Слюсаренко, В. І. Гусев, В. М. Литвин. 2-ге видання, перероблене і доповнене. К.: Вища школа, 2002; Кудряченко А. І., Калінічева Г. І., Костира А. А. Політична історія України ХХ століття. К.: МАУП, 2006; Пасічник М. С. Усторія України: державницькі процеси, розвиток культури та політичні перспективи / 2-ге видання, стереотипне. К.: Знання, 2006. 735 с.; Боднар В., Вереш М., Худанич В. Історія української державності: (Навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів, коледжів, ліцеїв) / Ужгородський державний університет. Ужгород, 1996.

- Білоус О., Юрош О. Бібліографічний покажчик публікацій професора Миколи Зимомрі. Вінниця: Нова книга, 2002. 73 с.
- Богдан Якимович. Біобібліографічний покажчик / Укладач Г. Домбровська; Науковий редактор Ф. Стеблій; Редколегія: Т. Лучук (голова) та ін. Львів: Видавничий центр ЛНУ імені І. Франка, 2002. (Українська біобібліографія. Нова серія. Ч. 7; Біобібліографія вчених університету).
- Василь Васильович Німчук. Біобібліографія до 75-річчя / НАН України. Інститут української мови. Упорядники Ю. В. Осінчук, Н. В. Пуряєва. К., 2008. 128 с.; портрети, ілюстрації (Бібліографія вчених України).
- Василь Гренджа-Донський. Бібліографія. Твори Василя Гренджі-Донського. Том XII. Додаткові твори. Бібліографія / Літературна редакція: проф. д-р. Василь Лев. Зібрала і впорядкувала Зірка Гренджа-Донська. Вашингтон: Видання Карпатського Союзу, Інк; Відділ у Вашингтоні, Д. К., 1992. С. 297–533.
- Василь Гренджа-Донський: до 120-річчя від дня народження: бібліографічний покажчик / Управління культури Закарпатської обласної державної адміністрації, КЗ «Закарпатська обласна універсальна наукова бібліотека ім. Ф. Потушняка» Закарпатської обласної ради; укладач М. Б. Бадида; вступна стаття В. В. Барчан; відповідальна за випуск О. А. Канюка. Ужгород: РІК-У, 2017. 138 с. (Серія «Корифеї Закарпаття: бібліографія»).
- Вегеш М. М., Міщанин В. В., Токар М. Ю. Джерела та література про Карпатську Україну. Вони боронили Карпатську Україну: Нариси історії національно-визвольної боротьби закарпатських українців / М. М. Вегеш, М. В. Делеган, О. Д. Довганич та ін. [Відп. Ред. М. М. Вегеш]. Ужгород: Карпати, 2002. С. 642–705.
- Вегеш М.М., Олашин М. Григорій Васильович Павленко: Бібліографічний покажчик. Ужгород, 1996. 47 с.
- Вегеш М., Туряниця В. Августин Волошин (1874–1945). Бібліографічний покажчик. Ужгород, 1994. 25 с.
- Вегеш Микола Миколайович. Бібліографія. Окремі видання; навчально-методичні посібники; наукові статті. Кафедра політології Ужгородського національного університету. Біобібліографічний покажчик / Упорядники: М. М. Вегеш, М. П. Зан. Ужгород: Видавництво Ужгородського національного університету, 2003. С. 33–87.
- Вегеш М.М., Федака С. Державотворчі процеси у Карпатській Україні (1938–1998). Хронологія подій. Бібліографія. Ужгород: Видавництво «АУТДОР-ШАРК», 2021. 437 с.

- Вегеш М.М., Федака С. Державотворчі процеси в Карпатській Україні (1938–1939). Хронологія подій. Бібліографія. До 83-ї річниці проголошення незалежності Карпатської України; передмова С. Віднянського і В. Міщанина; біографічні нариси про авторів книги М. Олашина і М. Зимомрі / Видання друге, доповнене і виправлене. Ужгород: Видавництво ПП «АУТДОР-ШАРК», 2022. 642 с.
- Володимир Фенич: Бібліографічний покажчик педагогічної, наукової та громадської діяльності. Ужгород: Видавництво УжНУ «Говерла», 2015. 44 с.
- Габор Василь. До 60-річчя від дня народження. Бібліографічний покажчик / Укладачі М. Б. Бадида, І. В. Когутич. Ужгород: РІК-У, 2019. 196 с. (Культура краю в особах).
- Гомоннай В., Талапканич М., Хланта І. Микола Зимомря. Бібліографічний покажчик. Ужгород, 1996. 56 с.
- Данилюк Д. Д., Міщанин В. В. Кафедра історії України УжНУ. Ужгород: Інформаційно-видавничий центр ЗІППО, 2010. 128 с.
- Дмитро Данилюк. Бібліографічний покажчик / Ужгородський національний університет, Кафедра історії України; укладач Г. Данилюк. Ужгород: Видавництво В. Падяка, 2001. 64 с. («Вчені Ужгородського національного університету»).
- Дмитро Федака: до 80-річчя від дня народження: бібліографічний покажчик / Департамент культури Закарпатської облдержадміністрації; КЗ «Закарпатська обласна універсальна наукова бібліотека ім. Ф. Потушняка» Закарпатської облради; укладачі: М. Б. Бадида, С. Д. Федака; автор вступної статті С. Д. Федака; редактор Н. М. Бондаренко; відповідальна за випуск О. А. Канюка. Ужгоро: ТІМРАНІ, 2020. 220 с.
- Досліджуючи історію Карпатської України: Біобібліографічний покажчик праць професора Миколи Вегеша про Карпатську Україну / Передмова М. Олашина. Ужгород: ПП «АУТДОР-ШАРК», 2021. 128 с.
- Доцент Микола Олашин: Біобібліографічний покажчик / Укладач О. Д. Закривидорога. Ужгород: Видавництво В. Падяка, 2001. 96 с.
- Задорожний В. Історіографічні студії / Передмова Івана Хланти. Ужгород: Іражда, 2016. 680 с. (Розділ IX. Бібліографія. С. 646–678.).
- Зимомря І., Жовтані Р. Стихія творчого поступу. Біобібліографічний покажчик Миколи Зимомрі. Ужгород: Видавництво ФОП Сабов А. М., 2016. 314 с.
- Зимомря І., Юрош О. Осердя наукового доробку. Бібліографічний покажчик праць Миколи Зимомрі. Ченстохова–Дрогобич–Ужгород, 2007. 240 с.

- Зореслав (о. Севастіян Сабол). До 105-річчя від дня народження. Бібліографічний покажчик / Укладачі: М. Б. Бадида, Н. Й. Ребрик; Закарпатська обласна універсальна бібліотека ім. Ф. Потушняка. Ужгород: Видавництво В. Падяка, 2014. 98 с.
- Іван Сенько. Біобібліографічний покажчик. До 80-річчя від дня народження / Укладачі: О. В. Бряник, Н. С. Лехман, Л. О. Мельник; Відповідальний за випуск: М. М. Медведь. Ужгород: Видавництво Олександра Гаркуші, 2017. 196 с.
- Історіограф Дмитро Данилюк. Біобібліографічний покажчик. Видається до 70-річчя від дня народження вченого. Ужгород: Видавництво В. Падяка, 2011. 200 с., іл. («Вчені Ужгородського національного університету»).
- Карпатська Україна: до 75-річчя вікопомних подій. Бібліографічний покажчик. З фондів Закарпатської обласної універсальної наукової бібліотеки ім. Ф. Потушняка / Управління культури Закарпатської облдержадміністрації, Закарпатська ОУНБ ім. Ф. Потушняка; укладач М. Б. Бадида; передмова С. Федака; редактор Л. О. Падяк; відповідальна за випуск О. А. Канюка. Ужгород: Видавництво В. Падяка, 2014. 108 с.
- Карпатська Україна 1938 – 1939 рр.: вибрана бібліографія. Вегеш М., Чаварга А. В обороні Карпатської України: Карпато-українська держава та світове українство (1938 – 1939) / Переклад із чеської архівних документів Н. Петріца. Ужгород: «АУТДОР-ШАРК», 2021. С. 131–258.
- Кафедра політології Ужгородського національного університету. Біобібліографічний покажчик / Підготували М. М. Вегеш, М. П. Зан. Ужгород: Видавництво Ужгородського національного університету, 2003. 168 с.
- Качкан В. Іван Хланта. Бібліографічний покажчик. Ужгород: Патент, 2008. 458 с. іл.
- Література до 60-річчя Карпатської України: (Із фондів Наукової бібліотеки Ужгородського державного університету): Вибрана бібліографія / Ужгор. держ. ун-т, Науково-дослід. інститут Карпатознавства, Наук. бібліотека УЖДУ, Закарп. крайове т-во «Прогрес»; [Уклад. та бібліогр. ред.: О.Д.Закривидорога, Г.З.Шарган; наук. ред.: М.М.Вегеш, П.М.Федака]; Відп. за вип. О.І.Почекутова. Ужгород, 2000. 112 с.
- Макара Микола Петрович: Бібліографічний покажчик (1959–2003). Ужгород, 2004. 62 с.

- Маріан Токар: Бібліографічний покажчик: (До 30-річчя від дня народження) / Укладач С. Пойда. Ужгород: Два кольори, 2003. 84 с.
- Микола Зимомря: біобібліографічний покажчик / Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, Бібліотека; упорядкування Р. П. Радишевський, І. М. Зимомря, І. М. Розлуцький; голова редакційної колегії І. М. Розлуцький. Дрогобич: РВВ ДДПУ імені Івана Франка, 2021. 472 с.
- Михайло Бабидорич: життя в журналістиці: бібліографічний покажчик: до 95-річчя від дня народження / Департамент культури Закарпатської облдержадміністрації, КЗ «Закарпатська універсальна наукова бібліотека ім. Ф. Потушняка» Закарпатської обласної ради; укладачі: М. Б. Бадида, І. В. Когутич; передмова В. Дрогальчука, відповідальна за випуск О. А. Канюка. Ужгород: TIMPANI, 2018. 152 с.
- Олашин М. В. Історичний факультет Ужгородського національного університету: Біобібліографічний покажчик / Бібліографічний редактор О. Д. Закривидорога; Відповідальний за випуск І. О. Мандрик. Ужгород: Гражда, 2010. 440 с.
- Олашин М. В. Історичний факультет Ужгородського національного університету (1945–2007). Короткий історичний нарис та довідкові матеріали. Ужгород: Видавництво «Гражда», 2007. 124 с.
- Олашин М. В. Робоча програма навчальної дисципліни «Історична наука в Ужгородському університеті» (згідно вимог кредитно-модульної системи) для студентів історичних факультетів. Напрямок підготовки 6.020302 – «Історія». Спеціальність – «Історія». Ужгород: Видавництво УЖНУ «Говерла», 2019. 105 с.
- Олег Ольжич. Бібліографія. *Ольжич Олег. Вибрані твори* / Упорядник: О. Зінкевич; передиова Є. Сверстюка. 2-ге видання. К.: Смолоскип, 2009. С. 615–636.
- Олекса Мишанич у колі сучасників. Збірник спогадів, статей, есе, бібліографічних джерел. До 85-річчя від дня народження науковця / Укладачі: М. Б. Бадида, О. Д. Гаврош, І. В. Когутич, Я. О. Мишанич; відповідальна за випуск О. А. Канюка. Ужгород: РІК-У, 2018. 380 с.
- Омелян Довганич. Біобібліографічний покажчик. Видання друге, доповнене / Упорядник І. В. Хланта. Ужгород: Гражда, 2005. 168 с.
- Павло Федака. Біобібліографічний покажчик. До 70-річчя від дня народження / Закарпатське крайове культурно-освітнє товариство «Просвіта»; укладачі П. М. Федака, Б. В. Досяк. Ужгород: Карпати, 2015. 496 с.

- Пагіря О. Карпатська Україна в документах Другої Чехо-Словацької республіки: В двох книгах. Книга 1. Львів: Видавництво Українського Католицького Університету, 2020. 352 с. (Бібліографія: С. 277–298).
- Петро Часто: між Україною і Америкою: бібліографічний покажчик: до 40-річчя літературної діяльності / Управління культури Закарпатської облдержадміністрації, КЗ «Закарпатська обласна універсальна наукова бібліотека ім. Ф. Потушняка» Закарпатської обласної ради; укладачі: І. В. Когутич, О. В. Шмайда; передмова О. Гавроша; відповідальна за випуск О. А. Канюка. Ужгород: TИMPANI, 2017. 184 с.
- Під покровительством музи Клію. Історичному факультету Ужгородського національного університету – 60 років / Упорядники: М. В. Олашин, Ю. О. Остапець, М. Ю. Токар, В. І. Фенич. Ужгород: Поліграфцентр «Ліра», 2005. 280 с.
- Покликання. Біобібліографічний покажчик до 90-річчя від дня народження Павла Павловича Чучки / Укладачі: Л. О. Мельник, Н. С. Лехман, О. В. Бряник; передмова: М. М. Пахомова; відповідальна за випуск: М. М. Медведь. Ужгород: Видавництво Олександри Гаркуші, 2018. 224 с.
- Професор Болдижар Михайло Миколайович. Бібліографічний покажчик основних праць (До 60-річчя від дня народження) / Укладач В. В. Воробець; автор вступної статті М. Макара; бібліографічний редактор Л. О. Мельник; відповідальний за випуск М. М. Палінчак; Ужгородський державний університет; Наукова бібліотека. Ужгород: Поліграфічна база Інституту державного управління та регіонального розвитку Ужгородського державного університету, 1998. 30 с. (Серія «Вчені Ужгородського державного університету»).
- Професор Володимир Задорожний: Біобібліографічний покажчик / Укладач Р. Офіцинський. Ужгород: Патент, 2000. 44 с.
- Професор Іван Гранчак. До 70-річчя від дня народження / Упорядник і редактор М. Зимомря. Ужгород: Патент, 1997. 179 с.
- Роман Шухевич: «Це був наказ мого серця!»: Бібліографічний покажчик / Тернопільська обласна універсальна наукова бібліотека; укладачі: В. Чупрова, Л. Оленич. Тернопіль: Підручники і посібники, 2007. 144 с. (Родом з України, випуск 1).
- Сергій Федака. Біобібліографічний покажчик / Упорядкування Д. М. Федаки. Ужгород: Видавництво TИMPANI, 2014 256 с.

- Степан Васильович Віднянський. Біобібліографія. До 60-ліття від дня народження і 35-ліття науково-педагогічної діяльності / Укладачі Н. В. Кривець, Н. А. Ярмо. К.: НАН України, Інститут історії України, 2011. 88 с.
- Стихія творчого поступу. Біобібліографічний покажчик Миколи Зимомрі / Іван Зимомря, Руслана Жовтані; Дрогобицький державний педагогічний університет ім. І. Франка, Тернопільський національний педагогічний університет ім. В. Гнатюка, Ужгородський національний університет, Інститут літератури ім. Т. Шевченка НАН України. Ужгород: Видавництво «ФОРМ Сабов А. М.», 2016. 314 с.
- Токар М. Вегеш Микола Миколайович. Бібліографічний покажчик (1990–2007). Микола Вегеш: вчений, політик, людина. Ужгород: Видавництво УЖНУ «Говерла», 2008. С. 197–365.
- Токар М. Професор Микола Вегеш. Біобібліографічний покажчик (до 40-річчя від дня народження) / Ужгородський національний університет, НДІ Карпатознавства. Ужгород, 2002. 314 с.
- Токар М. У пошуках істини про Карпатську Україну. Біобібліографічний покажчик праць професора Миколи Вегеша про Карпатську Україну. Ужгород: Гражда, 2009. 132 с., іл.
- Туряниця В. В. Бібліографія праць Вегеша Миколи Миколайовича. *Науковець, педагог, людина*. Науково-педагогічна і культурно-освітня діяльність доцента Ужгородського державного університету Миколи Миколайовича Вегеша. Ужгород: Міська друкарня, 1995. С. 14–24.
- У царині художнього слова: біобібліографічний покажчик праць Надії Ференц / укладачі: О. М. Чижмар, О. В. Бряник, О. В. Хован; передмова О. М. Чижмар; відповідальна за випуск М. М. Медведь; Міністерство освіти і науки України, ДВНЗ «Ужгородський національний університет», Філологічний факультет, Кафедра української філології, Наукова бібліотека. Ужгород: Видавництво Олександри Гаркуші, 2021. 172 с.
- Фединишинець В. Микола Миколайович Вегеш: Бібліографічний покажчик. Ужгород, 1997. 44 с.
- Хланта І. Омелян Довганич: Бібліографічний покажчик. Ужгород, 1995. 73 с.
- Carpatica – Карпатика: Проблеми вітчизняної і зарубіжної історії з найдавніших часів до наших днів. Ювілейний збірник на пошану доктора історичних наук, професора Василя Івановича Худанича [Редакційна колегія: Е. А. Балагурі, М. М. Вегеш,

С. В. Віднянський, Д. Д. Данилюк, В. Г. Котигорошко, В. В. Марина, М. І. Пітюлич, О. П. Реєнт, М. П. Тиводар; Відповідальні за випуск: В. Л. Боднар, М. М. Вегеш]. Випуск 14. Ужгород, 2002. 343 с.

Приєднання Бессарабії та північної частини Буковини до складу СРСР: особливості воєнної операції

Сергій Гакман / Serhii Hakman

Приєднання Бессарабії та північної частини Буковини до складу СРСР: особливості воєнної операції. Автором розглянутий комплекс військово-пропагандистських заходів, здійснених радянськими військами з метою оволодіння територіями Бессарабії та північної частини Буковини. Для реалізації цієї мети були застосовані регулярні частини збройних сил СРСР, які були об'єднані у спеціально створений Південний Фронт, війська якого були зосереджені на кордоні з Румунією.

28 червня 1940 р. радянські війська форсували Дністер і увійшли до Бессарабії та північної частини Буковини. Румунським частинам було наказано організовано відійти. Червона армія перевищувала узгоджений темп евакуації румунських військ, порушували лінію розмежування, що призводило до локальних інцидентів. Були випадки роззброєння румунських солдатів. Відбулися збройні сутички, в результаті яких обидві сторони зазнали втрат, в т. ч. вбитими. У свою чергу Червона армія також відчувала ворожість, зустрічаючи на своєму шляху мінні поля, протитанкові перекоди, окопи, заміновані або розібрані залізничні та мости. Як радянські, так і румунські військові частини вживали проти мирного населення певні військово-адміністративні заходи, які мали різні мотиви та форми прояву. Низький моральний дух румунської армії, що відступала, призвів до розпаду цілих військових частин, солдати яких кидали зброю та тікали додому. Водночас серед червоноармійців мали місце серйозні порушення військової дисципліни, за які бійців карали, у тому числі застосовували смертну кару.

Одразу після вступу Червоної армії до Бессарабії та північної частини Буковини почала діяти величезна радянська пропагандистська машина. Серед населення і солдатів розповсюджувалась велика кількість газет і спеціальної літератури, на вулицях і будинках розвішували плакати і лозунги. Політичні працівники Червоної армії організовували мітинги та демонстрації, щоб пробудити в душах бессарабців і буковинців «любов до визволителів і почуття впевненості в Радянській владі». Анексію Бессарабії та північної частини Буковини Радянським Союзом у червні-липні 1940 р. можна вважати добре продуманою та ретельно підготовленою політико-дипломатичною та військово-пропагандистською акцією. Вказані території були зайняті Червоною армією за всіма правилами військового мистецтва (були використані всі складові воєнної операції: воєнна сила, локальний воєнний тиск, військова

розвідка, служба агітації та пропаганди), завдяки чому СРСР і досяг поставленої мети.

Alipirea Basarabiei și a nordului Bucovinei la URSS: particularități ale operațiunii militare. O cotitură esențială în relațiile dintre Uniunea Sovietică și România a fost legată de anexarea Basarabiei și a nordului Bucovinei la U.R.S.S. Uniunea Sovietică a elaborat un adevărat complex de măsuri pregătitoare politico-diplomatice și militar-propagandistice pentru anexarea Basarabiei și a părții de nord a Bucovinei. În scopul pregătirii și efectuării operațiunilor militare, prin joncțiunea Districtului Militar Special Kiev și a Districtului Militar Odesa, conducerea sovietică a creat Frontul de Sud, al cărui comandant a fost numit generalul de armată Gheorghe Jukov.

Marele Stat Major al Armatei Roșii a elaborat două variante de acțiune a trupelor sovietice. Prima variantă, prevedea un plan de acțiuni pentru cazul în care Guvernul României nu va accepta evacuarea din Basarabia și Bucovina. Varianta a doua prevedea acțiuni în cazul în care trupele române urmau să se retragă de bună voie la vest de Prut.

În 26 iunie 1940, comandamentul Armatei Roșii a concentrat în preajma hotarului de Est al României 32 divizii de infanterie, 2 divizii de infanterie motorizată, 6 divizii de cavalerie, 11 brigăzi de tancuri, 3 brigăzi desant aerian, 16 regimente de artilerie din rezerva comandantului șef, 14 regimente de artilerie de corp și 4 divizioane separate de artilerie. În direcțiile principale de ofensivă, a fost asigurată o superioritate aproape triplă în forță vie și tehnică de luptă.

Totodată, a fost pregătit un imens aparat propagandistic pentru activitatea în mijlocul populației. Pentru deservirea culturală a populației, au fost organizate brigăzi de concert, ele având inclusiv repertoriu în limba română, ansambluri de dansuri și de muzică populară moldovenească, teatru ș.a.

La 28 iunie 1940, trupele sovietice au trecut Nistrul, au intrat în Basarabia și în nordul Bucovinei. Unitățile românești au primit ordin să se retragă în mod organizat. Unitățile Armatei Roșii au depășit rata convenită de evacuare a trupelor române, au încălcat linia de demarcație, creând, astfel, incidente locale. Au fost cazuri de dezarmare a soldaților români. Au existat ciocniri armate care au provocat victime de ambele părți, inclusiv răniți și morți. Armata Roșie s-a confruntat, de asemenea, cu unele ostilități, întâlnind în cale câmpuri minate, bariere antitanc, tranșee, căi ferate și poduri minate sau demontate pe parcurs. Atât unitățile militare sovietice, cât și cele românești au luat anumite măsuri militare și administrative împotriva populației care avea diferite motive și forme de manifestare. Nivelul moral scăzut al armatei române, aflată în retragere, a dus la dispersarea unor unități militare întregi, ai căror soldați aruncau armele și fugeau acasă. În același timp, au avut loc încălcări grave ale disciplinei militare în rândul Armatei Roșii, pentru care soldații au fost pedepsiți, inclusiv cu moartea.

Cadrele politice ale Armatei Roșii au organizat mitinguri și demonstrații pentru a trezi în sufletul basarabenilor și bucovinenilor „dragostea față de eliberatori și un sentiment de încredere în puterea sovietică”.

Anexarea Basarabiei și a părții de nord a Bucovinei de către URSS în iunie-iulie 1940 poate fi considerată o acțiune politico-diplomatică și militar-propa-

gandistică, efectuată după toate regulile artei militare (au fost utilizate toate componentele operațiunii militare: forța militară, presiune locală, informații militare, serviciul de agitație și propagandă).

Inclusion of Bessarabia and the North part of Bukovina to the Soviet Union: peculiarities of the of the military operation. *The author considers a set of military propaganda measures taken by Soviet troops to seize the territories of Bessarabia and Northern Bukovina. Regular units of the USSR Armed Forces which were united in a specially created Southern Front whose troops were concentrated on the border with Romania were used to achieve this goal. On June 28, 1940, Soviet troops crossed the Dniester and entered Bessarabia and Northern Bukovina. Romanian units were ordered to withdraw in an organized manner. The Red Army exceeded the agreed rate of evacuation of Romanian troops, violated the line of demarcation, which led to local incidents. There were cases of disarmament of Romanian soldiers. There were armed clashes, a result of which were loses of both sides, including killed. In turn, the Red Army also felt hostility, encountering minefields, anti-tank barriers, trenches, mined or dismantled railways and bridges. Both Soviet and Romanian military units took certain military-administrative measures against the civilian population, which had different motives and forms of manifestation. The low level of morale spirit of the retreating Romanian army led to the disintegration of entire military units, whose soldiers dropped their weapons and fled home. At the same time, there were serious violations of military discipline among the Red Army, for which the soldiers were punished, including the death penalty.*

Immediately after the Red Army entered Bessarabia and the Northern part of Bukovina, a huge Soviet propaganda machine began to operate. A large number of newspapers and special literature were distributed among the population and soldiers; and posters and slogans were hung in the streets and houses. Politicians of the Red Army organized rallies and demonstrations to awaken in the souls of the Bessarabians and Bukovinians "love for the liberators and a sense of confidence in the Soviet authority".

The annexation of Bessarabia and Northern Bukovina by the Soviet Union in June-July, 1940 can be considered a well-thought-out and carefully prepared political-diplomatic and military-propaganda campaign. These territories were occupied by the Red Army according to all the rules of military art (all components of the military operation were used: military force, local military pressure, military intelligence, propaganda and propaganda service), thanks to which the USSR achieved its goal.

Ключові слова: Буковина, Бессарабія, Чернівці, Кишинів, пакт Ріббентропа-Молотова, військова операція, зміна державної приналежності.

Cuvinte cheie: Bucovina, Basarabia, Cernăuți, Chișinău, Pactul Molotov-Ribbentrop, operațiune militară, schimbare a apartenenței statale.

Keywords: Bukovina, Bessarabia, Chernivtsi, Chisinau, Molotov-Ribbentrop Pact, military operation, change of state belonging.

Істотний перелом у відносинах між Радянським Союзом і Румунією, який став визначальним і для долі населення Бессарабії та північної частини Буковини був пов'язаний із включенням цих територій до складу СРСР, що відбулося влітку 1940 р. в умовах радянсько-німецького зближення.

Ці територіальні зміни базувалися на цілому комплексі підготовчих політико-дипломатичних та військово-пропагандистських заходів. З метою підготовки та приєднання Бессарабії та північної частини Буковини до складу СРСР на базі Київського Особливого та Одеського військових округів був створений Південний фронт. Командувачем був призначений генерал армії Георгій Жуков.

Генеральний штаб Червоної армії розробив два варіанти дій радянських військ. Перший варіант передбачав заходи на випадок, якщо уряд Румунії не дасть згоду на мирну передачу Бессарабії та Буковини СРСР. Другим варіантом передбачався план дій на випадок добровільного відступу румунських військ на захід від Пруту. За базовий був прийнятий перший варіант.

Уже на 26 червня 1940 р. на кордоні з Румунією радянське командування сконцентрувало 32 стрілецькі, 2 мотострілецькі, 6 кавалерійських дивізій, 11 танкових, 3 повітряно-десантні бригади, 16 артполків резерву головнокомандувача, 14 полків корпусної артилерії та 4 окремих артдивізіони. На основних напрямках наступу була забезпечена більш ніж потрібна перевага у живій силі та засобах.

У той же час, з метою ідеологічного забезпечення, був підготовлений величезний пропагандистський апарат для роботи серед населення. Відповідно до Директиви Головного політичного управління Червоної армії № 0140 р. 21 червня 1940 р. в розпорядження Південного фронту було направлено велика кількість політпрацівників. За місяць до початку військової операції всіх працівників партійних та радянських організацій вважали мобілізованими. Після відповідної підготовки вони були готові до подальшої діяльності в якості співробітників редакцій, пропагандистів та агітаторів.

Для культурного обслуговування населення було організовано концертні бригади, колективи драматичного театру. Підібрані пересувна бібліотека, патефонні платівки, кіноплівки. Облаштований поїзд-типографія, укомплектована та забезпечена всім необхідним для видання румунською мовою газета.

Водночас на дипломатичному рівні радянський уряд, розміщуючи війська на кордоні з Румунією та здійснюючі консультації з німецьким рейхом, увечері 26 червня 1940 р. вручив ультимативну ноту

румунському міністру в Москві Георгі Давідеску, в якому була вимога негайної евакуації Бессарабії та північної частини Буковини. Радянське керівництво знайшло вдалий момент для висунування територіальних претензій Румунії, коли відбувалися військові дії між західними державами та Німеччиною. Можливі кроки Німеччини на користь Румунії були заблоковані таємними радянсько-німецькими домовленостями. За цих обставин військовий конфлікт у південно-східній Європі був недоречним, особливо для Берліна, оскільки Румунія була важливим постачальником нафти та сільськогосподарської продукції. Тому Німеччина погодилася на передачу Радянському Союзові не лише Бессарабії, а й північної частини Буковини, хоча вважала це порушенням двосторонніх домовленостей. Крім того, німецька дипломатія взяла на себе місію вплинути на Румунію з тим, щоби остання прийняти радянські вимоги.

Отримавши радянську ноту ультимативного характеру, румунське керівництво поспішно з'ясовувало дипломатичними каналами позиції Німеччини, Італії, Греції, Туреччини та Югославії, але не знайшовши необхідної підтримки і намагаючись уникнути серйозних наслідків, у тому числі воєнних дій, а також після обговорення цих питань на двох засіданнях Коронної ради Румунії, воно було змушене прийняти умови евакуації обидвох територій.

Про все це докладно написано у статті автора «Приєднання Бессарабії та північної частини Буковини до складу СРСР: політико-дипломатичні та військово-пропагандистські підготовчі заходи»¹. Ця стаття є логічним продовженням згаданого вище дослідження. Її мета полягає у відображенні особливостей дій Червоної армії щодо включення Бессарабії та північної частини Буковини до складу СРСР і реакційних дій румунської армії.

Отже, після проведення значної підготовчої роботи, в ході якої були використані дипломатичний тиск, вплив на комуністичну партію Румунії, зокрема на організації Бессарабії, пропагандистська робота серед населення, розвідка і, насамкінець, регулярні частини Червоної армії, котрі у повній мірі вписувалися у складну геополітичну гру сталінського керівництва у Південно-Східній Європі напередодні

¹ Див.: Сергій Гакман, Приєднання Бессарабії та північної частини Буковини до складу СРСР: політико-дипломатичні та військово-пропагандистські підготовчі заходи. *Relații româno-ucrainene. Istorie și contemporaneitate* / Editori Irina Liuba Horvat, Anastasia Vehesh. Satu Mare: Editura Muzeului Sătmărean, 2021. P. 505-534; Serghei Hakman, Măsurile pregătitoare politico-diplomatice și militar-propagandistice ale U.R.S.S. pentru anexarea Basarabiei și a nordului Bucovinei. *Analele Bucovinei*. XXVIII, 2 (57). Râdăuți, București, 2021. P. 583–602.

Другої світової війни, радянське керівництво перейшло до безпосередніх дій щодо приєднання Бессарабії та північної частини Буковини до складу СРСР.

Як тільки стало відомо, що румунський уряд прийняв радянські умови евакуації, які містилися у другій ультимативній ноті², радянське керівництво вирішило застосувати другий варіант дій Червоної армії. Завдання радянських військ, за цим планом, полягало у швидкому виході до Пруту для того, щоб взяти під контроль відступ румунських військ³. 28 червня 1940 року о 14.00 війська Південного фронту під командуванням генерала армії Г. Жукова перетнули Дністер і вступили на територію Бессарабії та північної частини Буковини⁴. Війська рухались двома ешелонами: у першому знаходились рухомі танкові та кавалерійські частини, у другому – стрілецькі дивізії.

Зі свого боку Румунський Генеральний штаб видав наказ, в якому зазначалося: «Сьогодні, 28 червня, починається евакуація Бессарабії у повній відповідності згідно плану «Тудор». З метою уникнення безладу, прискорення пересування та для запобігання, по можливості, паніки, переповнення вокзалів, вагонів, транспортних засобів офіцери та службовці візьмуть тільки вкрай необхідне, багаж»⁵. Не дозволялось перевозити меблі. Кишинів та Бессарабія в цілому мали завершити евакуацію до 18.00 28 червня. Того ж дня оперативний відділ Генерального штабу румунської армії видав наказ за № 568/е такого змісту: «1. Уряд вирішив евакуювати Бессарабію та Північну Буковину та чинити опір на Пруту. 2. Евакуація має бути завершена протягом 4 днів, до 2 липня включно, о 12 годині за румунським часом. 3. Міста Чернівці, Кишинів та Четатя Албе [Аккерман. – н. а.] повинні бути евакуйовані та передані сьогодні, 28 червня, о 20 годині. Решта території буде евакуйована відповідно у чотири етапи...»⁶. Наказ уточнював умови евакуації: «Залізниця буде зарезервована для евакуації

² Arhiva Ministerului Afacerilor Externe (România) (далі: A.M.A.E.). Fond 71/U.R.S.S. 1920-1944. Vol. 90/194. C. 18-19.

³ Arhiva Organizațiilor Social-Politice a Republicii Moldova, Fond 50. Коллекция документальных материалов по коммунистическому подполью (далі: în continuare se va cita: A.O.S.P.R.M., Fond 50). Inv. 2. Dos. 153. F. 77; 28 июня: Документы свидетельствуют / Сост. И. Шишкану, М. Черненко. *Cugetul*. 1991. Nr. 3. C. 18-19.

⁴ Arhiva Ministerului Apărării Naționale (România) (далі: A.M.Ap.N.). Fond. Microfilme.R. II. 1.994. Cadr. 398.

⁵ A.M.A.E. Fond 71/U.R.S.S. 1920-1944. Vol. 118/1940. F. 115; Grad C., Stan C. I., Goron D.E. Evacuarea teritoriilor românești cedate în vara anului 1940. *Acta Musei Porolissensis*. Zalău, 1995. P.328.

⁶ Bătălia pentru Bucovina / Ed. S. Neagoe. Timișoara, Helicon, 1992. P. 328.

найважливіших матеріалів; хворі, сім'ї офіцерів та службовців, меблі та менш важливі матеріали будуть евакуйовані після військових та фортифікаційних матеріалів. Окрім евакуаційних поїздів, курсуватимуть 3–4 пасажирських поїзди щоденно. Не будуть здійснюватись руйнування залізниць, обладнання, складів, аеродромів, промислових підприємств, електростанцій, телеграфу, телефонної мережі, рухомого складу. На кожному напрямку відступу залишатиметься військова комісія з перекладачем для вирішення можливих інцидентів з радянськими владними структурами. На кожній переправі через Прут румунська армія буде організовувати рятувальну службу та поліцію. Прикордонники та жандарми переходять у підпорядкування армії»⁷. Румунським Генеральним штабом був розроблений також графік відходу армії з деталізацією часу та лінії відступу⁸.

1 липня 1940 р. відбулося перше засідання радянсько-румунської комісії, яка виробила угоду з врегулювання спірних питань щодо евакуації румунських військ та установ з Бессарабії та північної частини Буковини⁹. Хоча плани пересування румунських військ і Червоної армії склалися спільно та за умов взаємної згоди¹⁰, вони не були доведені до виконання. Комісія розпочала свою роботу із запізненням, фактично, коли ці дії розгорнулися у повному обсязі¹¹. Незважаючи на її втручання у регламентацію пересування військ, обидві сторони не завжди виконували взяті на себе зобов'язання. Це суттєво зменшувало її вплив на події червня-липня 1940 р. у Бессарабії та на півночі Буковини, що призвело до сутичок та грубих порушень умов передачі територій, інцидентів, і навіть реальних воєнних дій, спричинивши важкі втрати з обох сторін¹². Уже 28 червня радянські війська зайняли міста Чернівці, Сороки, Бендери, Аккерман тощо¹³. При цьому згідно з комюніке оперативного відділу Румунського Генерального штабу, яке було передано по радіо та опубліковано у щоденних

⁷ Dobrinescu V. Fl. Bătălia pentru Basarabia. 1918-1940. Iași, Junimea. 1991. Anexe XL-VIII. P. 248-249; Grad C., Stan C. I., Goron D. E. Evacuarea teritoriilor românești cedate în vara anului 1940. *Acta Musei Porolissensis*. Vol. XIX, Zalău, 1995. P. 329.

⁸ A.M.Ap.N. Fond Marele Stat Major. Dos. 1066. F. 22-37, Там само. Fond Armata 4. Dos. 203. F. 292-372.

⁹ A.M.A.E. Fond 71/U.R.S.S. 1920-1944. Vol. 99/1940. F. 57-60; На страже социализма. Красноармейская газета Н-ского погранотряда НКВД Украинской ССР. 1940. 1 июля.

¹⁰ A.M.A.E. Fond 71/U.R.S.S. 1920-1944. Vol. 99/1940. F. 33-34.

¹¹ Ibidem. F. 136, 227-231.

¹² Ibidem. F. 70.

¹³ A.O.S.P.R.M. Fond 50. Inv. 2. Dos. 55. F. 24-25, 26-27.

газетах за 30 червня 1940 р., евакуація румунської армії відбувалася впорядковано лише до лінії північніше висот Малого Сірету–Великий Кучурів, Бричани–Західні Бельці, Кишинів–Басарабська–Татарбунар. Водночас, у документі стверджувалось, що «на деяких напрямках рухомі елементи Збройних сил СРСР, перевершивши обумовлений темп евакуації, обігнали відступаючі наші війська, створюючи тим самим місцеві інциденти»¹⁴. Зокрема, за румунськими оперативними даними від 2 липня 1940 р., такі випадки мали місце у м. Рені, де радянські військові частини забарикадували дороги й не пропускали румунські війська та обози¹⁵. 29 червня 1940 р. начальник Генерального штабу румунських військ генерал Ф.Ценеску зазначав: «Незважаючи на превентивні заходи, що були вжиті румунськими владними структурами, короткий термін та пекельний ритм, за яких нам була нав'язана евакуація, а також ставлення, часто некоректне, з яким радянські війська приймали відторгнені території, привели, на жаль, до багатьох інцидентів»¹⁶.

Водночас вороже ставлення до себе і невиконання взятих на себе зобов'язань з румунського боку відчували й бійці Червоної армії. Так, під час вступу на територію Бессарабії і північної частини Буковини деякі радянські танкові частини зупинялися перед мінними полями, протитанковими загородами та траншеями. Оскільки вони не були укомплектовані саперними частинами, колони радянських військ робили вимушені зупинки на кілька годин. Залізниця Бендери–Кишинів–Унгени була замінована, частина рейок демонтована, деякі мости були в аварійному стані. 35-й стрілецький корпус змушений був будувати на марші мости та дороги, які були приведені у непридатний стан під час евакуації румунських військ (Декалеу, Коржова, Будешть)¹⁷.

Правда, деякі інциденти відбувалися через організаційні помилки або необережність. Так, під час форсування Дністра у 556-му полку 169-ої стрілецької дивізії потонули 3 радянських військовослужбовці, а також два танки-амфібії 37-го стрілецького корпусу. Екіпаж врятувався. У 36-й танковій бригаді згорів літак «У-2» (пілот загинув), потерпіла аварію автоцистерна (водія поранено), перекинувся танк (2 члени екіпажу загинули). Під час форсування Дністра в районі дій

¹⁴ Grad C. Al doilea arbitraj de la Viena. Iași: Institutul European, 1998. P. 92.

¹⁵ A.M.A.E. Fond 71/U.R.S.S. 1920–1944. Vol. 99/1940. F. 44, 48, 64; A.M.Ap.N. Fond Armata 3. Dos. 105. F. 117.

¹⁶ Цит за: Bătălia pentru Bucovina. P. 157.

¹⁷ Moraru A. O „operație militară” necunoscută. *Moldova Socialistă*. 10 iunie.

9-ої армії перевернувся човен з 30-ма військовослужбовцями, з яких 16 потонули. Серед загиблих був 1 офіцер, 6 молодших командирів та 9 солдатів. Під водою опинилися також 8 кулеметів, частина гвинтівок та боєприпасів¹⁸.

Радянські війська переслідували колони відступаючих румунських військових частин, атакували їх, роззброювали та відбирали майно і коней¹⁹. Були випадки, коли деякі радянські частини використовували артилерію та танки²⁰. 29 червня за Кишиневом військові частини 15-ої мотомеханізованої дивізії зіткнулися з румунськими військами, в результаті чого один солдат Червоної армії загинув та один був поранений, загинуло також 124 румунські військовослужбовці²¹. У телеграмі № 10/БН від 30 червня 1940 р., надісланій з Проскурова в Москву заступнику начальника Політуправління Червоної армії Кузнецову повідомлялося: «Біля Корнешть, в зоні дії 9-ої армії, військові частини 15-ої стрілецької дивізії були обстріляні румунськими військами, в результаті перестрілки загинуло двоє солдатів Червоної армії та біля 60 румунських солдатів». Війська 58 стрілецької дивізії зіткнулися з румунським кінним роз'їздом, який вчинив опір. Під час перестрілки вбито 2 та поранений 1 солдат румунської армії²².

30 червня 1940 р. на відстані трьох кілометрів від Кишинева радянськими військами був роззброєний 30-й артилерійський полк та один з дивізіонів 25-го артполку. Керівник румунської сторони у радянсько-румунській комісії з вирішення спірних питань, пов'язаних з евакуацією румунських військ і закладів з Бессарабії та північної частини Буковини, генерал А. Алдя протестував, вказуючи на те, що «радянські війська, які розташовані на р. Прут, заважають переправі румунських військ. В районі залізничної станції Фрекецей було десантовано 200 парашутистів, які зайняли переправу. Про таке ж йшлося в телеграмі генерала Ф. Ценеску, яку було відправлено генералу А. Алдя 3 липня 1940 р. В ній, зокрема, зазначалося, що 2 липня радянські мотомеханізовані загони організовано атакували румунські частини, які знаходились в зоні Джурджулешті-Рені, оточили та роззброїли піхотну роту, яка [внаслідок цього – н. а.] мала втрати. Наші війська, виконуючи директиви, не дали відсіч». Далі в телеграмі начальник Румунського Генерального штабу наполягав: «Протестуйте та вимагай-

¹⁸ A.O.S.P.R.M. Fond 50. Inv. 2. Dos. 55. F. 30-31.

¹⁹ A.M.A.E. Fond 71/UR.S.S. 1920-1944. Vol. 99/1940. F. 51, 96-99, 134; A.M.Ap.N. Fond. Microfilme. R. II. 1.994. Cadr. 419, 421.

²⁰ A.M.Ap.N. Fond. Microfilme. R. II. 1.994. Cadr. 428-429.

²¹ A.O.S.P.R.M. Fond 50. Inv. 2. Dos. 56. F. 7.

²² Ibidem. Dos. 55. F. 28, 42; Dos. 56. F. 28; Evenimente istorice. P. 74.

те, щоб накази, які видаються, доходили до загонів, що знаходяться за Прутом»²³.

Декілька інцидентів мали місце в районі м. Герца. У рапорті оперативного відділу Генштабу, надісланому генералу Ф. Ценеску, зазначалося: «Сьогодні, 29 червня, радянські війська увійшли до Герци. Танки відкрили вогонь, внаслідок чого вбито капітана Бороша, двох солдатів та поранено молодшого лейтенанта Драгоміра...». Того ж дня 7 радянських літаків пролетіли над містом Дорогой та селом Ламостя, відкривши в Ламості кулементний вогонь та поранивши румунського жандарма²⁴. Один із свідків тогочасних подій згадував: «Після того, як 29 червня «завоювали» [радянські війська. – н. а.] таким чином Герцу, вони намагалися продовжити свій шлях, але на відстані 11 кілометрів від Герци, у пункті «Стежарул» їх чекав командир артилерійського полку з м. Бакеу полковник Боте із замінованим шосейним шляхом та протитанковими загородженнями. Одразу ж румуни роблять попереджувальний постріл з гармати. Росіяни піднімають білий прапор, відкривають люк одного з танків, а офіцер невинно питає: «Чому стріляєте?». Зрозумівши, що їм не вдасться просунутись далі, зупиняються, просять пробачення за те, що «помилилися», дійшовши сюди, але це їм не заважає одразу ж поставити прикордонний стовп»²⁵.

Подібні інциденти мали місце й в інших секторах. У Вадул-Сіреті та Вікшанах радянські танки порушили встановлену демаркаційну лінію, зайнявши ці населені пункти. Румунський кавалерійський дивізіон вчинив опір. Під час сутички було захоплено 20 радянських танків та кілька сот солдатів. Пізніше захоплені солдати були звільнені, а бойові машини повернуті радянським військам, які наступного дня відступили, поклавши край інциденту²⁶. Мали місце порушення демаркаційної лінії також в районі Марамуреш, Валя Ізей, де радянська механізована колона, перейшовши кордон Буковини, просунулась на 20 кілометрів у напрямку Бая Борша. 3 липня 1940 р. начальник Румунського Генерального штабу вимагав у генерала А. Алдя «звернутися до Червоного командування щодо відходу колони з цієї зони. В іншому разі ми будемо вимушені перешкоджати наступу будь-якими засобами, що може привести до серйозного інциденту»²⁷. Як бачимо, у

²³ Grad C., Stan C. I., Goron D. E. Op. cit. P.330.

²⁴ A.M.Ap.N. Fond. Microfilme. R. II. 1.994. Cadr. 406.

²⁵ Цит. за: Gherman I. Istoria tragica a Bucovinei, Basarabiei si ținutului Herța. Bucuresti: Ed. ALL, 1993. P.83-84.

²⁶ Grad C., Stan C. I., Goron D. E. Op. cit. P. 328.

²⁷ A.M.A.E. Fond 71/U.R.S.S. 1920–1944. Vol. 98/1940. F. 89; Șișcanu I. Uniunea Sovietică – România. 1940. (Tratatie în cadrul comisiilor mixte). Chișinău: ARC, 1995. P. 129.

діях радянських військ прослідковується тенденція щодо захоплення додаткових територій, які не були передбачені у радянських нотах²⁸.

Окрім суто військових аспектів, необхідно звернути увагу на те, як радянська і румунська сторона ставились у цей час до мирного населення. Війська обидвох сторін вживали певні воєнні та адміністративні заходи щодо населення. Вони мали різні мотиви та форми прояву. Наприклад, деякі представники румунського «великого чиновництва» (лікарі, вчителі, державні службовці) не змогли вчасно евакуюватися і були заарештовані. Уже 29 червня 1940 р. Г. Давідеску телеграфував, що зовсім незаконним чином були заарештовані генерал Мітря та службовці румунської залізниці у Чернівцях²⁹. Приблизно в цей же час у м. Тигіна [сучасні Бендери – н. а.], безпосередньо на вокзалі, були заарештовані всі, хто намагався репатріюватися до Румунії.

З іншого боку, старші офіцери румунської армії, завчасно отримавши відповідну інформацію, встигли евакуюватися раніше зі своїми штабами та сім'ями, в той час як молодші офіцери були неспроможні підтримувати дисципліну у військових підрозділах. Під час відступу траплялися випадки, коли вони примушували місцевих селян перевозити на підводах своє та військове майно у Рєгат³⁰. Такі випадки мали місце в селах Пухачень, Ново-Ніколаївка, Булбоака, Липкань, Войновь, Ниспорень, Ізмаїлі та інших місцевостях. За радянськими оперативними даними від 29 червня 1940 р., в селах Каранті, Ниспорень, Каракуль та в Ізмаїлі з боку румунських військових мали місце випадки розправи з місцевим населенням та розграбування майна³¹. Спроби румунських офіцерів відібрати коней у місцевого населення були також зафіксовані у с. Молодія на Буковині³². У листі представників Радянського Союзу від 7 липня 1940 р. своїм румунським колегам по спільній комісії в Одесі вказувалося, що 1 липня між Буденцем та Чудином невідомий майор, командир однієї з румунських військових частин розстріляв 7 осіб з числа цивільного населення за те, що вони вийшли зустрічати Червону армію. У листі вимагалось з'ясувати

²⁸ A.M.A.E. Fond 71/U.R.S.S. 1920–1944. Vol. 123/1940. F. 129.

²⁹ Ciachir N. Din istoria Bucovinei (1775–1944). București: Ed. Didactică și Pedagogică, 1993. P. 102.

³⁰ A.M.A.E. Fond 71/U.R.S.S. 1920–1944. Vol. 99/1940. F. 74, 126.

³¹ A.O.S.P.R.M. Fond 50. Inv. 2. Dos. 55. F. 2–5.

³² Державний архів Чернівецької області (далі: ДАЧО). Фонд ПІ-615. Черновицкий уездный комитет КП(б) Украины. 1940 г. Оп. 1. Спр. 17. Арк. 1; ДАЧО. Фонд Р-3. Черновицкий областной исполнительный комитет (облисполком). Оп. 1. Спр. 35. Арк. 1.

прізвище цього офіцера та вжити відповідних заходів³³. Правда, за даними, викладеними у Політінформації про попередні підсумки роботи, проведеної Чернівецьким повітком КП(б)У з питання встановлення і закріпленні радвлади в Північній Буковині, надісланій у липні 1940 р. в ЦК КП(б)У, у с. Чудин Сторожинецької волості «було убито 9 душ»³⁴.

Документальні дані свідчать також і про те, що мали місце сутички між румунськими військами, що відступали, та місцевим населенням, особливо з євреями. Зокрема, у телеграмі від 2 липня 1940 р., яку отримав державний секретар США з дипломатичного відомства у Бухаресті, зазначалося: «Після окупації Росією Бессарабії та Північної Буковини єврейські групи, сподіваючись на захист росіян, скористалися можливістю звести старі рахунки, було повідомлено про багато інцидентів, деякі з яких були надзвичайно кривавими. Євреї на решті території Румунії відкрито висловлювали задоволення з нагоди російської окупації, і багато з них переїжджають на передані території, в той час як ті, що там проживають, в основному залишаються»³⁵. У м. Герца відбулася сутичка між місцевими євреями та румунською кавалерійською частиною, внаслідок якої з обох боків були вбиті та поранені³⁶. У згаданій політінформації Чернівецького повіткому КП(б)У зазначалось, що у с. Турятка Герцаївської волості «селяни мовчали про те, що 28. IV [румунські війська. – н. а.] розстріляли 16 євреїв і закопали у гною. Тільки 9.VII після проведення серед них роботи вони про це розказали»³⁷. Негативне ставлення румунських військових до представників цієї етнічної групи набуло таких масштабів, що 2 липня 1940 р. Румунський Генеральний штаб змушений був видати наказ, в якому вимагав від офіцерів вжити заходів щодо запобігання ворожих виступів стосовно євреїв з боку солдатів та молодшого командного складу, «які можуть мати несприятливі наслідки у нинішніх умовах»³⁸. Відступ румунських військ негативно впливав на їх морально-політичний стан та боєздатність. Більше того, в румунській армії служило багато бессарабців, які не бажали їхати до Рєгату. Впродовж всього періоду цих подій радянські військові та цивільні

³³ A.M.A.E. Fond 71/U.R.S.S. 1920-1944. Vol. 99/1940. F. 74, 136

³⁴ ДАЧО. Фонд П-615. Черновицкий уездный комитет КП(б) Украины. 1940 г. Оп. 1. Спр. 17. Арк. 20.

³⁵ Diplomatic Papers. 1940. Vol. 2. General and Europe. Washington, 1957. P. 764.

³⁶ Grad C., Stan C. I., Goron D. E. Op. cit. P.328.

³⁷ ДАЧО. Фонд П-615. Черновицкий уездный комитет КП(б) Украины. 1940 г. Оп. 1. Спр. 17. Арк. 20.

³⁸ A.M.Ap.N. Fond. Microfilme. R. II. 1.994. Cadr. 522, 563.

органи зверталися через мегафони із закликами та маніфестами до бессарабців та буковинців, котрі служили в румунській армії, пропонуючи залишитися на місцях і повертатися додому³⁹. За цих обставин не лише окремі солдати, але й цілі підрозділи кидали зброю та поверталися додому. Наведемо лише кілька прикладів: 12-а піхотна дивізія, яка евакуювалася з району Ново-Кеушан, що складалася в основному з бессарабців, перестала існувати як військове формування. 4-й полк 3-ої піхотної дивізії, який був розташований в районі Аккерману, колективно склав зброю. Багато солдатів, кидаючи зброю, залишили 26-у піхотну дивізію. Зі складу 8-ої піхотної дивізії лише 29-й полк організовано відступив та зберіг боєздатність, інші полки, у т. ч. 12-й піхотний полк, розпоршилися. З 54-го полку 34-ї піхотної дивізії до Румунії дійшло тільки декілька відділень. 4-й полк Рошіорь Бельци був розформований. З 7-ї піхотної дивізії розійшлися по домівках майже 300 чол. З 4-ї та 7-ї піхотної дивізії на радянську сторону перейшли 400 чол. З 15-ї піхотної дивізії, яка відступала з-під Бендер, по домівках розійшлося біля 3000 солдатів. Особливо піддалися розпорощенню 10-й, 20-й піхотні та 7-й артилерійський полки⁴⁰. У 2-й кавалерійській дивізії найбільш ураженими цим явищем були 6-й та 7-й кавалерійські полки. Схожа ситуація була і в 34-й та 27-й піхотних дивізіях⁴¹. Солдати 7 піхотного полку кинули напризволяще матеріальну частину військового формування⁴². Румунське командування намагалося боротися з цими явищами найсуворішими методами. Так, за свідченнями солдатів 30-го артилерійського та 9-го кавалерійського полків румунської армії Ковальова та Рожье, у відповідних військових формуваннях солдат-бессарабців, які намагалися повернутися додому, розстрілювали⁴³.

Безпосередній учасник подій літа 1940 р. румунський генерал І. Георге писав: «Важко уявити, що означало це [мова йде про термін евакуації. – н. а.] для розкиданих у Бессарабії та Північній Буковині військ, для тисяч службовців та їх сімей, для сотень тисяч румунів, які не бажали залишатися під владою більшовиків, що означало це для народного та державного багатства, яке неможливо було врятувати, водночас беручи до уваги тих, що залишалися в районах, які треба

³⁹ A.O.S.P.R.M. Fond 50. Inv. 2. Dos. 56. F. 32–42; Alexandrescu S., Botoran C., Clorbea V. ș. a. *Eliberarea Basarabiei și nordului Bucovinei* (22 iunie–26 iulie 1940). București: Ed. Fundației culturale Române, 1999. P. 27.

⁴⁰ A.O.S.P.R.M. Fond 50. Inv. 2. Dos. 153. F. 2–66.

⁴¹ Grad C., Stan C. I., Goron D. E. *Op. cit.* P.331.

⁴² A.O.S.P.R.M. Fond 50. Inv. 2. Dos. 153. F. 11.

⁴³ *Ibidem.* Dos. 55. F. 1–24.

було віддати. Проблема евакуації ускладнювалася тим, що не були здійснені ніякі підготовчі заходи на цей випадок. Повірили в лозунг «залізного та вогняного кордону» і в те, що країна у безпеці. Все це виявилось зараз кримінальною брехнею. Для того, щоб зробити злочин повнішим, були видані накази, які забороняли евакуацію сімей службовців та офіцерів, для того, щоб не створювати «невиправдану» паніку»⁴⁴.

Хоча неможливо співставити рівень деморалізації відступаючої румунської армії з моральним станом наступаючої Червоної армії, але і тут морально-політичний стан був далеким від ідеального. У цілком таємному рапорті начальника Політуправління Київського Особливого військового округу дивізійного комісара Є. Пожидаєва, надісланому начальнику Політуправління РСЧА армійському комісару 1 рангу Мехлісу, відмічалось: «Політико-моральний стан військ здоровий, це підтверджується зростанням політичної активності бійців та начальницького складу і бажанням як можна краще виконати завдання партії та уряду»⁴⁵. Але поряд з цим у військових частинах Південного фронту були й проблеми. Трохи пізніше, в «Доповіді про дії військ Південного фронту при визволенні Бессарабії та Північної Буковини, червень-липень 1940 р.», надісланій командуванням КОВО народному комісару оборони СРСР Маршалу Радянського Союзу Тимошенку, зазначалось: «Поряд із міцним політико-моральним станом мали місце випадки негативних політичних настроїв, які проявилися у формі: а) ворожих висловлювань окремих бійців щодо питань взаємин СРСР з Румунією; б) негативних висловлювань щодо заходів, спрямованих на зміцнення радянської військової дисципліни». У документі відзначалось, що дисципліна була на низькому рівні у 80-й, 139-й та 97-й стрілецьких дивізіях. З 10 червня по 1 липня 1940 р. мали місце 234 випадки дезертирства та 29 випадків пияцтва з дебошем. У період підготовки до виступу та в ході маршу був 51 випадок «терористичних погроз» начальницькому складу з боку деяких бійців та молодших командирів. 16 червня 1940 р. Військова Рада КОВО видала наказ, який вимагав вжиття найсуворіших заходів щодо порушників військової дисципліни, особливо до носіїв «терористичних висловлювань» та дезертирів. Лише з 1 по 10 липня 1940 р. до судової відповідальності було притягнуто за «терористичні висловлювання» 28 чоловік, у т. ч. 8 засуджено до розстрілу, 1 – до ув'язнення, по інших тривало слідство; за ухилення від військової служби – 148 чоловік, в т. ч. 5 засуджено до

⁴⁴ Grad C., Stan C. I., Goron D. E. Op. cit. P.326.

⁴⁵ A.O.S.P.R.M. Fond 50. Inv. 2. Dos. 153. F. 2.

розстрілу, 38 – до ув'язнення від 5 до 10 років, 21 – до ув'язнення від 3 до 5 років, 34 – до ув'язнення від 1 до 3 років, 4 – умовно, по інших тривало слідство⁴⁶.

Усього під час цієї операції Червоною армією було взято у якості трофеїв 52704 гвинтівки, 4480 пістолетів, 1071 ручний та 346 станкових кулеметів, 40 мінометів, 258 гармат, біля 15 тисяч гвинтівочних патронів, 54309 гранат, 16907 мін та 1512 протитанкових мін, 73320 снарядів та іншу зброю, а також 141 паровоз, 1 мотовоз, 1866 критих вагонів, 325 напіввагонів, 31 класний вагон, 45 платформ, 19 цистерн, 2 багажних вагони, 38 легкових автомобілів, 15 вантажівок, 1 автомашина «Форд», 1 автобус, 1 автоприцеп, 3 трактори та інші матеріальні цінності⁴⁷.

Румунська сторона зазнала й інших матеріальних втрат. Наприклад, радянські війська відмовились передати румунським властям воєнні матеріали, які знаходились у Селятині та Бродина⁴⁸. Водночас 28 червня 1940 р. передові радянські частини армійської кавалерійської групи затримали на станції Новоселиця і експортні товари, які направлялися у Великобританію: 882 тонни цукру, 50 тонн бензину, 100 000 банок м'ясних консервів, 3 вагони заморожених кур та 3 вагони вина у пляшках⁴⁹.

Усього матеріальні втрати Румунії внаслідок територіальних змін 1940 р. (включаючи території, втрачені за рішенням Віденського арбітражу) за оцінкою державного субсекретаріату румунізації, колонізації та інвентаризації, здійсненою у січні 1943 р. складають 422.609.000.000 лей, з яких на долю Бессарабії припадає 29,67%, на Буковину – 7,50%⁵⁰.

На жаль, ми не маємо всіх даних щодо втрат під час військової частини операції як з радянської, так і з румунської сторін. Отже, проблема потребує подальшого вивчення. І навіть якщо не погодитись з гіпотезою «воєнної операції», наведені вище факти змушують неупередженого дослідника піддати сумніву правдивість тогочасних офіційних документів та повідомлень у радянській пресі, зокрема у газеті «Правда» про те, що «вступ Червоної армії відбувався планомірно і пройшов без будь-яких інцидентів»⁵¹.

⁴⁶ Ibidem. F. 41-42.

⁴⁷ Ibidem. F. 15-16, 18, 22.

⁴⁸ Grad C., Stan C. I., Goron D. E. Op. cit. P.332.

⁴⁹ A.O.S.P.R.M. Fond 50. Inv. 2. Dos. 55. F. 2.

⁵⁰ Гакман С. Приєднання Бессарабії та північної частини Буковини до СРСР: військові аспекти. С. 78.

⁵¹ ДАЧО. Фонд Р-3. Черновицкий областной исполнительный комитет (облспол-

Одразу ж після вступу Червоної армії на території Бессарабії та північної частини Буковини у відповідності до розпоряджень Головного політичного управління РСЧА почав працювати величезний пропагандистський апарат. Цілком природньо, що це було необхідно і з огляду на те, що мешканці згаданих територій цікавилися майбутньою долею цивільного населення, поміщицької землі. Перед політичними органами та комісарами військових формувань та частин стояло завдання продемонструвати, наскільки сердечно населення Бессарабії та північної частини Буковини зустрічає Червону армію, створити атмосферу загального тріумфу, довести «міжнародному імперіалізму», «румунським колонізаторам», що населення цих територій «демонструє безмежну люб'язність до бійців та командирів, допомагає їм, чим може». В ці дні серед населення та солдатів розповсюджувалися у великій кількості газети та спеціальна література, в т.ч. 700 тис. екземплярів газети «Красная Звезда», ТАССовський пропагандистський матеріал російською, українською та румунською мовами (180 тис. примірників), доповідь Сталіна накладом 270 тис. примірників⁵², звернення командування Червоної армії до населення Бессарабії⁵³. Лише в зоні дії 9-ї армії з 27 по 30 червня 1940 р. було розповсюджено 60 тис. листівок, 25 тис. портретів Сталіна, Молотова, Ворошилова... На вулицях та будинках було розвішано біля 5 тис. плакатів та лозунгів⁵⁴.

За сценарієм лідерів командно-адміністративної системи, процес встановлення нового порядку повинен був розпочатися мітингами та маніфестаціями, які б викликали у бессарабців та буковинців «гарячу любов до визволителів та почуття довіри до Рад». У цьому активну роль відіграли пропагандисти та військові. Мітинги, про які з надлишком емоцій на адресу Сталіна та Червоної армії докладно розповідала преса того часу, були організовані політичними органами Червоної армії заздалегідь, в основному для визначення величності події та підтримки «політики мирного вирішення проблеми Бессарабії та північної частини Буковини»⁵⁵.

Лише в м. Бендери та в прилеглих селах було проведено 35 бесід та прочитані 4 доповіді. В с. Пухачень працівниками політвідділу 176-ї стрілецької дивізії було проведено 10 бесід. Старший політрук Наза-

ком). Оп. 1. Спр. 35. Арк. 1.; Правда. 1940. 1 июля.

⁵² Черненко М. Оккупация Бессарабии и сталинская пропаганда // Сфатул Цэрий. 1991. 6 июля.

⁵³ ДАЧО. Фонд Р-3. Черновицкий областной исполнительный комитет (облсполком). Оп. 1. Спр. 68. Арк. 1.

⁵⁴ Evenimente istorice. P. 75.

⁵⁵ Moraru A. Op. cit. 12 iun.

ров особисто провів 5 бесід в с.Шерпень. Політвідділом 51-ї стрілецької дивізії було проведено 2 мітинги, в яких взяли участь 3 тис. осіб, політвідділом 32-ї кавалерійської дивізії було проведено 8 мітингів, на яких були присутні також біля 3 тис. чоловік. На мітингу, організованому 4-м стрілецьким корпусом в с. Воеводино, взяли участь 400 чоловік. У м. Бендери політуправлінням 9-ї армії було організовано 2 мітинги, в яких взяли участь 6 тис. осіб. 28 червня 1940 р. війська 15-ї стрілецької дивізії зайняли м. Бендери. І тоді ж політвідділ організував в місті два мітинги, в яких взяло участь біля 3 тис. чоловік. На мітингу, який був організований політвідділом 7-го стрілецького корпусу у м. Резіна, зібралося 400 селян, на мітингу, організованому політвідділом 140-ї стрілецької дивізії у Шерпень – 300 селян⁵⁶.

Вартий уваги той факт, що на всіх мітингах одразу ж з'являлися лозунги на честь Червоної армії, Комуністичної партії, радянської влади і радянських лідерів⁵⁷. Якщо проаналізувати лозунги, які найчастіше зустрічалися: «Да здравствует великий Сталин!», «Да здравствует Советское Правительство!», «Да здравствуют товарищи Сталин, Молотов и Ворошилов!»⁵⁸, «Спасибо Красной Армии за освобождение населения Бессарабии из румынского плена!», «Привет народному комиссару обороны Советского Союза Маршалу Тимошенко!»⁵⁹ (С.К. Тимошенко був вихідцем з Бессарабії – факт, якому надавалося дуже велике символічне значення, внаслідок чого його біографія була перекладена румунською мовою і розповсюджена безкоштовно у кількості 270 тис. примірників)⁶⁰, «Да здравствует ВКП(б) и вождь Й.В.Сталин!», «Да здравствует К.Е.Ворошилов!», «Да здравствует Красная Армия!»⁶¹, можна погодитись з твердженням молдовських істориків про те, що вони готувались політорганами РСЧА, а не селянами, які, напевно, їх навіть не розуміли⁶².

На мітингу, який був організований Кишинівським гарнізоном 29 червня 1940 р. були присутні і секретар ЦК КП(б) України М. С. Хрущов, Народний Комісар Оборони Маршал Радянського Союзу С. К. Тимошенко та начальник Головного Політуправління РСЧА

⁵⁶ A.O.S.P.R.M. Fond 50. Inv. 2. Dos. 55. F. 17–18.

⁵⁷ ДАЧО. Фонд П-615. Черновицкий уездный комитет КП(б) Украины. 1940 г. Оп. 1. Спр. 17. Арк. 2.

⁵⁸ Moraru A. Op. cit. 12 iun.

⁵⁹ Muzeul Cahulului. CFA. 1910. 1.

⁶⁰ Cașu I. "Politica națională" in Moldova Sovietică (1944–1989). Chișinău: Cartdidact, 2000. P. 20.

⁶¹ Muzeul Cahulului. CI. 1694. D 1040.

⁶² Evenimente istorice. P. 74.

армійський комісар I рангу Л.З.Мехліс. Промови М.С. Хрущева та С.К. Тимошенко «декілька разів переривалися бурхливими оплесками»⁶³. На мітингах, які відбулися у Чернівцях, брали участь біля 30 тис. осіб⁶⁴. Газета «Известия» писала: «Всього два дні минуло з того часу, як сюди [у м. Чернівці – н. а.] увішли частини Червоної армії, але ніколи місто не переживало стільки хвилюючої радості. (...) неможливо передати радості і торжества, якими охоплений визволений народ. Вулиця Фердинанда – центральна частина міста – прикрашена червоними прапорами та гірляндами квітів. Звучать пісні, грають оркестри. Населення радісно обіймає бійців і командирів Червоної армії»⁶⁵.

Крім того, слід підкреслити, що в деяких випадках працівники політорганів Червоної армії безпосередньо здійснювали встановлення радянської влади в населених пунктах приєднаних територій⁶⁶.

Щоб бути об'єктивними, слід відзначити, що різні соціальні прошарки населення та різні етнічні групи зустрічали Червону армію по-різному. Найбідніша частина населення, в надії покращити свій матеріальний стан, зустрічала Червону армію з надією або нейтрально. Приблизно таким же було відношення з боку представників українського, російського та єврейського етносу⁶⁷. Представники румунського етносу та заможної частини населення, незалежно від етнічного походження, сприйняли ці події досить специфічно. У деякій мірі вони були проінформовані щодо беззаконня, яке чинилося у Радянському Союзі. Нова влада не викликала великої довіри у цих людей, оскільки існувала загроза втратити майно. Може тому більшість мітингів та зустрічей з бійцями Червоної армії, організованих у сільській місцевості, розгорталися в українських та російських селах⁶⁸.

2 серпня 1940 р. VII сесія Верховної Ради СРСР прийняла закони «Про утворення Союзнаї Молдавської Радянської Республіки»⁶⁹ та «Про включення північної частини Буковини, Хотинського, Аккерманського та Ізмаїльського повітів до складу Української Радянської

⁶³ Moraru A. Op. cit. 12 iun.

⁶⁴ ДАЧО. Фонд П-615. Черновицкий уездный комитет КП(б) Украины. 1940 г. Оп. 1. Спр. 17. Арк. 3.

⁶⁵ Известия. 1940. 2 юл.

⁶⁶ Muzeul Cahulului. CI. 1694. D 1040.

⁶⁷ A.O.S.P.R.M. Fond 50. Inv. 4. Dos. 188. F. 1; A.M.Ap.N. Fond Marele Stat Major. Dos. 1066. F. 28.

⁶⁸ Evenimente istorice, P. 74; Beldeanu I. Bucovina care ne doare. Iași: Junimea, 1996. P. 26, 154; Такман С. Політоргани РСЧА під час воєнної операції. С. 83–84.

⁶⁹ Пакт Молотова-Риббентропа и его последствия для Бессарабии: Сборник документов / Сост. В. Вэратеку, И. Шишкану. – Кишинев: Университас, 1991. С. 92–93.

Соціалістичної Республіки»⁷⁰, чим і завершився останній етап зміни державної приналежності досліджуваних територій.

Де-юре Румунія поступилася територіями Бессарабії та північної частини Буковини значно пізніше, вже після завершення Другої світової війни. Переговори щодо остаточного миру з Румунією розпочалися у серпні 1946 р. Румунська делегація намагалася, хоча і безуспішно, отримати визнання для своєї країни статусу співвоюючої держави і дня 23 серпня 1944 р., а не 12 вересня 1944 р., як офіційної дати вступу Румунії у війну на боці Антигітлерівської коаліції, сподіваючись полегшити тягар репарацій. До речі, американський науковець Роман Шпорлюк, говорячи про Буковину, вважає, що її формально було включено до складу СРСР у 1944 р.⁷¹, напевно, маючи на увазі рішення Румунії продовжити свою боротьбу на боці Антигітлерівської коаліції. Проте, румунська делегація в Парижі не оспорювала жодної життєво важливої проблеми перед Радянським Союзом. Наприклад, кордон між Румунією і Угорщиною вдалося відновити в межах, в яких він був до 1940 р., оскільки його модифікували під загрозою застосування сили. Проте ні керівник румунської делегації Г.Тетереску, ні інші не виступили проти Крайовської 1940 р. угоди, яка закріплювала втрату офіційним Бухарестом півдня Добруджи на користь Болгарії, на момент переговорів – одна з найбільших союзниць СРСР, не виступили вони і проти радянської анексії Бессарабії та північної частини Буковини⁷². 10 лютого 1947 р., була підписана Паризька мирна угода про радянсько-румунський кордон, згідно з якою кордон встановлювався таким, яким він був станом на 1 січня 1941 р. «згідно з радянсько-румунською угодою від 28 червня 1940 року»⁷³ (угоди, яка насправді не існувала)⁷⁴.

Внаслідок цих подій 40-х років XX ст. Румунія втратила, а Радянський Союз отримав територію в 50762 км².⁷⁵ більш ніж 3 млн.776

⁷⁰ Правда. 1940. 3 августа; Известия. 1940. 9 августа.

⁷¹ Szporluk R. Russia, Ukraine and the Breakup of the Soviet Union. Stanford: Hoover Institution Press, 2000. P. 363.

⁷² Hitchins K. România. 1866–1947. Ediția a IV-a. Traducere din engleză de G. G. Potra și D. Răzdolescu. București: Humanitas, 2013. P. 603.

⁷³ România în anticamera Conferinței de la Paris. Documente / Coord. Mocanu R. București: Arhivele Naționale ale României, 1996. P. 413–414; Cretzianu A. Politica de pace a României față de Uniunea Sovietică. *Buzatu Gh. România cu și fără Antonescu*: Documente, relatări și comentarii. Iași: Moldova, 1991. P. 64–65.

⁷⁴ Focșăneanu E. Tratatul de pace și problema Basarabiei și a Bucovinei de Nord. *Arcașul*. 1996. 10 octombrie.

⁷⁵ Văratec V. Dezmembrarea politico-teritorială a Basarabiei în 1940. *Arhivele totalitarismului*. Part. 1. Anul IV. Nr. 11–12. 1996/2–3. P. 19.

тис. громадян, з яких 53,49% румунів, 10,34% росіян, 15,50% українців та русинів, 7,27% євреїв, 4,9% болгар, 3,31 німців, т. і.⁷⁶

Отже, приєднання Бессарабії та північної частини Буковини до СРСР влітку 1940 р. можна вважати добре продуманою та підготовленою політико-дипломатичною акцією, реалізація якої передбачала участь у процесі передачі територій регулярних частин збройних сил. Вона була складовою частиною реалізації воєнної доктрини радянського керівництва, розробленої у 30-і роки, яка ґрунтувалася не тільки на принципах неподільності Радянського Союзу, але й на принципах «експорту революції». Варто, напевно, тут згадати, що в директиві Головного Політичного Управління Робітническо-Селянської Червоної армії № 0140 від 21 червня 1940 р. поряд з такими темами політінформацій та бесід, які потрібно було провести з червоноармійцями та молодшими командирами, як військовий обов'язок, дисципліна, зрада Батьківщині, взаємини СРСР з Румунією, значилося: «війни справедливі та несправедливі. Будь-яка війна, яку веде держава робітників і селян, є війною справедливою, війною визвольною»⁷⁷. Ідея щодо «перемоги світової революції» поєднувалася тут з ідеями «возз'єднання» колишніх територій царської Росії, включаючи Польщу, Фінляндію, Естонію, Литву, Латвію, Бессарабію та «возз'єднання» інших територій, населених переважно слов'янським населенням. Дії Червоної армії ґрунтувалися на всьому політичному, економічному та воєнно-стратегічному потенціалі Радянського Союзу і були здійснені за всіма правилами воєнної майстерності (були використані всі складові воєнної операції: військова сила, воєнна техніка, локальний воєнний тиск, військова розвідка та контррозвідка, служба агітації та пропаганди) і мали своїм головним наслідком приєднання Бессарабії та північної частини Буковини до СРСР.

⁷⁶ Cașu I. Op. cit. P. 19.

⁷⁷ A.O.S.P.R.M. Fond 50. Inv. 2. Dos. 153. F. 105–106.

Українська Греко-Католицька Церква: сторінки величі й трагедії (1940–1980-ті роки XX ст.)

Василь Марчук / Vasyl Marchuk

Українська Греко-Католицька Церква: сторінки величі й трагедії (1940–1980-ті роки XX ст.). У статті простежується величний і трагічний шлях Української Греко-Католицької Церкви упродовж 1940–1980-х років XX ст. Мета і завдання дослідження обумовлені актуальністю обраної теми, зокрема виявленню причин і наслідків конфесійно-етнічних трансформацій в західноукраїнському регіоні, а також узагальненню суспільної місії Греко-католицької церкви в державно-соборному процесі України впродовж останнього століття. Значна увага звертається на екуменічні наслідки рішень Львівського «собору» 1946 р., який заініціював етноконфесійні трансформації греко-католиків західного регіону в умовах підпілля, зроблена спроба з'ясувати роль та місце УГКЦ у подоланні міждержавного протистояння у Центрально-Східній Європі, гармонізації міжнаціональних стосунків на сучасному етапі українського державотворення.

Biserica Greco-Catolică ucraineană: pagini de măreție și tragedie (anii 1940-1980 ai sec. al XX-lea). Scopul și obiectivele studiului sunt determinate de relevanța temei alese, în special identificarea cauzelor și a consecințelor transformărilor confesionale și etnice în regiunile Ucrainei de Vest, precum și generalizarea misiunii sociale a Bisericii Greco-Catolice în procesul de unificare statală a Ucrainei din ultimul secol. Se acordă o atenție specială consecințelor ecumenice ale deciziilor „Sinodului” din Lviv, din 1946, care au inițiat transformări etno-confesionale ale greco-catolicilor din regiunea vestică în condiții de clandestinitate. Se încearcă clarificarea rolului și locului Bisericii Greco-Catolice Ucrainene, în depășirea confruntării interstate din Europa Centrală și de Est, în armonizarea relațiilor internaționale în perioada formării statului ucrainean.

The Ukrainian Greek Catholic Church: pages of greatness and tragedy (1940s–1980s). The article traces the great and tragic path of the Ukrainian Greek Catholic Church during the 1940s–1980s. The purpose and tasks of the research are determined by the relevance of the chosen topic, in particular, the identification of the causes and consequences of confessional-ethnic transformations in the Western Ukrainian region, as well as the generalization of the social mission of the Greek Catholic Church in the state-unification process of Ukraine during the last century. Considerable attention is paid to the ecumenical consequences of the decisions of the Lviv „Synod” of 1946, which initiated ethno-confessional transformations of the Greek Catholics of the

western region in underground conditions, an attempt is made to clarify the role and place of the UGCC in overcoming interstate confrontation in Central and Eastern Europe, in harmonizing international relations at the current stage of Ukrainian state formation.

Ключові слова: Українська Греко-Католицька Церква, Львівський Собор, репресії, державно-соборний процес, трансформація.

Cuvinte cheie: Biserica Greco-Catolică Ucraineană, Catedrala Lviv, represiuni, proces de unificare statală, transformare.

Keywords: Ukrainian Greek-Catholic Church, Lviv Synod, repressions, state-unification process, transformation.

Діяльність Ініціативної групи дала підстави органам держбезпеки перейти до наступного етапу виконання загального плану з ліквідації УГКЦ. Уже у вересні 1945 р. НКДБ УРСР розробило відповідні заходи, що мали пришвидшити процес переходу священників-уніатів до Православної церкви. Передбачалося проведення єпархіальних з'їздів, на яких це питання узгоджувалося б по відповідних єпархіях. Однак неприйняття такої ідеї значною частиною священників та й самим Г. Костельником змусила чекістів врахувати тонкощі саме церковно-канонічного права.

На рівні НКДБ УРСР у грудні 1945 р. було прийнято рішення про підготовку загального церковного собору УГКЦ (Загальногалицького собору) як «єдиної канонічної форми організаційного закріплення ліквідації греко-католицької церкви і возз'єднання її з православною церквою». Як вказувалося у відповідному листі С. Савченка В. Меркулову, скликання такого «собору буде найбільш чутливим ударом по Ватикану, ...виб'є підґрунтя у «бандитсько-терористичного підпілля ОУН та інших націоналістичних формувань і створить передумови для використання уніатських священників в сфері православ'я для релігійно-патріотичної роботи в західних областях України». Нарком С. Савченко запевняв, що тогочасні можливості влади «повністю гарантують проведення «загальногалицького» собору в бажаному для нас напрямі» і просив виділити для проведення цих заходів 500 тис. карбованців. У кінці січня 1946 р. надійшла телеграма від В. Меркулова, в якій повідомлялося про дозвіл на проведення церковного собору, виділення понад 400 тис. крб. для забезпечення цього заходу, а також рекомендація уникати у назві собору терміну «загальногалицький»¹.

Відповідні заходи проводилися і по лінії радянських органів. У середині грудня 1945 р. у м. Києві відбулася спільна нарада уповноважених Ради у справах РПЦ та РСРК при облвиконкоммах західноу-

¹ Ліквідація УГКЦ (1939–1946): документи радянських органів державної безпеки. К.: ІІІ Сергійчук М.І., 2006. Т. 2. С. 497–498.

країнських областей, в якій, окрім республіканських керівників цих структур П. Ходченка і П. Вільхового, взяли участь також московські керівники Г. Карпов і І. Полянський. На цій нараді було окреслено загальний підхід щодо організації та проведення собору. Після наради пройшла ще одна у вузькому колі, на якій обговорювалися питання готовності до скликання «собору представників греко-католицького духовенства з метою офіційного прийняття і оголошення акту розриву з Ватиканом і возз'єднання з російською православною церквою»². Після цієї наради Г. Карпов та І. Полянський побували на прийомі у голови РНК УРСР М. Хрущова та його заступника Л. Корнійця, де, за висновком П. Ходченка, було схвалено заходи по підготовці проведення собору.

У процесі опрацювання цієї проблеми було визначено хронологічні межі здійснення цього заходу – перша декада березня 1946 р., приурочена до так званого «тижня православ'я». Таким чином, проведення собору священників УГКЦ з боку влади переслідувало мету узаконити за церковно-канонічним правом фактичний стан розгрому церкви, що здійснювався на той час активними методами владних і репресивних органів.

Структури НКДБ сформували розгалужену вивідувальну мережу для систематичного таємного збору інформації стосовно УГКЦ. З метою запобігання будь-яких непрогнозованих дій, з боку греко-католицького духовенства, серед священників було проведено численні арешти. За період відновлення радянської влади (з літа 1944 р. – до березня 1946 р.) «по уніатській лінії» було заарештовано 287 осіб, серед них 1 митрополит, 4 єпископи, 182 священники, 11 настоятелів монастирів, 6 дияконів, 23 ченці, 9 слухачів богословської духовної академії, решта віруючі, у тій чи іншій формі пов'язані з діяльністю націоналістичного підпілля або загонами УПА³. Під юрисдикцію Ініціативної групи Г. Костельника адміністративними методами було переведено 1 805 парафій на чолі з їх пастирями. Письмове зобов'язання про це часто вдавалося добути шляхом «індивідуальної обробки», а також в ході проведення нарад духовенства.

Таким чином, з організаційної точки зору радянських органів були створені відповідні передумови для проведення собору, на якому мали бути прийняті заздалегідь очікувані рішення. Щоб позбавити когось із священників бодай думки про можливість уникнення прямої

² ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 23. Спр. 1639. Арк. 149–150.

³ Ліквідація УГКЦ (1939–1946): документи радянських органів державної безпеки. К.: ІПІ Сергійчук М.І., 2006. Т. 2. С. 518.

чи опосередкованої участі у планованому дійстві, влада в черговий раз пішла на демонстративне залякування. У газетах західних областей України 1 березня 1946 р. було надруковане повідомлення Прокурора УРСР Р. Руденка про висунуті заарештованим у 1945 р. ієрархам церкви (Й. Сліпий, Г. Хомишин, М. Чарнецький, М. Будка, І. Лятишевський та ін.) звинувачення⁴. Арештованих звинувачували в активному співробітництві з німецькими властями, сприянні у «збройній боротьбі німецьких загарбників проти Червоної армії», «в їх участі у формуванні дивізії СС «Галичина» для боротьби з партизанським рухом і Червоною армією». Такі звинувачення підпадали під кваліфікацію статей 54-I та 54-II Кримінального кодексу УРСР – «зрада батьківщині, тобто дії, вчинені громадянами СРСР на шкоду військовій силі СРСР, його державної незалежності, а саме: шпигунство, видача військової чи державної таємниці, перехід на бік ворога, втеча чи переліт за кордон», за які передбачалася вища міра покарання – розстріл із конфіскацією майна, а за пом'якшувальних обставин – 10 років позбавлення волі теж із конфіскацією майна.

Однак в інформації до ЦК КП(б)У секретар Львівського обкому партії І. Грушецький відзначив, що значна частина віруючих зустріла повідомлення прокурора УРСР, як і звістку про проведення церковного собору далеко неоднозначно, у більшості наведених документах негативна⁵.

Для підвищення рівня представництва ініціаторів проведення собору з числа духовенства було вирішено висвятити кількох з них у сан єпископів. Уповноважені рад у справах релігій та РПЦ при уряді УРСР П. Ходченко і П. Вільховий у листах до Москви патріарху Алексію та екзархові України Іоанну пропонували висунути і негайно висвятити із числа священників-уніатів хоча би двох єпископів. Серед найімовірніших кандидатур було названо найбільш прийнятними претендентами членів Ініціативної групи М. Мельника та А. Пельвецького, які зарекомендували себе надійними провідниками політики радянської влади і яких підтримував Г. Костельник⁶.

На виконання цієї вимоги за поданням Ініціативної групи було підібрано до складу делегації десять, за характеристикою секретаря Ініціативної групи С. Хруцького, «найвидатніших та найавтори-

⁴ Гайковський М.І. Хресною дорогою: Функціонування і спроби ліквідації Української Греко-Католицької Церкви в умовах СРСР у 1939–1941 та 1944–1946 роках: збірник документів і матеріалів / упоряд.: Гайковський М.І. Львів: Місіонер, 2006. С. 330.

⁵ ДАЛО. Ф. П-3, Спр. 424. Арк. 48–51.

⁶ ЦДАГО України. Ф-1. Спр.1638. Арк. 130–135.

тетніших» греко-католицьких священників, які відбули до м. Києва. 22 лютого вони взяли участь в урочистій літургії, яку відправив митрополит Київський і Галицький, екзарх України Іоанн. Після неї відбувся постриг у монаший чин А. Пельвецького та М. Мельника. Того ж дня, під час вечірнього Богослужіння у Володимирському соборі, за участю вищих ієрархів Українського екзархату РПЦ відбувся акт наречення кандидатів в єпископи, а 24–25 лютого проведено хіротонію (висвячення) А. Пельвецького та М. Мельника. Першого було призначено єпископом Станіславської, а другого – Самбірсько-Дрогобицької єпархій РПЦ⁷.

Радянські органи всіма можливими засобами сприяли діяльності новопосвячених православних владик. Так, з утворенням Станіславської православної єпархії у межах адміністративно-територіальних районів при облвиконкомі офіційно утворений відділ у справах Російської православної церкви⁸. На той час православна єпархія РПЦ складалася лише з чотирьох офіційно зареєстрованих приходів у містах Станіславі, Галичі, Снятині і Коломиї⁹.

Після вирішення завдання із забезпечення собору архієрейським представництвом, органами влади був відпрацьований порядок денний собору і чіткий план його проведення. Напередодні собору 6 березня 1946 р., на квартирі керівника Ініціативної групи Г. Костельника відбулася нарада за участю 18 священників, на якій обговорювалися питання про порядок соборних засідань і урочистостей. Серед тем виступів: мотиви воз'єднання Греко-Католицької церкви з Руською православною церквою; церковні питання, пов'язані із поворотом до Православної церкви; територіальний поділ єпархій і деканатів згідно з державним адміністративним поділом на області і райони¹⁰.

Радянські органи пильно слідкували як за підготовкою до Собору, так і за його ходом. Г. Карпов з початком березня щодня спілкувався з Києвом і Львовом, надсилав вказівки і рекомендації, вимагав регулярно надсилати інформації про хід собору¹¹. Делегованому в

⁷ Гайковський М.І. Хресною дорогою: Функціонування і спроби ліквідації Української Греко-Католицької Церкви в умовах СРСР у 1939–1941 та 1944–1946 роках: збірник документів і матеріалів / упоряд.: Гайковський М.І. Львів: Місіонер, 2006. С. 324–326.

⁸ ДАІФО. Ф. Р-389. Спр. 3. Арк. 9.

⁹ ДАІФО. Ф. Р-389. Спр. 3. Арк. 5.

¹⁰ Діяння Собору УГКЦ 8–10 березня 1946 р. Львів: Видання Президії Собору, 1946. С. 35–36.

¹¹ Білас І.Г. Репресивно-каральна система в Україні. 1917–1953: Суспільно-політичний та історико-правовий аналіз. Кн.2: Документи і матеріали. К.: Либідь – Військо України, 1994. С. 300.

м. Львів помічнику Уткіну і місцевому уповноваженому РСРПЦ у Львівській області Вишневецькому Г. Карпов дав доручення кожного дня з 5 по 10 березня інформувати його про перебіг подій¹².

По лінії НКДБ відповідальним за проведення собору залишався полковник С. Карін, який разом із капітаном О. Богдановим здійснювали безпосередню організацію відповідних заходів: забезпечення приїзду, поселення учасників, видачу продовольчих талонів і пайок, загальну охорону місця проведення церковного зібрання – собору святого Юра та готелів, де селилися делегати. Загальну координацію заходів, пов'язаних із забезпеченням дотримання виробленого плану, здійснював заступник наркома НКДБ УРСР генерал-лейтенант П. Дроздецький¹³.

Влада здійснювала не тільки ідеологічне й організаційне, але і фінансове забезпечення акції з ліквідації УГКЦ. Розпорядженням РНК СРСР від 24 січня 1946 р. за підписом В. Молотова з резервного фонду уряду на різні витрати, пов'язані з проведенням собору було виділено 400 тис. крб.¹⁴.

Щодо кількості греко-католицьких священників, які підтримували Ініціативну групу напередодні проведення собору, в науковій літературі містяться суперечливі відомості. У виступі А. Пельвецького на самому соборі озвучені цифри, що до Ініціативної групи вступило 986 священників і не підтримав її діяльність 281 духовна особа¹⁵, тобто загальна кількість священників складала 1267. За даними вітчизняного дослідника О. Уткіна Ініціативна група мала вплив на 997 священників, а всіх священників було 1270¹⁶. У праці російського дослідника Д. Поспеловського стверджується, що всього греко-католицьких священників налічувалось 2000, але на волі на час проведення собору залишилися 1297, з яких 997 підтримали «возз'єднання» з РПЦ¹⁷.

Безумовно, що достовірність усіх цих підрахунків є достатньо умовною, в основному почерпнута із радянських джерел, на що вказував і В. Сергійчук. За наведеними ним даними, на грудень 1945 р. у чо-

¹² Там само. С. 301.

¹³ Сердюк Н.С. Репресії радянських органів державної безпеки щодо Української греко-католицької церкви в 1944–1949 рр.: автореф. дис. на здобуття ступеня канд. іст. наук: спец. 07.00.01 «Історія України». К., 2006. С. 14.

¹⁴ ДАЛО, Ф. Р-1332. Оп. 1т, Спр. 4. Арк. 20–23.

¹⁵ Діяння Собору УГКЦ 8–10 березня 1946 р. Львів: Видання Президії Собору, 1946. С. 61.

¹⁶ Уткін О. Львівський церковний собор 1946 р. в контексті тогочасних політичних реалій. *Український історичний журнал*. 1998. № 5. С. 109.

¹⁷ Поспеловский Д. Православная церковь в истории Руси, России и СССР: учеб. пособ. М.: Библейско-богословский институт Св. Апостола Андрея, 1996. С. 218.

тирьох галицьких областях нараховувалося 2 286 греко-католицьких громад¹⁸, тобто навіть та частина священників, яка по факту здійснювали духовну діяльність, не могла в повній мірі забезпечити душпастирську місію в цих громадах.

За даними мандатної комісії собору, для участі в ньому було запрошено 225 делегатів-священників – членів Ініціативної групи і 22 делегати від мирян з трьох греко-католицьких єпархій (Львівської, Самбірсько-Дрогобицької і Станіславської), прибуло на собор 216 священників і 19 мирян. Запрошені священники, які не приєдналися до Ініціативної групи, брати участь у соборі відмовилися. Варто зауважити, що даними згадуваного Ю. Герича, кількість учасників була набагато меншою, ніж її представила мандатна комісія і А. Пельвецький, і не перевищувала 140 осіб¹⁹.

Вранці 8 березня 1946 р. Львівський собор розпочав свою роботу. Процедура цього дійства у піднесено-схвальному тоні передано у тогочасному виданні «Діяння Собору УГКЦ 8–10 березня 1946 р. у Львові», виданому одразу ж по завершенню його роботи²⁰. Першим з доповіддю про діяльність Ініціативної групи виступив єпископ вже Російської православної церкви А. Пельвецький. У своїй доповіді він окреслив мету роботи собору: «До нормалізації церковного життя може нам відчинити двері тільки Собор, який ствердить наше повернення до Православної Церкви»²¹.

Після А. Пельвецького з доповіддю «Про мотиви возз'єднання Греко-Католицької церкви з Руською православною церквою» виступив Г. Костельник. Основну доповідь собору Г. Костельник розпочав з екскурсу в історію унії, намагався переконати присутніх, що Рим систематично і послідовно використовував Берестейську унію для поглинення православ'я²².

В основу доповіді Г. Костельника лягли положення, викладені в листах до РНК і священників в травні 1945 р. Після його виступу роз-

¹⁸ Сергійчук В. Греко-католицька церква в 1944–1991 рр. *Український історичний журнал*. 1996. № 4. С. 112.

¹⁹ Герич Ю. Як відбувався «возсоединительний собор» у Львові 8 березня 1946 р. *Календар «Світла»*, Торонто; Нью-Йорк, 1995. С. 88.

²⁰ Діяння Собору УГКЦ 8–10 березня 1946 р. Львів: Видання Президії Собору, 1946. С. 35.

²¹ Гайковський М.І. Хресною дорогою: Функціонування і спроби ліквідації Української Греко-Католицької Церкви в умовах СРСР у 1939–1941 та 1944–1946 роках: збірник документів і матеріалів / упоряд.: Гайковський М.І. Львів: Місіонер, 2006. 650 с.

²² Львівський церковний собор: документи і матеріали. 1946–1981. К., 1984. С. 65.

почалася «дискусія», в якій брали участь наперед визначені співдоповідачі з відредагованими текстами. Всі вони були на підтримку пропозицій оповідачів А. Пельвецького і Г. Костельника.

Після цього було запропоновано перейти до процедури голосування. Воно відбувалося у відкритому режимі, підняттям рук, причому за голосуючими спостерігали як співробітники НКДБ, так і об'єктиви кінокамер, які знімали «історичний собор» для кінохроніки. Відповідно делегати «одноголосно» підтримали проект ухвали з чотирьох пунктів: «1) анулювати постанови Брестської унії 1596 року; 2) відірватись від Римської (папської) Церкви; 3) повернутися до прадідівської православної віри; 4) возз'єднатися з Всеруською Православною Церквою в радянському Союзі»²³. Далі одностайно були прийняті ще кілька документів²⁴. Головним документом була постанова собору²⁵.

Хоча собор вже не вирішував долю УГКЦ, бо на той час вона по суті була розгромлена, його рішення нібито легітимізували цей процес. Отже, головне заплановане завдання собору було виконане вже першого дня його роботи²⁶.

Наступного дня 9 березня відбувся процес церковно-канонічного оформлення переходу у православ'я. У соборі св. Юра сповідалися 12 священників, які возз'єдналися з РПЦ у м. Києві в лютому 1946 р. Собор розглянув питання «канонічного оформлення», ухваленого рішення про «возз'єднання», а під час спільної літургії, яку провели єпископи Макарій, Антоній і Михаїл, владика Макарій здійснив чин «приєднання до Православної Церкви», прийнявши від 204-х делегатів-священників відречення від католицизму. Після літургії одразу ж відбулася панахида за упокій душі митрополита А. Шептицького, яку після нападів на його ім'я з боку влади, можна оцінити як поступку з боку організаторів собору цим «возз'єднаним» священникам, щоб утамувати їхню совість.

Після богослужіння собор продовжив свою роботу. Зокрема, було ухвалено низку звернень та вітальних телеграм. У «Зверненні Собору до духівництва і віруючих греко-католицької Церкви в захід-

²³ Там само. С. 75.

²⁴ Герич Ю. Як відбувався «возсоединительний собор» у Львові 8 березня 1946 р. *Календар «Світла»*. Торонто: Нью-Йорк, 1995. С. 256–257.

²⁵ Львівський церковний собор: документи і матеріали. 1946–1981. К., 1984. С. 127–128.

²⁶ Гайковський М.І. Хресною дорогою: Функціонування і спроби ліквідації Української Греко-Католицької Церкви в умовах СРСР у 1939–1941 та 1944–1946 роках: збірник документів і матеріалів / упоряд.: Гайковський М.І. Львів: Місіонер, 2006. С. 364–365.

них областях України» наводилися мотиви ліквідації Берестейської унії 1596 р., розриву з Ватиканом і возз'єднання з Православною церквою. У зверненні до патріарха Московського і усяї Русі Алексія делегати просили «признати нашу постанову і прийняти нас до Всеруської Православної Церкви», засвідчивши його своїми підписами²⁷.

Насамкінець учасники собору ухвалили зміни в церковно-адміністративній, шлюбній, богослужбовій практиці. Відтепер єпархія діяла в межах існуючого обласного адміністративного поділу. Заключну частину роботи собору зайняла церемонія за участю прибулого митрополита Київського Галицького Іоанна, екзарха України. Саме йому на руки Г. Костельник склав повноваження голови Ініціативної групи, як такої що виконала своє завдання. Митрополит зачитав вітальну Грамоту патріарха Московського, якою Греко-Католицька церква приймалася в лоно Православної і вручив її Г. Костельнику²⁸.

Звертаючись до учасників собору, митрополит Іоанн висловив відверте прагнення Московського патріархату підпорядкувати УГКЦ, щоб значно посилити себе і свій вплив на віруючих. «Від усяї душі благаю, – закликав він, – щоб нинішнє торжество було початком повної ліквідації уніатства в нашій країні і тоді християни не тільки усяї України, але й всього нашого Союзу, будуть складати одну зв'язану взаємною любов'ю сім'ю, одно стадо під управлінням єдиного пастиря – святійшого патріарха Московського»²⁹.

10 березня у соборі св. Юра відбулися урочисті Богослужіння за участю гостей, інші церемоніали та спільний обід у ресторані готелю «Брістоль». Після цього делегати роз'їхалися по домівках³⁰.

В квітні 1946 р. члени колишньої Ініціативної групи Г. Костельник, М. Мельник і А. Пельвецький прибули до м. Києва, де зустрілися з М. Хрущовим та М. Гречухою. Вони вручили керівникам УРСР схвалені Львівським собором документи, мали розмову щодо доведення рішень собору до широких мас, видання книги «Діяння Львівського собору»³¹.

²⁷ Діяння Собору УГКЦ 8–10 березня 1946 р. Львів: Видання Президії Собору, 1946. С. 133, 137–139, 141–145.

²⁸ Діяння Собору УГКЦ 8–10 березня 1946 р. Львів: Видання Президії Собору, 1946. С. 118–122.

²⁹ Там само. С. 125.

³⁰ Гайковський М.І. Хресною дорогою: Функціонування і спроби ліквідації Української Греко-Католицької Церкви в умовах СРСР у 1939–1941 та 1944–1946 роках: збірник документів і матеріалів / упоряд.: Гайковський М.І. Львів: Місіонер, 2006. С. 365–366.

³¹ Пашенко В. Греко-католики в Україні (від 40-х років XX століття до наших днів).

4 квітня львівська делегація прибула до м. Москви, де її прийняв патріарх Алексій. Йому було зачитано і вручене звернення з приводу приєднання до Православної церкви. Згодом делегація була на широкому прийомі, яку влаштував Г. Карпов для патріарха Алексія, митрополита Іоанна та членів львівської делегації, очолюваної Г. Костельником. Тоді ж на місцях за підписом Г. Карпова була відправлена інструкція про реєстрацію священників і парафій у зв'язку з «возз'єднанням» Греко-Католицької церкви з РПЦ, де регламентувалися порядок і процедура реєстрації, вказувалося, що «возз'єднані» священники і диакони, а також приходи (громади) повинні реєструватися негайно³².

У Москві члени делегації дали інтерв'ю кореспондентові ТАРС, в якому обґрунтовувалися не стільки церковно-канонічні, скільки політико-ідеологічні підстави його проведення. Безособові відповіді на питання більше вказували на зрадагований стиль інструктора райкому партії по ідеології, ніж на представників духовенства³³. Після поїздки до Києва та Москви практична місія членів колишньої Ініціативної групи була закінчена.

Незважаючи на постанови Львівського собору, значна частина греко-католицьких священників продовжувала активний і пасивний опір заходам радянської влади щодо повної ліквідації УГКЦ. У квітневому 1946 р. спецповідомленні начальника Львівського обласного управління НКДБ Вороніна вищим органам влади вказувалося на численні приклади негативної реакції греко-католицьких священників щодо проведеного собору та його рішень, їхньої готовності продовжувати свою релігійну діяльність за уніатським обрядом.

Слід відзначити, що командування УПА і керівництво оунівським підпіллям підтримувало опір насильницькому приєднанню УГКЦ до православ'я. Вони вели широку пропагандистську діяльність, здійснювали моральний тиск на духовенство, яке піддалося тиску влади. Втім були також випадки вбивства священників, які перейшли у православ'я³⁴. За даними офіційної влади, до кінця 1946 р. на Станіславщині, перед страхом можливої розправи з боку УПА відмовилися від переходу в православ'я і розірвали свої обов'язки перед Ініціативною групою 22 священники. На Тернопільщині серед неприєднаних 55 греко-католицьких священників мотивувала свою відмову

Полтава, 2002. С. 218.

³² ДАЛО. Ф. Р-1332. Оп. 1т. Спр. 5. Арк. 9.

³³ Львівський церковний собор: документи і матеріали. 1946-1981. К., 1984. С. 98-99.

³⁴ Лисенко О. Церковне життя в Україні. 1943-1946 рр. К.: Інститут історії України НАНУ, 1998. С. 324.

острахом перед можливими репресіями з боку націоналістичного підпілля³⁵.

Незважаючи на організований владою та новим церковним керівництвом тиск, частина священників та віруючих УГКЦ відмовлялася від переходу у православ'я³⁶. Загалом до кінця 1946 р. перейшли у РПЦ 1111 греко-католицьких священників, з них з Львівської єпархії – 532, Перемиської – 203, Станіславської – 277, тобто всього 43%. На думку І. Біласа, у результаті масових арештів у в'язницях і таборах перебувало щонайменше 1600 священників, а кілька сотень перейшли на нелегальний стан, багато з них продовжували пастирську службу³⁷.

Таким чином, Львівський собор не став моментом рішучого повороту уніатського духовенства і вірних до православ'я, на що розраховував радянський уряд і ієрархи РПЦ. Він був лише одним із етапів процесу ліквідації Греко-Католицької церкви, складовою частиною антиунійної політики радянського режиму в загальному процесі радянзації західноукраїнських земель у післявоєнний період. Єдиним досягненням ініціаторів проведення собору, якщо можна так вважати, була імітація легітимності й спроба представити світовому суспільству насильницьку акцію як «вільне волевиявлення українського народу».

Але ці намагання виявилися марними, про що свідчили реакція і відгуки у пресі органів держави та численної української діаспори. Для світового суспільства було очевидним, що широкомасштабна акція ліквідації Української греко-католицької церкви, в епіцентрі якої опинився Львівський собор 1946 р. з його рішеннями, здійснена комуністичним режимом спільно з Руською православною церквою у її інтересах. Вона була спрямована проти Ватикану та католицизму й мала ціль послабити їх позиції у християнському світі.

Радянська сторона відслідковувала реакцію західного світу, старанно фіксуючи відгуки світової преси, формуючи на їх основі відповідні інформаційні огляди. В одному з таких оглядів наводилися витримки з різних провідних газет Європи та США, що стосувалися долі української церкви. Зокрема, американська газета «Нью-Йорк Таймс»

³⁵ Стоцький Я. Українська Греко-Католицька Церква і релігійне становище Тернопільщини (1946–1989). Тернопіль, 2003. С. 34–35.

³⁶ Гайковський М.І. Хресною дорогою: Функціонування і спроби ліквідації Української Греко-Католицької Церкви в умовах СРСР у 1939–1941 та 1944–1946 роках: збірник документів і матеріалів / упоряд.: Гайковський М.І. Львів: Місіонер, 2006. С. 417–418.

³⁷ Білас І. Репресивно-каральна система в Україні 1917–1953 Суспільно-політичний та політико-правовий аналіз. К.: Либідь, 1994. Кн. 1. С. 130.

17 березня 1946 р. опублікувала матеріали про рішення Львівського собору та негативну заяву кардинала Тіссерана з приводу репресій проти церкви та віруючих у Західній Україні³⁸.

Ієрархи УГКЦ української діаспори теж засуджували радянський режим і керівництво Російської православної церкви за насильницьке протизаконне і неканонічне приєднання уніатської церкви до православної. Від імені українців греко-католиків Канади вони заявили: «Як громадяни Канади ми вимагаємо, щоб свобода проголошена Атлантичною Хартією, розповсюджувалася на тих нещасних людей, які нині переслідуються Совітами, вимагаємо визволення і права повернутися до своїх парафій та припинення переслідування українських католиків»³⁹.

На підтримку гнаної УГКЦ виступили представники Української автокефальної православної церкви, яка продовжувала свою діяльність поза межами зони радянської окупації українських та східноєвропейських територій. Зокрема, учасники Другого Собору єпископів УАПЦ під головуванням митрополита Полікарпа (Сікорського), що проходив 14-18 березня 1946 р. у німецькому містечку Есслінгу-на-Неккері, ухвалили звернення до всіх християнських церков, а також окреме звернення до Католицької церкви, в якому висловлювалося співчуття з приводу насильницького приєднання греко-католиків до РПЦ. Від імені священнослужителів і віруючих Української автокефальної церкви в Північній Америці висловив протест її глава єпископ І. Теодорович, а від Української католицької церкви в Канаді – екзарх Ладика та єпископ Саварій.

Другий конгрес українців Канади у червні 1946 р. ухвалив спеціальну резолюцію, в якій наголошувалося, що він «протестує перед цілим культурним і свободолобивим світом проти насильственного втручання совітського уряду в справі віри українського народу та використання російської православної церкви для скріплення своєї диктатури над українськими народами»⁴⁰.

Особливо болісно і обурливо сприймали розгром УГКЦ представники Закордонного Представництва УГВР та закордонних частин ОУН, а також досить численна західноукраїнська еміграція. У зв'язку з трагічними подіями на батьківщині, УГВР оприлюднила у травні 1946 р.

³⁸ ДАЛО. Фонд П-3. Оп.1. Спр.439. Арк. 46-47.

³⁹ Гайковський М.І. Хресною дорогою: Функціонування і спроби ліквідації Української Греко-Католицької Церкви в умовах СРСР у 1939-1941 та 1944-1946 роках: збірник документів і матеріалів / упоряд.: Гайковський М.І. Львів: Місіонер, 2006. С. 390.

⁴⁰ Швець І. Збірник. Статті, доповіді, промови. Сідней, 1996. С. 189.

звернення до всіх українців на чужині⁴¹. В іншій заяві керівництво УГВР інформувало світове суспільство, що в Україні «по-варварському знущаються большевики з релігійних почувань українського населення... Вся акція мала на меті: а) знищити греко-католицьку церкву як релігійну національну інституцію, яка дуже поважною мірою охороняє український народ від русифікаторських впливів Москви, б) терором зламати деяку частку духовництва, змусити його до співпраці з НКВД і в цей спосіб підірвати авторитет церкви серед нашого народу взагалі»⁴².

Якщо говорити про позитивні відгуки щодо рішень Львівського собору, то свої привітання Московському патріарху Алексію надіслали тільки представники православних церков – екзарх Болгарії Стефан, архієпископ Нью-Йорка, Карпато-Русі та Віленський архієпископ Корнилій.

Що ж до наукових оцінок самого Львівського собору та прийнятих на ньому рішень, то і у церковних колах, що зберегли вірність унії, і в наукових дослідженнях сам він та прийняті постанови вважаються нелегітимними й неканонічними. Цих підходів дотримується і більшість сучасників церковних та світських дослідників історії УГКЦ. Суть їхньої позиції зводиться до наступного. Тогочасний собор у проведеному вигляді юридично не спроможний був вирішувати питання про возз'єднання церков. Зібрання, іменоване як собор Української Греко-Католицької церкви, відбулося без участі жодного з її єпископів, які перебували в тюрмах і на засланні. Це автоматично робило його неканонічним, а прийняті у такому випадку рішення були незаконними, оскільки грубо порушували встановлені Вселенськими соборами церковні закони. Тож ні одне із рішень Львівського собору за церковними канонами не можна вважати легітимними.

Г. Костельник був призначений главою УГКЦ з правами її митрополита не Ватиканом, тобто церковною владою, а рішенням радянського режиму, який, згідно положень тогочасної конституції про відділення церкви від держави, не мав на це законних прав. Крім того, делегати собору не обиралися за канонічним правом, отже не могли юридично і канонічно представляти увесь загальний клір і вірних. На переконання історика церкви Ю. Федоріва «всякий собор, який відбувається проти волі ієрархів, без участі єпископів, не є ніяким собором.

⁴¹ Релігія в житті українського народу: зб. матеріалів. Мюнхен; Рим; Париж, 1966. С. 288.

⁴² Релігія в житті українського народу: зб. матеріалів. Мюнхен; Рим; Париж, 1966. С. 289.

Його рішення не мають ніякого канонічного значення. Це (в теорії) визнає також Російська православна церква»⁴³.

На думку Ю. Герича, у відповідності з церковними законами, Російська православна церква як помісна не мала права втручатися у внутрішні справи іншої помісної церкви, тим більше Греко-Католицької, підпорядкованої Ватикану. Таким чином, на його переконання, радянська влада, яка, згідно таємно укладеного плану і за допомогою репресивних органів і РПЦ ліквідувала Греко-Католицьку церкву на теренах України, і офіційно скріпила цю акцію Львівським псевдособором 1946 р., брутально порушила елементарне право людини на віросповідання, визнане у всьому світі, навіть в інших тоталітарних державах⁴⁴.

Цю точку зору підтримує І. Білас, який, порівнюючи ліквідацію Київської митрополії в 1839 р. і Львівської в 1946 р. прийшов до висновку, що безпосередній провідник ліквідації УГКЦ Г. Костельник не був її митрополитом, як той же митрополит Й. Семашко, не мав ніяких повноважень для скликання собору в 1946 р., та й не звертався за їх одержанням до вищої церковної влади. Таким чином, собор 1946 р. був скликаний проти всіх і всяких правил Католицької церкви. Львівський собор ставив собі за мету ліквідувати Греко-Католицьку церкву і через це не може зватися греко-католицьким. Тому всі католики були морально зобов'язані відмовитися від рішень цього собору, бо згідно з нормами Католицької церкви такий собор є незаконний. Г. Костельник не одержав також повноважень від РПЦ, бо він не був православним. Собор 1946 р. не міг бути православним також з тих міркувань, що рішення собору не торкалися православних, а інаковіруючих. Отже, Г. Костельник міг одержати повноваження для скликання такого роду собору тільки від уряду УРСР. Оскільки собор 1946 р. вирішував справи великої важливості, які могли втягнути країну у міжнародні ускладнення, то ясно, що Г. Костельник не міг скликати собор на власний ризик і від власного імені. Отже, собор не є чистією приватною забаганкою, а державним заходом.

Отже, Львівський церковний собор 1946 р. став кульмінаційним моментом антиунійної політики радянської влади, спрямованої на ліквідацію греко-католицизму на західноукраїнських землях. У процесі дослідження було з'ясовано, що рішення про скликання собору приймалося не церковними діячами, навіть тими, що входили до

⁴³ Федорів Ю. Історія Церкви в Україні. Торонто, 1967. С. 315.

⁴⁴ Герич Ю. Як відбувся «возсоединительний собор» у Львові 8 березня 1946 р. Календар «Світла». Торонто; Нью-Йорк, 1995. С. 88–91.

складу Ініціативної групи, а, перш за все, органами держбезпеки. На переконання спецслужб собор як акція церковно-канонічного оформлення процесу переведення греко-католиків під юрисдикцію РПЦ мав формально завершити процес ліквідації унії в Галичині.

Політичний режим, який утвердився 1944 р. у західноукраїнському регіоні, носив тоталітарний характер і діяв виключно командно-адміністративним і репресивним методами. Компарти́йна влада, більшість якої становили новоприбулі росіяни зі сходу, форсувала уніфікацію суспільно-політичного, економічного та церковно-релігійного життя краю відповідно до загальносоюзних взірців. У зв'язку з цим започатковано масові депортації патріотично налаштованих українців до Сибіру, а також акції щодо дискредитації греко-католицького кліру та нового владики УГКЦ Йосифа Сліпого. У відповідь провід ОУН звернувся в липні 1945 р. до населення не піддаватися на перехід до російського православ'я⁴⁵.

Проте після нищівних ударів тоталітаризму Греко-Католицька церква на прикарпатських землях не згинула. Вона реорганізувалася у катакомбах і майже півстоліття служила українству підпільно.

Загалом катакомбний період діяльності церкви можна поділити на три етапи: 1) опір репресивним акціям влади, 1946–1953 рр.; 2) організаційне відродження структур і активізація підпільної діяльності, 1953–1963 рр.; 3) боротьба за збереження церкви та її легалізацію, 1963–1989 рр. Найважчими, на нашу думку, були останні роки сталінського режиму. Ще до Львівського «собору», у квітні 1945 р., вся вища церковна ієрархія – митрополит Йосиф Сліпий і десять єпископів – були заарештовані і, за вироком Військових трибуналів у м. Києві, ув'язнені на довгі терміни⁴⁶. Зауважимо, що жоден із них не зрікся своєї віри і вірності Апостольському престолу в обмін на обіцяну енкаведистами волю. У тюрмах і на засланні загинули владики Григорій Хомишин, Йосафат Коциловський, Микита Будка, Григорій Лакота. Мукачівського єпископа Теодора Ромжу вбито восени 1947 р.⁴⁷ Протягом 1945–1946 рр. радянські органи безпеки заарештували понад 800 греко-католицьких священиків та кинули їх у тюрми і концтабори⁴⁸.

⁴⁵ Сергійчук В. Нескорена церква: Подвижництво греко-католиків України у боротьбі за віру і державу. Київ, 2001. С. 72–75.

⁴⁶ Від прокурора УРСР. Вільна Україна. 1946. 1 березня.

⁴⁷ Пушкаш Л. Кир Теодор Ромжа. Життя і смерть єпископа. Львів, 2001. С. 77–135; Судоплатов П. Разведка и Кремль. Москва, 1996. С. 299–300; Баран В. Україна: новітня історія (1945–1991 рр.). Львів, 2003. С. 72.

⁴⁸ Gudziak B., Hurkina S., Turij O. Hierarchia i duchowieństwo ukraińskiego kościoła

Головним приводом для арешту був опір наверненню у православ'я. Владними «аргументами» служили звинувачення у «співпраці» з нацистами (Й. Сліпий благословив вояків дивізії «Галичина» на боротьбу з Червоною армією), а також – з українськими повстанцями, в середовищі яких діяли капелани⁴⁹.

Внаслідок опору з боку греко-католицького кліру й віруючих реалізація рішень Львівського «собору» розтягнулася на кілька років. Наприкінці 1947 р. лише 1124 із 2700 священників прийняли православ'я⁵⁰. Зволікали з наверненням до православ'я 312 парафій⁵¹. Згідно інформації із Львівської області на кінець 1946 р. відмовилися перейти на православ'я 101 парох, крім того 55 осіб були арештовані. Значна частина священників перейшли до світського життя. В області різко скоротилася кількість діючих церков – до 269, тобто удвічі лише за 1946 р. Така ж картина спостерігалася в Закарпатській області, де 1947 р. ліквідовано Малоберезнянський і Боронявський монастирі, а 173 парохі з 299 відмовилися залишити рідну церкву навіть після того, як 128 із них були заарештовані й заслані в Сибір або Казахстан⁵².

І все ж за активною участю правоохоронних органів більшість греко-католицьких парафій перетворено в православні. Зокрема, в 1946 р. православними стали 1685 храмів, 1947 р. – 222, 1948 р. – 56, 1949 р. – 327; в 230 «невозз'єднаних» храмах церковну службу припинено⁵³.

Напередодні перших арештів керівники митрополії подбали про збереження церковної ієрархії. Навесні 1945 р. митрополит Йосиф Сліпий призначив одразу чотирьох адміністраторів митрополії – своїх наступників: єпископів Микиту Будку (1877–1949) і Миколу Чарнецького (1884–1959), архимандрита Климентія Шептицького та віце-провінціала чину Редemptористів Й. де Вохта⁵⁴. Після того як органи НКВС у квітні 1945 р. заарештували обох єпископів разом

grecko-katolickiego w podziemiu. *Polska – Ukraina, 1000 lat sąsiedztwa*. T. 4. Przemyśl, 1998. S. 311–312, 315.

⁴⁹ ДАІФО. Ф. Р-389. Оп. 1. Спр. 4. Арк. 79.

⁵⁰ Там само. Ф. 4648. Оп. 4. Спр. 4. Арк. 40.

⁵¹ Gudziak B., Hurkina S., Turij O. Hierarchia i duchowieństwo ukraińskiego kościoła grecko-katolickiego w podziemiu. *Polska – Ukraina, 1000 lat sąsiedztwa*. T. 4. Przemyśl, 1998. S. 315.

⁵² ЦДАВО України. Ф. 4648. Оп. 3. Спр. 8. Арк. 34; Бендас Д. Священники мученики, сповідники вірності. Ужгород, 1999. С. 72–74.

⁵³ Баран В. Україна: новітня історія (1945–1991 рр.). Львів, 2003. С. 72.

⁵⁴ Кардинал Йосиф Сліпий і сучасність. Івано-Франківськ, 2002. С. 125–128; Боцюрків Б. Українська Греко-католицька церква в катакомбах (1946–1989). *Календар «Благовіста»*. 1998. Гурово Іловецьке, 1998. С. 93.

із митрополитом, митрополію очолив о. Климентій Шептицький. Внаслідок його арешту в червні 1947 р. управління перейшло до о. Й. де Вохта, громадянина Бельгії, якому довелося покинути Галичину наприкінці 1948 р. Обов'язки керівника митрополії він поклав на о. І. Зятіка. Але органи МДБ і його заарештували та вивезли в Сибір, де в 1950 р. священник помер від побоїв. Обов'язки підпільного керівника церкви взяв на себе о. М. Хмільовський, який під псевдонімом Михайло Лаврівський переховувався в уцілілих жіночих монастирях, звертався до кліру і вірних з листами, піднімав їх дух у боротьбі за збереження церкви в катакомбах. Водночас він співпрацював з українським підпіллям ОУН і УПА. Проте й М. Хмільовський у 1949 р. був схоплений і засуджений на заслання⁵⁵. Залишившись без вищої ієрархії, місцеві структури церкви продовжували діяти.

Подібні заходи щодо призначення своїх наступників ужив перед арештом у квітні 1945 р. Станіславський єпископ Григорій Хомишин⁵⁶. Він висвятив на єпископів-помічників професорів Духовної семінарії отців С. Лукача, С. Ваповича та І. Слезюка та призначив генеральним вікарієм єпархії о. Г. Балагурка, який мав стати його наступником. Однак вже в 1945 р. Г. Балагурко, С. Лукач та І. Слезюк були заарештовані, звинувачені «за співробітництво з німцями», «організацію нелегального єпископату», «нелегальні зв'язки з Ватиканом» та засуджені на довгі терміни ув'язнення. Лише о. С. Ваповичу вдалося уникнути арешту і втекти в Карпати, але керувати дієцезією він уже не зміг. Така ж ситуація склалася в Закарпатті. Єпископ Теодор Ромжа напередодні трагічної загибелі висвятив на єпископа Олександра Хіру. Але вже 1949 р. спадкоємець був заарештований і засланий у Сибір (помер 1983 р.)⁵⁷.

20 вересня 1948 р. при виході із Преображенської церкви у м. Львові було вбито одного із «ініціаторів» «собору» 1946 р. о. Гавриїла Костельника. Обставини його загибелі та організатори акції не викриті й сьогодні. У львівських архівах, зокрема Служби безпеки України, відсутні навіть документи слідства. Влада звинуватила в організації терористичного акту ОУН (вбивця В. Паньків нібито наклав на себе руки) і використала це для розгортання нової хвилі репресій проти визвольного руху та нескореної церкви. Секретаря «групи»

⁵⁵ Gudziak B., Hurkina S., Turij O. Hierarchia i duchowieństwo ukraińskiego kościoła grecko-katolickiego w podziemiu. *Polska – Ukraina. 1000 lat sąsiedztwa*, T. 4. Przemyśl, 1998, S. 312.

⁵⁶ Rublowa N. Świadectwo wiary... *Polska-Ukraina. 1000 lat sąsiedztwa*, T. 5. Przemyśl, 2000, S. 123–127.

⁵⁷ Пекар А. Нариси історії Церкви Закарпаття. Т. 2. Рим; Київ, 1997. С. 491.

Сергія Хруцького виселили у Кемеровську обл. Ще одного «ініціатора» невдовзі отруїли в потязі, коли він повертався з м. Москви. Не своєю смертю померли й інші учасники групи⁵⁸. Наступ на священництво ще більше посилювався після вбивства 1949 р. Ярослава Галана у зв'язку з причетністю до акції вихідців зі священницьких кіл. У цей драматичний період були репресовані митрополит, 10 єпископів, 1400 священників і 800 монахів та монахинь УГКЦ. Зафарбовувалися навіть греко-католицькі ікони⁵⁹.

Незважаючи на фізичні погрози силових структур лише половина (116 із 235) греко-католицьких священників Закарпаття до 1949 р. прийняли юрисдикцію Московського патріархату. Тому в березні 1949 р. влада ініціювала звернення «До всесеснішого духовенства і всіх побожних вірних греко-католицької церкви на Закарпатті», яке підписали настоятелі шести церков і монастирів на чолі з архидияконом Іринеем Кондратовичем (1881–1957), колишнім членом Компартії Угорщини (1919). Ці священники виконували аналогічні функції, що й група Г. Костельника у м. Львові. А вже 28 серпня 1949 р. група із 35 священників проголосила ліквідацію Ужгородської унії 1646 р. та возз'єдналася з РПЦ. Того ж дня про цю «радісну» акцію довідалися тисячі віруючих, що традиційно збиралися на свято Успіння Богородиці до Святомиколаївського монастиря на Чернечій горі в м. Мукачевому⁶⁰. І лише майже 80 парафій з 44 церквами Мукачівської єпархії, що опинилися 1944 р. у межах Словаччини, були оформлені в Апостольську адміністрацію Мукачівської єпархії (генеральний вікарій А. Тинк), яку Рим канонічно підпорядкував юрисдикції Пряшівського єпископа⁶¹.

Попри переслідування, значна частина греко-католицького духовенства надалі чинила впертий опір комуністичному режимові. Він мав різні форми та методи: активні – відверті відмови прийняти православ'я, агітація серед вірних, або пасивні – офіційна відмова від своїх парафій та підпільна відправа церковних обрядів⁶².

⁵⁸ Пащенко В. Греко-католики в Україні (від 40-х років XX століття до наших днів). Полтава, 2002. С. 106; ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 24. Спр. 3613. Арк. 1–2.

⁵⁹ Винниченко І. Україна 1920–1980-х рр.: депортації, заслання, вислання, Київ, 1994. С. 62; ДАТО. Ф. Р.3270. Оп. 2. Спр. 17. Арк. 30.

⁶⁰ ЦДАВО України. Ф. 4648. Оп. 3. Спр. 80. Арк. 31; Пащенко В. Греко-католики в Україні (від 40-х років XX століття до наших днів). Полтава, 2002. С. 126–129; Сергійчук В. Нескорена церква: Подвижництво греко-католиків України в боротьбі за віру і державу. Київ, 2001. С. 155.

⁶¹ Пекар А. Нариси історії Церкви Закарпаття. Т. 2. Рим; Київ, 1997. С. 324.

⁶² ДАІФО. Ф. Р-389. Оп. 1. Спр. 6. Арк. 123; ДАТО. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 2345. Арк. 76.

Керівництво ОУН і УПА, хоча і з деяким запізненням, але повело рішучу боротьбу проти насильницького навернення краян у православ'я, відверто погрожувало новонаверненим парохам, а інколи чинило проти них терористичні акції. Зокрема, у Станіславській області до 1952 р. було вбито чотирьох священників⁶³. Значна кількість священників, зокрема й тих, які змушені були перейти у православ'я, тісно співпрацювали з українським підпіллям. Монахи Гошівського монастиря лікували поранених повстанців, збирали для них гроші⁶⁴. Наприкінці 1952 р. на Станіславщині під впливом боївків ОУН 63 парохів відмовилися залишити УГКЦ. Тут діяли 70 церковних громад. Тоді ж 22 священники повернули Станіславському православному єпископу посвідки про прилучення до православ'я⁶⁵.

Широкомасштабними силовими і пропагандистськими акціями вдалося навернути до православ'я 1 124 священників і передати РПЦ близько 2500 церков Західної України. За ініціативою уряду СРСР 1948 р. ліквідовано греко-католицькі парафії у Румунії, а в квітні 1950 р. заарештовано ієрархів Пряшівської єпархії Греко-Католицької церкви у Чехословаччині, багатьох монахів вивезено до концтаборів, а вірних насильно навернено до православних парафій (близько 100 із 300 священників перейшло у православ'я). Засуджені на довічне ув'язнення єпископ Павло Гойдич помер у в'язниці; єпископ-помічник В. Гопко був звільнений лише під час «празької весни» 1968 р., коли Греко-Католицька церква легалізувалася⁶⁶. У 1944–1956 рр. фактично призупинено діяльність греко-католицьких громад й на території Польщі (лише 1967 р. створено Генеральний вікаріат, 1991 р. – Перемиську єпархію, 1996 р. – Перемисько-Варшавську митрополію УГКЦ)⁶⁷.

Чи не найбільший опір чинили тоталітарній владі монахи, серед них лише декілька осіб зреклися унії. Попри жорстокі репресії та утиски, до кінця 1940-х рр. на Львівщині утримувалися три, а на Станіславщині – шість греко-католицьких монастирів (Підмихайлівці,

⁶³ Андрухів І. Галицька Голгофа. Івано-Франківськ, 1997. С. 38.

⁶⁴ ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 24. Спр. 13. Арк. 1–14.

⁶⁵ Андрухів І. Галицька Голгофа. Івано-Франківськ, 1997. С. 38.

⁶⁶ Ісиченко І., архієп. Історія Христової церкви в Україні. Харків, 1999. С. 200; Пеккар А. Нариси історії, церква Закарпаття. Т. 2. С. 282–380; Магочі П. Пряшівська греко-католицька єпархія: русинська чи словацька церква? *Ковчез*. Ч. IV. Львів, 2003. С. 170–173.

⁶⁷ *Ukraińcy w najnowszych dziejach Polski (1918–1989)*, T. I / Pod red. R. Drozda. Słupsk; Warszawa, 2000. S. 159–184; Drozd R. *Polityka władz wobec ludności ukraińskiej w Polsce w latach 1944–1989*. Warszawa, 2001. S. 30–307; Козак М. Пом'яни, Господи, душі слуг твоїх. Перемишль; Львів, 2002. С. 14–22.

Гошів, Войнилів, Станіслав)⁶⁸. До чоловічого і жіночого монастирів у Гошеві Болахівського району постійно приходили віруючі з навколишніх сіл, де греко-католицькі громади було вже ліквідовано. Відтак священники та монахи продовжували релігійну діяльність як парохі, катехити.

Занепокоєння такою ситуацією уповноважений Ради у справах релігійних культів при Раді міністрів СРСР по УРСР П. Вільховий виклав 29 вересня 1949 р. у доповідній Микиті Хрущову. А на початку грудня того ж року його прийняв заступник голови Ради міністрів УРСР Леонід Корнієць, з яким обговорено «пропозиції про ліквідацію всіх монастирів». Відтак «уповноважений» підготував пропозиції щодо закриття трьох греко-католицьких монастирів на Львівщині, а 9 грудня 1949 р. Л. Корнієць надіслав голові Львівського облвиконкому Семену Стефанику «вказівки для вжиття заходів»⁶⁹. Однак він не дуже прагнув йти проти громадської думки. Найдовше протрималися жіночі монастирі, зокрема в с. Суховолі (до 1952 р.) та м. Львові (до 1957 р.). Діяльність усіх інших органи радянської влади припинили в 1950 р., коли в результаті масових репресій близько ста монахинь і сорок сестер-служебниць були арештовані і депортовані в Сибір та на Далекий Схід, 29 з них загинули в заслання⁷⁰. Ті, хто залишився на волі, створили невеликі згромадження, здебільшого у приватних міських помешканнях. Вони продовжували працю як медичні сестри, швачки, прибиральниці й водночас служили як зв'язкові між підпільними священниками та мирянами⁷¹.

Таким чином, до початку 1950-х рр. радянська влада офіційно ліквідувала п'ять греко-католицьких єпархій і дві апостольські адміністрації, ув'язнила всіх владик. З греко-католицьких єпископів залишився на волі (перебував у Ватикані) Іван Бучко, якого 1945 р. Папа іменував екзархом та апостольським візитатором для українців-католиків у Західній Європі. Як свідчить довідка уповноваженого в спра-

⁶⁸ ЦДАВО України. Ф. 4648. Оп. 3. Спр. 80. Арк. 34; ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 24. Спр. 12. Арк. 96–105.

⁶⁹ Сергійчук В. Нескорена церква: Подвижництво греко-католиків України в боротьбі за віру і державу. Київ, 2001. С. 232; ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 24. Спр. 12. Арк. 97–99.

⁷⁰ Боцюрків Б. Українська Греко-католицька церква в катакомбах (1946–1989). *Календар «Благовіста»*. 1998. Гурово Іловецьке, 1998. С. 94; Сергійчук В. Нескорена церква: Подвижництво греко-католиків України в боротьбі за віру і державу. Київ, 2001. С. 253–260.

⁷¹ Сапеляк А. Київська церква на слов'янському сході. Буенос-Айрес; Львів, 1999. С. 188.

вах релігійних культів при Раді міністрів СРСР по УРСР П. Вільхового від 6 жовтня 1949 р. у західних областях закрито всі існуючі греко-католицькі храми, зокрема у Дрогобицькій – 658, Станіславській – 567, Львівській – 522, Тернопільській – 539, Чернівецькій – 2, Волинській – 2, а також більшість монастирів⁷². А втім, лише третина священиків перейшли на православ'я, 15% врятувалися втечею або еміграцією, половина усунених від служби були репресовані або перейшли в церковне підпілля⁷³.

За цих умов парафіяни здебільшого зберігали в душі вірність вірі своїх батьків, тому нерідко визнавали лише своїх колишніх парохів і бойкотували православних священиків. Внаслідок цього, наприклад, лише в м. Жовкві на Львівщині у 1946-1949 рр. змінилися вісім священиків⁷⁴. У Станіславській області в 1949 р. на 605 церков було лише 276 священиків. За наступних чотири роки ситуація не покращилася: в 1953 р. на 614 діючих церков налічувалося лише 240 священиків⁷⁵.

Поширеним явищем стала відправа православними священиками, на вимоги парафіян, служби за греко-католицьким обрядом. Це була одна з форм спротиву радянській владі і РПЦ⁷⁶.

Митрополит Йосиф Сліпий у складних умовах заслання надсилав кліру й вірним пастирські листи, які розповсюджувались у краї. Так, з нагоди Різдва 1947 р. закликав всіх греко-католиків стійко витримати переслідування влади, залишатися вірними батьківській вірі й церкві, яка завжди віддано служила своєму народові⁷⁷. Разом із митрополитом відбували тоді заслання десятки опозиційних священиків, які продовжували душпастирську діяльність у тюрмах, концтаборах, на поселеннях.

Смерть Й. Сталіна у березні 1953 р. породила в широкого загалу надії на легалізацію церкви. Того ж року зафіксовано появу перших скарг віруючих і духовенства про повернення причтових будинків, що були передані колгоспам і різним організаціям. Москва в особі

⁷² Сергійчук В. Нескорена церква: Подвижництво греко-католиків України в боротьбі за віру і державу. Київ, 2001. С. 220.

⁷³ Ісіченко І., архієп. Історія Христової церкви в Україні. Харків, 1999. С. 200–201; Архів УСБУ по Львівській обл. Спр. о. Матея (Шипітхи). П-34395. Арк. 57, 69, 107, 269.

⁷⁴ ЦДАВО України. Ф. 4648, Оп. 3. Спр. 70. Арк. 28.

⁷⁵ Андрухів І. Галицька Голгофа. Івано-Франківськ, 1997. С. 38–50.

⁷⁶ Боцюрків Б. Українська Греко-католицька церква в катакомбах (1946–1989). *Календар «Благовіста»*. 1998. Гурово Іловецьке, 1998. С. 95.

⁷⁷ Мартирологія українських церков. Т. II: Українська Греко-католицька церква. Торонто; Балтимор, 1987. С. 470.

«реформатора» Л. Берії навіть розпочала переговори з митрополитом Йосифом Сліпим⁷⁸, про що свідчить його лист тодішньому секретарю ЦК КП України М. Підгорному, надісланий до м. Києва в січні 1961 р.⁷⁹. У неволі митрополит написав ґрунтовну «Історію Вселенської церкви на Україні», яка була конфіскована органами МВС, а її автор у 1959 р. був засуджений ще на вісім років заслання.

27 березня 1953 р. з'явився указ Президії Верховної Ради СРСР про амністію ув'язнених до п'яти років. А вже вересневий указ надав Верховному суду право переглядати сумнозвісні рішення «трі-йок» НКВС і «особливої наради НКВС–МДБ–МВС СРСР, від чого постраждала більшість репресованих греко-католиків. Відтак у період хрущовської «відлиги» до рідного краю повернулися десятки тисяч вигнанців, зокрема звільнені греко-католицькі священники⁸⁰. До березня 1957 р. у Галичину прибули 65,5 тис. українців, чимало священників. 6 серпня 1956 р. у листі до голови Комітету у справах РПЦ при Раді Міністрів СРСР з Києва повідомлялося, що із репресованих 344 уніатських священників на захід України повернулися 243. Значна частина з них вже розгорнула релігійну діяльність, відправляла службу, агітувала проти РПЦ і її патріарха Олексія. До владних структур надходили численні заяви від віруючих з вимогами реабілітації УГКЦ, реєстрації церковних громад згідно з Конституцією⁸¹.

Отож, слід погодитися із дослідниками в тому, що 1953 р. можна вважати останнім роком внутрішньої кризи, в якій опинилася репресована церква після так званого Львівського «собору»⁸².

Репресованих священників-уніатів матеріально і морально підтримувало римо-католицьке духовенство Закарпатської, Дрогобицької та Львівської обл. Для католиків східного обряду в дні православних свят нерідко проводилися церковні служби за греко-католицьким обрядом⁸³.

⁷⁸ Пащенко В. Греко-католики в Україні (від 40-х років ХХ століття до наших днів). Полтава, 2002. С. 151.

⁷⁹ Сліпий Й., митр. Історія Вселенської церкви на Україні. Т. 4, ч. 1. Рим, 1996. С. 1–3; Архів Служби безпеки України. Спр. 87, т. 10, арк. 278; т. 5, арк. 295.

⁸⁰ Сергійчук В. Нескорена церква: Подвижництво греко-католиків України в боротьбі за віру і державу. Київ, 2001. С. 285–288; Пащенко В. Греко-католики в Україні (від 40-х років ХХ століття до наших днів). Полтава, 2002. С. 146–147; Арсеніч П. Йосиф Сліпий та його соратники – репресовані священники. *Кардинал Йосиф Сліпий і сучасність*. С. 126–127.

⁸¹ ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 24. Спр. 4263. Арк. 202–205.

⁸² Пащенко В. Греко-католики в Україні (від 40-х років ХХ століття до наших днів). Полтава, 2002. С. 143.

⁸³ Сергійчук В. Нескорена церква: Подвижництво греко-католиків України в бо-

Велике значення мало для катакомбної церкви повернення ієрархів, зокрема єпископа М. Чарнецького до м. Львова в 1956 р., єпископа І. Лятишевського – до м. Станіслава, а єпископа О. Хіри – до м. Мукачева. Незважаючи на постійний нагляд і загрозу репресій, вони перш за все відновлювали церковні структури, зміцнювали церкву організаційно, дбали про поповнення кліру для роботи у підпіллі. Єпископ М. Чарнецький за два роки діяльності до смерті у квітні 1959 р. висвятив півсотні священиків. Ще 280-300 священиків він прийняв до УГКЦ з Православної церкви. Вони побажали повернутися до рідної церкви, офіційно залишаючись поки що на службі⁸⁴. Єпископ І. Лятишевський (1870–1957), хоча відповідні радянські органи стежили за ним та брали на облік усіх відвідувачів, згуртував навколо себе священиків на Станіславщині, утворив ініціативну групу за відродження УГКЦ, яка подавала численні заяви до влади. Кількість неvoz'єднаних парохів у області зросла до 84⁸⁵. Вони вели широку душпастирську роботу, хоча влада їх переслідувала, проводила обшуки, конфісковувала церковні книги, накладала стягнення. Нерідко громади, які не перейшли у православ'я, самочинно відкривали свої церкви, в яких підпільні священики відправляли Службу Божу (зазвичай на великі релігійні свята). 1958 р. на Станіславщині напівлегально діяло 14 греко-католицьких церков⁸⁶. Поширеним явищем стало спільне прослуховування релігійних радіопередач із Ватикану, яке було організовано спеціально для греко-католиків України.

Зрозуміло, що процес повернення із заслання опозиційного духовенства надзвичайно турбував органи влади західних областей України. 6 квітня 1955 р. секретар Львівського обкому партії М. Лазуренко в листі до Москви доповідав, що до краю повернулися 30 колишніх священиків УГКЦ і колишній генеральний вікарій митрополії М. Хмільовський, таємно висвячений єпископом, засуджений у 1950 р. за співробітництво з ОУН і УПА та зв'язок з Ватиканом на 10 років ув'язнення. М. Лазуренко скаржився, що майже всі вони ведуть «ворожу радянській владі діяльність», підтримують зв'язок із митрополитом Й. Сліпим та іншими ієрархами УГКЦ в засланні, надають їм матеріальну допомогу⁸⁷.

ротьбі за віру і державу. Київ, 2001. С. 236; Пащенко В. Греко-католики в Україні (від 40-х років ХХ століття до наших днів). Полтава, 2002. С. 168–169.

⁸⁴ Бойко І. Владика Миколай Чарнецький: ісповідник, мученик, чудотворець. Львів, 1997. С. 61.

⁸⁵ ДАІФО. Ф. Р-389, оп. 2, спр. 18, арк. 102–103.

⁸⁶ Андрухів І. Галицька Голгофа. Івано-Франківськ, 1997. С. 55–56.

⁸⁷ ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 24. Спр.4081. Арк. 2–5.

Повернувшись із місць позбавлення волі, греко-католицькі священники активно включилися в діяльність катакомбної церкви. У звіті до Москви від 10 грудня 1956 р. уповноважений Ради в справах РПЦ при Раді Міністрів УРСР Корчовий доповідав: з 267 священників, що повернулися, лише 14 погодилися очолити православні парафії, а решта здійснювали підпільні богослужіння у греко-католицькому обряді, до того ж стали «моральною базою оунівського підпілля»⁸⁸. Відтак органи радянської влади вживали всі заходи для боротьби з УГКЦ, залучивши до цього Російську Православну церкву. Спеціальне засідання Ради у справах РПЦ при Раді Міністрів СРСР 10 квітня 1959 р. ухвалило секретну постанову про посилення роботи для «ліквідації залишків унії в західних областях УРСР», що передбачала активізацію Московської патріархії православного священництва супроти підпільної УГКЦ. Священникам пропонувалося викривати Ватикан як ворога православ'я і натхненника «холодної війни», боротися з підпільною діяльністю уніатів, передавати їх справи до суду, виселяти за межі областей, реєструвати лише православні церковні громади, припинити виплати пенсій сім'ям виселених священників⁸⁹. Однак вказана контрпропаганда була малоефективною.

Проти беззаконня в СРСР виступала й міжнародна громадськість. У грудні 1962 р. на зустрічі з М. Хрущовим посланець президента США Н. Казенс передав прохання Д. Кеннеді і Папи Івана XXIII звільнити митрополита Й. Сліпого. Тож на початку лютого 1963 р. митрополит виїхав до м. Риму, де взяв участь у II Ватиканському соборі як глава УГКЦ. Дорогою, під час короткого перебування у м. Москві, він висвятив на єпископа редemptористського ігумена Василя Величківського й призначив його керівником УГКЦ у підпіллі⁹⁰.

У Римі розгорнув активну діяльність митрополит Й. Сліпий. Вже 1963 р. там було засновано Український католицький університет св. Климента Папи, наступного року відкрито монастир для монахів-студитів, згодом посвячено собор Святої Софії – духовний центр українських греко-католиків, налагоджено видання журналу «Богословія». Митрополит підтримував зв'язок із краєм (здебільшого через Польщу), надсилав пастирські листи, діставав інформацію про діяльність релігійного підпілля. Папа Павло VI іменував Й. Сліпого Верховним архієпископом Української Католицької церкви і кардиналом. При-

⁸⁸ ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 24. Спр. 4263. Арк. 288–300.

⁸⁹ Там само. Оп. 24. Спр. 5028. Арк. 65–67.

⁹⁰ Чернега М. Життя і терпіння Єпископа Величківського. *Нова зоря*. 1997. 27 травня; Сергійчук В. Нескорена церква: Подвижництво греко-католиків України в боротьбі за віру і державу. Київ, 2001. С. 402, 403, 404, 412, 416, 422.

значення Й. Сліпим В. Величковського на посаду архієпископа виявилось надзвичайно вдалим вибором. Він спричинився до широкої розбудови УГКЦ в катакомбах. За його ініціативою розпочався процес повернення священників, що примусово прийняли православ'я. В. Величковський заснував три таємні жіночі монастирі у м. Львові: Служebníць, Васи́ліянок і св. Вікентія, де дівчата складали чернечі обіти. В таємній резиденції у м. Львові він зустрічався з генеральним вікарієм у м. Перемишлі В. Гриником, через якого підтримував регулярний зв'язок із кардиналом Й. Сліпим. На випадок нового арешту (а він вже відбув 10 років заслання), В. Величковський висвятив 1964 р. на єпископа Володимира Стернюка та на єпископів-помічників – І. Чорнія, Н. Дейнеку, П. Козака та Й. Гіряка. У 1967 р. він доповідав кардиналу Й. Сліпому, що в Галичині й Закарпатті діють 150 парохів, понад 100 василіян, 60 студитів, 54 редемптористи. У 14 таємних домівках перебували 240 монахинь-василіянок. З православ'я перейшло близько 50 священників, ще 40 були таємно висвячені⁹¹.

Однією з найгостріших проблем катакомбної церкви в 1960-х рр. було поповнення складу греко-католицького священництва. На цей час вичерпався резерв колишніх семінаристів, ченців, які уникли арештів. Саме із цього середовища єпископ М. Чарнецький висвятив після короткотермінового навчання півсотні священників. Відтак, назріла потреба готувати священників із молоді нової генерації, яка виросла в умовах тоталітарної системи, панування атеїстичної ідеології. На підпільні семінаріїні курси підготовки здебільшого залучалися сини і родичі греко-католицьких священників та миряни-активісти церкви. Крім того, практикувалося навчання кандидатів у православних семінаріях, а також римо-католицьких – у м. Ризі й м. Каунасі. Підпільне навчання тривало 4-6 і більше років у приватних домівках з кількома, а часом із одним кандидатом⁹². Успішно склавши іспити перед старшими священниками, слухачі допускалися до висвячення, яке здійснювали єпископи В. Величковський, В. Стернюк та інші. З конспіративними цілями практикувалося висвячення кандидатів із Львівщини у станіславських єпископів і навпаки.

Зауважимо, що в умовах підпільної діяльності церковна структура, зокрема система підпорядкування, мала свої особливості. Так звані «старі» священники, висвячені до 1946 р., визнавали верховенство

⁹¹ Gudziak B., Hurkina S., Turij O. Hierarchia i duchowieństwo ukraińskiego kościoła grecko-katolickiego w podziemiu. *Polska – Ukraina. 1000 lat sąsiedztwa*. T. 4. Przemysł, 1998. S. 323.

⁹² Стоцький Я. Монастир Отців Васи́ліян Чесного Хрес та Господнього в Бучачі 1712–1996. Львів, 1997. С. 135.

єпископів своєї дієцезії, тобто як і раніше, в легальних умовах. Висвячені в підпіллі підпорядковувалися тим єпископам, які їх висвятили. Священики діяли самостійно, причому майже ніхто не працював у рідних місцях. Час від часу організовувалися таємні наради, зокрема у м. Львові – в помешканні Олени Кульчицької або на Закарпатті. У них брали участь і ті священики, які формально прийняли православ'я. Діяльність УГКЦ зближувала ієрархію зі священством, єпископи працювали безпосередньо серед народу, що позитивно впливало на український соціум, сприяло його консолідації.

Хоча протистояння Греко-Католицької церкви і радянської влади ніколи не припинялося, все ж таки доба хрущовської «відлиги» та перші роки після його зміщення в 1964 р. принесли певне послаблення антирелігійного тиску. Це дозволило відновити структуру попередньої митрополії. Владика В. Величковський керував Львівською архієпархією до свого арешту в 1969 р. Він мав помічників отців А. Зофійовського та І. Чорняка, а в 1964 р. висвятив наступником рєдемпториста о. Володимира Стернюка. Івано-Франківською єпархією правив єпископ Іван Слезюк (1893–1973), який висвятив помічником і наступником о. С. Дмитерка. Мукачівсько-Ужгородською єпархією керував єпископ О. Хіра. За підрахунками о. Б. Боцюрківа, у 1968 р. в Україні діяли кількасот греко-католицьких священиків, близько 480 монахинь, які згуртувалися в 14 таємних релігійних будинках. Ядро церкви становили монаші чини – близько 240 василіян, студитів, рєдемптористів. Були висвячені 40 священиків, 50 повернулися із православ'я, 20 кандидатів проходили навчання. У деяких місцевостях греко-католики самочинно відкривали замкнені храми, запрошували для служби підпільних священиків. На заході України фактично діяли 88 греко-католицьких церков⁹³.

За цих обставин урядові інституції прийняли ряд важливих рішень щодо боротьби як із «нелегальною діяльністю уніатської церкви та сектантів», так і з релігією взагалі. 1969 р. було заарештовано єпископа В. Величковського, а також відомих священиків П. Городоцького у м. Львові і Р. Бахталовського в м. Коломиї, здійснені обшуки в єпископа В. Стернюка, у помешканнях десятків священиків і ченців. Були зняті з реєстрації багато церков. Наступ на релігію і УГКЦ тривав упродовж наступних років, щоправда, у менш брутальних формах. КДБ широко застосовувало провокації, аби дискредитувати греко-католицьку ієрархію, зокрема єпископа Володимира Стернюка.

⁹³ Боцюрків Б. Українська Греко-католицька церква в катакомбах (1946–1989). *Календар «Благовіста»*. 1998. Гурово Іловецьке, 1998. С. 102.

У 70 закритих храмах західного регіону влада облаштовувала антирелігійні, насамперед антиуніатські музеї та галереї, які поряд з іншими чинниками здійснювали ідеологічну обробку населення⁹⁴.

Зустріч М. Підгорного з Папою Павлом VI в 1967 р. та події в сусідній Чехословаччині 1968 р. й відродження там Греко-Католицької церкви активізували діяльність духовенства і вірних УГКЦ на заході України. Не допомогло й розповсюджене уповноваженням Ради у справах релігії повідомлення, в якому однозначно стверджувалося, що греко-католицькі громади не будуть реєструватися, оскільки УГКЦ ліквідована, а священники й ініціатори самочинного відкриття уніатських церков каратимуться ув'язненням до 10 років. Заяви щодо легалізації УГКЦ продовжували надходити. Органи влади були серйозно занепокоєні виступом українських дисидентів на захист УГКЦ. На початку 1970-х рр. Москва розгорнула широку кампанію боротьби з «українським націоналізмом». Вбачаючи у пробудженні національної свідомості пряму загрозу тоталітарному комуністичному режимові, радянська влада вдалася до арештів та інших репресивних акцій з метою залякати народ і зупинити національний рух. Пік репресій припав на 1972–1973 рр. У грудні 1973 р. були заарештовані єпископи С. Дмитерко та І. Слезюк, декілька священників. Невдовзі підступно вбито підпільних священників І. Кривого та П. Чучмана.

Гельсінські угоди змусили Кремль послабити наступ, з іншого боку, вони дали поштовх легальному руху за права людини. Прихід на Апостольський престол Папи Івана Павла II в 1978 р. активізував політики Ватикану на захист УГКЦ. У листі до радянського уряду Святіший Отець, посилаючись на Загальну декларацію прав людини, яку підписав Л. Брежнев у 1975 р., закликав не чинити перепони віруючим. Особливо гостро сприйняла Москва резолюцію Синоду українських єпископів у Римі від 2 грудня 1980 р. про неканонічність рішень Львівського «собору» 1946 р.⁹⁵

Незважаючи на переслідування й арешти, 9 вересня 1982 р. було утворено «Ініціативну групу для захисту прав віруючих та церкви». Нею керували пізніше заарештовані й ув'язнені дисиденти Й. Тереля та В. Кобрин, який налагодив видавництво «Хроніки Католицької церкви в Україні». Активізувався й рух за легалізацію церкви, до якого долучалася Українська Гельсінська група та інші опозиційні структури⁹⁶.

⁹⁴ Пащенко В. Православ'я в новітній історії України. Ч. 2. Полтава, 2001. С. 306.

⁹⁵ Боцюрків Б. Українська Греко-католицька церква в катакомбах (1946–1989). *Календар «Благовіста»*. 1998. Гурово Іловецьке, 1998. С. 114.

⁹⁶ Пащенко В. Православ'я в новітній історії України. Ч. 2. Полтава, 2001. С. 318;

Протягом 1980-х рр. УГКЦ втратила визначних ієрархів. 7 вересня 1984 р. помер у м. Римі верховний архієпископ Львівський кардинал Йосиф Сліпий. Його наступником став Мирослав Іван Любачівський, кардинал з 1985 р. У засланні в Казахстані помер єпископ Олександр Хіра.

Внаслідок демократизації СРСР наприкінці 1980-х рр. були звільнені майже всі політв'язні, зокрема греко-католицькі священники. Вони очолили національний рух за права і свободи людини. Створений 1987 р. у м. Львові Комітет захисту Української Католицької церкви під керівництвом Івана Геля видавав журнал «Християнський голос», організовував великі віча віруючих, збирав підписи під петиціями за легалізацію УГКЦ. Того ж року група українського католицького духовенства на чолі з єпископом Павлом Василюком оголосила про вихід із підпілля. Відкрито виступили з вимогами щодо відродження УГКЦ владики В. Стернюк, С. Дмитерко, І. Маргітич. Цей рух особливо посилювався у зв'язку з відзначенням на державному рівні 1000-ліття хрещення Руси-України. УГКЦ фактично вийшла з підпілля, ставши вагомим чинником українського державотворення⁹⁷.

Отже, у 1950–1980-ті рр. більшість греко-католиків зберігали віру батьків. Сотні священників продовжували душпастирську нелегальну діяльність, яка активізувалася наприкінці 1950-х – початку 1960-х рр. після повернення значної частини ув'язнених з сибірських таборів і поселень. Репресована церква була виразником загальнолюдських цінностей, на відміну від офіційної РПУ, що була елементом ідеологічної політики тоталітарної системи. Проголошення М. Горбачовим курсу на перебудову та демократизацію суспільства створили умови для церковно-релігійного відродження в УРСР, чим сповна скористалися політична опозиція та мільйони віруючих. Релігійна опозиція підготувала ґрунт для заключного етапу боротьби за демократизацію суспільства, повернення її народу в лоно світової цивілізації.

Бібліографія

- Андрухів І. Галицька Голгофа. Ліквідація УГКЦ на Станіславщині в 1945–1961 рр. Івано-Франківськ, 1997. 84 с.
- Арсенич П. Греко-католицькі священники в національних змаганнях українців Галичини. *Нова зоря*. 1991. Квітень. Ч. 5–6.
- Арсенич П. Йосиф Сліпий та його соратники – репресовані священники. *Кардинал Йосиф Сліпий і сучасність*. С. 126–127.

Історія України. Вид. 2-е. Львів, 1998. С. 381–401.

⁹⁷ Дідула П. Щоб не зрадити ідеї патріархату. *Патріархат*. 2002. № 3. С. 12–13.

- Білас І. Репресивно-каральна система в Україні 1917–1953. Кн. 1. Київ: Либідь–Військо України, 1994. 686 с.
- Білас Я. І. Митрополит Андрей Шептицький і проблеми національно-визвольного руху українців. Автореферат дис. на здобуття наук. ступ. канд. іст. наук. Київ, 2003. 23 с.
- Бойко І. Владика Миколай Чарнецький: ісповідник, мученик, чудотворець. Львів, 1997. 92 с.
- Боцюрків Б. Українська Греко-католицька церква в катакомбах (1946–1989). *Календар «Благовіста»*. 1998. Гурово Іловецьке, 1998. С. 93–118.
- Винниченко І. Україна 1920–1980-х рр.: депортації, заслання, вислання. Київ, 1994. 126 с.
- Гайковський М. Велике протистояння: опір греко-католицької церкви більшовицькому окупаційному режимові (вересень 1939 – червень 1941). *Київська церква*. 1999. № 5. С. 25–30.
- Гайковський М. І. Хресною дорогою: Функціонування і спроби ліквідації Української Греко-Католицької Церкви в умовах СРСР у 1939–1941 та 1944–1946 роках: збірник документів і матеріалів / упор. Гайковський М. І. Львів: Місіонер, 2006. 650 с.
- Гайковський М. Сучасне і майбутнє України: думки і візії митрополита Андрея Шептицького. *Київська церква*. 2000. № 1. С. 43–46.
- Герич Ю. Як відбувався «возсоединительний собор» у Львові 8 березня 1946 р. *Календар «Світла»*. Торонто; Нью-Йорк, 1995. С. 88–91.
- Ісиченко І. Виступ на науковій конференції. *Визвольний шлях*. 1995. № 11. С. 1301–1302.
- Лисенко О. Церковне життя в Україні 1943–1946 рр. К.: Інститут історії України НАНУ, 1998. 404 с.
- Ліквідація УГКЦ (1939–1946): документи радянських органів державної безпеки. Київ: ПП Сергійчук М.І., 2006. Т. 2. 919 с.
- Мартирологія українських церков. Т. II: Українська Греко-католицька церква. Торонто; Балтимор, 1987. 1207 с.
- Мартирологія Української Церкви / Упор. О. Зінкевич, Т. Лончина. Торонто; Балтимор, 1985. 839 с.
- Пащенко В. Греко-католики в Україні: від 40-х років ХХ століття до наших днів. Полтава, 2002. 616 с.
- Пащенко В. Православ'я в новітній історії України. Ч. 2. Полтава, 2001. 736 с.
- Пекар Ат. Нариси історії Церкви Закарпаття: у 2 т. / Внутрішня історія. Рим; Львів: Місіонер, 1997. Т. 2. 1997. 492 с.

- Поспеловский Д. Православная церковь в истории Руси, России и СССР: учеб. пособ. М.: Библейско-богословский институт Св. Апостола Андрея, 1996. 408 с.
- Пушкаш П. Кир Теодор Ромжа. Життя і смерть єпископа. Львів, 2001. 244 с.
- Релігія в житті українського народу: зб. матеріалів. Мюнхен; Рим; Париж, 1966. 222 с.
- Сапеляк А. Київська Церква на слов'янському Сході: Канонічно-екumenічний аспект / Наукові редактори Ю. Сливка, О. Аркуша. Буенос-Айрес; Львів: Місіонер, 1999. 232 с.
- Сапеляк А. Українська Церква на Другому Ватиканському соборі. Львів: Стрім, 1995. 214 с.
- Сергійчук В. Греко-католицька церква в 1944–1991 рр. *Український історичний журнал*. 1996. № 4. С. 101–112.
- Сергійчук В. Нескорена церква: Подвижництво греко-католиків України в боротьбі за віру і державу. Київ: Дніпро, 2001. 496 с.
- Стоцький Я. Історичні аспекти відновлення, реорганізації та структурування православних і католицьких церков в Україні у 1988–1999 роках. *Київська Церква*. Київ; Львів, 1999. № 2–3. С. 44–57.
- Стоцький Я. Монастир Отців Василіян Чесного Хреста Господнього в Бучачі 1712–1996. Львів, 1997. 216 с.
- Стоцький Я. Українська Греко-Католицька Церква і релігійне становище Тернопільщини (1946–1989). Тернопіль, 2003. 432 с.
- Уткін О. Львівський церковний собор 1946 р. в контексті тогочасних політичних реалій. *Український історичний журнал*. 1998. № 5. С. 99–110.
- Федорів Ю., о. Історія Церкви в Україні. Люблін, 1991. 364 с.
- Федорів Юрій, о. Історія церкви в Україні. Торонто, 1967. 362 с.
- Чернега М. Життя і терпіння Єпископа Величківського. *Нова зоря*. 1997. 27 травня.
- Швець І. Збірник. Статті, доповіді, промови. Сідней, 1996. 250 с.
- Gudziak B., Hurkina S., Turij O. Hierarchia i duchowieństwo ukraińskiego kościoła grecko-katolickiego w podziemiu. Polska – Ukraina. 1000 lat sąsiedztwa. T. 4. Przemyśl, 1998. S. 312–318.
- Ukraińcy w najnowszych dziejach Polski (1918–1989). T. I / Pod red. R. Drozda. Słupsk; Warszawa, 2000. S. 159–184.

Особливості державотворчих процесів постреволюційної Румунії та Чехословаччини у контексті краху комуністичних режимів у країнах Центральної та Східної Європи (1989–1992 рр.)

**Володимир Алмашій / Volodymyr Almashii
Віталій Андреїко / Vitalii Andreiko**

Особливості державотворчих процесів постреволюційної Румунії та Чехословаччини у контексті краху комуністичних режимів у країнах Центральної та Східної Європи (1989–1992 рр.). У даній статті розглядається складний етап посткомуністичної трансформації в Румунії після подій 1989 р., які відбувалися у період краху комуністичних режимів у Східній Європі, завершення «холодної війни», розпаду СРСР, Ради Економічної Взаємодопомоги та Організації Варшавського Договору. Простежується, що з 22 грудня 1989 р. до 20 травня 1990 р. влада мала революційний характер, основним завданням якої була легітимізація на основі вільних демократичних виборів. Констатується, що до України Румунська сторона ставилася як до важливого сусіда з політичного та економічного поглядів. Проте, територіальні претензії затримували розробку і підписання двостороннього політичного Договору між Україною й Румунією.

Одночасно, особливу увагу приділено листопадним подіям 1989 р. у Чехословаччині та подальшим державотворчим процесам, які супроводжували чехословацьке суспільство від демонтажу тоталітарного режиму у грудні 1989 р. до закладення інституційних основ демократії впродовж 1990–1992 рр. Відзначається, що не було створено нової моделі конституційного ладу Чехословаччини. Згадується, що впродовж 1990-х років у Чехословаччині / Словаччині виникали різні конфігурації правлячих політичних партій. Обґрунтовується думка про те, що з початку 1992 р. переважали конкурентний і конфронтаційний типи політичної боротьби, а проблеми в проведенні економічної реформи, зростання безробіття (особливо у Словаччині) призвели до отримання представниками Руху за демократичну Словаччину В. Мечіара місць у федеральному та республіканському парламентах та припинення існування Чехословацької федерації.

Particularități ale proceselor de construire a statului în România și Cehoslovacia postrevoluționare în contextul prăbușirii regimurilor comuniste din țările din Europa Centrală și de Est (1989–1992). Acest articol prezintă etapa complexă a transformărilor postcomuniste din România după evenimentele din 1989, care au avut loc în timpul prăbușirii regimurilor comu-

niste din Europa de Est, sfârșitului Războiului Rece și prăbușirii URSS, Consiliului de Ajutor Economic Reciproc și Pactului de la Varșovia.

Se remarcă faptul că nu a fost creat un nou model de sistem constituțional al Cehoslovaciei. Se menționează că în anii 1990, în Cehoslovacia/Slovacia au apărut diverse configurații de alianțe politice la guvernare. Se fundamentează ideea că de la începutul anului 1992 au predominat tipurile de luptă politică competitivă și de confruntare, iar problemele privind implementarea reformei economice și creșterea șomajului (în special în Slovacia) au condus la situația ca reprezentanții Mișcării pentru o Slovacie Democratică, conduse de V. Mečiar, au reușit să obțină locuri în parlamentele federal și republican și la încetarea existenței Federației Cehoslovace.

Specific features of state-forming processes in post-revolutionary Romania and Czechoslovakia in the context of the communist regimes downfall in the countries of Central and Eastern Europe (1989–1992).

This article examines the complex stage of the post-communist transformation in Romania after the events of 1989, which took place during the period of communist regime downfall in Eastern Europe, the end of the „Cold War,” the collapse of the USSR, the Council for Mutual Economic Assistance, and the Warsaw Pact Organization. It finds evidence that from December 22, 1989, to May 20, 1990, the government had a revolutionary character, the main task of which was legitimization based on free democratic elections. It is noted that the Romanian side treated Ukraine as an important neighbor from a political and economic point of view. However, territorial claims delayed developing and signing a bilateral political agreement between Ukraine and Romania.

Special attention is paid to the events of November 1989 in Czechoslovakia and the subsequent state-building processes that accompanied the Czechoslovak society in the period from the dismantling of the totalitarian regime in December 1989 to the establishment of the institutional foundations of democracy during 1990–1992. It is noted that no new model of the constitutional system of Czechoslovakia was created. It is mentioned that during the 1990s, various configurations of ruling political parties emerged in Czechoslovakia and Slovakia. The paper substantiates the opinion that since the beginning of 1992, competitive and confrontational types of political struggle prevailed, and problems in the economic reform implementation and the growth of unemployment (especially in Slovakia) led to the representatives of the V. Mečiar Movement for a Democratic Slovakia getting seats in the federal and republican parliaments and to the termination of the Czechoslovak Federation.

Ключові слова: посткомуністичні трансформації, Румунія, Чехословаччина, Словаччина, демократичні вибори, державотворчі процеси, федеративний устрій, політична боротьба, парламент, реформи.

Cuvinte cheie: transformări post-comuniste, România, Cehoslovacia, Slovacia, alegeri democratice, procese de construire a statului, structură federală, luptă politică, Parlament, reforme.

Keywords: post-communist transformations, Romania, Czechoslovakia, Slovakia, democratic elections, state-building processes, federal system, political struggle, parliament, reforms.

Кінець 80-х і початок 90-х років XX ст. став переломним в історії країн Центрально-Східної Європи (далі ЦСЄ). Країни даного регіону Європи – Польща, Чехословаччина, Угорщина, Румунія, Югославія, Болгарія – зробили рішучий поворот у бік демократичного розвитку, почали розривати традиційні відносини з Радянським Союзом і орієнтуватись на зближення з новими європейськими структурами. У кожній з країн ЦСЄ був свій шлях переходу до нової системи. В одних він тривав багато років і був дуже складним (Польща, Угорщина, Німецька Демократична Республіка), в інших – супроводжувався збройними сутичками, громадянською війною (Румунія, Югославія). Чехословаччина, яка почала орієнтуватися на зближення з новими європейськими структурами, стала прикладом порівняно цивілізованого і мирного переходу до демократичного розвитку. Сучасники назвали події, які визначили новий шлях розвитку Чехословаччини, «ніжною революцією» або «оксамитовою революцією»¹. У цьому й полягає специфіка розвитку подій у Чехословаччині².

Історія Балканського регіону після 1989 року відрізнялася від історії північної частини Східної Європи. Процес виникнення нових партій був дещо повільнішим в Румунії, Болгарії та Албанії; в усіх випадках вільні вибори після 1989 року повернули до влади комуністичні, зреформовані комуністичні або екс-комуністичні сили. В усіх цих трьох державах спостерігалися подібні спалахи посткомуністичного політичного насильства і всім їм попередня система залишила у спадок однакові проблеми в економіці: через надмірну концентрацію важкої промисловості з її застарілими технологіями ці країни проводили економічні реформи набагато повільніше, ніж Чеська республіка, Угорщина, Польща і навіть Словаччина. Загалом, жоден комуністичний лідер у Східно-Центральній Європі не зумів після 1989 року зберегти жорстку одноосібну владу

Процес повалення тоталітарного режиму в Румунії вирізнявся стихійністю і мав драматичні наслідки. Блискавичні зміни в країні стали несподіванкою для владної еліти. Їх започаткувала мирна демонстрація 15 грудня 1989 р. в Тимішоарі, спрямована на захист місцевого кальвіністського пастора угорця Л. Тьокеші, коли вперше прозвучали антидиктаторські гасла. Жорстока розправа з демонстранта-

¹ Приходько В. О. «Ніжна революція» в Чехословаччині та формування нової внутрішньої і зовнішньої політики країни. Ужгород. 1999. С.3, 22, 25-27.

² Юсип-Якимович Ю. В. Історія Словаччини: Підручник для студентів слов'янських відділень філологічних факультетів вищих навчальних закладів. Ужгород: Гражда, 2009. С.228.

ми призвела до людських жертв. З Тимішоари заворушення перекинулися на Бухарест, де зав'язалися бої між повстанцями і урядовими силами, та інші центри країни. 21 грудня 1989 р. в студентському середовищі столиці прозвучали заклики до повалення диктатури. Наступного дня до мітингуючих приєдналися робітники та інтелігенція. Штабом повсталих став телевізійний центр. Н. Чаушеску з дружиною спробували втекти зі столиці на гелікоптері, але були затримані і страчені (розстріляні). Увечері 22 грудня 1989 р. в Бухаресті та деяких інших містах почалися локальні бої, які тривали три дні, загинуло близько тисячі людей. Армія підтримала повсталих³.

Тут у грудні 1989 року відбулася революція згори, яка втілилася у створенні нового органу управління – Фронту Національного Порятунку (далі ФНП), який об'єднав комуністів-реформаторів, демократів-дисидентів та відомих інтелектуалів. Його президентом став І. Ілієску. П. Роман, який став прем'єр міністром Румунії після падіння режиму Чаушеску, розпочав наприкінці 1990 року болючі економічні реформи.

На характер посттоталітарних змін значним чином впливала майже цілковита відсутність демократичних традицій у румунському суспільстві. Влада в країні перейшла до сформованого в ході революції ФНП, куди ввійшли керівні діячі Компартії, що відмежувалися від колишнього режиму, військові і представники опозиції⁴. Перебираючи владу у свої руки 22 грудня 1989 р. рух лівоцентристського толку ФНП швидко збудував управлінські структури в усіх повітах, а також на підприємствах і різних організаціях⁵. Новий уряд на чолі з П. Романом, призначений 31 грудня 1989 р., був підконтрольний ФНП і поділяв його політичну програму. У січні 1990 р. ФНП утворив місцеві органи влади й управління⁶.

Загалом, в Румунії була відновлена багатопартійна політична система⁷, спричинена бажанням румунів назавжди позбутись монополії

³ Кріль М.М. Історія країн Центрально-Східної Європи (кінець XX – початок XXI ст.): Навч. посіб. К.: Знання, 2008. С.143.

⁴ Кріль М.М. Історія країн Центрально-Східної Європи (кінець XX – початок XXI ст.): Навч. посіб. К.: Знання, 2008. С.144.

⁵ Златін О. Особливості становлення зовнішньої політики посткомуністичної Румунії. *Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки і знахідки*. Міжвідомчий збірник наукових праць / Відп. ред. С.В. Віднянський. К.: Ін-т історії України НАН України, 2015. Вип. 24. С.212.

⁶ Кріль М.М. Історія країн Центрально-Східної Європи (кінець XX – початок XXI ст.): Навч. посіб. К.: Знання, 2008. С.144.

⁷ Decret-Lege nr. 8 din 31 decembrie 1989 privind înregistrarea și funcționarea partidelor

комуністичної партії та намаганням певних політичних сил легалізуватись і вийти на політичну арену, незважаючи на невелику кількість своїх членів⁸. Відновились історичні партії Румунії, які були заборонені тоталітарним комуністичним режимом, зокрема: Націонал-Селянська Партія, Націонал-Ліберальна Партія та Соціал-Демократична Партія Румунії. Було створено Демократичне Об'єднання Угорців Румунії. Відбулася трансформація ФНП у політичну партію 6 лютого 1990 р., головою якої став І. Ілієску⁹.

Нове керівництво Румунії провело ряд кардинальних перетворень, розпустило колишні державні структури. 29 грудня 1989 р. була затверджена нова назва держави – Республіка Румунія. ФНП проголосив перехід до політичного плюралізму, перебудову народного господарства, дотримання прав і свобод особистості та національних меншин. Програма передбачала проведення економічних реформ у шість етапів: надання повної свободи комерційній діяльності, лібералізація цін, відновлення приватної власності на землю; реприватизація державних підприємств; приватизація житлового фонду, забезпечення конвертованості національної валюти. Виникло близько 90 політичних партій. Компартія була оголошена поза законом, але згодом це рішення відмінили. Працівникам армії, міністерств закордонних і внутрішніх справ, суду, прокуратури було заборонено перебувати у будь-яких політичних партіях¹⁰.

9 лютого 1990 р. було створено Тимчасову Раду Національної Єдності – законодавчий орган, що мав діяти до парламентських і президентських виборів 20 травня того ж року. Рада складалася із 105 представників новостворених партій і політичних угруповань, 106 представників Ради ФНП, 27 представників національних меншин і 3 представників Асоціації колишніх політичних дисидентів (загалом – 241 учасник). 18 березня 1990 р. Тимчасова Рада Національної Єдності прийняла закон (декрет) про Парламентські і Президентські вибори (форма держави – президентська республіка), яким передбачались основні принципи їх проведення (спосіб вибору президента

politice și a organizațiilor obșteti în România (Monitorul Oficial nr. 9/31 decembrie 1989.

⁸ Scurtu I. *Istoria Contemporană a României (1917–2007)*. București: România de Măine, 2007. 224 p.

⁹ Златін О. Особливості становлення зовнішньої політики посткомуністичної Румунії. *Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки і знахідки*. Міжвідомчий збірник наукових праць / Відп. ред. С.В. Віднянський. К.: Ін-т історії України НАН України, 2015. Вип. 24. С. 212.

¹⁰ Кріль М.М. *Історія країн Центрально-Східної Європи (кінець XX – початок XXI ст.)*; Навч. посіб. К.: Знання, 2008. С. 144.

(загальні та прямі вибори), структуру парламенту (двопалатний), створення нових органів, зокрема, Вищої ради національної оборони¹¹). Таким чином, після краху комуністичного режиму не йшлося про повернення до довоєнної державно-правової системи¹².

Опозиційні Тимчасовій раді національної єдності сили гуртувалися навколо двох об'єднань. Так, до Національного альянсу увійшло 24 партії та понад 50 профспілок. Демократичний центр об'єднав 14 політичних партій і рухів. Уже з квітня 1990 р. розпочалося цілодобове блокування опозицією центру Бухареста. Другою політичною силою і опонентом правлячої партії став Демократичний союз угорців Румунії (відповідно 29 і 12 мандатів). Їхній успіх свідчив про те, що в країні існує політично організована й активна угорська національна меншина, яка бореться за свої права. «Історичні партії» сформували позапарламентську опозицію і критикували уряд за його комуністичні методи правління. Політичне протистояння продовжувалось. Влітку 1990 р. сутички на вулицях Бухареста спалахнули з новою силою. Дії правоохоронних органів були паралізовані. У боротьбі з опозицією уряд звернувся до шахтарів, які розгромили штаб квартири опозиції. У вересні 1990 р. І. Ілієску зустрівся з опозиційними лідерами, але згоди сторони не досягли¹³.

З 22 грудня 1989 р. по 20 травня 1990 р. влада у Румунії мала революційний характер (з початку була представлена Радою Фронту Національного Порятунку, а з 9 лютого 1990 р. – Тимчасовою Радою Національної Єдності, ключовою функцією якої було забезпечення всіх необхідних умов для становлення легітимної влади шляхом проведення вільних загальних виборів на засадах демократичного виборчого закону). Передбачалось трансформування революційної влади у легітимну на основі демократичного виборчого права¹⁴.

У травневих парламентських виборах 1990 р. брало участь 88 політичних партій. Виборча кампанія пройшла в посиленій конфронтаційній атмосфері з частими вуличними маніфестаціями та сутичками. У день проведення виборів була зафіксована висока явка виборців (80%). Міжнародні спостерігачі визнали їх такими, що пройшли у відповідності до демократичних норм. До першого бага-

¹¹ Там само. С.144.

¹² Decret-Lege nr. 92 din 14 martie 1990 pentru alegerea Parlamentului și a Presedintelui Romaniei Monitorul Oficial nr. 35/18 martie 1990.

¹³ Кріль М.М. Історія країн Центрально-Східної Європи (кінець XX – початок XXI ст.): Навч. посіб. К.: Знання, 2008. С.145.

¹⁴ Scurtu I. Istoria Contemporană a Romaniei (1917–2007). București: România de Măine, 2007. 224 p.

топартійного парламенту Румунії (який мав ще функцію Установчих Зборів) пройшли близько 40 політичних об'єднань, оскільки закон не передбачав ніяких прохідних бар'єрів. Найбільше голосів в обох палатах Парламенту (66–67%) здобув ФНП (Палата депутатів – 263 з 396, у Сенаті – 92 з 119), який перед тим трансформувався у політичну партію¹⁵. Президентські вибори виграв лідер ФНП І. Ілієску, набравши 85% голосів. 28 червня 1990 р. було створено однопартійний уряд (ФНП) на чолі з П. Роман¹⁶.

21 листопада 1991 р. була прийнята Конституція Румунії, розроблена на основі моделей конституцій П'ятої Французької Республіки та Італії, завершивши цим перехідний політичний період посткомуністичної трансформації румунського суспільства¹⁷. «За» прийняття Конституції проголосували ФНП, Партія Об'єднання Румунської Нації, представники всіх національних меншин, окрім угорської. Разом з тим, Демократичне Об'єднання Угорців Румунії, Націонал-Селянська Християнсько-Демократична Партія і частина Націонал-Ліберальної Партії голосували «проти». Нова Конституція набула чинності в результаті її затвердження через національний референдум 8 грудня 1991 р. Відповідно до Конституції, Румунія стала державою з напівпрезидентською формою державного правління, в якій були зазначені компетенції Парламенту, Президента, Уряду і Вищої Ради Оборони країни в сфері зовнішньої політики і національної оборони, а плюралізм у румунському суспільстві став основою і гарантією конституційної демократії¹⁸.

Впродовж 1990–1992 рр. ФНП зіштовхнувся зі зменшенням своєї популярності. У липні 1990 р. І. Ілієску відмовився від функцій Голови ФНП на користь П. Романа, оскільки не міг бути членом політичної партії. Проте з березня 1991 р. новий лідер розпочав кампанію з усунення людей І. Ілієску, яких вважав «консерваторами». У вересні

¹⁵ Кріль М.М. Історія країн Центрально-Східної Європи (кінець XX – початок XXI ст.): Навч. посіб. К.: Знання, 2008. С.145.

¹⁶ Златін О. Особливості становлення зовнішньої політики посткомуністичної Румунії. *Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки і знахідки*. Міжвідомчий збірник наукових праць / Відп. ред. С.В. Віднянський. К.: Ін-т історії України НАН України, 2015. Вип. 24. С.213.

¹⁷ Codex constitutional [Електронний ресурс] / Monitorul Oficial – Режим доступу до ресурсу: <http://www.just.ro/Portals/0/Documents/Brasura-Codex.pdf>.

¹⁸ Златін О. Особливості становлення зовнішньої політики посткомуністичної Румунії. *Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки і знахідки*. Міжвідомчий збірник наукових праць / Відп. ред. С.В. Віднянський. К.: Ін-т історії України НАН України, 2015. Вип. 24. С.213.

1991 р., після другого виступу на Бухарест невдоволених економічними та соціальними умовами шахтарів та загострення соціальної та політичної нестабільності і першої посткомуністичної урядової кризи, П. Роман, прихильник «шокової терапії» в умовах перехідної економіки, сфокусувавши на собі невдоволення широких верств населення, зокрема шахтарів, які взяли штурмом будівлі Уряду, Парламенту і Президента, змушений був піти у відставку. 16 жовтня 1991 р. був сформований новий уряд у складі Націонал-Ліберальної партії та Екологічного Руху Румунії на чолі з Т. Столожаном, основним завданням якого було вирішення проблемних питань країни до проведення нових загальних виборів¹⁹. Одночасно продовжувалася підклимна боротьба між І. Ілієску та П. Романом. ФНП почав розколюватися на прихильників президента І. Ілієску (свого часу був відсторонений з Центрального Комітету Комуністичної партії Румунії Н. Чаушеску), який прагнув сповільнити перебіг реформ та проурядову фракцію, яка підтримувала політику П. Романа. Спроби обмежити вплив І. Ілієску вилилися у створення ним у квітні 1992 р. окремого Демократичного Фронту Національного Порятунку²⁰.

Обидві партії висунули своїх кандидатів на парламентських і президентських виборах. В опозиційному таборі формувалися громадянські форуми і платформи. Найвагомішою платформою був Громадянський Альянс, заснований 6 листопада 1990 р. 26 листопада 1991 р. був створений політичний союз під назвою Демократична Конвенція, куди увійшли Націонал-Ліберальна Партія, Націонал-Селянська Християнсько-Демократична Партія, Румунська Соціал-Демократична Партія. Особливістю політичного життя 1990–1992 рр. був перехід парламентарів з однієї політичної сили до іншої²¹. У 1990 р. парламент поповнився новими політичними групами і партіями: Націонал-Ліберальна Партія – Молодіжне Крило, Соціалістична Партія Праці, Партія Велика Румунія, ФНП – 20 травня, Партія Громадянського Альянсу, Демократичний Фронт Національного Порятунку²². 1992 р. відзначився активними політичними процесами, в результаті прове-

¹⁹ Там само. С.213.

²⁰ Ротшильд Дж., Уінгфілд Ненсі М. Повернення до різноманітності: Політична історія Східно-Центральної Європи після Другої світової війни / Пер. з англ. В.Т. Липицького, С.М. Рябчук. К.: Мегатайп, 2004. С.319.

²¹ Златін О. Особливості становлення зовнішньої політики посткомуністичної Румунії. *Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки і знахідки*. Міжвідомчий збірник наукових праць / Відп. ред. С.В. Віднянський. К.: Ін-т історії України НАН України, 2015. Вип. 24. С.214.

²² Там само. С.215.

дення місцевих, парламентських і президентських виборів. Місцева виборча кампанія у лютому–березні 1992 р. була надмірно політизована, оскільки являла собою підготовку до парламентських і президентських виборів у вересні того ж року. У порівнянні з 1990-м р. явка виборців склала 65%. На цих виборах, користуючись значною підтримкою міського населення, Демократична Конвенція (найбільша опозиційна сила) отримала 24,3%, зайнявши друге місце.

24 червня 1992 р. місце Демократичної Конвенції зайняла Демократична Конвенція Румунії, до якої увійшли Націонал-Ліберальна Партія – Демократична Конвенція, Націонал-Ліберальна Партія – Молодіжне Крило і Екологічна Федерація Румунії. Демократична Конвенція Румунії прийняла єдину виборчу платформу і сформуvala списки кандидатів для участі в парламентських і президентських виборах, затвердила програму співробітництва в уряді і парламенті й 27 червня 1992 р. висунула єдиного кандидата в президенти Е. Константінеску. Згідно з новим виборчим законодавством, прийнятим у червні 1992 р., вибори 27 вересня 1992 р. відбулись з використанням пропорційної системи. Був встановлений 3% бар'єр для проходження у парламент країни. До нього пройшли 8 політичних формувань (загалом 26 партій) і 13 організацій національних меншин. Порівняно з попереднім складом парламенту, кількість партій значно скоротилась. Жодна з політичних сил не отримала більшості мандатів, хоча перші дві набрали по більше ніж 20% голосів кожна²³.

Для виборів президента була встановлена мажоритарна система виборів у два тури. У другий тур вийшли І. Ілієску (Демократичний Фронт Національного Порятунку – 61,4% від загальної кількості голосів) і Е. Константінеску (кандидат від Демократичної Конвенції Румунії із 38,57%). Перемогу на президентських виборах 1992 р. здобув І. Ілієску²⁴. 4 листопада 1992 р. І. Ілієску оголосив Н. Векеру новим прем'єр-міністром, який приступив до виконання своїх обов'язків з 21 листопада 1992 р., підтриманий Демократичним Фронтом Національного Порятунку. Таким чином, виконавча влада зосередилася в руках Демократичного Фронту Національного Порятунку, а законодавча влада належала парламентській більшості, сформованій з Демократичного Фронту Національного Порятунку, Соціалістичної Партії

²³ Златін О. Особливості становлення зовнішньої політики посткомуністичної Румунії. *Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки і знахідки. Міжвідомчий збірник наукових праць* / Відп. ред. С.В. Віднянський. К.: Ін-т історії України НАН України, 2015. Вип. 24. С.215.

²⁴ Там само.

Праці, Партії Національної Єдності Румун, Партії Велика Румунія²⁵. Такий склад більшості в Парламенті був названий опозицією «червоним парламентом», а вищезазначені партії звинувачені в «неокомунізмі»²⁶.

На початку 1990-х років відносини між постсоціалістичною Румунією і незалежною Україною тривалий час були неврегульованими. Посткомуністичні трансформації румунського суспільства і влади не призвели одразу до подолання націоналістичної ідеології, що пропагувалася при диктаторському режимі Н. Чаушеску. Розвиток дипломатичних відносин між обома країнами з моменту їх встановлення 1 лютого 1992 р. був досить повільним²⁷. Цей процес характеризувався певними труднощами, зумовленими територіальними претензіями, які раніше висувалися до Радянського Союзу, а після його розпаду перенесеними на Україну, зокрема, тенденційним використанням Бухарестом деяких питань історії, насамперед щодо національно-територіальної приналежності Північної Буковини, колишніх Хотинського, Акерманського та Ізмаїльського повітів Бесарабії²⁸.

Остаточне повалення тоталітаризму в Чехословаччині відбувалось за досить сприятливих міжнародних умов. На теренах соціалістичної співдружності Чехословаччина продовжувала своє членство в Раді економічної взаємодопомоги (далі РЕВ) та Організації Варшавського Договору (далі ОВД). У міжнародному плані вона була членом Організації Об'єднаних Націй. У 1970-х – 1980-х роках поліпшилися відносини із західними країнами. Перебудова в СРСР демонструвала, що військової інтервенції з боку Радянського Союзу не буде. Революція в Чехословаччині була викликана відсутністю свободи, прав людини, прискоренням процесу відставання від розвинутих країн Заходу. Прірва між народом і керівною партійно-державною номенклатурою ставала дедалі глибшою. Особливо напружена ситуація склалась у серпні 1988 р. у зв'язку з 20-ю річницею вторгнення в Чехословаччину союзних військ. До осені 1989 р. в країні майже не припинялись вуличні збори, мітинги, демонстрації.

²⁵ Там само.

²⁶ Scurtu I. *Istoria Contemporană a României (1917–2007)*. București: România de Măine, 2007. 224 p.

²⁷ Рендюк Т. Українсько-румунська співпраця з питань національних меншин: еволюція нормативно-правової бази. *Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки і знахідки*. Міжвідомчий збірник наукових праць на пошану доктора історичних наук, професора Віднянського Степана Васильовича. В.о. відп. редактора А.Ю. Мартинюк. К.: Ін-т історії України НАН України, 2011. Вип. 20. С.94.

²⁸ Там само. С.95.

Поштовхом до чехословацької «ніжної революції» стала жорстока розправа органів правопорядку з демонстрацією молоді в міжнародний день студентів 17 листопада 1989 р.²⁹. У наступні два-три дні рух протесту проти кровопролиття охопив усю країну. Студенти вузів оголосили загальний страйк. Це й ознаменувало початок широкої соціально-політичної боротьби, яка отримала назву «ніжної революції» або «оксамитової революції»³⁰. Компартія була усунена від влади, позбавившись довіри й підтримки народу. Події листопада 1989 р. стали предметом жвавого обговорення в стінах Федерального парламенту³¹. Одночасно на політичній арені з'явилися нові партії, такі як соціал-демократична, селянська, демократичного соціалізму, «зелених», словацька демократична, виникло багато інших рухів, форумів, клубів та асоціацій³².

Напередодні листопадових подій 1989 р. у Чехословаччині опозиційні групи та «Хартія 77» (політична правозахисна організація, яка виникла у 1977 р., учасники якої зазнавали переслідувань і не мали можливості вільно відстоювати свої погляди; більшість з них була заарештована і ув'язнена). Загальна політична криза поглиблювалася економічною стагнацією. Урядові економічні програми не виконувалися, спостерігалось значне сповільнення темпів зростання економіки країни. Деякі ринкові елементи, що зберігалися у діяльності сільськогосподарських кооперативів, забезпечували стабільне становище у виробництві продуктів харчування, завдяки чому вдавалось стримувати падіння життєвого рівня населення. Проте комуністичне керівництво країни відмовилося вступити в діалог з опозицією.

Новому керівництву незалежної Чехословаччини, яка на кінець 1989 р. завершила свій революційний період розвитку, необхідно було

²⁹ Шумило В. Етапи політичного розвитку Словаччини в 90-х роках XX ст. *Історичний журнал*. 2009. № 3(45). С.88.

³⁰ Приходько В. О. «Ніжна революція» в Чехословаччині та формування нової внутрішньої і зовнішньої політики країни. Ужгород. 1999. С.29.

³¹ Stenoprotokol ze schůze č. 16, 29.11.1989 (Stenozáznam) (3, 4, 5, 6, 7, 8, 9) Stenografický protokol zasedání № 16, 29.11.1989 / Federální zhranění 1986 (1986–1990) / Společná Česko-Slovenská Digitální parlamentní knihovna. URL: <https://www.nrsr.sk/dl/Browser/Default?legId=11&termNr=1986>; Stenoprotokol ze schůze č. 16 – obsah Stenozáznam / Federální zhranění Československé socialistické republiky. Obsah Zprávy o 16. Společné schůzi Sněmovny lidu a Sněmovny národů konané dne 29. listopadu 1989 [Електронний ресурс] // Режим доступу: URL: <https://www.nrsr.sk/dl/Browser/Document?documentId=60844> (дата звернення: 10. 04. 2-24).

³² Юсип-Якимович Ю. В. Історія Словаччини: Підручник для студентів слов'янських відділень філологічних факультетів вищих навчальних закладів. Ужгород: Гражда, 2009. С. 230.

у найкоротший термін створити дієву систему державного управління. У період «оксамитової революції» діячі Громадянського форуму намагалися протиставити майбутнє демократичне управління комуністичному, яке не мало на меті дискредитацію соціалістичного ладу. В середовищі протестувальників, серед революційного натовпу поширювалися ідеї оновлення соціалістичного ладу, ліквідації монополії влади Комуністичної партії Чехословаччини (далі КПЧ), створення омріяного «соціалізму з людським обличчям»³³, завершити період «нормалізації». В ході революційних подій листопада – грудня 1989 р. перемогу здобули дисидентські сили, які прийшли до влади на революційній хвилі та не бажали віддати усі владні здобутки своїм соціалістичним опонентам, уособленням яких був А. Дубчек та діячі Празької весни 1968 р.³⁴ Вдалий маневр комуніста М. Чалфи, який, бажаючи залишатися при владі, допоміг В. Гавелу отримати підтримку серед комуністичних депутатів у парламенті, а також пришвидшив проведення кооптації до федеральних органів влади. Нерішучість А. Дубчека у боротьбі з дисидентом В. Гавелом за президентську посаду, призвели до того, що головними переможцями революційного листопада 1989 р. стали дисиденти-хартисти, підписанти Хартії 77³⁵.

З огляду на сутність політичних і соціально-економічних процесів перехідного періоду в Чехословаччині/Словаччині, його можна поділити на декілька етапів. Найголовнішим завданням першого етапу, яке стояло перед політиками Чехословаччини від 29 грудня 1989 р. (демонтажу тоталітарного режиму) і до вільних парламентських виборів 7 червня 1990 р. стала підготовка до проведення демократичних вільних парламентських виборів. Важливість вирішення даного питання підсилювалося тим, що однією з найголовніших вимог «оксамитової революції» було перезавантаження парламенту та його перетворення із інструменту соціалістичної моделі управління державою у повноцінний демократичний законодавчий орган. Відбулося оновлення складу Федеральних Зборів (далі ФЗ), із заміною депутатів-комуністів на представників Громадянського Форуму та Громадськості

³³ Krapfl J. Revoluce s lidskou tváří: politika, kultura a společenství v Československu v letech 1989–1992. Preklad češtinou: Andrea Patrasová. Praha: Rybka Publishers, 2016. S.91.

³⁴ Бобраков-Тимошкин А. Буржуазная революция во имя «лучшего социализма». Ноябрь 1989 года в Чехословакии. *Неприкосновенный запас: дебаты о политике и культуре*, 2015. № 4(102). С.110.

³⁵ Бака В.О. Суспільно-політичні зміни в Чехословаччині та її розпад (грудень 1989–1992 рр.). Дисертаційна робота на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук. Рукопис. Київський національний університет імені Тараса Шевченка. Київ, 2016. С.31.

Проти Насилля. Були прийняті закони, що уможливили діяльність нових політичних суб'єктів та визначили моделі виборчої системи. Здійснювалася активізація діяльності політичних суб'єктів, їх інституалізація та поява демократичної багатопартійності.

Разом з тим, за твердженням А.Ключковича, перша фаза «федерального» транзиту (листопад 1989 р. – червень 1990 р.) у Словаччині поєднала у собі суперечливі процеси: народну революцію і реконструкцію державної влади, колапс режиму та переговори сторін, протистояння дисидентів і комуністів та їхній союз, переплетіння правових і політичних методів перетворень у країні. Слабкість політичної опозиції, брак реформаторів-лібералізаторів в середині владної еліти, швидкий крах комуністичного режиму в ЧССР, прискорений демонтаж партійно-державного механізму та політична реконструкція владних інститутів – всі ці характеристики свідчили про те, що стадія демократизації та стадія лібералізації здійснювались паралельно³⁶. Упродовж 1990-х років у Словаччині нова словацька демократична еліта вважала своїм завданням мирний демонтаж тоталітарного режиму. Свою легітимність вона сподівалася підтвердити на вільних виборах, було закладено фундамент системних змін у царині людських, громадських і політичних прав, прийнято «Закон про свободу об'єднань громадян», що сприяло появі нових політичних партій і проведенню перших вільних парламентських виборів³⁷.

Революційні події листопада–грудня 1989 р. впорядкували політичний простір Чехословаччини. Найвпливовішими політичними суб'єктами від початку 1990 р. і до середини 1991 р. були революційні рухи – Громадянський Форум та Громадськість Проти Насилля, перший з яких координував прийняття виборчого законодавства і до червня 1990 р. був єдиним дієвим політичним центром, який приймав важливі рішення щодо подальшого поступу Чехословаччини. Найвпливовішою серед словацьких політичних сил була Громадськість проти насилля. Проте невирішеність національного питання після листопадових подій 1989 р. призвела в подальшому до загострення словацько-чеських протиріч. Червневі вибори 1990 р. завершили перехідний період від монополії партійно-державної влади до політичного плюралізму в житті країн, у результаті чого тоталітарна система

³⁶ Ключкович А. Ю. Еволюція моделі суспільно-політичного розвитку в Словацькій Республіці. Автореферат дисертації на здобуття наукового ступіня доктора політичних наук за спец. 23.00.02. – політичні інститути та процеси. Львівський національний університет ім. Івана Франка. Львів, 2020. С.14.

³⁷ Шумило В. Етапи політичного розвитку Словаччини в 90-х роках XX ст. *Історичний журнал*. 2009. № 3(45). С.88-89.

була ліквідована³⁸. Рівноправне становище всіх існуючих політичних структур у державі було юридично зафіксоване «Законом про політичні партії»³⁹.

У продовж другої фази «федерального» транзиту Словаччини (червень 1990 р. – грудень 1992 р.) відбулися політико-системні зміни, які були сприятливими для подальшого розвитку Словаччини до консолідованої демократії. Урядові програми реформ, законодавчі рішення, зовнішньополітичні пріоритети, свідчили про те, що країна обрала західноєвропейську модель розвитку. Впродовж другої фази транзиту, окрім демократичних здобутків, у Словаччині проявилися й суперечливі процеси, зокрема: ігнорування люстраційного процесу, труднощі ринкової модернізації, неоднозначну реакцію населення на економічні та соціальні перетворення, зростання напруги в чесько-словацьких відносинах. Для партійно-політичного розвитку був характерний високий ступінь ідейної диференціації та соціальної конфліктності. Наявність численних соціально-політичних поділів та їхня не завжди конструктивна партійна репрезентація ускладнювала досягнення консенсусу між політичними елітами та консолідацією словацького суспільства загалом, що було необхідною умовою для успішного переходу до демократії⁴⁰.

Чехословаччина після проведення парламентських виборів у червні 1990 р. отримала дієвий федеральний парламент, який в умовах діючої соціалістичної Конституції був найголовнішим елементом системи державної влади у країні⁴¹. Таким чином, дворічний період повноважень парламентів, що обиралися у 1990 р., можна характеризувати як період початку тривалого процесу комплексної трансформації суспільства, в рамках якого вирішувався комплекс проблем в т. числі й конституційно-правового характеру. Це не сприяло тому, щоб робота над конституційними документами федерації та республік успішно завершилася в період червня 1990 р. – червня 1992 р.

³⁸ Кріль М.М. Історія Словаччини: Навч. посібник. Львів: Видавничий центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2006. С.214–216.

³⁹ Юсип-Якимович Ю. В. Історія Словаччини: Підручник для студентів слов'янських відділень філологічних факультетів вищих навчальних закладів. Ужгород: Гражда, 2009. С.232, 235.

⁴⁰ Ключкович А. Ю. Еволюція моделі суспільно-політичного розвитку в Словацькій Республіці. Автореферат дисертації на здобуття наукового ступіня доктора політичних наук. С.15.

⁴¹ Бака В.О. Суспільно-політичні зміни в Чехословаччині та її розпад (грудень 1989–1992 рр.). Дисертаційна робота на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук. Рукопис. Київський національний університет імені Тараса Шевченка. Київ, 2016. С.50.

Негативну роль відіграла суспільно-політична атмосфера нестача прагнення та недостатня концептуальна визначеність новостворених політичних еліт Чехословаччини.

Разом з тим, впродовж 1990–1992 рр. співпраця президента та Установчих Федеральних Зборів не стала продуктивною. Парламент не зміг прийняти нову дієву Конституцію. Через принцип «вето меншості», за яким словаки часто ветоували законопроекти у Палаті націй, ФЗ не могли швидко, в умовах постійно наростаючої кризи, приймати необхідні закони. Президент повинен був рахуватися з демократично обраним парламентом, а тому попередня тактика тиску, яка була дієвою лише на початку 1990 р., у подальшому вже не давала очікуваного результату⁴².

Зміни в середині держави, які були розпочаті революційними подіями кінця 1989 р., не змогли остаточно створити нову систему федеративного устрою, більшість законопроектів не влаштовувала усіх основних учасників чехословацького політикуму. Переговори про федерацію перейшли на рівень дискусій про первинний юридичний фундамент самої спільної держави. Його пошук, у вигляді суперечок, з приводу прийняття республіканських та федеральної конституцій та укладання міжнародної угоди між Чехією та Словаччиною, зайшов у глухий кут. Вже в березні 1992 р. сторони припинили подальший розгляд цього питання та зосередилися на перезавантаженні чехословацького політикуму на чергових парламентських виборах червня 1992 р.⁴³.

Після закінчення активної фази «оксамитової революції» 1989 р. Чехословаччина стала на шлях розбудови справжнього демократичного суспільства. Було визначено та юридично зафіксовано ставлення до комуністичного минулого, а також проведення процедури люстрації, що було властивим для більшості країн колишнього соціалістичного табору⁴⁴. В середині 1991 р. в парламенті здійснювалися обговорення прийняття люстраційного закону. Дискусійним залишалися питання індивідуальної вини рядових комуністів, міри покарання за співробітництво з Службою безпеки, визначення кола осіб, які повинні були проходити люстрацію. Нарешті, 3 жовтня 1991 р. було схвалено люстраційний закон, який повинен був регулювати прийняття на дер-

⁴² Там само. С.89.

⁴³ Бака В.О. Суспільно-політичні зміни в Чехословаччині та її розпад (грудень 1989–1992 рр.). Дисертаційна робота на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук. Рукопис. Київський національний університет імені Тараса Шевченка. Київ, 2016. С.90.

⁴⁴ Там само. С.91.

жавну службу⁴⁵. Працівники, які у минулому мали зв'язки з Службою безпеки, Народною міліцією, були членами комітетів Комуністичної партії Чехословаччини, починаючи від районного рівня, студентами Вищої школи Комітету державної безпеки Радянського Союзу, відповідно до цього закону, не могли займати посади держслужбовців. Голова ФЗ А. Дубчек, на знак незгоди з формулюванням даного законодавчого акту, не підписав його. Люстрація не стосувалася депутатів ФЗ та республіканських рад⁴⁶.

Економічні перетворення передбачали створення дієвої ринкової економіки. Відмінними були темпи та обсяги проведення приватизаційних заходів всередині держави. Революційні лідери зробили ставку на прагматичного економіста В. Клауса, який передбачав проведення «малої» приватизації та приватизації «великої» у формі купонної приватизації. Реформа В. Клауса виявилася прийнятною для чеської частини федерації, проте у словаків сприймалася як згубна. Зокрема, гостро постала проблема військової промисловості у Словаччині⁴⁷, на території якої було розташовано 60% збройної промисловості ЧСФР, що пояснювалося прагненням соціалістичного керівництва розмістити на достатній відстані від кордонів НАТО військові заводи. 70% даної чехословацької продукції у 1980-х рр. експортувалося до країн Організації Варшавського Договору (ОВД), а залишок – до країн третього світу. Зокрема, Словаччина зосереджувалася на виробництві важкої військової техніки (наприклад, у м. Мартіні було налагоджено виробництво танків). Виготовлення зброї у Словаччині давало робочі місця для 80 тис. працівників. За згодою Президента В. Гавела, ще в 1990 р. випуск озброєння, в цілому по країні, повинен був зменшитися на 85–87%, в тому числі в Словаччині більше ніж на 90%. Згодом чеський прем'єр В. Клаус дозволив виробництво зброї, але тільки на чеській території. Такі кроки призвели до значного зростання безробіття. Якщо в Чеській Республіці під кінець 1991 р. було 4,1% безробітних, то аналогічний показник у Словацькій Республіці складав 11,8%⁴⁸.

⁴⁵ Zákon č. 451/1991 Sb. Ze dne 4 října 1991, kterým se stanoví některé další předpoklady pro výkon některých funkcí ve státních orgánech a organizacích České a Slovenské Federativní Republiky, České republiky a Slovenské republiky / Sbirka zákonů České a Slovenské Federativní republiky, částka 86/1991. S. 2106–2110.

⁴⁶ Бака В.О. Суспільно-політичні зміни в Чехословаччині та її розпад (грудень 1989–1992 рр.). Дисертаційна робота на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук. Рукопис. Київський національний університет імені Тараса Шевченка. Київ, 2016. С.98.

⁴⁷ Rychlík J. Rozdělení Československa (1989–1992). Praha: Vyšehrad, 2012. S.70.

⁴⁸ Там само. С.271.

Різні величини безробіття в обох частинах федерації, а також закриття заводів оборонної промисловості у Словаччині негативно позначилося на економічному розвитку⁴⁹, соціальних настроях словацького суспільства, яке стало легше сприймати популістську риторичку деяких партій, зокрема політичного руху В. Мечіара – Рух за демократичну Словаччину (далі РЗДС). Це, у свою чергу, призвело до отримання популістами місць у федеральному та республіканському парламентах, їх активної участі у обговоренні подальших сценаріїв існування Чехословаччини⁵⁰.

Загалом, жодна з проблем країни не вказувала на те, що розпад неминучий, хоча ставало очевидно, що внаслідок переходу політичної влади після виборів 1992 р. від В. Гавела до В. Клауса – безкомпромісного поборника федерації та ринкової економіки – розпад країни став цілком ймовірним. Хоча В. Мечіар будував свою кампанію на обстоюванні більшої автономії для Словацької Республіки, граючи цим на страхові словаків перед економічною ситуацією та націоналістичних гаслах, РЗДС не вважав незалежність Словаччини нагальною. Утім В. Клауса не засмучувала перспектива втрати Словаччини, комуністична спадщина якої включала викривлену у бік тяжкої індустрії економіку і від'єднання його влаштовувало більше, ніж компроміс. В. Клаус і В. Мечіар вирішили самі поділити країну, ігноруючи передбачений у таких випадках конституцією референдум⁵¹. Національна Рада Словаччини 1 вересня 1992 р. затвердила підготовлений урядом В. Мечіара проект Конституції, яка проголошувала республіку суверенною демократичною державою. У вересні ФЗ приступили до розробки закону про принципи поділу країни. Усе федеральне майно розподілилося в пропорції 2 до 1. Дві частини відходили Чехії, а одна – Словаччині у відповідності з чисельністю населення⁵². 25 листопада 1992 р. ФЗ затвердили розпад Чехословаччини з 1 січня 1993 р. і утворення двох незалежних держав – Чеської і Словацької Республік, які проголошувалися правонаступниками ЧСФР 31 грудня 1992 р. Кон-

⁴⁹ Бака В.О. Суспільно-політичні зміни в Чехословаччині та її розпад (грудень 1989–1992 рр.). Дисертаційна робота на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук. Рукопис. Київський національний університет імені Тараса Шевченка. Київ, 2016. С.105.

⁵⁰ Там само. С.106.

⁵¹ Ротшильд Дж., Уінгфілд Ненсі М. Повернення до різноманітності: Політична історія Східно-Центральної Європи після Другої світової війни / Пер. з англ. В.Т. Липицького, С.М. Рябчук. К.: Метатайтп, 2004. С.310-311 (384 с.).

⁵² Передрій О., Сюсько І. Розлучення по-чехословацьки. *Політика і час*. 1993. № 3. С. 55–59.

ституційним законом про припинення федерації і поділу ЧСФР (прийняте на останньому засіданні парламенту 17 грудня 1992 р., 183-ма голосами проти 117-ти – лише на три голоси більше від необхідних трьох п'ятих парламентської більшості)⁵⁴.

Демократичні процеси у країні торкнулися й проблем міжнаціональних взаємин. У цей час проявилися деякі суперечності між чехами і словаками, які в тоталітарний період приховувалися. Рішенням ФЗ про подвійну назву держави (Чеська і Словацька Федеративна Республіка та її словацький аналог – Чехословаччина) послужило причиною бурхливих демонстрацій у Словаччині й викликало неоднозначну реакцію у Чехії та призвело до прийняття у грудні 1990 р. Закону про розмежування компетенції між федерацією і республіками, згідно якого у віданні центральних органів залишалися лише питання оборони, зовнішньої політики, фінансів і створення умов для єдиного ринку, що значно посилило відцентрові тенденції у державі. Впливові політичні організації Словаччини, зокрема РЗДС, почали вимагати перетворення федерації на конфедеративне утворення двох народів. На поч. 1991 р. суспільно-політична ситуація ще більше загострилася у зв'язку з вимогою лідерів політичних організацій і рухів Моравії та Сілезії реорганізувати Чехословаччину у федерацію трьох республік: Чеської, Моравсько-Сілезької та Словацької. Цій проблемі був присвячений «круглий стіл», проведений у березні 1991 р. у Брно з участю 25 партій і рухів. У той час, коли моравська проблема не набрала дальшого розвитку, у Словаччині виникла політична криза. Словаччина не була задоволена проклятованими ухвалами центральних органів і вимагала підписання державного договору з Чеською Республікою. Невирішеність цього питання, добровільна відставка президента у 1992 р. фактично визначили розпад Чехословацької федерації. Наприкінці 1992 р. чехословацький парламент прийняв рішення про поділ федерації і утворення з 1 січня 1993 р. двох незалежних держав – Чеської і Словацької республік.

Хоча регіональне співробітництво відійшло на задній план порівняно з переорієнтацією на Захід, Чехословаччина, Польща та Угорщина у лютому 1991 р. заснували Вишеградський трикутник (після розпаду Чехословаччини у 1993 р. – Вишеградська група) для дипломатичної, економічної та політичної співпраці, хоча різні темпи реформ у цих країнах ускладнювали її. Перспектива вступу в Європей-

⁵⁴ Приходько В. Основні причини розпаду Чесько-словацької федерації. *Carpatica-Karpatika: історичні та історіографічні студії* / [Вегеш М. М. – відп. за вип.]. Ужгород, 2003. Вип. 24. С.166.

ський Союз та НАТО спонукала більшість країн Східно-Центральної Європи забути про їхні давні етнічні й територіальні конфлікти³⁴.

Загальним було те, що у перше десятиліття після краху комуністичної системи країни Східно-Центральної Європи з різним ентузіазмом домагалися досягнення демократії та ринкової економіки. Труднощі переходу проявилися у схожих моделях економічного спаду (скороченням торгівлі з Радянським Союзом на початку 1990 рр.). Колишня комуністична партноменклатура багатила, відновлювала сили, трансформуючись у нові політичні об'єднання та рухи. Під час переходу до ринкової економіки екскommуністична номенклатура видозмінювалась у новий олігархічний прошарок суспільств. Регіональне співробітництво поступилося переорієнтації на Захід. Було юридично зафіксовано ставлення до свого комуністичного минулого, а також проведення процедури люстрації.

Посткомуністичні трансформації Румунії після подій 1989 р. відбувались у динамічний і складний період краху комуністичних режимів у Східній Європі, завершення «холодної війни», розпаду СРСР, а також тих східно-європейських структур, до яких входила країна – Організації Варшавського Договору і Ради Економічної Взаємодопомоги. Внутрішньополітичні процеси, які відбувались у Румунії з 22 грудня 1989 р. до 20 травня 1990 р. мали революційний характер, а основним завданням влади була легітимізація на основі вільних демократичних виборів. Ставлення Заходу до цих процесів зазнало різких змін: від хвиль симпатії у грудні 1989 р. до побоювання щодо реалізації демократичного шляху у зв'язку з тим, що до лав нової влади потрапила значна кількість високопосадовців часів Н. Чаушеску, та фактичної ізоляції Румунії західними країнами вже в 1990 р.

Важливими моментами в зовнішньо-політичному плані було прийняття закону про укладання і ратифікацію міжнародних договорів, а також Конституції, ухваленої на засіданні Установчих Зборів 21 листопада 1991 р., та її затвердження через загальнонаціональний референдум 8 грудня 1991 р. З прийняттям Основного закону було завершено один із перших етапів перехідного політичного періоду. Після 1989 р., Румунська сторона ставилася до України, як до важливого сусіда з політичного та економічного поглядів, проте як до країни, що після розпаду Радянського Союзу успадкувала «захоплені румунські території». Саме територіальні претензії затримували розробку і під-

³⁴ Ротшильд Дж., Уінгфілд Ненсі М. Повернення до різноманітності: Політична історія Східно-Центральної Європи після Другої світової війни / Пер. з англ. В.Т. Лишицького, С. М. Рябчук. К.: Метастайл, 2004. С.301.

писання двостороннього політичного Договору між Україною та Румунією (парафорованого лише на початку травня 1997 р.).

Революційне «відкриття» чехословацького транзиту у листопаді 1989 р. було результатом впливу комплексу внутрішніх передумов, що свідчили про деструкцію комуністичного режиму (економічна стагнація, регрес соціальної системи, криза ідеологічної мотивації, ерозія в компартійних структурах) і чинників макрорівня, які були пов'язані зі зміною політики керівництва СРСР і кризою соціалістичної системи. У листопаді 1989 р. у Чехословаччині відбулись масові антиурядові виступи, початок яким дала так звана студентська революція. Правляча партія виявилася неспроможною вести політичну боротьбу з опозицією, внаслідок чого, партійно-державний апарат було паралізовано. Листопадові події 1989 р. стали початком демонтажу тоталітарно-репресивної системи у Чехословаччині, заклали нові зовнішньополітичні та внутрішньополітичні орієнтири. На початку червня 1990 р. у країні проходили вибори до Федеральних Зборів, які ознаменували завершення перехідного періоду від монополії партійно-державної влади до політичного плюралізму і пошуками моделі проведення подальших перетворень всередині держави, впливом «революційного права», намаганням пристосувати існуючі норми конституційного права до нових умов. Тоталітарна система, яка існувала з лютого 1948 р., була ліквідована без гострої політичної конфронтації, що дало підстави називати події листопада 1989 р. у Чехословаччині «оксамитовою», «ніжною» революцією. Було здійснено оновлення федеративного устрою. Після парламентських виборів 1990 р. Словаччина отримала демократичну коаліційну владу, а її легітимність була обмежена двома календарними роками. З початку 1992 р. поступово брав гору конкурентний і конфронтаційний типи політичних відносин. Проблеми в проведенні економічної реформи, зростання безробіття в обох частинах федерації (особливо у Словаччині), погіршення чесько-словацьких відносин вплинули на трансформаційний шлях Словаччини та соціальні настрої словацького суспільства, яке захоплено сприймало популістську риторику політичного руху В. Мечіара Руху за демократичну Словаччину, що призвело до отримання його представниками місць у федеральному та республіканському парламентах, їх активної участі у обговоренні подальшої долі існування Чехословаччини. Наприкінці 1992 р. чехословацький парламент прийняв рішення про поділ федерації і утворення з 1 січня 1993 р. двох незалежних держав – Чеської і Словацької республік.

Бібліографія

- Бака В.О. Суспільно-політичні зміни в Чехословаччині та її розпад (грудень 1989–1992 рр.). Дисертаційна робота на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук. Рукопис. Київський національний університет імені Тараса Шевченка. Київ, 2016. 230 с.
- Бобраков–Тимошкин А. Буржуазная революция во имя «лучшего социализма». Ноябрь 1989 года в Чехословакии. *Неприкосновенный запас: дебаты о политике и культуре*, 2015. № 4(102). С. 100–123.
- Златін О. Особливості становлення зовнішньої політики посткомуністичної Румунії. *Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки і знахідки*. Міжвідомчий збірник наукових праць / Відп. ред. С.В. Віднянський. К.: Ін-т історії України НАН України, 2015. Вип. 24. С. 212. С. 211–231.
- Ключкович А. Ю. Еволюція моделі суспільно-політичного розвитку в Словацькій Республіці. Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня доктора політичних наук за спец. 23.00.02. – політичні інститути та процеси. Львівський національний університет ім. Івана Франка. Львів, 2020. 41 с.
- Кріль М.М. Історія країн Центрально-Східної Європи (кінець XX – початок XXI ст.): Навч. посіб. К.: Знання, 2008. 284 с.
- Передрій О., Сюсько І. Розлучення по-чехословацьки. *Політика і час*. 1993. № 3. С. 55–59.
- Приходько В. Основні причини розпаду Чесько-словацької федерації. *Carpatica–Карпатика: історичні та історіографічні студії* / [Вегеш М. М. – відп. за вип.]. Ужгород, 2003. Вип. 24. С. 158–167.
- Приходько В. О. «Ніжна революція» в Чехословаччині та формування нової внутрішньої і зовнішньої політики країни. Ужгород. 1999. 96 с.
- Рендюк Т. Українсько-румунська співпраця з питань національних меншин: еволюція нормативно-правової бази. *Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки і знахідки*. Міжвідомчий збірник наукових праць на пошану доктора історичних наук, професора Віднянського Степана Васильовича. В.о. відп. редактора А.Ю. Мартинов. К.: Ін-т історії України НАН України, 2011. Вип. 20. 94–110.
- Ротшильд Дж., Уїнґфілд Ненсі М. Повернення до різноманітності: Політична історія Східно-Центральної Європи після Другої світової війни / Пер. з англ. В.Т. Липицького, С.М. Рябчук. К.: Мегатайп, 2004. 384 с.

- Шумило В. Етапи політичного розвитку Словаччини в 90-х роках ХХ ст. *Історичний журнал*. 2009. № 3(45). С. 87–95.
- Шумило В. Словаччина в період закладення основ демократичного устрою (1989–1992 рр.). *Історичний журнал*. 2006. № 2. С. 39–41.
- Юсип-Якимович Ю. В. Історія Словаччини: Підручник для студентів слов'янських відділень філологічних факультетів вищих навчальних закладів. Ужгород: Гражда, 2009. 288 с.
- Codex constitutional [Електронний ресурс] / Monitorul Oficial – Режим доступу до ресурсу: <http://www.just.ro/Portals/0/Documents/Brasura-Codex.pdf>.
- Decret-Lege nr. 8 din 31 decembrie 1989 privind înregistrarea și funcționarea partidelor politice și a organizațiilor obștești în România (Monitorul Oficial nr. 9/31 decembrie 1989).
- Decret-Lege nr. 92 din 14 martie 1990 pentru alegerea Parlamentului și a Președintelui României (Monitorul Oficial nr. 35/18 martie 1990).
- Krapf J. Revoluce s lidskou tváří: politika, kultura a společenství v Československu v letech 1989–1992. Preklad češtinou: Andrea Patrasová. Praha: Rybka Publishers, 2016. S.91. (380 s.)
- Rychlik J. Rozdělení Československa (1989–1992). Praha: Vyšehrad, 2012. S. 70. (432 s.)
- Scurtu I. Istoria Contemporană a României (1917–2007). București: România de Măine, 2007. 224 p.
- Stenoprotokol ze schůze č. 16 – obsah Stenozáznam / Federální zhromaždení Československé socialistické republiky. Obsah Zprávy o 16. Společné schůzi Sněmovny lidu a Sněmovny národů konané dne 29. listopadu 1989. URL: <https://www.nrsr.sk/dl/Browser/Document?documentId=60844>.
- Stenoprotokol ze schůze č. 16, 29.11.1989 (Stenozáznam) (3, 4, 5, 6, 7, 8, 9) / Стенографический протокол заседания № 16, 29.11.1989 / Federálne zhromaždenie 1986 (1986–1990) / Spoločná Česko-Slovenská Digitálna parlamentná knižnica. URL: <https://www.nrsr.sk/dl/Browser/Default?legId=11&termNr=>
- Stenoprotokol ze schůze č. 17, 12.12.1989 Stenozáznam (1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8) / Federálne zhromaždenie 1986 (1986–1990) / Spoločná Česko-Slovenská Digitálna parlamentná knižnica. URL: <https://www.nrsr.sk/dl/Browser/Default?legId=11&termNr=>
- Stenoprotokol ze schůze č. 17, 13.12.1989 Stenozáznam (9, 10, 11, 12–22) / Federálne zhromaždenie 1986 (1986–1990) / Spoločná Česko-Slovenská Digitálna parlamentná knižnica [Електронний ресурс]. URL: <https://www.nrsr.sk/dl/Browser/Default?legId=11&termNr=1986>

(<https://www.nrsr.sk/dl/Browser/Document?documentId=60872>
(<https://www.nrsr.sk/dl/Browser/Document?documentId=60885>
(9. 10, 11, 12–22)).

Stenoprotokol ze schůze č. 18, 19.12.1989 úterý 19. prosince 1989 (1–16, 17) / Federálne zhromaždenie 1986 (1986–1990) / Spoločná Česko-Slovenská Digitálna parlamentná knižnica. URL: <https://www.nrsr.sk/dl/Browser/Default?legId=11&termNr=1986> (<https://www.nrsr.sk/dl/Browser/Document?documentId=60889> (<https://www.nrsr.sk/dl/Browser/Document?documentId=60904>)), (<https://www.nrsr.sk/dl/Browser/Document?documentId=60905>) (1–16, 17)).

Stenoprotokol ze schůze č. 19, 28.12.1989 Stenozáznam (1, 2) / Federálne zhromaždenie 1986 (1986–1990) / Spoločná Česko-Slovenská Digitálna parlamentná knižnica. URL: <https://www.nrsr.sk/dl/Browser/Default?legId=11&termNr=1986> (<https://www.nrsr.sk/dl/Browser/Document?documentId=60909>; <https://www.nrsr.sk/dl/Browser/Document?documentId=60910>)) (1, 2).

Stenoprotokol ze schůze č. 20, 28.12.1989 Stenozáznam (1, 2) / Federálne zhromaždenie 1986 (1986–1990) / Spoločná Česko-Slovenská Digitálna parlamentná knižnica. URL: <https://www.nrsr.sk/dl/Browser/Default?legId=11&termNr=1986> (<https://www.nrsr.sk/dl/Browser/Document?documentId=60913>; <https://www.nrsr.sk/dl/Browser/Document?documentId=60914>)) (1, 2).

Zákon č. 451/1991 Sb. Ze dne 4 října 1991, kterým se stanoví některé další předpoklady pro výkon některých funkcí ve státních orgánech a organizacích České a Slovenské Federativní Republiky, České republiky a Slovenské republiky / Sbírka zákonů České a Slovenské Federativní republiky, částka 86/1991. S. 2106–2110.

Виклики громадянській культурі українського суспільства в умовах війни

**Igor Veresh / Igor Vehesh
Маріанна Колодій / Marianna Kolodii**

Виклики громадянській культурі українського суспільства в умовах війни. В статті проаналізовано ключові виклики та загрози, які постають перед громадянською культурою українського суспільства під час відбиття російської агресії. Окрім цілком очевидної екзистенційної загрози, до таких викликів також можна віднести відтермінування виборчого процесу, трансформації у сприйнятті «іншого», а також популістську риторичку, яка продукує спрощене розуміння політичної реальності та послаблює обороноздатність країни. Ці виклики українське суспільство не може дозволити собі ігнорувати, адже від адекватної реакції на них буде залежати успішність опору агресивним намірам країни, яка не лише втратила навіть видимість демократії, але й не мислить свого існування поза імперськими наративами.

Provocări ale culturii civice a societății ucrainene în condiții de război. În articol sunt analizate provocările și amenințările cheie cu care se confruntă cultura civică a societății ucrainene în timpul respingerii agresiunii ruse. Pe lângă amenințarea existențială evidentă, astfel de provocări includ și amânarea procesului electoral, transformări în percepția „celălalt”, precum și retorica populistă care produce o înțelegere simplificată a realității politice și slăbește capacitățile de apărare ale țării. Societatea ucraineană nu-și poate permite să ignore aceste provocări, deoarece succesul rezistenței intențiilor agresive ale unei țări care nu numai că și-a pierdut aparenta democrație, dar nici nu-și imaginează existența sa în afara narațiunilor imperiale.

Challenges to civic culture of Ukrainian society in the conditions of war. The article analyzes the key challenges and threats facing the civic culture of Ukrainian society, which is resisting the Russian aggression. In addition to the obvious existential threat, such challenges can also include the postponement of the election process, transformations in the perception of the „other”, as well as populist rhetoric, which produces a simplified understanding of political reality and weakens the defense capability of the country. Ukrainian society cannot afford to ignore these challenges, because the success of resisting the aggressive intentions of a country that has not only lost even the semblance of democracy, but also does not think of its existence outside of imperial narratives, will depend on an adequate response to them.

Ключові слова: *військова агресія, імперіалізм, демократія, громадянська культура, толерантність, плюралізм, популізм.*

Cuvinte cheie: *agresiune militară, imperialism, democrație, cultură civică, toleranță, pluralism, populism.*

Keywords: *military aggression, imperialism, democracy, civic culture, tolerance, pluralism, populism.*

Громадянська культура будь-якого демократичного суспільства, яке перебуває у війні, не може не зазнавати відчутних трансформацій. Українське суспільство, зіткнувшись із масштабною екзистенційною загрозою, в цьому сенсі також не є винятком. Втім, слід також визнати, що й агресор зазнав певних трансформацій, які досить швидко обумовили остаточний перехід від авторитаризму до тоталітаризму, але подібний перебіг подій був достатньо прогнозованим, враховуючи всю попередню логіку розвитку російського суспільства. І в подальшому також можна очікувати, що з кожним роком війни російське політичне керівництво посилюватиме процес «закручування гайок», відбираючи останні крихти свободи та критичного мислення у власного населення.

Куди цікавішим і доцільнішим з точки зору національної безпеки є спостереження за трансформаційними процесами в громадянській культурі українського суспільства, яке має солідний бекграунд політичної активності та успішного відстоювання своїх суспільно-політичних пріоритетів. В кожному десятилітті, впродовж яких існує незалежна Україна, можна знайти пікові точки громадянської активності, які за своєю інтенсивністю можна порівняти із активністю революційною. Українське суспільство має досвід успішної політичної боротьби, який обумовив формування чіткої структури цінностей, в межах якої права та свободи людини, демократія, громадянська участь та відповідальність є нормами соціально-політичного поступу. Втім, розвиток демократичних інститутів (вибори, свобода слова тощо) в умовах військового стану сильно утруднюється внаслідок цілком очевидних факторів, пов'язаних із виживанням країни. Не потрібно сягати неабияких глибин аналізу для того, щоб зрозуміти, що труднощі подібного типу є цілком природними за обставин, в яких загрозованим є не лише існування держави, але й сама культура та ідентичність українців.

За таких умов можна виокремити низку викликів, які постають перед українським суспільством в контексті розвитку його громадянської культури. До ключових викликів можна віднести наступні: Екзистенційна загроза; відтермінування виборчого процесу; загострене сприйняття «іншого»; популізм.

Цей перелік є далеко неповним, але в цілому він дозволить ідентифікувати та пояснити деякі важливі фактори, які обумовлюють розвиток громадянської культури українського суспільства в умовах війни.

Екзистенційна загроза. Коли над країною нависає екзистенційна загроза таких масштабів, з якими зіткнулося українське суспільство, починаючи з 24 лютого 2022 року, тобто з початку повномасштабного вторгнення російської армії на територію суверенної України, тоді сприйняття політичної реальності в такому соціумі максимально радикалізується. Дії російських військ на окупованих територіях переконливо засвідчують, що російське політичне керівництво має на меті не лише завоювати територію України, не лише ліквідувати Україну як незалежну державу, але й ліквідувати саму українську ідентичність. Об'єктом насильства за таких обставин стає все українське – державний суверенітет, мова, культура, практики політичної комунікації, право на свою історію, на власну інтерпретацію минулого, теперішнього та майбутнього. Захистити, зберегти своє – це зараз первинне завдання українського суспільства.

Саме тому потрібно розуміти, що російсько-українська війна є не тільки війною між двома політичними суб'єктами за території, а також не тільки протистоянням між двома цивілізаційними центрами сили. Вона є також типовою антиколоніальною війною, в якій колишня колонія відстоює свою незалежність та право на власне політичне та культурне самовизначення. Причому «українське питання» для імперії, з якою ведеться боротьба, є питанням базовим, системоутворюючим. Як зазначає історик С. Плохій, «імперія – така, якою її хотіла бачити Росія: її великодержавний статус та й сама державність – все це трималося на Україні, якій треба було бути окремою, але невіддільною частиною Росії. Багато хто в Кремлі та за його межами розглядав можливий вихід України з російської сфери впливу як атаку на саму Росію»¹.

Протистояння з імперією не може бути лише військовим, політичним чи економічним, воно так чи інакше, є також протистоянням культурним. І мова тут іде не лише про мовні та етнічні відмінності, але також і про абсолютно відмінні типи політичної культури, відмінні уявлення про політичний процес, про культуру участі суспільства в процесі прийняття політичних рішень, в ставленні до ролі людини в суспільно-політичних процесах загалом. Війна з імперією в дано-

¹ Плохій С. Загублене царство. Історія «Русского мира» з 1470 року до сьогодні / Перекл. з англ. В. Євменова, Є. Євменова. Харків: Фоліо, 2023. С. 293.

му випадку також означає війну між двома відмінними культурами саморепрезентації (одна країна репрезентує себе через насильство та агресію, а інша – через миролюбність та толерантність). Також вона є війною між двома перспективами майбутнього – демократичного та анти-демократичного. У ширшому сенсі це війна між культурою демократії та культурою тоталітаризму, на яку демократичний світ не може не реагувати, адже йдеться про глобальний наступ на цінності демократії та права людини.

Згідно з концепцією «руського міра», територія України – це частина Росії, а самих українців ніколи не існувало. Отже, ця війна має на меті також знищення культурної ідентичності українців, розмиття цієї ідентичності в імперському дискурсі. У зв'язку з цим Росія завжди намагалася тиснути на Україну спочатку культурно, вносячи розбрат між різними ідентичностями в українському суспільстві, намагаючись їх розколоти. Трактуючи відмінності як такі, що є антагоністичними, Росія завжди апелювала до ідеї, що цей антагонізм може бути вирішений лише за умови знищення України. Натомість Україна перманентно демонструвала прихильність до миролюбності (чого лише вартує безпрецедентна в історії добровільна відмова від ядерної зброї), а також до поміркованості в питанні ставлення до меншин. Таким чином, геополітична стратегія, обрана Росією, є прямою атакою на цінності демократії та плюралізму, а також на культуру, в яку ці цінності інтегровані. Тільки єднання демократичних суспільств на усіх рівнях співпраці, в тому й числі й на ціннісному та культурному рівнях, може бути адекватною відповіддю на цю атаку.

У цій боротьбі за визволення України деконструкція імперських наративів є однією з умов перемоги. Один із аспектів такої деконструкції полягає у зверненні українського суспільства до своєї історії та своєї культури, в усвідомленні їхньої цінності. Впродовж десятиліть планомірного упослідження та провінціалізації, які були одними з інструментів колонізації, українська культура перебувала в тіні культури імперії, знаходилася на маргінесах повнокровного культурного життя. Така маргіналізація почасти сприяла процесу відчуження українського суспільства від власної культури, процесу, який не припинявся навіть після здобуття Україною незалежності.

Тепер, в умовах агресії, українське суспільство демонструє неабиякий інтерес до власної культури та історії, активно шукає чіткіших орієнтирів для означення власної ідентичності, відмінної від тієї ідентичності, яку імперія нав'язувала століттями. Важко не погодитись із М. Степико, який ще до повномасштабного вторгнення

зазначав, що «українці долають непростий шлях зламу стереотипів, деміфологізації поглядів на своє історичне буття, вчать оцінювати національну історію у своїх, а не чужих категоріях. Така трансформація колективної свідомості, зрештою, має дати цінний результат – остаточно «націоналізувати» історичний наратив, утвердити у суспільстві спільний погляд на українське минуле, а отже, допомогти нації об'єднатися довкола перспектив свого майбутнього»². Після початку повномасштабної війни цей процес вже набув масового характеру. Досягнення в цьому напрямку впродовж останніх двох років, можливо, навіть перевершують результати всієї попередньої культурної політики у найкращі періоди її відповідності національним інтересам. Це, звісно ж, не може не вплинути в тому числі й на політичну культуру українського суспільства, оскільки вона є складовою ширшої духовної культури. Історія українського народу переконливо засвідчує, що він, на відміну від російського народу, завжди тяжів до демократичних форм самоорганізації.

Однак, потрібно також розуміти, що можливість ефективного функціонування демократичного типу політичної культури в українському суспільстві на пряму залежить від виживання самого цього суспільства. Таким чином, екзистенційна загроза є первинним та найголовнішим викликом громадянській культурі українців. Всі інші загрози та виклики, якщо й не є другорядними, все-таки поступаються за важливістю цій загрозі.

Відтермінування виборчого процесу. Іншим важливим викликом громадянській культурі українського суспільства є неможливість організації виборчого процесу. В умовах військового стану вибори не передбачаються, але навіть якби були внесені відповідні зміни до українського законодавства, то вибори б і так виглядали малоймовірними, оскільки однаково не можна було б гарантувати безпеку виборців під час голосування. Тому такий стан постійної невизначеності (цілком вимушеної) та відкладання також накладає свій відбиток на розвиток політичного процесу будь-якого демократичного суспільства, в якому змінюваність влади є однією з базових засад легітимності.

В умовах війни суспільство, звичайно, йде назустріч таким обмеженням, оскільки усвідомлює всю катастрофічність ризиків, пов'язаних із проведенням виборчого процесу. У свою чергу, подібне «заморожування» політичної боротьби позначається на політичній свідомості суспільства, на його спроможності вибирати між різними аль-

² Степико М. Українська ідентичність у глобалізованому світі: монографія. Харків: Майдан, 2020. С. 188.

тернативами суспільного, політичного, економічного та культурного розвитку. Зрозуміло, що під час активного ведення бойових дій (а інтенсивність російсько-української війни засвідчує, що цей конфлікт є найпотужнішим з часів Другої світової війни) політична свідомість не надто фокусує свою увагу на виборчому процесі, який за таких умов цілком слушно трактується як другорядний і «не на часі». Логіка війни диктує свою «повістку дня» та свою ієрархію цілей за критерієм їх важливості. Зрозуміло, що у порівнянні з питанням виживання країни, проблема виборів виглядає другорядною, адже якщо не буде країни, то й ніяких демократичних процесів у ній бути не може.

Втім, необхідно також розуміти, що відтермінування виборчого процесу у тривалій перспективі не може не позначитися на громадянській культурі. Повномасштабна війна триває вже більше двох років, вона може тривати ще стільки ж, а може тривати й довше – нам це невідомо. Але ми повинні чітко розуміти, що від трансформацій, яких зазнаватимуть як демократичні інститути, так і громадянська культура українського суспільства в умовах тривалої війни, буде залежати майбутнє демократії, майбутнє того політичного порядку, вибір якого Україною імперія не приймає. До речі, це також є однією з причин російської агресії. Ф. Фукуяма у передмові до українського видання своєї книги «Політичний порядок і політичний занепад» з цього приводу зазначив наступне: «Україна є важливою для решти світу. Якщо їй не вдасться модернізуватись і вона повернеться на довокалоросійську орбіту, це стане бентежним сигналом решті Євразії і повідомленням деяким країнам про те, що вони перебувають у полоні петель своїх історій, тож їм ніколи не вдасться приєднатися до Європи в ролі цілковито сучасних держав. Це розуміє Росія, яка робить усе можливе, щоб Україні не вдалося. Тому молодому поколінню українських лідерів доведеться опікуватися тим, аби їхня країна справді досягла належного балансу між державою, правом і демократією»³.

Для імперії важливо, щоб Україна була якщо не повністю знищена як держава, то хоча б поруйнована, економічно відстала та недемократична країна. Це означає, що український опір повинен включати не лише військову та економічну складові, але також надзвичайно важливу ціннісну складову, в межах якої ефективного функціонування демократичних інститутів та громадянської культури є базовою умовою розвитку країни.

³ Фукуяма Ф. Політичний порядок і політичний занепад. Від промислової революції до глобалізації демократії / пер. з англ. Т. Цимбал, Р. Корнута. Київ: Наш формат, 2019. С. 11.

Загострене сприйняття «іншого». Неможливо пояснити громадянську культуру поза контекстом соціальної взаємодії. Суспільство складається з осіб, які, належачи до різних груп, відрізняються одна від одної за різними ознаками – статтю, віком, етнічною приналежністю, світоглядом, ідеологічними переконаннями, баченням майбутнього суспільства, до якого вони належать і т. д. Саме ці відмінності, якщо вони не доведені до крайньої поляризації, насправді підживляють процес всебічного розвитку демократичного суспільства. Плюралізм, який закладено в основу сучасного розуміння демократії, передбачає максимально можливу повагу до відмінностей. На основі цієї поваги формується можливість для усунення соціальної ізоляції та налагодження співпраці, в процесі якої відмінні ідентичності залучаються до колективного конструювання структури соціальної взаємодії на засадах толерантності.

Однак, часто в умовах війни сприйняття «іншого» здатне загостритися настільки, що може призводити до екстраполяції образу ворога на співгромадянина, який поділяє інші цінності та погляди з приводу тих чи інших питань. Подібні загострення можуть призводити до посилення протиріч в суспільстві, що, у свою чергу, є дуже небезпечним з огляду на національну безпеку. Надмірні загострення на мовному питанні чи релігійному, чи низці інших питань, можуть стимулювати непотрібні в умовах війни конфлікти всередині самого суспільства. Породжені подібним чином протиріччя та чвари здатні послаблювати солідарність серед громадян, а, отже, й підривати обороноздатність країни.

Цей виклик актуалізує питання толерантності, як ефективного механізму покращення взаємодії з «іншими», особливо якщо ці «інші» є твоїми співвітчизниками. Така взаємодія є надзвичайно важливою у важкі часи, до яких безперечно належить і поточний відрізок української історії. Внутрішні відмінності (мовні, культурні, релігійні чи ідеологічні) між різними групами українського суспільства повинні бути розглянуті крізь призму тієї масштабної загрози, яку уособлює агресивна імперська машина сусідньої держави. У зв'язку з цим, постає потреба в укріпленні тих тенденцій в українському соціумі, які посилюють процес єднання та почуття солідарності. Цілеспрямована робота в цьому напрямку дозволить посилити таке необхідне в наш час усвідомлення в суспільстві колективної відповідальності за становище країни. Саме толерантність в середовищі українського соціуму, а не радикалізація у сприйнятті відмінностей у ньому, сприятиме зміцненню обороноздатності України.

Популізм. небезпека популістської риторики в мирні часи є набагато менш загрозливою, ніж у часи війни. Для популізму притаманною є орієнтація на спрощене бачення політичних ситуацій, захоплення до швидкого вирішення соціальних та політичних проблем, а також докладання зусиль для виникнення чи поглиблення розколу між елітами та широкими масами. Популісти якраз і проєктують спрощене бачення політичної реальності на завжди схильну до «простоти» масову свідомість, тобто на свідомість так званої «мовчазної більшості». З огляду на це, популізм – «це не ідеологія, а політична логіка – спосіб мислення про політику»⁴.

Радикалізована війною політична свідомість часто схильна до орієнтації на прості способи вирішення складних проблем. Це відкриває можливості для процвітання популістських тенденцій у широких суспільних колах. Подібною була політична риторика напередодні президентських виборів 2019 року, коли деякі політичні актори стверджували, що для припинення війни на Донбасі «потрібно просто перестати стріляти». Подібного типу популістські висловлювання, які базуються на спрощеному сприйнятті політичної реальності, послаблюють не тільки легітимність влади, але й підривають основи функціонування політичної системи в цілому. Популізм в умовах повномасштабної війни є явищем ще більш загрозливим, ніж у 2019 році, оскільки підриєв легітимності в такому випадку не може не розцінюватися як пряма загроза національній безпеці. Це є той виклик, який безпосередньо пов'язаний із розвитком громадянської культури суспільства, із трансформаціями у структурі його цінностей. Убезпечення від популяризації та поширення популістських ідей в демократичному суспільстві є можливим лише за однієї умови – перманентної комунікації політичної влади із суспільством. Саме така комунікація, будучи основою демократичного процесу, дозволить зберегти сенси, цінності та орієнтації, які посилюють національну безпеку, а також зможе посилити у суспільстві відчуття «спільної справи», яке базується на усвідомленні важливості єднання влади і суспільства у боротьбі з агресором.

Ефективність такої комунікації між владою та суспільством не в останню чергу буде залежати від розробки першою конкретної та чіткої стратегії боротьби з агресором. Стратегічне мислення у цей важкий час української історії є тим необхідним елементом, який дозволить вибудувати чітку послідовність завдань та пріоритетів, а та-

⁴ Джудіс Дж. Б. Великий вибух популізму. Як економічна криза змінила світову політику /перекл. Н. Палій. Харків: Книжковий Клуб «Клуб сімейного дозвілля», 2017. С 16.

кож сприятиме національній єдності. Цілком слушно з цього приводу зауважує М. Розумний: «Стратегія – це шлях до перемоги, а не збірник порад чи житейської мудрості. Перемога здобувається в боротьбі, у якій ви точно знаєте, з ким боретеся, за що і якими засобами збираєтеся довести свою перевагу»⁵. Стратегічне мислення, таким чином, дозволить встановити чіткі та обґрунтовані пріоритети в межах дискурсу війни, в якому простір для популістської риторики буде максимально звужено.

Підсумовуючи, слід зазначити, що боротьба України є не лише війною за незалежність (хоча навіть це одне вже є самодостатньою причиною для всебічної підтримки України з боку країн Заходу, які декларують повагу до міжнародно визнаних кодонів), боротьба України є також війною за демократію. І з усіх наявних наразі фронтів цієї глобальної війни між демократіями та автократіями саме російсько-український фронт є найважливішим, саме від нього залежить виживання того міжнародного порядку, який підтримувався після закінчення Другої світової війни. У зв'язку з цим, виникає настійлива необхідність як у розбудові військового та економічного потенціалу України, так і в неухильному слідуванні цінностям демократії, громадянського суспільства, толерантного ставлення до культурного різноманіття. Це не лише позитивно вплине на функціонування демократичних інститутів в Україні, але й також посилить єдність українського суспільства в боротьбі з агресором, єдність, яка є фундаментом обороноздатності.

Бібліографія

- Джудіс Дж. Б. Великий вибух популізму. Як економічна криза змінила світову політику / перекл. Н. Палій. Харків: Книжковий Клуб «Клуб сімейного дозвілля», 2017. 192 с.
- Плохій С. Загублене царство. Історія «Русского мира» з 1470 року до сьогодні / Перекл. з англ. В. Євменова, Є. Євменова. Харків: Фоліо, 2023. 308 с.
- Розумний М. Виклики національного самовизначення: монографія. Київ: НІСД, 2016. С. 196.
- Степико М. Українська ідентичність у глобалізованому світі: монографія. Харків: Майдан, 2020. 258 с.
- Фукуяма Ф. Політичний порядок і політичний занепад. Від промислової революції до глобалізації демократії / пер. з англ. Т. Цимбал, Р. Корнута. Київ: Наш формат, 2019. 608 с.

⁵ Розумний М.М. Виклики національного самовизначення: монографія. Київ: НІСД, 2016. С. 179.

The political and economic impact of Western supplied arms and aid to Ukraine. Analysis of the developed situation.

Lőrincz Norbert / Лорінц Норберт

Impactul politic și economic al ajutorului militar occidental furnizat Ucrainei. O analiză a situației create. *Impactul politic și economic al ajutorului economic occidental este fără îndoială una dintre marile surprize ale Războiului din Ucraina declanșat pe 24 februarie 2022. Atacul copleșitor lansat de Federația Rusă a lăsat lumea într-o stare de șoc și disperare, iar ororile războiului au început să iasă la iveală. Președintele Federației Ruse, Vladimir Putin, înainte de a se decide în a lansa această agresiune militară împotriva Ucrainei dinspre Belarus, a ținut un discurs lung difuzat la televiziunea de stat rusă, Rusia 1 și TASS, argumentând și justificând necesitatea acestei mișcări militare. Astfel, noțiunea în presa internațională al „Operațiunii Speciale” este ideea lui Putin. Numită de conducerea de la Moscova drept operațiune militară, o intervenție, dar în realitate era un război modern, purtat împotriva Ucrainei. Totodată, președintele Rusiei a declarat ca Ucraina va cădea repede și va începe un proces de „denazificare” în conducerea țării și se va trece la o cooperare mai strânsă cu Rusia, alungând conducerea „otrăvită” de la Kiev. Poziționarea politică a Rusiei în acest context nu este una surprinzătoare. Rusia și conducerea de la Kremlin în frunte cu Vladimir Putin, a crezut că va avea câștig de cauză, odată cu lansarea acestei operațiuni militare, fiindcă ei s-au așteptat la un scenariu favorabil datorită reacției slabe a Occidentului în 2014, odată cu anexarea ilegală a peninsulei Crimeea. Putem specula faptul, că și serviciile secrete ruse, FSB-ul a semnalat acest lucru favorabil conducerii de la Kremlin. În 2014, Uniunea Europeană, Statele Unite și administrația Obama au transmis un semnal foarte slab față de această agresiune. Sancțiunile ca și „armă” au fost folosite și atunci de occidentali, dar la un nivel incomparabil mai scăzut, față de ceea ce s-a întâmplat în 2022. Obama dorea pacea mondială și evita cu rigurozitate orice confruntare mai dură decât cea diplomatică cu un președinte al Rusiei văzut mult mai puternic și calculat, un tactician, în a obține obiectivele țării sale. Treptat, Occidentul se va trezi din această iluzie a păcii eterne pe continentul european, mai ales după rezultatele jocurilor de război, inițiate și cercetate de RAND Corporation (Corporația RAND) în 2016. S-a dovedit aici că NATO este incapabil să apere flancul său estic cel mai vulnerabil față de Federația Rusă, cu echipamentele militare prezente în acel moment. Jocurile de simulare au arătat că, în cel mai fericit scenariu, cu tehnica militară actuală pe aceste teritorii, Rusia ar avea nevoie de doar 60 de ore, pentru ca forțele ei mecanizate să ajungă la Riga sau la Tallinn, iar NATO ar putea să cedeze aceste teritorii temporar, pentru a se pregăti pentru mon-*

тarea unei contraofensive. Acest lucru ar avea consecințe devastatoare pentru Alianța Nord Atlantică, care nu ar reuși să îndeplinească obiectivul său principal pentru care a fost creat în 1949 pe perioada Războiului Rece. Așadar, dacă scenariul din 2014 s-ar repeta în țările baltice și oamenii „mici și verzi” (Little Green Men) porecla dată soldaților ruși care au pătruns în peninsula Crimeea (fără insigne de identificare militară), ar lansa o ofensivă surpriză în țările baltice, NATO are avea mari probleme de apărare a alianței.

Articolul de față, analizează principalii pași pe care Occidentul i-a făcut după 2014, în vederea pregătirii combaterii unui alt scenariu de agresiune al Federației Ruse, care ar pune în pericol pacea și integritatea alianței Nord Atlantice. După 24 februarie, Occidentul a decis ca să nu mai repete greșelile din 2014 și de data aceasta, a răspuns vehement agresiunii ruse. Ucraina a beneficiat astfel încă din prima zi, de un ajutor diplomatic-economic și chiar militar, prin livrarea armamentelor defensive, reușindu-se organizarea unei apărări eficiente față de agresiunea rusă.

Політичний та економічний вплив військової допомоги зарубіжних країн Україні: аналіз ситуації. Політичний та економічний вплив західної економічної допомоги, безсумнівно, є однією з найбільших несподіванок війни в Україні, розпочатої 24 лютого 2022 року. Переважна атака Російської Федерації привела світ у стан шоку та відчаю, і почали вимальовуватися жахи війни. Президент Російської Федерації Володимир Путін перед рішенням розпочати цю військову агresiю проти України з Білорусі. Президент Російської Федерації Володимир Путін перед рішенням розпочати цю військову агresiю проти України з Білорусі, виступив з великою промовою, яка транслювалася на російському державному телебаченні, «Росія 1» і ТАСС, аргументуючи та обґрунтовуючи необхідність цього військового кроку. Таким чином, завдяки Путіну народилося поняття «Спецоперація» в міжнародній пресі. Керівництвом у Москві називається військова операція, інтервенція, яка насправді була тотальна сучасна війна, яка з першого дня велася проти України. Президент РФ також заявив, що Україна швидко впаде і почнеться процес «денацифікації» керівництва країни, повернення його до більш тісної співпраці з Росією та вигнання «отруєного» керівництва з Києва. Політична позиція Росії в цьому контексті не дивна. Росія і керівництво Кремля на чолі з Володимиром Путіним справедливо вважали, що виграли з початком цієї військової операції, оскільки розраховували на сприятливий сценарій через слабку реакцію Заходу в 2014 році з незаконною анексією Кримського півострова. Можна припустити, що російські спецслужби, ФСБ, доповіли про це керівництву Кремля. У 2014 році Європейський Союз, США та адміністрація Обами послали дуже слабкий сигнал проти цієї агresiї. Санкції як «зброю» також використовували тоді західні країни, але на рівні, непорівнянному з тим, що був запроваджені у 2022 році. Обама хотів миру у всьому світі та рішуче уникав будь-якої конфронтації, яка була б більш жорсткою, ніж дипломатична, з російським президентом, який вважався набагато потужним та розрахунковим тактиком у досягненні цілей своєї країни. Поступово Захід прокинеться від цієї ілюзії вічного миру

на європейському континенті, особливо після результатів військових ігор, ініційованих і досліджених корпорацією RAND у 2016 році. Було доведено, що НАТО неспроможна захистити свій найбільш вразливий східний фланг від Російської Федерації з наявною на той час військовою технікою. Ігри-симулятори показали, що за найкращого сценарію з поточними військовими технологіями на цих територіях Росії знадобиться лише 60 годин, щоб їхні механізовані сили досягли Риги чи Таллінна, в результаті чого НАТО тимчасово поступиться цими територіями для підготовки до контрнаступу. Це призведе до руйнівних наслідків для Північноатлантичного альянсу, який не зможе виконати свою головну мету, заради якої він був створений у 1949 році під час холодної війни. Ажте, якщо сценарій 2014 року повториться в країнах Балтії і «зелені малі чоловічки» Путіна (так називали російських солдатів, які зайняли Кримський півострів без військових розпізнавальних знаків) розпочнуть раптовий наступ на країни Балтії, НАТО має великі проблеми із захистом альянсу. У статті проаналізовано основні кроки, які зробив Захід після 2014 року у підготовці до боротьби з іншим сценарієм агресії з боку Російської Федерації, який поставив би під загрозу мир і цілісність Північноатлантичного альянсу. Після 24 лютого Захід вирішив не повторювати помилок 2014 року і цього разу різко відповів на російську агресію. Таким чином, Україна виграла від першого дня дипломатичної, економічної та навіть військової допомоги в доставці оборонної зброї, щоб зуміти створити ефективний захист від російської агресії.

Cuvinte cheie: Ucraina, Federația Rusă, Belarus, UE, Occidentul, Statele Unite, NATO, diplomație, politică externă, ajutor economic, ajutor militar, armament, auto-apărare, agresiune, drept internațional.

Ключові слова: Україна, Російська Федерація, Білорусь, ЄС, Захід, США, НАТО, дипломатія, зовнішня політика, економічна допомога, військова допомога, озброєння, самооборона, агресія, міжнародне право.

The current developed situation did not start on the 24th of February in 2022. Many foreign policy experts and security study experts consider that the start of the war in Ukraine can be dated back to the day Vladimir Putin has decided to annex Crimea on the 27th of February 2014, 8 years ago. Almost on identical dates yet again the Russian leadership decided that a new stage in Ukraine needs to be opened up, after the *hybrid war* has started in the Donbass area of the country the same year in 2014.¹ A full scale war is about to be unraveled. While the annexation of Crimea went down in relative peace and quiet in the sense that there was no significant resistance posed by Ukrainian forces stationed there. Donbass and the next stage in the war from February 2022 will be a completely different story. But Crimea, the peninsula was basically handed over to Russia's *Little Green*

¹ Marples, David R., *The War in Ukraine's Donbas*, Central European University Press, 2021, E-Book, <https://muse.jhu.edu/book/94684>, pp. 29-35.

Men.² The Russian president has denied the existence of Russian troops in Crimea, but the peninsula was slowly being occupied by hundreds of members of Russia's Main Intelligence Directorate (GRU)'s 45th Spetsnaz Regiment, wearing Russian uniforms without insignias.³ These forces were also needed to create a "popular uprising" which will allow Russia to illegally annex Crimea within days.⁴ The GRU also paved the way to create local "trolls" who were paid to promote their dislike towards Kyiv and to be very vocal about it both on social media platforms (Facebook, Twitter and VKontakte) and in the general public as well making appearances.⁵ Their fundamental purpose was to undermine the official versions of events, even the very idea that there is a true version of events, therefore fostering a kind of policy paralysis, totally deluding the population they believe the "fake news" as real news.⁶ The real military operation only began on the 27th of February when Crimea was occupied militarily as well by the "little green men" and auxiliary personnel.⁷

Next year on the 27th of February will mark the 10th year anniversary of the illegal annexation of the Crimean Peninsula and the start of hostilities in the Donbass area. Crimea was easily annexed, and the Donbass conflict laid down the foundations on how a modern day "hybrid warfare" works not only in theory but sadly in practice as well, the West and NATO were put in a very tough spot.⁸ The North Atlantic alliance will sound the alarm bells and will need to once again reinvent its security role on the continent of Europe. Therefore, the existing NATO RESPONSE FORCE in short NRF will receive a new purpose. It has been decided in the same year of the annexation of Crimea during the NATO Wales Summit, that the NRF will be enhanced creating a powerful "spearhead force" within it.⁹ The so called

² Online news article, entitled: "Little green men" or "Russian invaders"?, translation into Romanian „Oamenii mici și verzi” sau „Invadatorii ruși”?, BBC news article, <https://www.bbc.com/news/world-europe-26532154>, last accessed 14.12.2022.

³ *Russia and Disinformation: The Case of Ukraine*, Centre for Research and Evidence on Security Threats (CREST), online article, March 2019, accessed: 06.01.2023, www.crest-research.ac.uk, pp. 2-3.

⁴ *Ibidem*.

⁵ *Ibidem*.

⁶ *Ibidem*.

⁷ *Ibidem*.

⁸ Michael Kofman, Katya Migacheva, Brian Nichiporuk, Andrew Radin, Olesya Tkacheva, Jenny Oberholtzer, *Lessons from Russia's Operations in Crimea and Eastern Ukraine*, Published, RAND Corporation, Santa Monica, Calif. 2017, pp. 5-16. Also available online, last accessed, 01.06.2023, url, https://www.rand.org/pubs/research_reports/RR1498.html

⁹ NATO.int: https://www.nato.int/cps/en/natohq/topics_49755.htm, see the section about the NRF and its new role the Very High Readiness Joint Task Force (VJTF), last accessed

Very High Readiness Joint Task Force will be born, this will enhance NATO's forward presence to be able to respond to any mission/threat anywhere.¹⁰ The VJTF will consist of 20.000 strong, that will include a multinational land brigade of around 5.000 troops, airpower, maritime and SOF (Special Operation Forces) components.¹¹ Two multinational brigades, tasked to reinforce the VJTF, called the (IFFG) Initial Follow-On Forces Group, these are also high readiness forces capable of challenging any threat defending the alliances territory. The new NRF also has a permanent maritime component, a combat air and air-support component, Special Operations Forces and last but not least a task force that is capable of responding to (CBRN – chemical, biological, radiological and nuclear) threats.¹²

The NRF concept and its necessity was announced in 2002 November during the Prague Summit, after 9/11 NATO also felt it has to reinvent its role, this role was viewed as a role in the war against terror. Fast forward to 2014 and this role although still remains relevant (its counter terror policies), forced NATO to go back to its roots, that of countering a dangerous neighbor in the East with expansionist tendencies. A Cold War era doctrine seemed so far away until 2014 but, the West had to realize that with the Ukrainian theatre of war this has been changed forever and we may be heading towards a new Cold War with the Russian Federation.

Moreover, the European Union will also promote a much tougher stance in 2022 in comparison with 2014 via sanctions as well. This will also be shown in the amount of financial and humanitarian aid given to the war battered country. As I mentioned earlier the European Union will mainly aid the Ukrainian war effort with financial and humanitarian support. While the United States will also contribute a significant amount of Military Aid also worth billions of dollars.¹³

The European Union and the United States were quick to act this time around, the mistakes of 2014 which the Obama administration made of mismanaging the situation was not repeated thankfully by the Biden administration. In 2014 the Obama administration failed to deliver a swift response to the Annexation of Crimea, allowing Putin to play its geopolitical cards, despite the Russian Federation agreeing to Ukraine's territorial integrity in the Budapest memorandum back in 1994 if Ukraine hands over

09.01.2023.

¹⁰ *Ibidem*.

¹¹ *Ibidem*.

¹² *Ibidem*.

¹³ Council on Foreign Relations, *How Much Aid Has the U.S. Sent Ukraine? Here Are Six Charts*, article by Jonathan Masters and Will Merrow, <https://www.cfr.org/article/how-much-aid-has-us-sent-ukraine-here-are-six-charts>, See: Graph nr.1, Accessed 15.07.2023.

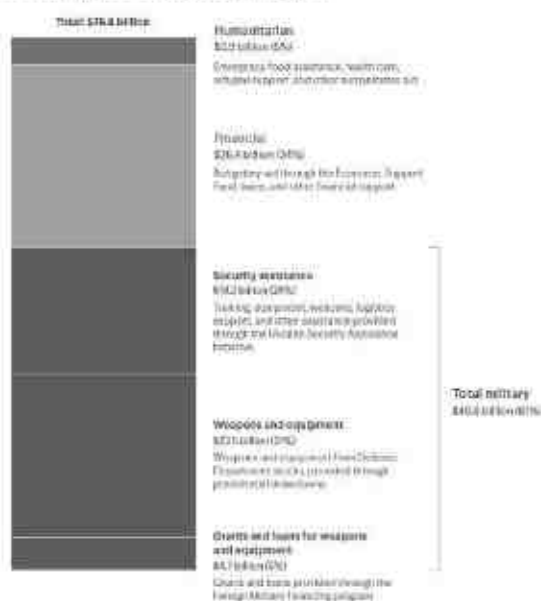
Once again in human history a war of territorial conquest, of geopolitics have been launched, between two belligerents the Russian Federation and Ukraine.¹⁷

Now we will focus on some important graphs which will highlight the main focuses of economic aid to Ukraine. This war effort towards the Ukrainian people is unprecedented by the West, in all aspects. The Russian Federation first crossed the line back in 2008, when he first attacked Georgia and provoked a military conflict in Abkhazia and South Ossetia. Guaranteeing the destabilization of the Georgian government making it impossible for them to seek unification into the EURO-Atlantic alliance framework. Putin repeated the process in 2014 with a weak Ukraine, hoping to seal the deal once again of blocking the former USSR country its aspiring wishes to join the European Union and ultimately NATO, separating them forever from the framework Moscow has imagined them belonging in.

The war that has begun in February 2022 has drawn the world to rally on the side of the “underdog” in this case Ukraine. The United States of America alone until May 31st 2023, has spent a total of 76.8 billion USD to assist Ukraine with: humanitarian, financial, security assistance, weapons-equipment, grants-loans for weapons and equipment, in short military support to help combat the Russian aggression launched by President Vladimir Putin.¹⁸ This is already an insane amount of financial support out of which the bulk of the support is directed towards military

Just How Much Aid Has the U.S. Sent to Ukraine?

Historical aid to Ukraine between January 24, 2022, and May 31, 2023

Note: Aid has primarily been provided through appropriations bills. This chart only covers aid to Ukraine and do not include all U.S. spending related to this war.

world-order.pdf; pp. 1-11.

¹⁷ *Ibidem*.

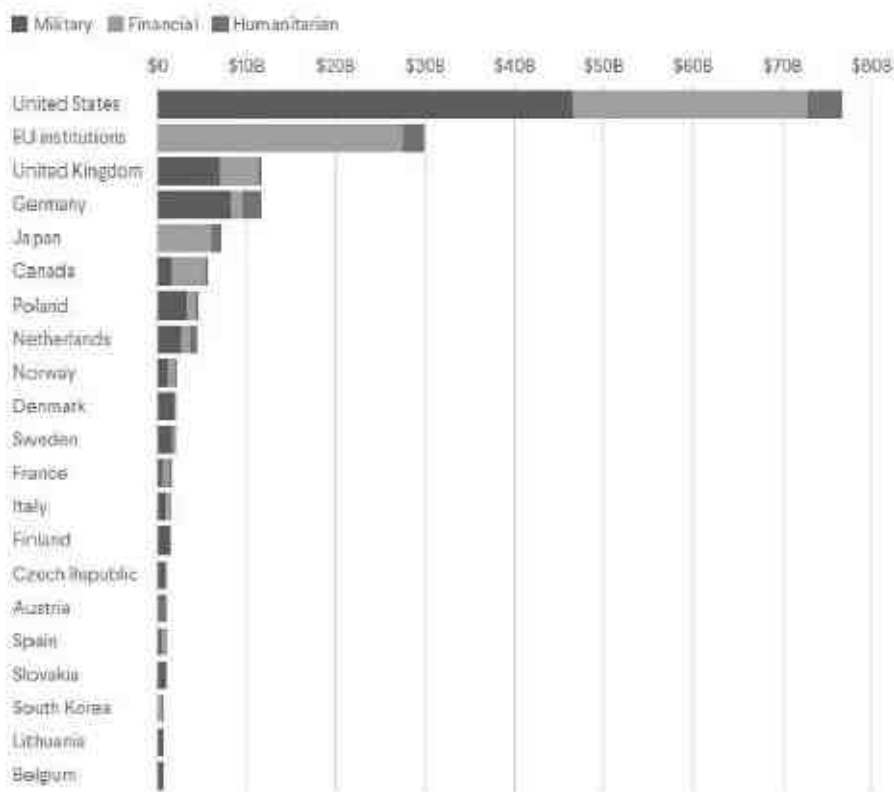
¹⁸ Council on Foreign Relations, *How Much Aid Has the U.S. Sent Ukraine? Here Are Six Charts*, article by Jonathan Masters and Will Merrow, <https://www.cfr.org/article/how-much-aid-has-us-sent-ukraine-here-are-six-charts>, See: Graph nr.1, last accessed 15.07.2023.

purposes 46.6 billion USD is to support the Ukrainian war machine that is meant to stop the advance of the Russian Federation's, Armed Forces.¹⁹ Ukraine by far outclasses any aid receiver in recent US history, this comes not as a surprise because this new armed conflict lies on the doorsteps of very important US allies on the European continent.²⁰

The following graph will highlight just how much other key US allies contribute to Ukraine's defense efforts since the conflict has begun in 2022, it is surprising that after the United States on second place we have the EU institutions contributing almost 30 billion USD, bulk of it being mainly fi-

U.S. Aid to Ukraine Far Exceeds That From Other Countries

Bilateral aid from the top 20 donor countries and EU institutions as of May 31, 2023

Note: Data source includes Australia, China, Iceland, India, New Zealand, Norway, South Korea, Switzerland, Taiwan, Turkey, EU member states, and members of the Group of Seven (G7).

Source: Althea et al., Ukraine Support Tracker, Kiel Institute for the World Economy.

COUNCIL OF
FOREIGN
RELATIONS

¹⁹ *Ibidem.*

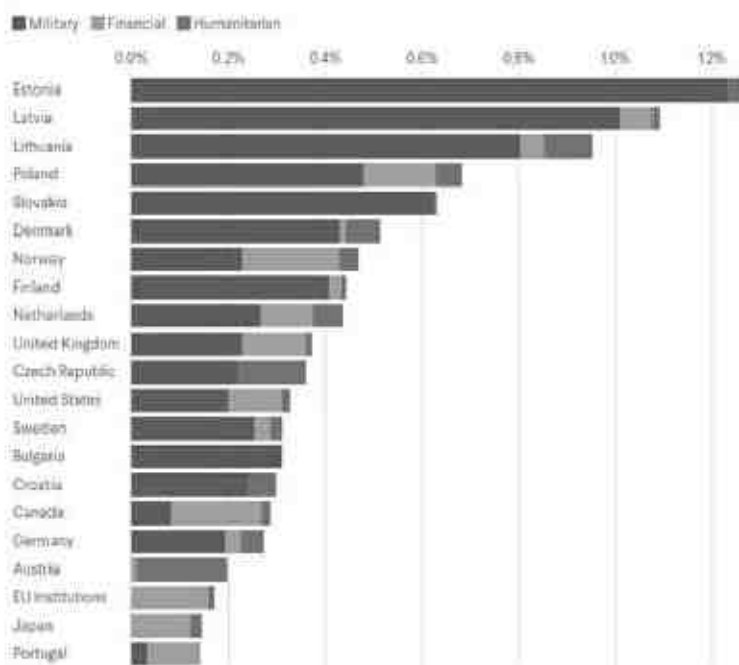
²⁰ *Ibidem.*

nancial support towards Ukraine.²¹ This goes to show, that the West has reacted, in an unprecedented way to the Russian aggression. Not only it is waging an economic war against the Russian Federation, but they are also providing top of the line military hardware for the Ukrainian forces whom so far are heroically standing their grounds.

Since the beginning of hostilities unsurprisingly, Eastern European countries have also stepped up their support for Ukraine in 2022. By share of their own GDP (Gross Domestic Product) the Baltic countries, Poland and Finland are giving the most support to Ukraine.²² This is no surprise because they are feeling the most vulnerable to a potential Russian attack on their sovereign territory. Estonia, Latvia and Lithuania are also worried

By Share of GDP, East European Countries Are Giving the Most to Ukraine

Bilateral aid as a share of gross domestic product (GDP) from the top 20 donor countries and EU institutions as of May 31, 2023

Note: Data source includes Australia, China, Iceland, India, New Zealand, Norway, South Korea, Switzerland, Taiwan, Turkey, EU member states, and members of the Group of Seven (G7).

Source: Anthes et al., *Ukraine Support Tracker*, 40th Institute for the World Economy

COUNCIL ON
FOREIGN
RELATIONS

²¹ Council on Foreign Relations, *How Much Aid Has the U.S. Sent Ukraine? Here Are Six Charts*, article by Jonathan Masters and Will Merrow, <https://www.cfr.org/article/how-much-aid-has-us-sent-ukraine-here-are-six-charts>, See: Graph nr.7, last accessed 15.07.2023.

²² Council on Foreign Relations, *How Much Aid Has the U.S. Sent Ukraine? Here Are Six Charts*, article by Jonathan Masters and Will Merrow, <https://www.cfr.org/article/>

that Russia might use the Russian minorities living in their countries as a precursor to orchestrate events similar to that of Eastern Ukraine, therefore supporting a Ukraine that is strong enough to step up to this aggression was a top priority to ensure their own security.²³ See the following infographic:

Now we shall highlight a few weapon systems to showcase the Western resolve to support Ukraine. First and foremost we should honorably mention the United Kingdom, who not only supports Ukraine with military, financial and humanitarian aid but is also the first country to provide Ukraine with a much-needed long range tactical smart missile called the "Storm Shadow".²⁴ This weapon system is revolutionary for the Ukrainian military because it is the first long range surgical strike missile that has sufficient range to strike any target in any corner of the country in any weather condition.²⁵ This gives the Ukrainian army an enhanced lethality and gives the Russian Army headaches fearing they might lose some important piece of hardware and make them "look bad". Although the Storm Shadow is a very potent missile system it has a few drawbacks. One such drawback is that it can see only very limited use, therefore the Ukrainians need to pick their targets carefully and wisely. The other drawback lies in its price, this is a very expensive weapon system, meaning that the UK will supply a limited amount of them. Nonetheless its effectiveness has been already proven on the battlefield therefore pressure lies on Germany and the United States in particular to send in their own equivalent variants of high-tech long-range weapon systems to aid the ongoing war effort of the Ukrainian Army.

Another two revolutionary weapon systems that the West was eager to supply Ukraine with to mount an effective defense of its eastern territories was the M142 HIMARS/MLRS platforms.²⁶ Since the invasion has begun these two weapon systems prove to be the weapon of choice on the battlefield, simply because the Russian Armed Forces at the moment have nothing equivalent, giving strong tactical advantages for the Ukrainian territorial defense forces.²⁷ The HIMARS is so deadly in Ukrainian hands be-

how-much-aid-has-us-sent-ukraine-here-are-six-charts, See: Graph nr.8, last accessed 15.07.2023.

²³ *Ibidem*.

²⁴ Research Briefing, *Military assistance to Ukraine since the Russian Invasion*, Claire Mills, Published, Monday, 14 August, 2023, see article here: <https://researchbriefings.files.parliament.uk/documents/CBP-9477/CBP-9477.pdf>, p. 11, last accessed 20.08.2023.

²⁵ *Ibidem*.

²⁶ HIMARS stands for: High Mobility Artillery Rocket Systems, while MLRS stands for: Multiple Launch Rocket System.

²⁷ For more detail about the impact of this weapon system, see the Aljazeera news article about: "The Russians have nothing equivalent": How HIMARS help Ukraine - The US-made

cause it can strike slowly moving and poorly coordinated Russian forces not to mention its priority targets are weapon depots/caches, command posts and so on, mainly high value targets. Another advantage the HIMARS/MLRS have is their mobility, it can be used in hit and run tactics, so counter artillery has a hard time zeroing in on the position the original shelling came from.²⁸

Another big advantage HIMARS bring to the table is its range, currently it outperforms anything the Russians have in comparison. This weapon system has a range of 50 miles (80 km) while the Russians rely on the BM-30 "Smerch" (or whirlwind in English) which can only reach ranges of 70 km max, depending on ammunition type, this is also true for the HIMARS and MLRS that range can depend on ammunition type being used in the launchers. A small difference of 10 km's may not seem much at first glance, but if we take into account at how bad the Russian Armed forces are performing currently (due to their lack of training in real world conditions) it can mean the difference between winning or losing an artillery shootout. Western targeting systems are also proving to be superior to its Russian counterparts so the US built HIMARS and MLRS also rains supreme in targeting accuracy as well, so there is a technological advantage as well.²⁹

The next big military support program will focus on arming Ukrainian Air Force potentially with F-16 Falcons. But this decision comes with many challenges. Already a war of attrition is going on, losses on both sides are mounting, plus pilot training will take a lot of time and the integration of new weapons platforms in any air force means that the learning curve of them also takes a lot of time. F-16's may not be available in time to make a significant difference in the end result of the war. Arming Ukraine with Western air power may be another step for Ukraine to better defend itself in the future, but so far in Ukraine the name of the game is air denial rather than the establishment of air dominance.³⁰ So far, the Russian Air Force is

system has struck Russia's advance and is the weapon of choice on NATO's eastern flank: <https://www.aljazeera.com/news/2022/7/26/the-russians-have-nothing-equivalent-how-himars-help-ukraine>, last accessed 20.08.2023.

²⁸ BBC news article from 30 August 2022, about: "Ukraine: What are Himars missiles and are they changing the war?" Link to article: <https://www.bbc.com/news/world-62512681>, last accessed 20.08.2023.

²⁹ BBC news article from 30 August 2022, about: "Ukraine: What are Himars missiles and are they changing the war?" Link to article: <https://www.bbc.com/news/world-62512681>, last accessed 20.08.2023.

³⁰ Clementine G. Starling, Jacob Mezey, and Holly Ryan, *Here's what F-16s will (and will not) mean for Ukraine's fight against Russia*, <https://www.atlanticcouncil.org/blogs/new-atlanticist/heres-what-f-16s-will-and-will-not-mean-for-ukraines-fight-against-russia/>, Atlantic Council article, Published August 25, 2023, Last accessed 30.08.2023.

learning this the hard way, despite being vastly superior in both numbers and technology to the Ukrainians, it still failed to secure the skies above Ukraine, and now with the arrival of multilayered air defense systems in Ukraine this task will even become harder, if not impossible. The Russian Air Force may have been over estimated in its capabilities, it is also very strange that the Russian 5th generation stealth fighter the SU-57, NATO reporting name "Felon" is mysteriously absent from the skies above the front-lines in Ukraine.³¹

The arrival of F-16's can be very impactful in the sense that it can better adapt Western Hardware in comparison to their SU-27's which they have left, which are not suitable for Western made weaponry due to their differences in avionics and electronic warfare. But in order to introduce these jets into active combat roles the pilots will first need a lot of training, the US and some EU countries like Denmark and Romania, have agreed to train Ukrainian pilots for these roles, but training time is estimated to take anywhere from one month to even a year.³² Ukraine desperately needs more fighters in order to be certain that it can deny air superiority for the Russian Air force, the F-16's will most certainly come with greatly superior AIM-120 AMRAAM missiles that are in a different league compared to the semi-active R-27 missiles that are carried by Ukrainian jets at the moment.³³ This would give Ukrainian pilots a better fighting chance against more modern Russian air power, allowing to free up space for some valuable air defense platforms simply because the jets would be able to perform combat air patrol missions and interception missions when needed to shoot down enemy jets or cruise missiles that area threatening military or civilization targets in Ukrainian territory.³⁴

In conclusion, the following article aimed to present some key points of the policies that showcase the resolve of the West, to aid Ukraine in its effort to defend its sovereign territory against an expansionist Russian Federation. Crimea in 2014 was the first big step the Russian Federation made to wage havoc upon Ukraine and the World. Soon after the hostilities in Donbass have started, creating an unprecedented *hybrid warfare* there, which have already costed a lot of innocent lives. Then a full-scale war begun on February 24th 2022, plunging the existing world order into chaos forcing

³¹ *Ibidem*.

³² Clementine G. Starling, Jacob Mezey, and Holly Ryan, *Here's what F-16s will (and will not) mean for Ukraine's fight against Russia*, <https://www.atlanticcouncil.org/blogs/new-atlanticist/heres-what-f-16s-will-and-will-not-mean-for-ukraines-fight-against-russia/>, Atlantic Council article, Published August 25, 2023, Last accessed 30.08.2023.

³³ Advanced Medium-Range Air-to-Air Missile in short AMRAAM.

³⁴ Clementine G. Starling, Jacob Mezey and Holly Ryan, *op. cit.*

Western democracies to a rude awakening, that a classical war between two belligerent states, has begun once again on European soil. The United States, NATO and the European Union is committed to support Ukraine, to stand up against Russian aggression we examined a few key aspects of the means in which the West is helping Ukraine to survive, we don't know when this war will end but one thing is for granted many more lives will be lost on all sides in the meantime. Ukraine and the Russian Federation hopefully sooner rather than later will come to mutual terms and agree to a truce. Hostilities must first stop to give future negotiations of peace a chance, currently the war is raging on with Ukraine launching a full-scale counter offensive in the Eastern part of the country trying to recapture as many territories as possible from Russian control.

Therefore, sadly at the moment hostilities will continue, with no truce or potential negotiations to peace terms in sight. More lives will be lost, more tragedies will unfold, but we can only hope that in the near future, this war like all wars in the past will eventually come to an end. In the future, great powers, will need to learn their lessons from this tragedy that has happened in Ukraine, preventing the outbreak of future wars on European soil. The established world order has forever changed, with the Russo-Ukrainian war.

Демографічні проблеми в Україні: наслідки російської агресії

Іон Дубовіч / Ion Dubovici

Любов Шептицька / Lyubov Sheptytska

Оксана Гриджук / Oksana Hrydzhuk

Олена Луцишин / Olena Lutsyshyn

Юлія Волковська / Yulia Volkovska

Демографічні проблеми в Україні: наслідки російської агресії. Звернено увагу на сучасні демографічні проблеми в Україні. Обґрунтовано, що зменшення чисельності населення має негативні наслідки для країни, зокрема в соціальній, економічній, політичній та інших сферах. Висвітлено основні причини демографічних змін в Україні. Підкреслено, що демографічна ситуація в Україні має різнобічний вплив на життя та діяльність українців, а визначити її можна за особливостями відтворення населення, основними його процесами в конкретному часі та регіоні. Проаналізовано демографічну ситуацію в Україні, яка визначається структурою населення і характером його руху, типами, видами і режимом відтворення, рівнем народжуваності та смертності тощо. Підкреслено, що Україна належить до групи держав світу, у яких смертність є однією з найвищих, а народжуваність – найнижча. Визначено, що основна причина загострення демографічної кризи в Україні пов'язана зі значним зниженням народжуваності, спричинена війною російських терористів проти України. Сформовано рекомендації, з яких випливає, що українці всього світу мають захищати рідну мову та свою національну ідентичність.

Problemele demografice din Ucraina: consecințele agresiunii ruse. Atenția este acordată problemelor demografice actuale din Ucraina. Se dovedește că scăderea numărului populației are consecințe negative pentru țară, în special în domeniul social, economic, politic etc. Sunt evidențiate principalele cauze ale schimbărilor demografice în Ucraina. Se dovedește că situația demografică în Ucraina poate fi determinată de caracteristicile sporului natural al populației, de principalele sale procese într-o anumită perioadă și regiune și are o influență instabilă asupra vieții și activității ucrainenilor. Se analizează situația demografică din Ucraina, care este determinată de structura populației și natura schimbării acesteia, sporul natural, natalitate, mortalitate etc. Se atrage atenția asupra faptului că Ucraina este pe lista țărilor în care rata mortalității este una dintre cele mai ridicate, iar natalitatea este cea mai scăzută. Se dovedește că principala cauză a crizei demografice din Ucraina o reprezintă scăderea semnificativă a natalității, cauzată de războiul teroriștilor

ruși împotriva Ucrainei. Sunt propuse recomandări din care rezultă că ucrainenii din întreaga lume trebuie să-și protejeze limba maternă și identitatea națională.

Demographic problems in Ukraine: consequences of russian aggression.

The article draws attention to modern demographic problems in Ukraine. It is substantiated that the decrease in the number of the population has negative consequences for the country, in particular in social, economic, political and other spheres. The main reasons for demographic changes in Ukraine are highlighted. It is emphasized that the demographic situation in Ukraine can be determined by the characteristics of the reproduction of the population, its main processes in a specific time and region and has a multifaceted impact on the life and activities of Ukrainians. The demographic situation in Ukraine is analyzed, which is determined by the structure of the population and the nature of its movement, types, types and mode of reproduction, the level of birth and death, etc. It is emphasized that Ukraine belongs to the group of world countries in which the mortality rate is one of the highest, and the birth rate is the lowest. It is determined that the main reason for the aggravation of the demographic crisis in Ukraine, associated with a significant decrease in the birth rate, was caused by the war of Russian terrorists against Ukraine. Recommendations have been drawn up, from which it follows that Ukrainians all over the world should protect their native language and national identity.

Ключові слова: демографічна ситуація, демографічна криза, український народ, рідна мова, національна ідентичність українців.

Cuvinte cheie: situația demografică, criză demografică, poporul ucrainean, limba maternă, identitatea națională a ucrainenilor.

Keywords: demographic situation, demographic crisis, Ukrainian people, native language, national identity of Ukrainians.

Демографічна ситуація в Україні постійно погіршується. Україна належить до групи держав світу, у яких смертність є однією з найвищих, а народжуваність – найнижча. В Україні станом на 2021 р. зафіксували від’ємний природний приріст населення – -3,74‰¹. У листопаді 2021 р. в ООН заявляли, що населення України скорочується одним із найшвидших темпів у світі. До 2050 р. кількість українців може зменшитись до 35 млн. За прогнозами науковців НАН України, до кінця ХХІ ст. населення України скоротиться до 22 млн.²

Тенденція негативного природного приросту населення в Україні окреслилась ще на початку 90-их рр. ХХ ст. У наш час основна причина демографічної кризи в Україні – це війна росії проти Укра-

¹ Список країн за природним приростом населення. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%>

² Україні загрожує демографічна криза: як скорочується чисельність населення. URL: <https://www.slovoidilo.ua/2022/12/31/infografika/suspilstvo/ukrayini-zahrozhuye-demohrafichna-kryza-yak-skorochuyetsya-chyselnist-naselennya#:~:text=До%202019%20року%20населення%20України,млн%20418%2C7%20тисяч%20осіб.>

їни, яка призвела до таких негативних наслідків: зниження рівня народжуваності; підвищення показника смертності населення; **міграційних процесів**; нестійкості шлюбів та різкого зменшення кількості укладання нових шлюбів тощо.

Дослідження демографічної ситуації в Україні показало, що відтворення населення в конкретному часі та регіоні (населеному пункті, районі, області тощо), впливає на життя та діяльність українців. Сьогодні, в умовах війни російських терористів проти України, демографічна ситуація в Україні визначається структурою населення та характером його руху, типами, видами та режимом відтворення, рівнем народжуваності і смертності та ін. Саме тому сьогодні демографічна ситуація є надзвичайно важливою і чутливою для України й потребує детальнішого вивчення.

Наукові дослідження щодо демографічної ситуації в Україні здійснювали вітчизняні та закордонні вчені. Натепер відомі наукові праці М. Білинської, Ф. Заставного, І. Курило, І. Лаврук, Є. Лібанова, О. Шаблія та ін. Серед зарубіжних вчених, які досліджували демографічну ситуацію в Україні, варто згадати Д. Брайсона, Ш. Гофера, Р. Істерліна, Н. Петерсона, Р. Фрідмана, Д. Шендела, Т. Шульца та ін.³

Незважаючи на те, що в наукових працях наведено чимало фактів щодо зменшення чисельності українського народу, які дають змогу актуалізувати низку питань у дослідженні демографічної ситуації в Україні, сучасна демографічна проблема в умовах агресії росії проти України сьогодні недостатньо вивчена.

Зважаючи на зростання інтересу науковців і суспільства загалом до вивчення демографічної ситуації в Україні, ряд питань потребують поглибленого аналізу. Виникає необхідність дослідження основних причин демографічної кризи в Україні, спричинених агресією росії проти України, російськими терористичними діями на території України, що мають виразні ознаки геноциду.

Мета статті полягає у вивченні демографічної ситуації в Україні й обґрунтуванні основних причин депопуляції українців.

У процесі написання статті **використано** загальні та спеціальні наукові методи **дослідження**: аналізу та синтезу – при виборі матеріалів для дослідження; **узагальнення** – для **виділення основних причин** демографічної кризи в Україні; порівняльного аналізу – при

³ Людський розвиток в Україні: соціальні та демографічні чинники модернізації національної економіки (кол. моногр.) / [Лібанова Е.М., Макарова О.В., Курило І.О. та ін.]; за ред. Е.М. Лібанової; Ін-т демографії та соціальних досліджень ім. М.В. Птухи НАН України. К., 2012. 320 с.

вивченні природного приросту населення, який відображає демографічну ситуацію в Україні; рамкового аналізу – для виокремлення демографічних регіональних і періодичних відмінностей; індукції та дедукції – для узагальнення результатів дослідження і формулювання висновків. Також застосовано системний підхід до вивчення демографічних проблем в Україні.

Основною цінністю для кожної держави є людина. Зменшення чисельності населення має негативні наслідки для держави, зокрема у соціальній, економічній, політичній та інших сферах.

Демографічний стан є одним із визначальних чинників для забезпечення стабільного і безпечного соціально-економічного розвитку держави. Стратегії демографічного розвитку слід розглядати як першочергові інтереси держави, як чинник її функціонування й місця у світовій політиці тощо.

Від демографічної ситуації залежить майбутнє нації, населення працездатного віку, розвиток трудового потенціалу, соціально-економічний розвиток країни, добробут населення тощо.

На демографічний стан кожної держави впливають такі чинники: відтворення населення, поширення різних хвороб (ВІЛ/СНІД, COVID-19 та ін.), міграційні процеси, воєнні конфлікти та ін.

Сучасна демографічна ситуація в Україні характеризується глибокою кризою. У наш час можна стверджувати, що основна причина демографічної кризи в Україні – це *агресія росії проти України*, російські терористичні дії на території України, які призвели до вимушеного переселення близько 6-7 млн. українців в різні країни світу, соціально-економічних й політичних проблем тощо.

Сучасна демографічна криза в Україні є наслідком деформацій, які відбуваються впродовж тривалого періоду в Україні – зменшення населення внаслідок попередніх криз (Першої світової війни (28.06.1914 р. – 11.11.1918 р.), Голодоморів (1921-1923 рр., 1931-1934 рр., 1946-1947 рр.), Другої світової війни (01.09.1939 р. – 02.09.1945 р.); репресії радянської влади, brutальної депортації українців і примусового розселення їх у віддалені регіони росії та інші колишні республіки Радянського Союзу; **війна росії проти України**, яку розпочали російські терористи в 2014 р., і повномасштабну війну з 24.02.2022 р. та ін.).

Наслідки деформацій, які відбувалися в період Радянського Союзу, призвели до того, що за роки незалежності в Україні зменшилося число людей працездатного віку (від 16 до 59 років): у 1991 р. у цій віковій групі було 30,2 млн. осіб, у 2020 р. – 25 млн. При цьому кількість українців пенсійного віку з 1991 р. практично не змінилася. Дітей (від 8

до 15 років) в Україні стало значно менше: у 1991 р. – 11,8 млн., у 2020 р. – 6,8 млн.⁴

За рівнем народжуваності Україна посідає передостаннє місце серед країн Європи, за смертністю населення – 2-е місце серед європейських країн, а за очікуваною тривалістю життя (68 років) – 122-е⁵. За рівнем дитячої смертності (8,6 дитини на 1000 новонароджених) Україна є на одному з перших місць у Європі.

Основною причиною загострення демографічної кризи в Україні в наш час є значне зниження народжуваності. Україна вже перетнула межу зниження народжуваності, за якою відбувається незворотне руйнування демографічного потенціалу в країні, що призводить до втрати умов для відновлення чисельності населення⁶.

На відміну від світових тенденцій, населення України продовжує скорочуватись. З часів останнього перепису населення 2001 р., чисельність населення країни зменшилася більш, ніж на 9 млн. осіб. Від'ємне сальдо міграції, зниження тривалості життя та стрімке зменшення народжуваності, поширення різних хвороб (ВІЛ/СНІД, COVID-19 та ін.), тимчасово окуповані росією частини території України (Автономної Республіки Крим, частини територій Луганської, Донецької, Запорізької та Херсонської областей), війна росії проти України, викрадання росіянами українських дітей тощо – усі ці ознаки стали характерними для демографічних процесів останніх часів і дають підстави кваліфікувати їх як ознаки демографічної кризи.

Демографічну ситуацію характеризує відтворення населення, яке змінюється внаслідок різних обставин (війн, голодоморів, репресій, примусових переселень та ін.).

Необхідно зазначити, що росіяни впродовж тривалого періоду, 300-350 рр. знищували українську націю, забороняли українську мову, українські традиції, забороняли висвітлювати правдиві історичні факти тощо. Відомо, якщо знищи історію народів, їх наче й не було. Отже, злочинці росії систематично знищувала українців впродовж тривалого періоду. Саме тому, вважаємо, що політична влада росії, російські терористи мають відповідати за всі злочини, до яких

⁴ Демографічна ситуація в Україні в період незалежності. URL: <https://www.slovoidilo.ua/2020/08/21/infografika/suspilstvo/demohrafichna-sytuaczija-ukrayini-period-nezalezhnosti>.

⁵ Демографічна ситуація в Україні в період незалежності. URL: <https://www.slovoidilo.ua/2020/08/21/infografika/suspilstvo/demohrafichna-sytuaczija-ukrayini-period-nezalezhnosti>.

⁶ Палієнко О.А. Демографічна криза в Україні: шляхи її подолання. *Молодий вчений*. 2017. № 9.1 (49.1). С. 133–136.

причетні перед українським народом (голодомори, геноцид, тероризм тощо) та усім світом.

На думку багатьох науковців, без свідомого і цілеспрямованого винищування московитами українського народу, сучасна Україна налічувала б щонайменше 100 млн. осіб. А якщо врахувати віковичну русифікацію, то чисельність українців світу була б близько 150 млн. осіб ⁷. У результаті війн, голодоморів, репресій, свідомого винищування українського народу, ненароджених під час цих лихоліть дітей, загальні втрати населення України оцінюються у 50 – 100 млн осіб. Такого великого скорочення населення не було у жодній країні світу.

У 1931 р. в СРСР налічувалось 81,2 млн. українців, а росіян 77,8 млн., тобто українців налічувалось на 3,4 млн більше, ніж росіян. Упродовж 6 років, тобто до 1937 р., «зникло» 55 млн. українців ⁸.

Відома українська письменниця Ліна Костенко зазначала: «Українці – це нація, що її віками витісняли з життя шляхом фізичного знищення, духовної експропріації, генетичних мутацій, цілеспрямованого перемішування народів на її території, внаслідок чого відбулася амнезія історичної пам'яті і якісні втрати самого національного генотипу. Образ її спотворювався віками, їй приписувалася мало не генетична тупість, не відмовлялося в мужності, але інкримінувався то націоналізм, то антисемітизм. Велике диво, що ця нація на сьогодні ще є, вона давно вже могла б знівелюватися й зникнути. Фактично це раритетна нація, самотня на власній землі у своєму великому соціумі, а ще самотніша в універсумі людства. Фантом Європи, що лише під кінець століття почав набувати для світу реальних рис. Вона чекає своїх філософів, істориків, соціологів, генетиків, письменників, митців...» ⁹.

У 2000 р. за чисельністю населення (близько 52 млн.) Україна займала п'яте місце серед європейських держав (після Німеччини, Італії, Великої Британії та Франції), а у світі – 24 місце. У 1992 р. в Україні налічувалось 52,2 млн. осіб, 2014 р. – 45,4 млн., а в 2022 р. – 41,2 млн.

Економічні й політичні проблеми, а також воєнні дії в Україні негативно вплинули на чисельність населення, середню тривалість і якість його життя, які зберігають тенденцію до зменшення в наш час.

Станом на 1 січня 2022 р. чисельність реального населення Укра-

⁷ . Українську мову забороняли 134 рази. URL: <http://nus.in.ua/ukrayina/338-ukrayin-sku-movu-zaboronyali-134-razi.html>.

⁸ . До Голодомора украинцев в СССР был 81 миллион? URL: <http://likbez.org.ua/dogolodomora-ukraintsev-v-sssr-byt-81-million.html>.

⁹ Костенко Л. Гуманітарна аура нації або дефект головного дзеркала. URL: <https://ek-mair.ukma.edu.ua/server/api/core/bitstreams/43036277-9461-4d24-b6a3-db7feb0cea18/content>.

їни становила 41,2 млн осіб (без врахування тимчасово окупованої російськими територіями Автономної Республіки Крим, частини Донецької та Луганської областей). У 1913 р. – в Україні налічувалось 35,2 млн. осіб; 1937 р. – 29 млн.; 1939 р. – 41 млн.; 1959 р. – 42 млн.; 1983 р. – 50,4 млн.; 1997 р. – 50,9 млн.¹⁰.

Українське незалежне інформаційне агентство «РБК-Україна», з посиланням на проект закону про Державний бюджет на 2023 рік, повідомило, що станом на 01.01.2022 р., населення України становило 34,5 млн. осіб. Хоча на сайті Держстату є документ, у якому зазначається, що чисельність населення України станом на 01.02.2022 р. становить близько 41,2 млн. громадян. І це без урахування даних з тимчасово окупованих територій Автономної Республіки Крим й частини Донецької та Луганської областей. У поданих Міністерством фінансів України документах зазначається, що через небезпеку з початку повномасштабного вторгнення росії в Україну, з України виїхало 6–7 млн. громадян¹¹. Нинішні розрахунки фінансистів базуються на ще більш песимістичних оцінках – 27,8 млн. осіб, що свідчить про суттєве зменшення чисельності населення буквально за 10–11 місяців, чого ніколи не було до цього часу в новітній історії України¹².

Основні причини такого стрімкого скорочення населення – тимчасова окупація деяких регіонів України (Автономної Республіки Крим, частини територій Луганської, Донецької, Запорізької та Херсонської областей) і міграція внаслідок повномасштабної війни росії проти України (24.02.2023 р.). І якщо статистика тих громадян, які виїхали за межі України, ще ведеться, кількість внутрішньо переміщених осіб може бути певною мірою облікована (через звернення за фінансовою допомогою), то дані про тих українців, які перебувають на тимчасово окупованих територіях, досить варіативні. Втрати населення на захоплених ворогом територіях вдасться уточнити лише після звільнення від окупантів усіх регіонів України.

За оцінками Верховного комісара Організації Об'єднаних Націй (ООН) у справах біженців, нині в росії перебувають близько 2,9 млн. українців. Це дуже велика кількість громадян України. Сьогодні дуже складно прогнозувати долю цих людей, а також те, чи повернуться

¹⁰ Дубовіч І.А., Василюшин Х.Р., Фомічева Т.Є. Регіональна економіка: конспект лекцій. Львів: РВВ НЛТУ України, 2020. 189 с.

¹¹ Населення України скоротилось до 34,5 мільйона. Держстат. URL: <https://www.the-village.com.ua/village/city/city-news/330587-naselennya-ukrayini-skorotilos-do-34-5-milyona-derzhstat>.

¹² Повернути втрачене. Чим Україні загрожує зменшення населення? URL: https://lb.ua/economics/2022/09/22/530166_povernuti_vtrachene_chim_ukraini.html.

вони в Україну взагалі. Приблизно 25% від цієї кількості – це діти, тобто майбутнє України. Дуже складно повернути українських дітей в Україну. Для того, щоб батьки не мали змоги знайти своїх дітей, російські терористи постійно переміщують викрадених українських дітей, які зараз перебувають на території росії¹³.

Звернемо увагу на те, що близько 6–7 млн. осіб, переважно жінки й діти, унаслідок війни росії проти України, виїхали в різні країни світу. Складно прогнозувати, скільки з них повернеться в Україну. Повернення громадян України з країн Європи та інших континентів буде залежати від тривалості війни, економічної ситуації, забезпечення умов для життя в Україні (житло, робочі місця, безпека і т.д.).

Отже, враховуючи існуючі проблеми (війна, міграція, від'ємний природний приріст населення, старіння населення та ін.), можемо констатувати, що Україні загрожує серйозна демографічна криза. На думку деяких фахівців, через 20–30 років кількість жителів України може зменшитись до 25 млн. осіб.

Треба зазначити, що з наукового дослідження щодо чисельності українського населення випливає, що впродовж тривалого періоду українців знищували навмисно. Наприклад, кількість українців в 1937 р. (29 млн. осіб) була меншою майже на 6 млн. осіб порівняно з 1913 р. (35,2 млн. осіб). Причиною такого зменшення чисельності населення стали штучні Голодомори (1921–1923 рр., 1931–1934 рр.), організовані більшовицьким московським урядом. У ці періоди вимирали цілі села, особливо в центральній та східній частинах України. Втрати від голоду обчислюються у 10 млн. осіб. Точне число ще не встановлене, оскільки про голод в Україні ще донедавна не можна було згадувати¹⁴.

Збільшення чисельності населення на території України в 1940 р. (до 41 млн. осіб) відбулося завдяки переселенню в Україну російськомовного населення, зокрема, з росії. При цьому багатьох українців було знищено фізично (розстріляно) або депортовано в Сибір у нелюдські умови, де також багато людей померло (передовсім від голоду й холоду).

Мільйони українців загинули у Першій і Другій світових війнах, у фашистській та більшовицькій неволі, а також під час національно-визвольних рухів 1917–1921 рр. і репресій радянської влади. Кількість осіб, які загинули під час цих подій, остаточно не встановлено, за деякими даними, це число сягає близько 15 млн. осіб.

¹³ Як через війну скоротилось населення України. URL: <https://suspilne.media/354672-ak-cerez-vijnu-skorotilos-naselenna-ukraini-ta-so-z-cim-robiti-rozpovidae-ekspert/>.

¹⁴ Дубовіч І.А., Василюшин Х.Р., Фомічева Т.Є. Регіональна економіка: конспект лекцій. Львів: РВВ НЛТУ України, 2020. 189 с.

Значну кількість українців було у брутальній формі примусово переселено під час більшовицького режиму Радянського Союзу. Лише у 1947 р. росіяни депортували із Західної України близько 80 тис. українців і примусово розселили їх у віддалені регіони росії та інші колишні республіки Радянського Союзу.

Слід звернути увагу на те, що на місце виселених примусово українців з України, поселялися і поселяються в наш час російські терористи. Після того, як російська армія тимчасово захопила Кримський півострів (20 лютого 2014 р.), його заселили близько одного млн громадян росії. Така ситуація відбулася і на території тимчасово окупованих частин Донецької і Луганської областей. З 01 березня 2014 р. до наших днів цей регіон заселяли російські окупанти.

Після здобуття незалежності в Україні ускладнилася демографічна ситуація. На неї вплинули кілька негативних чинників, зокрема, *військова агресія росії проти України, яка спричинила міграційні процеси, спад народжуваності, збільшення смертності, економічну й політичну нестабільність в Україні тощо.* Усе це призвело до того, що зараз в Україні населення стало менше приблизно на 10–12 млн., ніж було в перші роки незалежності. Найбільша кількість населення в Україні була зафіксована в 1992 р. – 52,2 млн. осіб. У 2014 р. – 45,4 млн. осіб, а в 2022 р. – 41,2 млн. осіб (без урахування окупованих територій) – це історичний мінімум за роки незалежності. З врахуванням Автономної Республіки Крим та окупованих територій Донбасу чисельність населення може сягати 43,9 млн. осіб ¹⁵.

В ООН прогнозують скорочення населення України до 35 млн. осіб у 2050 р.

На нашу думку, сьогодні дуже складно раціонально спрогнозувати динаміку чисельності українського населення. Це пояснюється військовою агресією росії проти України, яка спричинила значні людські втрати, руйнування сімей, міграцію населення тощо.

Унаслідок відкритого воєнного нападу росії на Україну, в Україні загинули тисячі українців (за офіційними даними ООН станом на жовтень 2022 р. зафіксовано загибель більше 6 тис. цивільних, це без урахування втрат цивільного населення на тимчасово окупованих територіях України), серед яких близько 500 дітей, понад 15 тис. українців зникли безвісти, і ці цифри, на жаль, щодня зростають.

Офіційні джерела свідчать про те, що російські терористи викрали та депортували в різні регіони росії понад 16 тис. українських

¹⁵ Демографічна ситуація в Україні в період незалежності. URL: <https://www.slovo-uidlo.ua/2020/08/21/infografika/suspilstvo/demohrafichna-sytuacziya-ukrayini-period-nezalezhnosti>.

дітей, але на думку уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, на території росії можуть перебувати близько 150 тис. незаконно вивезених українських дітей¹⁶. Найбільше українських дітей вивозять в росію з тимчасово окупованих регіонів Луганської, Донецької, Херсонської та Запорізької областей, а також Автономної Республіки Крим.

Слід зазначити, що є чимало доказів про те, що на захоплених ворогом територіях України, росіяни катували та вбивали дітей. Російські терористи своїми злочинними діями проти України намагаються залякати українських дітей, щоб ті усвідомили, що на них чекає, якщо не будуть виконувати умови російських терористів. Громадяни України, які опинилися на тимчасово окупованих територіях, бояться звертатись до української влади із заявами про злочинні факти, оскільки російські окупанти катують або знищують українців за будь-яку підозру.

Представники влади росії, видаючи українським дітям російські паспорти чи інші документи та віддаючи їх на усиновлення до російських родин, грубо порушують фундаментальні принципи захисту дітей у воєнний час¹⁷.

Росія своїми кримінальними злочинними діями завжди прагнула знищити українську націю, українську національну ідентичність та український суверенітет.

Звернемо увагу й на те, що під час Другої світової війни гітлерівські нацисти також депортували дітей з України в Німеччину. За різними оцінками, з України було вивезено в Німеччину від 3 до 50 тис. дітей. Гітлерівці відбирали «расово чистих» дітей, перевиховували їх у спеціальних таборах і відправляли у німецькі родини на усиновлення. Більшість із викрадених гітлерівськими нацистами дітей ніколи не дізналися, що з ними сталося¹⁸.

Дії, які вчиняли під час Другої світової війни гітлерівські нацисти, а зараз вчиняють упродовж багатьох років російські терористи в Україні, необхідно уважати наймерзеннішими й варварськими кри-

¹⁶ Кількість незаконно вивезених у росію українських дітей може сягати 150 тисяч. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-ato/3671478-kilkist-nezakonno-vivezenih-u-rosii-ukrainskih-ditej-moze-sagati-150-tisac.html>.

¹⁷ Викрадення і русифікація дітей із окупованих територій: як ОБСЄ реагує на воєнні злочини Росії. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/vykradennya-ditey-rusyfikatsiya-viyna-rosiya-obsye/32257247.html>.

¹⁸ Викрадення і русифікація дітей із окупованих територій: як ОБСЄ реагує на воєнні злочини Росії. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/vykradennya-ditey-rusyfikatsiya-viyna-rosiya-obsye/32257247.html>.

мінальними злочинами. Десятки тисяч українських дітей були розлучені зі своїми родинami і примусово, незаконно вивезені й депортовані в чужі країни (росію та ін.).

Уважаємо, що в наш час світова спільнота, ООН та інші міжнародні організації не борються ефективно з російським тероризмом. Адже в Україні зареєстровано близько 90 тис. воєнних злочинів, здійснених російськими терористами проти України, унаслідок яких загинули майже 10 тис. цивільних, але ООН, Міжнародний кримінальний суд, інші міжнародні організації, які розслідують ці злочини, дуже повільно приймають рішення щодо захисту українців та притягнення до відповідальності представників політичної влади росії, російських терористів та інших осіб, причетних до воєнних злочинів.

Звернемо увагу на те, що сьогодні Україна прагне юридично визнати геноцидом злочинні факти дій росіян, які катували, вбивали, викрадали та вивозили українських дітей в росію під час війни, практично починаючи з 2014 р., коли росія тимчасово окупувала АР Крим та частину Донецької і Луганської областей.

У контексті злочинних дій росіян та неефективних рішень світової спільноти рядки поезії Ліни Костенко звучать особливо актуально:

І жах, і кров, і смерть, і відчай,
І клекіт хижої орди,
Маленький сірий чоловічок
Накоїв чорної біди.
Це звір огидної породи,
Лох-Несс холодної Неви.
Куди ж ви дивитесь, народи?!
Сьогодні ми, а завтра – ви.

Війна російських терористів проти України стосується не тільки демографічного стану, але й усіх сфер людської діяльності.

Після початку повномасштабної війни росії проти України, 24 лютого 2022 р., життя кожного українця зазнало серйозних змін. Найбільше це торкнулося жителів східного і південного регіонів України, тобто тих, які змушені були покинути свій дім і виїхати в інші регіони України або інші держави.

Більшість громадян України під час війни не мають можливості забезпечити належні умови для проживання (житло, роботу тощо), що психологічно, фінансово та соціально не сприяє стабільності, самореалізації та самовдосконаленню. У таких умовах дуже складно створити сім'ю та забезпечити відповідні сімейні відносини.

У майбутньому в Україні кардинально зміниться природний приріст населення, що призведе до ще більшого загострення демографічної кризи в Україні. У наш час основна причина зниження народжуваності в Україні – це війна російських терористів проти України. Саме тому росія зацікавлена у тривалій війні. Одне із завдань російських злочинців – це виснажити Україну з метою ослаблення морально-психологічного стану, соціально-економічного становища та ін.

Вирішення демографічних проблем в Україні залежить від кожної окремої людини, громадянського суспільства і держави як гаранта прав і свобод кожного громадянина, від дій яких буде залежати утворення потужної, об'єднаної, монолітної української нації й існування України як незалежної, суверенної, демократичної держави, як повноправного суб'єкта світового співтовариства.

Проблеми відтворення населення України як основної рушійної сили соціально-економічних та політичних процесів пов'язані з деформаціями у суспільному житті, порушенням функціонування його основних компонентів тощо.

Після перемоги України у війні з росією, для вирішення демографічної ситуації в Україні важливе значення матиме державна політика, спрямована на формування національної свідомості української нації, відновлення традиційних родинних цінностей українського народу, матеріальна і моральна підтримка сімей, зокрема й тих, у яких народжується та виховується троє і більше дітей. Але, безперечно, основою демографічних змін в Україні стане її потужний стрімкий економічний розвиток, подолання корупції, безпекові гарантії, чітка візія майбутнього. Якщо Україна стане вільною, незалежною, потужною високотехнологічною державою, з розвинутою економікою, з усіма свободами і правами, тоді громадяни України, які виїхали за кордон, будуть зацікавлені повернутися на батьківщину.

Збереження української нації та рідної мови **в Україні** можливі в умовах відповідальної державної демографічної політики та належного правового регулювання.

Бібліографія

- Викрадення і русифікація дітей із окупованих територій: як ОБСЄ реагує на воєнні злочини Росії. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/vykradennya-ditey-rusyfikatsiya-viyna-rosiya-obsye/32257247.html>.
- Демографічна ситуація в Україні в період незалежності. URL: <https://www.slovoidilo.ua/2020/08/21/infografika/suspilstvo/demohrafichna-sytuaciya-ukrayini-period-nezalezhnosti>.

- До Голодомора українців в СССР был 81 миллион? URL: <http://likbez.org.ua/do-golodomora-ukraintsev-v-sssr-byt-81-million.html>.
- Дубовіч І.А., Василюшин Х.Р., Фомічева Т.Є. Регіональна економіка: конспект лекцій. Львів: РВВ НЛТУ України, 2020. 189 с.
- Кількість депортованих в росію українців. URL: <https://www.unian.ua/society/zelenskiy-rosiya-deportovala-z-okupovanih-teritoriy-ponad-1-6-milyona-ukrajinciv-12001425.html>.
- Кількість незаконно вивезених у росію українських дітей може сягати 150 тисяч. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-ato/3671478-kilkist-nezakonno-vivezenih-u-rosiu-ukrainskih-ditej-moze-sagati-150-tisac.html>.
- Костенко Л. Гуманітарна аура нації або дефект головного дзеркала. URL: <https://ekmair.ukma.edu.ua/server/api/core/bitstreams/43036277-9461-4d24-b6a3-db7feb0cea18/content>.
- Людський розвиток в Україні: соціальні та демографічні чинники модернізації національної економіки: кол. монографія / [Лібанова Е.М., Макарова О.В., Курило І.О. та ін.]; за ред. Е.М. Лібанової; Ін-т демографії та соціальних досліджень ім. М.В. Птухи НАН України. Київ, 2012. 320 с.
- Мельничук Д. Демографічні детермінанти формування та використання людського капіталу в Україні: диференційний аналіз та прогноз. Соціально-економічні проблеми і держава. 2014. Вип. 1 (10). С. 185–193.
- Населення України скоротилось до 34,5 мільйона. Держстат. URL: <https://www.the-village.com.ua/village/city/city-news/330587-naselennya-ukrayini-skorotilos-do-34-5-milyona-derzhstat>.
- Палієнко О.А. Демографічна криза в Україні: шляхи її подолання. *Молодий вчений*. 2017. № 9.1 (49.1). С. 133–136.
- Повернути втрачене. Чим Україні загрожує зменшення населення? URL: https://lb.ua/economics/2022/09/22/530166_povernuti_vtrachene_chim_ukraini.html.
- Список країн за природним приростом населення. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%>.
- Українську мову забороняли 134 рази. URL: <http://nus.in.ua/ukrayina/338-ukrayinsku-movu-zaboronyali-134-razi.html>.
- Як через війну скоротилось населення України. URL: <https://suspilne.media/354672-ak-cerez-vijnu-skorotilos-naselenna-ukraini-ta-so-z-cim-robiti-rozpovidaie-ekspert>.

Державотворчі ідеали Івана Огієнка

Георгій Філіпчук / Gheorghii Filipchuk

Державотворчі ідеали Івана Огієнка. У статті висвітлюється життєтворчість Івана Огієнка – відомого в Україні науковця, педагога, теолога, перекладача Біблії, державного й церковного діяча ХХ століття. Схарактеризовано визначальну діяльнісну рису цієї значущої для України особистості, що супроводжувала його впродовж усього періоду життя, відданість українській справі й беззавітне служіння рідному Народу. Огієнко був тим просвітителем, хто добре усвідомлював істинну причинність національного й політичного уярмлення народу та шляхи виходу з такого стану. Його ціннісна парадигма та життєве кредо окреслювалися передусім вартостями Української Культури, Національної Церкви, Рідної Мови, Історичної Пам'яті, які оберігали й зміцнювали Державність. Ним осмислено не тільки джерела творення національної свідомості українства, але й вічну для націєдержавотворення загрозу, якою завжди була московія, а також обмосковлена, духовно скалічена доморощена інтелігенція з її ілюзіями автономізму, федералізму, демократизму в зараженій імперськістю росії. Саме такі ціннісні виміри обумовлюють його творчість, боротьбу й непогамовну віру в щасливу будучину свого народу. Ідеї, ідеали, слово й чин І.Огієнка містять в собі значимий етичний та інтелектуальний виховний потенціал для сьогодення.

Idealuri lui Ivan Ohienko pribvind constituirea statului. Articolul evidențiază viața și activitatea lui Ivan Ohienko – celebru om de știință din Ucraina, profesor, teolog, traducător al Bibliei, om de stat și figură bisericească a secolului XX. Este caracterizată trăsătura definitorie a activității acestei personalități semnificative pentru Ucraina, însoțit de-a lungul întregii sale activități de devotament față de cauza ucraineană și serviciul altruist față de neamul său. Ivan Ohienko este o personalitate, un iluminist, care cunoștea bine cauza reală a subjugării naționale și politice a poporului și căile de ieșire dintr-o asemenea stare. Paradigma valorică și credo-ul său de viață au fost determinate în primul rând de valorile culturii ucrainene, ale Bisericii Naționale, ale limbii native, ale valorilor istorice, care au protejat și întărit statul. El a înțeles nu numai sursele creării conștiinței naționale ucrainene, ci și amenințarea continuă la adresa formării statului național, care au venit întotdeauna dinspre Moscova, precum și intelectualitatea autohtonă legată de Moscova, schiloadă spirituală, cu iluziile sale de autonomism, federalism și democrație în Rusia imperială. Tocmai aceste valori au fost cele care i-au influențat creația, lupta și credința de neclintit în viitorul fericit al poporului său. Ideile, idealurile și acțiunile lui

Ivan Ohienko conțin un potențial educațional etic și intelectual semnificativ pentru perioada actuală.

State-building ideals of Ivan Ohienko. *The article highlights the life and work of Ivan Ohienko, a well-known Ukrainian scholar, educator, theologian, Bible translator, statesman, and church leader of the XX century. The author characterizes the defining feature of this important personality for Ukraine, which accompanied him throughout his life: devotion to the Ukrainian cause and selfless service to his native people.*

Ivan Ohienko was an enlightener who was well aware of the true cause of the national and political oppression of the people and the ways out of this situation. His value paradigm and life credo were defined primarily by the values of Ukrainian culture, the national church, the native language, and historical memory, which protected and strengthened the state. He comprehended not only the sources of the creation of the national consciousness of Ukrainians but also the eternal threat to nation-building, which moscovy has always been, as well as the moscowized, spiritually crippled homegrown intelligentsia with its illusions of autonomy, federalism, and democracy in imperial Russia. It was these value dimensions that determined his creativity, struggle, and unquenchable faith in the happy future of his people. Ivan Ohienko's ideas, ideals, voice, and deeds contain a significant ethical and intellectual educational potential for the present.

Ключові слова: Іван Огієнко, Україна, Біблія, українознавство, церква, мова, московія.

Cuvinte cheie: Ivan Ohienko, Ucraina, Biblie, studii ucrainene, biserică, limbă, Moscova.

Keywords: Ivan Ohienko, Ukraine, Bible, Ukrainian studies, church, language, Moscow.

Історія кожного народу багата тими особистостями, життєтворчість, ідеї, ідеали яких зберігають свою значущість у національному й державному поступі. Для України таким є Іван Огієнко – науковець, педагог, теолог, державний і церковний діяч. Будучи студентом, професором-викладачем, міністром освіти, міністром сповідань в уряді УНР, ректором університету, митрополитом Української автокефальної православної церкви, перекладачем Біблії українською мовою, він зумів зберегти впродовж свого драматичного життя одну визначальну й неперехідну рису – відданість українській справі й беззавітне служіння рідному Народу. Ця якісна характеристика супроводжувала його скрізь і завжди як високоетичний талісман правди та віри в українську ідею щасливої будучини Батьківщини. Якщо відповідально оцінювати життєве кредо цієї нетривіальної постаті, то передусім варто виокремити найголовнішу якість його натури. Це був просвітник, політик і духовний воїн, який особистим прикладом та діянням виконував стратегічне завдання, що знаходиться в позачасі, – виховував Націю. Письменник і педагог Л.Бачинський, описуючи період

ректорства Івана Огієнка в Кам'янець-Подільському університеті, зазначив: «Професор І.Огієнко – це був ректор з творчою організаційною силою, що вмів робити сам...».¹

Сповідуючи (за Дістервегом) велику педагогічну мету триєдності – загальнолюдська освіта в національній формі та з індивідуальними особливостями, утверджував українознавчі цінності (за формою і змістом), першим розпочав читати новий курс – «Історія української мови»; створив підручники для вивчення мови, зокрема й «Рідну мову в українській школі», організовував школи й гімназії для дорослих та курси українознавства; видав для школярів, військових, священиків, службовців понад двадцять навчальних українознавчих книг протягом 1917–1918 років накладом від десяти до ста тисяч примірників; розробив, а пізніше, як міністр освіти уряду Директорії, затвердив український правопис. Перебуваючи на посаді міністра віросповідань, Іван Огієнко здійснював мовну реформацію в церкві, закликавши священиків виголошувати проповіді, проводити служби, читання та співи рідною українською мовою. Він активно впроваджував ідею соборної літературної мови та на протязі семи років редагував науково-популярний часопис «Рідна мова». Вважаючи мову культурним маркером кожної нації, цей визначний просвітитель свого часу в рідномовному катехізисі ствердить: «Народ, що не створив собі соборної літературної мови, не може зватися світовою нацією». Як знаковий виразник і поборник ідеї Соборності, організував акт злуки Західноукраїнської Народної Республіки та Української Народної Республіки. Отож Огієнкові помисли, світоглядні позиції й оцінки є нині надзвичайно затребуваними, особливо для воюючої України й українців, що виборюють політичну й духовну суверенність. Його знаменний клич, що *самостійна Українська Держава мусить мати незалежну Церкву і соборну літературну Мову*, завжди консолідувала народ. Ним захоплювалися духовні провідники й політики. Митрополит Андрей Шептицький у листі до Івана Огієнка напише: «*Ваше Високопреосвященство! В усіх справах, що відносяться до української мови, Ваше Високопреосвященство для нас найвищий авторитет*».²

Іван Огієнко, заснувавши академічний місячник «Наша культура», впродовж 1935–1937 років зібрав творчий доробок, що становив 31 том. Однак найважливіше – він зумів навколо просвітницької, на-

¹ Бачинський П. Найкращі хвилини мого життя. *Наша культура*. Варшава. 1936. № 2 (19). С. 766.

² ЦДАМУ України. Ф. 1294. Оп. 1. Спр. 28. Арк. 4. 4 зв. (№ 207. Митрополит Андрей Шептицький).

уково-педагогічної, видавничої українознавчої діяльності об'єднати найкращі інтелектуальні уми українства. Достатньо лише назвати окремих із них, щоби оцінити якісний світоглядний та науковий рівень цього друкованого зарубіжного українського органу: Д.Антонович, Л.Білецький, Д.Дорошенко, В.Залозецький, О.Колесса, Ф.Колесса, М.Кордуба, І.Крип'якевич, Б.Лепкий, Ю.Липа, Є.Маланюк, О.Олесь, І.Свенцицький, В.Січинський, К.Студинський, С.Черкасенко, Д.Чижевський та ін. Він окреслив стратегію творення української Державності в чотирьохвимірному напрямку – Українська Культура, Мова, Церква, історична Пам'ять.

Очоливши Українську Автокефальну Православну Церкву, вже як Митрополит Іларіон, виконав чи не найголовнішу справу свого творчого життя – переклав (понад 40 років) українською мовою Біблію. Усе ним сотворене, пережите, виборене було як культурним просвітництвом, так і водночас політичним, громадянським чином. Духовна й політична свобода сприймалася ним лише в синтезі буття національного організму. Оскільки головна мета його життя – незалежна, вільна й соборна Україна. Саме тому понад 55 років тому Іван Огієнко написав у своєму заповіті, звертаючись до рідних, соратників, далеких і невідомих йому українців, про право передачі в Україну своєї духовно-інтелектуальної спадщини. Однак, ця дія мала чинитися лише за умов, коли Україна та її Церква стануть вільними. Висока мета, яка обрамлювала його життєвий шлях, перегуквалася з віковичною ідеєю українців про державницький і духовний суверенітет Народу. Очевидно, сповідуючи таку українську перспективу, Огієнко для імперських політичних режимів та їх обслуги завжди вважався *«ворогом народу», «зрадником», «буржуазним націоналістом»*. Адже він ніс загрозу для тоталітарної системи російського більшовизму як своєю діяльністю державного, духовного провідника, так і науковими працями в галузях історії, культури, теології, мови, літератури, педагогіки, політології. Огієнко добре усвідомлював істинну причинність національного та політичного уярмлення народу, шляхи виходу з такого стану.

Його ціннісна парадигма окреслювалася вартостями Української Держави, Національної Церкви, Рідної Мови, Історичної Пам'яті. Вони стали сенсами його життєтворчості, боротьби і непогамовної віри в щасливу будучину свого народу. Надзвичайно важливо, що Огієнко бачив не тільки джерела зміцнення національного духу українства, але й вічну для нього загрозу – *московію*. Незалежно від того в якій вона вбиралася шати, які зверхники управляли, які політичні режими

домінували. Його світоглядні оцінки, політичні підходи, наукові розвідки були небезпечними для московських зайд навіть тоді, коли він перестав формально займатися політикою, перебуваючи за межами поневоленої батьківщини. Енциклопедичні видання СРСР, якщо давали інформацію про І.Огієнка, то лише в негативному ракурсі. Есересерівська суспільно-політична «наука», успадкувавши стратегію фальшування української історії, нищення московю з часів XVII століття національних витоків України, вправно виписувала йому кліше «міністра петлюрівського уряду», «варшавського утримання» тощо. «Закономірно», що в універсальній «Советской Энциклопедии» 1979 і 1982 років (1 млн. 620 тис. прим.) публікувалися біографії діячів усіх часів і народів, проте не містилось відомостей про І.Огієнка. А ім'я митрополита Іларіона, взятого ним 1940 року як першого українця, обраного понад дев'ять століть тому на митрополичий престол, отримало відповідне ідеологічне кремлівське тлумачення: «Иларион, древнерусский писатель, первый киевский митрополит из русских с 1051...»³.

Такі особистості як Огієнко становили для московитів найбільшу небезпеку, оскільки всякчас нагадували про культурні, духовні, державницькі підвалини українського народу. Для імперського вжитку безпечними залишалися «побутовий» фольклор, «малоросійська» ментальність та удовільнення «примащеною капустою» замість свободи. Кремлівські номади боялися духовних поведирів, воїнів, борців за торжество правди, яким було ненависне московське ярмо на своїй шиї. На відміну від багатьох соратників часів національно-визвольних змагань 1917-21 років він чітко осмислив головні проблеми і причини трагедії українського народу, які полягали, насамперед, у наявності обмосковленої, духовно скаліченої інтелігенції в політичному проводі нації, з її ілюзіями автономізму, федералізму, демократизму в зараженій імперськістю росії. У той час позиція Огієнка існувала альтернативою тій впливовій течії в українській, революції, що продовжувала закохуватись в «московську демократію». Знайомлячись з працями Христюка «Матеріяли до історії української революції»; Ісаака Мазепи «Україна в огні і бурі революції»; Винниченка «Відродження нації», стає помітною різниця між Огієнковою концепцією та їх головною метою, спрямованою, насамперед, на «виправдання себе» як супротивників самостійності України. Суттєва відмінність між Огієнком та «українськими» есдеками, есерами, есефами, що останні так і

³ Советский энциклопедический словарь / Гл. ред. А.М. Прохоров; 2-е изд. М.: Советская энциклопедия, 1982. С. 482.

не змогли «визволитися» з-під ідеологічного, політичного, світоглядного, духовного впливу москвинів. Навіть тоді, коли в силу обставин вони замінили «автономію» на «самостійність» України, то і цей крок слугував лише засобом для основної цілі – побудови (спільно з *руськіми товарищами*) соціалістичної республіки в складі нової імперської федерації, що бореться за світовий соціалізм.

Не дивно, що лідер есдеків Винниченко співпрацював з московськими емісарами Раковським та Мануїльським щодо повстання проти гетьманату, усвідомлюючи, очевидно, що зраджував не Скоропадського, домовляючись з ворогами, а український народ. Саме він пропонує Директорії *«прийняти советський устрій»* в Україні, проти чого рішуче виступав Петлюра. Вірячи московським ідеологічним байкам, Винниченко та Мазепа у своїх працях писали про *«громадянську війну»*, *«війну зі своїм народом»*, *«між своїми»*, нагадуючи про схожість сучасної концепції колаборантів, зрадників, опезежистів в оцінках нинішньої агресії московії. Саме тому постать Огієнка є знаковою, оскільки в усі часи він залишався вірним українській ідеї. Цю місію служіння Україні він розпочав ще в студентському середовищі, друкуючи свої статті, праці лише українською мовою, засвідчуючи про свідомий вибір на шляху національного просвітництва. Він чинив це в ті часи, коли синдром імперської великодержавності, нетолерантність і ворожість до українськості просякнули всі суспільні сфери. Такі наукові особистості як професор Т. Флоренський, яким у свій час захоплювався студент Огієнко, категорично забороняв йому займатись українознавством, називаючи його *«молодим сепаратистом»*, оскільки був членом Київського клубу російських націоналістів, українофобом, радикальним москвофілом. Тому українське національне почуття формувалося не завдяки, а всупереч, під впливом Т. Шевченка, І.Франка, М.Грушевського, В.Перетца, Б.Грінченка...

Не будучи професійним політиком, однак безпомилково, на відміну від програм тодішньої соціал-демократії, відшукував шляхи визволення України. Вони були значно складнішими ніж вивільнення від соціально-економічного покріпачення. Адже суть народної трагедії – національне й політичне гноблення, бездержавність українського народу. Пізніше, в період національно-визвольних змагань у поемі «На Голготі» він напише: *«Немає рідної в нас школи. / Своєї церкви в нас нема. / Нема й не буде їх ніколи, / Бо всім – холодна(московська) тут тюрма!..»*⁴. Ординська Московія була для нього вічною загрозою, чого

⁴ Огієнко Іван. Українська культура. Київ: Видавництво Книгарні Є. Череновського, 1918. С. 142.

не хотіла (не могла) тоді зрозуміти заражена москвофільством частина очільників української революції. *«Русифікація України, - пише Іван Огієнко, - почалася дуже давно... Повстання Мазепине налякало Петра і він наважився «Малую Росію к рукам прибрати». Поніс він на Україну люту русифікацію і в цьому замірі не спинявся і все своє життя...»⁵.*

Правда, не спинялися й усі наступні правителі росії, включно із теперішнім войовничим путіно-диктатором. Саме ці оцінки знаходилися в основі його світобачення. Огієнко вважав, що допоки *«москва гнітить нам тіло і душу»*, то не чекати добра і блага України. Найбільш затребуваний посил Огієнка – успішна реалізація української державної ідеї, що може здійснюватися лише тим політичним, духовним проводом, який не заражений вірусом *москвофільства*, наділений сильним державним і національним інстинктом. Поза українською державністю не уявляв належного захисту і розвою української мови, національної культури, відновлення стародавньої Володимирівської Церкви. І хоча дорога до цієї верховини українського буття є надскладною, проте мусимо визнати, що без вирішення, нарешті, цього головного українського питання ніякі модернізації та «реформи» не матимуть успіху. Оскільки економічна, мілітарна, культурна, соціальна потуги держави вимірюються силою духу, національною свідомістю, громадянською відповідальністю єдиного Українського Народу. Саме тому теми Шевченка, Хмельницького, Мазепи, історії Української держави, церкви, національної культури, рідної літературної мови, українського друкарства, боротьби українського народу за волю в національно-визвольних змаганнях визначали життєтворче кредо світоглядних устремлінь Івана Огієнка. Неприйнятність колоніально-ординського московства, посягань на свободу та національне життя народу, його рідну мову, культуру, історичну спадщину, державність, національну гідність людини безупинно проявлялася в усіх державних і творчих справах національного Просвітника. Ці якісні характеристики видатного державника, вченого, духовного провідника зберігають актуальність для сучасного українського суспільства. Вони містять сенси необхідні громадянській спільноті, українській освіті, національній системі виховання. Ними має «жити» нова українська школа. Бо применшуватиметься її «вартість», коли вона «не впускатиме» в зміст освіти на загальнонаціональному рівні ідеали таких великих Українців.

⁵ Огієнко Іван (митрополит Іларіон). Рятуння України / Упорядник, автор передмови і коментарів М. Тимошик. Київ: Наша культура і наука, 2005. С. 306.

Необхідно позбутися усталених рудиментів, коли для таких «неформатних» і «складних» постатей (для радянщини й московщини) з їх критичним ставленням до поневолювачів, «сепаратистськими» стремліннями і непереборним потягом до Української Свободи було табуйовано «вороття додому». Синдромом запопадливості перед «велікоросійськими» штампами нетолерантності, ворожості до українськості просякнута й донині частина людю в науково-освітній, культурний, інформаційній сферах. У дисертаційних дослідженнях гуманітарного напрямку не часто можна знаходити посилення на праці Огієнка, зате продовжується безглузде цитування третьорядних «трудов» велікоросов. В одному з українських енциклопедичних словників (2014 р.) зустрічається обширна інформація про радянсько-російських ананьєвих, батищевих, луначарських, зате зовсім зігноровано Огієнка та інших видатних українських учених-педагогів. Добре, що в окремих академічних педагогічних словниках (1997, 2001, 2011 рр.) стали появлятися скромні статті про І. Огієнка, а 20 років тому (2002) видано 2-х томну працю «Міністри освіти України», де здійснено аналіз діяльності міністрів освіти України доби Центральної Ради, Гетьманату, Директорії УНР. У ній, зокрема, згадується висловлювання колишнього ректора Київського Національного університету імені Т. Шевченка, академіка НАН України В. Скопенка про І. Огієнка, назвавши його «видатним ученим - енциклопедистом ХХ століття».

Коли сьогодні надзвичай актуальним завданням держави і суспільства є формування української ідентичності, то нагальною необхідністю має стати пізнання тих велетів думки, що в умовах тотальної колонізації України російською імперією своєю жертвовною працею і громадянською мужністю спонукали передусім українську інтелігенцію, молодь «*Стояти ногами й серцем на Україні, а свої голови держати в Європі*» (М. Драгоманов). Отже, наш науковий, інформаційний простір слід наповнювати не «цінностями» белінсько-луначарсько-столипінних, а діяннями та життєсмыслами Огієнків-Грінченків-Чикаленків... Особливо в умовах війни, злісного ставлення нинішньої кремлівської «еліти», різномастих російських націоналістів, «передової» інтелігенції та «*хороших руських*» до України, до всіх, хто симпатизує та мав (як колись) «*пристрастіє къ малороссійской народности*». Видається абсурдом опертя окремих представників наукової інтелігенції на «умовиводи» тих, хто був лютим ворогом України. Адже в «Скорпіонах на українське слово» І.Огієнко згадує цього «найславнішого» Белінського, який, виявляючи зоологічну ненависть до українськості, гостро виступав проти Шевченка і його «Кобзаря», наголошуючи:

«Шевченку послали на Кавказъ солдатомъ. Мнѣ не жаль его: будь я его судьей, я бы сдѣлалъ не меньше». Такими нищилися ріднокультурні витоки української культури, мови, церкви, історії, народної школи й університетської освіти, забороняючи народу навіть читати рідною мовою Святе Письмо. Саме такі писаки нападали на українців в московському «Дне», київському «Вестнику Юго-Западной Россіи» та в іншій чорносотенній пресі, вимагаючи, щоб вони зреклися свого «провинциального наречія» і щоб закинули мрії про введення до університетських лекцій, до церкви, урядів, судів «простолюдного малороссійскаго наречія», бо це «вопіюющая нелепость».

Чому і чого маємо вчитися в Огієнка? Очевидно, його життєпис для нас є етично значимим тому, що відчуваючи впродовж життя (за винятком короткого періоду української революції) безперервні страшні удари та погроми московитів (і не тільки), він залишався безкомпромісним поборником української культури, мови, школи, церкви. Нетерпимо ставився як до колонізаторів та зайд, так і до своїх «землячків», котрі самі виступали в ролі денаціоналізаторів свого народу, слугуючи царському, більшовицькому чи іншому чужинському режиму. Це про таких великий будитель національної Душі Тарас Шевченко з гіркотою писав: «А меж ними і землячки / Де-де проглядають. / По-московській так і ріжуть, / Сміються та лають / Батьків своїх...»⁶. Огієнко залишався завжди вірним традиції Шевченкового слова, даючи «правдою своєю» справедливу й нищівну оцінку «своїм дітям», що «гірше ляха... її (Україну) розпинають». Переконливо доводив причетність частини представників української наукової, культурної, духовної еліти до спричинення національної світоглядної руйни, зокрема в мовній, історично-культурній, церковній, політичній сферах. Підтвердженням цьому - його оцінка появи зловісних Валуєвського та Емського таємних наказів. Нагадавши, коли в Києві (1872 р.) був заснований «Юго-Западный Отдел Императорскаго Географическаго Общества», на чолі якого став Павло Чубинський, гуртуючи навколо українське наукове життя, то найбільш лютим цензором цього Товариства та донощиком був «український» професор М. Юзефович. Саме за його «активної» участі в Петербурзі відбулася урядова нарада проти українського руху, наслідком чого став Емський антиукраїнський наказ 18 травня 1876 р. Очевидно, І. Огієнко мав рацію, коли, окрім обмосковлених юзефовичів у Києві, давав також нищівну оцінку «своїм» скорпіонам на західноукраїнських землях, у Галичині, нагадуючи як лютував і знущався над українським словом

⁶ Шевченко Т.Г. Кобзар. Київ: Видавництво «Просвіта», 2011. С. 277.

митрополит М. Левицький, як жорстоко цензуривав його родич, ректор Львівської духовної семінарії В. Левицький. Адже саме вони заборонили «Зорю» М. Шашкевича тому, що писаний українською мовою, не допустили для розповсюдження 800 примірників «Русалки Дністрової», вчинивши над автором суворе слідство; заборонили у Львові передрук «Марусі» Квітки-Основ'яненка і навіть скасували панагерік А.Могилянського на честь австрійського архієпископа лише за те, що написаний українською. Це ті приклади, які не міг з етичних і політичних міркувань обминути Огієнко, оскільки частина представників «передніх» рядів (духовенства, інтелігенції), зрадивши свій народ, не служила йому «вірою і правдою». Бо незалежно від того, як писав І.Огієнко, до якої партії вони належали (*«русько-польської, русько-австрійської, русько-московської»*), однозначним було його ствердження, що вони продали Народ, який прагнув бути українським.

Як нині слід ставитися до подібних явищ, формуючи архітектуру нашої національної пам'яті? Гадаю, що відповідно образно-правдивих й справедливих оцінок даних народом, до якого завжди прислуховувався І. Огієнко. Цю характеристику він описав так: *«Обидва ці Левицькі, і митрополит і ректор за час свого урядування безмірно нашкодили, чому громадянство звало цього митрополита «іродом», а його ректора «навіженим...»⁷*. Своїми науковими розвідками Огієнко застерігав і повчав суцї та майбутні покоління тому, щоби кожен антиукраїнський крок таких «іродів» залишався ганебною плямою в історії цих родів. Бо всі вони: москвофіли, полонофіли, карпатороси чи інші «русини», що ніяким чином не були суголом (навіки, ворогами) з національною ідеєю соборності й державності українства, не можуть поціновуватися народом, який вони так ретиво допомагали уярмлювати.

Важливість наукових, соціально-політичних аналізів Огієнка полягає в тому, що він знаходив глибинні причини, винуватців трагедій і руїн, які переживала Україна, даючи об'єктивну й водночас нищівну оцінку тим, які ставали на шлях зради, манкуртизму, колаборанства, чинячи зло українському народу. Актуальність таких підходів для сучасних реалій є очевидною, оскільки в Україні, що протистоїть нині московській агресії, внутрішні колони компрадорів, фобів і зрадників українства продовжують здійснювати ту ж саму антинаціональну політику. І проблеми інформаційної політики, вітчизняної освіти, науки, педагогіки полягають у тому, що часто відбувається уникнення

⁷ Огієнко І. Історія української літературної мови. URL: <http://litopis.org.ua/ohukr/ohu14.htm>

принципового розгляду та оцінок цих небезпечних рецидивів. Адже, не давши належної відповіді «зрадливым» та «здрасствующім» предкам, унеможлиблюється побудова системи етичних і державницьких цінностей в справедливих координатах історії. Мусимо торкатися, насамперед, не просто помилкових суджень та вчинків, що привели до негативних результатів, а усвідомленого вибору ролі зрадника, колаборанта і українофоба. Етику й мотивацію вчинку не викидають узбіч, бо тоді знову народжуватимуться нові й нові манкурти, зрікаючись свого народу, його мови, віри, традиції.

Тому сучасне осмислення творчості й духовної спадщини Огієнка, знання джерел трагедій і винуватців своїх бід вироблятиме стійкий національний імунітет відрази до всіх, хто не служив Україні й зрадив своєму народу, хто не сприймав і не сприймає Україну як найвищу духову цінність. Услухаймося до суворої правдивості Огієнка щодо москвофільства зубрицьких, мійських, дідицьких, новицьких..., які називали українську мову «языком черни, языком пастуховъ, пасичниковъ, Грицьковъ»; підтримували «москалів, що добре роблять, забороняючи навчати й говорити по українськи»; переконували, що «Русь Галицька, Угорська, Київська, Московська, Тобольська й пр. єсть одна й тая же Русь»⁸; готували лист (Новицький) від 27 червня 1863 р. до міністра внутрішніх справ Петра Валуєва, в якому говорилося, що *ніякої особливої малоруської мови не було, немає і бути не може...*, ставши основою антиукраїнського акту. Завдячуючи подібним «землячкам» імперії, чужинські держави продовжували жорстокий процес колонізації й деукраїнізації. Різні мотивації формували світогляд і вчинки цих «діячів». Але ганебним є те, що їх вибір був свідомим, продаючись «за шклянку чаю з малиною» (Д. Донцов), хто б їм ту шклянку не подавав.

Огієнківські розвідки в контексті аналізу таких непривабливих персон містять достатньо цінний історичний досвід, оскільки ці гнійні виразки на українському тілі, в душі були та є загрозою для української справи. На жаль, суспільство в уже незалежній державі продовжує отримувати неповні, нейтральні знання та упереджені оцінки, що відображають усталену інерцію російсько-радянської філософської, історичної, політичної концепцій. Деформованість характеристик життєдіяльності і творчості відомих особистостей, самоусунення від правдивих оцінок роблять шкідливу послугу науці, громадянській освіті, етичним орієнтирам, необхідних для виховання нації. Замало знати студенту, викладачу, педагогу, що *Новицький* – український фі-

⁸ Огієнко І. Історія української літературної мови. Скорпіони на українське слово. URL: <http://litopis.org.ua/ohukr/ohu14.htm>

лософ, психолог, професор. Київського університету, популяризатор філософії давнього Сходу, як написано в доброті підготовленому «Педагогічному словнику» (2001 р.) АПН України. Як і те, що він народжений неподалік Новоград-Волинського, виховувався у родині священника, навчався в Острозькому духовному училищі, закінчував Київську духовну академію, очолював кафедру філософії в Київському університеті святого Володимира. Бо його варто оцінювати (за критеріями Огієнка!) як розробника антиукраїнського Валуєвського циркуляру (12 липня 1863 р.), голову Київського цензурного комітету, що забороняв будь-які книги, написані українською мовою. Оскільки напівправда згубно діє на суспільну мораль.

Національна пам'ять відіграє визначальну роль у становленні української політичної нації. Завдання науки, освіти, культури, інформаційної галузі, політики полягають у тому, щоби не піддавати забуттю власну історію, зокрема й те, що може «не сподобатися». Але важливо, щоб вона подавалася об'єктивно, такою, якою була, незалежно чи слід читати її тільки з «бромом», чи без нього. Бо істинним мірилом громадянського й національного виховання мусить стати історична правда. Огієнко впродовж життя безперестану знаходився в її пошуках, намагаючись довести всім первородність істин про свій народ, його історію, давню Українську державу, достойників, що боронили духовність, рідну віру, мову, культуру, національну гідність. У найскладніші часи, коли *«русифікація широкою річкою впала на Вкраїну і робила своє шкідливе діло»*, Іван Огієнко презентував у своїх виступах, лекціях, книгах високість учинків тих, хто відважно обстоював українську справу. В «Українській культурі» (1918 р.) він протиставляє заподатливим і зрадливим ученим мужам Києво-Могилянської академії, що склали Катерині II величну оду *«на всевожделенное прибытие»* в Київ, гідний чин українського патріота, письменника В. Капніста, який 1791 р. приїхав у Берлін до канцлера Герцберга, щоби Пруссія допомогла українцям скинути з себе *«русское ярмо»*. Але та *«допомогти»* відмовилася. Цей епізод, що відбувся 230 років тому, безперервно нагадує нам про історичні паралелі сюжетів, які час від часу відбувалися (ються) з Україною, прохаючи допомогу Європи. Але *«коли Україна за право життя / З катями боролась, жила і вмирала, / Європа мовчала»* (О.Олесь). І це лише потверджує, що нам варто і зараз передусім опиратися на внутрішню силу власного Народу. Однак, для появи такої сили Україна (як Незалежна Держава!) має перестати «вигодовувати» захланих політиків і поводитирів, *«захеканих як віл у борозні»* в обслузі московської корми. Клич *«Геть москву!»* має лу-

нати і діяти повсюди – в освіті, культурі, церкві, суспільному просторі, бізнес-середовищі, коридорах влади, війську. Бо наша правда і віра, як говорив обдурений петром І гетьман Павло Полуботок, *«міститься на кінці шаблюки!»*⁹.

Пам'ятаймо, що саме Огієнко в буремні часи визвольних змагань ухвалив для освітніх закладів України правила українського правопису; видав накази, за якими мовою викладання в усіх школах України (початкових, середніх, вищих) стала українська мова; всі дипломи, свідоцтва та атестати видавалися виключно українською мовою; всі написи на бланках, штемпелях і печатках замінені на українські. Саме він забезпечив урядову вимогу, щоби Євангеліє читалося українською мовою; проповіді виголошувалися державною мовою, служби Божі, читання та співи у церквах відправлялись за українською вимовою. Щоби Україна ставала українською.

Понад сто років тому (19 грудня 1921р.) Симон Петлюра напише найавторитетнішому захиснику Української Церкви і Держави І.Огієнку наступне: *«Причиною загублення нашої державної незалежності, помимо економічно-політичних причин, було незавершення консолідації української нації, брак єдиної державної ідеології, загублення українською церквою тогочасної автокефалії, брак єдиної церковної думки у вищих достойників... У майбутніх конфліктах нашої держави з Москвою внутрішнє міцна, ієрархічно дисциплінована українська церква може відіграти велике позитивне значення у вислідах такої боротьби... Така українська церква могла би допомогти зміцненню та впливові нашої державності...»*¹⁰.

У ці дні Україна окутана війною, трагедіями і надіями на Перемогу над здичавілою московією. Вона, вшановуючи своїх Героїв-Захисників, пам'ятає ідеали і звияти Великих Українців усіх часів – славетних національних Воїнів і Будителів Духу, що окреслили значущість цінностей Соборності Народу, Української Церкви, Мови та національної Пам'яті, оберігаючи й зміцнюючи Українську Державність. Такий шлях животворної неподоланної віри в Україну пройшов і визначний Просвітник Нації – ІВАН ОГІЄНКО.

⁹ Лавріненко Ю. Розстріляне відродження. Антологія 1917–1933. Поезія–проза–драма–есеї. Київ: Видавництво «Просвіта», 2001. С. 638.

¹⁰ ЦДАВО України. Ф. 1072. Оп. 2. Спр. 12. Арк. 49–55 (Лист С. Петлюри до І. Огієнка № 133).

Бібліографія

- Бачинський П. Найкращі хвилини мого життя. *Наша культура*. Варшава. 1936. № 2 (19).
- Лавріненко Ю. Розстріляне відродження. Антологія 1917–1933. Поезія–проза–драма–есеї. Київ: Видавництво «Просвіта», 2001.
- Огієнко І. Історія української літературної мови. URL: <http://litopis.org.ua/ohukr/ohu14.htm>
- Огієнко І. Історія української літературної мови. Скорпіони на українське слово. URL: <http://litopis.org.ua/ohukr/ohu14.htm>
- Огієнко Іван (митрополит Іларіон). Рятуння України / Упорядник, автор передмови і коментарів М. Тимошик. Київ: Наша культура і наука, 2005.
- Огієнко Іван. Українська культура. Київ: Видавництво Книгарні Є. Череповського, 1918.
- Советский энциклопедический словарь / Гл. ред. А.М. Прохоров; 2-е изд. М.: Советская энциклопедия, 1982.
- ЦДАВО України. Ф. 1072. Оп. 2. Спр. 12. Арк. 49–55 (Лист С. Петлюри до І. Огієнка № 133).
- ЦДАМЛМ України. Ф. 1294. Оп. 1. Спр. 28. Арк. 4. 4 зв. (№ 207. Митрополит Андрей Шептицький).
- Шевченко Т.Г. Кобзар. Київ: Видавництво «Просвіта», 2011.

Українські художники у світовому музейному просторі (Я. Гніздовський, В. Кричевський)

Наталія Філіпчук / Natalia Filipciuk, Мирослава Бовк / Miroslava Vovk, Юлія Грищенко / Iulia Hryshchenko

Українські художники у світовому музейному просторі (Я. Гніздовський, В. Кричевський). У доробку авторів висвітлено творчість видатних українських художників Якова Гніздовського та Василя Кричевського, спадщина яких є вагомим внеском у вітчизняну і світову культуру.

Творчість Якова Гніздовського (1915–1985) є прикладом єднання традиції й новаторства, коли мистецтво рідного народу в усій сукупності його естетичних вартостей спонукає митця до витворення нових форм та образів. Він був потужним маляром, скульптором, іконописцем, майстром екслібриса, займався виготовленням gobelenів та мистецтвом різблення по дереву. Важливою складовою творчості Я. Гніздовського була природо-відповідна риса народності, підкреслення витоків українського походження. Водночас Я. Гніздовський презентував себе як художник і громадянин світу, адже спадщина майстра становить сотні картин та гравюр, які зберігаються у найвідоміших музеях і приватних колекціях всього світу. В силу ідеологічних та політичних обставин, що склалися в підневільній Україні митець був змушений емігрувати, але знаходячись в еміграції він відіграв важливу роль у об'єднанні духовного й інтелектуального національно-культурного потенціалу народу в особі його кращих виразників, тобто згуртування розпорошених по всьому світу українських митців, науковців, актуалізуючи нагальну необхідність виробляти український світогляд, національну ідею відповідно вимогам новітнього часу. Для України митець був не просто талановитим майстром, художником, який був затребуваний світом, він відігравав особливу роль у національно-політичному, культурно-мистецькому житті тієї багатомільйонної частини українства, що проживала за межами України.

У статті також проаналізовано творчість яскравого представника «українського імпресіонізму» Василя Кричевського (1872–1952), який залишив помітний слід у різних культурних сферах. Він був прекрасним архітектором, кіномитцем, майстром килимарства і кераміки, ректором мистецьких академій та Архітектурного й Мистецького інститутів у Києві, глибоким знавцем національної етнографії й українських старожитностей. Його творчі доробки були різножанровими,

характеризувалися широкою палітрою смаків, інтересів, уподобань художника. Опираючись на традиції й канони національного будівництва й архітектури, В. Кричевський спроектував і організовував будівництво унікальних архітектурних ансамблів у містах України. Варто зазначити, що окремі об'єкти спроектовані В. Кричевським є не просто пам'ятками історії та архітектури, а своєрідним першопочатком нового українського архітектурного стилю «український архітектурний модерн». Поява цього стилю базувалася на міждисциплінарному підході, синергії досягнень етнографічної науки, народної архітектури, національно-культурних традицій. Важливим складником у творчості митця є також його безпосередня участь як художника в становленні й розвитку українського кіно, але після вимушеної еміграції більшість кінострічок за участю Кричевського була знищена. Радянська цензура суворо забороняла використовувати будь-які відомості у цьому контексті. Кричевський у період українізації другої половини 20-их років (і навіть у 30-ті роки) був фактично першим українським художником, що брав участь у створенні українського кіно.

Отже, згадувані вище особистості не просто були талановитими митцями, вони разом з іншими представниками української інтелігенції формували націєтворче середовище, яке оберігало і зрощувало українські ідеали. Своєю непогамовною енергією, талановитим почерком творчості вони не тільки нагадували про Україну, її народ, історію та культуру, а стверджували її славу й міжнародне визнання та авторитет. Завдяки подібним творцям і митцям за кордоном активно створювалися й функціонували українські школи, музеї, університетські студії, бібліотеки, архіви, театри, мистецькі колективи, які сприяли збереженню і зміцненню національної ідентичності, самосвідомості і самоповаги.

Pictorii ucraineni in spațiul muzeal mondial (Ya. Hnizdovskyi, V. Krychevskyi). *Lucrarea autorilor evidențiază opera pictorilor ucraineni proeminenți Yakov Hnizdovskyi și Vasyl Krychevskyi, a căror moștenire reprezintă o contribuție semnificativă la cultura națională și mondială.*

Opera lui Yakov Hnizdovskyi (1915–1985) prezintă un exemplu de uni-re a tradiției și inovației, când arta nativilor în întregul set de valori estetice îl determină pe pictor să creeze noi forme și imagini. A fost pictor, sculptor, pictor de icoane, maestru de libră, angajat în producția de tapiserii și arta sculpturii în lemn. O componentă importantă a lucrării lui Ya. Hnizdovskyi a fost trăsătura adecvată naturii, a naționalismului, subliniind originile ucrainene. În același timp, Ya. Hnizdovskyi s-a prezentat ca pictor și cetățean al lumii, deoarece moștenirea maestrului constă din sute de picturi și gravuri, care sunt păstrate în cele mai renumite muzee și colecții private din întreaga lume. Datorită circumstanțelor ideologice și politice care s-au dezvoltat în Ucraina aservită, pictorul a fost nevoit să emigreze, dar în exil a jucat un rol important în unificarea potențialului național, cultural spiritual și intelectual al poporului în persoana sa; cei mai buni exponenți, adică unitatea artiștilor și oamenilor de știință ucraineni împrăștiati în întreaga lume, actualizând nevoia urgentă de a dezvolta o viziune ucrainea-

nă asupra lumii, o idee națională în concordanță cu cerințele timpurilor moderne. Pentru Ucraina, pictorul nu a fost doar un maestru talentat, un artist solicitat de lume, el a jucat un rol deosebit în viața național-politică, cultural-artistică a milioane de ucraineni care trăiau în afara Ucrainei. Reprezentant al «impresionismului ucrainean» Vasyl Krychevskyi (1872–1952), a lăsat o amprentă notabilă în diverse sfere culturale. A fost un arhitect minunat, sculptor, maestru al covoarelor țesute și ceramicii, rector al academiilor de artă și al instituțiilor de arhitectură și artă din Kiev, un fin cunoscător al etnografiei naționale și al antichităților ucrainene. Creațiile sale au fost de diferite genuri, caracterizate printr-o paletă largă de gusturi, interese și preferințe ale artistului, bazat pe tradițiile și canoanele construcției și arhitecturii naționale. V. Krychevskyi a proiectat și organizat construcția de ansambluri arhitecturale unice în orașele Ucrainei. Este demn de remarcat faptul că obiectele individuale proiectate de V. Krychevskyi nu sunt doar monumente de istorie și arhitectură, ci au pus bazele unui noul stil arhitectural ucrainean „arhitectura ucraineană modernă”. Apariția acestui stil s-a bazat pe o abordare interdisciplinară, pe sinergia realizărilor științei etnografice, arhitecturii populare și tradițiilor naționale și culturale. O componentă importantă în munca artistului este și participarea sa directă ca artist la formarea și dezvoltarea cinematografiei ucrainene, dar după emigrarea forțată, majoritatea filmelor cu participarea lui Krychevskyi au fost distruse. Cenzura sovietică a interzis ferm utilizarea oricărei informații în acest context. În perioada ucrainizării din a doua jumătate a anilor 1920 (și chiar în anii 1930), Krychevskyi a fost în fapt primul pictor ucrainean care a participat la crearea cinematografiei ucrainene. Așadar, personalitățile menționate mai sus nu erau doar artiști talentați, ci, împreună cu alți reprezentanți ai intelectualității ucrainene, au format un mediu național care a protejat și a cultivat idealurile ucrainene. Prin energia lor neînfrănată și talentul creativ, ei nu numai că au reamintit de Ucraina, poporul, istoria și cultura ei, ci au și afirmat gloria, recunoașterea internațională și autoritatea ei. Datorită acestor creatori și artiști, în străinătate s-au înființat și au funcționat școli, muzee, studiouri universitare, biblioteci, arhive, teatre și colective artistice ucrainene, care au contribuit la conservarea și consolidarea identității naționale, a conștiinței de sine și a respectului de sine.

Ukrainian Artists in the World Museum Space (Ya. Hnizdovsky, V. Krychevskyi). The article highlights the work of prominent Ukrainian artists Yakiv Hnizdovskyi and Vasyl Krychevsky, whose legacy is a significant contribution to national and world culture.

The work of Yakiv Hnizdovskyi (1915–1985) is an example of the unity of tradition and innovation when the art of his native people in the totality of its aesthetic values encourages the artist to create new forms and images. He was a powerful painter, sculptor, icon painter, and bookplate master engaged in the production of tapestries and the art of woodcarving. An important component of Yakiv Hnizdovskyi work was the nature-responsive feature of the nation, emphasizing the roots of Ukrainian origin. At the same time, Ya. Hnizdovskyi presented himself as an artist and a citizen of the world as the master's heritage includes hundreds of paintings and prints that are kept in the most famous museums and private collections globally. Due to the ideological and

political circumstances that prevailed in the enslaved Ukraine, the artist was forced to emigrate, but while in exile, he played an important role in uniting the spiritual and intellectual national, cultural potential of the people, that is, uniting Ukrainian artists and scholars scattered around the world, actualizing the urgent need to develop a Ukrainian worldview, a national idea following the requirements of modern times. For Ukraine, he was not just a talented master, an artist who was in demand globally but played a unique role in the national, political, cultural, and artistic life of millions of Ukrainians living outside Ukraine.

The article also analyzes the work of Vasyl Krychevskyi (1872–1952), a prominent representative of Ukrainian impressionism who left a significant mark in various cultural fields. He was an excellent architect, filmmaker, carpet and ceramics master, rector of art academies, the Kyiv Institute of Plastic Arts and the Kyiv Architectural Institute, and a deep connoisseur of national ethnography and Ukrainian antiquities. His creative works were diverse in genre and characterized by a variety of tastes, interests, and preferences. Relying on the traditions and canons of national construction and architecture, V. Krychevskyi designed and organized the construction of unique architectural ensembles in Ukrainian cities. It is worth noting that some of the buildings designed by V. Krychevskyi are not just historical and architectural monuments, but a kind of origin of a new Ukrainian architectural style called Ukrainian architectural modernism. The emergence of this style was based on an interdisciplinary approach, a synergy of the achievements of ethnographic science, folk architecture, and national and cultural traditions. An important component of the artist's work is also his direct participation in the formation and development of Ukrainian cinema, but most of the films with Krychevskyi were destroyed after his forced emigration. Soviet censorship strictly prohibited the use of any information in this context. During the period of Ukrainization in the second half of the 1920s (and even in the 1930s), Krychevskyi was the first Ukrainian artist to participate in the creation of Ukrainian cinema.

Thus, the aforementioned individuals were not just talented artists, but together with other representatives of the Ukrainian intelligentsia, they formed a nation-building environment that protected and nurtured Ukrainian ideals. Their unquenchable energy and talented artistic style not only reminded us of Ukraine, its people, history, and culture but also affirmed its fame, international recognition, and authority. Thanks to such creators and artists, Ukrainian schools, museums, university studios, libraries, archives, theaters, and artistic groups were actively created and functioned abroad, contributing to the preservation and strengthening of national identity, self-awareness, and self-respect.

Ключові слова: Яков Гніздовський, Василь Кричевський, українські художники, творчість, культура, мистецтво, музейний простір.

Cuvinte cheie: Yakov Hnizdovskyi, Vasyl Krychevskyi, pictori ucraineni, creativitate, cultură, artă, spațiu muzeal.

Keywords: Yakiv Hnizdovskyi, Vasyl Krychevskyi, Ukrainian artists, creativity, culture, art, museum space.

Коли славні імена повертаються в лоно Батьківщини і рідної землі, національна пам'ять відновлює історичну справедливість, відбувається посилення народної енергії, збагачується інтелектуальний і творчий потенціал для національно-патріотичного і громадянського виховання нації. У когорті цих великих імен українського пантеону національної гордості, котрих до себе повернула і пригорнула Україна є великий художник Яків Гніздовський, який посідає значне місце в музейній культурі та мистецькій освіті. Перепоховання праху (2005 р.) на Личаківському кладовищі Львова і передача картин Львівському національному музею з сімейного архіву Гніздовських є не просто данина пам'яті про знаного українця, а передусім ушанування Художника, що прославив світ, насамперед США, своєю оригінальною творчістю. Слід визнати, що в той час, коли його картини прикрашали кабінет президента Д. Кеннеді в Білому домі, в Україні (Незалежній!) про його талант воліли нічого не знати. Визнаний світовий майстер графіки згадується не лише в українських музеях Америки, але й у відомих мистецьких галереях, зокрема його роботи представлені у Вашингтоні, Бостоні, публічній бібліотеці Нью-Йорка. В Україні про його творчість і життєдіяльність почали активно розповідати в період 2005–2015 років, приурочений відзначенню ювілейних дат. Різноманітні дослідження (Абліцов В., Гусар Я., Коваль Я., Канарська А., Степовик Д., Єгорова І., Семиволос П., Золотнюк А., Гордієнко С., Мизак Н. та ін.) значно розширили уявлення і світосприйнятність творчості знаменитого співвітчизника з Тернопілля. У 2015 році у видавництві «Богдан», Тернопіль вийшла систематизована навчальна книга (95 с.) як бібліографічний показник, присвячена одному з найвидатніших художників ХХ століття. Систематизація книг та періодичних видань, альбомів, літератури та електронних ресурсів уможливила в більш повному обсязі представити здобутки та підкреслити значущість творчості Гніздовського для української національної Культури.

У цьому виданні зазначається, що «творчість Я. Гніздовського є прикладом єднання традиції й новаторства, коли мистецтво рідного народу в усій сукупності його естетичних вартостей слугує для мистця спонукою для витворення нових форм та образів. Саме він повернув світові мистецтво різьблення по дереву. Крім того, був потужним маляром, скульптором, іконописцем, майстром екслібриса, займався виготовленням gobeléniv, а ще проявив себе як мистецтвознавець»¹. Проте далеко не лише новаторські технології імпонували

¹ Яків Гніздовський: «Життя людини – тільки недосконалий відблиск її власної мрії»: бібліографічний показник / Тернопільська обласна універсальна наукова бі-

знавцям мистецтва, звабливо підкуповуючи його естетичними ідеалами. Важливою складовою в його творчості була притаманна йому природо-відповідна риса народності. Він завжди не лише формально «підкреслював своє українське походження й був у центрі подій, пов'язаних з рідною землею», водночас презентував себе як художник і громадянин світу. Адже «спадщина майстра становить сотні картин та гравюр». Численні експонати його виняткового серед світової графіки доробку зберігаються у найвідоміших музеях Америки, Європи, Японії, Бібліотеці Конгресу США, у колекціях багатьох університетів світу, приватних збірках»². Проте в силу ідеологічних та політичних обставин, що склалися в підневільній Україні, унікальні матеріали, надзвичайно цікаві твори та розвідки з історії мистецтва, чи його участь у громадському і культурно-мистецькому житті української діаспори, стали відомі ширшому загалу лише в 1990-му – напередодні відновлення державної Незалежності. Як і багатьом сотням інших знаних і забутих митців, Якову Гніздовському закрили «повернення додому», до тієї природи і українського традиційного середовища, серед чого зрощувалася творча натура видатного митця. Але саме ця жорстока реальність, в якій перебував український люд, протестна реакція на національні, політичні та соціальні утиски, формували з ранніх літ художника-громадянина, бунтаря і борця проти неволі.

З ранніх років він намагався несправедливий світ відображати символізмами, які зазвичай використовував для усвідомлення вічних тем боротьби добра і зла, природної потреби розчищення людської совісті. Ці вічні пласти етичних цінностей нуртували в його душі впродовж усього творчого життя. А яскраве почуттєве сприйняття довкілля (соціального і природного), що обдаровувало його в юності, пізніше, в зрілі роки ставало ґрунтом для народження оригінальних робіт. Прикладом цієї генези чуттєвостей є символічна малярська робота «Суддя, підсудний, поліцай», в якій буденщина неправди чортківського (польського) суду 30-их років трансформувалася у вічні біблейські сюжети пилатівського судилища невинного.

«Ходіння в науку» малярства молодого Гніздовського є добрим повчальним педагогічним прикладом. Він дуже поцінював людську допомогу, найменшу поміч, благородство й альтруїзм учинку, безустану навчаючись бути вдячним. Пригадується з яким захопленням він описував по-справжньому чин Учителя – С. Козака, письменника і карикатуриста, редактора «Комаря», який уперше у Львові надруку-

бібліотека; укладач Л.Оленич. Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2015. С. 3.

² Там само.

вав його малюнок, давши дорогу у мистецький світ молодому таланту. З приємністю він згадає й іншого українського письменника, що видав у 1936 році дитячу книгу «Козак Байда», проілюструвавши її чорно-білими ілюстраціями ще зовсім юного художника, який не маючи досконалої мистецької освіти, прекрасно володів даром мистецької графіки. Особливо знакове місце в його творчій біографії зросту займає життєва сторінка контакту з митрополитом Андреем Шептицьким, який виділив для Я. Гніздовського стипендію для навчання на мистецьких студіях в Німеччині. Трохи згодом, у 1938 році, німецька мистецька школа уможливила йому вступ до Варшавської Академії Мистецтв. Дякуючи Шептицькому, зазначає, що якби не стипендія, то, напевно, не став би він митцем.

Слід визнати, що Гніздовський був наділений тією якісною характеристикою непогамованого бажання самоудосконалюватися, що в додатку з його природним талантом і сформувало великого художника. Навіть з початком Другої світової війни, коли було закрито Варшавську Академію Красних Мистецтв, він продовжує навчання в Академії Мистецтв Загреба, де з особливим інтересом вивчає творчість видатного представника Північного Відродження Альбрехта Дюрера. Доволі швидко він стає помітною особистістю в середовищі мистецьких кіл, співпрацює з енциклопедичними європейськими виданнями, занурюється своєю творчістю в українські теми. У складні 40-і роки ілюструє карту України для німецькомовного часопису, оздоблює хорватський переклад книжки Марка Вовчка «Сестричка Мелася».

У важкі часи випробувань для українців в Україні і в еміграції він переймається важливими для себе речами збереження і об'єднання духовного й інтелектуального національно-культурного потенціалу народу в особі його кращих виразників. Справді ідея згуртування розпорошених по всьому світу українських митців, науковців знаходилася в площині нагальної необхідності виробляти український світогляд, національну ідею відповідно вимогам новітнього часу. Але продуктивна дія ставала можливою лише за умов синергетичних процесів у середовищі передусім української інтелігенції. Показово, що українське мистецтво має розглядатися не інакше як вагомий складник і духовний спадок світової культури. Закономірним процесом цього підходу має бути безперервний діалог української культури і духовності з духовною спадщиною інших народів світу.

Саме з цих причин друга половина 40-их років для Гніздовського, позначена як «мюнхенський період», поєднувала в собі творче й громадське начало. Беручи активну участь в українських громад-

сько-політичних організаціях, він займається редагуванням україномовних часописів і журналів, співпрацює з Юрієм Шевельовим, працює в товаристві Мистецького Українського Руху (МУР).

Виявляючи не лише талант через практичну творчість, але й засвідчував про глибокі теоретичні знання з історії світового мистецтва, розуміння процесів та їх вплив на суспільне середовище. Гніздовський достатньо природно вмонтовував український погляд на матриці загальнолюдської культури. Він часто писав статті до українських журналів про знаменитих європейських мистців (Ель Греко, Пітер Брейгель та ін.), даючи національну ретроспективу оцінок й обґрунтувань у вимірах світового мистецтва.

Проте найбільш суголосними в його творчості були українські теми, якими скрізь, де жив і творив художник, чутливо й відповідально переймався. Скажімо, його хрестоматійна робота «Скитальці» (у 1996 р. придбана Українським Музеєм Нью-Йорка), виконана оригінальною манерою і своєрідним колоритом, показує цілу історично-психологічну гаму українських долів і характерів у часи творення літопису емігрантів. Як і у творах українсько-канадського художника Василя Курилика, тема долі української «піонерії», її ролі в освоєнні Нового світу стала значущою цінністю для Я. Гніздовського. Інакше бути не могло, адже покинута Батьківщина завжди асоціювалася з відомим для кожного сущого українця гаслом «Пам'ятаємо про Україну». Як справжній український інтелігент дуже адекватно реагував на долю рідного народу, його трагічні і героїчні періоди. Прикладом цього громадянського вияву художника стала його робота для мавзолею концтабору Фльоссенбург у «Долині Смерті». У цьому нацистському таборі було знищено 73296 в'язнів, серед яких – 10 тисяч українців. Створена ним художня композиція для меморіалу містить у собі глибоко філософічно-історичний, етнокультурний, суспільно-політичний образ. Українська трагедія табору ніби обрамлена витоками національної історії та культури, прагненням і боротьбою українських земель за єдність і соборність, символами національної історії, віри, традиції державності. Про ці сенси і смисли засвідчують замальовки Софії Київської, Богородиці Оранти; стилізовані герби Київщини, Львівщини, Північної Буковини та Бессарабії, Карпатської України, Тризуб – герб-символ Незалежної України, тим самим характеризуючи притаманні йому риси патріотизму, глибокої духовності, громадянськості.

Тому для України він є не просто талановитим майстром, художником, який був затребуваний світом, зокрема США, що стали для

нього другою батьківщиною. Значимість Гніздовського полягає в його особливій ролі, яку відігравав у національно-політичному, культурно-мистецькому житті тієї багатомільйонної частини українства, що проживала за межами Материзни. Саме такі особистості творили там, далеко від рідної землі, Україну, національну ідею. Своєю одержимою працею, непогамовною енергією, талановитим почерком творчості вони не тільки нагадували про Україну, її народ, історію та культуру, а стверджували її славу й міжнародне визнання та авторитет. Завдяки подібним творцям і митцям за кордоном активно створювалися й функціонували українські школи, музеї, університетські студії, бібліотеки, архіви, театри, мистецькі колективи. Ці інституції сприяли збереженню і зміцненню національної ідентичності, самосвідомості і самоповаги. Вони живилися енергією і талантом відомих українців, у свою чергу позитивно впливаючи на їхнє громадянське становлення і професійне зростання. Варто визнати, що мистецтво Гніздовського, його філософія й змістова направленість слугували до певної міри інтегральним чинником, об'єднуючи в єдине ціле національну історію, культуру, мистецтво, державницькі й політичні цінності та устремління. Принцип україноцентричності ставав домінуючим в його художньому світі. Підтвердженням цього є чотирнадцять ілюстрацій, створені автором до ювілейного видання «Слово о полку Ігоревім». Тут українська прадавня історія, державність, суспільні чесноти княжої доби об'єднуються з вишуканими роботами митця. Риса українськості Гніздовського ставала помітним явищем в культурному середовищі українства (і не тільки). Вона чітко проявлялася в різних сегментах життєдіяльності – у розписі храмів, оформленні різноматичних музейних виставок, книг, журналів, індивідуальних виставок.

Український письменник і художник, земляк Гніздовського, що народився в знаменитому селі Зарваниця Тернопільської області, Володимир Гаврилук в одній із своїх статей напише: «Маляр – не такий як інші». Можливо у цій лаконічній оцінці вміщено своєрідний архетип творчості унікального митця, якщо «пройтись» крізь періоди життєдіянь у Львові, Варшаві, Загребі, Мюнхені, Нью-Йорку, Парижу... Чимало його індивідуальних виставок, зокрема в Українському Інституті Модерного Мистецтва в Чикаго, Українському Музеї в Ніагара Фолс (Канада) відображають шляхи зросту його багатогранного таланту, часто «олюднюючи» ним здавалося б звичайні, відомі усім буденні явища. Не перебільшуючи, можна стверджувати, що йому вдалося в європейсько-американський художній простір упровадити власний стиль етично-естетичних відкриттів, передовсім як наці-

ональний майстер дереворізу, графік-віртуоз. Очевидно, свідченням колоритності, багатовимірності митця є здатність до трансформацій в інших сферах муз його культурного доробку. Прикладом такої між-дисциплінарної моделі взаємовпливів є «переклад» на мову музики і кінематографу його художніх робіт – документальний фільм за участю Я. Гніздовського «Вівці в дереві».

Ще однією характерною якістю мистецького почерку художника є гармонійна сприйнятність природи, відчуття ним її живильної енергетики, стан природовідповідності у взаєминах з навколишнім середовищем, «довкіллям душі». Матриця отримувала душу, оживала, оскільки він робив олюдненою породу деревини, з якою працював (груша, вишня, бук, яблуня). Естонський поет А. Ранніт, для якого Я. Гніздовський створював ілюстрації для книги, напише, що він є «творцем щастя і спокою». А його видання «Екзотична флора» (1972 р.), для якого він виконав 15 дереворізів, зображуючи квіти, стало класичним зразком естетичного дару. Проте на верховині всіх креативних задумів художника завжди знаходилася Україна, національна ідея, обов'язок синівської вірності рідній землі і Народу.

Провівши більшу частину свого життя за межами України, він нібито й ніколи не покидав її, «ніколи не почував себе емігрантом». Знаходився завжди в центрі подій українського життя за кордоном, активно співпрацював з національними організаціями й товариствами. Поклавши все свідоме життя на вівтар Мистецтва, Гніздовський через нього і з допомогою його підтримував нерозривний духовний зв'язок з рідною землею, історією, культурою, вірою і традицією українського народу. Цей суголосний контакт з материзною відчувався в його розмаїтій творчості. Книжкові знаки, ілюстрації багатьох включно іншомовних оформлень, гравюри, дереворізи, екслібриси, іконостаси для української церкви містили в собі любов і тугу за батьківщиною, мистецьку наснагу і філософічність сприйняття України. Його високохудожні роботи, в яких завжди був присутній дух і традиція батьківської землі, викликали захоплення в середовищі поціновувачів, уражених своєрідністю трудомісткої художньої техніки. Спадщина, що налічує понад 370 гравюр, передусім виконаних у техніці дереворізу, стала предметом уваги закордонних видавництв, світових збірних виставок, мистецьких галерей, наукових відділів університетів, монографічних робіт. Два роки по смерті (1997 р.) Гарвардським університетом було здійснено найбільш повне перевидання творів Я. Гніздовського. Напередодні (1982 р.) він брав участь у роботі Міжнародного з'їзду екслібрису в Оксфорді, найстарішому університеті

Великобританії, де відбувалася демонстрація – показ його творчості. Своїми творіннями він заслужено здобув визнання і шану. Підтвердженням цього є широко представлені експозиції в музеях США, Канади, Європи, Азії, Африки, а з 1990 року – початку національного відродження вони стали експонуватися і в музеях України. Окремі твори нині зберігаються в Національних музеях Києва, Львова, Тернополя та ін., нагадуючи всім сущим в Україні і поза її межами про талант великого національного митця, що вніс значимий доробок у світову культурну спадщину.

Справді, слава, талант, творчий доробок великого сина України залишилися у світах, але прах, нарешті, на 15-му році Незалежності повернуто на батьківщину і перепоховано на Личаківському кладовищі у Львові. Але ще далеко до цього, у 90-і роки, він розпочав свою «ходу» по рідній землі. Понад двадцять років тому (1997 р.) виставка його творів експонувалася в художньому музеї Чернівців. Пригадуються оцінки, замилювання мистецькою графікою на дереві, які давалися і проявлялися в середовищі буковинських художників. Варто виокремити кілька аспектів, які тоді достатньо чутливо сприймалися інтелігенцією, митцями. По-перше, на передньому плані суспільної уваги знаходилася етично-політична проблема. У найбільш лаконічній формі її висловила в часописі «Буковинське віче» Т. Дугаєва – член спілки художників України. «Понад п'ятдесят років на батьківщині не знали про життя та творчість митця, – писала тоді вона. – І тільки зараз повертається до нас його славне ім'я»³. Парадоксально, але і через два десятиліття можна стверджувати про актуальність і злободенність цієї важливої для України теми. Слід визнати, що «повернення» славних синів і дочок в Україну в найрізноманітніших його формах ще не стало стратегією державної політики, нагальною затребуваністю Нації. І допоки їхні досягнення й набутки світового рівня, талант, що став окрасою для інших держав і народів, їхня ідейна переконаність в торжество національної ідеї залишатимуться напівзабутими, а той зігноровані в силу дефіциту україноцентричності «передніх рядів» на владному «Олімпі», український поступ гальмуватиметься. Тому серед багатьох проблем музеєзнавства, національної музейної культури, музейної педагогіки як засобу щодо національно-патріотичного і громадянського виховання, ця фундаментальна цінність національної культури зарубіжжя є нагальним і найбільш затребуваним завданням. Упровадження зазначеного складника у зміст музеєзнавчої і освітньої політики України має стати ціннісною методологічною і дидактичною парадигмою.

³ Дугаєва Т. Радіючи мудрості і гармонії природи. *Буковинське віче*. 1997. 3 січня.

Друге, що властиве було для його творів – це художність, ліричність, гармонійність з природою, які справляли неповторний естетичний вплив на відвідувачів. Згадувана вище автор-мистецтвознавець пише: «у колі мистецьких уподобань (Я. Гніздовський) – повсякденне і зовсім звичайне оточення – квіти, тварини, дерева, краєвиди... постаючи перед нами, як Людина з чистим та щирим почуттям до всього сущого... Занурює нас у дивосвіт узорів із стеблинок трави, переплєтених гілок дерева. Часто звертається до зображення тварин. Пильний влучний погляд його точно відбиває їх характер і навіть настрої... Радіє мудрості і гармонії природи»⁴. Таким дотичним світосприйняттям оцінювали вітчизняні митці і музеєзнавці ті перші знайомства повернення художника на рідну землю. Кожен тоді і зараз має право на власні суб'єктивні трактування оригінальності його робіт. Але, очевидно, розкутість й імпрровізація запропонованих ним форм, естетичні уподобання помножені на професійно дисциплінований підхід до творчості уможлиблював «спалахування душі» (за Сковородою) в його мистецьких персонажах. Бо й справді, художні образи, витворені Гніздовським, є класичним прикладом утілення в життя принципу природо-відповідності. Чернівецький дослідник С. Карачко дещо перефразовуючи назву геніальних українських кінофільмів, у яких головні ролі грав неповторний Іван Миколайчук, назвав Гніздовського «Галицьким птахом з американською ознакою». Сьогодні, коли до проголошення Незалежності він був маловідомим і незнаним, а нині його активно почали «впізнавати» в Україні, стає більш зрозумілим його авторитет художника в Західному світі. Адже твори Гніздовського не випадково прикрашали Білий Дім у Вашингтоні («Соняшник», «Зимовий пейзаж»), коли президентом був Д.Кеннеді. Або коли було заборонено «в'їзд» творінням художника в Україну, в Москві його роботи експонувалися (1963 р.) на виставках американської графіки. Не дивно, адже такою була доля бездержавних українців, яку слід змінювати вихованням. Дуже образно нещодавно оцінив Гніздовського Є.Гулюк у своїй розвідці про видатного українця – «Львів'янин, якого «повісили» у Білому Домі»⁵. Проте не лише Америка, але й син японського імператора Хірохіто захоплювався талановитим художником, графіком, керамістом. У 39 років (1954), коли відбулась його перша персональна виставка в США, Асоціація Американських митців закупила 220 творів українця, а в Гарвардському університеті він визна-

⁴ Там само.

⁵ Гулюк Є. «Львів'янин, якого «повісили» у Білому Домі». URL: Photo – lviv.in.ua/lvivyanyin – yakoho – povisily – u – bilomu – domi/

вався «одним з найбільших і найоригінальніших здійснень в американському графічному мистецтві».

Проте він захоплює багатьох не тільки своїм талантом, професійною майстерністю художника, але й суто людськими якостями. У цьому контексті особистісної характеристики є чимало повчального, доброго потенціалу, закладеного у власному чині життєствердності. Він прагнув, умів, не перестаючи працювати, йдучи від простих до більш складних творчих образів. Усвідомлював, що значення праці не підлягає обліку, оскільки людина самовдосконалюється саме завдяки праці. Його ставлення до високої етичної цінності праці нагадувало філософічну етику Т. Карлейля (1795–1881), шотландського філософа, історика, письменника, який відгукувався на суспільну й індивідуальну значущість самоудосконалення таким чином: «Сумніви, турботи, каяття, розчарування – всі ці прояви пекла боляче обкладають душу. Але варто лише Людині взятися за працю, як усе це замовкає, ховаючись у своїх конурах. Людина стає воістину Людиною. Священний вогонь праці уподібнюється очищуючому вогню, приводячи душу в стан істинної гармонії. Немає інших засобів, щоби зробити Людину культурною... У Людини також немає інших знань, ніж ті, що набуті працею, все інше лише гіпотези»⁶. Помітно, що цими давніми загальнолюдськими цінностями послуговувався Гніздовський (можливо, не читаючи Карлейля), оскільки дуже прискіпливо, вимогливо й самоорганізуюче ставився до власної праці.

Через працю він удосконалював себе як особистість, долав бідність, сумнівався і заперечував те, що донедавна вважалося майстерно зробленим. Бували періоди, особливо на початках «освоєння» Америки, що задля економії коштів, яких фатально не вистачало, Гніздовський замальовував готові картини новими сюжетами, «економлячи» матеріали, тканину, багетні рами. Але це був його шлях, який формував його індивідуальну майстерність, допомагав самостверджуватися й самоідентифікуватися у складному соціокультурному просторі.

Іншою важливою якістю в життєписі Художника була одержима віра в мистецтво, що разом із жертвовною працею вибудовували світогляд ідеалізованого сприйняття Музи, якою він жив. Згадуваний Т. Карлейль писав: «Блаженний той, хто найшов собі справу... Тоді людина пробуджується всією душею, чутливо сприймаючи все благородне, – і всілякі знання, і «самопізнання»⁷. Гніздовський по-справжньо-

⁶ Карлейль Т. *Етика життя. Трудиться* [електронний ресурс]. URL: https://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Culture/Karl_3/01.ph

⁷ Там само.

му знайшов «свою справу» – улюблене мистецтво, яке він ідеалізує, вкладав ним підвалини зросту ідеалів покинутої ним батьківщини. Це були виплекані його творчістю ідеали Свободи і краси українства. Він свідомо не уникав романтично-ідеалізованого підходу, оскільки вічне прагнення дійти до недосяжного вважав найвищим життєвим сенсом, сенсом творіння в мистецтві. І хоча воно в такому мотиваційному устремлінні художника приносить часто не тільки злет, але й падіння, повеніряння, розчарованість, але відповідальний митець мусить мати (окрім усього іншого) громадянську мужність й відвагу. Радше слід піддаватися випробуванням, частіше, ніж того б хотілося, визнавати власні помилки, аніж відмовлятися чи зраджувати ідеалам. Європейська і світова філософсько-просвітницька думка нагадує про поведінкові норми митців, якими варто керуватися, щоб не піддаватися спокусам «торгувати» ідеалами: «Чи відомо вам, – з апітується в «Етиці життя», – про значення терпіння, мужності, витримки, готовності визнати свою помилку і намагання краще виконати власну роботу? Усім цим добродійностям неможливо навчитися, як тільки в боротьбі, допомагаючи в цій боротьбі своїм побратимам»⁸. Справді, Я. Гніздовський – приклад для наслідування нинішніми поколіннями українців у боротьбі за високість ідеалів національної культури, Української держави, Нації.

Закордонні українські музеї містять значний потенціал для вивчення національної духовної і матеріальної культури, збереження і зміцнення української ідентичності, виховання поваги і любові до України, розширення знань у культурно-історичному просторі світу про українців і Україну. У значній мірі вони відображають історію появи в тій чи іншій частині земної кулі наших співвітчизників, становлення і розвиток українських громад, їхню господарсько-економічну, суспільно-політичну, культурну, релігійну діяльність на теренах новоосвоєних земель. Етнографічні, мистецькі колекції, зібрані, як правило, завдяки громадським ініціативам дають добру можливість «пізнавати себе», а іноземцям долучатися до материкових пластів культури українського народу. Відвідувачів привертає увагу не тільки оригінальність побутового життя, народний одяг, весільні і святкові вбрання, шедеври писанкарства, вироби з дерева, металу, кераміка, вишивки і килими, презентуючи розмаїту культуру всіх історичних земель України. Важливо, що експонати, архіви, експозиції закордонних музеїв наділені безцінним «людським капіталом», видатними постатями, які заслужили світове визнання своїми досягненнями в науці, культу-

⁸ Там само.

рі, мистецтві, суспільно-громадському житті. Навіть порівняно нещодавно створені українські музейні заклади містять надзвичайно цінні матеріали, документи, роботи відомих майстрів, чому могли б позаздрити навіть здані академічні установи. Скажімо, в Українському Музею Нью-Йорку, що створений лише в 2005 році, знаходиться унікальна мистецька колекція-збірка, представлена українськими мистцями, відомими в Європі, Америці, Азії. Адже окрім Я.Гніздовського тут розміщені роботи В. Кричевського, О. Архипенка, С.Козака, І. Їжакевича, Г. Крука, О. Новаківського, М. Кретновського, С.Крушельницького, О. Грищенка та багатьох інших. Характерною рисою музейної політики на закордонні є культурно-історична презентаційність усіх українських земель, упровадження принципу «соборності» в музеєзнавстві і музейній педагогіці. Адже, наприклад, якщо згадуваний Я. Гніздовський був вихідцем із Західної України, то не менш цікавий і талановитий Василь Кричевський (1872–1952) – народжений у Лебединському повіті на Харківщині.

Яскравий представник «українського імпресіонізму», що походив з великої мистецької родини, яка подарувала Україні чимало талановитих художників, митців, педагогів, В. Кричевський залишив дуже помітний слід у різних культурних сферах. Він був прекрасним архітектором, кіномитцем, майстром килимарства і кераміки, ректором мистецьких академій та Архітектурного й Мистецького інститутів у Києві, глибоким знавцем національної етнографії й українських старожитностей. Його творчі доробки були різножанровими, характеризувалися широкою палітрою смаків, інтересів, уподобань художника. Достатньо проаналізувати його останню передвоєнну індивідуальну виставку в Києві (1940 р.), щоб зрозуміти глибинність витоків творчості, багатогранність таланту й захопленість художника. Адже експозиція індивідуальних праць складала тоді понад тисячу експонатів. Значна частина його творчих збірок сто років тому містилася в будинку Михайла Грушевського, де, на жаль, була знищена більшовиками під час їх наступу на Київ. Цікавість до цієї видатної особистості має проявлятися з боку музейників, мистецтвознавців, педагогів, істориків, культурологів ще і тому, що його творчість характеризувалася глибокою україноцентричністю. Це був художник-громадянин і патріот. У буремні часи національно-визвольних змагань 1917–1918 рр. В. Кричевський творить проекти державних символів Української Народної Республіки, в основі яких лежить ціннісна історична складова держави – Київська Русь. Саме його проекти (Малий державний герб УНР; Державний кредитовий білет УНР) у березні 1918 року офіційно

затвердила Центральна Рада. Визнання як талановитого художника і будівничого української культури відбулося передусім у часи становлення Української державності, коли він був обраний ректором Державної Академії Мистецтв. Опираючись на традиції й канони національного будівництва й архітектури, В. Кричевський спроектував і організовував будівництво унікальних архітектурних ансамблів: будинок Полтавського губернського земства; будинок І.Щітківського в Києві; будинок Опішнянського гончарного навчально-показового пункту; меморіальний будинок-музей Шевченка в Києві; будинок Чубука-Подільського в Переяславі; будинок письменників «Роліт»; пам'ятник на могилі М. Грушевського, а також багато інших будинків, шкіл. Окремі із зазначених об'єктів є не просто пам'ятками історії та архітектури, а своєрідним першопочатком нового українського архітектурного стилю («український архітектурний модерн»), яким вважається будинок Полтавського губернського земства – нині Полтавський краєзнавчий музей. Оригінальний архітектурний стиль розвивався впродовж майже сорока років (1903–1941), ввібравши досягнення національної професійної архітектури, насамперед барокової, церковного і хатнього будівництва. Поява цього стилю базувалася на міждисциплінарному підході, коли відбувалася синергія досягнень етнографічної науки, народної архітектури, національно-культурних традицій. Тому закономірним буде ствердження, що піонером у реалізації принципу народності в архітектурі став В.Кричевський, втіливши в життя ідею українського модерну на рівні земського будинку. Цей стиль мав доволі широку географію будівництва, включно і на Кубані. Проте слід визнати, що ідейним центром нового українського стилю було харківське середовище, очільним представником якого став В. Кричевський.

Також важливим складником у творчості митця є його безпосередня участь як художника в становленні й розвитку українського кіно. Сталося так, що після вимушеної еміграції більшість кінострічок за участю Кричевського була знищена. Радянська цензура суворо забороняла використовувати будь-які відомості у цьому контексті. Тому сучасне українське музеєзнавство, національна освіта, передусім мистецька, історична наука й культурологія зобов'язані повертати народу незаслужено вирвані тоталітарним режимом сторінки життєпису про видатних українців. Адже Кричевський у період українізації другої половини 20-их років (і навіть у 30-ті роки) був фактично першим українським художником, що брав участь у створенні українського кіно. Фільми: «Тарас Шевченко», «Маленький Тарас», «Тарас Тряси-

ло», «Борислав сміється», «Звенигора» (за О.Довженком), «Назар Стодоля», «Сорочинський ярмарок», «Кармелюк» та інші створювалися в художньому оформленні безпосередньо В.Кричевського. Велику цінність для української культури мають картини та творчі роботи, які передані родиною в дар музеям Києва, Харкова, Полтави, Лебедина (понад 300 робіт передано донькою Галиною Кричевською, що проживає у Венесуелі), Львову, Одесі, національному заповіднику в Каневі. Його персональні виставки у Берліні, Варшаві, Празі, Тбілісі, Лондоні, Брюсселі, Торонто, Вашингтоні, Нью-Йорку, Філадельфії відкрили для світу оригінальність української культури. Інтеграція народної традиції з вимогою і смаком новітніх часів народила новий модерний стиль національного мистецтва. В «Енциклопедії сучасної України» (18 томів) зазначено: «Творчість Кричевського мала основоположне значення для еволюції українського мистецтва ХХ століття для робіт характерні оригінальність, своєрідність у трактуванні національного на сучасний лад, поєднував раціоналізм нового часу з народними традиціями, започаткував модерне оформлення українських книжок, блискуче вирішував дизайн та естетичне наповнення книг, широко використовував спадщину української орнаментики. Національною самобутністю, глибоким знанням народного життя позначені декорації для театру М. Садовського, оформлення українських фільмів. Перший художник кіно, яке разом з О. Довженком вивів на європейський рівень. Масштабністю та багатогранністю творчої натури він нагадує мистців італійського Відродження. У багатьох царинах української культури йому належить роль першовідкривача»⁹. Показовими є його теоретичні праці, монографії про українське народне мистецтво, про розуміння українського стилю, художника Нарбути, заповідник і будинок Т.Шевченка, про архітектуру тих часів та багато ін.

Дуже вдало відобразив сутність «українського» періоду творчості художника харківський видавець та упорядник О. Савчук. У листопаді 2016 року в Музеї Івана Гончара відбулася презентація нового двотомника видання «Василь Кричевський. Хрестоматія. Т.І. 1891–1943 рр.». Справедливо, що через музеєзнавство, академічну науку і просвітництво, навчально-виховний процес і музейну педагогіку, громадські ініціативи відбувається «повернення» видатної особистості в культурну нішу Українського народу і держави. Як і століття назад, так і в часи нинішні приклади його життя і творчості мають працювати задля найголовнішого – виховання української Нації. Велику

⁹ Енциклопедія сучасної України. В.Ханко (Кричевський В.Г.) НАН України. К. 2014. Т.15.

снагу для його творчості приносила дружба й професійне приятелювання з великими українцями – М. Грушевським, В. Винниченком, О. Довженком, Д. Щербаківським, Ю. Яновським, Б. і В. Ханенками. В «Енциклопедії історії України» зокрема зазначено: «Від 1910 оселився в домі М. Грушевського, перевіз туди свої колекції, зокрема вироби українського народного мистецтва та старовинні українські килими. 1911 разом з М. Грушевським подорожував Італією. Працював над оформленням українських книжок, у т. ч. й праць М. Грушевського («Ілюстрована історія України» (1912), «Історія української літератури» (1923). Потоваришував з Д. Щербаківським, співпрацював із школою килимарства, яку відкрила В. Ханенко (у дівочтві – Терещенко), оформив книжку В. Винниченка «Краса і сила». Після Лютневої революції 1917 року став одним з організаторів Української академії Мистецтв»¹⁰. Практично все значиме, що відбувалося в суспільно-політичному і культурному житті України, не проходило повз уваги художника. Він по-справжньому жив Україною. Окрім створених ним Державних Гербів України, Великої і Малої державних печаток України, Кричевський цілеспрямовано у 1918 році працює над проектами українських грошей (банкнота у 2 гривні випущена в часи УНР за його проектом), поштових марок. Усіляко намагався підтримувати патріотичні національні рухи. Саме ним був розроблений військовий прапор для Богданівського полку.

Емігрантський період, проведений у Чехословаччині, Австрії, Німеччині, Франції, США, Венесуелі лише посилив непогамоване бажання бути і жити з Україною. Перебуваючи на чужині він часто з пам'яті малював рідні йому з дитинства українські пейзажі, родинне обійстя, близьких і далеких людей. Ця ностальгія за українськістю вибудовувала в ньому істинного національного художника. Його творчість, життєва позиція були зрозумілими і близькими для багатьох українців, які в пошуках кращої долі розійшлися по світах. Віддаючи шану видатному сину України, митрополит Мстислав (Скрипник) відвідав у 1975-му могилу Кричевського в Каракасі, пізніше віддавши розпорядження перенести його прах до українського цвинтаря святого Андрія в США (Бовид-Брук, штат Нью-Джерсі).

Його ім'я сьогодні поціноване й пошановане у багатьох країнах, життєпис розміщений в енциклопедичних виданнях, музеях, на виставках демонструються картини й творчі доробки. Важким і тривалим виявився шлях на материзну, передовсім пов'язано це з полі-

¹⁰ Енциклопедія історії України: Т. 5: Кон-Кю / Редкол.: В.А.Смолій (голова) та ін. НАН України. Інст. історії України. К.: «Наукова думка», 2008. 568 с.

тичними, ідеологічними обставинами, бездержавністю українського народу. Але беззаперечним і доконаним фактом є те, що дорога життя з Лебедина (с. Ворожба) до Каракасу, Нью-Йорку і назад відбулася. Україна, нарешті, навернулася увагою і повагою до свого сина. Рідна земля (сучасна Сумщина) оберігає це славне ім'я біля його родинних витоків. Сьогодні Сумський художній музей ім. Никанора Онацького та Лебединський художній музей завдяки родині Кричевських, що проживають у США та Венесуелі, збагатилися більш як ста творами – безцінною спадщиною національної культури братів Кричевських, визначними майстрами українського мистецтва ХХ-го століття. Тут стає більш зрозумілою сутність «школи Кричевських», оцінюючи також талант і самобутність Федора Кричевського. Його глибоко філософська картина «Три покоління», присвячена родині знаменитого українського письменника і драматурга Михайла Старицького (1913), у значній мірі є самовідображенням життєвої долі сім'ї Кричевських. Його манера малювати дуже суголосна брату Василю, оскільки стверджує український стиль у передачі Людини і Природи.

Чому «школа Кричевських», як і сама мистецька родина, мають бути ще в більшій мірі суспільно затребувані в наш час? Очевидно, що всі вони (Василь, Федор, Микола, Катерина, ціла плеяда художників цього славного роду в чотирьох поколіннях) несли у своїй творчості велику ідею українськості. Народне мистецтво, український стиль і орнамент, національна тематика творів – все це об'єднувалося в одну характерну для всіх професійну і громадянську рису народності. Визначні майстри національного мистецтва ХХ століття, автори й зачинателі українського модерну – Василь і Федір Кричевські, що виховали цілу групу академічних мистців, передавши їм любов до природи української землі, неповторного колориту психології й естетики українських людей, об'єднаних традицією, волелюбністю, історичною пам'яттю.

Добра професійна освіта в сфері живопису, скульптури та архітектури, імпресіоністична манера переплелися зі своєрідними національними мотивами, трансформуючи високу майстерність у неповторність української художності. Народність не була кон'юктурним захопленням, а завжди слугувала основою для творчих задумів, закладаючи в композиції глибокий філософський внутрішній зміст. Все українське довкілля було для Кричевських унікальним ареалом для художніх доробок. Недарма впродовж багатьох років творча майстерня мистців знаходилася в Шишаках на Полтавщині, серед надзвичайно багатой і живописної української природи, надихаючи їх красою і сна-

гою. Тому, захоплюючись європейськими творіннями, зокрема ландшафтами і пейзажами талановитих нідерландських художників, маємо дедалі більш ґрунтовно вивчати, цікавитися, захоплюватися «своїми» великими майстрами, які в дуже складні для народу історичні періоди відтворювали неповторну красу України, Природи, Людини. Дуже значущою особливістю цієї сторінки історії художньої культури було передусім і те, що в задумах і проєктах закладалися вічно затребувані для народу сенси. У Роменському музеї (краєзнавчому) зберігається один цікавий експонат – проєкт будівлі «Народного дому» (!). Два смисли – цінності закладені в ньому. Перше, виконання характеризується оригінальною українською манерою, зберігаючи автентичність національних традицій. Другий важливий соціально-політичний аспект полягає в тому, що питання виховання народу, особливо молоді, залишалося ключовою суспільно-просвітницькою темою для художника, коли знекорінення й денационалізація українства здійснювалася безперервно і повсюдно. Тому, беручи участь у різноманітних проєктах, маючи професійний досвід у багатьох сферах культурно-мистецького життя, сповідуючи гуманістичні принципи мистецтва, Кричевські, особливо Василь Кричевський були для тих і нинішніх часів прикладом громадянської позиції і відваги, не будучи ніколи збайдужілими до викликів часу, долі власного (і не лише) народу. Цей благородний чин громадянськості безустану самовідтворювався, виховуючи власною поведінкою своїх дітей і внуків. Ця сімейна педагогіка є взірцем для нових поколінь українців. Адже якщо батько (художник Василь Кричевський) брав найактивнішу участь у національних змаганнях за Україну часів Центральної Ради, Гетьманату, Директорії, обстоюючи свободу рідного народу, то його син Микола, перебуваючи в інших умовах, будучи громадянином Франції, захищав її свободу від фашистів. Його нагородили (як добровольця) найвищою відзнакою Франції – Орденом почесного Легіону.

Такі яскраві життєві епізоди українських художників різних поколінь є добрим підґрунтям для творення якісно нової музейної педагогіки, яка в багатьох випадках продовжує вибудовуватися на усталених підходах, традиційних оцінках та відомих персоналіях. Згадувані вище особистості не просто писали талановито картини, малювали фрески, оформлювали відомі всім літературні твори, вони разом з іншими представниками української інтелігенції формували націєтворче середовище, яке оберігало і зрощувало українські ідеали. Достатньо лише нагадати, що Микола Кричевський співпрацював, дружив, творив разом з такими видатними «сумчанами» як О.Олесь, М. Хви-

льовий, О. Грищенко, П. Холодний, Г. Крук та інші. Що це означає? Лише передусім те, що стверджує давню класичну істину, висловлену у свій час Дж. Локком у «Думках про виховання», що для людини головним виховним засобом є приклад і середовище¹¹. Справді, Кричевські завжди прагнули і нуртували в українській ніші думок, помислів, учинків. Своєю патріотичною позицією, талантом вони виховали сотні митців, заклавши надійний підмурівок у розвиток українського мистецького життя.

Бібліографія

- Гулюк Є. «Львів'янин, якого «повісили» у Білому Домі». URL: [Photo – lviv.in.ua/lvivyanyin – yakoho – povisily – u – bilomu – domi/](http://lviv.in.ua/lvivyanyin-yakoho-povisily-u-bilomu-domi/)
- Дугаєва Т. Радіючи мудрості і гармонії природи. Буковинське віче. 1997. 3 січня.
- Енциклопедія історії України: Т. 5: Кон-Кю / Редкол.: В.А.Смолій (голова) та ін. НАН України. Інст. історії України. К.: «Наукова думка», 2008.
- Енциклопедія сучасної України. В.Ханко (Кричевський В.Г.) НАН України. К. 2014. Т.15.
- Карлейль Т. Етика життя. Трудиться [електронний ресурс]. URL: https://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Culture/Karl_3/01.ph
- Локк Дж. Мысли о воспитании... Т. 3. М.: Мысль, 1988.
- Яків Гніздовський: «Життя людини – тільки недосконалий відблиск її власної мрії»: бібліографічний покажчик / Тернопільська обласна універсальна наукова бібліотека; укладач Л.Оленіч. Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2015.

¹¹ Локк Дж. Мысли о воспитании... Т.3. М.: Мысль, 1988. С. 412.

Українські говори в літературно-художній антропонімії сучасних авторів

Анастасія Береш / Anastasia Vehesh

Українські говори в літературно-художній антропонімії сучасних авторів. Метою нашої статті є дослідження діалектних літературно-художніх антропонімів, що функціонують у творах сучасних українських письменників. Доведено, що діалекти, як і діалектні літературно-художні антропоніми в романах становлять потужний пласт лексики. Такі діалектні назви вживаються з певною стилістичною метою. Їхню роль у тексті важко оцінити: вони є індикаторами часу, національно значущими, інформаційно-оцінними – виконують різні функції. Авторі заклали в назви своїх героїв цілу низку понять, тлумачень, асоціацій. У сфері назвотворення відчутні вкраплення автентики, фольклорних мотивів. Літературно-художні антропоніми в романах письменників адекватно відтворюють конкретний антропонімний узус. Безперечно, що найбільш унікальним антропонімним класом є прізвиська, адже в них відобразилися звичаї, мова, побутування. З'ясовано, що діалекти та діалектні літературно-художні антропоніми є своєрідними маркерами регіону.

Limba ucraineneană dialectală în antroponimia literar-artistică a autorilor moderni. În articol sunt evidențiate antroponimele literar-artistice dialectale care funcționează în operele scriitorilor ucraineni moderni. S-a dovedit că dialectele, precum și antroponimele literare și artistice dialectale din creațiile în proză, constituie o bază lexicală solidă. Astfel de denumiri dialectale sunt folosite pentru un scop stilistic specific. Rolul lor în text este greu de evaluat: sunt indicatori de timp, semnificativi la nivel național, informațional-evaluativ și îndeplinesc diverse funcții. Autoreea a încorporat o întreagă gamă de concepte, interpretări și asocieri în numele personajelor lor. În sfera creării numelor se remarcă note de autenticitate și motive folclorice. Antroponimele literar-artistice din romanele scriitorilor reproduc în mod adecvat o anumită utilizare antroponimică. Nu există nicio îndoială că o deosebită clasă antroponimică sunt porecele, deoarece acestea reflectă obiceiurile, limba și modul de viață. S-a constatat că graiurile și antroponimele literar-artistice dialectale sunt markeri particulari ai unei regiuni (reperе unice ale unei regiuni).

Ukrainian dialects in the literary anthroponymy of the modern writers. The aim of our article is to study dialectal proper names of the literary heroes that function in the works of modern Ukrainian writers. It is proved that dialects, as well as dialectal proper names of the literary heroes in the novels

form a powerful layer of vocabulary. Such dialect names are used for a specific stylistic purpose. Their role in the text is difficult to assess; they are indicators of time, nationally significant, informational and evaluative – they perform different functions. The authors put in the names of their characters a number of concepts, interpretations, and associations. In the field of naming there are tangible elements of authenticity, folklore motifs.

Proper names of the literary heroes in the novels of writers adequately reproduce a specific anthroponymic usage. Undoubtedly, the most unique anthroponymic class is nicknames, because they reflect the customs, language, and way of life. Dialects and dialectal proper names of the literary heroes have been found to be unique markers of the region.

Ключові слова: антропосистема, апелятив, діалект, літературно-художній антропонім, прізвище, регіональний антропонімікон.

Cuvinte cheie: antroposistem, apelativ, dialect, antroponim literar și artistic, porecla, antroponimic regional.

Keywords: anthroposystem, appellative, dialect, proper name of the literary hero, nickname, regional anthroponymicon.

У лексичному складі кожної мови, у тому числі й української, власні назви займають особливе місце. Це цілком закономірно, оскільки в житті суспільства антропоніми відіграють важливу роль. Вони тісно пов'язані з історією народу, з його культурою.

Антропонім як елемент мови має безпосередній зв'язок із духовною культурою народу й сягає далекої історичної глибини. У власній назві закодована пам'ять століть, у ній закладена така велика інформація, яку сучасні методи дослідження ще не дозволяють виділити повною мірою¹. «Ім'я – це коштовний нематеріальний дарунок, що засвідчує духовне багатство батьків, усвідомлення ними глибини духовних витоків рідної культури», – писав Л. Белей². «Імена – частка нашої історії й сучасності (мови, культури, релігії, вірувань, праці, побуту, соціального становища людей, їх світогляду тощо)», – зазначав І. Трійняк³.

У системі українських власних найменувань, що склалася протягом минулих віків, відображено всі аспекти народного життя на різних історичних етапах. Тому антропоніми є одним із важливих джерел для дослідження мови, історії, матеріальної й духовної культури нашого народу. Вивчення регіонального антропонімікону, у тому числі і літературно-художнього, належить до актуальних завдань сучасної ономастики.

¹ Железняк М. Світоглядний код слов'янської антропонімної лексики. *Актуальні питання антропоніміки*. К., 2005. С. 76.

² Белей Л. О. Ім'я дитини в українській родині; художник-оформлювач Артеменко. Харків: Фолю, 2011. С. 5.

³ Трійняк І. І. Словник українських імен. К.: Довіра, 2005. С. 6.

Діалектна лексика найбільш активно представлена в усному розмовно-побутовому мовленні, а також у мові художньої літератури. У художніх творах вона вживається з певною стилістичною метою. Дослідження П. Гриценка, В. Ірещука, А. Зеленька, С. Єрмоленка, І. Матвіяса представили широкий спектр функцій, які виконують діалектизми в художньому творі. Вони є засобом мовної характеристики персонажа, передають етнографічну достовірність зображуваних подій, переконливість, відтворюють місцевий колорит.

Відомо, що онімна діалектна лексика також відіграє важливу роль у художньому тексті, де формується і розвивається поетичний словник української мови. Вивченню української літературної антропоніміки присвятили свої праці відомі ономасти: Ю. Карпенко, М. Карпенко, Л. Белей, М. Мельник, Л. Масенко, Г. Лукаш, Т. Гриценко та ін.

Твори закарпатського письменника М. Дочинця все частіше привертають увагу не тільки читачів, але й дослідників. Мирослав Дочинець називає героїв своїх романів звичними іменами, черпає з реальної антропонімії прізвища, прізвиська, імена, які в художньому тексті промовляють. Добір назв героїв – важка робота. З розвитком сюжету читач все більше розуміє, чому автор підібрав своєму героєві саме таке ймення. Підказку подає автор, інші персонажі, сам герой.

Ми дослідили назви літературних героїв у романах М. Дочинця «Лис у винограднику», «Вічник. Сповідь на перевалі духу», «Криничар. Діярюш найбагатшого чоловіка Мукачівської домінії», «Горянин. Води господніх русел», «Світован. Штудії під небесним шатром», «Мафтей. Книга, написана сухим пером», «Діти папороті», звернули увагу на метафоричність назв романів автора, дослідили румунський слід у літературно-художньому ономастиконі романів М. Дочинця.

Ми вже зазначали, що власні назви Дочинцевих героїв добре продумані, вишукані, маловживані, народні. Проблеми власних назв автор, на наш погляд, приділяє багато уваги. Усі вони несуть якусь інформацію, вагоме смислове й емоційне навантаження, не тільки іменують, а й служать вираженням об'єктів оцінки чи апелювання, виступають засобами характеристики персонажів. Юрій Карпенко зазначав, що «насправді власна назва містить незміряний, величезний обсяг інформації – треба тільки ту інформацію побачити самому й зуміти передати читачеві»¹.

Досліджуючи літературно-художні антропоніми творів М. Дочинця, не можна не звернути увагу на функціонування традиційних

¹ Карпенко Ю. О. Про літературну ономастику: Міркування на базі твору Ліни Костенко «Коротко – як діагноз». *Літературна ономастика*: зб. статей. Одеса: Астропринт, 2008. С. 61.

імен українців: *Іван, Петро, Олекса, Юлина* («Вічник»); *Василь, Магда, Марія, Марта, Микола, Павло, Степан* («Лис у винограднику»); *Ілько, Карпо, Кузьма, Олекса, Тимко* («Криничар»); *Василина, Гафія, Калина, Матій* («Горянин»).

Серед імен персонажів романів, що називають верховинський люд, знаходимо такі, що мають характерні діалектні риси: *Анця, Митро, Митько* («Лис у винограднику»); *Микула, Нуцька, Терка, Ферко* («Вічник»); *Влена, Ладьо* («Криничар»); *Анниця, Йван* («Горянин»); *Беца, Федьо, Штефан* («Світован»).

Автор черпає з реальної антропонімії прізвища, прізвиська: *Копач, Голодняк, Жига, Кривондя, Бумбаня* («Криничар»). Такі літературно-художні антропоніми є специфічними для називання закарпатців, вони виступають засобом творення українського регіонального колориту.

У Романі «Мафтей» ми зафіксували низку літературно-художніх антропонімів, що є андронімами утворення: *Голоднячка, баба Кутачка, тітка Доромбаня, Марька Доромбатова, Обручарова Мокрина, Юрикова Оленка*.

На відміну від імен, прізвищевих назв у романі небагато. Вони різні за походженням, але є характерними для Закарпаття: *Желізний, Зеленьяк, Ізай, Колодко, Обручар, Піняшко, Повишк, Сухан, Трусяк*. Майже всі вони зафіксовані у словнику «Прізвища закарпатських українців» П. Чучки. В основі цих прізвищ лежать місцеві апелятиви: *Обручар* – ‘майстер, що виготовляє обручі’ (Чучка, с. 413); *Піняшко* – дериват від карпатоукраїнського архаїзму *пінязі* – ‘гроші’ (Чучка, с. 451); *Повишк* – ‘від діалектної назви гризуна повх, яка в різних говорах має дещо інші значення, як ‘пільх’, ‘хом’як’, ‘вовчок’, ‘кріт’, ‘польовий шур’, ‘польова миша’ (Чучка, с. 457); *Сухан* – ‘худа людина’ (Чучка, с. 541); *Трусяк* – ‘співвідноситься з апелятивом *трус* – кролик’ (Чучка, с. 560). Як бачимо, специфічна закарпатська регіональна особливість прізвищ виявляється у значному використанні місцевих лексичних діалектизмів, у наборі архаїзмів та історизмів, у специфічних запозиченнях.

До деяких з них автор подає тлумачення, підтверджує етимологію, або іронізує. Наприклад, прізвисько *Голоднячка* не підходило до героїні, бо була вона товстенька, пишнотіла (*«Якщо комусь і підходять їх прозивки, то се не про Голоднячку. Натоптана жіночка бочечкою котилася довкола двох діж...»* («Мафтей», с. 61). Ми не знаємо, чому *Митро Желізний* має таке назвисько, але автор констатує: *«Тому я й не суджу таких, як Митро Желізний. Він хоч і залізний нутром у тяготах, а такий же крихкий серцем, як і всі»* («Мафтей», с. 87). *Peri-*

онального походження прізвисько Колодко («Ти, Мафтейку, завітав би до Колодка, до ковача» («Мафтей», с. 206)). Для карпатських говірок характерним є вживання апелятивів, що називають людину за заняттям, тому побутують прізвища і Ковач, і Коваль, і Колодко.

Ми дослідили, що багато головних героїв мають, крім основної назви, ще й інші, які так і не перейшли з апелятива в онім: *відун, знахар, знатник, босоркун* («Вічник»); *бродник, мандрівець, цілитель, баїльник* («Світован»); *бай, примовник, зелейник* («Мафтей»). Деякі серед цих назв є характерними для карпатських говірок.

Так, назва *баїльник* у гуцульських говірках уживається зі значенням – «людина, яка лікує різними традиційними, немедичними засобами, переважно замовлянням». Знахар-баїльник у своїй діяльності поєднував знання цілющих властивостей рослин та знання обрядових вербальних текстів (замовлянь). Ця категорія, до речі, є найпоширенішою та найпопулярнішою серед горян, оскільки, на думку бойків, баяли від усього: укусу гадина, хвороби, рожі, «злого ока». Отже, поняття «баїльник є певною мірою універсальним, тому що поєднує в собі і знахаря, і ворожбита, і чарівника»⁵.

Як бачимо, в літературно-художніх антропонімах – творчий потенціал автора. Він вкладає в назву певну оцінку, онім стає найлаконічнішим засобом характеристики героя. Назви персонажів значною мірою визначають «обличчя» художнього твору. Таким чином, літературно-художні антропоніми з романів Мирослава Дочинця є влучними, передають характерний для твору національний колорит, мають особливе значення.

У тетралогії «Вогненні стовпи» Романа Іваничука важливим мовним засобом вираження місцевого галицького колориту виступають прізвища персонажів. Автор ретельно добирає з реального антропонімікону утворення на *-ак (-як), -чак, -ук (-юк), -чук*, які характеризуються високою частотою вживання на теренах Гуцульщини, де й відбувається дія твору. Наприклад: *Андрусяк, Бабинюк, Вакалюк, Воронюк, Гошоватюк, Гулейчук, Захарчук, Маланюк, Мироняк, Палійчук, Сталашук, Шинкарук*. Доповнюють антропонімічну мозаїку прізвищ персонажів роману утворення на *-ин, -овськ(ий), -цьк(ий)*, які також часто вживаються в реальному антропоніміконі Галичини. Напр.: *Васютин, Гніздовський, Кобацький, Коковський, Левицький, Марусин, Чайковський, Юлинин*.

Привертають увагу літературно-художні антропоніми, що утворені від географічних топонімів на позначення особливостей місцево-

⁵ <http://www.spadok.org.ua/boykivschyna/viduny-v-mifologichnych-uyavlenniyach-boykiv>

сті: скрипаль Клим Запоточний (від за потоком), бубніст Андрейко з Багновиськ (від багновисько, болото), Наталка Слобідська (від слобода).

Як бачимо, літературно-художня антропонімія у творчому арсеналі Романа Іваничука є важливим мовним засобом із широкими виражальними можливостями.

Марія Матіос – корінна гуцулка. Тому їй зрозуміло, що літературно-художні антропоніми її творів адекватно відтворюють, моделюють гуцульський антропонімічний узус. Персонажі М. Матіос іменуються типовими для регіону, де відбувається дія твору, антропонімами. Такі літературно-художні антропоніми виконують номінативну функцію: Грицько Граб, Іларій Гуцуляк, Семен Данилишин, Юрко Ігнатків, Дмитро Калиняк, («Нація»); Микола Григорків, Ілля Джурак, Танасій Максим'юк, Матіос Онуфрій, Петро Ціпцяр («Солодка Даруся»); Олекса Говдя, Катерина Василячук, Гаврило Дячук, Василь Крильчук, Михайло Стринада, Кирило Чев'юк («Майже ніколи не навпаки»). Як пише Л. Белей: «Якщо автор прагне, аби його герої сприймалися як реальні особи, він зобов'язаний дібрати персонажам реальні (за структурою) імена. Тому структура власних особових іменувань персонажів більшою чи меншою мірою мусить бути орієнтована на реальну антропонімію, на знання її мовним колективом»⁶.

Важливим джерелом літературно-художньої антропонімії М. Матіос є народнорозмовний антропонімікон українців, де особливе місце займають іменування жінок за власним іменем чоловіка. У лінгвістичній літературі подібні утворення називають андронімами. В офіційному називанні вживання таких найменувань обмежене, але в розмовній мові, у побуті андроніми доволі активно використовуються. Такі літературно-художні антропоніми виконують характеристичну функцію, оскільки їм притаманна об'єктно-вікова значущість. Здебільшого це андронімічні моделі з суфіксами на -их-а, -іх-а, -їх-а: Данилиха, Ілациха, Климиха, Семениха, Юрчиха («Нація»); Іваниха, Йорчиха, Павлиха («Солодка Даруся»). Проте авторка вживає й цілу низку андронімів, утворених від прізвища, прізвиська чи професії батька – патроніми з суфіксами -ов-а: Параска Гаврилюкова, Анна Гафтинюкова, Маруся Паленюкова («Нація»); Параска Данилюкова, Василина Макушкова («Солодка Даруся»), а також на -к-а: Білейчучка, Бундячка, Дмитрючка, Фулячка, Шулемчучка («Нація»); Варваручка, Петрусячка, Притулячка («Майже ніколи не навпаки»).

Прикметною рисою літературно-художньої антропонімії М. Матіос можна вважати надзвичайно багатий іменник її літературних тек-

⁶ Белей Л. Нова українська літературно-художня антропонімія: проблеми теорії та історії. Ужгород, 2002. С. 11.

стів. Із загальнонародної мови авторка почерпнула іменні варіанти, які утворені за допомогою суфіксів суб'єктивної оцінки і які передають відтінки пестливості, здрібнілості, фамільярності, іронії, зневаги, ненависті, тобто всю гаму людських почуттів. Суфікс *-к-* найбільш поширений у загальнонародній мові. У літературно-художніх антропонімах М. Матіос він виражає експресивні відтінки: а) пестливості та здрібнілості: *Василько, Йванко, Марічка, Докійка, Павлінка, Петрусько, Софійка, Фрозинка* («Нація»); *Василинка, Гафійка, Матронка, Славко* («Солодка Даруся»); *Параска, Химка* («Майже ніколи не навпаки»); б) поблажливої зневаги або фамільярності: *Маруська, Місько, Штефка* («Солодка Даруся»). Позитивні емоції – пестливість, здрібнілість виражають суфікси *-ик-, -чик-, -усь-, -ц-*: *Дмитрик, Дунусь, Миколайчик, Михайлик, Тонця, Федусь, Юрчик*, («Нація»); *Андрійчик, Дмитрик* («Майже ніколи не навпаки»). Іноді фіксуються ЛХА, утворені за допомогою усічення та усічення і суфіксації: *Дуся, Лесьо, Федьо, Флоря* («Солодка Даруся»); *Корнельо, Міця, Штефа* («Нація»); *Доця, Філя* («Майже ніколи не навпаки»).

Структурно розмаїті антропоніми-регіоналізми М. Матіос використовує для творення місцевого колориту. Тут виступають антропоніми, «які містять у своїй структурі специфічні діалектні риси» – фонетичні або словотворчі⁷. Пор.: *Васюта, Їлак, Їлена, Лесьо, Штефан, Штефка* («Солодка Даруся»); *Йорко, Ксеня, Паютка, Юр'яна* («Нація»). Дуже часто при звертанні використовуються суфіксальні варіанти, але М. Матіос до імені додає ще й прикметник, який вказує на позитивне або негативно-іронічне ставлення до людини. Так утворюються літературно-художні антропоніми в народнопоетичному дусі, що характерні для гуцульського фольклору: *срібний Михайлику, Міську срібний, Варварко любя, Варварко щира* («Солодка Даруся»); *любий кумочку Гарасимчаку* («Нація»); *срібна Маринько, молодий Чев'ючок, срібна Фільо* («Майже ніколи не навпаки»).

У романах Юрія Андруховича фіксуємо літературно-художні антропоніми, що також мають у своїй структурі специфічні діалектні риси. Пор. специфічно галицькі іменні варіанти: *Ірена, Бодьо, Орко (Орест)* («Рекреації»); *Славцуньо* («Перверзія») та ін. Окрім вузько локальних, Юрій Андрухович майстерно творить своєрідні панукраїнські літературно-художні антропоніми, які найчастіше репрезентують прізвиська. Напр.: *Гаврилюк, Яворський, Бондар, Костенко* тощо. Згадуючи службу в армії, автор з любов'ю розповідає про своїх дру-

⁷ Белей Л. Нова українська літературно-художня антропонімія: проблеми теорії та історії. Ужгород, 2002. С. 123.

зів: «Такі діаманти траплялися в тому лані! Усі вони були страшенно класні хлопці з такими до непристойності типовими українськими прізвищами – *Болюк, Дулюк, Палагнюк, Незнаюк, Онуфрак*» («Таємниця», с. 167). Ці літературно-художні антропоніми зараховуємо до таких, котрі є засобом національної характеристики.

Питомо українську лексику, що є основою антропонімного матеріалу, ми зафіксували й у творах Михайла Гафії Трайсти – українського письменника Румунії. У повісті Михайла Трайсти «Між коханням і смертю» функціонують як традиційні імена мараморосців, так і з діалектними вкрапленнями: *Йозеф, Никола, Николай, Штефан*. Дуже часто автор використовує діалектні форми кличного відмінка літературно-художніх антропонімів, які виступають, за словами Л. Белея, «ефектним виразником карпатського (бойківського чи гуцульського) колориту»⁸. Напр.: *Гафі', Марі', Оле', Іва', Катери', Одо', Штефа', Пара', Васили', Дьо', Андрі'*. Варіанти таких імен можемо знайти у творах М. Матіос. Невичерпним джерелом для творення літературно-художніх антропонімів є традиційна карпатоукраїнська антропонімія. Такі словотворчі моделі мають обмежений ареал поширення й експресивні конотації.

Серед літературно-художніх антропонімів значне місце займають андронімі утворення: *Білашиха, Митриха, Косиха, Федьчиха, Копилиха, Клениха, Чорнійха; Бережнячка, Кващучка, Гербушка; Борсукова, Семенюкова, Полячкова*. Ціла низка літературно-художніх антропонімів має широкий спектр конотацій. Вони можуть виражати ставлення до денотата, а також відтворювати психічний стан мовця. Їхня експресивність визначається лише в контексті, де вони фігурують. Тут знаходимо чимало експресивно-оцінних літературно-художніх антропонімів, які зараховуємо до числа пестливих: *Андрійко, Анничка, Петрик, Парасочка, Ільочко, Михайлик, Николайко*. Поява додаткових емоційно-експресивних конотацій у таких найменуваннях відбувається, якщо стосунки між персонажами неофіційні, близькі, дружні, родинні.

М. Трайста добре знає традиції, звичаї, народну творчість свого краю, тому творить назви героїв у народнопоетичному дусі («Ой, Васильку, мій голубчику, як ти з сирію землею оженився!..» «Ой, Юлинонько, доненько-зозуленько, як ти зі світу заховалася!..» «Ой, мамко рідненька, голубонько сивенька, як важко без тебе на світі жити!..»). Корнелій Ірод у передмові до збірки «Між коханням і смертю» пише:

⁸ Белей Л. Найтипівіші експоненти стилістичної значущості в українській літературно-художній антропонімії кін. XVIII – XX ст. *Науковий вісник Ужгородського університету*. Серія філологічна. Випуск 5. Ужгород, 2000. С. 26.

«...Михайло Гафія Трайста досконалий знавець не лише місцевого фольклору та обрядів, а й «марамороської» мови, настільки пластичної та соковитої, якою письменник малює всі «кадри» своєї прози, а заразом надає своїм персонажам натуральної своєрідності – тільки їм притаманної»⁹.

Прізвища персонажів повісті нічим не відрізняються від прізвищ буковинців, закарпатців, волинян. Видатний мовознавець Корнелій Регуш писав, що «прізвища румунських українців збігаються із загальноукраїнськими, як переконливий доказ того, що їх носії єдиного походження»¹⁰.

У повісті значний відсоток прізвищ з суфіксами -ук, -юк, -ак, -як: Бурсук, Грещук, Калинюк, Копосюк, Шатанюк, Попадюк, Бережняк. Це є підтвердженням слів К. Регуша про те, що «в українських поселеннях, головню Буковини й Мараморошу, поверх 60% їх мешканців носять прізвища на -ук, -юк, -чук»¹¹. Цікаві своїм наповненням є літературно-художні антропоніми *Бабичар*, *Балимба*, *Білаш*, *Гробарь*, *Косован*, *Могильник*, *Поточанин*, *Примха*, *Корчан*, *Чурсій* та ін. Більшість із них можемо знайти у словнику П. Чучки, до деяких подамо тлумачення: *Бабичар* ('від місц. апел. бабич – *бабій*' (Чучка, с. 41), *Бережняк* ('імовірно від місц. *бережняк* – *житель узбережжя, горблянин*' (Чучка, с. 58), *Білаш* ('від давньослов. імені Білаш, співвідносного з прикм. *білий*' (Чучка, с. 65), *Косован* ('укр. або рум. катойк. *косован* – виходець із Косова, що на Івано-Франківщині'; 'пов'язують із сербським *Косовом*'; 'від давньої місц. назви *Косва*' (Чучка, с. 290), *Поточанин* ('відносний прикметник від топоніма *Поток*' (Чучка, с. 465), *Корчан* ('від укр. апел. *корч* у знач. *куш*; від апел. *корч* у знач. *корчі, спазми*' (Чучка, с. 288), *Шатанюк* ('від апел. *шатан* – *чорт*' (Чучка, с. 618). Такі прізвища поширені в українських селах Румунії. Не випадково К. Ірод писав про імена та прізвища Трайстових героїв: «...вони тамтешні, марамороські, а не запозичені, не «радянські» (як це іноді трапляється у наших письменників). Потім, вони пластичні, «промовисті», підходять кожному персонажу... А це теж належить до так званої «місцевої барви», якою письменник так дорожить»¹². Привертають увагу антропоніми в поєднанні з топонімами: *Марія з Потока*, *Варвара з Гробів*,

⁹ Ірод К. Привітне слово. Трайста М. Між коханням і смертю. Видавництво RCR Editorial. Бухарест, 2016. С. 6.

¹⁰ Регуш К. Українці в Румунії. Видавництво «RCR Editorial». Бухарест, 2017. С. 66.

¹¹ Там само. С. 71.

¹² Ірод К. Привітне слово. Трайста М. Між коханням і смертю. Видавництво RCR Editorial. Бухарест, 2016. С. 8.

Микита з Жолоба, які вказують на місце проживання чи походження персонажа.

Отже, джерелом творення літературно-художніх антропонімів прози М. Г. Трайсти є реальні антропоніми, але у тексті вони отримали відповідне семантичне навантаження, інформаційний заряд.

Твори Володимира Лиса – це «оспіваний народний епос, краса української глибинки, а також непересічні долі героїв. Творами Володимира Лиса буквально зачитуються всі покоління, бо письменник до кожного читацького серця зумів підібрати ключик»¹³.

Так у романі «Стара холера» чотирьох друзів, старих холериків, автор наділив традиційними українськими іменами та прізвищами, що характерні для волинян. Прізвиська вони отримували за різних причин, у різних ситуаціях. «Найстарший за чином, як вони казали, Роман Корогода, по-сільському Байчик, крім того, що мав гострого язика, – вмів і байки та анекдоти травити, і слівцем до лавки прибити...» (с. 7). Як бачимо, прізвисько отримав через уміння розповідати байки. Другий із четвірки сільських насмішників – Омелян. «Омелян Ліщиця на прізвисько Луцений (бо били його і «луцив» він) замолоду, як казали, тоже чимало дівок перепробував...» (с. 7). Прізвисько героя трохи припасували до роду його занять. Третім був Платон. «Платон Клок носив два вуличні прізвиська – Параний і Тежкий. Параний – бо мав доволі похмуру натуру і коли закипав, як те молоко, то вже було не спинити. Не одному досталося од його важкої руки (того й Тежкий)» (с. 8). «Четвертим же в їхній компанії був Адам Лесь на прізвисько Тихіський. Воно найбільше пасувало до його вдачі» (с. 9). Життя так склалося в Адама, що він ще маленьким втратив батька і маму. У тітки Ярини «жилося йому не вельми солодко, виріс – ніби й родич, але чужий, затурканий і тихий, аж став геть отим Тихіським, прожив непомітне життя, яке всеньке, вважай, був пастухом» (с. 9). Адам дуже відрізнявся від інших, але його тягло до тупталівських хуліганів. Але для трьох сільських розбишак «Адам Лесинин (бо Лесь прізвище) в їхній компанії хуліганській – приший кобилі хвіст» (с. 29). Непримітний тихий чоловік усе життя виконував одну роботу, нікого не ображав, але був добрим і справедливим. Не випадково Єва каже про діда: «Адама. Тихіського. Чиє життя було ще тихішим, ніж опадання листя в Євиному саду» (с. 60). Вона думає: «Як то він, люблячи, таємно, по-своєму, по-тихіському, посмів нею знехтувати?!» (с. 60). Адам до нестями любив Катрусю, і як вона вийшла заміж за сусіда Федота, це було боляче сприймати. «Так починав розмотуватися новий клубок його тихого

¹³ Басан Оксана. Рецензія на книгу «Стара холера». <https://www.booklya.ua>

(тихиського, як і він сам) щастя, яке згодом переросло в неვიгойний біль» (с. 71).

Крім імен та їх варіантів, у романі фігурують прізвища, що характерні для регіону, де відбувається дія: *Гриць Лучик, Тиміш Рикун, Вітька Бурець, Катя Без, Тимко Пиркаль, Варка Войтишина, Вітька Смалунець, Павло Грицишин та інші*. Ми зафіксували цілу низку андронімічних утворень: *Ганка Трикальова, Мотрунка Дрикальова, Ганна Митрикова, Буциха, Хитручка, Патичка та інші*.

Літературно-художні антропоніми з роману В. Лиса «Соло для Соломії» адекватно відтворюють конкретний волинський антропонімічний узус. Чільне місце в літературно-художній антропонімії В. Лиса посідають регіонально значущі літературно-художні антропоніми. Зважаючи на тематику літературного тексту, письменник скрупульозно і дуже детально представляє традиційну поліську антропонімію, яка, безперечно, слугує йому невичерпним джерелом для творення літературно-художніх антропонімів цього типу. Так, наприклад, персонажі нерідко іменуються типовими для даного регіону варіантами: *Рипина (Горпина), Гандрій (Андрій), Гантон (Антон), Гартем (Артем), Митрик, Митко (Дмитро), Мико (Микола) Федорич та ін.*

Відомий ономаст Любомир Белей писав: «Національне та регіональне в літературно-художній антропонімії проявляється на двох рівнях: в одних випадках літературно-художні антропоніми служать мовностилістичним засобом національної чи регіональної ідентифікації персонажа або ж створюють певний національний чи регіональний колорит; в інших – служать засобом констатації певного рівня національної свідомості персонажа, що може супроводжуватися й авторською оцінкою»¹⁴.

У романі «Століття Якова» ми зафіксували велику кількість двочленних форм (прізвище+ім'я). Прізвища також характерні для зображуваного регіону: *Тиміш Глушук, Степан Гаркавий, Потап Ярчук, Семен Семенаха, Іван Лупиний, Лукаш Несміян, Федько Бутмерець, Пилип Грімотун, Павло Рукабий, Йосип Ващук, Грицько Костюк, Антон Тимоньчук, Явтух Гупалівський*.

Серед усього розмаїття літературно-художніх антропонімів виділяються андронімічні утворення з суфіксами на -их-а: *Герасимиха, Гришиха, Лененчиха, Лешуниха, Ликериха, Павлючиха, Песиха, Федотиха*. Такі відандронімічні утворення мають загальноукраїнський ареал поширення. Фіксували ми їх у творах М. Матіос, І. Чендея,

¹⁴ Белей Л.О. Функціонально-стилістичні можливості української літературно-художньої антропонімії XIX–XX ст. Ужгород: Патент, 1995. С. 35.

О. Ульяненко, у прозі українських письменників Румунії та ін. Віднайдено літературно-художні антропоніми відзначаються структурною різноманітністю та специфікою їх функціонування у традиційному антропонімічному українців Волині.

Ми зафіксували цілу низку літературно-художніх антропонімів, утворених від імені, прізвища, прізвища чи професії батька, чоловіка з суфіксами: -ов-а: *Настя Троцьова, Василина Явтухова, Ганнуся Совикова, Катька Грильова, Мотруна Гилькова*, а також на -ка: *баба Ганличка*. Жіночі утворення з суфіксами -ова (-ева) поширені не тільки в українській, а є в усіх слов'янських мовах.

У романі надзвичайно багато літературно-художніх антропонімів заднього плану. Усіх їх зараховуємо до національно значущих, бо це є оніми, що характерні для Волині різних років ХХ ст. Деякі з них мають особливі діалектні риси, що є характерними для називання поліщуків, і засобом творення українського регіонального колориту.

Як бачимо, для сучасних авторів важливим є збереження багатьох традицій нової української антропонімії, що, зокрема, проявляється в широкому використанні та пропаганді колоритних питомих українських імен та їх варіантів, намаганні використати багатство реальної діалектної української антропонімії як джерела збагачення літературно-художньої антропонімії.

Бібліографія

- Басан Оксана. Рецензія на книгу «Стара холера». <https://www.booklya.ua>
- Белей Л. Найтиповіші експоненти стилістичної значущості в українській літературно-художній антропонімії кін. XVIII–XX ст. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія філологічна*. Випуск 5. Ужгород, 2000. С. 25–30.
- Белей Л. Нова українська літературно-художня антропонімія: проблеми теорії та історії. Ужгород, 2002. 176 с.
- Белей Л. О. Ім'я дитини в українській родині; художник-оформлювач Артеменко. Харків: Фоліо, 2011. 283 с.
- Белей Л. О. Функціонально-стилістичні можливості української літературно-художньої антропонімії XIX–XX ст. Ужгород: Патент, 1995. 120 с.
- Железняк М. Світоглядний код слов'янської антропонімної лексики. Актуальні питання антропоніміки. К., 2005. С. 76–87.
- Ірод К. Привітне слово. *Трайста М. Між коханням і смертю*. Видавництво «RCR Editorial». Бухарест, 2016. С. 5–9.
- Карпенко Ю. О. Про літературну ономастику: Міркування на базі твору Ліни Костенко «Коротко – як діагноз». *Літературна ономас-*

тика: зб. статей. Одеса: Астропринт, 2008. С. 61–70.

Регуш К. Українці в Румунії. Видавництво «RCR Editorial». Бухарест, 2017. 155 с.

Трійняк І. І. Словник українських імен. К.: Довіра, 2005. 509 с.

Чучка П. Прізвища закарпатських українців: Історико-етимологічний словник / [наук. ред. член-кор. НАН України В. В. Німчук]. Львів: Світ, 2005. 704 + XLVIII с.

<http://www.spadok.org.ua/boykivschyna/viduny-v-mifologichnych-uyavlenniyach-boykiv>

Джерела

Андрухович Ю. І. Таємниця. Замість роману. Харків: Фоліо, 2007. 478 с.

Андрухович Ю. Перверзія: [роман]. Львів: ВНТЛ – Класика, 2004. 304 с.

Андрухович Ю. Рекреації. Львів: ЛА «Піраміда», 2005. 144 с.

Дочинець М. І. Вічник. Мукачево: Карпатська вежа, 2011. 284 с.

Дочинець М. І. Горянин. Води господніх русел. Роман. Мукачево: Карпатська вежа, 2013. 311 с.

Дочинець М. І. Криничар. Діаріюш найбагатшого чоловіка Мукачівської домінії. Мукачево: Карпатська вежа, 2012. 331 с.

Дочинець М. І. Лис у винограднику: роман. К.: Ярославів Вал, 2010. 292 с.

Дочинець М. І. Світован. Штудії під небесним шатром. Роман-намисто. Мукачево: Карпатська вежа, 2014. 232 с.

Дочинець М. Мафтей. Книга, написана сухим пером. Роман. Мукачево: Карпатська вежа, 2016. 352 с.

Іваничук Р. Вогненні стовпи. Тетралогія. Видання друге, доповнене. Львів: Літопис, 2006. 516 с.

Лис В.С. Соло для Соломії: роман; передм. Т. Прохаська. Харків: Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2019. 368 с.

Лис В.С. Стара холера: роман. Харків: Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2019. 272 с.

Лис В.С. Століття Якова: роман; передм. О. Забужко. 4-те вид., стер. Харків: Книжковий Клуб «Клуб сімейного дозвілля», 2016. 240 с.: іл.

Матіос М. Майже ніколи не навпаки. Львів: ЛА «Піраміда», 2007. 176 с.

Матіос М. Нація. Одкровення. Львів: ЛА «Піраміда», 2006. 204 с.

Матіос М. Солодка Даруся. Львів: ЛА «Піраміда», 2005. 176 с.

Трайста М. Г. Між коханням і смертю. Повісті. Видавництво «RCR Editorial». Бухарест, 2016. 528 с.

Архетипна образність повісті Михайла Трайсти «Незнайомка у фіалковій сукні»

Оксана Тиховська / Oksana Tykhovska

Архетипна образність повісті Михайла Трайсти «Незнайомка у фіалковій сукні». У статті проаналізовано систему персонажів повісті Михайла Трайсти «Незнайомка у фіалковій сукні» крізь призму психоаналітичної теорії К.-Г. Юнга про архетипи колективного несвідомого. Образ таємничої незнайомки, яка дивним чином з'являється в житті головного героя, письменника Луки Ністоряну, інтерпретовано як об'єктивацію архетипу Аніми. Актуальність статті зумовлена відсутністю наукових розвідок про повість «Незнайомка у фіалковій сукні». Мета статті – з'ясувати специфіку художньої інтерпретації М. Трайстою теми кохання та творчості, простежити містицизм процесу творчості крізь призму життєвих сценаріїв Луки Ністоряну та Пабло Ронішоряну. У статті розглянуто специфіку моделювання М.Трайстою образу митця, який містичним чином опиняється на межі двох реальностей і зустрічається зі своєю жінкою-мрією. Лука Ністоряну не може розмежувати реальний та ірреальний світи. Зустрівшись у маренні з демонічною Анімою-вбивцею, він не здатен розірвати зв'язок з нею, не може прокинутись і помирає. Лука несвідомо прагне психологічного переродження через пізнання кохання ідеальної жінки. М. Трайста розв'язкою повісті натякає, що людина не досконала, а тому зустріч з уявним божеством (архетипом) може призвести до смерті або шизофренії.

Imagini arhetipale ale povestirii lui Mihai Traista „Străina în rochie mov”. Articolul analizează sistemul de caractere al povestirii lui Mihai Traista „Străina în rochie mov” prin prisma teoriei psihanalitice a lui Karl Jung, despre arhetipurile inconștientului colectiv. Imaginea unei misterioase femei ciudate care apare în mod surprinzător în viața personajului principal, scriitorul Luca Nistoreanu, este interpretată ca obiectivare a arhetipului Anima.

Relevanța articolului se datorează lipsei cercetărilor științifice asupra povestirii „Străina în rochie mov”. Scopul articolului este acela de a clarifica specificul interpretării artistice de către Mihai Traista a temei dragostei și creativității, de a urmări misticismul procesului de creație prin prisma scenariilor de viață ale lui Luca Nistoreanu și Pablo Ronișoreanu. Articolul examinează specificul modelării de către Mihai Traista a imaginii unui artist care se situează la nivel mistic, la limita a două realități și își întâlnește femeia visată. Luca Nistorianu nu poate face distincția între lumea reală și cea ireală. După ce a întâlnit-o pe demonica Anima-ucigașa în vis, acesta nu poate rupe legătura cu ea, nu se

poate trezi și moare. Luca va căuta, înconștient, renașterea psihologică prin cunoașterea iubirii unei femei ideale. M. Traița sugerează deznodământul povestirii și anume că omul nu este perfect și, prin urmare, o întâlnire cu o divinitate imaginară (arhetip) poate duce la moarte sau la schizofrenie.

The archetypal figurativeness of Mykhailo Traița's Story «A Strange Woman in a Violet Dress». The article analyzes the system of characters in Mykhailo Traița's Story «A Strange Woman in a Violet Dress» through the lens of C. G. Jung's psychoanalytic theory of the archetypes and the collective unconscious. The image of a mysterious strange woman who surprisingly appears in the life of the main character, the writer Luka Nistorianu, is viewed as the objectification of the Anima archetype. The topicality of the article is due to the lack of scientific research on the story «A Strange Woman in a Violet Dress». The article aims to find out the specifics of M. Traița's artistic interpretation of the theme of love and creativity, to trace the mysticism of the creative process in the light of the life scenarios of Luka Nistorianu and Pablo Ronishorian. The article examines the specifics of M. Traița's modeling of the image of an artist who mystically finds himself on the boundary of two realities and meets his dream woman. Luka Nistorianu cannot distinguish between the real and unreal worlds. Meeting in a delirious state with the demonic Anima-killer, he is unable to break the connection with her, cannot wake up and dies. Luka unconsciously seeks psychological rebirth through cognizing the love of an ideal woman. By the denouement of the story, M. Traița hints that a human being is not perfect, and therefore a meeting with an imaginary deity (archetype) can lead to death or schizophrenia.

Ключові слова: архетип, Михайло Трайста, українська література діаспори, міфологія, містицизм, психоаналіз.

Cuvinte cheie: arhetip, Mihai Traița, literatura diasporei ucrainene, mitologie, misticism, psihanaliza.

Keywords: archetype, Mykhailo Traița, Ukrainian diaspora literature, mythology, mysticism, psychoanalysis.

Повість М. Трайсти «Незнайомка у фіалковій сукні» була опублікована українською мовою в 2016 році, однак досі не стала предметом окремого літературознавчого дослідження. Ця повість має містичний сюжет, події у ній розгортаються несподівано і динамічно. Письменник заглиблює свого читача у роздуми та переживання головних героїв – двох молодих румунських письменників – Луки Ністоряну та Пабло Ронішоряну, які прагнуть пізнати неземне кохання, і це прагнення підпорядковує собі їх поведінку. М. Трайста химерно переплітає реальність зі сновидіннями Луки Ністоряну. Тому доцільною вважаємо інтерпретацію повісті «Незнайомка у фіалковій сукні» крізь призму психоаналізу, це сприятиме осмисленню логіки поведінки персонажів, їх життя на межі свідомого й несвідомого (сновидінь, галюцинацій).

К.-Г. Юнг вказав на андрогінність психіки людини, вчений наголосив: «У несвідомому кожного чоловіка криється жіноча особистість, а кожної жінки – чоловіча»¹. Відповідно вони отримали назву – аніма та анімус. «Те, що не є Я, а саме чоловічим Я, те є, найімовірніше, жіночим, а оскільки Не-Я сприймається як щось не належне до Я, а отож, чимось поза ним, то образ аніми чоловіки, як правило, проєктують на жінок. У кожній статі до певної міри присутня протилежна стать»². Таким чином, психіка людини, за Юнгом, є андрогінною.

Водночас у міфах різних народів згадується про першу людину-андрогіна або ж першу расу андрогінів. Зокрема, у давньоіранській міфології – першою і водночас безгрішною людиною є Гайямарт, він помирає, і на його могилі виростає дерево, згодом дерево розділяється на дві частини – чоловічу й жіночу, з яких з'явилися перші чоловік і жінка, Мартья та Мартьянаг³. Подібне міркування ми знаходимо і в повісті «Незнайомка у фіалковій сукні», його виголошує другорядний персонаж – Франц у корчмі, в котру випадково потрапив Лука Ністоряну. П'яний Франц стверджує: «Господь є Він і Вона, [...] Господь першу людину створив по Своєму образу і подобию. Перша людина Адам був водночас мужчиною і жінкою, був досконалим сотворінням і міг родити дітей»⁴. У такому контексті андрогінність постає синонімом психологічної цілісності, досконалості особистості, що було передумовою життя людей у Раю. У міфах період Золотої доби закінчується, коли людина порушує якесь табу (наприклад, у давньоіранській міфології Мартья та Мартьянаг втрачають свою досконалу природу, піддавшись гріху брехні⁵). Згідно з розповіддю Франца, людина втратила свою андрогінність/цілісність через гріх перелюбу: «Людина согрішила, дивлячись на тварин, тому що тварин Бог створив інакшими, і тоді в неї виникло грішне бажання [...] Тоді Господь розділив людину на мужчину і жінку і прокляв їх, щоб не могли жити одне без іншого, і відтоді по сей день мужчина і жінка живуть у вічному пошуці одне одного, щоб задовольнити своє грішне бажання»⁶. Розповідь Франца більше тяжіє до притчі, оскільки під фізіологічним розділенням людини на чоловіка і жінку ми розуміємо розмежування чоловічого і жіночого

¹ Юнг К.-Г. Архетипи і колективне несвідоме. [переклала з німецької К. Котюк]. Львів: Видавництво «Астролябія», 2013. С. 364.

² Там само. С. 44.

³ Ермановська Г. Міфологія. Харків: Фоліо 2015. С. 91–92.

⁴ Трайста М. Г. Незнайомка у фіалковій сукні. Трайста М. Г. Між коханням і смертю. Бухарест: Видавництво RCR Editorial, 2016. С. 375–376.

⁵ Ермановська Г. Міфологія. С. 92.

⁶ Трайста М. Г. Незнайомка у фіалковій сукні. С. 376.

начал у психіці людей – те, про що писав К.-Г. Юнг. Чоловік у сучасному світі завжди перебуває в пошуку ідеальної жінки, образ якої формується під впливом його внутрішньої фемінності (Аніми).

Розповідь Франца не випадково зацікавила Луку Ністоряну, він слухав *«уважно і з великим задоволенням цього напіві'яного Платона, йому сподобалась його точка зору щодо створіння першої людини»*⁷. Сам Лука страждав від внутрішньої розчакнутості, неповноти життя через неможливість зустрічі з жінкою-мрією.

Тема кохання, на нашу думку, є основною у цій повісті М. Трайсти. Оскільки і Лука, і Пабло прагнуть досягнути внутрішньої гармонії і щастя через пізнання своєї гендерної протилежності, пізнавши земне втілення власної «музи». Як відомо, кожен письменник черпає натхнення в несвідомому, у митців гостріше розвинута інтуїція, почуття мають ширший спектр, а художні твори символічно відображають світогляд та систему цінностей авторів. Внутрішній світ Пабло більше збалансований, а душу Луки розривають внутрішні протиріччя – він шукає свою ідеальну жінку, прагне зустріти її в реальному житті, і його бажання здійснюється – вона постає перед ним у вигляді незнайомки у фіалковій сукні. У такий спосіб творчість Луки-письменника змінює свою якість – він стає не тільки творцем художнього світу повісті чи роману, він об'єктивує вигаданий містичний образ у реальному житті. Незнайомка у фіалковій сукні з'являється у той момент, коли Лука досягає загального визнання як талановитий письменник.

Серед гостей, які прийшли на презентацію його книги він бачить привабливу жінку у фіалковій сукні. У сприйнятті Луки вона *«гарна і сумна, мов осінній вечір з яблуневим листям»*⁸. *«Спостерігаючи за нею, відчував, як його душу обволікає гірко-солодкий сум, і відразу здав собі справу, що бажає її, як ще ніколи не бажав жодної жінки... Бажав її сліпим нестримним бажанням, яким дитина бажає дорогоцінну ляльку, побачену у вітрині зачиненого магазину, будучи в стані упасти, качатися по землі, б'ючи руками і ногами, лиш би отримати її. Йому стало дивно із самого себе, бо раніше ніколи не відчував такого несподіваного бажання, але щось підказувало, що вже нічого не буде так, як раніш»*⁹.

На нашу думку, у повісті М. Трайсти «Незнайомка у фіалковій сукні» перед читачем постає об'єктивований архетип Аніми. Адже після смерті Луки з'ясовується, що насправді жінки у фіалковій сукні

⁷ Там само, 376.

⁸ Трайста М. Г. Незнайомка у фіалковій сукні. Бухарест: Видавництво RCR Editorial, 2016, С. 353.

⁹ Там само, С. 353–354.

серед відвідувачів презентації не було, ніхто, крім Луки, її не бачив: «На всіх фотографіях стілець між пані Чімпоєру та Віктором Зурбаджіу був порожнім»¹⁰. Однак незнайомка у фіалковій сукні таємничим чином є видимою для Луки Ністоряну, зі сфери несвідомого проникає в реальність, вигаданий чоловіком образ ідеальної жінки оживає.

Лука Ністоряну – письменник, а отже є творцем суб'єктивного всесвіту художніх творів, і раптом його талант моделювання реальності набуває нового вияву – породжені ним персонажі починають впливати на життя свого творця. Межі між реальністю і світом фантазії зникають.

Успіх Луки-письменника «завдячується вдало знайденій рівновазі між вигадкою та реальністю, їх злиттю одне з одним до повної втрати ними своєї ідентичності»¹¹. І поява незнайомки у фіалковій сукні у житті Луки Ністоряну ніби є продовженням творчого процесу – містичний образ оживає, з площини художнього твору потрапляє в реальність. Після цього у житті Луки рівновага між світом фантазій та дійсністю зникає, несвідоме починає справляти потужний вплив на життя письменника. За спостереженням К.-Г. Юнга, «заледве нас торкається несвідоме, як ми одразу ж стаємо ним, стаємо несвідомими щодо нас самих»¹². Саме так можна охарактеризувати психологічний стан Луки Ністоряну. Незнайомка у фіалковій сукні виснажує його, руйнує звичний ритм життя, доводить до божевілля. Лука шукає її, і не може знайти, біжить за нею і не може наздогнати. Цим вона уподібнюється до архетипу Аніми. К.-Г. Юнг відзначив, що «стосунки з анімою є випробуванням на мужність і вогненною ордалією для духовних і моральних сил чоловіка»¹³. Лука «ще жодного разу не закохувався по-справжньому і його це почало турбувати. Всі його так звані кохання виявились фальшивими позолотками, іржавими цяцками. Ніколи не відчував такого дивного почуття любові, змішаної з болем і страхом, що може не зустріти її, чи не бути коханим нею»¹⁴, ревнував її до всіх і до свого персонажа.

Р. Джонсон слушно відзначив, що для чоловіка інтеграція несвідомої фемінності, тобто Аніми, є складним завданням, і доки цей процес не завершиться, «мужчині не варто сподіватися на проник-

¹⁰ Там само. С. 394.

¹¹ Там само. С. 352.

¹² Юнг К.-Г. Архетипи і колективне несвідоме. Львів: Видавництво «Астролябія», 2013. С. 36.

¹³ Там само. С. 46.

¹⁴ Трайста М. Г. Незнайомка у фіалковій сукні. Бухарест: Видавництво RCR Editorial, 2016. С. 378.

нення у таємницю своєї Самості»¹⁵, тобто досягнення вищого рівня розвитку. За спостереженням К.-Г. Юнга, «Все, чого торкається аніма, стає нумінозним, тобто безумовним, небезпечним, табуованим, магічним. Вона є змієм у Раю безневинної людини»¹⁶. Вона «прагне і доброго, і злого»¹⁷. Архетипна природа образу жінки у фіалковій сукні увиразнюється також тим, що вона невидима для інших. Вона є породженням несвідомого Луки, об'єктивованою часточкою його душі. Присутність незнайомки у світі людей сам Лука не піддає сумніву, він не сприймає її як привид чи галюцинацію, для нього вона реальна, справжня, але недосяжна.

Згідно з теорією К.-Г. Юнга, сутність Аніми є «настільки чужорідною, що її проникнення до свідомості часто призводить до психозів. Анімус і аніма без сумніву, належать до матеріалу, що проявляється під час шизофренії»¹⁸. Отже, психічно здоровий чоловік не може пізнати Аніму у реальному житті, однак близький до неї образ є досяжним для нього. Ця теза знайшла художнє втілення у повісті Михайла Трайсти. Лука Ністоряну марить незнайомкою у фіалковій сукні, але виявляється, що подібна до неї жінка вже колись була в його житті, і побачення з нею надовго закарбувалося в його пам'яті. Йдеться про його сусідку Марину, котра стала коханкою Луки однієї ночі, і тоді вона теж була вдягнена у фіалкову сукню. Ніч, проведена з Мариною, зробила Луку надзвичайно щасливим, він обіцяв не забути її до кінця життя. І згадка про цю ніч кохання, можливо, зумовила появу у видіннях Луки жінки саме у фіалковому платті.

Фіалковий або ж фіолетовий колір поєднує в собі два протилежних кольори – гарячий червоний і холодний синій. Фіолетовий колір з'явився як результат злиття протилежностей, тому уособлює одночасно єднання і непримиренне протиріччя, що вказує на його складну, неоднозначну сутність. Протиріччя у сприйнятті незнайомки у фіалковій сукні стають основою поведінки Луки.

Фіолетовий колір у психології чоловіка асоціюється з трансцендентністю. Якщо чоловік бачить жінку, в одязі якої переважають подібні відтінки, у нього виникає відчуття загадкової особистості, недоступної пізнанню, що знаходиться за межею розуміння. У повісті М.

¹⁵ Johnson R. A. He: Understanding Masculine Psychology. Revised Edition. Harper Perennial. 2020. P. 15.

¹⁶ Юнг К.-Г. Архетипи і колективне несвідоме. Львів: Видавництво «Астролябія», 2013. С. 44.

¹⁷ Там само. С. 45.

¹⁸ Там само. С. 368.

Трайсти акцентується на відтінку фіолетового кольору: незнайомка постає у фіалковій сукні, а фіалка часто є «символ смутку, смерті»¹⁹.

Лука Ністоряну настільки заглиблюється у процес творчості, що не тільки Аніма в образі незнайомки у фіалковій сукні проникає у його життя, але й архетип Тіні – персонаж-чоловік, герой його ще не написаної новели. Луці Ністоряну вдається встановити контакт з глибинними пластами психіки, і цей контакт яскраво об'єктивується у снах героя. В одному зі сновидінь Лука дискутує з персонажем своєї майбутньої новели, і їх діалог оприявнює внутрішній конфлікт, який існує у душі героя-письменника. Виявляється, Лука живе не тим життям, якого прагне, він є не тим, ким хотів би бути насправді. І як наслідок, образ ідеального чоловіка, яким мріє бути Лука, проектується на персонажа ще не написаної новели. Відтак, герой, вигаданий Лукою, повинен втілити в життя всі мрії самого письменника, отримати те, чого безрезультатно прагнув його творець.

Лука Ністоряну страждає від надміру емоцій, і прагне позбутися їх, навчитися раціонально мислити. Однак якщо б його бажання здійснилося, то він втратив би зв'язок з несвідомим, з джерелом натхнення, перестав би бути собою, утратив би свій письменницький хист. Лука не усвідомлює цього, а вигаданий ним персонаж кепкує над своїм творцем: *«Я такий, яким хочеш бути ти сам! Жінки у захваті від мене, чоловіки бояться і поважають мене. Я чарівний і сильний, бо не можу кохати і не можу ненавидіти, я холодний і невмирущий, не знаю, що таке радість, сум і біль, я не страждаю, бо в мене немає душі»*²⁰. Безіменний персонаж новели і Лука стають ворогами, а їх протистояння відбувається у психіці самого письменника. Герой новели обурюється тим, що виглядає несправжнім: *«Господь створив людину по Своему образу і подоби, а ти чому не створив мене по твоєму образу і подоби? Га, чому? ... Чому ти не створив мене зі своїми слабостями і вадами, з тією крихіткою краси, яка називається безпорадністю? ... Чому ти не наділив мене почуттям любові, ненависті, провини?.. Тоді, можливо, я любив би тебе, як любить син свого батька, шанував би тебе, як свого творця... або ненавидів би, як раб господаря. Але ти створив мене досконалим, без жодної слабкості, без пристрастей, без бажання... Ти сотворив мене ідеальним. Красивим і потужним, саме таким, яким би хотів бути сам...»*²¹.

¹⁹ Енциклопедичний словник символів культури України / за заг. ред. В. П. Коцура, О. І. Потапенка, В. В. Куйбіди. 5-е вид. Корсунь Шевченківський: ФОП Гаврищенко В.М., 2015. С. 823.

²⁰ Трайста М. Г. Незнайомка у фіалковій сукні. С. 359.

²¹ Трайста М. Г. Незнайомка у фіалковій сукні.. С. 358–359.

Образ вигаданого персонажа насправді трагедійний, оскільки єдине його прагнення – помститися своєму творцю. Моделюючи події у повісті таким чином, М. Трайста протиставляє образ Бога-творця і образ людини-творця. Творіння Бога – тобто людина, є досконалим, творіння людини – у цьому випадку – літературний персонаж – недосконале. І зумовлено це тим, що творіння людини, яка втратила зв'язок з Богом, не може бути бездоганим. Той образ, який здається досконалим Луці, насправді є схематичним, а його поява утворює перемогу автора над його страхами та комплексами. Образ вигаданого персонажа є настільки бажаною моделлю особистості для Луки Ністоряну, що зникнути з його думок не може. *«Ти можеш порвати рукопис на тисячі шматків, можеш спалити його в тисячах вогнів, я існую не у твоїм задрипанім рукописі, я у твоїй голові. Ось це – твоя велика проблема!»*²². Ця репліка тричі повторюється в повісті М. Трайсти, у такий спосіб письменник акцентує на залежності Луки Ністоряну від архетипу Тіні.

На архетипну природу вигаданого персонажа вказують два фактори: по-перше, він з'являється у сновидінні Луки, по-друге, він є амбівалентним, оскільки його твердження суперечливі, він ніби грає зі своїм творцем у гру за правилами, які встановив сам. Спочатку псевдо ідеальний персонаж нарікає на відсутність почуттів, а згодом каже Луці: *«Я теж закохаюсь. Саме в ту жінку, в яку закохався ти вчора ввечері. Вона стане моєю, моєю коханкою, розумієш?! Я заберу її від тебе, ти будеш шукати її, та не знайдеш, ти збожеволієш від бажання знайти її, душевне страждання і біль вб'ють тебе!»*²³. Таке прагнення персонажа уподібнює його до біблійно-апокрифічного образу Сатанаїла, який викрадає ознаки божественної влади в самого Господа. Але якщо в апокрифічних легендах архангел Миха карає злочинця й повертає вкрадене²⁴, то вигаданий Лукою персонаж свого покарання не отримує. Натомість Лука втрачає владу над створеними його уявою персонажами, тепер не він моделює історію їхнього життя, а вони отримують владу над ним: *«І навіть якщо він вб'є свого персонажа, залишиться незнайомка, яка являється йому, сидючи на кожній лавці в парку, стоячи біля кожного дерева, на кожному повороті вулиць... і в одну мить зникає [...] Треба було вбити її, разом з ним, новонародженим персонажем, а тепер надто пізно, тепер не можливо»*²⁵.

²² Там само. С. 359.

²³ Там само.

²⁴ Міфи України. За книгою Георгія Булашева «Український народ у своїх легендах, релігійних поглядах та віруваннях» / пер. Ю. Буряка. Київ: Довіра, 2006. С. 57–58.

²⁵ Трайста М. Г. Незнайомка у фіалковій сукні. С. 369.

У сновидінні Луки вигаданий персонаж стає коханцем жінки у фіалковій сукні, і Лука не може перешкодити їй близькості, спостерігаючи за актом кохання збоку. *«Лука безпорадно стежив за їхніми рухами...[...] З ревності і люті хотів накинутись на них і задушити обох, але не зміг навіть ворухнутися, його наче паралізувало»*²⁶. Сновидіння Луки яскраво відображає внутрішню боротьбу у душі героя: на несвідомому рівні він вважає себе не гідним кохання незнайомки у фіалковій сукні, тому вона стає коханкою вигаданого персонажа, нібито кращої версії самого Луки.

Лука намагається мислити раціонально, переконуючи себе: *«Я ж не можу ревнувати незнайому жінку, яка кохалася у моєму сні з нереальним, вигаданим мною персонажем»*²⁷. Але почуття виявляється сильнішим за доводи розуму. Після цього Ністоряну втрачає душевний спокій, тепер він отримав досвід тих переживань, через які проходили герої його творів, це були *«муки, яких він дотоді не відчував ні разу, хоча багаторазово описував їх в найдрібніших деталях»*²⁸. Незнайомка у фіалковій сукні і вигаданий персонаж змінюють психічний стан Луки Ністоряну, він по-іншому починає сприймати речі, його емоції стають глибшими та яскравішими. І згодом, в іншому сновидінні, незнайомка у фіалковій сукні приходить до Луки і дарує йому своє кохання. Луці *«приснилось, нібито незнайомка у фіалковій сукні прийшла до нього, але не подзвонила, щоб відчинити їй, а прослизнула, як привид, крізь замкнені двері, зайшла прямо в його спальню... красивою і сумною та почала роздягатись»*²⁹.

Прокинувшись, Лука виявив, що його сон продовжується в реальному житті: *«На білому шкіряному кріслі лежала спішно кинута фіалкова сукня [...] Піднявшись з ліжка, серед спальні побачив пару жіночого взуття. У той же час почув, як хтось у ванній кімнаті вклучив душ. Щасливо посміхаючись, наблизився до дверей, довго вагаючись, натиснув на ручку і відчинив... Враз з його горла вирвався жахливий дикий крик, і він, знепритомлений, повалився на підлогу»*³⁰. У цьому епізоді М. Трайста змодельовав художню ситуацію, коли межа між свідомістю і несвідомим зникла, і Аніма отримала здатність підпорядкувати собі «Его» чоловіка. Як саме це відбувалося, які емоції охопили Луку, це залишилося за кадром. Письменник не розкриває таємниці, і читач не дізнається, кого побачив Лука Ністоряну у ванній кімнаті.

²⁶ Там само. С. 360.

²⁷ Там само. С. 361.

²⁸ Там само. С. 369.

²⁹ Там само. С. 392.

³⁰ Там само.

Він очікував зустріти красуню-незнайомку, уособлення краси і жіночності, однак там була не вона. Красуня зі сну в реальному житті, очевидно, набула іншого вигляду. На нашу думку, перед Лукою постає негативний аспект Аніми, котрий набув вигляду огидної, страшної жінки. За спостереженням К.-Г. Юнга, Аніма може поставати у вигляді сукуба чи відьми, «перетворюється на чимало постатей і, взагалі, виявляє нестерпну самостійність [...] Час од часу вона викликає зачарованість, яку можна порівняти хіба що із найсправнішим чаклунством, або ж такі напади страху, які не перевершить навіть з'ява самого диявола. Вона є лукавою істотою, яка нам стрічається у багатьох преображеннях і маскуванні, влаштовує нам різні витівки, щасливі і нещасливі омани, депресії і екстази, неконтрольовані афекти і т.д.»³¹.

Лука Ністоряну не витримує зустрічі з об'єктивованим архетипом Аніми, ця зустріч справила на нього настільки сильне враження, що він помирає. Лікарі констатували смерть від серцевого нападу. Перед цим «сусіди почули сильний крик, подзвонили по швидку допомогу і вибили двері квартири»³². Своєрідним застереженням для Луки Ністоряну про майбутню небезпеку мала стати почута ним у корчмі розповідь «про якогось студента, якого знайшли мертвим на березі річки, на повороті біля старого млина. Хлопець закохався в якусь незнайомку, а то був тільки привид, який позбавив його життя»³³. Однак тоді Лука не звернув увагу на подібність ситуації у його житті і в житті студента – вони обоє шукали зустрічі з красунею-привидом, обоє стали жертвами заглиблення у несвідоме.

На похороні Луки Ністоряну образ жінки у фіалковій сукні примарився Пабло Ронішоряну, «він озирнувся. На мить йому здалося, що біля могили стоїть жінка у фіалковій сукні... красива і сумна»³⁴. У такий спосіб М. Трайста вказує на містичний зв'язок, який існує між письменниками та архетипом Аніми, під впливом якої народжуються високо мистецькі художні твори. Піддавшись суму, забувши про свою чергову закоханість, Пабло на мить побачив проєкцію божественної Аніми. Але лише на мить, оскільки його Аніма легко знаходить щоразу нові проєкції серед знайомих жінок.

Система персонажів повісті «Незнайомка у фіалковій сукні» базується на контрасті: М. Трайста моделює кардинально протилежні образи-характери чоловіків-митців. Лука Ністоряну і Пабло Ронішо-

³¹ Юнг К.-Г. Архетипи і колективне несвідоме. Львів: Видавництво «Астролябія», 2013. С. 41–42.

³² Трайста М. Г. Незнайомка у фіалковій сукні. С. 393.

³³ Там само. С. 377.

³⁴ Там само. С. 394.

ряну є антиподами, а головна відмінність між ними полягає у ставленні до жінок, у розумінні сутності кохання. Лука є досить близьким до меланхолійно-флегматичного типу особистості, він наполегливо шукає свою жінку-мрію, а Пабло постійно знаходить новий об'єкт кохання, і дуже часто «по-справжньому» закохується щоразу у нову жінку. У такий спосіб поет прагне знайти натхнення у нових почуттях, які швидко спалахують і так само швидко згасають. Пабло не страждає від внутрішнього конфлікту, у нього нема марень та галюцинацій, його внутрішня фемінність (Аніма) щоразу проєктується на іншу жінку, і він сприймає її як живе недосяжне божество, про яке тільки можна мріяти. *«Пабло Рошніяру закохується досить часто і кожного разу зізнавався жінкам в коханні, бо «іншого виходу» не мав. Кожного разу йому здавалося, що це «назавжди», але «жодне диво не триває більше трьох днів» – зітхав Пабло, коли минали ті «три дні» після кожного «назавжди»»*³⁵.

Коли жінка відповідає на пристрась Пабло, він втрачає до неї інтерес, вона стає «земною», звичайною людиною, а не втіленням мрії. Він перестає її ототожнювати з Анімою і змушений шукати собі новий об'єкт для проєкції цього архетипу, щоб отримати стимул до творчості.

Пабло пристрасно закохався в Корнелію Папоротяну, заміжно жінку, але його почуття зникли, коли вона відповіла йому взаємністю. Пабло *«не сподівався, що вона так легко здасться і прибуде на його перший поклик. Вона розчарувала його, а він... Господи, як він бажав її! Бажав горіти в полум'ї любові до неї. Бажав завоювати її любов, як завоював солдат важкий редут... Бажав впасти навколішки і стати її рабом... Але вона прибула на перший його поклик ... Жінка, як будь-котра з жінок... Покличе її знову? Ні, не покличе, ніколи більше не покличе»*³⁶.

Отже, у повісті «Незнайомка у фіалковій сукні» М. Трайста акцентує на психології письменника-чоловіка, простежує специфіку впливу несвідомого, і зокрема архетипу Аніми, на творчість митців. Художньо моделюючи трагічну історію Луки Ністоряну автор підводить читача до думки, що межа між творчим осяянням і божевіллям дуже тонка. І коли автор піддається честолюбним думкам, протиставляє себе оточенню й прагне самоутвердитися через власні твори, подолавши свої комплекси у площині вигаданої реальності, фантазування здатне перетворитися на нав'язливу ідею й «ув'язнити» митця у сфері несвідомого.

³⁵ Трайста М. Г. Незнайомка у фіалковій сукні. С. 362.

³⁶ Там само. С. 372-373.

З несвідомим людина здатна контактувати у снах, на певному етапі Лука Ністоряну вже не може розмежувати реальний та ірреальний світи. Зустрівшись у своєму денному маренні з демонічною Анімою-вбивцею, він не здатен розірвати зв'язок з нею, не може прокинутись і помирає.

Лука несвідомо прагне психологічного переродження, трансформації через пізнання кохання ідеальної жінки, метафорично він прагне прилучення до божества. І М. Трайста розв'язкою повісті намагає, що людина не досконала, а тому зустріч з уявним божеством (архетипом) може призвести до смерті або шизофренії.

Бібліографія

- Енциклопедичний словник символів культури України / за заг. ред. В. П. Коцура, О. І. Потапенка, В. В. Куйбіди. 5-е вид. Корсунь Шевченківський: ФОП Гавришенко В.М., 2015. 912 с.
- Єрмановська Г. Міфологія. Харків: Фоліо 2015. 319 с.
- Міфи України. За книгою Георгія Булашева «Український народ у своїх легендах, релігійних поглядах та віруваннях» / пер. Ю. Буряка. Київ: Довіра, 2006. 387 с.
- Трайста М. Г. Незнайомка у фіалковій сукні. *Трайста М. Г. Між коханням і смертю*. Бухарест: Видавництво RCR Editorial, 2016. С. 352–394.
- Юнг К.-Г. Архетипи і колективне несвідоме. [Переклала з німецької К. Котюк]. Львів: Видавництво «Астролябія», 2013. 588 с.
- Johnson R. A. He: Understanding Masculine Psychology. Revised Edition. Harper Perennial. 2020. 83 p.

Релігійні вірування буковинців у діалектній фразеології

Галина Кузь / Halyna Kuz

Релігійні вірування буковинців у діалектній фразеології¹. У статті проаналізовано діалектні фразеологізми, зафіксовані в словнику «Фразеологізми та паремії Чернівецьчини» (2017), з погляду відображення їх внутрішньою формою народних уявлень про духовний світ. Встановлено, що діалектна фразеологія Чернівецької області відтворює спільні для слов'янських народів етапи світосприйняття, і насамперед міфічний етап. Аналіз народної фразеології доводить, що загалом духовний світ буковинців тісно пов'язаний з природовідповідним типом їх світогляду, який має глибоке коріння в язичницькій світоглядній концепції.

Credințele religioase ale bucovinenilor în frazeologia dialectală. Articolul analizează frazeologia dialectală, consemnată în dicționarul „Unități frazeologice și proverbe din regiunea Cernăuși” (2017), din punctul de vedere al formei interne a acestora, reflectând concepțiile populare despre lumea spirituală. Se observă că frazeologia dialectală a regiunii Cernăuși reproduce etapele percepției lumii comune popoarelor slave, dar în special etapa mitică. Analiza frazeologiei populare demonstrează că, în general, lumea spirituală a bucovinenilor este strâns legată de perspectiva firescă a viziunii lor asupra lumii, care are rădăcini adânci în conceptul de viziune păgână asupra lumii.

Religious beliefs of the people of Bukovyna in dialect phraseology. The article deals with the analysis of the dialect phraseological units recorded in the dictionary „Phraseological units and Proverbs of Chernivtsi Region” (2017) in terms of reflecting by their inner form the folk ideas about the spiritual world. It is observed that the dialect phraseology of the Chernivtsi region reproduces the stages of world perception common to the Slavic peoples, and above all the mythical stage. The analysis of folk phraseology proves that in general, the spiritual world of Bukovina is closely linked to the nature type of their outlook, which has deep roots in the pagan worldview concept.

Ключові слова: діалектна фразеологія, архетипні символи, внутрішня форма, духовні вірування, лінгвокультура.

Cuvinte cheie: frazeologie dialectală, simboluri arhetipale, formă internă, credințe spirituale, cultură lingvistică.

Keywords: dialect phraseology, archetypal symbols, internal form, spiritual beliefs, linguoculture.

¹ Публікація підготовлена в рамках проекту Vega 1/0575/20 Transformácia a transpozícia antroponimických kategórií v slovanských jazykoch.

Мова не лише відображає культуру і транслює її з одного мовного середовища в інше, але й здійснює міжпоколінний лінгвокультурний зв'язок. Лінгвокультурна інформація присутня в одиницях різних рівнів мовної структури, і насамперед у фразеологізмах. І це закономірно, адже прообрази, закріплені у фразеологічних одиницях, відображаючи у своїй семантиці тривалий процес розвитку культури народу, фіксують і передають від покоління до покоління культурні настанови, які століттями зберігаються у свідомості людей і часто на підсвідомому рівні формують певні поведінкові та моральні установки. Цей пласт інформації сприймається не тільки при зіставленні із «чужими» етнокультурними масивами інформації, а й у процесі передачі міжпоколінного досвіду. У цьому зв'язку дуже важливою базою лінгвокультурознавчих студій може стати українська діалектна фразеологія, збирання і систематизація якої триває в останні десятиліття.

Наше дослідження базується на фразеології, зібраній у словнику «Фразеологізми та паремії Чернівецьчини: матеріали до словника» (2017 р.), який містить фразеологізми з буковинських, гуцульських та подільських говірок Чернівецької області, укладеному науковцями Чернівецького національного університету ім. Ю. Федьковича². **Об'єктом** дослідження є фразеологізми та паремії Чернівецьчини, а **предметом** – внутрішня форма досліджуваних усталених конструкцій, у якій відображені уявлення буковинців про їх релігійні вірування.

Вивчення генезису міфічних та демонічних уявлень народів виявляє стадіальність їхнього розвитку, що була викликана передусім зміною соціальних умов. Певним рубежем якісної їх трансформації було прийняття християнства, яке радикально позначилося на розумінні сутності вірувань і повір'їв. Проте, незважаючи на тисячолітній період сповідування слов'янами християнства, язичницькі дохристиянські традиції досить повно збереглися в деяких сферах культури. Дослідники слов'янської первісної міфології мають одноставну думку про те, що розвиток світоглядних уявлень відбувався у напрямі від обожнення всього навколишнього матеріального світу до виділення ідеальних (абстрактних) божеств і, згодом, до об'єднання їх в особі одного Бога (через стадію ієрархічної системи богів).

Ю. Карпенко наголошує на тому, що всі боги й вірування, з якими ми звикли пов'язувати поняття «язичництво», не існували одночасно, в одній хронологічній площині. «Ми знаємо, бо то відбувалося уже на очах історії, як істотно трансформувалося українське хрис-

² Фразеологізми і паремії Чернівецьчини / уклад. Г. Кузь, Н. Руснак, М. Скаб, Л. Томусяк, Чернівці: Чернівецький нац. ун-т імені Юрія Федьковича, 2017.

тианство, православна церква в Україні за тисячу років свого існування. А язичництво ж жило багато тисячоліть!»³. Першим етапом слов'янського (праслов'янського) язичництва, на думку вченого, був етап водно-рослинний, коли, намагаючись зрозуміти механізми життєдіяльності, людина наділяла божественними силами предмети довкілля. На зміну йому прийшов вогнепоклонницький⁴. Такої ж думки дотримується М. Костомаров підкреслюючи, що вогню – началу чоловічому в міфології слов'ян передувало начало жіноче – вода, животворна матерія⁵.

Найдавніші дохристиянські уявлення людей, як правило, пов'язувалися із нагальними господарськими інтересами і ґрунтувалися на вірі в особливу силу тих чи тих явищ природи, а в деяких випадках і на вірі в їх надприродну силу. Через віру, шляхом виконання магічних дій людина намагалася вплинути на досягнення поставленої мети: захистити врожай, вилікувати хворого, забезпечити спокій домашнього вогнища та ін. З цією метою вона зверталася до чотирьох основних стихій: **води, вогню, землі та повітря**, а також до тих сил, які їх уособлювали.

У буковинській фразеології **вода** традиційно виступає як животворче начало, має очисну функцію: *жива вода* [ФПЧ, с. ФПЧ6]; *з роси і води* [ФПЧ, с. 102]; *мити руки* (після участі в похороні перед поминальним обідом) [ФПЧ, с. 134]; *переходити вповні* [ФПЧ, с. 169]; *мочити молоду* (частина весільного обряду) [ФПЧ, с. 136]; *не вмиешся в чистій воді* [ФПЧ, с. 147]; *зливати страх* [ФПЧ, с. 100]; *як у воду дивитися* [ФПЧ, с. 264]; *перелити молодих* [ФПЧ, с. 169]; *як з води (рости)* [ФПЧ, с. 243]; *Не (ни) стрясай воду з рук, бо грошей не буде* [ФПЧ, с. 314]; *Хто нашої води напивси, той тут і лишивси* [ФПЧ, с. 336]. Фіксуємо також уявлення про воду (водойми, найчастіше болото) як місце перебування злих духів: *Всі чорти в воду, а пузирі вгору* [ФПЧ, с. 281]; *Вилізи, бідо, з води, ліпше з бідов, як без біди* [ФПЧ, с. 278]; *Не (ни) стрісай воду з рук, бо канлі – то чорти* [ФПЧ, с. 314]; *В тихому болоті чорти водяться* [ФПЧ, с. 281]; *В болоті не без чорта, в сім'ї не без алкаша* [ФПЧ, с. 277].

Земля – символ астральний і космічний; матері-годувальниці; Вітчизни; духовності; життя; багатства; щедрості; родючості; плодючості; позитивного і негативного начала; світла і темряви; гріхопадін-

³ Карпенко Ю.О. Слов'янська міфологія і український фольклор. Мова та стиль українського фольклору. Збірник наукових праць. К., 1996. С. 22.

⁴ *Ibidem*, с. 23.

⁵ Костомаров М.І. Слов'янська міфологія. Вибрані праці з фольклористики й літературознавства. К., 1994. С.46.

ня, місця вигнання людини з раю⁶. В аналізованій фразеології **земля** найчастіше виступає посмертним прихистком: *Хай їй там земля пером!* [ФПЧ, с. 334]; *Щоб (шоб) тебе земля не приймила!* [ФПЧ, с. 342]; *Щоб тебе земля-мати не приняла!* [ФПЧ, с. 342]; *Земля би вас не прийняла!* [ФПЧ, с. 294], – а також підґрунтям людського життя, святинею та годувальницею: *Аби земля таке не носила!* [ФПЧ, с. 269]; *Земля дає все і все забирає* [ФПЧ, с. 294]; *занаїстися в землю* [ФПЧ, с. 94]; *земля провалилася під ногами* [ФПЧ, с. 98]; *присягнути до святої землі* [ФПЧ, с. 1ФПЧ2]; *Будь здорова, як вода, багата, як земля, щаслива, як зоря* [ФПЧ, с. 277], – хоча також вона може бути прихистком злих сил: *Земля пукла – дідько віштрик* [ФПЧ, с. 294].

Вогонь у народній фразеології мешканців Чернівеччини представлений як сила грізна і караюча: як *вогню* (боятися) [ФПЧ, с. 236]; *Грім би її тріснув!* [ФПЧ, с. 284]; *Грім би тебе спалив без блискавки!* [ФПЧ, с. 284]; *Агій на твою голову!* [ФПЧ, с. 30]; *і в вогонь, і в воду* [ФПЧ, с. 104]; *Від огню і від злої жони – Боже, борони!* [ФПЧ, с. 279].

Повітряна стихія персоніфікувалася у віруваннях язичників в образи **вітру, вихора, бурі, шуму** тощо: *Чорт вас бери, на чотири вітри!* [ФПЧ, с. 339];

Разом з тим не всі фразеологізми із компонентами *вода, земля, вогонь, повітря* відбивають архетипну символіку, у контексті багатьох фразеологізмів ці компоненти виступають у прямому значенні: як з гуски вода [ФПЧ, с. 243]; як *риба у воді* [ФПЧ, с. 258]; як *водою нанесено* [ФПЧ, с. 236]; *зрівняти з землею* [ФПЧ, с. 102]; *спускати очі в землю* [ФПЧ, с. 205]; *доливати оливи у вогонь* [ФПЧ, с. 82]; *Нема диму без вогню* [ФПЧ, с. 312].

Тривалий процес формування єдиного міфічного світогляду неминуче завершується абстрагуванням уявлень про божественні сили, поділом богів на «небесні» й «земні», зрештою, виникненням опозиції **небесне - земне**. Досить чітко цей етап у міфології слов'ян демонструє поділ бога вогню на дві іпостасі: Сварожич – небесний вогонь відділяється від земного – Перуна⁷. Саме на цьому етапі починають формуватися антропоморфізовані в образи божеств абстрактні поняття **світу, часу (віку, години), долі, дороги** тощо.

У фразеології відобразилися не лише давні уявлення про основні елементи побудови світу, але й цілісне розуміння його як просторово-часового утворення.

⁶ Словник символів / Укл. О.І.Потапенко, М.К.Дмитренко, Г.І.Потапенко та ін. К.: Редакція часопису «Народознавство», 1997. С.54.

⁷ Карпенко Ю.О. Слов'янська міфологія і український фольклор // Мова та стиль українського фольклору. Збірник наукових праць. К., 1996. С. 23.

Просторові характеристики світу виявляються у представленій фразеології в опозиції **цей світ – той світ**: *той світ* [ФПЧ, с. 210]; *відійти на той світ* [ФПЧ, с. 56]; *не від світу цього* [ФПЧ, с. 147].

Часові поняття можуть виступати як персоніфіковані сутності: *побила лиха година* [ФПЧ, с. 174]; *Бери його лиха година!* [ФПЧ, с. 272]; *несла би лиха година!* [ФПЧ, с. 154], – а також мати позитивні та негативні характеристики: *непорадна година* [ФПЧ, с. 153]; *невітримна година* [ФПЧ, с. 147]; *дати чисту годину* [ФПЧ, с. 77]; *сказати у таку хвилину (час)* [ФПЧ, с. 200]; *Бодай тобі чорний день та куца година!* [ФПЧ, с. 276]. І простір, і час можуть характеризуватися як вдалі чи навпаки для людини: *Дай, Боже, аби ви ніколи на лихе місце не ступили!* [ФПЧ, с. 284]; *чорна година (день, час)* [ФПЧ, с. 226]; *лихий час* [ФПЧ, с. 124]; *лиха година* [ФПЧ, с. 124].

Часові поняття, що, як правило, проектувалися на межі життя людини, тісно пов'язані з поняттям **долі**. У праці «Дохристиянські вірування українського народу» І. Огієнко зазначає, що «стародавні пам'ятки не знають окремого бога Долю, але весь пізніший світогляд свідчить виразно, що такий був»⁸. За народним повір'ям, яке знаходить своє підтвердження й у фразеології Чернівецьчини, кожен має свою долю, призначену йому Богом: *від долі не втекти* [ФПЧ, с. 55]; *доля кужіль пряла* [ФПЧ, с. 82]; *В котрої кіска товста, в тої доля пуста* [ФПЧ, с. 280]; *Де є сім, там є доля всім* [ФПЧ, с. 286]; *Де сім, там доля всім, а де одна, доля її пуста* [ФПЧ, с. 287]. У прислів'ях доля персоніфікована у божество, яке є подателем усіх благ: *Доля носе дров у ліс, лиє воду у керницю, обстриженим вівцям дає нову вовну, а в посток приносє в дім масних галушок, і то повне корито, щоб хазаяінови було сито // Доля носила йому рано і ввечір свіжий колач, носила дров у ліс, лляла воду у керницю, обстриженим вівцям давала нову вовну, а в посток приносила в дім масних галушок. І то повне корито, щоб хазаяінові було сито // Доля носє йому рано і ввечір свіжий колач* [ФПЧ, с. 289].

Український вчений О. Потебня, вивчаючи поняття **доля** у слов'янських мовах, дійшов також висновку, що **доля** означає частину: «Слов. *Богъ* (вихідна праіндоевропейська форма *bharas) легко може бути виведеним з того ж значення, а саме ділити. Бог може власне значити *частина, доля, щастя*, а потім – *божество*»⁹. Таку точку зору підтверджує фразеологізм *мати парть, заст. 1. 'усталене побажання добра, щастя'. 2. 'мати добру долю'. 3. з чого. 'добре ведеться; з чогось є добрий*

⁸ Митрополит Іларіон. Дохристиянські вірування українського народу. К.: Обереги, 1992. С. 116.

⁹ Потебня А.А. Слово и миф. М.: Правда, 19ФПЧ9. С. 472.

прибуток' [ФПЧ, с. 132]. ПАРТЬ – 'доля, частина'; очевидно, результат скорочення запозиченого з рум. слова *parte* 'частина, пай, доля'¹⁰.

З долею пов'язаний образ **дороги**, бо цей символ вживається переважно для зображення плину життя, пряму діяльності. У міфічних та релігійних моделях світу шлях – це образ зв'язку між двома точками простору. Зокрема, це також символ переходу із «цього світу» в «той світ»: *лагодитися в дорогу* [ФПЧ, с. 123]; *на Божій дорозі (бути)* [ФПЧ, с. 137]. Іноді символ дорога у контексті фразеологізмів використовується і в прямому значенні, і в переносному одночасно: *переходити дорогу вповні* [ФПЧ, с. 169]; *добрий (поганий, всякий) на перехід* [ФПЧ, с. 82]; *спирати дорогу* [ФПЧ, с. 204]; *стелитися порогом* [ФПЧ, с. 206]; *поставити гать* [ФПЧ, с. 178]; *стояти в дорозі* [ФПЧ, с. 207]. Ці фразеологізми відбивають уявлення про можливість впливати на ситуацію – конкретну, але також і загалом на перебіг подій – через маніпуляції саме на дорозі в прямому значенні.

Вплив на прихильність вищих сил для забезпечення сприятливого перебігу подій, як уявляли наші предки, мали не лише дії, але і слова. Єдність слова і діла на певному етапі розвитку суспільства відзначає і В. Мокієнко. Зокрема, він підкреслює: «Колись заклинали формули сприймалися не тільки буквально, але й прямо ототожнювалися з відповідними діями. Магія слова досліджувалася етнографами, фольклористами і мовознавцями багатьох народів, і скрізь її суть однакова: слово неминуче тягне за собою свою реалізацію (пор.: укр. *річ* – *ректи* та рос. *вещь* – *вещать*)»¹¹. Це уявлення до цього часу є досить глибоко вкоріненим в культурний простір мешканців Чернівецьчини: *помінити на добре* [ФПЧ, с. 177]; *не проти святої п'ятнички буде сказано* [ФПЧ, с. 153]; *Преч би ся казало* [ФПЧ, с. 321]; *битися по роті (писку)* [ФПЧ, с. 37]; *вкуситися за язик* [ФПЧ, с. 59]; *прикусити язик* [ФПЧ, с. 181]; *каркати/накаркати, як ворона* [ФПЧ, с. 112]. Вербальна магія у формі замовлянь, прокльонів, клятв, відворотних формул тісно пов'язана з магією ритуальною, що підтверджують фразеологізми: *виносити сміття з хати* [ФПЧ, с. 54]; *зливати страх* [ФПЧ, с. 100]; *встати з лівої ноги* [ФПЧ, с. 62]; *з легкої руки* [ФПЧ, с. 100]; *мити руки* [ФПЧ, с. 134]; *перелити молодих* [ФПЧ, с. 169].

Буковинська фразеологія, особливо прокляття, включає чимало фразеологічних одиниць, у яких йде мова про **конкретні хвороби**: *бола впала* [ФПЧ, с. 40]; *вхопила кондрашка* [ФПЧ, с. 64]; *холера знає* [ФПЧ, с. 220]; *холера ясна* [ФПЧ, с. 220]; *лихий час* (епілепсія) [ФПЧ,

¹⁰ Етимологічний словник української мови / за ред. О.С. Мельничука. Т. 4. Київ: Наукова думка, 19ФПЧ2–2012. С. 300.

¹¹ Мокієнко В.М. Загадки русской фразеологии. М.: Высш. шк., 1990. 160 с.

с. 124]; *чорна хвороба* (епілесія) [ФПЧ, с. 226]; *шляк трафив* (стався інсульт) [ФПЧ, с. 228]; *Аби те короста стела!* [ФПЧ, с. 269]; *Аби тому тряся, кому війна щастя!* [ФПЧ, с. 270]; *Короста би на тебе напала!* [ФПЧ, с. 300]; *Мняв би тя гостець!* [ФПЧ, с. 305]; *Най її кольки пірвуть!* [ФПЧ, с. 307]; *Холера би тебе узела (забрала)!* [ФПЧ, с. 334]; *Щоб тебе кров нагла залила, й гробом би тобі кидало!* [ФПЧ, с. 342]; *Щоб (шоб) ти сказився (сказивси)!* [ФПЧ, с. 432]; *Став би слупом!* [ФПЧ, с. 328]; *Най її кольки пірвуть!* [ФПЧ, с. 307].

Як бачимо, групи демонічних персонажів, яку складають хвороби, також властива антропоморфічна природа, яка виявляється, найперше, в їх здатності діяти (хвороба *взяла, стяла, порвала, м'яла*). Однак в порівнянні з іншими демонічними духами хвороби є найменш абстраговані (антропоморфізовані). Їх сутність, як це видно з аналізованих текстів, нерозривно пов'язана із наслідками, симптомами хвороб.

Буковинська народна фразеологія свідчить, що світ наших предків був заселений божествами різного рівня, нейтральними, добрими і злими, могутніми і такими, що мали обмежений вплив на життя людей. Взаємодія з усім пантеоном богів та демонів здійснювалася за допомогою ритуалів, вагомою частиною яких були словесні заклинання, а також за допомогою власне вербальної магії. Залишки цієї вербальної магії, яка пізніше використовувалася не стільки з метою вплинути на ситуацію, скільки з бажання «вихлюпнути» негативні чи позитивні емоції, прослідковуються в опрацьованому нами фразеологічному матеріалі, зокрема, у фразеології з компонентами-назвами демонологічних сутностей.

Етнографи вважають, що переважна більшість образів української демонології мають дохристиянське походження. Вірування народу в злих духів пов'язані з його уявленнями про навколишній світ. До найпоширеніших в українській демонології образів належать *чорти, біси, дідьки, відьми, русалки, мавки, домовики, унірі, вовкулаки, песиголовці* і т. ін. Християнство застало в українського народу вже розвинену демонологію і, на думку багатьох дослідників – етнографів, фольклористів, лінгвістів, мало змінило її природу, – воно привнесло нові назви: *диявол, демон, сатана, Люцифер, чорний ангел*. Про те, що в праукраїнців ще до прийняття християнства існувала розвинена система найменувань демонічних сил, свідчить чимало власне слов'янських назв: *чорт, дідько, біс, щезник, нечистий* тощо.

Внутрішня форма фразеологізмів із назвами демонічних сил виявляє уявлення буковинців про різні аспекти їх існування:

– місце перебування: *де дідько «добраніч» каже* [ФПЧ, с. 78]; *у дідька за пазухою* [ФПЧ, с. 214]; *до чорта в зуби* [ФПЧ, с. 84]; *як чорт в болото* [ФПЧ, с. 268]; *Земля пукла – дідько віштрик (віліз)* [ФПЧ, с. 294]; *Всі чорти в воду, а пузири вгору* [ФПЧ, с. 2ФПЧ1]; *В тихому болоті чорти водяться* [ФПЧ, с. 281]; *В болоті не без чорта, в сім'ї не без алкаша* [ФПЧ, с. 277];

– їх діяльність: *завдати чортові душу* [ФПЧ, с. 89]; *лихий по-путає* [ФПЧ, с. 124]; *записатися нетрудному* [ФПЧ, с. 95]; *продати чортові душу за горілку* [ФПЧ, с. 183]; *до чортиків (напитися)* [ФПЧ, с. 84]; *скочив дідько* [ФПЧ, с. 201]; *чорт межу переорав* [ФПЧ, с. 226]; *несе нечиста сила* [ФПЧ, с. 154]; *чорт несе* [ФПЧ, с. 226]; *Дав Бог день, а нечистий гості* [ФПЧ, с. 284]; *Взев чорт корову, най бере й теле* [ФПЧ, с. 278]; *Де чортови ума не стає, там бабу посилає* [ФПЧ, с. 287]; *Чорт не спит, а людей зводить* [ФПЧ, с. 339]; *Сам нечистий носе їм колачі (про багачів)* [ФПЧ, с. 324];

– риси характеру і зовнішність: *сам чорт не брат* [ФПЧ, с. 196]; *і рябого чорта не боятися* [ФПЧ, с. 105]; *не боятися самого чорта* [ФПЧ, с. 146]; *чорт хрестив (про сміливого)* [ФПЧ, с. 226]; *святий та божий (на чорта схожий)* [ФПЧ, с. 197]; *вражий (чортів, бісів) син (діти)* [ФПЧ, с. 61]; *на лиці дідько горох молотив* [ФПЧ, с. 141]; *чорт його обминає* [ФПЧ, с. 226].

– прикмети, забобони, настанови: *Не махай ногов, бо чорта на-колишеш* [ФПЧ, с. 313]; *Не стрісай воду з рук, бо каплі – то чорти* [ФПЧ, с. 314]; *Перша жінка від Бога, друга – від людей, а третя – від чорта* [ФПЧ, с. 318];

Разом з тим в буковинській фразеології демонічні істоти хоч і належать до таких, що впливають негативно на людей, проте досить часто зображені із людськими рисами: *і чорт не розсуче (розбере)* [ФПЧ, с. 109]; *кат не взяв! (схвалення, захоплення)* [ФПЧ, с. 112]; *як дідько у суху вербу (закохатися)* [ФПЧ, с. 240]; *ні бабі веретено, ні чортові помело* [ФПЧ, с. 157]; *чорт ногу зломить* [ФПЧ, с. 226]; *як чорт коробочкою (тішитися)* [ФПЧ, с. 268]; *Черезь таку бабу чортъ черезь одну ночь посивільъ* [ФПЧ, с. 338]; *Чеши дідька зрідка // Чеши дідька зрідка, щоби гладкий був // Чеши дідька зрідка, щоб не задернути* [ФПЧ, с. 338]; *Чорт сім пар постолів стоптав, поки вас докупи звів* [ФПЧ, с. 339]; *Нехай вас чортова мати возьме!* [ФПЧ, с. 315], а іноді назви демонічних істот виступають варіантами-синонімами назв людей: *як Петро (чорт) з конопель* [ФПЧ, с. 256]; *як дурень (дідько) цвичком* [ФПЧ, с. 240]; *Вибирала дівка, та вибрала дідька* [ФПЧ, с. 278].

Християнські уявлення про духів-демонів та їх ознаки відбиті у фразеологізмах: *як дідько ладаном (не тішитися)* [ФПЧ, с. 239]; *як*

чорт від ладану і кропила [ФПЧ, с. 267]; Бодай їх сам Луципір взяв! [ФПЧ, с. 275]; Бодай тя, нехристе, луципір вхопив! [ФПЧ, с. 276]; Бог – у дзвін, а дідько – в клепало [ФПЧ, с. 275].

Фразеологія з компонентом **Бог** виявляє як язичницькі, так і християнські уявлення. Бог постає в ній караючим і милосердним: Бог би тебе не простив! [ФПЧ, с. 275]; Бог би побив! [ФПЧ, с. 39]; Бог би не простив! [ФПЧ, с. 39]; Бійся Бога! [ФПЧ, с. 38]; кара Божа [ФПЧ, с. 112]; Бог дав [ФПЧ, с. 39]; Богу дякувати [ФПЧ, с. 39]; борони, Боже [ФПЧ, с. 41]; подателем усіх благ і вершителем земних справ: дасть Бог [ФПЧ, с. 73]; дійся Божа воля [ФПЧ, с. 80]; мати хист від Бога [ФПЧ, с. 133]; мати в Бога щастя [ФПЧ, с. 129]; як Бог на душу покладе [ФПЧ, с. 233]; як Бог призовить [ФПЧ, с. 234]; як на те Божа ласка [ФПЧ, с. 234]; як Бог призначив [ФПЧ, с. 234]. Бог знаходиться у «тому світі», в який потрапляють душі померлих: віддати Богові душу [ФПЧ, с. 55]; відійти до Бога [ФПЧ, с. 55]; Бог приймив душу [ФПЧ, с. 40]; спочити навіки в Бозі [ФПЧ, с. 204].

Разом з тим у багатьох контекстах Бог є варіантним компонентом-синонімом до язичницьких богів: порівн., несла би лиха година [ФПЧ, с. 154]; чорт несе [ФПЧ, с. 226]; несе нечиста сила [ФПЧ, с. 154] – Бог несе [ФПЧ, с. 39]; Грім би тебе побив [ФПЧ, с. 284] – Бог би тебе побив! [ФПЧ, с. 275]; Амбівалентність вірувань буковинців виявляється також у фразеологізмах: і Богови свічку, і чортові огарок [ФПЧ, с. 104]; жити (ходити) своїм богом [ФПЧ, с. 87].

Про частотність вживання фразеологізмів з компонентом Бог, зокрема етикетних (Боже, помагай! [ФПЧ, с. 40]; дай, Боже, здоров'я! [ФПЧ, с. 73]; іди з Богом! [ФПЧ, с. 104]; днюйте з Богом! [ФПЧ, с. 81]; за-для Бога [ФПЧ, с. 91]; сохрани, Боже [ФПЧ, с. 20]) свідчить те, що частина з них лексикалізувалися: Бігме (присяга) [ФПЧ, с. 38]; Бодапрости (бог-да-простить) [ФПЧ, с. 39]; простибі (прости Біг) [ФПЧ, с. 184].

Присутні у народній фразеології Чернівецьчини і християнські персонажі – Діва Марія, апостоли, святі: Бодай его Пречиста Діва покарала! [ФПЧ, с. 275]; Бодай его Мати Божа! [ФПЧ, с. 275]; Побий її, свята Маріє! [ФПЧ, с. 319]; як святі хату перелетіли [ФПЧ, с. 259].

У словнику «Фразеологізми та паремії Чернівецьчини» фіксуємо також біблійні фразеологізми: блудний син [ФПЧ, с. 38]; нести свій хрест [ФПЧ, с. 155]; страшний суд [ФПЧ, с. 207]; судний день [ФПЧ, с. 207]; царство небесне [ФПЧ, с. 224]; той світ [ФПЧ, с. 210].

Фразеологія говірок Чернівецької області, як свідчить проаналізований матеріал, відтворює спільні для слов'янських та інших європейських народів етапи світосприйняття, і насамперед міфічний етап.

Аналіз народної фразеології доводить, що загалом духовний світ буковинців тісно пов'язаний з природовідповідним типом їх світогляду, який має глибоке коріння в язичницькій світоглядній концепції. Тематична обумовленість свідчить про те, що вони увібрали найархаїчніший пласт язичницької свідомості та культури: значна частина проаналізованого матеріалу побудована на апелюванні до природних сил, стихій, до світу духів. Вагоме місце в образному світі ВФ складають демонічні персонажі, значний вплив на трактування яких справило християнство. Як засвідчує аналізований фразеологічний матеріал, на первісному етапі людина не поділяла божества на „добрі” і „злі”. Це підтверджує аналіз фразеологізмів з образами **Долі, години** та ін. Християнство спричинило до трактування демонічних сил як таких, що завдають людям шкоди, а тому назви нечистих сил **чорт, дідько, нечистий** тощо найчастіше виступають у контексті проклять, афективних вигуків на позначення агресивних емоцій. Проте й ці персонажі мають людські риси та іноді вживаються в нейтральних та позитивних контекстах.

У буковинській фразеології частим є використання назв **Бога, Божої Матері, святих**, які, проте, мають виразне язичницьке трактування, що простежується у їх сприйнятті як подателів здоров'я, багатства, щастя, доброї долі тощо.

Бібліографія

- Етимологічний словник української мови / за ред. О.С. Мельничука. Т.4. Київ: Наукова д-умка, 1982–2012.
- Карпенко Ю.О. Слов'янська міфологія і український фольклор. *Мова та стиль українського фольклору*. Збірник наукових праць. К., 1996. С. 22–33.
- Костомаров М.І. Слов'янська міфологія. Вибрані праці з фольклористики й літературознавства. К., 1994. С.45–56.
- Митрополит Іларіон. Дохристиянські вірування українського народу. К.: Обереги, 1992. 424 с.
- Мокиєнко В.М. Загадки русской фразеологии. М.: Высш. шк., 1990. 160 с.
- Потебня А.А. Слово и миф. М.: Правда, 1989. 623 с.
- Словник символів / Укл. О.І.Потапенко, М.К.Дмитренко, Г.І.Потапенко та ін. К.: Редакція часопису «Народознавство», 1997. 156 с.

Джерела

- ФПЧ - Фразеологізми і паремії Чернівеччини / уклад. Г. Кузь, Н. Руснак, М. Скаб, Л. Томусяк, Чернівці: Чернівецький нац. ун-т імені Юрія Федьковича, 2017.

Українська антропосистема в ретроспективі¹

Світлана Пахомова / Svitlana Pakhomova

Українська антропосистема в ретроспективі. У статті висвітлюються особливості української антропосистеми допрізвищевго періоду в XIV–XVIII ст. Описано властивості переходу особових імен від слов'янських до християнських і пов'язані з цим процеси формування антропонімічних формул. Дослідження здійснено на основі пам'яток офіційно-ділового і побутового стилів, що представляють різні території України.

Sistemul antroponimic ucrainean în retrospectivă. În articol sunt evidențiate particularitățile sistemului antroponimic ucrainean din perioada de dinaintea apariției numelor de familie în secolele XIV–XVIII. Sunt descrise particularitățile tranziției numelor de persoană slave la cele creștine și procesele conexe de formare a formulelor antroponimice. Cercetarea se bazează pe izvoare/monumente scrise care conțin stiluri oficiale, de afaceri și cotidiane prezente în diferite regiuni ale Ucrainei.

Ukrainian Anthroponimic System in Retrospective. The article highlights the features of Ukrainian anthroponimic system of pre-surname period of the 14th and 18th centuries. It describes the peculiarities of transition of personal names from Slavic to Christian ones and related processes of creating anthroponimic formula. The research is based on the memorials of the official and informal styles representing a variety of Ukrainian territories.

Ключові слова: антропосистема, патронім, особове ім'я, прізвисько, антропонімічна формула.

Cuvinte cheie: sistem antroponimic, patronimic, nume personal, poreclă, formulă antroponimică.

Keywords: anthroponimic system, patronym, personal name, nickname, anthroponimic formula.

Українська антропонімія у XIV–XVII ст. у своєму розвитку продовжує тенденції, притаманні їй у X–XIII ст. У домонгольський період антропосистема наших предків була здебільшого однолексемною, з поодинокими складеними назвами формули особове ім'я + патронім, оформлений переважно суфіксом -ич. З XIV ст. спостерігається тенденція до скорочення в текстах кількості однолексемних іменувань на

¹ Студія vznikla ako súčasť riešenia projektu VEGA 1/0575/20 Transformácia a transpozícia antroponymických kategórií v slovanských jazykoch.

користь дволексемних. І хоча ще не є поодинокими випадки, за яких особа в тексті грамоти ідентифікується лише однослівно, такі назви в антропоніміконах староукраїнських текстів становлять меншість. У грамотах XIV ст. їх питома вага – 22%, а у грамотах XV ст. – 30%. Правда, поширення антропонімоформул відбувалося не одночасно серед представників різних соціальних зрізів, а більшість згадуваних осіб у грамотах XIV і XV ст. належала до панівного прошарку суспільства. Залучення ж матеріалів західноукраїнських земель XV ст., що входили до складу Польщі (галицькі земські переписи), переконливо доводить, що однолексемна система найменування особи найдовше протрималася в нижчих суспільних прошарках. Галицьких панів називали переважно дволексемно, причому форма їх іменування не відрізнялася від тогочасних польських стандартів, тоді як 2/3 особових назв селян ще становлять однолексемні антропоніми². Досліджуючи історичну антропонімію Гуцульщини, Б. Б. Близнюк у своїй дисертації зауважує: «Характерно, що одночленні іменування на Гуцульщині (зрештою, як і на інших територіях) служили переважно для ідентифікації представників соціальних низів», крім того, «антропоніми такого типу вживалися і тоді, коли йшлося про конфіскацію майна дрібної гуцульської шляхти за участь у повстанні...»³.

У XIV–XV ст. кількість онімів у складі української антропонімної формули була тим критерієм, за яким у більшості випадків можна було встановити соціальний статус поіменованої особи. У грамотах XV ст. однолексемні антропоніми звичайно називають міщан, а також духовенство, слуг, підданих, наприклад: *мещаномъ вруцким семи човекомъ на имя Ивану а Гаврилу а Петруши а Ходору а Кваши а Ивашевичу а Радивону; слузѣ нашѣму Радеви; писарѣ Хомѣкъ; слугу своег на имя Сенка; духовникъ нашѣ Ильѣ* (УГ XV). Серед соціальних низів однолексемний спосіб іменування подекуди частково зберігається і в XVII, і в XVIII ст. Говорячи про XVII ст., Б. Б. Близнюк зауважує: «Як і у XVI ст., на одночленні іменування часто натрапляємо в списках якоїсь групи чи категорії населення»⁴. Панство того періоду ідентифікується по-різному. У грамотах Центральної України, Полісся та Галичини – переважно дволексемно, натомість у буковинських землях їх іменування у більшості фіксацій оформлені однолексемно.

Та все ж тенденція до поширення багатолексемних антропонімів невичухає. Якщо у пам'ятках, що репрезентують Гуцульщину XV–XVI ст.,

² Szulowska, W. *Imiennictwo dawnej ziemi halickiej a lwowskiej*. Warszawa, 1992. S. 45.

³ Близнюк Б. Б. Там само. С. 13.

⁴ Близнюк Б. Б. Там само. С. 17.

однолексемні антропоніми становлять 38%, то в XVII ст. їх число скорочується вже до 5%⁵.

Наше дослідження Описів замків 1552 р. дають таку картину фіксацій однолексемних антропонімів. Максимальне їх число представлено в антропоніміконі Канівського замку – понад 1/3 (або 38%) таких найменувань; у решті аналогічних джерел однолексемні антропоніми утворюють периферійну зону антропоніміконів: 4% – по Чорнобильському, 7% – по Київському, 7% – по Вінницькому, 16,6% – по Черкаському і 18% – по Остерському замках. Отже, підсумовуючи наведені факти, можна зробити висновок про те, що однолексемний спосіб ідентифікації особи замінювався багатолексемним неодноразово як у територіальному, так і в соціальному плані. Територіально цей перехід здійснювався від центру до периферії, а соціально – від шляхти до низів.

Поширення антропонімічних формул у староукраїнській мові безпосередньо пов'язане з християнізацією іменного репертуару. Показову картину дає аналіз етимології антрополексем та співвідношення різних антропонімічних засобів ідентифікації особи в писемних пам'ятках. Наприклад, серед однолексемних антропонімів в Описі Черкаського замку 1552 р. більше половини онімів – слов'янські за походженням, а в складі дволексемних антропонімічних формул першим компонентом у 80% виступає християнське ім'я. Отже, слов'янський онім меншою мірою потребує додаткового уточнення, ніж християнський, тим паче що вузьке коло християнських імен (у порівнянні зі списком слов'янських імен), що вживаються українцями, часто призводить до збігу особових імен людей, які перебувають у спільній комунікативній ситуації, а це потребує використання додаткових ідентифікаційних засобів. Наприклад, у грамоті № 18 від 1711 р. (див. ДНРМ) йдеться про трьох осіб, які є носіями однакових імен: Іван Проценко, Іван Вовченко, Іван Злиденненко. Пор. також: двох члвкь, Дмитра Куща та Дмитра Юника, жителеи яготинских (ДНРМ 1729), Ивана Пилипенка, Ивана Лавренъка, Ивана Желъзняка (ЛРК 1654), Иванъ Куприянович, Иван Власович (ЛРК 1654), Ерема Протасенко... жаловал на Ерему Кушнѣра (ЛРК 1656), Ивана Брагинца, Ивана Хорошка (ЛРК 1660), Грицко Квачъ, Грицко Шкоденко (ЛРК 1665), Семен Григориевич, арендар роменский, жадал, абы з Семеном Скибою... (ЛРК 1677), Ивана Кузки, Ивана Шиша, Ивана Кунашенка (ЛРК 1682). Недостатню кількість активних імен ілюструє й такий факт: за даними Р. І. Осташа, в Реєстрі Війська Запорізького для номінації вище 38 тис.

⁵ Близнюк Б. Б. Там само. С. 9.

осіб використано усього 230 християнських імен⁶. Отже, обмежена кількість імен, які перебували в активному обігу українців, примушували антропонімічну систему поступово позбавлятися від однолексемних антропонімів як від єдиного способу визначення особи. У документах XVII–XVIII ст. однолексемні антропоніми у функції єдиного визначення особи вживаються вже надзвичайно рідко: з **Лавром** и зъ **Филоном**, обывателями лохвицькими (ЛРК 1662), **Анѣдрушку** и **Гаврилу**, бурмистрах вряду **Лофицкого** (ЛРК 1653).

Зазвичай використання однолексемних онімів зумовлене повторним згадуванням особи, якщо в тексті вже була наведена повна антропонімна формула; згадуванням особи після вживання в тексті повної формули іменування когось із родичів названої особи; однолексемним способом ідентифікації, що використовувався інколи у списках людей одного дворища; коли у тексті йдеться про досить відому особу⁷. Але загалом однолексемні антропоніми утворювали периферійну зону староукраїнської антропосистеми.

За своїм походженням однолексемні антропоніми, зафіксовані у досліджуваних пам'ятках, поділяються на дві групи: одвічні (слов'янські) і запозичені (християнські). Якщо християнські є функціонально однорідними (вони виступають, як правило, у ролі особових імен), то слов'янські антропоніми виконують різні функції. Частина автохтонних однолексемних онімів уживається у функції особових імен, інша – у ролі індивідуальних прізвиськ людини, які співіснують поряд із офіційними християнськими іменами, треті ж набувають ознак сімейних або навіть спадкових назв, що виступають уже як допрізвищеві антрополексеми. Визначити, з яким саме типом однолексемних онімів маємо справу, без урахування додаткової інформації, досить складно, адже в багатьох із них відсутній елемент присвійності (на відміну, скажімо, від аналогічних російських найменувань). Так, практично неможливо з'ясувати поза контекстом, чим виступає антрополексема **Ворона** – ім'ям, індивідуальним або сімейним прізвиськом. Матеріали актів, грамот тощо, де одна й та сама особа згадується по кілька разів, дозволяють із більшою точністю встановити статус такої назви, аніж різні списки населення, пор.: **пан Ворона**, **пана Александра Ворона**, **пану Александру Григоревичу Вороне** (АКЖ 1584), **пна Станислава**, **пна Миколая** и **пна Яна Стецкевичов Ворон**

⁶ Осташ Р. И. Украинская антропонимия первой половины XVII века: Мужские личные имена. Автореферат дисс. ... канд. филол. наук. Ужгород: УжГУ, 1986. С. 13.

⁷ Керста Р.Й. Українська антропонімія XVI ст.: Чоловічі іменування. К.: Наукова думка, 1984. С. 17.

(АКЖ 1583). Зіставлення наведених антропонімних формул з означеним онімом дозволяє зробити висновок, що в цьому випадку маємо справу з сімейним прізвиськом Ворона. Аналогічний статус мають і такі однослівні назви, зафіксовані в АКЖ XVI: пан Немирич, пнѣ Пилиповский, пнѣ Стрыбыл, пан Кошковский, пану Головенському, пану Кропивницькому, пану Стрыжевському, пан Дешковский, от пановъ Тишѣ, пана Ясликовского, кнзѣ Корецкий, кнзѣ Воронецкий, пан Елецѣ, пна Пряжовског, князя Ружинъского, пан Черкас та інші. У XVI ст. такі власні назви, що поширювалися на всіх членів родини, побутували тільки серед шляхти. Тому й не дивно, що у випадках, коли однолексемний антропонім виконує роль сімейного прізвиська, у препозиції до нього стоїть апелятив *пан* або титул *князь*. Якщо ж подібної загальної назви поряд із однолексемним антропонімом немає, він виступає переважно у функції особового імені, наприклад: Ждан та Ждан Щениевский (АКЖ 1584).

Співвідношення між слов'янськими та християнськими за походженням онімами зазнало певної трансформації, яка мала у своїй еволюції кілька етапів. Упродовж кількох віків після християнізації оніми обох груп сприймалися власне як особові імена, протиставлені за своїм походженням і сферою використання. Пізніше вони стали репрезентувати різні антропонімічні класи. Християнські оніми фактично одноосібно посідають у категорію особових імен, тоді як переважна більшість слов'янських переходить у категорію прізвиськ. У період формування прізвиськ не тільки слов'янські, але й християнські імена (без присвійних антропоформантів) могли виконувати роль сімейних, родинних прізвиськ – цих прообразів сучасних прізвиськ. Особливо характерним це явище є для теренів Західної України. У сучасній антропонімії Закарпаття, Прикарпаття й Буковини є багато прізвиськ, омонімічних власним особовим іменам: *Пилип, Іван, Роман, Борис, Микита, Владимир, Кузьма, Семен, Богдан, Гаврило, Данило, Нестор* тощо. Ця риса значно відрізняє українську антропонімійну систему від російської, для якої використання непохідних, імпліцитно виражених патронімів не характерне.

Розвиток української антропосистеми значною мірою визначався християнсько-автохтонною двоіменністю, що тривала протягом усього досліджуваного періоду. Підтвердженням цього є велика кількість дволексемних найменувань, утворених поєднанням християнського і слов'янського імен, що фіксуються у пам'ятках, які репрезентують різні терени України, наприклад: *Захарія Вихоть, Іванько Губка, пань Петръ Мошенка, Ходко Михаило, Иванови Губць, пань*

Ивашко Дроздъ, Васко Голый, Дмитрии инѣмъ именемъ Корибутъ, князь Семень инымъ именемъ Лыгвеній, Дмитрии Липята, Федоръ Весна, Лукъян Шуба (Гр. XIV), полатникъ печерскій Васьянъ Кувязъ, Васьянъ Червякъ, пана Ивана Дѣтка, пан Андрѣи Ревуть с паном Олехномъ Чжусою, пан Иванъ Мушата (УГ XV), Максимъ Нечай, Иванъ Третьякъ, Гринецъ Пасека, Кузма Воротникъ, Федоръ Киска, Минко Кобылка, Миско Копытко, Павелъ Забирай, Антонъ Шолуха, Ивашко Лагода, Сенко Шостакъ (ОВЗ 1552), Пронъ Хромый, Степанъ Пиво, Уласъ Коть, Иванъ Нось, Гавѣрило Ровъ, Пашъко Вертоголовъ, Федко Калечень, Семенъ Коротко, Данило Карѣтавий, Федоръ Дормолей, Матфей Полешъко (ОКЗ 1552), Иванъ Борздый, Иванъ Черноухъ, Богданъ Копоть, Ходоръ Обыма, Матвей Проліза, Гринъ Цясникъ, Иванъ Рахманий, Мойсей Запеко (ООЗ 1552), Василій Толстоухъ, Иванъ Новадень, Иванъ Догатко, Гаврило Козель, Андрей Горбатый, Василій Маковка, Матвѣй Сказка, Ходоръ Коленко, Иванъ Нехлѣбъ, Минко Шило, Андрей Лихолистъ (ОЧЗ 1552), Тишко Дуда, Ходко Жало, Федко Байдикъ, Федко Щепа, Нестеръ Пучка, Иванъ Зелень, Иванъ Зубрикъ, Гришко Клевака (ОЧеркЗ), Семень Выродко, Васко Третьякъ, Микита Пискунъ, Дмитрець Морозъ, Богданецъ Шестомошонокъ, Левко Пшеница (ОКанЗ 1552), пан Григорей Масло, из Васком Бараном, пна Дмитра Елца, Гришко Кужел, Кузма Ласко, Федора Киселя, Есифъ Малышка (ККПС XVI), Феодора Козла, Феодора Капусти, Максимомъ Калитою, Ивана Кудрѣ, на Яцка Ожога, Ничипору Счербаню, Опанас Галушъка, Яцка Коржа, Семенъ Рожокъ, пана Остапа Квѣтку, Павѣло Дыкий, Дениса Мороза, Иванъ Лопата (ЛРК XVII), Романомъ Пѣшкою, Максимъ Коробокъ, Дмитра Ветошку, Лавѣрина Кукару, Стефана Пищика, Иваномъ Плаксою, Василемъ Кулагою, Лукяну Журавку, на Григоря Калезного, Федоръ Шумило, Петро Сироѣжка, Анѣдреи Кандиба (ДНРМ XVIII), Иванъ Кривій, козакамъ, Ивану Рудю и Грицку Лысому, Тимофѣи Лишень (ПЛ XVIII).

Зважаючи на те, що репертуар християнських імен помітно поступався списку слов'янських за походженням онімів, ідентифікаційні, розрізнявальні можливості останніх були ефективнішими, тому досить частими були випадки, коли особу при повторному згадуванні називали за допомогою саме прізвища: Карпъ Шапранъ, ...неуцтвіє слова Шапрану и сину его домовлял (ЛРК 1654), Яцка Коржа, Миска Горбаня, Корж потваромъ на оного Горбаня невинне пошол (ЛРК 1655), Уласъ Кваша, Квашу, слободи Пристаилова жителя (ДНРМ 1725). У грамоті № 9 ДНРМ лише раз використовується ан-

тропосполучення Федор Вискварка, а потім 14 разів лише Вискварка, в іншій грамоті цього ж джерела Семень Шостакъ багаторазово згадується як Шостакъ (ДНРМ 1725). Пор. також Грицко Опришко та злодѣй Опришко (ДНРМ 1711), Іванъ Жукъ, Жукъ; Афанас Ворожбитъ, атаманъ Ворожбитъ; Яковъ Калчиновець, Калчиновець; в Якова Ткача, Ткачъ; Григории Чирва, Чирва; на Хведора Дикого, Яковъ Литвишко, онъ, Дикий, на требованіе Литвишково; изъ за-порозцемъ Семеном Медомъ, и питал мене Медъ (ДНРМ 1728), Мелех Баран, кривду Баран собе быти менил (ККПС 1585). Ці та подібні факти переконують, що в живому спілкуванні українці продовжували використовувати переважно слов'янські за походженням імена. Завдяки їх ідентифікаційній вагомості вони завичай виконували роль твірної основи при називанні осіб, з якими носій назви перебував у родинних стосунках. Так, дружина Івана Жука – *Зенка Іваниха Жучиха* – звичайно називається *Жучиха*, а не *Іваниха*; жінка Якова Ткача – *Яковиха Ткачиха* – іменується частіше *Ткачиха* (ДНРМ 1728); дружину особи за іменем Семень Шостакъ називають *Шостачиха* (ДНРМ 1725); дружину особи, що записана в документі Федор Шумило, називають *Шумилиха*, а дочку – *Шумилова* (ДНРМ 1706); дружину Михайла Литвина записано у грамоті *Литовка* (ДНРМ 1706).

За тією ж логікою синів також частіше ідентифікували не за християнським іменем, а за прізвиськом батька. Так, серед іменувань АФ ім'я + *патронім на -ич*, що зафіксовані в Опису Черкаського замку 1552 р., другий компонент у 78% випадків – слов'янський, тоді як власне ім'я особи переважно християнське (у 80%). Подібна картина проглядається і в матеріалах Чорнобильського замку 1552 р. Серед іменувань АФ *особове ім'я + патронім* у 82% перша антрополоксама християнська з походження і у 68% – друга лексема слов'янського походження.

Отже, у староукраїнській діловій мові особа ідентифікувалася переважно приєднанням до християнського імені тільки одного патроніма, звичайно від батьківського прізвиська. Цим і пояснюються переважання в староукраїнських джерелах дволексемного способу ідентифікації особи і висока активність АФ *особове ім'я + прізвисько* та АФ *особове ім'я + патронім від батьківського прізвиська*.

Аналіз співвідношення та уживаності різних антропонімних формул в українських пам'ятках писемності XIV–XVIII ст. досить виразно демонструє переважання двох дволексемних антропонімних формул: *особове ім'я + патронім* та *особове ім'я + прізвисько* – над рештою. В усіх джерелах наведені антропонімні формули утворюють

центральної частини антропоніміконів, а отже, у допрізвищеву епоху вони складали ядро антропонімосистеми.

Таблиця 1. Співвідношення АФ особове ім'я + патронім та АФ особове ім'я + прізвище в староукраїнських джерелах XIV–XVI ст.

Джерела	АФ ім'я + патронім	АФ ім'я + прізвище
Гр. XIV	60%	21%
УГ XV	67%	19%
ОЗ XVI	40%	45%

Діахронічне дослідження вживаності цих найактивніших антропонімічних формул у текстах XIV, XV та XVI ст. з урахуванням ступеня використання їх у джерелах попереднього періоду демонструє зміни у співвідношенні між ними у бік зменшення кількості найменувань АФ особове ім'я + патронім на користь іменувань АФ особове ім'я + прізвище (див. табл. 1).

Це зміщення може мати кілька пояснень:

а) зміни в суспільстві, які призвели до порушення традиційної сільської общини, міграційні процеси, викликані війнами, розвиток міст і концентрація населення в містах, у зв'язку з чим більшу ідентифікаційну ефективність має вже не стільки традиційний патронім, скільки індивідуальне прізвище;

б) явище депатронізації, яке було властиве українській антропонімії допрізвищевому періоду;

в) розшарування одвічного слов'янського іменника внаслідок його християнізації.

Аналіз функціонування АФ ім'я + патронім дозволяє констатувати її рухливість і в хронологічному, і в географічному аспектах. З одного боку, морфологічні варіанти цієї антропонімічної формули не рівномірно поширені на різних теренах України, а з іншого – засоби вираження патронімічності у межах навіть окремого регіону можуть трансформуватися, еволюціонувати в діахронії. Так, на Гуцульщині у XV–XVI ст. переважали патроніми на *-ич*, у XVII – на *-ов*, *-ин*, а у XVIII – на *-ук*, *-ак*. Безперечно, ці зміни були викликані значними міграційними процесами: патроніми на *-ук* з'явилися тут внаслідок приходу населення з Волині, де вказана модель була добре відома, а патронім на *-ак* пояснюється значним припливом населення Бойківщини, де він належав до найбільш продуктивних засобів ідентифікації⁸. Зважаючи на все це, можна стверджувати, що значні міграційні процеси, які мали наслідки на рівні антропонімічної системи, відбувалися в Україні після XVI ст.

⁸ Близнюк Б. Б. Там само. С. 12.

В усякому разі протягом XIV–XVI ст. у пам'ятках, які представляють різні терени України, практично всюди ще переважає антропонімна формула з патронімом на -ич, -ович/-евич. Цей морфологічний різновид серед інших іменувань АФ ім'я + патронім становить у Гр. XIV 94%. Дещо нижчу питому вагу цього варіанта (59%) фіксує ОЧеркЗ завдяки активності іменувань з суф. -ов/-ев, -ин, а також ОКЗ (55%) за рахунок наявності різноманітного спектра патронімічних варіантів, що викликане, найімовірніше, столичним статусом Києва і проживанням тут населення не тільки з інших українських, а можливо, навіть і не українських територій. Тому в ОКЗ засоби вираження патронімічності найрізноманітніші: іменування із суф. -ов/-ев, -ин становлять тут 24%, із суф. -онок – 11%, із суф. -ук – 9%, із суф. -енко – 1%. Якщо максимальне число формул з патронімом на -ич, -ович/-евич відзначається на території Полісся, то їх мінімальна кількість фіксується в ОБЗ – усього 37% серед інших дволексемних назв з патронімом. Це пояснюється тим, що у Вінниці в XVI ст. найтипівішим засобом вираження патронімічності був характерний для української антропонімії суф. -енко, який приєднувався як до християнських особових імен, наприклад: Ісайко Якименко, Васько Давидченко, Борись Ванинченко, Педорь Іваненко, Михаль Матейченко, Василь Потапченко, Сенко Савченко, Грынець Кузменко, Семенець Павлущенко, – так і до слов'янських за походженням онімів: Лучко Воловаченко, Савка Киселенко, Манець Шульженко, Івашко Шелестенко, Михно Литвиненко, Гринець Кравченко, Ісайко Пострыгаченко, Пашина Старыщенко, Стецько Масленко, Педорь Жиденко, Богдань Коваленко, Климко Синиченко, Данило Дехтяренко (ОБЗ 1552). Правда, слов'янські оніми в основі цієї моделі представлені в цій пам'ятці удвічі частіше, ніж християнські. Дволексемні найменування АФ ім'я + патронім, що утворений за допомогою суф. -енко, складають тут більшість – 49%.

Патроніми на -ов/-ев/-ив/-ів, -ин у складі дволексемної антропонімною формули характеризуються неоднаковою вживаністю у пам'ятках різних часових зрізів і територій. Надзвичайно низька їх питома вага в грамотах XIV–XV ст. (6% у Гр. XIV і 2% в УГ XV). У XVI–XVIII ст. вони фіксуються частіше, особливо на території центральної та західної частини України. Найвищий ступінь їх вживаності відзначає О. ЧеркЗ (41%), де ця патронімічна модель переважає решту засобів називання по батькові. У Києві та Вінниці вона не є домінуючою, але становить там відповідно 24%(ОКЗ) та 14%(ОБЗ). На території Гуцульщини протягом одного XVII століття вона була найуживанішим засобом

доповнення особового імені. А фонетичний варіант *-iv* утворює типову антропонімічну модель Наддністрянщини на межі XVIII–XIX ст.⁹ Водночас у текстах, що репрезентують Українське Полісся, антропонімна формула з зазначеною патронімічною моделлю взагалі не фіксується. А додаткові до особового імені антрополексеми з суфіксами *-ov/-ev, -in* є дериватами від імені господаря поіменованої особи, які виражають належність холопа, челядника, слуги певному хазяїну. Приводом для такого висновку слугують особові назви, представлені в ОЧЗ: Дорошко Горностаєв, Степанъ Горностаєв, Юрко пана Горностаєв, Супронъ пана Горностая, Гринка пана Горностаєв, Микита Полозовъ, Логвинъ Киселев, Мишко Заморенковъ, два человека пана Киселевы: Пашко и Логвинъ (ОЧЗ 1552). У тій же пам'ятці наводиться перелік будинків знаних осіб: дом пана Оникиєв Горностаєв, дом пана Полозовъ, дом пана Заморенковъ, дом пана Киселев. Пор. також: Манецъ Кишчинъ та Гано Протасовичъ, Кошинъ человекъ (ОВЗ 1552), Евхимъ Тишинъ чоловік, олексей пана Тишинъ, Гришко Нестерова, Левонъ пана Горностаєв (ОКЗ 1552), Ходоръ Кошинъ (ООЗ 1552), Еско Левковичъ пана Горностаєв (ОЧЗ 1552).

Решта дериватів від батьківського імені (на *-а, -атъ, -ата, -еня, -акъ, -чикъ, -ець* та деякі інші) у складі АФ *ім'я + патронім* не відзначаються такою регулярністю, щоб хоч у деяких українських регіонах могли утворити ядро антропонімічної системи, тому в межах нашого дослідження їм не приділяється спеціальна увага.

Серед способів ідентифікації людини за її відношенням або зв'язками до інших осіб назва по батькові має особливе значення не тільки тому, що він є головою сім'ї, але й через те, що патронімічні назви дозволяли встановити належність особи до певної родини в діахронії, відтворюючи кровно-сімейний ланцюг на рівні дволексемних власних назв. Це й робило патроніми найбільш раціональним і перспективним елементом антропонімічної формули, чим і пояснюється висока питома вага АФ *ім'я + патронім*. Для української антропонімії найхарактернішою є синтетична форма вираження патроніма, який узгоджується з особовим іменем.

У деяких мовленнєвих ситуаціях наявність патроніма була недостатньою для ефективного визначення людини. Так було у випадку, коли батько поіменованої особи був або невідомий мовцеві чи навколишнім, або посилення на його особу не мало жодного інформаційного чи ідентифікаційного сенсу. Таке відбувалося, наприклад, коли

⁹ Фаріон І.Д. Антропонімічна система Верхньої Наддністрянщини кінця XVIII – початку XIX ст. (прізвищеві назви): автореф. дис. ... канд. філол. наук. Львів, 1996. С. 14.

поіменована людина проживала у хаті свого родича, зокрема брата, або коли зять жив у сім'ї дружини, тобто у свого тестя (або тещі) і т. п. У таких ситуаціях ідентифікація особи здійснювалася приєднанням до власного імені цієї особи аналітично вираженого присвійного прикметника з апелятивом братъ: **Антонъ братъ Герасимовъ** (ОЧЗ 1552), **панъ Навоико Насяновъ братъ** (Гр. XIV), **на Ивана, Олифърова брата, и на Миска, Покидкова брата** (ЛРК 1665), **Данилом, братом Михайловимъ** (ДНРМ 1728); **зять: Иванъ владычинъ зять** (Гр. XIV), **Савка Залюбовского зят** (ЛРК 1655), **Назар Деревянчин зят** (ЛРК 1660), **Хвеско зят Шъклярчин, Радко, Миняйловъ зят** (ЛРК 1662), **Миско Тимченковъ зять** (ЛРК 1665), **Демъянъ Прасового зять** (ДНРМ 1701), **Петрушко Устиновъ зять, Макаръ Ляшковъ зять, Гаврило Масловъ зять, Мартынъ Кравченковъ зять** (ОВЗ 1552), **Гира Петровъ зять, Иванъ Шиловъ зять** (ОЧЗ 1552); **пасинок: Уласъ Левцовъ пасинокъ, Снитко Вовчковъ пасинокъ** (ОВЗ 1552), **Ондрѣи Митковъ пасинок** (Гр. XIV), **Гацко Смонковъ пасинокъ** (ОЧеркЗ 1552); **вихованець: въ Юска, Проценкового вихованца** (ДНРМ 1711); **швагор: на Ивана Ковтунового швагра** (ЛРК 1671); **своjak: Иванко своякъ Нечаевъ** (ОВЗ 1552).

Антропосполучення, утворені приєднанням до імені особи деривата від власної назви когось із родичів, становлять периферійну частину антропонімійної системи української мови. Це нетипові для ділового стилю, спонтанні найменування, викликані комунікативними потребами мовленнєвої ситуації. Тому в досліджуваних текстах такі дволексемні найменування або не вживаються взагалі, або їх питома вага є зовсім незначною (менша за 1%). Тільки одна з досліджуваних нами пам'яток староукраїнської мови характеризується надзвичайно високою питомою вагою найменувань із вказівкою на родича поіменованої особи – це Опис Вінницького замку, де назви такого типу становлять 10%.

До нетипового засобу номінації людини належить також її визначення за допомогою матроніма. Це поодинокі приклади фіксацій, які представлені у випадках, коли головою сім'ї ставала жінка-удовиця, пор.: **Гридко Домахин, Семень Пораскинъ** (ОЧеркЗ 1552), **Павель Мачохинъ, Олексей Опалихинъ** (ОКЗ 1552), **Саико Марвинъ** (ООЗ 1552).

Інколи позначення особи здійснювалося дволексемним антропосполученням, другим елементом якого виступав дериват від імені дружини. Такий спосіб ідентифікації чоловіка за дружиною мав місце тоді, коли жінка-удова виходила заміж удруге. Фактично твірною

основою у цьому разі був її андронім. Так, якщо першим чоловіком жінки була особа по імені Семен, жінку називали *Семенова*. Якщо ж вона повторно виходила заміж і другий чоловік жив у її домі, то його називали *Іван Семеновоє*. Пор.: *Алексей Мартиновое мужъ та Андрей Канѣвое, Паволь Хуровое, Андрей Петрушковое, Матфей Чоботаровое, Охремъ Уласовое, Хома Логвиновое, Гришко Плаксиное, Петрокъ Кудрявчое, Иванъ Бутковое, Евхимъ Зариное* (ОЧеркЗ 1552), *Челегъ Семашковое, Совастьянъ Троцкое, Кутритъ Симиное* (ОВЗ 1552), *Иванъ Литвиное, Бруханъ Пашковое, Митко Ивашеньє, Яковъ Макидоновое мужъ* (ОКЗ 1552), *Санько Родковое, Лукиянъ Протасовое* (ООЗ 1552). Правда, зрідка дериват зазначеної форми міг приєднуватися до імені зятя або слуги, утворюючись відповідно від імені тещі або господині, наприклад: *Кузьма Широковое зять* (ОЧЗ 1552), *Еско Коточиное зять* (ОВЗ 1552), *Федко Шапирное плотникъ* (ОЧеркЗ 1552). У таких іменуваннях присвійний компонент завжди мав аналітичну форму.

АФ особове ім'я + відтопонімне означення з суфіксом *-ськ-* у пам'ятках давньоруської мови посідала досить скромне місце – близько 5%, оскільки була обмежена у своєму вжитку соціальним та майновим станом поіменованої особи і поширювалась виключно на представників княжої еліти. У староукраїнській антропонімії вказане обмеження тривало, отож питома вага найменувань цієї антропонімної формули була досить високою в антропоніміконах тих ділових документів, переважну частину яких становили іменування шляхти. Так, у Гр. XIV найменування АФ ім'я + відтопонімне означення на тлі інших дволексемних формул становлять 16%, а в УГ XV – 14%, напр.: *панъ Петръ Радцѣвъський, панъ Невступъ Столпувський, панъ Олешко Янчинський, панъ Хрщень Судомирски, панъ Пашко Скотницки, пано Мичко Куликовський* (Гр. XIV), *пнъ Петрашъ Бакотський, панъ Зынько Ловоуньський, панъ Мишко Глоуский, панъ Патрикѣи Краевський, князя Михаила Чорторыиского, князя Ивана Острозкого, пан Миколаѣ Мильчиньський* (УГ XV). До того ж, іменування наведеної антропонімної формули найбільш уживані на території Галичини, яка перебувала тоді в складі Польщі. Відтопонімне означення, приєднуючись до особового імені, утворювало найрегулярнішу формулу ідентифікації місцевої шляхти, а її представники, як уже зазначалося вище, іменувалися в цьому регіоні за польськими зразками. Згодом, коли значна частина українських територій (у тому числі Підляшшя, Волинь, Поділля, Брацлавщина, Київщина) внаслідок Люблінської унії 1569 року опинилася під владою Річі Посполитої, радіус дії даної

антропонімної формули значно збільшився. Але соціальна конотація при цьому не змінилася: конкретизація особи за назвою її маєтку виявилася досить зручною, пор.: пна Прежовского с Прежова (ККПС 1595), пнѣ Рафал з Лешѣка Лешчинский, пном Яномъ зъ Замостя Замоиским (ККПС 1644), будучи в пана Василя Корчевского у Корчове (АКЖ 1584), Мелешку, Хоме, Федору, Демиду, Ивану Ждановичомъ Щеневскимъ у Щениеве (АКЖ 1584). Цим і пояснюється висока питома вага вказаної антропонімної формули серед українського панства. Так, в АКЖ іменування цієї формули становлять 43% серед інших антропонімних формул, напр., шляхта: пан Ян Илицкий, а пан Сасин Лудвиский; Северин Кропивницкий, Ждан Щениевский, Гневошъ Стрыжевский (АКЖ 1584). Подібну картину демонструє ККПС, де більшість згадуваних осіб також належить до аристократії, пор.: пан Миколаи Каменский, пан Семен Прежовский, пана Ивана Подгаецкого, Степан Яцковский (ККПС XVI–XVII).

Таким же чином в АКЖ сформульовано декілька дволексемних іменувань, що називають осіб, які не належать до шляхти: Станиславъ Волчинский, слуга; Василеи Волковский, возный; слуга пана Ясликовского Карпъ Журбинский; Якубъ Ястребский, писаръ (АКЖ 1584). Незначну кількість іменувань згаданої антропонімної формули фіксують Описи замків: так, в ОВЗ – 2,5%, в ОКЗ – 2%, в ООЗ – 9%. Зважаючи на загальну соціальну характеристику поіменованих у таких текстах осіб, можна впевнено стверджувати, що наведені антропосполучення стосуються простолюдинів: Сима Дубицкий, Грицко Обачевский, Иванъ Стрелінский, Павелъ Обочевский (ОВЗ 1552), Супронъ Колачевский, Семенъ Небыльський, Онаня Станский, Иванъ Коротевський (ОКЗ 1552), Пилипъ Крехаевский, Ермакъ Летковский, Исакъ Буденковский (ООЗ 1552). Імовірно, носіями таких іменувань могли бути й особи польського походження. Але в усякому разі в рідкісних для українських селян та міщан антропосполученнях з ад'єктивною ознакою імпліцитним можна вважати апелятив *слуга, челядник або хлоп*, тоді як у типовій аристократичній формулі – *володар*.

Відтопонімна ознака в іменуванні представників нижчих кіл українського суспільства мала інший – аналітичний вигляд: топонімічна назва не переходила в іншу частину мови, а вживалася у формі родового відмінка з прийменником, відповідаючи на запитання звідки?, напр.: Сенко з Деряжи, а Иванъ з Деряжное, а Тимошъ с Коростя, люде похожалые (АКЖ 1583), у Хъведора з Ясачокъ (ЛРК 1661), Хведор зъ Вепърика, Иванъ с Чърноухъ (ЛРК 1662), Грицько з Ромна, Конон з Дмелова (ЛРК 1670). Але найчастіше визначення про-

столюдинів за топонімічною ознакою здійснювалося субстантивно, з використанням суфіксів -ець та -ин, наприклад: Васко Черниговець (ОЧерЗ 1552), Гринь Туровець, Данило Волошенин, Гринь Слободенин (ООЗ 1552), Семен Коломиєць (ЛРК 1653), на Васка Туровца (ЛРК 1655), Процик Корсунец (ЛРК 1659), з Іваном Конотупцем ... у Конотопі покинув, а сюда пришоль робити (ДНРМ 1722). Ступінь концентрації найменувань з прізвиськом, що має значення походження особи, або з етнонімом, дає багатий матеріал, на якому можна простежити напрямки міграційних процесів, що мали місце свого часу на деяких українських теренах. Зіставлення в цьому аспекті описів жителів замків середини XVI ст., що репрезентують різні регіони України, показує, що досить стабільним був склад жителів Черкас, Вінниці, а от Київ та особливо Чорнобиль відзначаються досить різноманітним складом населення. Про це свідчить той факт, що серед інших типів прізвиськових назв антрополексеми зі значенням етнічної ознаки або географічного походження особи в складі дволексемних формул становлять в ОКЗ 11%, а в ОЧЗ – 35%, напр.: Петроць Литвин, Наум Черниговець, Митко Полоцко, Навишко Канеvecь, Илья Орменин, Морозин Орменин, Ельбей Орменин, Іван Моксак, Богдан Москаль, Василь Вилнеvecь, Опанас Москаль, Каспор аремин, Бартош Лях, Пашко Мозырянин (ОКЗ 1552), Михайл Туровець, Прухонец туровець, Гапон Туровець, Еремей Туровець, Мартин Туровець, Харко Туровець, Занько Туровець, Павел Туровець, Санец Глушенин, Хилимон Глушенин, Гринь Глушенин, Сачка Глушенин, Олексеець Глушенин, Корнеець Глушенин, Скоруба Глушенин, Шетин Глушенин, Іван Волянець, Герасимец Москалик, Омелянец Чичершин, Родко Сопичанин, Митко Москалик, Кунец Мозырянин, Остап Бречинець, Яков Крычевец (ОЧЗ 1552). Такі додаткові до імені назви були ще не спадковими, а прямими назвами, пор.: будучи на Москві дідь его Іван, прозиваемий Москаль, за нѣякимис военними дѣлами, привез додому з Москви тих денег... (ДНРМ 1729).

Українські трилексемні антропонімічні формули зазнали розвитку в плані своєї конотації. У XIV–XVI ст. їх функціонування мало певні обмеження, пов'язані з соціально-майновим становищем поіменованої особи. Про це свідчить соціолінгвістична інтерпретація писемних джерел: так, в АКЖ, ККПС та подібних текстах, що віддзеркалюють високу питому вагу згадуваних осіб – представників соціальної еліти, концентрація трилексемних найменувань при першому згадуванні особи значно вища, ніж в описах замків, де згадуються міщани. Якщо

в пам'ятках першої групи трилексемні антропонімні формули становлять 12–15% серед іменувань з іншою кількістю компонентів, то в текстах другої групи – від 0% до 3%. Крім того, спостерігається деяке зростання кількості трилексемних формул у діахронії в пам'ятках, де більшість поіменованих осіб є представниками панства: у грамотах XIV ст. – 6%, XV ст. – 6,4%, в актах XVI ст. – 12%. У наступний період (XVII–XIX ст.) трилексемні антропонімні формули хоч і не домінують на тлі інших засобів визначення особи, та за рахунок втрати соціальних обмежень розширюють коло свого функціонування. Набувши нейтрального характеру, трилексемні антропонімні формули використовуються для точнішої ідентифікації людини у випадках, коли її визначення дволексемною власною назвою з якихось причин відчувається недостатнім. Про це свідчить аналіз текстів указанного періоду, що представляють різні терени: Лівобережну Україну (Неділько 1969), Гуцульщину (Близнюк 1997), Наддністрянщину (Тарновецька 1990; Фаріон 1996), Закарпаття (Чучка 1969).

Звичайно трилексемні антропонімні формули утворювалися внаслідок приєднання до найуживанішої дволексемної АФ *особове ім'я + патронім* третього компонента. Це могли бути: 1) *відтопонімне* означення – пна Семена Івановича Прежовского, Семен Радивонович Овруцкий, кизю Богушу Федоровичу Корецькому, Богушу Федоровичу Корецькому, княз Фредрих Глебович Пронский, кнзю Кирику Остафьевичу Ружинському (ККПС XVI), пан Василен Богдановичъ Илинский, пан Гневошъ Дмитровичъ Стрыжевский, Василен Богданович Корчовский, Яцка семеновича Выкговского (АКЖ 1584), на Феня Мордаченька з Березової Луки, Стефана Фесенка з Попувьки, Грицько Нестученко з Ковалювки (ЛРК 1654–55); 2) *прізвисько* – Коробка Ігнат Кондратович (УГ XV), Іванъ Яценко Коробочька (ЛРК 1657), Мелех Василевич Баран, пан Федор іванович Шишка, княз Андрея Тимофеевича Капусты (ККПС 1584–85), Богдан Івановичъ Стрыбыл, с паномъ Григоремъ Гавриловичемъ Бесарабомъ, мешчанинъ Іванъ Мискевич Крупчанка, Абрамъ Мышка Зварковичъ (АКЖ 1583–84), Семень Жадановичъ лучьникъ, Ярмолка Шашчичъ Кухмистръ (ОЧЗ 1552); 3) *derivat від імені тестя або теці* – Куторовичъ Ниско Клецковъ зять, Дудосенко Федець Турышинъ зять (ОВЗ 1552); 4) *derivat від імені господаря* – Лета Остапковичъ Кошчинъ, Макарко Детковичъ Клещовского, Прокопъ Сыроватченко Клещовского, Мацько Куменко Вороновицкого, Гано Протасовичъ, Кошчинъ человекъ (ОВЗ 1552), Еско Левковичъ пана Горностаевъ (ОЧЗ 1552); 5) *патронім* – пана Есифа Івановича Немирича, пан Миколаи

Григоревичъ Кевлич (АКЖ 1584). Хоча зовні більшість наведених прикладів нагадує сучасну формулу *особове ім'я + по батькові + прізвище*, та третій компонент у таких антропосполученнях у цей період ще не набув ознак спадкового іменування, яке в незмінній граматичній формі поширюється на всіх членів родини й повторюється в такому вигляді в кількох поколіннях сім'ї.

Усталена система типових для мови антропонімних формул у період, що передував кодифікації прізвищ, базувалася на відомому для оточуючих становищі родини й постійному місті індивіда в стабільному й достатньо структурованому суспільстві. При невиконанні цих умов визначення особи здійснювалося okazіonalно. Якщо мовцеві невідомі такі константні компоненти антропонімної формули, як патронім чи прізвище особи, або ж відчувається їх недостатність для однозначної ідентифікації людини, він використовує факультативні синтагми, що не утворюють формули, а є спонтанними засобами визначення людини, наприклад: *в нѣякого Сидора, человека з Миргорода именующиса, который в дому Попѣлавского мешкает* (ЛРК 1656), *тот прилуцкий человекъ назвиском Мелникъ* (ЛРК 1687), *Павло, що Сергеиху взяв* (ЛРК 1660), *Романом Мискомъ, що в Полоньского хате жиеть* (ЛРК 1654), *з Василем, постоем Руденковым* (ЛРК 1682), *и тогда пришел к нему... конюх, москал, а имени его не знает* (ДНРМ 1732), *небожчика Зунца, человекъ безродного холостого безплеменного* (ЛРК 1682), *на Андруса, отца Трохимова приятеля* (ЛРК 1662), *у Пилипа Горпиненка хлопцы его на ймя Роман, который дитину тѣшит, а другой Иван, в науцѣ застающий, Левко по прозвищу Тлустый, который тож за челядника робил* (ЛРК 1687). Такі додаткові окреслення особи наближуються за семантикою до звичайних, компактних елементів антропонімної формули, ідентифікуючи індивіда за походженням, місцем проживання (правда, тимчасового), ремеслом або андронімом, проте через неусталену граматичну структуру іменування наведеного типу не можна кваліфікувати як антропонімні формули.

За соціально-класовими розрізнявальними можливостями українська антропонімійна система допрізвищевого періоду помітно відрізняється від російської. Якщо у росіян вираження соціального статусу поіменованої особи сконцентовано у граматичній формі вираження патроніма, то для української мови різноманітний словотвірний спектр патронімічних форм характеризується не соціальною, а територіальною диференціацією. Соціальна навантаженість особових назв проявляється в українській антропонімії не на деривативному, а

на синтаксичному рівні – у кількісному складі компонентів антропонімної формули. При цьому маються на увазі не поодинокі випадки іменувань окремих представників певних кіл у деяких ситуаціях, а типовість, масовість вказаного явища. Так, у XIV–XV ст. іменування простолюдинів різнилися одноклексним складом, тоді як панство ідентифікувалося дволексемно; у XVI–XVIII ст., коли дволексемний спосіб визначення особи поширився на все населення, трилексемні антропонімні формули стали специфічним способом ідентифікації вельможних осіб.

Ми не випадково акцентуємо увагу на формулах іменування суспільної еліти, адже в багатьох мовах форми найменувань, які були притаманні на певному хронологічному відрізку представникам шляхти, пізніше поширювалися на все суспільство. Так, зокрема, було в Росії з елітною в XV–XVIII ст. патронімічною формою на *-ич, -ович/-евич*. Так сталося у Польщі з шляхетським прізвиськом на *-ськ*. Це було властиве й багатоклексним антропосполученням, які, виникнувши і поширившись серед можновладців, охопили й інші суспільні групи. Отож, звертаючись до способів іменування суспільної еліти минулих століть, не можна не відзначити трилексемних антропосполучень, якими ідентифікувалися її представники.

Матеріали літописів періоду Київської Русі засвідчують трилексемні антропонімоформули з XI ст. У наступний період трилексемні антропонімні формули зазнали розвитку в плані своєї конотації. У XIV–XVI ст. їх функціонування ще мало певні обмеження, пов'язані з соціально-майновим становищем поіменованої особи. Про це свідчить соціолінгвістична інтерпретація писемних джерел. Так, в АКЖ, ККПС та подібних текстах, що віддзеркалюють високу питому вагу згадуваних осіб – представників соціальної еліти, концентрація трилексемних антропонімних формул при першому згадуванні особи значно вища, ніж в описах замків, де перераховуються міщани. Якщо в пам'ятках першої групи трилексемні АФ становлять 12–15% серед найменувань інших зразків, то у текстах другої групи – від 0 до 3%. Крім того, спостерігається деяке зростання трилексемних АФ у діяхронії в пам'ятках, де більшість поіменованих осіб є представниками панства: у грамотах XIV ст. – 6%, XV ст. – 6,4%, в актах XVI ст. – 12%.

У XVII–XIX ст. трилексемні антропонімні формули хоч і не домінують на тлі інших засобів визначення особи, та за рахунок втрати соціальних обмежень розширюють коло свого використання. Набувши нейтрального характеру, трилексемні антропонімні формули уживаються для актуальної ідентифікації людини у ситуаціях, коли

позначення особи дволексемною назвою за якихось причин відчувається недостатнім. Про це свідчить аналіз текстів вказаного періоду, що репрезентують різні терени: Лівобережну Україну, Полісся, Наддністрянщину, Гуцульщину.

Таким чином, дослідження української антропосистеми допрізвищевих періоду дозволяє стверджувати її еволюційний характер і відсутність московського впливу на процеси формування трилексемної формули офіційного іменування українців.

Джерела

- АКЖ – Актова книга Житомирського міського уряду кінця XVI ст. (1582 – 1588 рр.). / Підгот. до вид. М. К. Бойчук. Київ: Наукова думка, 1965. 189 с.
- АрхЮЗР – Архив Юго-Западной России, издаваемый временной Комиссией по разбору древних актов. Киев, 1859 – 1914.
- Гр. XIV – Грамоти XIV ст./ Упорядк. М.М.Пещак. К.: Наук. думка, 1965. 255 с.
- ДНРМ – Ділова і народно-розмовна мова ХУІІІ ст. (М-ли сотенних канцелярій і ратуш Лівобережної України) / Підготував до видання В.А.Передрієнко. К.: Наук.думка, 1976. 416 с.
- ККПС – Книга Київського підкоморного суду (1584 – 1644) / Відпов. ред. В. В. Німчук. Київ: Наук. думка, 1991. 344 с.
- ЛРК – Лохвицька ратушна книга другої половини XVII ст.: Збірник актових документів / Підгот. до вид. О. М. Маштабей та ін. Київ: Наукова думка, 1986. 222 с.
- ОВЗ – Описание Винницкого замка 1552 г. Арх ЮЗР. Ч.7, т.1. С.598-611.
- ОМЗ – Описание Мозырского замка 1552 г. Арх ЮЗР. Ч.7, т.1. С. 611-647.
- ОКаЗ – Описание Каневского замка 1552 г. Арх ЮЗР. Ч.7, т.1. С. 91-105.
- ОКиЗ – Описание Киевского замка 1552 г. Арх ЮЗР. Ч.7, т.1. С.106-122.
- ООЗ – Описание Остерского замка 1552 г. Арх ЮЗР. Ч.7, т.1. С. 592-598.
- ОЧеЗ – Описание Черкасского замка 1552 г. Арх ЮЗР. Ч.7, т.1. С.76-91.
- ОЧЗ – Описание Чернобыльского замка 1552 г. Арх ЮЗР. Ч.7, т.1. С. 587-592.
- ПЛ – Приватні листи XVIII ст. / Підг. до видан. В. А. Передрієнко; Відп. ред. М. А. Жовтобрюх. АН Української РСР. Інститут мовознавства ім. О. О. Потебні. К.: Наукова думка, 1987. 176 с.
- УГ XV – Українські грамоти XV ст. / Підгот. тексту, вступ. ст. і комент. В. М. Русанівського. Київ: Наук. думка, 1965. 162 с.

Проза Корнелія Ірода

Володимир Антофійчук / Volodymyr Antofichuk

Проза Корнелія Ірода. Стаття присвячена загальному оглядові прози Корнелія Ірода – одного з чільних представників української літератури Румунії. Аналізуються проблемно-тематичні та жанрово-стильові особливості його новел та оповідань. Основну увагу приділено тетралогії «Свято» як своєрідній жанровій формі в історії національного письменства.

Proza lui Corneliu Irod. Articolul este dedicat unei imagini de ansamblu asupra prozei lui Corneliu Irod, unul dintre cei mai importanți reprezentanți ai literaturii ucrainene din România. Sunt analizate trăsăturile problematice-tematice și stilul de gen ale romanelor și nuvelor scriitorului, regăsite în colecțiile de poezii „Lumină și umbră” (1974), „Pianul alb” (1990), „De ieri pe mâine” (2014), „Chixuri” (2015). Atenția principală este acordată tetralogiei „Sărbătoarea” ca formă de gen unică în istoria literaturii naționale. Ele sunt caracterizate într-o perspectivă filosofică asupra sensului și existenței umane. Scriitorul se concentrează pe provocările moral-etice și socio-psihologice ale realității sale și le interpretează din punctul de vedere al valorilor spirituale universale. Cu o ironie și un umor excepțional de ascuțit, el pune problema alegerii morale, mai ales când vine vorba de loialitate și trădare, milă și cruzime, conștiință și ipocrizie, onestitate și răutate. Se subliniază că scriitorul Corneliu Irod este un povestitor iscusit, al cărui personalitate creativă se manifestă în varietatea temelor și abundența stilului de gen. Intriga externă a lucrărilor sale, dezvăluie în mod constant unele secrete, rezolvă o ghicitoare neașteptată, investighează o anumită povestă uluitoare etc. Unele dintre operele sale sunt caracterizate de elemente de aventură, gen detectiv, mini-roman romantic, amintiri amar amuzante (conform definiției scriitorului) etc. Atenția principală a articolului este acordată tetralogiei „Sărbătoarea”, care cuprinde patru romane: „Ajunul” (1975), „Dimineața” (1984), „Soarele în ochi” (1988) și „Dușmanul dușmanului meu” (2022), fiecare dintre ele fiind o lucrare finită independentă. Conform conceptului artistic, dezvoltării intrigii, conflictului și personajelor principale, ea formează o operă epică completă despre satul numit Zlatna din regiunea Bucovina de Sud la mijlocul secolului al XX-lea și, în același timp, reproduce evenimente tipice din istoria întregii țări. În centrul poveștii, se află familia Dorin. Prin prisma acțiunilor capului familiei Ilaș, a soției sale Ivona și, mai târziu, a copiilor lor, sunt construite principalele povești ale tetralogiei. S-a constatat că particularitatea gândirii epice, lirismul poveștii și reprezentarea personajelor umane fac ca opera lui Corneliu Irod să fie asemănătoare cu trilogia lui Mihailo Stelmakh despre soarta satului

ucraïnean în vârtejul complex al evenimentelor care au loc în prima jumătate a secolului al XX-lea (de exemplu, romanele «Marea Familie», 1957 «Sângele omului nu este apă»; «Sarea», 1958) și cu tetralogia lui Boris Kharchuk «Volânia» (1959–1965; ediția a doua, 1988), care, înfățișând povestea familiei Hnatiuk, dezvăluie cele mai diverse aspecte ale vieții unui sat din vestul Ucrainei. Cornelii Irod a descris etapele vieții cotidiene din perioada antebelică și postbelică, problemele lor cotidiene și trăsăturile definitorii ale caracterului național. El a rezumat fluxul evenimentelor istorice care le leagă de prezentul și viitorul întregii țări. Mai mult, a creat imaginea unui personaj cu voință puternică, hotărât, capabil să protesteze împotriva nedreptății, care este gata să lupte pentru onoarea și demnitatea cuiva, gata să apere interesele întregii comunități, chiar și ținând o armă în mână.

Corneliy Irod as a novelist. The article provides a general overview of the prose by K. Irod, one of the leading representatives of Ukrainian literature in Romania. The author analyses problem-thematic and genre-style features of the writer's novels and short stories found in the collections of poems «Light and Shadow» (1974), «White Piano» (1990), «From Yesterday to Tomorrow» (2014), «Chixuri» (2015). They are characterized by a philosophical insight into the meaning and the essence of human existence. The writer focuses on the moral-ethical and social-psychological challenges of his reality and interprets them from the standpoint of universal spiritual values. With exceptionally sharp irony and humour, he poses the question of moral choice, especially when it comes to loyalty and betrayal, mercy and cruelty, conscience and hypocrisy, and honesty and meanness. It is emphasized that K. Irod is a skilful storyteller, whose creative personality is manifested in the variety of themes and genre-style abundance. The external plot of his works consistently reveals some secret, solves an unexpected riddle, investigates a certain puzzling story, etc. Some of his works are characterized by elements of adventure, detective genre, romantic mini-novel, bitterly funny (according to the writer's definition) memories, etc. The main attention of the article is paid to the tetralogy «Holiday», which includes four novels: «The Eve» (1975), «Morning» (1984), «The Sun in the Eyes» (1988) and «The Enemy of My Enemy» (2022). Each of them is an independent finished piece of work. According to the artistic design, plot development, conflict and main characters, it forms a complete epic work about the village called Zlatna in the South Bukovyna region in the middle of the 20th century and at the same time it reproduces typical events from the history of the entire country. In the centre of the story, there is the Dorin family. It is through the prism of the actions of the head of the family Ilash, his wife Ivona, and later their children that the main storylines of the tetralogy are built. It has been found that the character of epic thinking, the lyricism of the story and the depiction of human characters make K. Irod's work similar to M. Stelmakh's trilogy about the fate of the Ukrainian village in the complex vortex of events taking place in the first half of the 20th century (e.g. the novels «The Great Family», 1951; «Human Blood is Not Water», 1957; «Bread and Salt», 1958) and to B. Kharchuk's tetralogy «Volyn» (1959–1965; second edition, 1988), which, depicting the story of the Hnatiuk family, reveals the most diverse aspects of the life of a western Ukrainian village. K. Irod depicted broad strata of the people's lives in the pre-

war and post-war times, their everyday problems and defining features of the national character. He summarized the flow of historical events connecting them with the present and future of the entire country. Moreover, he created the image of a strong-willed, determined person, capable of a protest against injustice, who is ready to fight for the honour and dignity of one's kind, ready to defend the interests of the whole community even holding a weapon in their hands.

Ключові слова: Корнелій Ірод, українська література Румунії, проза, поетика, символ, художній світ, індивідуальний стиль, конфлікт.

Cuvinte cheie: Corneliu Irod, literatura ucrăineană a României, proză, poetică, simbol, lume artistică, conflict.

Keywords: Corneliy Irod, Ukrainian literature of Romania, prose, poetics, symbol, artistic world, conflict.

Корнелій Ірод (нар. 1937 р.) – визначний поет, прозаїк, критик, публіцист і перекладач, з ім'ям якого нерозривно пов'язана історія української літератури Румунії. Завдяки своїй творчості, що розпочалася майже сім десятиліть тому, він здобув визнання як один із «найяскравіших представників так званої Золотої хвилі українського красного письменства Румунії, яка сформувалась у кінці 1960-х років, склала його художнє ядро й дала могутній поштовх різним напрямам розвитку» (Носенко, 2020, с. 5). Своєрідний художній світ, неповторний індивідуальний стиль, постійні жанрові імпровізації, ідейно-тематична розмаїтість – це те, що в загальних, але точних оцінках характеризує талант письменника.

Перший значний творчий успіх і визнання читачів Корнелій Ірод здобув завдяки своїй єдиній поетичній збірці «Вечірня молитва» (1973). Молодий автор тоді скромно оцінив свій книжковий дебют, назвавши його «ліричним спалахом», але то був спалах відповідної потужності, який освітив подальший розвиток української поезії Румунії.

Після виходу «Вечірньої молитви» письменник повністю віддався прозі, опублікувавши чотири книжки новел та оповідань і тетралогію «Свято», які стали одними із найпомітніших здобутків української літератури Румунії. Тож **мета** нашої розвідки – проаналізувати прозу Корнелія Ірода з погляду її проблемно-тематичних і жанрово-стильових особливостей. Завдання статті – дослідити зв'язок окремих жанрів прози письменника з аналогічними зразками української літератури.

Актуальність дослідження обґрунтовується надто слабкою увагою до історії української літератури Румунії, тоді як завдяки аналізу творчості багатьох її представників можна пізнати унікальні художні явища нашого зарубіжного письменства. Тому залучення до вивчення прози Корнелія Ірода, як і його побратимів по перу з-поза меж України, значно розширює панораму національної літератури і допомагає побачити її в багатшому естетичному вияві.

Перші, але, на жаль, нечисленні відгуки на творчість Корнелія Ірода з'явилися після появи збірки «Вечірня молитва». Так, Степан Ткачук захоплено писав: «Корнелій Ірод постає перед читачами сформованим поетом, із своїм неповторним голосом і своєрідним світоглядом» (Ткачук, 1988, с. 167). Михайло Михайлюк констатував, що поетична збірка «Вечірня молитва» «продовжує займати заслужене місце у нашій літературі останнього півторадесятиріччя». За основний аргумент свого висновку строгий критик узяв до уваги той факт, що любовна лірика Корнелія Ірода «мелодійна і наспівно-виразна, в ній немає особливої авторської винахідливості у сфері образності, а є щирість і природність голосу романтичної душі, реальні виміри почуттів власного серця» (Михайлюк, 1986, с. 138). Крім того, у поезії Корнелія Ірода критики відзначали «досить явний вплив фольклору» (Мигайчук, 1968, с. 6). Конкретніше йшлося про те, що «образні засоби для своєї інтимної лірики» поет «черпає з фольклорних джерел, що навіть кадр «дії» також народнопісенний» (Михайлюк, 1986, с. 138).

Однак проза Корнелія Ірода тривалий час залишалася поза належною увагою критики. І тільки в 2019 р. про неї ґрунтовною статтею відгукнулася Тамара Носенко, зосередившись головним чином на тематично-жанрових особливостях малої прози письменника та її значенні для розвитку української літератури Румунії. Також дослідниця детально проаналізувала проблематику роману «Свято», який на той час іменувався трилогією (див.: Носенко, 2019), позаяк його четверта частина з'явилася друком тільки в 2022 р. Відтак зазначена стаття Тамари Носенко послужила передмовою до нового видання «Свята» (див.: Носенко, 2020), але, зрозуміло, без аналізу його четвертого роману «Ворог мого ворога». Тобто «Свято» як тетралогія у нашій статті комплексно досліджується вперше.

Очевидно, одночасно з віршами Корнелій Ірод почав писати і прозові твори. Колективні збірники «Серпень» (1964), «Про землю і хліб» (1972), «Наші весни» (1972) та ін., що виходили під егідою українських письменників Румунії, щедро зарясніли його новелами та оповіданнями, які згодом склали основу збірки «Світлотінь» (1974) – першої книжки уже сформованого прозаїка, зверненої до образу людини нової доби, її морально-етичних орієнтацій і прагнень. Враження від малої прози письменника доповнюють його пізніші збірки: «Білий рояль» (1990), «Від учора до завтра» (2014), «Chixuri» (2015), які здобули всезагальне визнання завдяки філософському проникненню у зміст і сенс людського буття («Надгробна фотографія», «Вдячність»), винятковій увазі до таємниць природи («Білуґа»), дошкульній іронії та до-

тепному гумору у викритті суспільних пороків («Злочин», «Двічі розказувати про Куліцу», «Горб», «Ніч» та ін.). Письменник акцентує на морально-етичних і соціально-психологічних проблемах своєї дійсності, тлумачить їх з позицій загальнолюдських духовних цінностей. З винятковою гостротою він ставить питання морального вибору, особливо коли йдеться про вірність і зраду, милосердя і жорстокість, сумління і лукавство, чесність і підлість («Дорога», «Заздрість», «Золота душа», «Мов, Михайле» та ін.).

Корнелій Ірод – майстерний оповідач, художній світ якого виявляється у різнобарв'ї тем і жанрово-стильовому багатстві. Зовнішній сюжет його творів послідовно розкриває якусь таємницю, дає відповідь на несподівану загадку, розслідує певну головоломну історію тощо. Невипадково низці його творів властиві елементи пригодницького, детективного жанру («Житіє Тодера Боцана», «Дверний ланцюжок», «Злочин» та ін.). Зосібна «Житіє Тодера Боцана» – романтичний міні-роман, сюжетні лінії якого складають драматична історія вірного кохання та розслідування протиправної діяльності сучасного опришківського героя.

Для побудови своїх творів письменник ефектно використовує сюжетно-образний матеріал різних генетичних груп, як, наприклад, фольклорних, легендарно-міфологічних, біблійних тощо («Лісовий роман, або Як дурний мій вуйко Іван кинув рибалити і став на чорних лісів полювати», «Дзеркало» та ін.).

Корнелій Ірод – творець своєрідного жанру, за авторським визначенням, «гіркувато-смішних спогадів». Сюжети у них будуються на реальних випадках із біографії автора чи життя його знайомих (цикл «Промахи»). Зауважмо, що подібний жанр культивується у творчості й інших українських письменників Румунії – Михайла Михайлюка («трафунки») та Михайла Трайсти (пригоди вуйка Феріщака). Безумовно, ці новації додають творчості письменників естетичної привабливості й неповторності в самовираженні.

Прозова творчість Корнелія Ірода переконливо підтверджує художню вартість і мистецьку оригінальність української літератури Румунії, її співмірність із кращими зразками національної і загалом європейської прози другої половини ХХ – перших десятиріч ХХІ ст. Задум письменника створити тетралогію «Свято», успішне втілення якого стало реальністю, промовисто свідчить на користь висловленої вище тези. До цього своєрідного епічного циклу увійшло чотири романи: «Передодень» (1975, друга редакція 2020), «Ранок» (1984, друга редакція 2020), «Сонце в очах» (1988, друга редакція 2021) і «Ворог

мого ворога» (2022). Кожен із них становить самостійну викінчену структуру, а за художнім задумом, розвитком сюжету, конфліктом і головними персонажами складає цілісний епічний твір про південно-буковинське село Златна середини ХХ ст., заразом відтворює типові події з історії усієї країни. У центрі розповіді – родина Дорінів. Саме крізь призму дій глави сімейства Ілаша, його дружини Івони, а згодом і їхніх дітей будуються основні сюжетні лінії тетралогії.

За характером епічного мислення, ліризмом оповіді і змалюванням людських характерів твір Корнелія Ірода близький до трилогії Михайла Стельмаха про долю українського села у складному вирі подій першої половини ХХ ст., в якій композиційно поєдналися романи «Велика рідня» (1951), «Кров людська – не водиця» (1957) та «Хліб і сіль» (1958). Хронікально-послідовний принцип розгортання сюжету тут зумовлений тим, що його центр вибудовує образ Дмитра Горицькі-та, а через нього виявляються характерні конфлікти епохи, пов'язані з колективізацією та подіями Другої світової війни. У тетралогії Бориса Харчука «Волинь» (1959–1965; друга редакція 1988) на основі розповіді про родину Гнатюків розкриваються найрізноманітніші сторони життя західноукраїнського села. Аналогічну роль у тетралогії Корнелія Ірода «Свято» виконує образ родини Ілаша Доріна, яка, однак, сфокусувала в собі найхарактерніші ознаки іншої суспільно-політичної дійсності.

Корнелій Ірод змалював широкі пласти життя народу довоєнного і післявоєнного часу, його повсякденні проблеми й визначальні риси національного характеру, узагальнив плин історичних подій у їх зв'язках із теперішнім і майбутнім усієї країни, створив образ вольової та рішучої людини, здатної на протест проти несправедливості, на боротьбу за честь і гідність свого роду, готової навіть зі зброєю в руках відстоювати інтереси усієї громади.

Роман «Передодень», що відкриває тетралогію, передає ритм напружених буднів південнобуковинського села напередодні Другої світової війни. Це високохудожній твір із філософським осмисленням конкретно-історичних фактів, якому властивий щирий ліризм оповіді, в центрі якого – прості селяни-землероби, люди із своєю психологією, способом мислення і специфічним сприйняттям світу. Вони неухильно дотримуються церковно-релігійних приписів, віддано ставляться до правічних традицій, звичаїв і обрядів, непохитно вірні й благовійні перед тим безмежним духовним світом, що віками формувався й усталювався у свідомості їхніх предків.

Майже всі події роману «Передодень» моделюються через історію родини Ілаша Доріна, авторитетного серед односельчан господа-

ря, який уміло й запопадливо працює коло землі, що приносить йому неабиякий достаток і впевненість у собі. Однак чоловіча самовдоволеність у несподіваний момент повернулася проти нього. Одружившись з Івною, яка кохала іншого, Ілаш так і не дочекався справжнього сімейного щастя, радості від високого людського почуття. Жінка щиро відгукнулася на його доброту й порядність, але лише повагою. Ілаш карається за свій необачний вчинок, внаслідок якого зруйнувалася мрія на щасливе подружнє життя двох закоханих.

Письменник майстерно використовує різні художні засоби, щоби підкреслити життєву драму Дорінів, родинні стосунки яких найвиразніше символізує історія неродючого горіха. Посаджений в день весілля Ілаша та Івони, він мав стати знаком їхнього родинного щастя. Але минав рік за роком, а дерево не плодоносило, так само, як не склалися в очікувану ідилію стосунки подружжя. Проживши з Івною десять років і наживши з нею п'ятеро дітей, Ілаш усе гостріше й гостріше відчуває ту глибоку й холодну прірву, яка утворилася між ним і дружиною. У прощальну ніч перед мобілізацією, яка на тривалий час відірве його від родини, він, як ніколи, усвідомлює брак бажаної ним жіночої теплоти й ніжності. Тому з сумом думає про марність майна, набутого тяжкою працею заради жінки, яку покохав так щиро й сильно, але яка насправді так і не стала його. Страждання Ілаша посилює згадка про посаджений ним горіх, який виявився таким же безплідним, як і його нерозділене почуття.

Ілаш Дорін приваблює багатьма рисами свого характеру. Він чесний і порядний, сміливий і рішучий, завжди готовий постояти за свої і громадські інтереси. Справедливість і правда – його найголовніші життєві принципи. Він не побоявся кинути виклик навіть самим легіонерам, за що був привселюдно тяжко побитий, але залишився таким же нескореним і відважним. За його зовні розбишакуватою і мстивою натурою простежується душевна чистота, нетерпимість до брехні і підлості. Своєю вдачею і поведінкою Ілаш Дорін дуже схожий до Тимка Вихора – героя роману «Вир» (1960) Григорія Тютюнника.

З усією художньою досконалістю й виразністю в романі «Передодень» виписано образи персонажів другого плану, змалювання яких допомагає глибше зрозуміти ту суспільно-політичну та морально-психологічну атмосферу, яка панує в селі. Серед них – вірний Ілашів побратим Кулунь Білик, вічно заклопотані Івонині батьки Марія і Філько, цілителька і знахарка Гуцулка, коваль Тодер Гадос та його сини, сонлива корчмарка Міхаліна, веселун і жартівник Василь Пундик, дивакуватий пан Прункул та ін.

У романі «Передодень» органічно поєднуються реалістично-гумористичний і романтико-ліричний струмені оповіді, емоційні пейзажні характеристики, оригінальні метафори і влучні порівняння, колоритна мова із доречними вкрапленнями елементів буковинської говірки.

Твори Корнелія Ірода дають сучасному читачеві багато цікавої і потрібної інформації, яка стосується історії, фольклору та етнографії українців Румунії, зосібна предметно-побутових реалій середини ХХ ст., обрядово-звичаєвих дійств, народної медицини тощо.

Другий роман тетралогії Корнелія Ірода «Ранок», як і перший, виявляє жанрові ознаки панорамності, тобто широкого змалювання складної картини життя румунського суспільства. Тепер уже мова йде про суворі події воєнного і повоєнного часу, позначеного фронтовими тривогами, страхіттями голоду і надіями на краще в найближчому майбутньому.

Сюжет твору розгортається в хронологічній послідовності, представляючи найважливіші епізоди з життя Златної, а водночас і всієї країни. Це дало письменникові змогу ввести в романну дію досить значну кількість персонажів, людей різних характерів, об'єктивно показати складність їхньої поведінки у щоденних подіях, які відбуваються в селі та поза ним. Своєрідним зв'язковим між цими внутрішнім і зовнішнім світами, про які йдеться у творі, виступає глашатай Іван Москалюк. Попри поважний вік він сумлінно виконує свої обов'язки – сповіщає односельчанам сумні і радісні новини, стає немов би посередником між добром і злом, правдою і кривдою, життям і смертю.

Роман «Ранок» має кілька сюжетних ліній. Як і в «Передодні», одна з них, центральна, стосується родини Дорінів. З відходом Глаша до війська весь тягар господарських справ і щоденних побутових клопотів перебрала на себе Івона, стійко стримуючи удари лихоліття. Вона тяжко працює, намагаючись скрізь дати лад у своєму чималому господарстві і привчити до цього дітей. Водночас безбідне життя пробуджує в характері жінки надмірну скупість, егоїзм, зверхність у ставленні до односельчан і навіть родичів. Головною метою її життя стають гроші. Але скористатися їх надзвичайно великою кількістю Івона не змогла. Через інфляцію вони втратили свою цінність, як і втратила свої кращі людські якості їхня власниця. Вдача Івони найвиразніше виявляється у ставленні до Глаша. Вона не стільки відчуває страх за його життя на фронті, як потерпає, що без чоловікових рук маєток поступово зменшиться, а то й узагалі занепаде.

Обличчя війни в романі суто сільське, зовні ніби спокійне, у ньому немає жодної батальної картини, але від цього загальна психологічна атмосфера в Златній не виглядає спокійнішою. Нужденність та одноманітність воєнної дійсності ще більше увиразнюють часті пейзажі, як-от: «Отак настав і Великдень. Та ніколи не був він у Златній таким сумним. Може, й тому, що з ночі ще посіявся мокрий мутний сніг, а далі перед світанком перецідився в не теплий ранковий дощ, після котрого люди догадувалися, що вже мусить потепліти, а в якусь сіру, холодну й нудну хляповицю. Наче промоклі дряхлі кури, дрімали хаги, яким неспроможні були піднести настрій своїм глибоким святковим гулом навіть великодні дзвони» (Ірод, 2020b, с. 105).

Значну увагу в романі приділено тому психологічному настрою, який оповив село. Його мешканці стривожено очікують наближення фронту і вторгнення москалів, які, за чутками, розстрілюють людей, відбирають землю і заганяють у колгоспи, де всім доведеться працювати на спільній ниві і навіть харчуватися з одного казана. Але неждано серед ночі в село увійшли «добровольці» – воїни-упівці. Їхній прихід круто змінив звичний ритм життя Златної. Несподівані гості розквартирувалися по селянських хатах, потіснивши господарів і потребуючи доброго харчу, а дорослих і дітей примусили до будівництва укріплень, що викликало невдоволення селян. Проте одразу ж з'явилися прислужники, котрі намагалися в усьому догоджати постояльцям, що спонукало їх жорстоко поводитися із селянами. А найбільше не вгавали легковажні жінки, які своєю розпусною поведінкою викликали всезагальний осуд. Такі реалії війни, така зумовлена ними непередбачуваність і неконтрольованість людської поведінки, про що письменник говорить відверто, із глибоким знанням психології селянина, а інколи і з неприхованим сумом.

У плані морально-етичного вияву сутності жінки психологічно вмотивованою видається історія стосунків Івони та офіцера УПА Лаврентія Сильвестровича. Пристрасність почуттів жінки, яку дівчиною видали заміж за нелюба і яка в подружжі не зазнала справжнього кохання, сприймається як життєва драма людини, котра заслуговує на співчуття і розуміння її поведінки. Згодом, коли повернеться Ілаш, Івона перед батьками й сусідами з усією відвертістю зізнається у подружній зраді та її причині. Прилюдною сповіддю Івона не виправдовує себе, а прагне вилити весь біль, що глибокою раною засів у її душі і за двадцять чотири роки подружнього життя завдав стільки страждань і горя. Вочевидь від цього вона стає іншою, добрішою і привітнішою, бо й на гнівні батькові слова лагідно відповідає: «А я

вас люблю, татку». Письменник не повідомляє, як після цього складаються стосунки Ілаша та Івони. Але, схоже, саме Івона стає ініціатором порозуміння з чоловіком, прагнучи інших стосунків з ним. Тому й просить його, за підказкою знахарки Гуцулки, спонукати неродючий горіх запліднити й урешті-решт виконати покладений на нього обов'язок – ущасливити їхнє подружнє й родинне життя. З цього народного повір'я розпочинався «Передодень», ним же завершується «Ранок». Таке оригінальне композиційне обрамлення перших двох романів тетралогії – ще одне свідчення високої письменницької майстерності Корнелія Ірода.

Сцени з селянського життя озиваються щемливою печаллю, коли йдеться, приміром, про страхіття голоду. Старші брати Оглони призводять до загибелі молодшого, щоб заволодіти його мішком зерна. Василина Хамутова збожеволіла, втративши на війні єдиного сина, і у своєму горі проклинає кожного, хто повертається з фронту додому. Художньою деталізацією імponує картина масової евакуації златнівчан. Не проминає письменник і знакових для усієї країни подій, зокрема говорить про листопадові вибори 1946 р. й земельну реформу, які започаткували встановлення гуманної влади і дали надію на добробут народу. Може, не так переконливо і правдоподібно виглядає процес входження комуністичної ідеології у свідомість селян. Щоправда, ідея колгоспної системи господарювання рішуче відкидається мешканцями Златної.

«Сонце в очах» – третій роман «Свята». Він охоплює події 1953–1962 рр. На його початку автор пояснює особливості побудови і художню концепцію своєї тетралогії: «І **Передодень**, і **Ранок**, і **Сонце в очах**, і що ще *створиться* – плоть від плоті уявного загального **СВЯТА**. Не плавно й не гладко – хоч іноді тихо – вливаються одне в друге і переливають свою каламуть з третього в четверте, де **Ворог мого ворога** розбурхує серед його обманливого тихого плеса кучеряві баранці й підлі вихори» (Ірод, 2021, с. 32).

Уже з перших сторінок роману «Сонце в очах» уважний читач із підвищеним інтересом пильно стежить за розвитком подій, а особливо за його основною інтригою, яка торкається стосунків Ілаша та Івони. Насамперед його хвилює те, наскільки зміниться зміст і сенс життя подружжя, чи безплідний горіх нарешті виконає покладену на нього місію і в родині Дорінів запанує спокій, а любов і злагода стануть повсякденною нормою поведінки чоловіка й жінки. Мабуть, саме з цією метою письменник нагадує про основні моменти з їхнього життя: знову підкреслює працьовитість Ілаша та його вміння вести

домашнє господарство, що допомогло йому розбагатіти, повертається до розповіді про першу зустріч Ілаша та Івони на танцях та їхнє одруження, органічно вплітає у сюжетну канву оповіді історії про пограбування Івони членами «Залізної гвардії», повернення Ілаша з полону, зізнання Івони в присутності гостей та своїх батьків про стосунки з Лаврентієм і народження від нього дитини, конфлікт Філька з донькою тощо. Але, на жаль, як з'ясовується, у стосунках подружжя майже нічого не змінилося. Івона й надалі поводить себе грубо, намагається над усіма верховодити, визнає тільки свою думку, стає ще скупішою і цинічнішою. Дружина і матір, вона через надмірні претензії й забаганки нездатна створити бажаний для Ілаша та дітей домашній затишок, а своїми зухвалими вчинками, брутальністю і безпардонним втручанням у особисті справи інших до решти руйнує бодай якусь надію на гармонійні, сповнені взаємоповаги стосунки в родині. Будь-яку справу, навіть одруження своїх дітей, Івона оцінює тільки з позиції корисливої людини. Власне, це й стало причиною того, що Віктор, ображений на матір, раптово покидає батьківський дім після несподіваного викриття ганебного приховування Івonoю та сільським поштарем листів, адресованих йому та його коханій дівчині.

Не дивно, що в такій домашній атмосфері, сповненій щоденними клопотами і безперервними сварками та колотнечами, ніхто не привітав Ілаша із п'ятдесятип'ятиріччям, не обняв його, не поцілував і не сказав доброго слова. Він щиро мріяв, що по закінченні війни і полону повернеться до рідні, до дітей і дружини та заживе якщо не щасливо, то хоч спокійно. Але Івона таку колотнечу справляла, що і в хаті не всидиш. Спочатку Ілаш навіть хотів побити її, щоби вона стала іншою, добрішою й уважнішою до тих, хто поряд з нею, але не наважився, тільки втішив себе думкою, що основного в житті він досяг.

Щастя Ілаша Доріна – це його діти і стосунки з ними. Він – добрий, дбайливий і люблячий батько, завжди готовий у будь-який момент допомогти, порадити, захистити. Він не тільки веде з синами довірливі розмови, навчає їх господарських премудростей, а й виховує відповідно до загальнолюдських цінностей. Загалом Корнелій Ірод не ідеалізує свого героя, але втілює в його образі ті якості, які віддавна шануються в народі. Від природи наділений мудрістю і розсудливістю, Ілаш гостро реагує на будь-яку несправедливість, постійно демонструє готовність покарати свого і чийогось кривдника, виступити на захист правди, оборонити честь і гідність слабшої фізично чи пригнобленої матеріальними нестатками людини.

У романі «Сонце в очах» колоритно показано народження нового покоління молоді, яке, враховуючи реалії свого часу, всі надії покладає на освіту. Це добре видно на прикладі Віктора Доріна, який наполегливо, прислухавшись до порад батька, прямує до вступу на медичний факультет Бухарестського університету. Щоправда, шлях до омріяної професії, як і саме навчання в університеті, виявилися для Віктора дуже непростими через різні інтриги тих, хто на сфабрикованих справах і наклепах намагався побудувати власну кар'єру.

Ще одна сюжетна лінія роману «Сонце в очах» стосується теми так званих соціалістичних перетворень на селі. Йдеться про організації колективних господарств, а ширше – про проблему землі, про долю тих, хто на ній працює і хто про неї насправді дбає. Свідомі селяни Златної добре розуміють, що колективна власність позбавить землю істинного господаря, того, хто щиро дбатиме про неї, тому й чинять опір примусовій колективізації. Особливо ці настрої посилюлися після відвідин колективного господарства села Серільой, яке здобуло славу передового шляхом обману й шахрайства.

Твором «Ворог мого ворога» письменник Корнелій Ірод завершив тетралогію «Свято» – своєрідний, художньо викінчений епічний цикл із чотирьох романів, який, на наше переконання, стане унікальним явищем у всій українській літературі. Бо справді подібних речей у нашому національному письменстві, як загалом і у світовому, не так багато. Для прикладу назву тетралогію Богдана Лепкого «Мазепа», до якої увійшли романи «Мотря» (1926), «Не вбивай» (1926), «Батурин» (1927), «Полтава» (1928–1929). На їх основі автор дописав ще й п'яту частину, яка складається із двох книг – «Орли» та «З-під Полтави до Бендер» (1920–1930-ті рр.), довівши, таким чином, свою епопею до статусу пенталогії.

Як і в попередніх частинах тетралогії, сюжет роману «Ворог мого ворога» розгортається на основі розповіді про родину Дорінів, її спосіб життя, а також стосунків із односельчанами, друзями, знайомими і суспільством у цілому. Щоправда, географія подій тут значно ширша, адже йдеться не лише про буковинське село Златна, а й про Дельту Дунаю, Бухарест і низку інших міст, сіл, місцевостей, монастирів тощо. Крім того, в романі представлена й більша кількість персонажів, які діють у різних життєвих ситуаціях, демонструють різні людські характери і допомагають збагнути те найважливіше, чим жив і переймався весь народ у складний політичний період, коли намагався побудувати нову країну на основі утопічних соціалістичних ідей.

Щоправда, в центрі подій постає вже не Ілаш Дорін, а його син Віктор, лікар придунайського села Сфинту-Георге. При цьому немалу роль відіграє все ж таки Ілаш, котрий, як і раніше, прагне тримати під своєю опікою усю родину. З винятковою любов'ю й увагою він ставиться до своїх дітей, у будь-яких побутових ситуаціях служить їм надійною опорою, чим здобуває їхню любов, повагу й авторитет. Найбільше Ілаш прагне, щоби в любові і злагоді жила вся родина. Він переконує Віктора, щоби той помирився з матір'ю, бо для матері, говорить він, «дуже боляче не видіти свою дитину стільки часу, а коли нарешті видить її, дитина не говорить з нею» (Грод, 2022, с. 286). Натомість Івона дедалі більше деградує, стає ще скупішою і злішою, не знаходить порозуміння ні з Ілашем, ні з дітьми, ні з односельчанами. Може, саме тому вона так і не дочекалася, хоч дуже того хотіла, почути слова прощення з уст рідного батька й сина Віктора.

Нове покоління, високоосвічене, талановите й готове до розв'язання будь-яких суспільних проблем, переконливо представляє Віктор Дорін. Щирий і людяний, він з винятковою увагою ставиться до своїх пацієнтів, працює над розв'язанням гострої проблеми питної води у Сфинту-Георге, активно спілкується з отцем Бутояну, щоби глибше пізнати суть християнського вчення.

Цікавим і багато в чому повчальним видається образ Миколи Іванишина, який спочатку щиро повірив у необхідність соціалістичних перетворень на селі, зокрема побудови колективних господарств. Ініціативний, спостережливий і допитливий, він як керівник сільського партійного осередку й одночасно народної ради намагається розв'язувати поставлені проблеми не лише за вказівками зверху, а й насамперед на основі власних розрахунків та критичного аналізу. Тому й доходить висновку, що обманом, залякуваннями і силою з боку партійних органів справедливого і заможного колективного господарства не збудувати, тим більше, коли на їх чолі стоятимуть ті, що не знають і не люблять землі. Але, як з'ясовується, такі керівники, як Микола Іванишин, для соціалістичної системи господарювання не потрібні. Тому Микола зазнає гонінь і переслідувань, а згодом навіть ув'язнення. При цьому письменник на прикладі образу Семена Вареника викриває тих партійних кар'єристів, які здатні лише на те, щоби дбати про власні корисливі цілі, боротися з людьми ініціативними і творчо мислячими. Одна з найбільших художніх знахідок автора тетралогії полягає у змалюванні образу священника, людини щедрої душі, колосальних знань і багатой культури. Таким є, наприклад, отець Владімір Бутояну, об'єктивний і критичний у своїх спостереженнях

над проблемами філософії релігії, історії церкви, психології окремої людини і суспільства в цілому.

У загальну канву розповіді Корнелій Ірод майстерно вбудовує міні-сюжети, побудовані на історіях із життя різних людей, як, приміром, Йосипа Туза, отця Бутояну, пані Софіки, Маріна Шербана та ін., що допомагає колоритніше й масштабніше передати загальну атмосферу румунського суспільства середини ХХ століття, його прагнення, успіхи й невдачі.

Таким чином, на основі здійсненого в нашій статті дослідження маємо підстави констатувати, що проза Корнелія Ірода, зосібна його тетралогія «Свято», – своєрідне високомистецьке явище в українській літературі, яке має велике пізнавальне і художнє значення. Творчий доробок талановитого письменника, перейнятий любов'ю до людини та увагою до її насущних проблем, подає своєрідну художню концепцію дійсності в її багатоаспектному народознавчому вияві. Тому докладне вивчення усього творчого доробку Корнелія Ірода з урахуванням загальноукраїнського літературного контексту видається **перспективним** і невідкладним для подальших наукових студій.

Бібліографія

- Ірод, К., 1973. Вечірня молитва: Поезії. Бухарест: Критеріон.
- Ірод, К., 2020a. Свято. Передодень: роман перший. Вид. 2-ге доп. Бухарест: RCR Editorial. 284 с.
- Ірод, К., 2020b. Свято. Ранок: роман другий. Вид. 2-ге доп. Бухарест: RCR Editorial.
- Ірод, К., 2021. Свято. Сонце в очах: роман третій. Вид. 2-ге доп. Бухарест: RCR Editorial.
- Ірод, К., 2022. Свято. Ворог мого ворога: роман перший. Бухарест: RCR.
- Мигайчук, Є., 1973. «Босоніж по Чумацькому Шляху...». *Ірод К. Вечірня молитва: Поезії*. Бухарест: Критеріон.
- Мигайчук, Є., 1968. Вступне слово. *Ліричні струни*. Бухарест: Літ. вид-во.
- Михайлюк, М., 1986. Додатки до «Слова про слово» (І). *Обрії*. Бухарест: Критеріон.
- Носенко, Т., 2019. Корнелій Ірод – український письменник Румунії (феномен творчості). *Слово і Час*. № 10.
- Носенко, Т., 2020. Корнелій Ірод – український письменник Румунії. *Корнелій Ірод. Свято. Передодень: роман перший*. Бухарест: RCR Editorial.
- Ткачук, С., 1988. «Вечірня молитва» Корнелія Ірода. *Обрії*. Бухарест: Критеріон.
- Ткачук, С., 1982. Корнелій Ірод. *Обрії*. Бухарест: Критеріон.

Публікації як результат міжнародної співпраці Ужгородського скансену та Повітового музею Satu Mare

Тетяна Сологуб-Коцан / Tatiana Solohub-Kotsan

Публікації як результат міжнародної співпраці Ужгородського скансену та Повітового музею Satu Mare. В статті охарактеризовано публікації Закарпатського музею народної архітектури та побуту, видані в рамках міжнародної співпраці з Повітовим музеєм Satu Mare (Румунія). Це наукові збірники, як результат проведення конференцій, семінарів, симпозіумів; альбоми-каталоги та популяризаційні видання (календарі). Авторкою подано аналіз наукових розвідок вчених, музейних співробітників, поданих у другому та восьмому наукових збірниках ужгородського скансену. Одним із видавничих проектів музею є серія публікацій, що знайомлять поціновувачів народного мистецтва з окремими збірками музею. В рамках спільних проектів з Повітовим музеєм Satu Mare були підготовлені та опубліковані альбоми про колекції бондарних виробів, ікон та взірці одягової вишивки. Наукова робота була спрямована й на підготовку історико-краєзнавчих та туристознавчих брошур про населені пункти краю, а також настінних календарів.

Publicațiile – rezultat al cooperării internaționale dintre Muzeul în aer liber din Ujhorod și Muzeul Județean Satu Mare. În articol sunt prezentate publicațiile Muzeului de Arhitectură și Civilizație Populară din Ujhorod, apărute în cadrul cooperării internaționale cu Muzeul Județean Satu Mare (România). Acestea sunt volume științifice și reprezintă rezultatul conferințelor, seminarelor și simpoziunilor; albume – cataloage și publicații de promovare (calendare). Autorul prezintă o analiză a cercetărilor științifice ale oamenilor de știință și ale angajaților muzeului, prezentate în a doua și a opta colecție științifică a Muzeului în aer liber din Ujhorod. Unul dintre proiectele editoriale ale muzeului îl reprezintă o serie de publicații care familiarizează cunosătorii de artă populară cu volumele individuale ale muzeului. În cadrul proiectelor comune cu Muzeul Județean Satu Mare, au fost pregătite, în vederea publicării, albume despre colecții de obiecte de dulgărit, icoane și modele de broderie vestimentară. Lucrările științifice au vizat și pregătirea de broșuri de istorie, istorie locală și turism regional, precum și calendare de perete.

Publications as a result of international cooperation of the Uzhgorod scansen and the County museum Satu Mare. The article describes the publications of the Transcarpathian Museum of Folk Architecture and Life published as part of international cooperation with the County Museum of Satu Mare (Romania). These are scientific collections as a result of holding conferences, seminars, symposia; catalog albums and promotional publications

(calendars). The author presents an analysis of the scientific investigations of scientists and museum employees, presented in the second and eighth scientific collections of the Uzhhorod open-air museum. One of the publishing projects of the museum is a series of publications that acquaint connoisseurs of folk art with individual collections of the museum. As part of joint projects with the Satu Mare County Museum, albums were prepared for publication about the collections of cooper's products, icons and samples of clothing embroidery. The scientific work was also aimed at the preparation of historical and local history and tourism brochures about the settlements of the region, as well as wall calendars.

Ключові слова: публікації, музеї, міжнародна співпраця, науковий збірник, наукова стаття, альбом, брошура, календар.

Cuvinte cheie: publicații, muzee, cooperare internațională, colecție științifică, articol științific, album, broșură, calendar.

Keywords: publications, museum, international cooperation, scientific collection, scientific article, album, brochure, calendar.

Музеї – одна з провідних установ культури, що поєднує в собі різні види науково-просвітницької діяльності: дослідницьку, наукову, екскурсійну, лекційну, виставкову. Останні роки набула популярності видавнича діяльність, яка є не тільки їх своєрідним підсумком, а й інформаційним пропагуванням краєзнавства та народознавства серед населення.

Наукові співробітники Закарпатського музею народної архітектури та побуту останнім часом також активно працюють в цьому напрямі й мають чималі надбання. Зрозуміло, видавництво – недешева справа, а музеї – державна установа з обмеженим фінансуванням, тож для втілення кожної ідеї у певне видання доводиться знаходити різні джерела фінансування.

Для сучасного музею значну роль відіграють міжнародні зв'язки. Вони сприяють розвитку та розширенню світового музейного досвіду, введенню до наукового та культурного обігу унікальних національних культурних цінностей, покращують взаємовідносини та співробітництво між народами, піднімають імідж своєї держави, її туристичну привабливість.

Значний потенціал та перспективи для міжнародної культурної діяльності мають музеї прикордонних територій. До такого типу закладів належать музейні установи Закарпатської області, яка межує зі Словаччиною, Польщею, Угорщиною та Румунією. У міждержавному культурному обміні цікавою є історія та набутий досвід співпраці Закарпатського музею народної архітектури та побуту Повітового музею Satu Mare.

У 2013 р. багаторічна міжнародна співпраця Закарпатського музею народної архітектури та побуту та Повітового музею Сату Маре (Румунія), втілилась у Міжнародному грантовому проекті «Проривна культура – європейські цінності та спільне майбутнє. HUSKROUA 1101/139». Проект був запроваджений у ході реалізації Програми прикордонного співробітництва Угорщина–Словаччина–Румунія–Україна ENPI–CBC–2007–2013. Закарпатський музей народної архітектури та побуту взяв участь у проекті у ролі партнера Повітового музею Сату Маре (Румунія).

В рамках проекту були проведені наукові дослідження, семінари та симпозиуми, свята народних ремесел, виставки, реставровано румунську хату, створено мультимедійну кімнату.

З 1 жовтня 2019 по 30 червня 2023 року ужгородський скансен реалізовував наступний європейський проект: «Культурні зв'язки – культурна мобільність у прикордонній зоні. HUSKROUA / 1702 / 3.1 / 0040», який так само фінансувався за допомогою програми ENC CBC «Угорщина–Словаччина–Румунія–Україна 2014–2020». Партнерами по проекті були Повітовий музей Сату Маре (Румунія) та Музей української культури у Свиднику (Словаччина).

Публікації, що вийшли друком в рамках реалізації спільних проектів Закарпатського музею народної архітектури та побуту та Повітового музею Сату Маре умовно можемо поділити на три групи:

1) наукові збірники як результат проведення конференцій, семінарів, круглих столів.

2) каталоги, альбоми.

3) популяризаційні матеріали (брошури про села, календарі).

Першим спільним виданням став *II випуск наукового збірника Закарпатського музею народної архітектури та побуту «Дослідження, збереження, відтворення та популяризація культурної спадщини»*. У ньому вміщено статті та повідомлення учасників науково-практичних семінарів, що відбулися в рамках реалізації проекту «Проривна культура – європейські цінності та спільне майбутнє», а також Міжнародної науково-практичної конференції, присвяченої 40-річчю Закарпатського музею народної архітектури та побуту, яка відбулась 25–27 червня 2010 р. У публікаціях порушуються питання дослідження, збереження, відтворення та популяризації культурної спадщини, різні аспекти духовної та матеріальної культури транскордонного регіону.

Опубліковані у збірнику дослідження умовно можемо поділити на п'ять частин. У першій групі статей йдеться про музей як одну із форм збереження традиційної культурної спадщини. Г.В. Андял, то-

дішній директор Закарпатського музею народної архітектури та побуту, подала ґрунтовну статтю про історію та сьогодення музею. Ролі Повітового музею Сату Марє у розвитку транскордонного співробітництва присвячена стаття доктора історії, наукового співробітника Повітового музею Сату Марє Ірини Люби Горват. Кандидат історичних наук, доцент, завідувач кафедри стародавнього світу та середніх віків ДВНЗ «Ужгородський національний університет» І.М. Ліхтей подав матеріали про роль Івана Коломійця у становленні та розвитку Закарпатського краєзнавчого музею. Пізнавальними є статті кандидатів історичних наук, доцентів кафедри історії України ДВНЗ «Ужгородський національний університет» В.В. Міщанина та Ю.В. Данильця про музей лісосплаву на Чорній Ріці та Музей преп. Олексія Карпаторуського в с. Іза-Карпутлаш. Форми науково-видавничої діяльності товариства «Бойківщина» у Самборі (1928–1939 рр.) висвітлила у своїй публікації Данчин Р.С. Ряд статей, присвячених різним етапам розвитку Музею народної архітектури та побуту Середньої Наддніпрянщини у м. Переяслав-Хмельницький Київської області, представили його наукові співробітники М. Погорілий, І. Бова, Г. Козій.

Три публікації цього наукового збірника присвячені фондівій колекції Закарпатського музею народної архітектури та побуту. Завідувач відділу фондів М.І. Мегела охарактеризувала проблемні аспекти у фондозбереженні музею. Детальний опис дерев'яних ікон з колекції музею здійснила старший науковий співробітник відділу фондів М.І. Найпавер. Однією із найцінніших колекцій у збірці музею є колекція взірців одягової вишивки, яка була зібрана Марією Грицак. Дана колекція стала джерельною базою для написання ґрунтовної статті авторки цієї розвідки про орнаментальні мотиви одягової вишивки лемків Закарпаття.

Окрема група статей наукового збірника присвячена стану і проблемам дослідження пам'яток народної культури. Науковцями та музейними співробітниками піднімалися теми вивчення живопису іконостасів, методики і методів вивчення традиційного народного вбрання Закарпаття, особливостей одягової вишивки українців долини р. Тересви, традиційного ткацтва Берегівщини, ролі етнографічної фотографії у збереженні культурної спадщини, підготовки до сплаву лісу на р. Тисі, знарядь праці та побуту лісорубів Закарпаття.

Є у збірнику й статті, присвячені культурно-просвітницькій роботі музеїв та музейному менеджменту. Цікавим у плані перейняття досвіду є дослідження колишнього директора Чернівецького обласного музею народної архітектури та побуту О.Г. Кучуриана про перші

кроки в організації ефективного музейного маркетингу в чернівецькому скансені. Різним аспектам популяризації традиційної культури завдяки фондовим колекціям присвячені публікації співробітників Закарпатського музею народної архітектури та побуту: С.І. Полак (заступника директора з наукової роботи), О.В. Зейкан (вченого секретаря), Е.А. Чанцевої (старшого наукового співробітника відділу науково-освітньої роботи), Н.А. Грицюк (провідного екскурсовода).

Власні напрацювання подали в збірнику й реставратори Закарпатського музею народної архітектури та побуту та Повітового музею Сату Маре. Досвідом антисептичної та консерваційної обробки деревини, а також реставрації експонатів груп «Текстиль» і «Дерево» поділились хімік-реставратор К.Й. Лошак, реставратор по тканині К.В. Денищич та реставратор по дереву Ю.О. Мешко із ужгородського скансену. Румунські колеги-реставратори А. Добреску та Г. Оларіу досліджували форми і методи реставрації археологічного текстилю, а також застосування методу рентгенофлуоресцентного аналізу (XRF) у вивченні скарбів епохи бронзи у Доменешті повіту Сату Маре.

У кінці збірника подано хроніку Закарпатського музею народної архітектури та побуту за 2014 р.¹

22–23 вересня 2020 року Закарпатським музеєм народної архітектури та побуту в рамках реалізації спільного з проекту з із Повітовим музеєм Сату Маре (Румунія) та Музеєм української культури у Свиднику (Словаччина) проведено воркшоп «Музей і туризм». Саме питання, що піднімалися на ньому, й сформували перші два розділи *восьмого випуску Наукового збірника музею*. У них йдеться про історію та перспективи розвитку культурного туризму на Закарпатті, а також ролі окремих музеїв краю в цьому процесі².

У статті Богдани Носи говориться про історію освоєння та використання джерел мінеральних вод у народному побуті та господарстві Закарпаття в XIX ст. Історичний екскурс здійснено і в статті Володимира Фуртія «Чеська «туристика» на початку XX ст.». Наступні статті першого розділу присвячені розвитку сучасного туризму на Закарпатті. Про туристичний маршрут «Золоте коло Закарпаття» пише доктор філософських наук, президент Закарпатської туристичної організації Федір Шандор. Він наводить інформацію про адміністративні одиниці,

¹ Дослідження, збереження, відтворення та популяризація культурної спадщини [Текст]: зб. наук. ст. / упоряд.: Г.В. Андял, В.В. Коцан. Ужгород: Вид-во О. Гаркуші, 2015. 308 с.: іл.

² Коцан В.В. Науковий збірник Закарпатського музею народної архітектури та побуту. Науковий вісник Ужгородського університету. Серія. Історія. 2021. Вип. 44. С. 272.

якими проходить маршрут, спосіб пересування, протяжність маршруту, середню тривалість пересування. Окрема увага звертається на об'єкти та родзинки кожного населеного пункту маршруту, які варто відвідати та побачити. Ще одним цікавим туристичним проектом на Закарпатті є проект «Культурний шлях – село Дерцен». Його автор Максим Адаменко коротко описує основні події з історії села, звертає увагу на основні туристичні об'єкти, які варто відвідати й побачити. У повідомленні Сергія Кузнеця йдеться про проект «НадКарпаття». Цікавими та пізнавальними для туриста є статті Михайла Штефана про історико-культурні пам'ятки Іршавського району Закарпатської області, а також Михайла Рекрутяка про фестивалі населених пунктів Ясінянської долини 2000–2019-х років.

Другий розділ даного випуску містить шість статей, які стосуються історії створення та перспектив розвитку музеїв Закарпаття. Висвітленню історії створення Археологічного музею Ужгородського національного університету, його основних напрямів роботи присвячена стаття Володимира Мойжеса. Розлогі матеріали з історії етнографічного музею «Лемківська садиба» в с. Зарічево Перечинського району подала Мар'яна Мегела. Три статті присвячені музеям Іршавського району. У першій із них йдеться про музеї села Великий Раковець. Матеріали з історії школи та шкільного музею у селі Нижнє Болотне подають у співавторстві Віра Марканич, Марія Роман та Ніна Семак. Про Народний історико-краєзнавчий музей села Чорний Потік пише його завідувач Юрій Фегер. Заслужовує на увагу й стаття про Ясінянський історико-краєзнавчий музей.

Окрім вже згаданих, свої наукові розвідки до збірника подали науковці, музейні співробітники з Ужгорода, Львова, Києва, Дніпра, Харкова, а також міст Сагу Маре та Тигру-Муреш (Румунія). Чотири публікації сформували розділ «Фондові колекції та експозиції музеїв». Розвитку колекціонування доби Середньовіччя присвячена стаття Дмитра Кепіна. Відомості про музейну збірку лемківських рушників ужгородського скансену подала старший науковий співробітник музею Сільвія Полак. Авторка звернула увагу на особливості декорування, притаманні локальні орнаментальні композиції, традиційні мотиви, кольорове забарвлення. Цікавими та змістовними є публікації наукових співробітників львівського скансену. Марта Цимборська описала технічні та конструктивні характеристики споруди водяного фоліуша, параметри складових частин, принцип дії механізму, особливості процесу збивання сукна в ступі. У статті Тамари Андрієвської йдеться про господарсько-виробничі споруди скансену і традиційні промисли та ремесла Карпатського краю.

Цікавим та корисним у плані застосування сучасних форм і методів музейної роботи є розділ «Культурно-освітня робота музеїв – одна із форм популяризації культурної спадщини». Авторка даної публікації описала різні види робіт з дитячою аудиторією. Мар'яна Мегела свою увагу зосередила на ролі Закарпатського музею народної архітектури та побуту як одного з осередків популяризації матеріальної культури краю та відродження на його базі традиційних народних ремесел. Про традиційний народний одяг як елемент атракцій в ужгородському скансені писав Василь Коцан. Дві публікації розділу присвячені різновидам екскурсій. Василь Король описує нічну лекцію-екскурсію з любовної магії «Закарпатські прилюбішки», а Юліана Малик – квест-екскурсію.

Як і в попередніх випусках Наукового збірника музею, у восьмому є наукові розвідки про традиційне народне житло, ремесла та промисли. Постійний дописувач збірника, доктор історичних наук Роман Радович у запропонованій статті розглянув конструктивні особливості дверей у житлах бойків. Історичним та етнологічним аспектам сплаву деревини по річці Черемош свою публікацію присвятив доктор історії, науковий співробітник Повітового музею Муреш (Румунія) Дорел Марк. Завідувачка відділу сучасної історії України Дніпровського національного історичного музею ім. Д.І. Яворницького Надія Шейміна на прикладі огляду розвитку петриківського декоративного розпису висвітлює особливості художньої майстерності українського декоративно-орнаментального малярства як одного із унікальних проявів української художньої культури в сучасних умовах.

Чотири публікації містяться в розділі «Календарна та родинна обрядовість, народні знання та світоглядні уявлення». Андрій Зюбровський на основі авторського польового матеріалу дослідив злакове борошно як основний інгредієнт повсякденного хліба населення Горохівського району Волинської області. Календарній обрядовості зимового циклу долинян Мукачівщини присвячена стаття Дмитра Магальяса. Василь Король у своєму дослідженні, базуючись на власних польових етнографічних матеріалах, розглядає традиційну лікувальну магію українців Перечинського району.

Насиченим на фактологічний матеріал є розділ «Історія окремих населених пунктів та відомі постаті». Андрій Світлинець описує економічний та соціальний розвиток Іршави у міжвоєнний період. Постаті Василя Лукачіу присвячена стаття Клаудіу Порумбачана. Михайло Белень подав власні роздуми про велич постаті Федора Манайла. У статті Уляни Франків висвітлюються етнографічні аспекти

життя і побуту гуцулів, що присутні у пастирському листі митрополита Андрея Шептицького «До моїх любих гуцулів».

У восьмому випуску Наукового збірника Закарпатського музею народної архітектури та побуту опубліковано й окремі рукописи Михайла Парлага. Вони присвячені родинній обрядовості Закарпаття наприкінці XIX – у першій половині XX ст.³

У 2020 р. Повітовий музей Сату Маре в рамках реалізації міжнародного грантового проекту видає 36 випуск наукового збірника – *Studii și comunicări. Seria istorie-etnografie-arta-restaurare-conservare*. У даному виданні були опубліковані чотири наукові статті співробітників Закарпатського музею народної архітектури та побуту⁴.

У статті Василя Коцана «Музеї та приватні колекції як форма збереження, популяризації народної культури Великого Бичкова та його околиць» наводиться узагальнюючий матеріал про музеї та приватні колекції згаданого району. Окремо описується Великобичківський історико-краєзнавчий музей, музеї при бібліотеках та будинках культури, шкільні музеї. Автор наводить дані про приватні колекції пам'яток народної культури (традиційного одягу та вишивки, весільних рушників, знарядь праці), характеризує колекції фотографій кінця XIX – першої половини XX ст.

Мар'яна Мегела у своїй публікації «Колекції Закарпатського музею народної архітектури та побуту як форма популяризації народної культури» подана інформація про фондові колекції, що зберігаються в ужгородському скансені, проаналізовано та охарактеризовано їх зміст, складові. Значна частина предметів експонуються в постійно діючій експозиції та залучають в тимчасових та пересувних виставках, тематичних заходах, нічних екскурсіях, заходах з елементами атракцій. Завдяки таким напрямкам роботи, музей популяризує свою колекцію, що складається з автентичних пам'яток, а разом з тим і матеріальну культуру населення краю, його побут, житло, ремесла, звичаї та обряди.

Про роль екскурсійної діяльності Закарпатського музею народної архітектури та побуту у створенні позитивного іміджу закладу писала Тетяна Сологуб-Коцан. Вона робить спробу подати узагальнююче визначення терміну «екскурсія», наводить класифікацію музейних екскурсій. Особлива увага звертається на оглядову екскурсію, як пер-

³ Науковий збірник Закарпатського музею народної архітектури та побуту. Вип. 8. [Текст] / упоряд.: В. В. Коцан, М. І. Мегела, Ужгород: Видавництво Олександри Гаркуші, 2020, 412 с.: іл.

⁴ *Studii și comunicări. Seria istorie-etnografie-arta-restaurare-conservare*. Satu Mare: Muzeul Județean Satu Mare, 2020. XXXVI/II. 358 p.

ший обов'язкий етап підготовки музейного науковця. Вагому роль в екскурсійній діяльності музею відіграють тематичні, нічні та квестові екскурсії. Музейною новинкою стала «Школа юного екскурсовода». Всі форми інтерактивних екскурсій сприяють формуванню позитивних емоцій у туристів та створенню позитивного іміджу музею в туристичній сфері.

У своїй статті Василь Король через призму локацій в «екскурсії-містерії», розглянув образ відьми в традиційних віруваннях Закарпаття. Акцентував увагу на специфіці даного демонологічного персонажу, розглянув та проаналізував ключові функції та вміння. Особливу увагу звернув на одну з маркувальних функцій відьми – відбирання молока. Вказав на сучасний стан побутування народних вірувань про відьму на Закарпатті.

Співпраця Закарпатського музею народної архітектури та побуту з Повітовим музеєм Сату Маре дозволила ужгородському скансену започаткувати та втілити в життя ще один видавничий проєкт – серію альбомів-каталогів, що репрезентують різні фондові збірки музею.

Першим у серії став альбом-каталог *«Традиційні деревообробні промисли на Закарпатті у XIX – першій половині XX ст.»*⁵ Це видання стало першою працею, в якій систематизовано дерев'яні ужиткові предмети Закарпаття. Робота базується на фондовій колекції Закарпатського музею народної архітектури та побуту. У вступній статті подається хоча й стисла, але доволі чітка та систематизована характеристика різних видів видовбаного та бондарного посуду. Основна увага звертається на матеріал та способи виготовлення, конструктивні особливості, функціональне призначення кожного окремо взятого виробу. У виданні описується й обрядове значення того чи іншого виду посуду, що досить зрідка бачимо у науковій літературі.

Заслугує на увагу й оформлення дизайну – використання тексту дерева як фону, поєднання тексту з фотоілюстраціями, розмежування вступної статті та кольорового блоку заставками з музейної експозиції, зокрема показом бондарних виробів у хатах. Підсилило видання й той факт, що автори охарактеризували не тільки бондарні, але й видовбані предмети. Це дало змогу показати еволюцію дерев'яного посуду, виявити унікальні екземпляри, що були важливою складовою повсякденного та святкового побуту наших пращурів.

Звичайно, що у роботі представлено далеко не весь асортимент традиційного дерев'яного посуду, що був обов'язковим елементом по-

⁵ Традиційні деревообробні промисли на Закарпатті у XIX – першій половині XX ст. [Образотворчий матеріал]: каталог; [упоряд.: Габрієла Андял, Василь Коцан, Сільвія Полак, Оксана Зейкан]. Ужгород: Видавництво Олександри Гаркуші, 2014. 108 с.: іл.

буту наших предків. Його побутування зумовлювалось специфікою господарювання місцевого населення та повільними економічними змінами. Внаслідок цього на Закарпатті склався комплекс дерев'яного посуду, що виділявся специфічними рисами.

Дане видання дало поштовх до подальшої роботи та продовження серії. У 2018 році в рамках реалізації грантового проєкту «Стежками традицій закарпатської кераміки» від Українського культурного фонду заступник директора по науково-освітній роботі Мар'яна Мегела підготувала до друку альбом-каталог «Вільхівські гончарі»⁶. У 2020 році Василь Коцан публікує альбом «Монистята на білиньку шию...» про народні жіночі прикраси з бісеру⁷.

Четвертим виданням згаданої серії музейних публікацій став альбом «Колекція ікон Закарпатського музею народної архітектури та побуту»⁸. Альбом видано в рамках реалізації музеєм міжнародного грантового проєкту «Культурні зв'язки – культурна мобільність в прикордонному регіоні». Партнерами ужгородського скансену по проєкту є Повітовий музей Сату Маре (Румунія) та Музей української культури у Свиднику (Словаччина). Упорядниками видання стали заступник директора по науково-освітній роботі Мар'яна Мегела та кандидат історичних наук, старший науковий співробітник відділу фондів Василь Король.

Колекція ікон ужгородського скансену нараховує понад 250 пам'яток, які датуються другою половиною XVII – першою половиною XX ст. Основна частина колекції була сформована в 70-80-х рр. XX ст. шляхом закупівлі ікон під час експедицій, дарувань або в процесі їх передачі музею. За місцем призначення збірку умовно можна поділити на церковні (іконостасні) та домашні (хатні) ікони, а за технікою виконання – написані на дереві, металі, склі, полотні, папері, літографії. Саме за цими класифікаційними ознаками й структуровано книгу.

Обширна, двомовна (українсько-англійська) вступна стаття, об'ємний ілюстративний блок та каталогова частина з датуванням, позначенням розмірів, населених пунктів, з яких походять ікони, є важливим орієнтиром для читачів. Варто відмітити високу культуру

⁶ Вільхівські гончарі: альбом-каталог / упоряд.: М. І. Мегела. Ужгород: Видавництво Олександри Гаркуші, 2018. 124 с.: іл. Текст укр. та англ.

⁷ Коцан В. «Монистята на білиньку шию...». Жіночі прикраси з бісеру на Закарпатті [Образотворчий матеріал]: альбом. Ужгород: Видавництво Олександри Гаркуші, 2020. 116 с., іл. Текст укр. та англ.

⁸ Колекція ікон Закарпатського музею народної архітектури та побуту [Образотворчий матеріал]: альбом / упоряд.: М.І. Мегела, В.В. Король. Ужгород: Видавництво Олександри Гаркуші, 2021. 124 с.: іл. Текст укр. та англ.

дизайнерського вирішення та поліграфічного виконання книги, художньо-естетичне інтерпретування обкладинки та макету.

Завдяки даному виданню широке коло поціновувачів сакрального мистецтва матимуть змогу не просто з ним ознайомитись, а й прослідкувати його розвиток, зміни, тенденції характерні для того чи іншого періоду. Альбом має бути корисним мистецтвознавцям, дослідникам народного мистецтва, історикам, краєзнавцям. Сподіваємось, що музей й надалі матиме змогу публікувати подібні праці, й тим самим знайомити всіх бажаючих з власною фондовою збіркою. Принаймні добрий почин у цьому напрямку вже зроблено, є й певні напрацювання на найближчу перспективу.

В рамках цього ж грантового проєкту було опубліковано альбом «Колекція взірців народної вишивки з фондової збірки ужгородського скансену»⁹. До нього увійшли взірці вишивки з жіночих, чоловічих і дитячих сорочок, а також скатертин кінця ХІХ – першої половини ХХ ст. Збирачем та упорядником досліджуваної збірки взірців одягової вишивки, що зберігається у фондах ужгородського скансену, є уродженка села Росішка Рахівського району – Марія Грицак. Працюючи в різних населених пунктах, подорожуючи краєм, вона захопилась місцевою вишивкою. Уставки, комірці, манжети, нагрудники з Рахівщини, Хустщини, Тячівщини, Виноградівщини, Мукачівщини, Берегівщини, Воловеччини, Перечинщини та Великоберезнянщини є важливим джерелом з вивчення локальної варіативності орнаментальних композицій вишивки гуцулів, долинян, бойків і лемків Закарпаття.

Дане видання розраховане для етнографів, мистецтвознавців, дослідників народного мистецтва та всіх, хто цікавиться матеріальною культурою краю. Над ним працювали Василь Коцан – доктор історичних наук, директор Закарпатського музею народної архітектури та побуту та Тетяна Сологуб-Коцан – завідувачка відділу науково-освітньої роботи.

13 вересня 2022 р. в ужгородському скансені відкривалась виставка весільного одягу, атрибутики та світлин «Заміжжя їй личить / *Măritişul i se potriveşte / Svadba jej pristane*». Вона стала результатом спільної дослідницької роботи науковців з Закарпатського музею народної архітектури та побуту (Україна), Повітового музею Сату Маре (Румунія) та Музею української культури у Свиднику (Словаччина).

Пропонована експозиція знайомила всіх охочих з окремими весільними обрядодіями, весільною атрибутикою, вбранням наречених.

⁹ Коцан В., Сологуб-Коцан Т.Я. Колекція взірців народної вишивки з фондової збірки ужгородського скансену [Образотворчий матеріал]: альбом. Ужгород: Видавництво Олександри Гаркуші, 2022. 164 с.: іл. Текст укр. та англ.

Цінність виставки полягала в тому, що вона об'єднала матеріали великого етнічного масиву в контексті порубіжжя – Пряшівський край (Словаччина), Закарпаття (Україна) та повіт Сату Маре (Румунія). Українська сторона акцентувала увагу на обряді благословення наречених батьками, румунська – на зачісці нареченої, словацька – на весільному застіллі й забавах.

До виставки було підготовлено *каталог*, в якому детально описані згадані весільні обрядові дії. З української сторони до авторського колективу, що працював над каталогом ввійшов Василь Коцан. Ним були описані особливості обряду благословення батьками наречених на Закарпатті. До прикладу, в гуцулів Закарпаття перед безпосередньо благословенням батьків, староста, тримаючи у руках весільне деревце, брав за руку молодого, а молодий дружбу і т.д. Тоді ланцюжком пританцювуючи усі присутні тричі обходили стіл, приказуючи: «Та дай, Боже, добрий час, як у людей, так і у нас, у щасливу годину, розвеселим родину». Після цього відбувалось благословення¹⁰.

Одним із пріоритетних завдань вже згаданого спільного для трьох музеїв проєкту стали туризмознавчі та історико-культурні дослідження населених пунктів прикордонних регіонів. На Закарпатті співробітниками музею (Василь Коцан, Мар'яна Мегела, Тетяна Сологуб-Коцан, Василь Король) було досліджено 5 населених пунктів – Ясіня та Середнє Водяне Рахівського, Колочава та Вишково Хустського, Ужок Ужгородського районів. Результати цих досліджень були опубліковані в спеціальних брошурах.

Ясіня – по-справжньому серце Гуцульщини. У письмових джерелах вперше згадується під 1555 роком. Впродовж історичного розвитку тут відбувалось чимало знакових подій, формувались риси традиційної народної культури. Селище багате на різноманітні пам'ятки, чим приваблює значну кількість туристів. Серед них – пам'ятки природи, архітектури, скульптури. Окремою туристичною локацією Ясіня та місцем збереження і популяризації історії, народної культури та побуту місцевого населення є історико-краєзнавчий музей.

Ясіня надзвичайно цікаве й у плані збереження народних традицій. Різьбярство, народне вбрання та вишивка, ткацтво, ковальство і мисливство, музичні інструменти, полонинське господарство – все це по сьогоднішній день бережеться та примножується жителями селища та його околиць¹¹.

¹⁰ Adela Dobrescu, Maria Lobont-Puscas, Vasyl Kotsan, Miriam Bozikova. Marriage suits her / Măritişul i se potriveşte / Заміжжя їй личить / Svadba jej pristane: exhibition catalog. Satu Mare: Editura Muzeului Sătmărean; Cluj-Napoca: Argonaut, 2022. P. 8.

¹¹ Коцан В., Мегела М., Сологуб-Коцан Т., Король В. Ясіня – селище Рахівського

Середнє Водяне – село розташоване над річкою Апшицею, у передгір'ї Карпат. Колишня назва – Середня Апша. Село входить до Солотвинської селищної громади Тячівського району Закарпатської. Саме тому й наше дослідження проходило в розрізі територіальної громади. Переважна більшість населення села румунської національності. Румуни в цій місцевості проживають з XIV-XV ст. У Середньому Водяному та навколишніх селах знаходиться чимало пам'яток природи, зокрема Гора Апецька. На околицях села Нижня Апша, на схилі гори Бешикура (Бужора), знаходиться геологічна пам'ятка природи місцевого значення – Скелі з ієрогліфами. Через село протікає річка Апшиця. Селище Солотвино здавна славиться як курорт з солоними озерами. Одне із найвідоміших з них Кунігунда – солоне озеро антропогенного походження.

Жителі Середнього Водяного бережуть та примножують власну історію й народну культуру, про що свідчать численні збережені та відтворені пам'ятки. У селі збереглися дві дерев'яні церкви, присвячені святому Миколаю. Автентичні пам'ятки народної культури та побуту румунів може бачити в музеях та приватних збірках. Тут зберіглось й чимало взірців традиційного житлового та технічного будівництва. Поряд з тим сучасне Середнє Водяне та навколишні села відомі тим, що місцеві жителі будують для себе здебільшого розкішні й великі будинки, які нагадують палаци. Незабутими є й традиційний народний одяг, вівчарство, шануються давні звичаї та обряди, чому сприяє діяльність значної кількості творчих колективів. Для любителів різного роду відпочинку в регіоні розширеною є туристична інфраструктура¹².

Колочава – унікальне село на Закарпатті, що розташоване у мальовничій Теремблянській долині, на території Національного природного заповідника. Через село протікають річки Негровець, Гирсовець, Сухар і Колочавка. Неподалік розташоване найглибше в Україні Синевирське озеро. У селі та його околицях є мінеральні джерела «Боркут», «Русалка», щовесни на території музею «Старе село» зацвітає долина крокусів. Колочава – село десяти музеїв, тут знімають фільми, проводять численні культурно-мистецькі акції. Село має цікаву історію, впродовж якої воно перебувало в складі 23 державних утворень. Колочава віддавна була перехрестям між Сходом і Заходом. Тут селились поруч і змішувались різні народи та етнічні групи, з відмінними традиціями, звичаями віросповіданням.

району. Житомир: ТОВ «Видавничий дім «Бук-Друк», 2023. 20 с.

¹² Коцан В., Мегела М., Сологуб-Коцан Т., Король В. Середнє Водяне – село Рахівського району. Житомир: ТОВ «Видавничий дім «Бук-Друк», 2023. 20 с.

Колочавці бережуть та примножують власну історію й народну культуру, про що свідчать численні збережені та відтворені пам'ятки. Незабутими є й традиційні ремесла та промисли. Одними із найдавніших з них є ткацтво і вишивка, вівчарство і бджільництво. У Колочаві діють птахопарк, форелеве господарство, кроляча екоферма. У 2021 р. в селі було відкрито Центр культурно-мистецького розвитку, при якому діють гуртки театального, образотворчого та хореографічного мистецтва¹³.

Вишково – селище міського типу в Хустському районі Закарпатській області. Розташоване в долині річки Тиси, біля кордону з Румунією. Перша згадка – 1271 рік. Неподалік від селища видобувається мінеральна вода Шаянська. В урочищі Варгедь розташоване унікальне тюльпанове дерево, а на південь від селища – пралісова пам'ятка природи «Праліс та квазіпраліси Вишківського лісництва». Селище має цікаву, насичену на події історію. Вишківський замок був одним з чотирьох «соляних» замків, зведених уздовж Тиси, які брали участь у захисті так званого «соляного шляху». Вишково – багатонаціональне і багаторелігійне. Тут у мирі і злагоді продовжують проживати угорці з українцями. Чотири основні релігійні конфесії в особі реформатської, римо-католицької, греко-католицької та православної церков існують поважаючи один одного.

Вишківчани бережуть та примножують власну історію й народну культуру, про що свідчать численні збережені та відтворені пам'ятки. Незабутими є й традиційні ремесла та промисли. Одним із найдавніших з них є кукурудзоплетіння. Чимало майстринь продовжують кращі традиції місцевого ткацтва. У селищі проживають й працюють відомі майстри з художньої обробки дерева, виготовлення народних іграшок. У Вишкові діє туристичний центр, де проводяться конференції, семінари, культурно-мистецькі акції. З ініціативи місцевих учителів за підтримки угорського уряду відкрито «Етнографічний будинок». Це автентична хата, в інтер'єрі якої показано побут місцевого населення кінця XIX – першої половини XX ст.¹⁴

Ужок – село на Закарпатті, яке знаходиться неподалік Ужоцького перевалу, біля витоків річки Уж, на межі Львівської та Закарпатської областей. Перші письмові згадки про Ужок датуються кінцем XVI ст. Село входить до Ужанського національного парку, створеного 1999 р.

¹³ Коцан В., Мегела М., Сологуб-Коцан Т., Король В. Колочава – село Хустського району. Житомир: ТОВ «Видавничий дім «Бук-Друк», 2023. 20 с.

¹⁴ Коцан В., Мегела М., Сологуб-Коцан Т., Король В. Вишково – селище Хустського району. Житомир: ТОВ «Видавничий дім «Бук-Друк», 2023. 20 с.

Оскільки тут знаходиться велика кількість пам'яток природи та історико-культурної спадщини, то наше обстеження проходило по лінії Ужок – Стужиця – Жорнава – Кострино – Княгиня – Малий Березний. Букові праліси, тисячолітній дуб, кам'яні пороги Ужа, мінеральні джерела, місце падіння метеориту – це далеко не всі природні цікавинки краю. Село унікальне не лише своїми природними ландшафтами, мальовничими краєвидами, а й тим, що на його території знаходиться дерев'яна церква Святого Михайла, збудована у 1745 р. Вона внесена до об'єктів, що перебувають під захистом ЮНЕСКО. До родзинок села можемо віднести й залізничну інфраструктуру, яка була збудована на початку ХХ ст. Вона складається з системи віадуків, тунелів та терас.

Жителі Ужжа бережуть та примножують власну історію й народну культуру, про що свідчать численні збережені та відтворені пам'ятки. Незабутими є й традиційні ремесла та промисли. Одним із найдавніших з них є ткацтво. Чимало майстринь продовжують кращі традиції місцевої народної вишивки. У селі та його околицях ще збереглися автентичні зразки житлового та господарського будівництва, у старожилів ще можна знайти окремі елементи народного вбрання. В Ужку діє база відпочинку «Ужанські купелі», на території якої розміщені мінеральні джерела. В цілому тут добре розвинений рекреаційний (оздоровчий), гірськолижний і сільський туризм, прокладена мережа екологічних стежок і маршрутів, проводяться фестивалі¹⁵.

У рамках міжнародної співпраці ужгородським скансеном публікувались й презентаційні видання, зокрема календарі. У 2022 р. темою музейного календаря став один із видів образотворчого мистецтва – ікона. Фондова збірка ікон музею налічує близько 250 одиниць зберігання. Значна їх частка написані на дереві та експонуються в інтер'єрі Шелестівської церкви Святого Архистратига Михайла. Найдавніші з них датуються XVI – XVII ст.¹⁶

Отже, міжнародні зв'язки для сучасного музею відіграють значну роль. Вони сприяють розвитку та розширенню світового музейного досвіду, введенню до наукового та культурного обігу унікальних національних культурних цінностей, покращують взаємовідносини та співробітництво між народами, піднімають імідж своєї держави, її туристичну привабливість.

¹⁵ Коцан В., Мегела М., Сологуб-Коцан Т., Король В. Ужок – село Ужгородського району. Житомир: ТОВ «Видавничий дім «Бук-Друк», 2023. 20 с.

¹⁶ Ікони XVII – XX ст. із колекції Закарпатського музею народної архітектури та побуту: настінний календар на 2022 р. Ужгород: Видавництво Олександри Гаркуші, 2021. 12 с.

Міжнародні грантові проекти дають можливість розвивати видавничу діяльність. Наукові пошуки сучасного покоління співробітників Закарпатського музею народної архітектури та побуту тривають. За певних сприятливих умов музей і надалі будемо намагатись випускати у світ цікаві наукові та науково-популярні видання. Радую й те, що за будь-яких умов традиції одного із перших музеїв просто неба в Україні, зокрема його видавничої діяльності, живуть і підтримуються дирекцією та місцевою владою. Це вселяє надію, що навіть в умовах глобалізації, всесвітньої економічної кризи, війни в Україні музеї завжди будуть своєрідними показниками зрілості суспільства, втіленням національних духовних надбань, надією на майбутнє.

Бібліографія

- Вільхівські гончарі: альбом-каталог / упоряд.: М. І. Мегела. Ужгород: Видавництво Олександри Гаркуші, 2018. 124 с.: іл. Текст укр. та англ.
- Дослідження, збереження, відтворення та популяризація культурної спадщини [Текст]: зб. наук. ст. / упоряд.: Г.В. Андял, В.В. Коцан. Ужгород: Вид-во О. Гаркуші, 2015. 308 с.: іл.
- Ікони XVII – XX ст. із колекції Закарпатського музею народної архітектури та побуту: настінний календар на 2022 р. Ужгород: Видавництво Олександри Гаркуші, 2021. 12 с.
- Колекція ікон Закарпатського музею народної архітектури та побуту [Образотворчий матеріал]: альбом / упоряд.: М.І. Мегела, В.В. Король, Ужгород: Видавництво Олександри Гаркуші, 2021. 124 с.: іл. Текст укр. та англ.
- Коцан В., Мегела М., Сологуб-Коцан Т., Король В. Вишково – селище Хустського району. Житомир: ТОВ «Видавничий дім «Бук-Друк», 2023. 20 с.
- Коцан В., Мегела М., Сологуб-Коцан Т., Король В. Колочава – село Хустського району. Житомир: ТОВ «Видавничий дім «Бук-Друк», 2023. 20 с.
- Коцан В., Мегела М., Сологуб-Коцан Т., Король В. Середнє Водяне – село Рахівського району. Житомир: ТОВ «Видавничий дім «Бук-Друк», 2023. 20 с.
- Коцан В., Мегела М., Сологуб-Коцан Т., Король В. Ужок – село Ужгородського району. Житомир: ТОВ «Видавничий дім «Бук-Друк», 2023. 20 с.
- Коцан В., Мегела М., Сологуб-Коцан Т., Король В. Ясіня – селище Рахівського району. Житомир: ТОВ «Видавничий дім «Бук-Друк», 2023. 20 с.

- Коцан В. «Монистята на білиньку шию...». Жіночі прикраси з бісеру на Закарпатті [Образотворчий матеріал]: альбом. Ужгород: Видавництво Олександри Гаркуші, 2020. 116 с., іл. Текст укр. та англ.
- Коцан В. Науковий збірник Закарпатського музею народної архітектури та побуту. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія. Історія*. 2021. Вип. 44. С. 269–275.
- Коцан В., Сологуб-Коцан Т.Я. Колекція взірців народної вишивки з фондової збірки ужгородського скансену [Образотворчий матеріал]: альбом. Ужгород: Видавництво Олександри Гаркуші, 2022. 164 с.: іл. Текст укр. та англ.
- Науковий збірник Закарпатського музею народної архітектури та побуту. Вип. 8. [Текст] / упоряд.: В. В. Коцан, М. І. Мегела, Ужгород: Видавництво Олександри Гаркуші, 2020, 412 с.: іл.
- Традиційні деревообробні промисли на Закарпатті у XIX – першій половині XX ст. [Образотворчий матеріал]: каталог; [упоряд.: Габрієла Андял, Василь Коцан, Сільвія Полак, Оксана Зейкан]. Ужгород: Видавництво Олександри Гаркуші, 2014. 108 с.: іл.
- Adela Dobrescu, Maria Lobont-Puşcas, Vasyl Kotsan, Miriam Bozikova. Marriage suits her / Măritişul i se potriveşte / Заміжжя їй личить / Svadba jej pristane: exhibition catalog. Satu Mare: Editura Muzeului Sătmărean; Cluj-Napoca: Argonaut, 2022. 18 p.
- Studii şi comunicări. Seria istorie-etnografie-arta-restaurare-conservare. Satu Mare: Muzeul Judeţean Satu Mare, 2020. XXXVI/II. 358 p.

**ЗАКАРПАТСЬКИЙ МУЗЕЙ
НАРОДНОЇ АРХІТЕКТУРИ
ТА ПОВУТУ**

Програма прикордонного співробітництва ЄСП
Угорщина-Словаччина-Румунія-Україна

Програма фінансована з фондів
Європейського Союзу

Партнерство без кордонів

**ДОСЛІДЖЕННЯ, ЗБЕРЕЖЕННЯ,
ВІДТВОРЕННЯ ТА ПОПУЛЯРИЗАЦІЯ
КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ**

Науковий збірник Закарпатського музею
народної архітектури та побуту
Випуск 2

**CERCETAREA, CONSERVAREA
ȘI POPULARIZAREA PATRIMONIULUI
CULTURAL**

Publicația științifică al Muzeului Arhitecturii
și Civilizației Populare din Transcarpatia
Ediția 2

**CERCETAREA, CONSERVAREA
ȘI POPULARIZAREA PATRIMONIULUI
CULTURAL**

Publicația științifică al Muzeului Arhitecturii
și Civilizației Populare din Transcarpatia
Ediția 2

Фото 1. Другий випуск Наукового збірника Закарпатського музею народної архітектури та побуту.

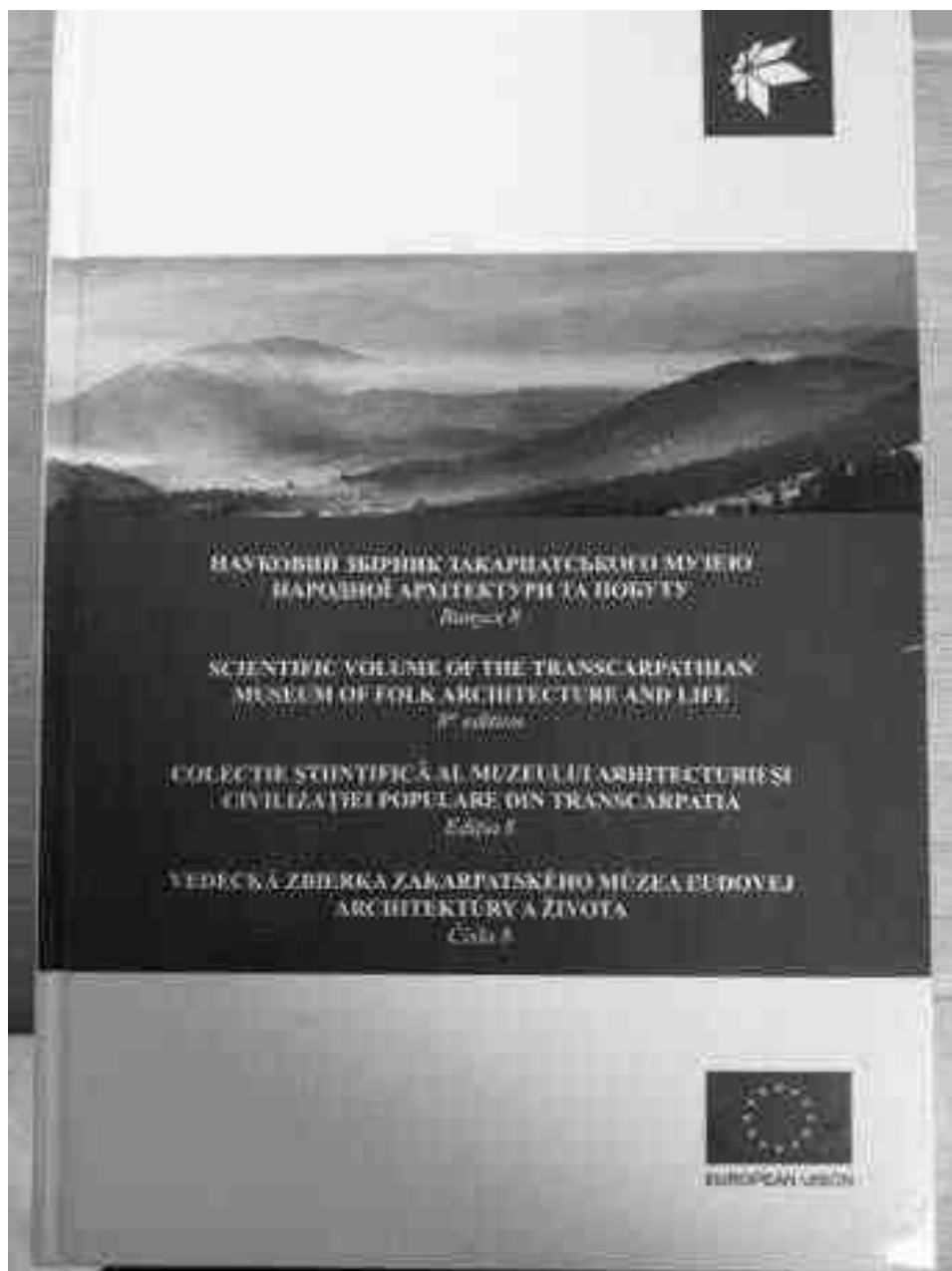

Фото 2. Восьмий випуск Наукового збірника Закарпатського музею народної архітектури та побуту.

Фото 3. Альбом про традиційні деревообробні промисли на Закарпатті.

Фото 4. Альбом про фондову збірку ікон ужгородського скансену.

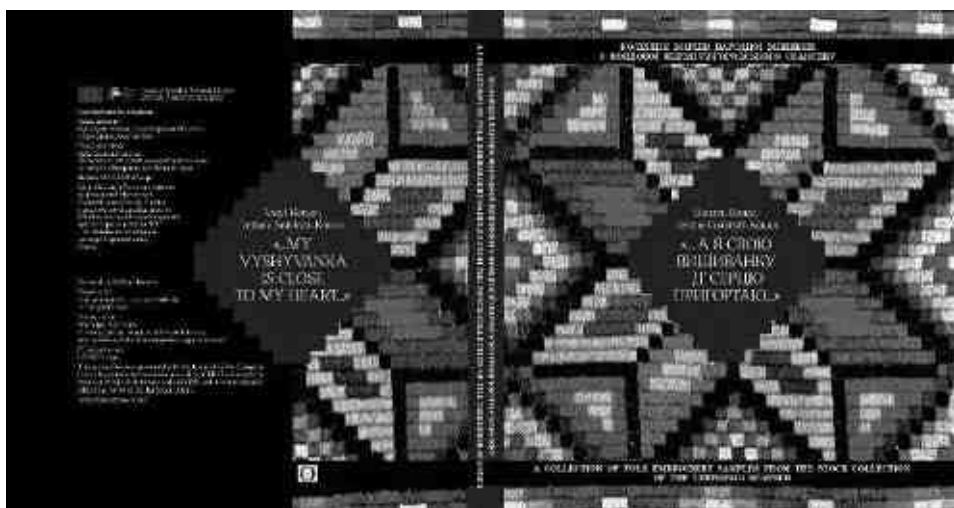

Фото 5. Альбом про взірці одягової вишивки з фондової збірки ужгородського скансену.

Фото 6. Брошури про населені пункти Закарпаття.

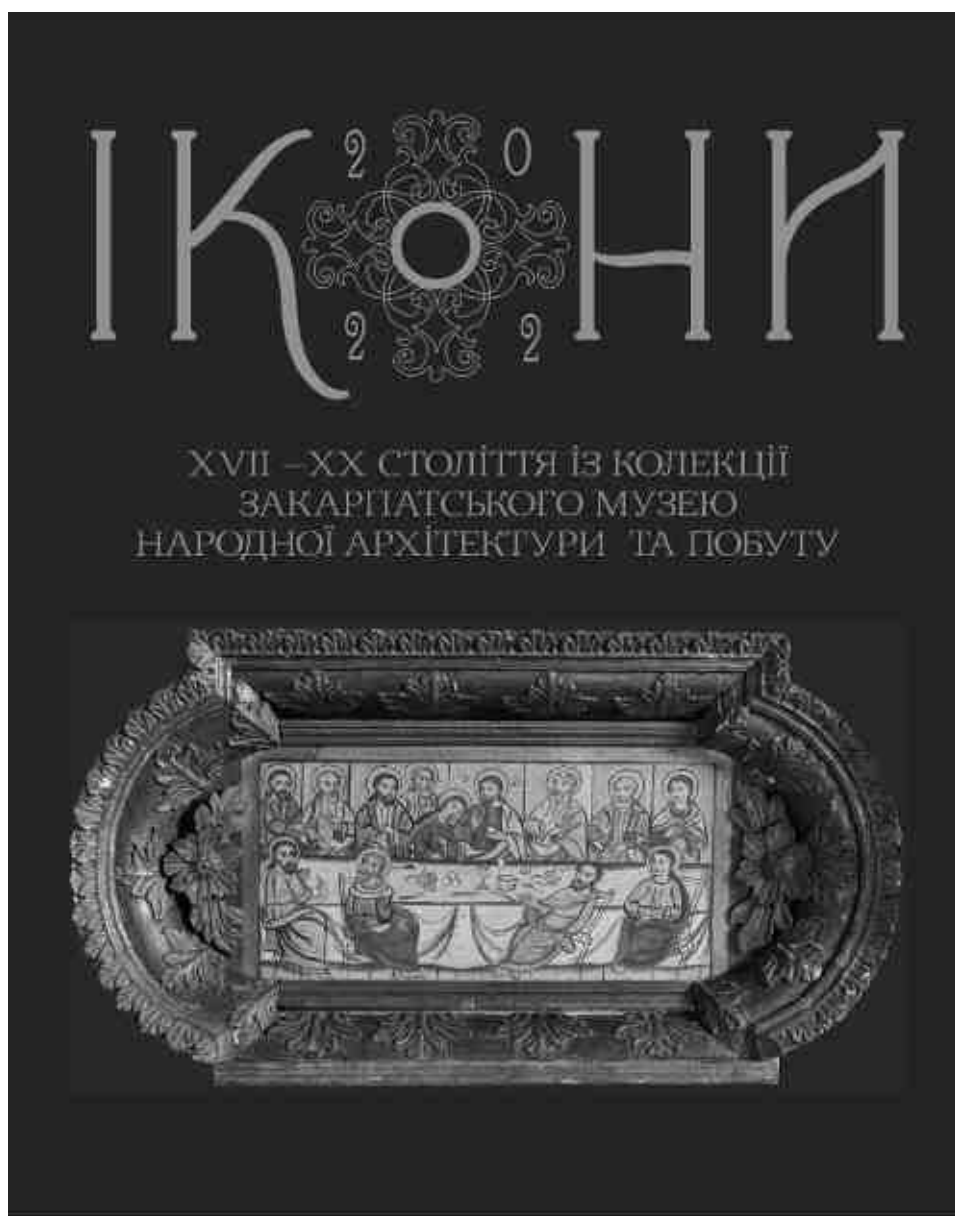

Фото 7. Настінний календар на 2022 р.

Колекція ікон Закарпатського музею народної архітектури та побуту

Мар'яна Мегела / Mariana Megela

Колекція ікон Закарпатського музею народної архітектури та побуту. В статті подано аналіз та характеристику іконописної колекції ужгородського скансену, що містить взірці пам'яток XVII – першої половини XX століття. Тут представлені різновиди ікон, техніки їх написання та декорування, ареал побутування, функціональне призначення, серед яких: ікони на дереві, металі, склі, полотні, папері (т.зв. літографія). Іконописні взірці систематизовані згідно їх функціонального призначення у дві великі групи: церковні та хатні ікони, яке місце вони займали в тій чи іншій частині церкви (іконостасі, у вівтарі чи наві, центральній частині храму). А також як хатні ікони за місцем призначення відрізняються від інших регіонів України, яке філософське наповнення вони вносили в життя людини, доповнюючи обрядами та звичаями буденність населення краю.

Colecția de icoane a Muzeului Civilizației și Arhitecturii Populare din Ujhorod. Articolul prezintă o analiză și o descriere a colecției de icoane a Muzeului în Aer Liber din Ujhorod, care conține modele de monumente din secolul al XVII-lea – prima jumătate a secolului al XX-lea. Prezintă varietăți de icoane, tehnicile de pictură și decorare a acestora, habitatul lor și scopul lor funcțional, inclusiv: icoane pe lemn, metal, sticlă, pânză și hârtie (așa-numita litografie). Modelele iconografice sunt sistematizate în funcție de scopul lor funcțional în două mari grupe: icoane bisericești și icoane folosite în gospodărie și locul pe care acestea îl ocupau într-o anumită parte a bisericii (iconostas, altar sau naos, partea centrală a bisericii) și, de asemenea, cum diferă icoanele casnice față de icoanele din alte regiuni ale Ucrainei în ceea ce privește destinația lor, ce conținut filosofic au adus vieții umane, completând viața de zi cu zi a populației regiunii cu ritualuri și obiceiuri.

Collection of icons of Transcarpathian museum of folk architecture and life. The article provides an analysis and description of the iconographic collection of Uzhhorod open-air museum which contains examples of monuments from the 17th – the first half of the 20th century. Here are presented the types of icons, the techniques of drawing and decoration, the habitat, and the functional purpose, including icons on wood, metal, glass, canvas, and paper (the so-called lithography). Icon-painting samples are systematized according to their functional purpose into two large groups: church and household icons, which place they occupied in one or another part of the church (iconostasis, altar or nave, central part of the church). And also how household icons differ

from other regions of Ukraine in destination terms and what philosophical content they brought to human life, complementing the everyday life of the region's population with rites and customs.

Ключові слова: ікона, музейна збірка, ужгородський скансен, іконопис на дереві, полотно, літографія, малярство на склі.

Cuvinte cheie: icoană, colecție muzeală, muzeul în aer liber din Ujhorod, pictură pe icoană pe lemn, pe pânză, litografie, pictură pe sticlă.

Keywords: icon, museum collection, Uzhhorod open-air museum, icon painting on wood, canvases, lithography, painting on glass.

Закарпатський музей народної архітектури та побуту володіє чималою колекцією предметів традиційної народної культури краю, де важливе місце посідає збірка народного іконопису. Тут представлені різновиди сакрального малярства та різноманітність його технік. Колекція ікон налічує понад 250 пам'яток, період створення яких датується другою половиною XVII – першою половиною XX ст. Основна частина колекції була сформована в 70–80-х рр. XX ст., в період найактивнішої розбудови скансену «Старе село» у м. Ужгород¹.

Термін ікона походить від грецького слова (*he eikona* – образ, малюнок), яким називали зображення святих або біблійних подій, згідно християнських Старого та Нового Завітів. Найдавніші християнські ікони датуються VI ст. та пов'язані з монастирем Св. Катерини на горі Синай (Єгипет). З того часу ікона стала невід'ємним атрибутом та одним із головних символів християнства².

Музейна колекція іконопису налічує різноманітні техніки виконання, способи декорування та варіюється функціональним призначенням, за яким збірку умовно можна поділити на церковні (іконостасні, вівтарні, аналойні) та домашні (хатні). Систематизовані ікони і за технікою виконання й класифікуються на: дереві, метали, склі, полотні, папері (т. зв. літографія), вишиті, виготовлені з гіпсу, каучуку і т.п.³

Найбільш вагомою групою збірки виступають дерев'яні ікони (церковні), більшість з яких експонуються в інтер'єрі церкви Архангела Михаїла з с. Шелестово Мукачівського району (1777 р.) в експозиції музею⁴. Техніка іконопису на дереві є не лише складною і своєрідною, але й однією з найархаїчніших і у своїй основі фактично не змінилася до сьогодення. Написання ікони на дереві складається з декількох

¹ Іконографія. Каталог. Архів відділу фондів КЗ «Закарпатський музей народної архітектури та побуту» ЗОР. Ужгород, 2009. 134 с. С.3.

² Ікона. <https://uk.wikipedia.org/wiki/ікона>.

³ Іконографія. Каталог. С.3.

⁴ Ікони на дереві в експозиції Михайлівської церкви з с. Шелестово Мукачівського району. Каталог. Архів КЗ «Закарпатський музей народної архітектури та побуту» ЗОР. Ужгород, 2022. 56 с. С.1.

етапів: вибір дерев'яної дошки, що є її основою, нанесення левкасу (грунтування), за цим сам живопис, що становить нанесення фарбуючих матеріалів (темпера), насамкінець оліфування (оліфа – тонкий шар затвердівшої рослинної олії), що захищає малюнок від зовнішніх впливів⁵.

Однією з найдавніших у збірці є ікона «Архангела Михаїла» з с. Крайниково Хустського району, на якій в повний зріст зображено постать Архангела з крильми за плечима та мечем в руках. Вона класифікується як одна з найдревніших відомих взірців народного малярства в Закарпатті⁶.

Більшість ікон на дереві датуються XVIII ст., основна їх риса це народний примітивізм, оскільки всі вони написані народними майстрами, нажалі безіменними. Виконані на двох або чотирьох дошках, з'єднувалися шпугами. З дерев'яних порід використовували липу, сосну або дуб. Основою для розпису служив крейдяний левкас. Техніка розпису – темпера⁷. Виняткову мистецьку історично-культурну цінність становлять ікони з іконостасу церкви Св. Духа (1795 р.) с. Колочава, що на Міжгірщині, які датуються кінцем XVIII ст. й були перевезені в музей в 1975 р. Це ікони намісного, головного (першого) та апостольського (третього) рядів⁸, а також «Тайна вечеря»⁹ й «Ісус Пантократор»¹⁰.

Починаючи з кінця XIV ст. композиційним центром дерев'яної церкви стає багоярусний іконостас. Він є художнім і функціональним ядром всієї споруди, обов'язковою частиною інтер'єра кожного храму східного обряду. Іконостас піднімався на всю висоту центральної частини церкви. Його багато декорували різьбленими орнамента-

⁵ Найпавер М. І. Дерев'яні ікони – один із найпоширеніших видів сакрального мистецтва Закарпаття (на прикладі збірки Закарпатського музею народної архітектури та побуту), *Науковий збірник Закарпатського музею народної архітектури та побуту: дослідження, збереження, відтворення та популяризація культурної спадщини*. Ужгород: Вид-во О. Гаркуші, 2015. Вип. 2. С. 107 – 130. С. 108 – 109.

⁶ Ф КЗ «ЗМНАП» ЗОР 6509/2351. Ікона «Архангел Михаїл», с. Крайниково Хустський район.

⁷ Ікони на дереві. Каталог. Архів відділу фондів КЗ «Закарпатський музей народної архітектури та побуту» ЗОР. Ужгород, 2013. 55 с. С. 2.

⁸ Список ікон з церкви Святого Духа (1795 р.) с. Колочава Міжгірського району, переданих Закарпатському музею народної архітектури та побуту. *Архів КЗ «Закарпатський музей народної архітектури та побуту» ЗОР*. Ужгород, 1977. 2 с.

⁹ Ф КЗ «ЗМНАП» ЗОР 6506/2348. Ікона «Тайна вечеря», с. Колочава Міжгірський район.

¹⁰ Ф КЗ «ЗМНАП» ЗОР 6573/2412. Ікона «Пантократор» («Спас»), с. Колочава Міжгірський район.

ми та позолотами, що несли символічну наповненість. Кожний ярус (ряд) іконостасу мав певний порядок у розташуванні ікон¹¹.

Ікони першого ряду: «Святий Миколай»¹², «Богородиця з немовлям»¹³, «Ісус Христос Намісний»¹⁴ та «Святий Архангел Гавриїл»¹⁵, датуються кінцем XVIII ст., однак перемальовані на початку XX ст. олійними фарбами. Трагування фігур умовно декоративне, вони зображені об'ємно з посрібленим фоном та декоративними різьбленнями рослинного характеру¹⁶.

Ікони деісусного або апостольського (третього) ряду: ікона «Пантократор» («Спас») та апостоли парами («Фома і Варфоломій»¹⁷, «Симон і Пилип»¹⁸, «Матвій і Петро»¹⁹, «Павло і Лука»²⁰, «Андрій і Марко»²¹, «Яков та Іоанн»²²) вмонтовані в аroachне обрамлення та профільований карниз, обрамлені колонками наскрізної різьби, що складається з листя та грон винограду. Фон ікон посріблений. У виконанні фігур використані світлі вохристі фарби, а також фарби голубого, червоного та коричневого кольорів²³.

¹¹ Мегела М.І. Індивідуальна екскурсія по експозиції Закарпатського музею народної архітектури та побуту. *Архів КЗ «Закарпатський музей народної архітектури та побуту»* ЗОР Ужгород: КЗ «ЗМНАП» ЗОР, 2007. 35 с. С. 26.

¹² Ф КЗ «ЗМНАП» ЗОР 6569/2408. Ікона «Святий Миколай», с. Колочава Міжгірський район.

¹³ Ф КЗ «ЗМНАП» ЗОР 6568/2407. Ікона «Богородиця з немовлям», с. Колочава Міжгірський район.

¹⁴ Ф КЗ «ЗМНАП» ЗОР 6570/2409. Ікона «Ісус Христос Намісний», с. Колочава Міжгірський район.

¹⁵ Ф КЗ «ЗМНАП» ЗОР 6509/2351. Ікона «Святий Архангел Гавриїл», с. Колочава Міжгірський район.

¹⁶ Мегела М.І. Тематична екскурсія «Церква Архангела Михаїла – дерев'яна пам'ятка XVIII ст. сакральної архітектури Закарпаття». *Архів КЗ «Закарпатський музей народної архітектури та побуту»* ЗОР Ужгород: КЗ «ЗМНАП» ЗОР, 2023. 14 с. С. 8.

¹⁷ Ф КЗ «ЗМНАП» ЗОР 6571/2410. Ікона «Апостоли Фома і Варфоломій», с. Колочава Міжгірський район.

¹⁸ Ф КЗ «ЗМНАП» ЗОР 6572/2411. Ікона «Апостоли Симон і Филип», с. Колочава Міжгірський район.

¹⁹ Ф КЗ «ЗМНАП» ЗОР 6567/2406. Ікона «Апостоли Матвій і Петро», с. Колочава Міжгірський район.

²⁰ Ф КЗ «ЗМНАП» ЗОР 6564/2403. Ікона «Апостоли Павло і Лука», с. Колочава Міжгірський район.

²¹ Ф КЗ «ЗМНАП» ЗОР 6566/2405. Ікона «Апостоли Андрій і Марк», с. Колочава Міжгірський район.

²² Ф КЗ «ЗМНАП» ЗОР 6565/2404. Ікона «Апостоли Яків та Іоанн», с. Колочава Міжгірський район.

²³ Ікони на дереві в експозиції Михайлівської церкви з с. Шелестово Мукачівського району. Каталог. С. 14 – 17; 19 – 20.

Особливої уваги заслуговує цикл ікон згаданого періоду під спільною назвою «Страсті Христові», що включає в себе дванадцять ікон, написаних темперними фарбами, та вмонтованих у дерев'яні різьблені рами. Вони містять сцени та події останніх днів земного життя Ісуса Христа. Серед них: «Омивання ніг»²⁴, «Моління про чашу»²⁵, «Тайна вечеря»²⁶, «Поцілунок Іуди»²⁷, «Христос перед Каяфою»²⁸, «Одягання тернового вінка»²⁹ («Бичування Ісуса»), «Прибивання до хреста»³⁰, «Знімання з хреста»³¹, «Покладення в гроб»³², «Воскресіння»³³.

Окреме місце посідає центральна ікона даного циклу «Розп'яття». На іконі зображено, на земному поземі гору Голгофу, розп'яття трьох фігур, головною з яких є постать Ісуса Христа. Обабіч нього страчені два злочинці. Один з них прив'язаний до хреста, руки іншого також перекинуті через рами. Над крайніми хрестами символи змінності дня і ночі – сонце і місяць. Ісус зображений в терновому вінку на голові в традиційній позі з розп'ятими руками та прибитими ногами. З грудей стікає кров з рани, проколотої списом одним із стражів.

Внизу біля центрального хреста зображені три чоловічі постаті з лівої сторони і дві чоловічі – з правої сторони. Справа зображений Іоанн Богослов та стражник, зліва – група жінок у мафоріях – Богородиця, Марія Магдалина та Марія Клеопова, мати Іоакова меншого та Іосії. На хресті, на якому страчений Ісус, зверху прибиті ініціали ІН ЦИ (Ісус Назаретянин Цар Іудейський), внизу – МЛ РБ (Місце Лобне

²⁴ Ф КЗ «ЗМНАП» ЗОР 6500/2342. Ікона «Омивання ніг», с. Колочава Міжгірський район.

²⁵ Ф КЗ «ЗМНАП» ЗОР 6501/2343. Ікона «Моління про чашу», с. Колочава Міжгірський район.

²⁶ Ф КЗ «ЗМНАП» ЗОР 6506/2348. Ікона «Тайна вечеря», с. Колочава Міжгірський район.

²⁷ Ф КЗ «ЗМНАП» ЗОР 6503/2345. Ікона «Поцілунок Іуди», с. Колочава Міжгірський район.

²⁸ Ф КЗ «ЗМНАП» ЗОР 7940/3921/2. Ікона «Христос перед Каяфою», с. Колочава Міжгірський район.

²⁹ Ф КЗ «ЗМНАП» ЗОР 6977/2549. Ікона «Одягання тернового вінка», с. Колочава Міжгірський район.

³⁰ Ф КЗ «ЗМНАП» ЗОР 6502/2342. Ікона «Прибивання до хреста», с. Колочава Міжгірський район.

³¹ Ф КЗ «ЗМНАП» ЗОР 6498/2340. Ікона «Знімання з хреста», с. Колочава Міжгірський район.

³² Ф КЗ «ЗМНАП» ЗОР 6497/2339. Ікона «Покладення во гроб», с. Колочава Міжгірський район.

³³ Ф КЗ «ЗМНАП» ЗОР 6504/2346. Ікона «Воскресіння», с. Колочава Міжгірський район.

Рай Бисть, що означає лобне місце (Голгофа) стало раєм). Біля підніжжя хреста зображено череп з кістками, що символізує першу людину Адама – праотця людей.

В нижній частині ікони розташовані ще дві маленькі ікони-вставки:

1. На лівій зображено Ісуса Христа, що несе хрест на Голгофу. Ікона має назву «Бичування Ісуса» або «Шлях на Голгофу». Написана на одній дошці із «Розп'яттям Христа». Приреченого до страти Ісуса на шляху до Голгофи чекало ще одне випробування. З біблійських оповідей відомо, що багатьох смертників перед розп'яттям бичували (катували). Це були найважчі тортури. Кати користувалися батогами з прикріпленими на кінцях олов'яними кульками, які розривали тіло до кісток. Кількість ударів не могла перевищувати сорока, щоб жертва не померла. За давнім звичаєм засуджений сам ніс свій хрест до місця страти. Але нерідко бувало, що знесиленний тортурами він був не в змозі це зробити. На іконі якраз відтворено момент, коли позбавлений сил Ісус падає під ударами батогів двох мучителів, що зображені біля нього. В одного з них в руках мотузка, зав'язана на шиї Христа. Голова його, з терновим вінком на ній, звернута до стражника. Через плече перекинутий хрест, який він тримає за одну з рам. Підйом на Голгофу, до якої відбувається шлях Христа, наведений п'ятьма чорними лініями, заповненим зеленим кольором. Ісус одягнений в червоний хітон, його кати – в сорочки, що підперезані, чоботи і шапки, тобто типовий міщанський одяг Середньовіччя. Справа – на задньому плані – архітектурний сти́фаж: міська будівля з високим вузьким аркоподібним входом і такими ж прорізами вікон³⁴.
2. На правій зображено Юду із срібняками та чоловічі фігури під загальною назвою «Іуда повертає срібняки». Написана на одній дошці із «Розп'яттям Христа». На першому плані зображено стіл вкритий скатертиною, що збоку спадає складками (виконаний з порушенням лінійної перспективи). Біля стола апостол Іуда, який розкаюючись у вчиненому, кладе на стіл гаманець з срібняками, таким чином повертає їх, за які зрадив вчителя. Постать його зображена у довгій туніці, подана в тричвертному розвороті. З другого боку стола апостоли, перед якими зрадник хоче спокутувати свій ганебний вчинок. На задньому

³⁴ ФКЗ «ЗМНАП» ЗОР 7025/2600. Ікона «Розп'яття», с. Колочава Міжгірський район.

плані логічне завершення сюжету. На смузї зеленого позему височіє дерево, на якому повісився зрадник (покінчив з собою)³⁵.

Невід'ємною частиною церковного малярства дерев'яних храмів карпатського регіону була ікона «Страшний Суд», що, несла в собі не лише релігійний, але й соціальний зміст. Ікона з таким сюжетом була невіддільною частиною кожної церкви східного обряду. Тема «Страшного суду» – розповсюджена. Літературним джерелом для її опису було передусім, Святе письмо, де в пророцтвах, проповідях, Євангеліях та посланнях апостолів знаходило його пояснення і викладення. Водночас тут проявляються самобутні національні та індивідуальні особливості. Ікона написана народним майстром-примітивістом. Тракткування форми площинне. Для моделювання форми використовують чисті прозорі фарби. В такій манері виконання лінія грає велику роль. В моделюванні облич і трактуванні складок одягу живописні прийоми уступають перед графічно-площинними. У цій композиції помітні спроби відобразити деталі і конкретні спостереження з життя. Можна констатувати, що в розкритті іконографічних сюжетів на протязі століть в мистецтві Закарпаття (як і в Україні в цілому) переважаючим залишається традиційний іконописний стиль зображення на площині.

Вдало використовуючи виразні засоби, автор створив цілу галерею образів, починаючи з тих, кого вважали праведниками і закінчуючи негативними персонажами. Народний живописець розгортає момент, коли праведники дістануть схвалення своїх вчинків у житті, а неправедні будуть покарані.

Сюжет «Страшного суду» – один з поширених і найбільш демократичних. Тут у доступній формі виражена простодушна віра у торжество добра і справедливості. Такі ікони населялися великою кількістю персонажів детально згрупованих на великій площині. Ікона дає уяву про моральні ідеали й етичні норми виконавців і замовників.³⁶

Композиція цієї ікони розгорнута на горизонтальних ярусах. У центрі ікони, трохи вище верхнього поясу зображений Спас у овальній мандрелі з піднятими вгору руками. Над ним Дух Святий. З обох боків біля його ніг – пристоячі групи деісус – Богородиця та Іоанн Предтеча, які у молитовних позах благають про спасіння роду людського, а за ними – ангели (херувими) і серафими. Під ними зображено по обох боках – праведників на райських хмарах.

³⁵ Ф КЗ «ЗМНАП» ЗОР 7026/2574. Ікона «Страшний Суд», с. Колочава Міжгірський район.

³⁶ Ф КЗ «ЗМНАП» ЗОР 7026/2574. Ікона «Страшний Суд», с. Колочава Міжгірський район.

Нижче у поясі – сидять 12 апостолів, з двох боків і моляться за рід людський.

Нижче Адам і Єва стоять навколішки біля престола з книгою буття. На престолі символи християнства – предмети мученицьких страстей: хрест і терновий вінок. З під престолу виглядає рука божа з вагою душ, як мірила добра і зла. Чорні силуети нечисті (чортів) у найрізноманітніших позах намагаються переважити одну з терезів (ліву частину) й таким чином забрати не одну людську душу.

Під вагами починається вогненна ріка, що проходить через середину композиції і вливається у пащу страшної потвори, поглинаючи засуджених на вічні муки у пеклі. Там же (у пащі) сидить люцифер з душею Іуди у своєму лоні. Такі окремі іконографічні деталі як композиція «Страшного суду» з вогненною рікою, а не змієм, свідчать про вплив мистецтва Балкан та Афону пізньовізантійської доби³⁷.

Престол виконаний з порушенням правил лінійної перспективи. Зліва під проводом за Адамом, що стоїть на колінах групи праведників різних категорій: біле й чорне духовенство, царі, пророки й т. д., навпроти – під проводом Мойсея – представники невірних народів: німці, турки, євреї, татари. Більшість з них була ворогами українців, з якими вони воювали впродовж багатьох століть. Кожна з груп зображена у характерному одязі (відрізняються по костюмах).

Зліва в кутку своєрідним відгородженням у вигляді дверей зображений рай, де в саду серед ягідів Богородиця, а нижче біблійні праотці – Авраам, Ісаак та Яків. Для праведників, що стоять під воротами ключами відкриває двері апостол Петро.

Справа – сцена пробудження мертвих, яких викликають на суд. Тут наявні суто місцеві побутові деталі: ангели сурмлять не у труби, а в трембіти – інструмент закарпатських пастухів. Ця частина сюжету закомпонована в коло. З 4-х сторін світу зображено 4-ри ангели, що сурмлять і кличуть до судового акту. Померлі на землі виходять зі звірів, померлі на воді – з риби, рака і т. д. Перед судом історії проходять не окремі особистості чи злодії, а цілі народи, все людство.³⁸

Біля сцени пробудження з мертвих зображена «смерть люта», що карає грішників із знаряддями вбивства в руках. У правій частині – пекло, або інша назва – гієна огненна. Паща потвори, що поглинає грішників, символізує гієну вогненну.

Відтворення дійсності в іконописі мало обмежені можливості через культовий характер, але тим не менше ми зустрічаємось з відо-

³⁷ Там само.

³⁸ Ф КЗ «ЗМНАП» ЗОР 7026/2574. Ікона «Страшний Суд», с. Колочава Міжгірський район.

браженням соціальних протиріч, суспільних відносин, побуту. Соціальні мотиви помітні і на сцені, де зображена нечисть, що штовхає в пекло візок з грішниками. Судячи з корон, якими увінчані їх голови – це царі, що мають потрапити до пекла за гноблення народу. У нижній частині посередині зображені грішники, що йдуть спокутувати гріхи через пекельні муки і страждання. Тут переважно розташовані представники нижчих верств суспільства: ремісники, чаклуни, порушники побутових норм. Окремі з них покарані знаряддями свого ремесла. Так наприклад, мельник зображений з жорном на шиї, коваль з наковальню. Тобто тут вміщені всі ті, хто порушував норми морального народного кодексу, який формувався у народній свідомості напротязі багатьох століть.

Сюжет «Страшного суду» часто використовувався для викриття соціально-політичних відносин у суспільстві. Так, між засудженими на вічні пекельні муки іноді зустрічаються представники вищих прошарків суспільства, зокрема царів (королів), які піддавали знущанням власні народи. З деяким гумором зображені пекельні муки: діжки, куди поміщені голови, ніби картопля в кошику.

Цікавим є трактування автором поняття «душі». Зліва, біля раю, зображений момент, коли у грішника і праведника після смерті забирають душу. Вона зображена у вигляді загорнутого немовляти. У цьому епізоді проявляється стихійний матеріалізм народної свідомості, яка втілена цю нематеріальну субстанцію в таку конкретну форму.

Таким чином у церковному живописі ставились значні суспільні і етичні проблеми, що хвилювали людей своєю злободенністю. В ній відображається живий пульс життя, щира зацікавленість навколишнім світом, а не потойбічним³⁹.

Важливим надбанням є група дерев'яних ікон пророчого та намісного чину іконостасу XVIII ст., знайдені в церкві с. Ялове Воловецького району й закуплені в листопаді 1995 р. У техніці їх розпису використані не лише темперні, але й олійні фарби, бронза та позолота. Зокрема, сюди також можна віднести ікони пророчого чину іконостасу з цієї ж місцевості: «Пророк Ісаїя»⁴⁰, «Пророк Яків»⁴¹, «Пророк Даниїл»⁴², «Пророк Авакум»⁴³, «Пророк

³⁹ Там само.

⁴⁰ Ф КЗ «ЗМНАП» ЗОР 13885/966. Ікона «Пророк Ісаїя», с. Ялове Воловецький район.

⁴¹ Ф КЗ «ЗМНАП» ЗОР 13886/967. Ікона «Пророк Яків», с. Ялове Воловецький район.

⁴² Ф КЗ «ЗМНАП» ЗОР 13887/968. Ікона «Пророк Даниїл», с. Ялове Воловецький район.

⁴³ Ф КЗ «ЗМНАП» ЗОР 13888/969. Ікона «Пророк Авакум», с. Ялове Воловецький район.

Мойсей»⁴⁴, «Пророк Аарон»⁴⁵, «Пророк Геден»⁴⁶, «Пророк Софонія»⁴⁷, «Пророк Єремія»⁴⁸, «Пророк Захарій»⁴⁹, «Цар Давид»⁵⁰, «Пророк Єзекііль»⁵¹. Всі вони зображені на голубому тлі із позолоченими німбами над головою. Шість постатей обернені вліво, шість вправо, звернуті до центру пророчого ряду іконостасу, де як правило був розгорнутий великий хрест з композиції «Розп'яття з пристоячими», Діва Марія і Іоанн Предтеча зображувались в молитовних позах. В одязі пророків переважають темносині та коричневі кольори. Більшість з них зображували із певними предметами в руках, що символізували життя того чи іншого старозавітного пророка, який проповідував прихід Месії (Ісуса Христа)⁵².

До вище перелічених можна віднести також ікони, що характеризуються аналогічною технікою виконання: «Собор Святого Архангела Михаїла»⁵³, «Богоматір Одигітрія»⁵⁴, «Святий Миколай»⁵⁵, «Богородиця з пророками»⁵⁶, «Пророки в медальйонах»⁵⁷.

Представлені в колекції ікони на металі, можна класифікувати на такі типи: виконані фарбами на металевій основі; без застосування

⁴⁴ Ф КЗ «ЗМНАП» ЗОР 13889/970. Ікона «Пророк Мойсей», с. Ялове Воловецький район.

⁴⁵ Ф КЗ «ЗМНАП» ЗОР 13890/971. Ікона «Пророк Аарон», с. Ялове Воловецький район.

⁴⁶ Ф КЗ «ЗМНАП» ЗОР 13891/972. Ікона «Пророк Геден», с. Ялове Воловецький район.

⁴⁷ Ф КЗ «ЗМНАП» ЗОР 13892/973. Ікона «Пророк Софонія», с. Ялове Воловецький район.

⁴⁸ Ф КЗ «ЗМНАП» ЗОР 13893/974. Ікона «Пророк Єремія», с. Ялове Воловецький район.

⁴⁹ Ф КЗ «ЗМНАП» ЗОР 13894/975. Ікона «Пророк Захарій», с. Ялове Воловецький район.

⁵⁰ Ф КЗ «ЗМНАП» ЗОР 13895/976. Ікона «Цар Давид», с. Ялове Воловецький район.

⁵¹ Ф КЗ «ЗМНАП» ЗОР 13897/977. Ікона «Пророк Єзекііль», с. Ялове Воловецький район.

⁵² Ікони на дереві в експозиції Михайлівської церкви з с. Шелестово Мукачівського району. Каталог. С. 25–41.

⁵³ Ф КЗ «ЗМНАП» ЗОР 6976/2548. Ікона «Собор святого Архангела Михаїла», с. Колочава Міжгірський район.

⁵⁴ Ф КЗ «ЗМНАП» ЗОР 8658/6202. Ікона «Богоматір Одигітрія», с. Крайниково Хустський район.

⁵⁵ Ф КЗ «ЗМНАП» ЗОР 6507/2349. Ікона «Святий Миколай», с. Колочава Міжгірський район.

⁵⁶ Ф КЗ «ЗМНАП» ЗОР 6508/2350. Ікона «Богородиця з пророками», с. Колочава Міжгірський район.

⁵⁷ Ф КЗ «ЗМНАП» ЗОР 6505/2347. Ікона «Пророки в медальйонах», с. Колочава Міжгірський район.

фарб; чеканні ікони⁵⁸. Найчисельнішими в групі є низка ікон з іконо-стасу церкви с. Королево Виноградівського району. Написані олійни-ми фарбами на металі, датуються 40-ми рр. XX ст., передані в музей у травні 1985 р. Це ікони празникового, апостольського та пророчого чину, що несуть оповіді релігійного характеру зі Старого та Нового Завітів. Дана техніка написання ікон, хоч і була розповсюджена з се-редини XIX ст., однак її відносно нетривале побутування було зумов-лене рядом недоліків, зокрема послабленням зчеплення (з'єднання) олійної фарби з металевою поверхнею, корозією металу, що впливав на кольори, внаслідок чого зображення на іконі тьмяніло⁵⁹. Тут варто відмітити: «Апостол Павло»⁶⁰, «Вїзд до Єрусалиму»⁶¹, «Воскресіння»⁶², «Хрещення» або «Богоявлення»⁶³, «Різдво Богородиці»⁶⁴, «Цар Соло-мон»⁶⁵, «Тайна вечеря»⁶⁶, «Святі цар Константин і цариця Олена»⁶⁷, «Пророк Ілля»⁶⁸, «Різдво Христове»⁶⁹, «Благовіщення»⁷⁰ та ряд інших.

Близько половини іконописної колекції становлять домашні (хатні) ікони, без яких не обходилося жодне народне житло. Вони займали чільне місце в хаті й становили невід'ємну частину інтер'єру

⁵⁸ Колекція ікон Закарпатського музею народної архітектури та побуту [Образотворчий матеріал]: альбом. / упорядн. М. І. Мегела, Король В. В. Ужгород: Видавництво Олександри Гаркуші, 2021. 124 с.: іл. Текст укр. та англ. С. 10.

⁵⁹ Ікони на металі. Каталог. *Архів відділу фондів КЗ «Закарпатський музей народної архітектури та побуту»* ЗОР. Ужгород, 2011. 23 с. С. 1–2.

⁶⁰ Ф КЗ «ЗМНАП» ЗОР 10601/7479. Ікона «Апостол Павло», с. Королево Виноградівський район.

⁶¹ Ф КЗ «ЗМНАП» ЗОР 10602/7480. Ікона «Вїзд до Єрусалиму», с. Королево Виноградівський район.

⁶² Ф КЗ «ЗМНАП» ЗОР 10604/7482. Ікона «Воскресіння», с. Королево Виноградівський район.

⁶³ Ф КЗ «ЗМНАП» ЗОР 10605/7493. Ікона «Хрещення», с. Королево Виноградівський район.

⁶⁴ Ф КЗ «ЗМНАП» ЗОР 10607/7495. Ікона «Різдво Богородиці», с. Королево Виноградівський район.

⁶⁵ Ф КЗ «ЗМНАП» ЗОР 10608/7496. Ікона «Цар Соломон», с. Королево Виноградівський район.

⁶⁶ Ф КЗ «ЗМНАП» ЗОР 10609/7497. Ікона «Тайна вечеря», с. Королево Виноградівський район.

⁶⁷ Ф КЗ «ЗМНАП» ЗОР 10611/7499. Ікона «Святі цар Константин і цариця Олена», с. Королево Виноградівський район.

⁶⁸ Ф КЗ «ЗМНАП» ЗОР 10612/7500. Ікона «Пророк Ілля», с. Королево Виноградівський район.

⁶⁹ Ф КЗ «ЗМНАП» ЗОР 10613/7501. Ікона «Різдво Христове», с. Королево Виноградівський район.

⁷⁰ Ф КЗ «ЗМНАП» ЗОР 10617/7505. Ікона «Благовіщення», с. Королево Виноградівський район.

світлиці жителів краю. Хатні ікони були не лише окрасою домівки, але й свідчили про вагому релігійну складову у житті населення, оскільки символізували не лише повагу, але й покірність Богу.

Оскільки процес виготовлення ікони був досить тривалим, з кінця XIX й на початку XX ст. в традиційній культурі краю набувають поширення ікони, техніка виконання яких була менш затратна та тривала: на полотні, склі, а також друковані олеографічні та літографічні ікони, ікони-фотографії, що є вже по суті репліками класичної хатньої ікони, яку виконували майстри іконописці на дерев'яній основі⁷¹.

Невеличку окрему групу колекції становлять ікони на склі, що побутували на Рахівщині, а тепер експонуються в інтер'єрах румунського та гуцульського житла в експозиції скаисену.

Широкого розповсюдження техніка малювання на склі у Європі набула у XVII – XVIII ст. у зв'язку з виробництвом гутного скла. Але втрата зацікавлення до картин на склі та покращення купівельної спроможності сільського населення призвели й до зміни запитів споживачів, внаслідок чого малярі пристосували техніку для виготовлення ікон, призначених для сільського покупця. Появу їх на теренах Закарпаття пов'язують із румунськими осередками іконопису на склі, де був сприятливий ґрунт для швидкого і продуктивного розвитку⁷². Техніка малярства на склі полягала в тому, що фарбовий шар зображення наносили зі звороту скляного листа, в результаті і завдяки його прозорості, малюнок містився під склом і був захищений від зовнішніх впливів. Такими прикладами в колекції є: «Вознесіння»⁷³, «Ісус Христос з святыми»⁷⁴, «Діва Марія з немовлям»⁷⁵, «Розп'яття»⁷⁶ та ін.

В іконах даної техніки важливу роль відіграє тонкий, динамічний графічний контур, оскільки він розмежовує площини локального кольору, що надає образам динаміки та невимушеності. Контур має переважно темні відтінки (чорний, рідше коричневий), інтенсивність і пластичність якого головню залежить від чіткого змальовування рис

⁷¹ Колекція ікон Закарпатського музею народної архітектури та побуту. С. 10.

⁷² Мегела М. І. Ікони на склі в експозиції Закарпатського музею народної архітектури та побуту. *Relații româno-ucrainene. Istorie și contemporaneitate*. Satu Mare. 2019. 590 s. S. 431–442. С. 436–437.

⁷³ Ф КЗ «ЗМНАП» ЗОР 1289/8/3725. Ікона «Вознесіння», с. Середнє Водяне Рахівський район.

⁷⁴ Ф КЗ «ЗМНАП» ЗОР 4705/1575. Ікона «Ісус Христос з святыми», с. Хижа Рахівський район район.

⁷⁵ Ф КЗ «ЗМНАП» ЗОР 2719/4570. Ікона «Діва Марія з немовлям», с. Чорна Тиса Рахівський район район.

⁷⁶ Ф КЗ «ЗМНАП» ЗОР 1735/5/4135/5. Ікона «Розп'яття Ісуса», с. Середнє Водяне Рахівський район.

обличчя, міри акцентування реалій одягу. Ритмічні штрихи складок на одязі святих вирізняє ікони краю та Гуцульщини від аналогічних ікон Румунії. Для даних ікон характерним є яскравий колорит з використанням таких основних фарб: червона (від блідо рожевої до багряної), блакитна, зелена, біла, жовта та чорна. Білий та чорний кольори в окремих іконах домінують, створюють сильний декоративний ефект⁷⁷.

Широкого застосування в традиційному житловому інтер'єрі першої половини ХХ ст. знаходять ікони на папері – олеографічні та кольорові літографічні аркуші із зображенням релігійних сцен та святих. Літографія як вид графічного мистецтва виникла в Німеччині в кінці ХVІІІ ст., техніку виконання якої випадково винайшов місцевий митець Алоїс Зенефельд. Суть її полягала в способі друку, при якому фарба під тиском переносилася з плоскої друкованої форми на папір. Саме завдяки хромолітографії (вдосконалений спосіб літографії, що дозволяв отримати кольорове зображення), та характерній яскравості кольорового зображення, дозволяло виконувати декілька тисяч однакових зображень. Майстром-гравюром виконувалося декілька окремих зображень (від 3 до 6, не більше) на спеціальному літографічному камені. Кожен камінь мав тільки гравіруваний малюнок, що відповідав одному кольору. Після виготовлення і підлаштування всіх необхідних каменів з попередім малюнком, кожен з них шляхом друку залишав на папері відповідний малюнок і колір. Далі на це ж зображення накладався інший камінь з іншим кольором і так до останнього. В кінцевому результаті виходило кольорове зображення. Від майстра різьбяра каменя залежала і кількість градацій відтінків початкових кольорів, яких могло бути до декілька десятків⁷⁸. Саме з країн Центральної Європи (Австрії, Польщі, Угорщини, Словаччини) привозили такі ікони в значній кількості на територію Закарпаття⁷⁹.

Серед найбільш поширених релігійних сюжетів цієї групи, представлених в колекції музею, значаться: «Життя Ісуса Христа»⁸⁰, «Діва Марія»⁸¹, «Святий Миколай»⁸², «Розп'яття Ісуса», «Всевидаще

⁷⁷ Тріска О. Традиція хатньої ікони на склі: відродження, інтерпретація (на прикладі львівського осередку). Народознавчі зошити. 2018. №2. С. 363–371. С. 363–362.

⁷⁸ Літографія. <https://metalprint-ua.com/>

⁷⁹ Ікони на папері (літографія). Каталог. Архів відділу фондів КЗ «Закарпатський музей народної архітектури та побуту» ЗОР. Ужгород: КЗ «ЗМНАП» ЗОР, 2014. 64 с. С. 2–3.

⁸⁰ Ф КЗ «ЗМНАП» ЗОР 15428/1531. Ікона «Життя Ісуса Христа», с. Зарічево Перечинський район.

⁸¹ Ф КЗ «ЗМНАП» ЗОР 15430/1533. Ікона «Діва Марія», с. Зарічево Перечинський район.

⁸² Ф КЗ «ЗМНАП» ЗОР 258/4/454. Ікона «Святий Миколай», с. Лазіщина Рахівський район.

око»⁸³, «Коронування Діви Марії»⁸⁴, «Богородиця з малим Ісусом», «Господь Вседержитель», «Свята Трійця», «Юрій змієборець», «Святе сімейство»⁸⁵, «Вознесіння»⁸⁶ та ряд інших. Майже всі вони датуються першою половиною ХХ ст. Літографічні зображення, як правило, виконані на папері та вмонтовані в дерев'яну раму під скло. Вони були поширені по всьому регіону та свого часу прикрашали інтер'єр майже кожної оселі⁸⁷.

Слід відмітити в колекції ікони написані на полотні. Зокрема, «Святий преподобний Мойсей Угрин»⁸⁸ та «Богородиця з дитиною»⁸⁹. Датуються кінцем ХІХ ст. та є схожими за технікою виконання до дерев'яних ікон. Полотняна основа проходила процес ґрунтування, за яким наносився малюнок олійними фарбами.

Збірка традиційних народних ікон, якою володіє Закарпатський музей народної архітектури та побуту, репрезентує одне з особливих видів традиційного народного мистецтва карпатського регіону – іконопис. Вона виступає однією з найбагатших зібрань та є доступною для огляду не лише відвідувачів, але й, завдяки різноманітності пам'яток, дає змогу прослідкувати історію розвитку та трансформаційних процесів у мистецтві іконопису напротязі багатьох віків⁹⁰.

Народний іконопис майже неможливо вивчати поза етнографічним контекстом, з відривом від того оточення, в якому він побутував. На прикладі музейної збірки можна чітко простежити народний примітивізм, яким особливо характеризуються церковні ікони (іконостасні). На думку М. Приймича, дослідника закарпатського церковного малярства, цьому не в останню чергу сприяло скрутне матеріальне становище та консервативність сільського населення, в утриманні яких знаходився храм в селі. Адже наймаючи церковного маляра («богомаза») громада винагороджувала його за роботу спільно зібраними

⁸³ Ф КЗ «ЗМНАП» ЗОР 737/819. Ікона «Всевишнє око», с. Бедевля Тячівський район.

⁸⁴ Ф КЗ «ЗМНАП» ЗОР 116/5/110. Ікона «Коронування Діви Марії», с. Лазіщина Рахівський район.

⁸⁵ Ф КЗ «ЗМНАП» ЗОР 705/789. Ікона «Святе сімейство», с. Бедевля Тячівський район.

⁸⁶ Ф КЗ «ЗМНАП» ЗОР 116/3/108. Ікона «Вознесіння», с. Лазіщина Рахівський район.

⁸⁷ Колекція ікон Закарпатського музею народної архітектури та побуту [Образотворчий матеріал]: альбом. С. 14.

⁸⁸ Ф КЗ «ЗМНАП» ЗОР 4108/1474. Ікона «Святий преподобний Мойсей Угрин», м. Ужгород.

⁸⁹ Ф КЗ «ЗМНАП» ЗОР НД/58. Ікона «Богородиця з дитиною», с. Ляниця Іршавський район.

⁹⁰ Колекція ікон Закарпатського музею народної архітектури та побуту. С. 14.

коштами. Тому риси наївного малярства на іконах Закарпаття зустрічаються і в першій половині ХХ ст.⁹¹

Народні іконописці не були професійно навченими малярами, що правомірно проявлялося на рівні художньої реалізації поставленого завдання. Хоча їхні твори ґрунтувалися на використанні іконографічних традицій, своїм способом відтворення вони представляли якісно нові і оригінальні твори. Відхід від аскетизму та трансцендентності, намагання приблизити твір до простої людини – є найбільш характерними рисами народних ікон. Народні майстри, натхненні традиційними біблійними оповідями, пристосували ікони відповідно власних уявлень та смаку. Риси обличчя святих, ангелів апостолів, пророків, яких зображували, символізували та несли в собі характерні риси місцевих мешканців з усім, що їх оточувало (карпатська природа, архітектура, народні крої, знаряддя праці та ін.). Народні ікони мають чітке етнографічне спрямування. Зображуючи місцевих селян та пастухів з виразом скромних та добросердечних істот, готових допомогти своїм ближнім. Загальна колористика іконопису синхронізує з декором народної вишивки та домашнього текстилю. Кольорова палітра є досить скромною: червона, чорна, біла, блакитний, коричневий кольори були найбільш вживаними. Їх комбінації утворювали різні відтінки. Народні іконописці на відміну від професійних візантійських умільців використовували спрощені засоби вираження, т. зв. художні скорочення: лінійна орнаментика переважала над пластичністю, графічність була типовою рисою народної ікони. З погляду естетичного значення народної ікони, її найважливішою рисою виступала наївність, яка особливо вражає своєю чистотою та щирістю⁹².

Бібліографія

- Фонди КЗ «Закарпатський музей народної архітектури та побуту»
ЗОР (далі – Ф КЗ «ЗМНАП») ЗОР 258/4/454. Ікона «Святий Миколай», с. Лазіщина Рахівський район.
Ф КЗ «ЗМНАП» ЗОР 116/3/108. Ікона «Вознесіння», с. Лазіщина Рахівський район.
Ф КЗ «ЗМНАП» ЗОР 116/5/110. Ікона «Коронування Діви Марії», с. Лазіщина Рахівський район.

⁹¹ Приймич М. Церковне професійне малярство Закарпаття другої половини XVIII – першої половини ХХ ст.: народна традиція, візантійська канонічність та впливи західноєвропейського мистецтва. Монографія. Ужгород: Карпати, 2017. 508 с., іл. С. 61–62.

⁹² Sopoliga M. Tradície hmotnej kultúry Ukrajincov na Slovensku. Bratislava: vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied VEDA, 2006. 294 s. С. 257.

- Ф КЗ «ЗМНАП» ЗОР 705/789. Ікона «Святе сімейство», с. Бедевля Тячівський район.
- Ф КЗ «ЗМНАП» ЗОР 737/819. Ікона «Всевидюче око», с. Бедевля Тячівський район.
- Ф КЗ «ЗМНАП» ЗОР 1289/8/3725. Ікона «Вознесіння», с. Середнє Водяне Рахівський район.
- Ф КЗ «ЗМНАП» ЗОР 1735/5/4135/5. Ікона «Розп'яття Ісуса», с. Середнє Водяне Рахівський район.
- Ф КЗ «ЗМНАП» ЗОР 2719/4570. Ікона «Діва Марія з немовлям», с. Чорна Тиса Рахівський район.
- Ф КЗ «ЗМНАП» ЗОР 4108/1474. Ікона «Святий преподобний Мойсей Угрин», м. Ужгород.
- Ф КЗ «ЗМНАП» ЗОР 4705/1575. Ікона «Ісус Христос з святими», с. Хижа Рахівський район.
- Ф КЗ «ЗМНАП» ЗОР 6497/2339. Ікона «Покладення во гроб», с. Колочава Міжгірський район.
- Ф КЗ «ЗМНАП» ЗОР 6498/2340. Ікона «Знімання з хреста», с. Колочава Міжгірський район.
- Ф КЗ «ЗМНАП» ЗОР 6500/2342. Ікона «Омивання ніг», с. Колочава Міжгірський район.
- Ф КЗ «ЗМНАП» ЗОР 6501/2343. Ікона «Моління про чашу», с. Колочава Міжгірський район.
- Ф КЗ «ЗМНАП» ЗОР 6502/2342. Ікона «Прибавання до хреста», с. Колочава Міжгірський район.
- Ф КЗ «ЗМНАП» ЗОР 6503/2345. Ікона «Поцілунок Іуди», с. Колочава Міжгірський район.
- Ф КЗ «ЗМНАП» ЗОР 6504/2346. Ікона «Воскресіння», с. Колочава Міжгірський район.
- Ф КЗ «ЗМНАП» ЗОР 6505/2347. Ікона «Пророки в медальйонах», с. Колочава Міжгірський район.
- Ф КЗ «ЗМНАП» ЗОР 6506/2348. Ікона «Тайна вечеря», с. Колочава Міжгірський район.
- Ф КЗ «ЗМНАП» ЗОР 6507/2349. Ікона «Святий Миколай», с. Колочава Міжгірський район.
- Ф КЗ «ЗМНАП» ЗОР 6508/2350. Ікона «Богородиця з пророками», с. Колочава Міжгірський район.
- Ф КЗ «ЗМНАП» ЗОР 6509/2351. Ікона «Архангел Михаїл», с. Крайниково Хустський район.
- Ф КЗ «ЗМНАП» ЗОР 6564/2403. Ікона «Апостоли Павло і Лука», с. Колочава Міжгірський район.

- Ф КЗ «ЗМНАП» ЗОР 6565/2404. Ікона «Апостоли Яків та Іоанн», с. Колочава Міжгірський район.
- Ф КЗ «ЗМНАП» ЗОР 6566/2405. Ікона «Апостоли Андрій і Марк», с. Колочава Міжгірський район.
- Ф КЗ «ЗМНАП» ЗОР 6573/2412. Ікона «Пантократор» («Спас»), с. Колочава Міжгірський район.
- Ф КЗ «ЗМНАП» ЗОР 6567/2406. Ікона «Апостоли Матвій і Петро», с. Колочава Міжгірський район.
- Ф КЗ «ЗМНАП» ЗОР 6568/2407. Ікона «Богородиця з немовлям», с. Колочава Міжгірський район.
- Ф КЗ «ЗМНАП» ЗОР 6569/2408. Ікона «Святий Миколай», с. Колочава Міжгірський район.
- Ф КЗ «ЗМНАП» ЗОР 6570/2409. Ікона «Ісус Христос Намісний», с. Колочава Міжгірський район.
- Ф КЗ «ЗМНАП» ЗОР 6571/2410. Ікона «Апостоли Фома і Варфоломій», с. Колочава Міжгірський район.
- Ф КЗ «ЗМНАП» ЗОР 6572/2411. Ікона «Апостоли Симон і Филип», с. Колочава Міжгірський район.
- Ф КЗ «ЗМНАП» ЗОР 6976/2548. Ікона «Собор святого Архангела Михайла», с. Колочава Міжгірський район.
- Ф КЗ «ЗМНАП» ЗОР 6977/2549. Ікона «Одягання тернового вінка», с. Колочава Міжгірський район.
- Ф КЗ «ЗМНАП» ЗОР 7025/2600. Ікона «Розп'яття», с. Колочава Міжгірський район.
- Ф КЗ «ЗМНАП» ЗОР 7026/2574. Ікона «Страшний Суд», с. Колочава Міжгірський район.
- Ф КЗ «ЗМНАП» ЗОР 7940/3921/2. Ікона «Христос перед Каяфою», с. Колочава Міжгірський район.
- Ф КЗ «ЗМНАП» ЗОР 8658/6202. Ікона «Богоматір Одигітрія», с. Крайниково Хустський район.
- Ф КЗ «ЗМНАП» ЗОР 10601/7479. Ікона «Апостол Павло», с. Королево Виноградівський район.
- Ф КЗ «ЗМНАП» ЗОР 10602/7480. Ікона «Вїзд до Єрусалиму», с. Королево Виноградівський район.
- Ф КЗ «ЗМНАП» ЗОР 10604/7482. Ікона «Воскресіння», с. Королево Виноградівський район.
- Ф КЗ «ЗМНАП» ЗОР 10605/7493. Ікона «Хрещення», с. Королево Виноградівський район.
- Ф КЗ «ЗМНАП» ЗОР 10607/7495. Ікона «Різдво Богородиці», с. Королево Виноградівський район.

- Ф КЗ «ЗМНАП» ЗОР 10608/7496. Ікона «Цар Соломон», с. Королево Виноградівський район.
- Ф КЗ «ЗМНАП» ЗОР 10609/7497. Ікона «Тайна вечеря», с. Королево Виноградівський район.
- Ф КЗ «ЗМНАП» ЗОР 10611/7499. Ікона «Святі цар Константин і цариця Олена», с. Королево Виноградівський район.
- Ф КЗ «ЗМНАП» ЗОР 10612/7500. Ікона «Пророк Ілля», с. Королево Виноградівський район.
- Ф КЗ «ЗМНАП» ЗОР 10613/7501. Ікона «Різдво Христове», с. Королево Виноградівський район.
- Ф КЗ «ЗМНАП» ЗОР 10617/7505. Ікона «Благовіщення», с. Королево Виноградівський район.
- Ф КЗ «ЗМНАП» ЗОР 13885/966. Ікона «Пророк Ісая», с. Ялове Воловецький район.
- Ф КЗ «ЗМНАП» ЗОР 13886/967. Ікона «Пророк Яків», с. Ялове Воловецький район.
- Ф КЗ «ЗМНАП» ЗОР 13887/968. Ікона «Пророк Даниїл», с. Ялове Воловецький район.
- Ф КЗ «ЗМНАП» ЗОР 13888/969. Ікона «Пророк Авакум», с. Ялове Воловецький район.
- Ф КЗ «ЗМНАП» ЗОР 13889/970. Ікона «Пророк Мойсей», с. Ялове Воловецький район.
- Ф КЗ «ЗМНАП» ЗОР 13890/971. Ікона «Пророк Аарон», с. Ялове Воловецький район.
- Ф КЗ «ЗМНАП» ЗОР 13891/972. Ікона «Пророк Геден», с. Ялове Воловецький район.
- Ф КЗ «ЗМНАП» ЗОР 13892/973. Ікона «Пророк Софонія», с. Ялове Воловецький район.
- Ф КЗ «ЗМНАП» ЗОР 13893/974. Ікона «Пророк Єремія», с. Ялове Воловецький район.
- Ф КЗ «ЗМНАП» ЗОР 13894/975. Ікона «Пророк Захарій», с. Ялове Воловецький район.
- Ф КЗ «ЗМНАП» ЗОР 13895/976. Ікона «Цар Давид», с. Ялове Воловецький район.
- Ф КЗ «ЗМНАП» ЗОР 13897/977. Ікона «Пророк Єзекіїль», с. Ялове Воловецький район.
- Ф КЗ «ЗМНАП» ЗОР 15428/1531. Ікона «Життя Ісуса Христа», с. Зарічево Перечинський район.
- Ф КЗ «ЗМНАП» ЗОР 15430/1533. Ікона «Діва Марія», с. Зарічево Перечинський район.

- Ф КЗ «ЗМНАП» ЗОР НД/58. Ікона «Богородиця з дитиною», с. Ільниця Іршавський район.
- Іконографія. Каталог. Архів відділу фондів КЗ «Закарпатський музей народної архітектури та побуту» ЗОР. Ужгород, 2009. 134 с.
- Ікони на дереві в експозиції Михайлівської церкви з с. Шелестово Мукачівського району. Каталог. Архів КЗ «Закарпатський музей народної архітектури та побуту» ЗОР. Ужгород, 2022. 56 с.
- Ікони на дереві. Каталог. Архів відділу фондів КЗ «Закарпатський музей народної архітектури та побуту» ЗОР. Ужгород, 2013. 55 с.
- Ікони на металі. Каталог. Архів відділу фондів КЗ «Закарпатський музей народної архітектури та побуту» ЗОР. Ужгород, 2011. 23 с.
- Ікони на папері (літографія). Каталог. Архів відділу фондів КЗ «Закарпатський музей народної архітектури та побуту» ЗОР. Ужгород: КЗ «ЗМНАП» ЗОР, 2014. 64 с. С.2–3.
- Колекція ікон Закарпатського музею народної архітектури та побуту [Образотворчий матеріал]: альбом. / упорядн. М. І. Мегела, Король В. В. Ужгород: Видавництво Олександри Гаркуші, 2021. 124 с.: іл. Текст укр. та англ.
- Мегела М. І. Ікони на склі в експозиції Закарпатського музею народної архітектури та побуту. *Relații româno-ucrainene. Istorie și contemporaneitate*. Satu Mare. 2019. 590 s. S. 431–442.
- Мегела М.І. Індивідуальна екскурсія по експозиції Закарпатського музею народної архітектури та побуту. Архів КЗ «Закарпатський музей народної архітектури та побуту» ЗОР. Ужгород: КЗ «ЗМНАП» ЗОР, 2007. 35 с. С. 26.
- Мегела М.І. Тематична екскурсія «Церква Архангела Михаїла – дерев'яна пам'ятка XVIII ст. сакральної архітектури Закарпаття». Архів КЗ «Закарпатський музей народної архітектури та побуту» ЗОР. Ужгород: КЗ «ЗМНАП» ЗОР, 2023. 14 с.
- Найпавер М. І. Дерев'яні ікони – один із найпоширеніших видів сакрального мистецтва Закарпаття (на прикладі збірки Закарпатський музей народної архітектури та побуту). *Науковий збірник Закарпатського музею народної архітектури та побуту: дослідження, збереження, відтворення та популяризація культурної спадщини*. Ужгород: Вид-во О. Гаркуші, 2015. Вип. 2. С.107–130.
- Список ікон з церкви Святого Духа (1795 р.) с. Колочава Міжгірського району, переданих Закарпатському музею народної архітектури та побуту. Архів КЗ «Закарпатський музей народної архітектури та побуту» ЗОР. Ужгород, 1977. 2 с.

- Тріска О. Традиція хатньої ікони на склі: відродження, інтерпретація (на прикладі львівського осередку). Народознавчі зошити. 2018. №2. С. 363–371.
- Приймич М. Церковне професійне малярство Закарпаття другої половини XVIII – першої половини XX ст.: народна традиція, візантійська канонічність та впливи західноєвропейського мистецтва. Монографія. Ужгород: Карпати, 2017. 508 с., іл.
- Sopoliga M. Tradície hmotnej kultúry Ukrajincov na Slovensku. Bratislava: vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied VEDA, 2006. 294 s.
- Ікона. <https://uk.wikipedia.org/wiki/ікона>.
- Літографія. <https://metalprint-ua.com/>

Ікона на дереві «Розп'яття» (з циклу «Страсті Христові»), с. Колочава
Міжгірський район, кінець XVIII ст.

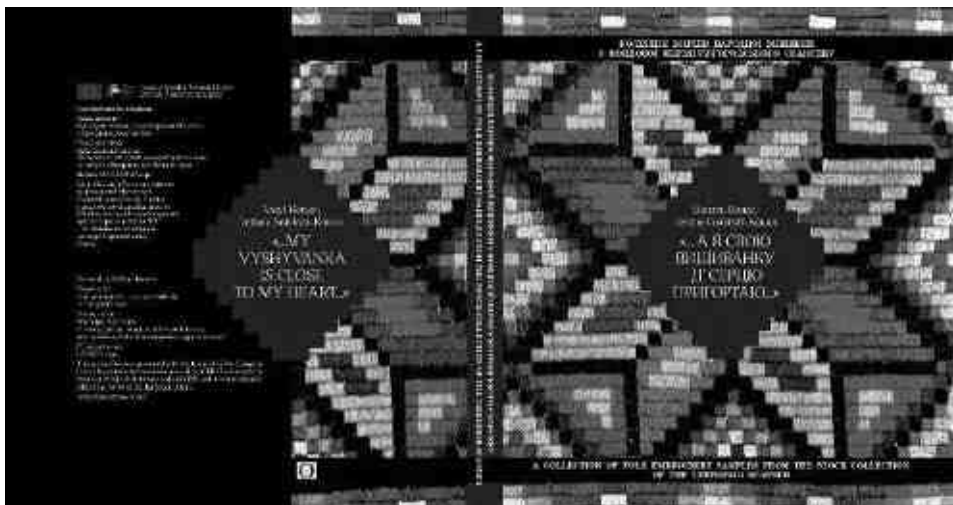
Ікона на дереві «Страшний Суд», с. Колочава Міжгірський район,
кінець XVIII ст.

Ікона на дереві «Святий Миколай», с. Лазіщина Рахівський район,
середина XX ст.

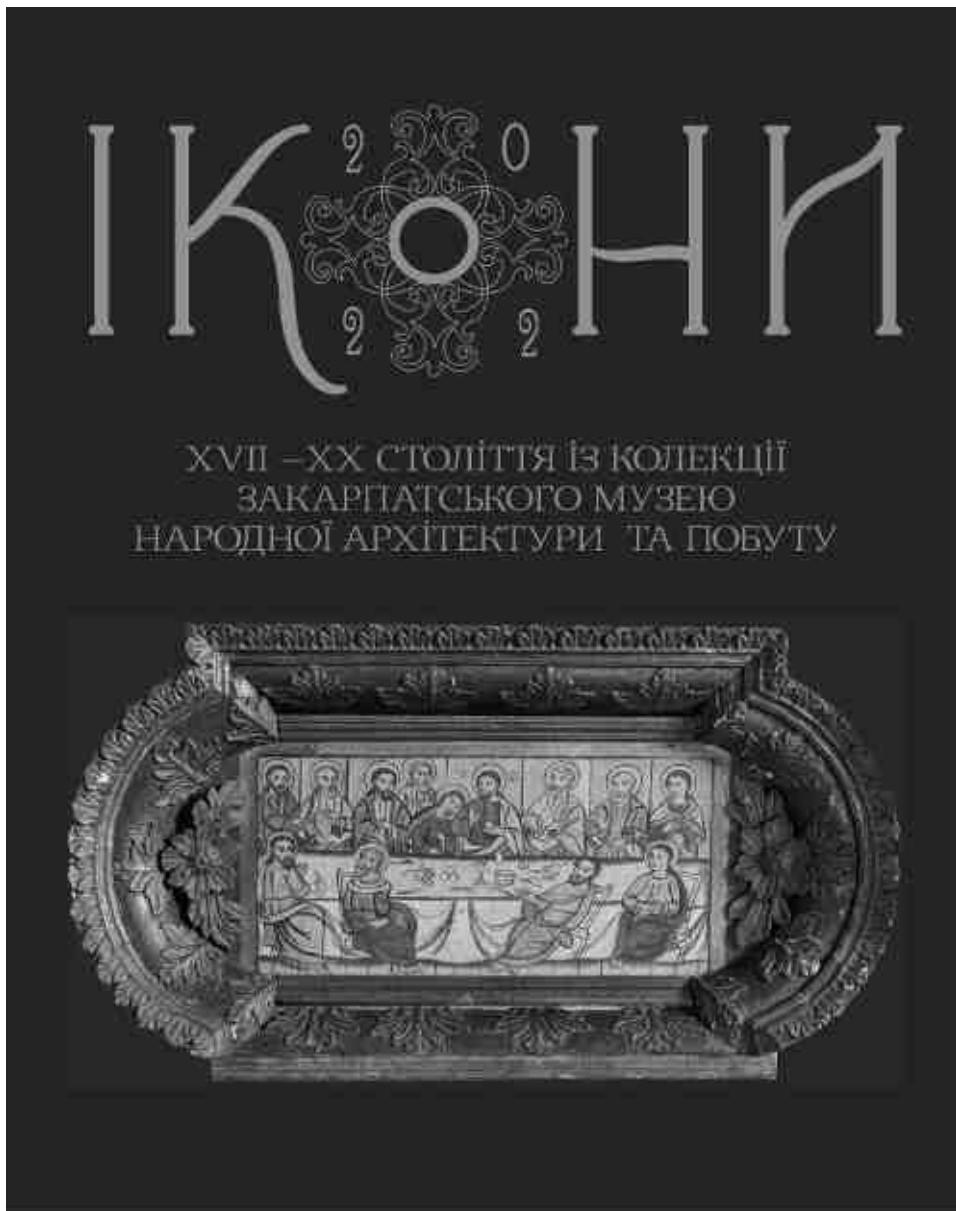
Ікона на дереві «Пророк Мойсей», с. Ялове Воловецький район,
XVIII ст.

Ікона на металі «Тайна вечеря», с. Королево Виноградівський район,
40-і рр. XX ст.

Ікона на склі «Вознесіння», с. Середнє Водяне Рахівський район,
початок XX ст.

Ікона на полотні «Богоматір з дитиною», с. Ільниця Іршавський район, XIX ст.

Літографія «Коронування Діви Марії», с. Бедевля Тячівський район,
30-і рр. XX ст.

Україно-румунські зв'язки у контексті інтернаціоналізації діяльності Комунального закладу вищої освіти «Академія культури і мистецтв» Закарпатської обласної ради

Олена Кравчук / Olena Kravchuk

Оксана Шип / Oksana Shyp

Марія Стойка / Maria Stoika

Україно-румунські зв'язки у контексті інтернаціоналізації діяльності Комунального закладу вищої освіти «Академія культури і мистецтв» Закарпатської обласної ради. У статті розглядаються історико-освітній контекст, мета, завдання та засоби реалізації україно-румунських зв'язків Комунального закладу вищої освіти «Академія культури і мистецтв» Закарпатської обласної ради у контексті інтернаціоналізації. Доводиться, що інтернаціоналізація є ключовим пріоритетом вищої мистецької освіти та важливим компонентом підвищення її якості. Характеризується сучасний рівень форм інтернаціоналізації діяльності Академії та намічаються тенденції подальшого розвитку україно-румунських відносин: індивідуальна мобільність студентів та викладачів в освітніх цілях, інституціональне партнерство, інтеграція у навчальні програми міжнародного виміру, формування нових міжнародних стандартів освітніх програм.

Relațiile ucraineano-române în contextul internaționalizării activității Instituției Comunale de Învățământ Superior „Academia de Cultură și Arte” a Consiliului Regional Transcarpatia. Articolul analizează contextul istoric și educațional, scopul, sarcinile și mijloacele de implementare ale legăturilor ucraineano-române ale Instituției Comunale de Învățământ Superior „Academia de Cultură și Arte” a Consiliului Regional Transcarpatia în contextul internaționalizării. Se demonstrează că internaționalizarea este o prioritate cheie a învățământului superior în domeniul artistic și o componentă importantă a îmbunătățirii calității acestuia. Este prezentat nivelul actual al formelor de internaționalizare a activității Academiei și se conturează tendințele de dezvoltare a relațiilor ucraineano-române: mobilitatea individuală a studenților și profesorilor în scopuri educaționale, parteneriatul instituțional, integrarea în programe educaționale internaționale, crearea de noi standarde ale programelor educaționale.

Ukrainian-Romanian relations in the context of internationalization of the activities of the Communal Institution of Higher Education «Academy of Culture and Arts» of the Zakarpattia Oblast Council. The article examines the historical and educational context, purpose, tasks and means of

implementing Ukrainian-Romanian ties of the Communal Institution of Higher Education «Academy of Culture and Arts» of the Transcarpathian Regional Council in the context of internationalization. It is proven that internationalization is a key priority of higher art education and an important component of improving its quality. The modern level of forms of internationalization of the Academy's activity is characterized and the trends of further development of Ukrainian-Romanian relations are outlined: individual mobility of students and teachers for educational purposes, institutional partnership, integration into educational programs of an international dimension, formation of new international standards of educational programs.

Ключові слова: заклад вищої мистецької освіти, інтернаціоналізація, академічна мобільність, україно-румунське партнерство.

Cuvinte cheie: instituție de învățământ artistic superior, internaționalizare, mobilitate academică, parteneriat ucraineano-român.

Keywords: institution of higher art education, internationalization, academic mobility, Ukrainian-Romanian partnership.

З початку нового тисячоліття найбільш фундаментальними викликами для суспільства стали стрімкі соціальні трансформації та глобалізація. Сьогодні Україна знаходиться в центрі процесів цивілізаційних зрушень, тому досвід поширення та поглиблення міжнародного співробітництва, який було розпочато понад чверть століття на всіх рівнях вищої освіти, стає одним з провідних для забезпечення якості в сфері освіти і науки. Заклади вищої освіти (ЗВО) України залучені до міжнародної діяльності, прагнуть розширити її, зберігаючи при цьому власну унікальність, специфіку у розумінні її цінностей, цілей, завдань і засобів. Впорядкування стратегічних цілей і завдань міжнародної інтеграції щодо врахування досвіду мистецьких вишів світу із збереженням національної автентичності – провідний зміст процесу інтернаціоналізації діяльності, що гармонізує зусилля колективу кожного ЗВО, зокрема, Комунального закладу вищої освіти «Академія культури і мистецтв» Закарпатської обласної ради (АКіМ).

Дослідження зарубіжних авторів з питань інтернаціоналізації вищої освіти (Ф. Альтбах, С. Арум, У. Бранденбург, М. ван дер Венде, Дж. Гудзік, Дж. Девіс, Е. Джонс, Е. Егрон-Полак, Б. Кем, Б. Ліск, С. Маргінсон, Дж. Найт, Р. Рудзкі, А. Сурсок, У. Тайхлер) висвітлюють ключову проблематику світової вищої освіти з кінця ХХ ст: мобільність студентів і викладачів, взаємовплив систем вищої освіти, інтернаціоналізацію змісту навчання, різноманітні аспекти інституціонального міжнародного співробітництва¹.

¹ Дебич М.А. Теоретичні засади інтернаціоналізації вищої освіти: міжнародний досвід: монографія. Ніжин: ПП Лисенко, 2019. 408 с.

До аналізу специфіки процесу інтернаціоналізації вищої освіти у своїх працях звертаються й українські вчені, зокрема, у дослідженнях глобального та континентального характеру інтернаціоналізації вищої освіти, модернізації Європейського простору вищої освіти й реформування системи вищої освіти України (М. Дебич, С. Курбатов, О. Нітенко, А. Сбруєва, І. Степаненко; В. Зінченко, С. Калашнікова, О. Локшина, В. Лутовий, Ж. Таланова); державної політики щодо підтримки інтернаціоналізації вищої освіти на національному рівні (А. Вербицька, Л. Горбунова, В. Зінченко, О. Козієвська, Л. Лобанова); інтернаціоналізації вищої освіти у різних країнах світу (Н. Авшенюк, О. Огієнко, В. Солощенко, Ж. Чернякова, А. Чирва)².

Мета дослідження – розглянути специфіку україно-румунського співробітництва у контексті інтернаціоналізації освіти як складового компоненту діяльності АКиМ, окреслити історичні умови, форми та перспективи міжнародного співробітництва, проаналізувати їх роль у сучасній динаміці підвищення якості освітньої діяльності ЗВО.

Інтернаціоналізація вищої освіти в Україні обумовлена цілеспрямованою державною політикою щодо європейської інтеграції та реформування вищої освіти – прийняття законів України «Про вищу освіту» й «Про наукову і науково-технічну діяльність», запровадження Національної рамки кваліфікацій та інших інструментів Болонського процесу, набуття статусу кандидата на членство в Європейському союзі (2022), отримання членства України у рамковій програмі Європейського Союзу з наукових досліджень та інновацій «Горизонт Європа» (2021–2027).

Ємне поняття інтернаціоналізації бере відлік від тлумачення Ф. Баттса (1969 р.) як діяльності освітньої інституції, яка покликана свідомо спрямовувати роботу студентів та викладачів на досягнення завдань вивчення думки, інститутів та способу життя інших народів та взаємозв'язки з ними; а також передачі освітніх ідей або матеріалів у соціумі. У 1972 р. М. Харарі заснував новий дискурс, долучаючи до тлумачення Ф. Баттса наступні елементи: наявність міжнародного компоненту у змісті навчальних планів та програм; міжнародну мобільність студентів і професорсько-викладацького складу; домовле-

² Вербицька С.В. Інтернаціоналізація вищої освіти як інноваційний вимір діяльності вищих навчальних закладів України. *Науковий вісник Чернівецького університету*: зб. наук. праць. Серія: Педагогіка та психологія. Вип. 468. Чернівці: Чернівецький національний університет. 2009. С. 53–63.; Дебич М.А. Теоретичні засади інтернаціоналізації вищої освіти: міжнародний досвід: монографія. Ніжип: ПП Лисенко, 2019. 408 с.; Козієвська О.І. Академічна мобільність: причини вибору навчання за кордоном. *Вища освіта України*. 2013. №1. С. 88–97.

ності, що передбачають співпрацю в галузі освіти поза її національними межами³.

Ретельно досліджує поняття Дж. Найт, яка широко розглядає інтернаціоналізацію освіти як різноманітну міжнародну діяльність, а саме такі її види, як академічна мобільність студентів та викладачів, міжнародні проекти, партнерства, асоціації, міжнародні академічні програми і дослідницькі ініціативи, а також «доставку» освіти до інших країн шляхом новітніх технологій. У залежності від «рухливого компоненту» здійснюється наукова класифікація інтернаціоналізації у сфері вищої освіти: мобільність викладацького складу і студентів; мобільність освітньої програми; мобільність інституцій, що забезпечують доступ до освіти; мобільність послуг і проектів (різні форми співпраці, орієнтовані на дослідження або викладання, розробку навчальних планів, менеджмент якості)⁴.

С. Вербицька стверджує, що не існує єдиної стратегії, яка б була однаково ефективною для ЗВО економічно розвинених держав світу і тих держав, які ще тільки намагаються досягти такого високого рівня, тому завдання інтернаціоналізації вищої освіти можуть вирішуватися по-різному: як спосіб інтелектуального і матеріального збагачення, як шлях задовольнити зростаючий попит на вищу освіту, покращити людський капітал своєї держави, побудувати конкурентоспроможну національну систему освіти⁵.

Завдання інтернаціоналізації вищої мистецької освіти України сьогодні мають враховувати зовнішні геополітичні фактори, відповідати національному соціально-економічному й культурно-історичному контексту, а також спиратися на внутрішні ресурси й орієнтуватися на національні пріоритети.

Комунальний заклад вищої освіти «Академія культури і мистецтв» Закарпатської обласної ради у стратегічних документах враховує проблеми, завдання, напрацьовані механізми національного та світового досвіду інтернаціоналізації вищої освіти упродовж всього періоду розвитку від технікуму по підготовці працівників культурно-освітніх установ (м. Мукачево, 1946 р., згодом – Комунальний ви-

³ Дебич М.А. Теоретичні засади інтернаціоналізації вищої освіти: міжнародний досвід: монографія. Ніжин: ПП Лисенко, 2019. 408 с.

⁴ Козієвська О.І. Академічна мобільність: причини вибору навчання за кордоном. *Вища освіта України*. 2013. №1. С. 88–97.

⁵ Вербицька С.В. Інтернаціоналізація вищої освіти як інноваційний вимір діяльності вищих навчальних закладів України. *Науковий вісник Чернівецького університету*: зб. наук. праць. Серія: Педагогіка та психологія. Вип. 468. Чернівці: Чернівецький національний університет, 2009. С. 53–63.

ший навчальний заклад «Ужгородський коледж культури і мистецтв» Закарпатської обласної ради, 2007 р.) до зміни типу закладу та його перейменування у Комунальний заклад вищої освіти «Ужгородський коледж культури і мистецтв» Закарпатської обласної ради (2019 р., згодом – Комунальний заклад вищої освіти «Академія культури і мистецтв» Закарпатської обласної ради, 2022 р.).

Навчання, викладання та наукові дослідження пов'язані з інтернаціоналізацією діяльності ЗВО, що відображено у Положенні про організацію освітнього процесу. Інтернаціоналізація діяльності АКіМ регламентується Положенням про підвищення кваліфікації науково-педагогічних і педагогічних працівників та про приймання на підвищення кваліфікації науково-педагогічних і педагогічних працівників з інших закладів освіти та регулюється Стратегією розвитку ЗВО на період 2019–2025 рр.

У Стратегії розвитку Академії як провідного закладу вищої освіти мистецького спрямування на Закарпатті зазначено основні досягнення освітньої діяльності, що забезпечують визнання впливу ЗВО на всеукраїнському та міжнародному рівні:

1. Сформованість потужного потенціалу творчої, методичної та освітньої діяльності та високопрофесійного колективу, здатного забезпечити ефективне виконання ролі провідного мистецького закладу освіти у регіоні.

2. Підготовка висококваліфікованих конкурентноздатних на ринку праці фахівців у галузі знань 02 «Культура і мистецтво» за наступними спеціальностями: 024 Хореографія; 025 Музичне мистецтво; 026 Сценічне мистецтво; 028 Менеджмент соціокультурної діяльності; 029 Інформаційна, бібліотечна та архівна справа.

3. Унікальність за внеском у збереження полінаціональної особливості регіону, примноження та популяризації культурної спадщини Закарпаття.

Серед стратегічних напрямів діяльності ЗВО – проведення міжнародної діяльності, організація міжнародного співробітництва, налагодження та розширення творчих контактів з мистецькими навчальними закладами, активізація інтеграції у європейський та світовий освітньо-культурний простір. Згідно основних стратегій визначена група пріоритетних завдань розвитку ЗНО у напрямку інтернаціоналізації, академічної мобільності та свободи, які стосуються збільшення участі у програмах двостороннього та багатостороннього міжнародного обміну студентами, педагогічними та науково-педагогічними працівниками; роботи над приєднанням до міжнародних

проектів Еразмус+ для сприяння академічній мобільності студентів, стажування за кордоном педагогічних та науково-педагогічних працівників. Також серед пріоритетних завдань - створення спільних освітніх, наукових і творчих програм з іноземними закладами вищої освіти, створення творчих лабораторій з просування і популяризації української культури, розробки і представлення національного культурного продукту європейського рівня та просування його на міжнародному рівні.

Інститутом укладені міжнародні угоди про співпрацю: з Будапештським училищем музичних і драматичних мистецтв ім. Е. Бені (Угорщина, 2016 р.), з Пряшівською консерваторією ім. Д. Кардоша (Словаччина, 2017 р.), з університетом ім. Я. Длугоша в м. Ченстохові (Польща, 2019 р.), Самоврядуванням українців Угорщини в м. Веспрем (2019), Інститутом культури у м. Тбілісі (Грузія, 2022 р.). В межах даних угод передбачено обмін досвідом та спільна участь у майстер-класах, науково-практичних конференціях, концертних заходах, конкурсах та фестивалях. Завдячуючи міжнародній співпраці, викладачі активно користуються можливостями проходження стажування за кордоном, приймають участь у міжнародних програмах культурного обміну та мають можливості для вдосконалення викладацької майстерності, окреслення перспективних напрямів розвитку освітньо-професійних програм ЗВО, спрямованих на формування і вдосконалення фахових компетентностей майбутніх бакалаврів музичного, хореографічного та сценічного мистецтва у відповідності до світових тенденцій розвитку освіти.

Основним принципом здійснення реальних кроків з інтернаціоналізації освіти в Академії є поступове розширення географії міжнародного співробітництва, активне долучення до процесу співпраці перш за все із країнами-сусідами, де проживають етнічно-споріднені спільноти – Польщею, Угорщиною, Словаччиною, Румунією.

Першою подією, яка стала свідченням налагодження україно-румунських зв'язків, була зустріч студентів Ужгородського училища культури з українським поетом Іваном Романюком у 2004 році, у якій взяв участь український фольклорист, літературознавець, бібліограф, мистецтвознавець та педагог Іван Хланта, ознайомивши присутніх з історією, фольклорною та етнографічною специфікою краю Марамо-рощини, а також про україно-румунський життєвий і творчий шлях митця слова⁶.

⁶ Стойка М. На крилах поезії: [Про зустріч в Ужгородському училищі культури з українським письменником з Румунії Іваном Романюком]. *Трибуна*. 2004. 21 груд. С. 2.

Згодом знакові культурно-мистецькі постаті – Гаврило Клеппуш, Іван Лібер, Оксана Бевка, Михайло Трайста та інші уродженці Мараморощини об'єдналися у фундаментальному виданні пісень краю, до якого вони доклали чимало зусиль – у збірнику «Пісні українців Мараморощини», запис текстів і мелодій та упорядкування у якому здійснив Іван Хланта (розшифровка мелодій – Тетяна Росул)⁷.

Реалізація студентського україно-румунського культурного обміну у 2019 році у рамках Днів української культури у Сату Маре надала вагомому імпульсу ініціативам активізації студентської мобільності, набуттю академічних і культурних переваг, які в перспективі сприяють підвищенню показників працевлаштування молоді на глобального ринку праці XXI ст.

Програма україно-румунського культурного обміну у листопаді 2019 року була ініційована румунською стороною, зокрема, генеральним секретарем Союзу українців Румунії – Ірини Люби Горват та Василем Бучком, представниками місцевого самоврядування, освітніх та мистецьких установ, громадських об'єднань. Два творчі колективи Ужгородського інституту культури і мистецтв – вокальний ансамбль (керівник Мар'яна Матейко) та ансамбль народного танцю «Кольори Карпат» (керівник заслужений працівник культури України Михайло Шютів, педагог-репетитор Єлизавета Баб'як) разом з викладачами Мирославою Ліхтей, Марією Стойкою та Оксаною Шип брали участь у Дні української культури, який святкувала громада села Мікула (Сату Маре), де компактно проживають етнічні українці. Це було святом єднання румунських українців навколо рідних традицій, культури, звичаїв та історичної пам'яті українського народу. Програма виступу мала широкий культурно-мистецький резонанс та була спрямована на розширення творчої, науково-пізнавальної співпраці із зарубіжними партнерами⁸.

Розвиток різносторонніх україно-румунських зв'язків продовжується й у складний для України час. У листопаді 2022 року за ініціативи консула Румунії у Салотвино Граціана Флоріна Пирву, в рамках руху солідарності з Україною, делегація від Закарпатської області, яку очолила заступник голови облради Андріана Сушко, перебувала з візитом в комуні Ончешть, повіту Марамуреш. Окрім офіційних зустрічей, у селі Тарна Мару відбувся багатогранний фестиваль «Осінні традиції українців Сату Маре», присвячений Дню врожаю.

⁷ Хланта І.В. Пісні українців Мараморощини (Румунія). Ужгород: ТДВ «Патент», 2022. 856 с.: іл.

⁸ Кройка М. URL: <https://institute-culture.uz.ua/novini/dni-ukrayinskoyi-kulturi-v-satu-mare> 30.11.2019

На запрошення генерального секретаря Сатумарської філії Союзу українців Румунії Ірини Люби Горват (Irina Liuba Horvat) студенти та викладачі реорганізованої Академії культури і мистецтв Закарпатської обласної ради долучилися до цього спільного заходу. У програмі прийняли участь хореографічний колектив «Кольори Карпат» (керівник ансамблю – Заслужений працівник культури України Михайло Шютів, репетитор – Заслужена працівниця культури України Єлизавета Баб'як), науково-педагогічні працівники кафедри мистецьких дисциплін (Заслужена працівниця культури України Оксана Шип, Заслужена артистка України Яна Садварій), студенти мистецьких спеціальностей.

Реалізована міжнародна зустріч сприяла підписанню офіційної угоди про подальшу співпрацю Академії культури і мистецтв із Союзом українців Румунії, діяльність якого очолює Микола-Мирослав Петрецький (Nicolae-Miroslav Petrețchi), та з міським головою Тарна Марє Монікою Собіус. Ректорка Академії Наталія Шетеля зазначила особливу важливість укріплення україно-румунських культурно-освітніх та мистецьких зв'язків під час російсько-української війни: «Культура – невід'ємна складова нашого народу, яку росія хоче цинічно вбити, як і культурний код нації... Україна буде вільна та процвітатиме, як і Румунія, Європа та всі країни, що підтримують нас»⁹. Наталія Шетеля звернула увагу й на взаєморозуміння у питанні плекання загальнолюдських цінностей та захисту культурної спадщини: «Ми бачимо у мистецьких роботах кольори щастя і тепла, а колоритні гуцульські ковдри, які відомі в далеких краях, символізують надію. Дякуючи чудовим майстриням, які представили свої роботи на цьому барвистому фестивалі, молоде покоління навчається шанувати рукотворну спадщину, традиції, звичаї та зберігати культурні цінності, створені попередніми поколіннями з любов'ю. І ця велика виховуюча сила дасть змогу й надалі сприяти розквіту Європі, світу і нашій неньці – Україні. Ми обов'язково станемо з нею могутніми і щасливими!»¹⁰.

Консолідація України і Румунії у підтримці спільних загальнолюдських цінностей європейського гуманізму, демократії, вільного розвитку разом із збереженням й популяризацією власних унікальних традицій дозволяє розвивати прогностичні ідеї щодо міжнародної взаємодії у напрямках студентської та викладацької академічної мо-

⁹ <https://m.facebook.com/uzhartculture/posts/pfbid0GJpetbw4zNQBs8sXGreH5zuc4ndbXoFM1DZKDNzgD5cdJzwWcCLYDkeW4sA8V5AFI>

¹⁰ <https://m.facebook.com/uzhartculture/posts/pfbid0GJpetbw4zNQBs8sXGreH5zuc4ndbXoFM1DZKDNzgD5cdJzwWcCLYDkeW4sA8V5AFI>

більності з університетами і коледжами Румунії, де в організації процесу навчання застосовуються гнучкі методи контролю управління освітнім процесом (тестування, використання рейтингів, контроль та корегування індивідуальних програм, автоматизовані системи управління, профорієнтація в процесі навчання); організація і проведення лекцій, практичних занять, майстер-класів запрошеними педагогами світового рівня; оперативність в організації нових сучасних спеціальностей; система кредитів, грантів і заохочень.

Студентський обмін розглядається як потужний засіб розвитку загальноєвропейського ринку фахівців і кваліфікованих працівників в галузі культури та мистецтва. Сучасні студенти ставляться до інтернаціоналізації діяльності вищого навчального закладу як до частини їх повсякденного життя, тому обирають найбільш оптимальні програми навчання за кордоном. Чинниками, які стимулюють налагодження академічної мобільності студентів та викладачів у закладах вищої освіти в Румунії, є мультикультурне середовище та етнічна спорідненість із Закарпаттям, висока якість освіти, прийнятні витрати на навчання та проживання, великий вибір програм, можливість будувати успішну кар'єру, враховуючи мовні та культурні фактори.

Мобільність викладацького складу можна вважати другою за важливістю формою інтернаціоналізації вищої освіти, що успішно зреалізувалася у форматі науково-практичного обміну дослідженнями професорсько-викладацького персоналу Академії культури і мистецтв в рамках XI Міжнародного Симпозіуму «Румунсько-українські відносини. Історія та сучасність», організованого Uniunea Ucrainenilor din Romania, Союзом українців Румунії (м. Сату Марє, Румунія, грудень 2022 р.). Саме під час його проведення відбулось підписання Угоди про співдружність та транскордонне співробітництво між Союзом українців Румунії та Комунальним закладом вищої освіти «Академія культури і мистецтв» Закарпатської обласної ради на п'ять років. Плідна співпраця між Союзом та АКіМ триває вже багато років, але підписана угода надасть можливість значно розширити її діпазон. Важливими напрямками співпраці стануть наукові дослідження культури і мистецтва прикордонних регіонів, фестивальна, презентаційна діяльність. Спільні майбутні міжнародні проєкти з культурними центрами повітів Сату Марє та Марамуреш спрямовуватимуться на зміцнення матеріально-технічної бази Академії, продовження і поглиблення діяльності громадських та професійних мистецьких об'єднань України та Румунії з метою виявлення і підтримки талантів, розвиток сценічної, хореографічної, вокальної та художньої творчості, що дозволить у пер-

спективі вирішувати такі питання, як гарантія якості мистецької освіти, розширення мінімальних стандартних вимог, визначення сучасних критеріїв професіоналізму, успішне проведення акредитацій тощо.

Розвиток україно-румунських зв'язків Комунального закладу вищої освіти «Академія культури і мистецтв» Закарпатської обласної ради відповідає імперативу врахування місцевих умов впровадження інтернаціоналізації діяльності, індивідуальним потребам сторін міжнародного співробітництва, виступає дієвим засобом для досягнення мети підвищення якості освіти, формування у всіх учасників освітнього процесу міжкультурних і міжнародних компетентностей, необхідних для життя і праці у глобальному мінливому суспільстві. У планах подальших досліджень розглядатиметься обґрунтування віртуальних можливостей інтернаціоналізації вищої освіти, що матимуть перспективи застосування у міжнародній україно-румунській співпраці, зокрема, міжнародні веб-семінари, веб-практикуми, веб-концерти, міжнародні відеоконференції, відеолекції, відеосемінари, онлайн співпраця щодо наукових досліджень, участь студентів у міжнародних конкурсах та фестивалях, відеозустрічі й відеоінтерв'ювання.

Бібліографія

- Анісімова О.Ю. Інтернаціоналізація вищої освіти: моделі та механізми. Київ, olgaanisimova@ukr.net ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-6721-3030>
- Вербицька С.В. Інтернаціоналізація вищої освіти як інноваційний вимір діяльності вищих навчальних закладів України. *Науковий вісник Чернівецького університету*: зб. наук. праць. Серія: Педагогіка та психологія. Вип. 468. Чернівці: Чернівецький національний університет. 2009. С. 53–63.
- Дебич М.А. Теоретичні засади інтернаціоналізації вищої освіти: міжнародний досвід: монографія. Ніжин: ПП Лисенко, 2019. 408 с.
- Козієвська О.І. Академічна мобільність: причини вибору навчання за кордоном. *Вища освіта України*. 2013. №1. С. 88–97.
- Концепція віртуальної Інтернаціоналізації вищої освіти України. 28 с. URL: http://eicl.kharkiv.edu/upload/Einternationalization%20concept_Ukraine.pdf.
- Стойка М. На крилах поезії: [Про зустріч в Ужгородському училищі культури з українським письменником з Румунії Іваном Романюком]. *Трибуна*. 2004. 21 груд. С.2.
- Стойка М. URL: <https://institute-culture.uz.ua/novini/dni-ukrayinskoyi-kulturi-v-satu-mare> 30.11.2019

Хланта І.В. Пісні українців Мараморощини (Румунія). Ужгород: ТДВ «Патент», 2022. 856 с.: іл.

<https://m.facebook.com/uzhartculture/posts/pfbid0GJpetbw4zNQBs8sXGreH5zuc4ndbxoFM1DZKDNzgD5cdJzwWcCLYDkeW4sA8V5AFI>

Народне вбрання мараморощини: українсько-румунські паралелі

Василь Коцан / Vasyl Kotsan

Народне вбрання мараморощини: українсько-румунські паралелі. В статті на прикладі народного вбрання закарпатської частини Мараморощини проводяться українсько-румунські паралелі. Автор окреслює географічні межі регіону, вказує на етнічні та етнографічні групи, які тут мешкали. Питання взаємозв'язків та взаємовпливів в народній культурі українців і румунів прослідковується через характеристику жіночого та чоловічого вбрання. Автор вказує на загальні риси, спільні та відмінні ознаки жіночих сорочок, зокрема способів їх декорування, хутряних безрукавок, хусток, різновидів взуття, чоловічих полотняних, сукняних та шкіряних штанів, шкіряних поясів.

Costumul popular maramureșean: paralele ucraineano-române. Articolul trasează paralele ucraineano-române folosind exemplul costumului popular din partea transcarpatică a regiunii Maramureș. Autorul conturează limitele geografice ale regiunii, indică grupurile etnice și etnografice care au locuit aici. Problema interconexiunilor și influențelor reciproce în cultura populară a ucrainenilor și românilor este urmărită prin intermediul particularităților costumelor femeilor și a bărbaților. Autorul evidențiază trăsăturile generale, comune și distinctive ale cămășilor femelești, în special metodele de decorare a acestora, a pieptarelor din blană, a baticurilor, a tipurilor de încălțăminte, a pantalonilor bărbătești din in, stofă și piele, a curelelor din piele.

Folk Costume Of Maramoroshyna: Ukrainian-Romanian Parallels. In the article, Ukrainian-Romanian parallels are drawn using the example of the folk dress of the Transcarpathian part of Maramoroshyna. The author outlines the geographical boundaries of the region, indicates the ethnic and ethnographic groups that lived here. The issue of interrelationships and mutual influences in the folk culture of Ukrainians and Romanians is traced through the characteristics of women's and men's clothing. The author points out the general features, common and distinguishing features of women's shirts, in particular the ways of their decoration, fur vests, scarves, types of shoes, men's linen, dress and leather pants, leather belts.

Ключові слова: народне вбрання, сорочка, вишивка, безрукавка, хустка, взуття, штани, пояс.

Cuvinte cheie: costum popular, cămașă, broderie, pieptar, batic, încălțăminte, pantaloni, curea.

Keywords: folk dress, shirt, embroidery, tank top, scarf, shoes, pants, belt.

Локально-територіальна група марамороських долинян Закарпаття займає весь Тячівський і Хустський райони, села верхів'я р. Терєблї (Синевирська котловина) та українські і етнічно змішані населені пункти лівого (румунського) берега р. Тиси: Кричунів, Ремета, Верхня Руна, Тиса (Мику), Малий Тячів, Сигіт, Довге Поле (Кимпунг), Супинка. Вона загалом співпадає з територією поширення марамороських говірок. Саме в Маромороші, в долинах річок Терєсви – Терєблю – Ріки – Тиси доволі чітко виділився простір, з півдня обмежений правим берегом р. Тиси, по лінії населених пунктів Солотвино – Терєсва – Бедевя – Буштино – Стеблівка (Салдобош), з півночі – селами Дубове – Тарасівна – Широкий Луг – Угля – Драгово – Березово, із заходу – селами долини р. Ріки¹.

Народне вбрання є вагомою частиною традиційної культури багатьох національностей, етносів. Воно виражає рівень матеріальної культури та естетичних уподобань народу, подає нам уявлення про певну людську спільноту, її фізичні дані, характер, душевні якості, темперамент, моральний ідеал. Прискіпливе дослідження оригінальних зразків народного одягу дає нам можливість пізнати багаті народні традиції, символи, життєві правила. Звичайно ж, одяг відображає й відповідний рівень розвитку та етнічну специфіку народу. Цьому сприяє відносна стійкість форм традиційної ноші, яка оновлюється разом із розвитком матеріальних умов життя, зберігаючи при цьому певні стереотипні риси.

Природна і господарсько-культурна відособленість річкових долин, історичні та міграційні особливості формування їх населення, соціально правовий статус сіл, що функціонували на засадах «волоського» поселенського права (Вільхівці, Бедевя, Буштино, Вонігово, Колодне, Угля, Чумальово, Кричево, Драгово, Золотарьово, Іза, Липча, Крива, Чорна і т. д.), контакти із етнічними сусідами та інші чинники зумовили складання кількох етнографічних окружностей марамороських долинян. Найвиразніше вони прослідковуються за матеріалами традиційної матеріальної і духовної культури, зокрема в народному одязі.

У локально-територіальній групі маромороських долинян виділяємо ряд етнографічних окружностей: терєсвлянські, дубівські, углянсько-драгівські, колочавські, хустські, горінчівські, королевські².

¹ Тиводар М.П. Етнографічне районування українців Закарпаття (за матеріалами традиційної культури другої половини XIX – першої половини XX ст.). *Carpatica. Карпатика. Етнічні та історичні традиції населення Українських Карпат кінця XVIII – XX ст.* Вип. 6. Ужгород, 1999, С. 37.

² Там само. С. 38-39.

Саме на прикладі мешканців сіл даних округностей, ми спробуємо проаналізувати українсько-румунські паралелі в народному вбранні.

Питання взаємозв'язків та взаємовпливів у народному вбранні Закарпаття має тісний зв'язок із важливими, на наш погляд, науковими та практичними завданнями по дослідженню етнічних рис народного одягу Закарпаття в цілому.

Одним із перших відомості про одяг Мароморощини подає С. Маковський³. У своїй праці автор виділяє чотири регіони, спираючись на аналіз одягової вишивки. Третій і четвертий типи вишивок якраз співпадають з регіонами Мароморощини. Вишивку даного регіону Маковський називає «царством прекрасної стилізації, по-східному кольорової, що нагадує не тільки русько-фінські «перетики», але й килимові кавказькі тканини»⁴. Однак слід відмітити, що автор праці робить загальний опис одягу, більше того, підходить до нього не як етнограф, а мистецтвознавець. Його швидше цікавить художній бік вишивки на сорочках. Звертаючись до джерел досліджуваної теми, він змушений констатувати, що дане питання ще не висвітлене ні з етнографічної, ні з історико-мистецтвознавчої позицій. Наукових досліджень з питань народної вишивки не достатньо. Упродовж 20–30-х років ХХ ст. не з'явилося систематичних досліджень вишивки та народного одягу з округів та сіл Закарпаття.

Спробу аналізу народного вбрання Закарпаття, зокрема Мароморощини, робить Ф. Потушняк⁵. Саме в його роботі з'являються перші згадки про елементи запозичань тих чи інших деталей народного одягу різних етнічних груп Закарпаття. Зокрема, автор вважає, що рослинний орнамент, техніка гладь («зайгля», «позайглове») є угорського походження. Потушняк у вступній частині свого дослідження пише, що люди різних локальних груп рідко зустрічались, однак запозичання та впливи на народний одяг відбувались все рівно, через що змінювались основні риси народного одягу. Такий вплив відбувався спочатку лише в деталях одягу, а пізніше стає загальним впливом на весь одяг і поширюється на одяговий комплекс сусідніх округ⁶.

О.В. Полянська була одним із перших дослідників, які на основі порівняльного аналізу історії одягу українців Закарпаття з костюмами контактуючих з ними етнічних груп (румун, угорців та словаків), показали на вплив та взаємозв'язок народного вбрання різних етніч-

³ Маковський С.К. Народное искусство Подкарпатской Руси. Прага, 1925.

⁴ Там само. С. 10–12.

⁵ Потушняк Ф. Русинський народний одяг. *Зоря-Нагір'я*. 1943. С. 302–325.

⁶ Там само. С. 302.

них груп. У своїх працях вона, на основі польових досліджень, прослідковує іноетнічні запозичання в народному одязі долинян Закарпаття. Детально описує народні костюми угорців та румун, вказуючи на їх тісні контакти з українцями⁷.

Розвиток румунського костюма на території Закарпаття подає у своїй роботі В.С. Зеленчук. Даючи детальний опис вбрання румун, автор звертає увагу також і на елементи впливу румунського костюма на одяг суміжних українських та змішаних українсько-румунських сіл. Зокрема, Зеленчук говорить про появу в українців Мараморощини старої «волоської» сорочки з квадратним вирізом горловини. Автор вважав, що давній одяг вівчарів – шкіряні штани (румунська назва – «чьоаречь») – це елемент румунських традицій, що найдовше збереглися в культурі пастівницького населення⁸.

Метою ж даного дослідження є спроба на основі вище згаданої літературної бази, польових матеріалів та фондів колекцій Закарпатського музею народної архітектури та побуту (м. Ужгород), Етнографічного музею пониззя р. Терєблї (сmt. Буштино), провести аналіз та осмислити питання українсько-румунських паралелей в народному вбранні долинян Мараморощини.

Основне населення Мараморощини – українці. Вони цінували власний традиційний костюм, як зовнішній вираз своєї національної приналежності. Народний костюм свідчив про збереження національних звичаїв і характеру, не дивлячись на намагання пануючих верств Австро-Угорщини, а пізніше й Угорщини позбавити українців їх національної самобутності.

У зв'язку з цим цікавим є аналіз взаємовпливів та запозичань елементів народного одягу українців і румунів Мараморощини. Румуни в межах Мараморощини проживають в селах Тячівського району (Солотвино, Діброва, Глибокий Потік, Топчило, Подішор, Добрик, Плаюц), поряд з українцями в с. Хижа Виноградівського району⁹.

⁷ Полянська О.В. Оздоблення народного одягу угорців та румун Закарпатської області: рукопис. *Архів Закарпатського музею народної архітектури та побуту*. Ужгород: ЗМНАП, 1976. 56 с.; Полянська Е.В. О сходстве и взаимовлиянии в одежде различных этнических групп Закарпатья. *Карпатский сборник*. М., 1976. С. 65-68.

⁸ Зеленчук В.С. Костюм румынского населения Закарпатской области УРСР. *Карпатский сборник*. М. 1976. С. 69-74.

⁹ 16. Копчак В. П., Копчак С. И. Население Закарпатья за 100 лет (1870-1970). Львов, 1977. С. 70; Малець О.О. Етнополітичні та етнокультурні процеси на Закарпатті 40–80-х рр. XX ст. Ужгород, 2004. С. 129; Полянська О.В. Оздоблення народного одягу угорців та румун Закарпатської області: рукопис. *Архів Закарпатського музею народної архітектури та побуту*. Ужгород: ЗМНАП, 1976. С. 2.

Найбільшу групу елементів народного вбрання долинян Мараморощини щодо запозичень та взаємовпливів з румунами Закарпаття становлять: деталі жіночих сорочок, бунда («кожок», «бондиця»), великі шерстяні вовняні хустки, капці плетені з вовни, чоловічі штани («гаті»), шкіряні штани пастухів («чьоареч»), пояс черес (румунська назва – «тісеу»).

Типові елементи румунського народного одягу, зокрема, квадратний виріз горловини, своєрідні збірки на рукавах («фодриші», «фодри»), поєднання орнаменту вишивки із морщенням, насиченість орнаменту навколо горловини і плечах, наявність нагрудного знаку (хрестик, квітка, вазонка) спостерігаємо й на жіночих сорочках долинян Мараморощини. Такий вид сорочки називається «волоською». Вона була поширена від с. Ділове Рахівського району по р. Тисі до Бедевля, а звідси на північ по долині р. Тересви (Тячівський район: окружності тересв'янських та дубівських долинян)¹⁰.

Місцевою своєрідністю в крої і оздобленні горловини вирізняються жіночі сорочки Тересвянської долини на Тячівщині (села: Підплеша, Бедевля, Нересниця, Дубове, Крива, Грушево, Усть-Чорна, Руська Мокра) з квадратним вирізом горловини («на коцку»), яку по краям обмітували мереживом. Вишивка та розміщення орнаменту на даних сорочках завжди пов'язані з морщенням полотна, яке саме по собі прикрашало передню та задню поли, рукав на плечі («наплічник»), манжет («зап'ясник»). Особливістю оздоблення таких сорочок є густе морщення, різні види мережок, смути вишивки рослинного характеру і вишитого «деревця», «хрестика» на рівні грудей («душі»)¹¹.

Сорочки із села Хижа Виноградівського району привертають увагу своєю вишивкою на прямокутній горловині, яка розміщена на грудях, спині, плечах, а також навколо розрізу ззаду. Саму ж горловину оздоблюють вузьенькою смужечкою з геометричним орнаментом: ламана лінія, ромбики, трикутники, виконані технікою «набирування», «косої гладі» й оздоблені петельним швом.

Найбільше румунські впливи спостерігаються на жіночих весільних сорочках. Тут прослідковуються всі вище згадані елементи румунських жіночих сорочок. Так, спілкуючись із старожилами сіл Солотвино (румуні) та Руська Мокра (українці) Тячівського району,

¹⁰ Симоненко І. Ф. Народна вишивка Закарпаття. Матеріали з етнографії та художнього промислу. К., 1957. С. 80; Тиводар М. П. Етнографічне районування українців Закарпаття (за матеріалами традиційної культури другої половини XIX – першої половини XX ст.). *Carpatica. Carpatika. Етнічні та історичні традиції населення Українських Карпат кінця XVIII – XX ст.* Вип. 6. Ужгород, 1999, С. 38.

¹¹ Гайова Є. Сорочки долинян Закарпаття. *Народне мистецтво*. 2006. № 1-2. С. 60.

ми отримуємо практично однакові спогади про старі «волоські» жіночі сорочки даного регіону.

Жителька с. Солотвино – Мігалі Анна Юрковна, 1946 р.н розповіла нам, що жіночі весільні сорочки у селі шили з двох піл домотканого полотна, до яких по бокам вставляли клини. Наявний квадратний виріз горловини, оздоблений рослинним або згеометризовано рослинним орнаментом. Нижче візерунку розміщене декоративне морщення („покмата” – збирання полотна на 7 – 10 ниток), що надає сорочкам вишуканішого вигляду. На румунських сорочках морщення закінчується маленькими волонками («фидришами»), контури яких обшиті й мережані. Плечова частина сорочок оздоблювалась вишивкою «хрестиком» або «гладдо» у поєднанні з «вирізуванням». Тут в основі візерунку лежать кривулі та згеометризовані рослинні мотиви. Рукави сорочки довгі, широкі, пошиті із двох частин (або цілнокроєні), завершуються манжетами та «фидришами». Манжети густо зібрані декоровані збиранням, а «фидриші» – вирізуванням. Іноді сорочки прикрашали плетеними шнурочками з китицями на кінцях. Народна румунська назва шнурочків («чаплови») та китиць («буйтлики») була запозичена й українцями Мараморощини¹².

Для порівняння й співставлення наведемо дані польових досліджень проведених у селах Усть-Чорна та Руська Мокра Тячівського району. Зокрема, у Руській Мокрій, у громадянки Магаль Васирина Василюк було віднайдено три старі традиційні «волоські» сорочки. Пані Васирина з радістю погодилась подарувати їх Закарпатському музею народної архітектури та побуту, у фондах якого вони зараз і зберігаються.

Дані сорочки по крою подібні до румунських. Так само викроєні з двох піл, що призбирані морщені навколо квадратної горловини на 7-10 ниток. На плечах сорочки до квадратного вирізу горловини нашиті прямокутні двохсторонні «плічки», що підшиті шматками із фабричного полотна («пудшитками») із виворітної сторони. Рукави цілнокроєні, широкі, довгі, утворені шляхом перетину полотна. Полотно рукавів густо зібране у верхній частині та навколо манжет. На деяких сорочках площину біля манжет заповнювали дрібними рельєфними складками («бирками»). Побутували сорочки з фодрами і без них. Манжети застібувалися за допомогою гудзиків («гомб») або плетених шнурочків («чапловів») з китицями («буйтликами») на кінцях. Подібними шнурочками могли оздоблювати й передню полу. Під

¹² Польовий етнографічний матеріал зібраний у с. Солотвино Тячівського району. *Архів автора.*

рукавами у верхній частині вишивали вставки («клини»).

Основну увагу на «волоських» сорочках долинян Мараморощини привертає вишивка, яка завжди поєднана із «морщенням». На морщенні передньої і задньої піл вишивали стрічковий орнамент як геометричного, так і рослинного характеру різними техніками («низиною», «гладдю», «зайглю»). Квадратний виріз горловини оздоблювали переважно рослинним орнаментом, що складався із різнокольорових квіток та листочків. Контури горловини та манжет оздоблювали своєрідною технікою обмітування, яку в народі називають «коники».

Найбільше вражає вишивка на «плічках». Народні майстрині при оздобленні даної частини сорочки поєднували різні орнаменти й техніки в єдине ціле. Тут орнаментальна композиція складається з 3-5 паралельних смуг, що чергуються. Перший вид смуг виконаний білими памутовими (пізніше шовковими) нитками технікою «зайглю» та «вирізування». Поміж ними шились смуги у вигляді різнокольорових віночків, виконаних технікою «хрестик» або «гладь». Подібне поєднання різних технік й орнаментальних мотивів надавало сорочці святковості, вишуканості.

Оздоблення манжет могло дублювати орнамент, що розміщений біля квадратної горловини, або носити свій індивідуальний характер. Фодри («фидриші») оздоблювали вишивкою у вигляді вузьких смуг, переважно рослинного характеру.

Отже, як бачимо, жителі с. Руська Мокра запозичили елементи оздоблення жіночих сорочок від румун сусідніх сіл Тячівщини¹³.

Вовняна безрукавка («бондиця», «кожок»), що входить в комплект румунського народного вбрання, перегукується із гуцульськими кептарями та бундою, оздобленою кольоровим квітковим орнаментом, характерним для безрукавок долинян Закарпаття. Українці запозичили елементи крою та кольорову гаму й техніку вишивки. Подібні безрукавки (хутром всередину) кроїлися так: задня пола суцільна; спереду ж викроєні дві симетричні поли, що з'єднувались із задком швами на плечах і боковинах. По контуру бунда оздоблювалася чорною смужкою овечої шерсті. Вся площа бунди декорувалась рослинним орнаментом, що виконаний вовняними нитками, технікою гладь. Візерунок рослинний, укладений в чіткі вертикальні ряди, нагадує стилізовані стебла, листя та квіти («косиці»). Колорити вишивки насичений: переважають яскраві кольори (бордовий, червоний, зелений). Передні поли оздоблювали аплікаціями зі шкіри та китицями.

¹³ Польовий матеріал зібраний у селах Усть-Чорна, Руська Мокра Тячівського району. *Архів автора*.

Подібні безрукавки були поширені по всій території Закарпатської Мараморощини¹⁴.

Хустки були великими, квадратними чи прямокутними. Розміри: 1х1,5 м, 0,8х1 м та інші. Виготовляли їх з білих або чорних вовняних ниток на ткацькому верстаті («кроснах») таким чином, що на лицевій стороні утворювалися крючки у вигляді «букле». По периметру хустки наявні стряски. Такі хустки ще донедавна носили жінки в зимову пору, накинувши їх на плечі.

Цікаві дані ми дізналися від жительки с. Руська Мокра Чангарь Марії Петрівни, 1937 р.н. Зокрема, вона розповідала, що в 20-40 рр. XX ст. жителі Руської Мокрої і окружних сіл ходили на базар до Солотвина, де купляли різний одяг (вуйоші, чоботи та інше взуття). Із слів пані Марії, саме з Солотвина в село був завезений своєрідний вид взуття – «капці». Це були сірі або білі плетені вовняні капці. По боках їх обшивали цупким сукном (відходи від пошиття холошнів, вуйошів). Дане сукно оздоблювали прошивними швами та смужками темно-синього або зеленого полотна. Підшвами служили дві-три пластинки з грубого домотканого полотна (у бідних – 2-3 пластинки з кори липи), які пришивали до основи капців. Зверху пришивали дватри плетені шнурочки, а з 20-х рр. XX ст. – фабричні стрічки. В таких капцях зимою ходили до церкви. Поширившись серед українського населення на початку 20-х рр. XX ст. збереглись вони десь до кінця 50-х рр. XX ст. Потім їх замінило фабричне взуття¹⁵.

Федір Потушняк до румунських впливів відносить оздоблення широких чоловічих штанів («гатей») у нижній частині стрясками («ройтами») та вишивкою виконаною білими нитками й вирізуванням. Мотиви вишивки як геометричні, так і рослинні. Наприклад, в Усть-Чорній «гаті» обшивали широкою смугою, так званим «великим узором» (румунські впливи). Подібне оздоблення «гатей» було поширеним й в долині р. Теремлі в селах Угля, Кричево, Драгово, Теремля, Новобарово, Буштино, Вонігово, Стеблівка, Данилово. Тут штанини кроїли з двох частин, які зшивали за допомогою шва («цірки»). Між штанинами – ромбовидна вставка («клин»). Обвід штанин досягав 100 – 130 см. У верхній частині гаті укріплювали плетеним із шести клечаних ниток «гачником», який вставляли у розпірку¹⁶.

¹⁴ Коцан В.В. Народний одяг українців пониззя р. Теремлі кінця XIX – першої половини XX ст. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія. Історія*. 2007. Вип. 19. С. 123.

¹⁵ Польовий матеріал зібраний у селах Усть-Чорна, Руська Мокра Тячівського району. *Архів автора*.

¹⁶ Коцан В.В. Народний одяг українців пониззя р. Теремлі кінця XIX – першої по-

Одним із румунських впливів на народний одяг українців В.С. Зеленчук вважав шкіряні штани – «чьоаречь», що побутували у вівчарів Рахівщини та Тячівщини. Виготовляли подібні штани із декількох шматків зшитих овечих шкір хутром всередину. Їх крій не відрізнявся від сукняних штанів («холошнів»). Шкіряні штани були типовим взірцем вбрання пастухів-вівчарів. Поширившись в середині XIX ст., цей вид одягу до початку, у зв'язку із скороченням відгінного скотарства, практично повністю вийшов з ужитку. Наприкінці XX ст. шкіряні штани («чьоаречь») лише зрідка можна було зустріти у старожилих¹⁷.

Є спільні риси і в зимових сукняних штанах та чоловічих буденних та святкових сорочках румун та українців. Особливістю румунської чоловічої сорочки є те, що її кроють із прямих шматків білого домотканого полотна. Вона має збірки навколо ошийника, прямо від якого починаються рукави. Давнім в оздобленні одягу був геометричний орнамент. Рослинний та зооморфний стали поширюватись тільки з другої половини XIX ст.¹⁸. Саме тут, ми можемо спостерігати зворотний процес запозичення. Зооморфні мотиви у оздобленні румунських сорочок – звірі та птахи – запозичені ними від українців й мають багато спільного. Так, в українських селах Мараморощини святкові сорочки, як і румунські, оздоблені білою декоративною вишивкою, виконаною технікою «гладь», а буденні – неяскравою кольоровою вишивкою. Зимою румуни носять штани, які схожі до українських (верховинських). Бокові шви штанів прикрашають чорною «тясьмою»: українці – прямолінійним узором, румуни ж – характерними спіралями¹⁹.

Серед долини Мараморощини верхів'я річок Тересви та Теремлю побутував широкий шкіряний пояс («черес»), який був поширений аж до 20-х рр. XX ст. Після Першої світової війни його було важко дістати. Пояс завозили із Румунії, тому він вже не так часто використовувався. Натомість з'являється простий ремінь на одну пряжку («застібку»). Його оздоблюють круглими і ромбовидними заклепками

ловини XX ст. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія. Історія. 2007. Вип. 19. С. 124; Потушняк Ф. Русинський народний одяг. Зоря-Нагір'я. 1943. С. 314.

¹⁷ Зеленчук В.С. Костюм румынского населения Закарпатской области УРСР. Карпатский сборник. М. 1976. С. 73-74; Типодар М. П. Традиційне скотарство Українських Карпат другої половини XIX – першої половини XX ст. (історико-етнологічне дослідження). Ужгород: Карпати, 1994. С. 358.

¹⁸ Румынское народное искусство. Бухарест, 1955. С. 26

¹⁹ Полянская Е.В. О сходстве и взаимовлиянии в одежде различных этнических групп Закарпатья. Карпатский сборник. М., 1976. С. 66.

ми. Шкіряний пояс «черес» (українці) та пояс «тісеу» (румуні) носили переважно молоді хлопці й чоловіки середнього віку у святкові дні. Він входив як невід'ємний атрибут в комплект одягу, що складався з короткої сорочки з широкими рукавами і широких коротких штанів. Зазвичай пояс мав виглядати із-під сорочки. Ширина такого поясу сягала 20-30 см. Він був прикрашений трьома-чотирма пряжками, декількома рядками бляшок, декорований узорним тисненням й декоративними аплікаціями. В міру того, як виходила з моди коротка сорочка й замінювалась довгою, з рукавами на манжети, втрачає своє значення й звичай ношення широкого шкіряного пояса. Поступово у вжиток входить шерстяний тканий пояс – червоного, бордового кольорів.

Висвітлений нами польовий матеріал і літературні джерела дають нам можливість проаналізувати закономірності побутування, межі поширення взаємовпливів у крої, способі виготовлення, елементах оздоблення одягу двох етнічних спільнот.

В умовах Закарпаття, де люди різних національностей віками спілкувались як у праці, так і в дозвіллі, взаємовплив культури, народного мистецтва цих національностей спостерігається в різних аспектах. Таке багатоетнічне спілкування, звичайно, не могло не відбитись і на такому виді народної творчості як одяг, в його загальному силуеті, колориті, способі оздоблення, орнаментиці, окремих художніх елементах.

Найпомітніші впливи різних етнічних художніх елементів одягу позначились в прикордонних смугах. Типові елементи румунського народного одягу, зокрема, квадратний виріз горловини на жіночих сорочках, спосіб збирання рукавів у своєрідні складки «фидриші», спостерігаємо й на українських сорочках, що побутують від села Великий Бичків до пониззя р. Терєблї і Тиси. Тут подібні сорочки називаються «волоськими». Овчинна безрукавка – «бондиця» – компонент румунського вбрання – викроюється як українська бунда, оздоблена аплікаціями та вишивкою рослинного характеру. Крім того, певні елементи запозичань українців у румун бачимо на прикладі великих вовняних хусток, своєрідного виду взуття – «капців», елементи оздоблення чоловічих штанів «гатів», шкіряних штанах „чоаречь», шкіряних поясах (українська назва – «черес», румун – «тісеу»).

Хотілося би відмітити, що елементи взаємовпливів народного одягу різних етнічних груп краю посилювались ближче до середини ХХ ст. Стирання граней між прошарками суспільства, розвиток народного мистецтва сприяли розвитку загальних рис культури, моралі, побуту різних національностей, подальшому зміцненню довіри, дружби між ними.

Список використаних джерел та літератури:

- Гайова Є. Сорочки долинян Закарпаття. *Народне мистецтво*. 2006. № 1-2. С. 58-60.
- Зеленчук В.С. Костюм румунського населення Закарпатської області УРСР. *Карпатський збірник*. М. 1976. С. 69-74.
- Копчак В. П., Копчак С. И. Население Закарпаття за 100 лет (1870-1970). Львов, 1977. 197 с.
- Коцан В.В. Народний одяг українців пониззя р. Тереслі кінця XIX – першої половини XX ст. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія. Історія*. 2007. Вип. 19. С. 118-127.
- Маковський С.К. Народное искусство Подкарпатской Руси. Прага. 1925.
- Малець О.О. Етнополітичні та етнокультурні процеси на Закарпатті 40-80-х рр. XX ст. Ужгород, 2004. 198 с.
- Польовий етнографічний матеріал зібраний у с. Солотвино Тячівського району. *Архів автора*.
- Польовий етнографічний матеріал зібраний у селах Усть-Чорна, Руська Мокра Тячівського району. *Архів автора*
- Полянська О.В. Оздоблення народного одягу угорців та румун Закарпатської області: рукопис. *Архів Закарпатського музею народної архітектури та побуту*. Ужгород: ЗМНАП, 1976. 56 с.
- Полянская Е.В. О сходстве и взаимовлиянии в одежде различных этнических групп Закарпаття. *Карпатский сборник*. М., 1976. С. 65-68.
- Потушняк Ф. Русинський народний одяг. *Зоря-Найнал*. 1943. С. 302-325.
- Румынское народное искусство. Бухарест, 1955. 244 с.
- Симоненко І. Ф. Народна вишивка Закарпаття. *Матеріали з етнографії та художнього промислу*. К., 1957. С. 56-85.
- Тиводар М. П. Етнографічне районування українців Закарпаття (за матеріалами традиційної культури другої половини XIX – першої половини XX ст.). *Carpatica. Карпатика. Етнічні та історичні традиції населення Українських Карпат кінця XVIII – XX ст.* Вип. 6. Ужгород, 1999. С. 4-65.
- Тиводар М. П. Традиційне скотарство Українських Карпат другої половини XIX – першої половини XX ст. (історико-етнологічне дослідження). Ужгород: Карпати, 1994. 560 с.

Văgaș – un sat la frontiera uitării

Mihaela Grigorean / Міхаела Грігорян

Văgaș – un sat la frontiera uitării. *Articolul reprezintă un decupaj din proiectul individual de cercetare „Arhitectura tradițională – edificii ecclesiastice și patrimoniu vernacular în N-V Transilvaniei”, integrat în programul multianual „Cercetarea istoriei contemporane și recente a județului Satu Mare precum și a regiunilor învecinate” și derulat de Muzeul Județean Satu Mare. Rezultatele vizează pe termen lung, digitizarea fondului imagistic muzeal, publicarea manuscrisului „Monumente istorice din N-V Transilvaniei, vol. I-II” și realizarea unei expoziții de fotografii itinerante. Demersul configurează câteva repere din cercetarea și inventarierea cronologică, toponimică și tematică a unor clișee din colecția de fotografii alb-negru realizate de Ioniță G. Andron în cătunul Văgaș, Tarna Mare, zona Ugocsa din Țara Oașului, perioada 1984-1989, aflate în Colecția MJSM. Aceste imagini au o valoare documentară deosebită, deoarece o mare parte dintre monumentele istorice din N-V Transilvaniei s-au degradat sau au dispărut, devenind doar mărturii vizuale salvate în memoria patrimonială a fotografiei, pe pelicula timpului rostogolit în istorie.*

Вига́ш – село на межі забуття. *Вига́ш – село на межі забуття. Стаття являє собою розділ окремого дослідницького проекту «Традиційна архітектура – церковні будівлі та народна спадщина в північно-західній Трансильванії», інтегрованого в багаторічну програму «Дослідження сучасної та новітньої історії повіту Сату Маре та сусідніх регіонів» і виконаного Повітовим музеєм Сату Маре. Результати мають на меті в довгостроковій перспективі оцифрування колекції зображень музею, публікацію рукопису «Історичні пам'ятки північно-західної Трансильванії, том. I-II» та створення пересувної фотовиставки. Наш підхід визначає кілька етапів дослідження та хронологічний, топонімічний і тематичний опис зображень із колекції чорно-білих фотографій, зроблених Іоніце Г. Андроном у Вига́ші, Тарна Маре, район Уґоча з Țara Oașului, період 1984-1989 рр., які знаходяться у колекції в колекції Повітового музею Сату Маре. Ці зображення мають особливу документальну цінність, оскільки значна частина історичних пам'яток у Північно-Західній Трансильванії деградовані або зникли, стали лише візуальними свідченнями, збереженими у спадковій пам'яті фотографії, на плівці часу, закопаного в історію.*

Văgaș – a village on the border of oblivion. *The article is a clipping from the individual research project „Traditional architecture - ecclesiastical edifices and vernacular heritage in N-W Transylvania”, integrated in the multi-year program „Researching the contemporary and recent history of Satu Mare County*

as well as neighboring regions" and carried out by the Satu Mare County Museum. The long-term results aim at the digitization of the museum imaging fund, the publication of the manuscript „Historical monuments from N-W Transylvania, volumes I-II" and the creation of a traveling photo exhibition. Our approach configures several milestones from the research and the chronological, toponymic and thematic inventory of the images from the collection of black and white photographs taken by Ionuț G. Andron in Văgaș, Tarna Mare, Ugocea area from Țara Oașului, the period 1984-1989, located in the Collection of the Satu Mare County Museum. These images have a special documentary value, because a large part of the historical monuments in N-W Transylvania have degraded or disappeared, becoming only visual testimonies saved in the heritage memory of photography, on the film of time rolled in history.

Cuvinte cheie: fotografie documentară, monument istoric, biserici de lemn, memorie patrimonială

Ключові слова: документальна фотографія, історична пам'ятка, дерев'яні церкви, пам'ять про спадщину

Keywords: documentary photography, historical monument, wooden churches, heritage memory.

Bisericile de lemn din ținutul sătmărean sunt adevărate monumente de arhitectură populară înscrise ca valori de patrimoniu reprezentative pentru istoria arhitecturii, artei, culturii și spiritualității românești, dar și pentru regiunile de peste graniță. Fiecare lăcaș de cult este unic prin farmecul tainic al unui destin ce poate fi descifrat prin complexitatea semnificațiilor liturgice și artistice ale registrelor decorative, picturale și conceptuale sau a încărcăturii simbolice a elementelor arhitecturale, care rostesc o poveste specială: „biserica cu draci" din Corund, „biserica călătoare" din Bolda, așezată pe o piatră de moară, „biserica întemeitoare" de sat din Lechința, „tăriile cerului" de pe portalul bisericii din Stâna. Obiectele liturgice păstrate în patrimoniul acestor biserici, iconostasul de factură populară, respectând canoanele erminiei bizantine sau icoanele pictate pe lemn și sticlă, conservate în patrimoniul muzeal, constituie o atracție cultural-turistică prin valoarea lor istorică și artistică deosebită. Una dintre trăsăturile definitorii ale bisericilor de lemn din ținutul Codrului sătmărean și Țara Oașului, este vechimea lor - secolul al XVIII-lea, sugerată chiar de materialul din care sunt construite, paradoxal o componentă perisabilă, dar care înfruntă timpul, priveghind rugăciunile ivite din rotocoalele destinelor înscrise deja în veșnicie. Planul construcției acestor lăcașuri de cult cuprinde un turn zvelt, cu coif ascuțit și încăperile specifice lăcașurilor de rit bizantin: un pridvor, pronaos, naos și absida altarului, iar pictura murală de tradiție bizantină, puternic afectată de trecerea timpului, priveghează încă rolul formativ-educativ al mesajului vizual, precum tema pedepselor date pentru păcatele umane din celebra scenă alegorică a Judecării de Apoi pictată în

pronaosul bisericii de lemn din Corund. Vârstele spirituale ale omului sunt încrestate în vârstele atât de fragile ale lemnului...Să ne luăm timp pentru a le vizita, pentru a ne ruga, pentru a medita, pentru a contempla, pentru a tăcea...în aceste biserici de lemn, un popas sufletesc în geografia sacră a lumii!

Dintre toate aceste biserici evocate, poposim cu gândul și inima, pe urmele unei biserici dispărute, pe granița dintre județul Satu Mare și regiunea Transcarpatia din Ucraina, în zona Ugocea din Țara Oașului, aproape de Tarna Mare, în cătunul Văgaș, un loc în care putem zăbovi fără timp în pridvorul inimii noastre: „Casele oamenilor erau risipite în tot Văgașul iar cătunul se împărțea în două: Văgașul Vechi, are era nucleul așezării și se întindea de la Nichita spre Holița, Saxon, Fântâna Doamnei și spre Băi și Văgașul Nou care se întindea mai jos de Răcșan, de la Suhai pana la Nichita, pe lângă Runc până în hotar cu pădurea Turțului. Denumirile locurilor de astăzi provin de la numele ultimilor locuitori. Printre cele mai vechi familii din Văgaș se numărau Gangur, Mahaneț, Pațcan, Rosoca, Voválca, Nichita, Măturca, Goubel sau Copcea. Unii erau slovaci iar alții ruteni.”¹

În lumea în care trăim, raportul pe care omul îl are cu biserica poate fi înțeles în funcție de nevoia de sacru în experiența spirituală individuală, dar și ca un dialog posibil între singularitatea ființei, comunitatea din care face parte și istoria, arta și cultura locală. Mai mult decât atât, o bisericuță de lemn ca monument istoric și obiectiv turistic, poate deveni interpelantă pentru un vizitator atunci când ne invită să „o citim” în limbajul sacru al unui cod lăuntric care poate să fie tradus atât prin alfabetul pictural al credinței, cât și prin ecuația arhaică a arhitecturii care încifrează urcușul sufletesc pe verticala lumii. Una dintre trăsăturile definitorii ale bisericilor de lemn este vechimea lor, sugerată chiar de materialul din care sunt construite, paradoxal o componentă perisabilă, dar care înfruntă timpul, priveghind rugăciunile ivite din rotocoalele destinelor înscrise deja în veșnicie. Într-o lume cotropită de răceala impersonală a cimentului și a betoanelor, iconostasul salvat din bisericuța de lemn din Văgaș, îndrăznește timid să-și arate vârsta – a doua jumătate a sec. al XVIII-lea, invitând orice călător care vizitează expozițiile permanente ale Muzeului Județean Satu Mare, la o incursiune în constelația unui cer strămutat parcă în durata timpului omenesc: „Restaurarea nu înseamnă creație, este dimpotrivă opusul acesteia. Cea mai importantă regulă a restaurării este aceea că nu avem voie să interpretăm noi, nu avem voie să modificăm nimic, nu trebuie să ne facem vizibili. Trebuie să ne oprim acolo unde începe ipoteza. Printre obiectele de patrimoniu cu care ne mândrim, amintim: iconostasul bisericii de la Văgaș datând din

¹ Ovidiu Dacian Molnar (coordonator), Tarna Mare – un sat din ținutul Tisei Superioare – monografie, Editura Citadela, Satu Mare, 2018, p. 176.

secolul al XVIII-lea, iconostasul bisericii ortodoxe de la Carei (secol XIX), diferite icoane împărătești din secolele al XVIII-lea și al XIX-lea”².

Existența umană este pecetluită în orizontul sacralității printr-un motiv cosmologic încrustat atât pe portal, pe mediana pereților exteriori, dar și încadrând ușile iconostasului și încununând registrul icoanelor împărătești. Bisericile de lemn sătmărene sunt construite din bârne fățuite cu barda pentru îmbinarea cărora s-au combinat mai multe tehnici de dulgherie; planul construcției sale cuprinde cele trei încăperi obligatorii lăcașurilor de rit bizantin – un pridvor cu arcade extins pe laturile de sud și vest, *biserica* și un altar poligonal; *biserica* se compune din *pronaos* „biserica femeilor” și *naos* „biserica bărbaților”, care comunică printr-o ușă fără canat, amenajată în peretele despărțitor; *pronaosul* este surmontat de un turn zvelt, cu galerie și coif ascuțit, încadrat la bază de patru turnulețe mai mici; iconostasul din capătul răsăritean al navei este împodobit cu trei registre de icoane; ferestrele mici care filtrează o lumină de taină, o nișă care separă și unifică deopotrivă, lumea văzută de cea nevăzută. Rosturile picturii murale pot fi dezlegate de privirea celui care surprinde nu doar aspectele estetice care împodobesc interiorul bisericii, ci și rolul formativ-educativ al mesajului vizual, transformat prin ochii credinței, în sacralitatea inefabilă a bisericii interioare. Detaliile registrelor decorative redau semnificațiile teologice ale iconografiei bizantine, numele pictorilor rămânând până azi necunoscut.

Încercând să descifrăm trăsăturile care definesc în general o biserică de lemn, putem constata următoarele aspecte ale bisericii care a constituit catalizatorul vieții spirituale din Văgaș, descrierea edificiului putând fi reconstituită după fotografiile realizate în 1984, de Ioniță G. Andron și Lucian Cucuiet, aflate în Colecția Muzeului Județean Satu Mare: *pronaos*, *naos* și absida poligonală a altarului, turnul și fleșa, întreaga biserică fiind acoperită cu învelitoare de șindrilă, atât pereții exteriori, cât și acoperișul.

Din perspectiva așezării geografice, Văgașul este situat pe un platou deluros din Nordul Munților Oaș, în proximitatea localității Tarna Mare (8 km în amonte), având aspectul unei pășuni colinare la poalele dealurilor Runcu, Sincovici, Chicera și fiind aflat la câteva sute de metri de granița cu Ucraina, foarte aproape de localitățile ucrainiene Veletea și Hija (fosta Tarna Mică): „Acum câteva decenii ținuturile astăzi împădurite cum ar fi Holița Mare, Holița Mica, Chicira, etc. erau folosite pentru agricultură. Văgaș-ul avea două cimitire (unul în Saxon și celălalt în Mesteceni), două biserici (lângă Sulima și lângă Copcea), un magazin și o școală. Învățătorii școlii din Văgaș

² Olariu Gheorghina, „Restaurarea și protejarea patrimoniului, o preocupare constantă a muzeului sătmărean”, în vol. Studii și Comunicări, Seria istorie-etnografie-artă, XXXV/II 2019, Muzeul Județean Satu Mare, p. 336.

au fost Rosoca Ion, Dănciuț Grigore, Glodan Petre, Fotescu Mihai, Apati Vasile, Tocaci Ioan, Berinde Vasile, Molnar Ioan și Munteanu Nicolae. Cătunul avea câte un staroste, un fel de primar ascultat de toți ceilalți.”³

Cătunul era înconjurat de păduri de fag, iar modul în care s-a întemeiat această așezare se reflectă în etimologia toponimului: cuvântul maghiar „vágás”, înseamnă „tăietură”, adică un loc defrișat de arbori. Pădurile de fag au furnizat materialul de construcții pentru gospodării (case de locuit, șură, poiată, grajd, coteț), locuitorii amintindu-și de existența unui atelier pentru confecționarea șindrilei din lemn de fag (șiță sau draniță), utilizată atât pentru învelitoarea caselor din Văgaș, cât și a locuințelor din satele învecinate – Cămărzana, Turț și Turț Băi. Primii locuitori au fost coloniști ruteni, șvabi și un evreu, aduși de proprietarii minelor din Tarna, pentru exploatarea lemnului (sec. XIX - sec. XX), satul dăinuind 150 de ani: „Al doilea val de coloniști slovaci a sosit în comună în 1909, adus de familia Perényi pentru exploatarea lemnului. Aceștia au înființat împreună cu rutenii cătunul forestier Văgaș, aflat sus în munte, la câțiva km de Tarna Mare”⁴.

De-a lungul acestei perioade, aici s-au stabilit tăietori de lemne, muncitori forestieri, veniți din Cehia, Rusia, Slovacia (Rostoka sau Scatoroka): „Potrivit recensământului general al populației din 1956 comuna Tarna Mare avea în total 3564 de locuitori, din care Tarna Mare avea 1702 loc., Valea Seacă avea 1198 loc. Bocicău 562 loc. iar cătunul Văgaș 102 loc”⁵.

Înainte de 1947 erau două Văgașe: Văgașul cel Vechi și Văgașul cel Nou, fiecare având cimitirul și biserica lui și fiind delimitate de casa păstorului Nechita Ioan, omul-lupilor, poreclit Neborea: „În Văgaș (care înseamnă „răritură”), un cătun situat pe munte, la 7-8 km de Tarna Mare și înființat în 1909 de tăietorii de lemne slovaci și ruteni aduși de baronii Perényi, cătun care avea hotar comun cu Cămărzana, Turțul și cu Cehoslovacia, existau o comunitate numeroasă și 2 biserici din lemn. O parte dintre vâgășeni erau greco-catolici care depindeau de parohia din Tarna Mare și moșteniseră vechea biserică de lemn din sat, cu tot cu iconostasul ei, iar o altă parte erau ortodocși de stil vechi. Biserica ortodoxă din Văgaș a fost construită din lemn în 1936 și târnosită în 1937 de episcopul ortodox Vasile Stan. La evenimente mai importante, vâgășenii îl aduceau pe preotul din Tarna cu căruța ca să slujească în biserică”⁶.

Casele erau risipite pe platoul deluros defrișat, fiind izolate unele de altele pentru a asigura terenul de pășunat fiindcă oamenii creșteau cai, oi,

³ Ibid, p. 176.

⁴ Ibid, p. 175.

⁵ Ibid, p. 164.

⁶ Ibid, p. 156.

boi, vaci: „În Văgaș se găsea de mult timp un pichet de grăniceri amplasat la Răchita (borna 160) iar între anii 1938-1940, în urma problemelor avute cu patrurile maghiare care trăgeau asupra grănicerilor români, pichetul a fost transferat jos sub Chicira, pe locul actualei tabere școlare. În perioada 1940- 1944, în epoca administrației hortyste, Văgașul a aparținut din punct de vedere administrativ și bisericesc de Veletin. Între 1945-1947, în cadrul schimburilor de populație prevăzute de tratatul ruso-cehoslovac de cedare a Transcarpatiei, o parte a populației slovace a plecat în Cehoslovacia iar o alta s-a strămutat în Banat”⁷.

Casele se numeau hyja (khgzha), șarpanta din spate fiind uneori realizată dintr-o împletitură de nuiele de alun, lipite cu lut, iar planimetria fiind configurată pe structura de tip vernacular: acoperiș în două ape, o cameră sau două camere, o cămară, o tindă și un târnaț. Construite pe o fundație de piatră, cu bârne îmbinate în cheotori sau în șeși, locuințele erau învelite cu șindrilă horjită sau draniță de fag bătută în cuie, lipite cu lut și vărute cu alb sau mnieriu, cu un mic târnaț, ferestrele fiind prevăzute fie cu grilaj de fier de căuaș, fie cu obloane de lemn. Satul Văgaș a avut 200 de fumuri, iar ocupațiile de bază erau muncile forestiere și creșterea animalelor pentru bărbați și muncile casnice – tors și țesut pentru femei: „Calea de acces spre Văgaș este oarecum anevoioasă chiar și pentru căruțe și a fost deschisă de primii coloniști. Ulterior aceasta a fost folosită și pentru transportul cărbunilor de lemn care se făceau din lemnul defrișat în Văgaș. Transportul se realiza pe șine de fier, cu vagoneti trași de cai care coborau până în Tarna Mare și de acolo la Craie. După 1960 exploatarea silvice s-au intensificat și astfel a fost construit primul drum forestier. În locurile unde astăzi sunt pășuni și livezi sau urme de locuințe existau cândva păduri. Pe măsură ce defrișarea se extindea, oamenii și-au construit locuințe și și-au întemeiat gospodăria astfel că între 1900-1946 viața cătunului a cunoscut o înflorire spectaculoasă. Cei aproape 450 de locuitori se ocupau cu doborâtul lemnelor și transformarea lor în cărbuni de lemn – așa-zisele “milieri” dar și cu agricultura și creșterea animalelor”⁸.

Conform arhivelor, în 1947, în satul din mijlocul pădurii locuiau peste 100 de familii, iar prin 1970 au mai rămas 19 familii. În 2013, mai trăia în Văgaș doar văduva Irina lui Răcșan cu fetele ei. În Văgaș existau mai multe surse de apă sau izvoare, unele dintre ele păstrându-se până azi chiar dacă au fost acoperite de vegetație și date uitării: Fântâna Doamnei, Ciurigău, Fântâna Lupului, Fântâna Babii din Ciote. La Gheață, Fântâna lui Nechita, Fântâna Grănicerului în Saxon, Vălauale lui Ivan (cum mergi spre Turț).

⁷ Ibid, p. 176.

⁸ Ibid, p. 175.

Existau două biserici, una ortodoxă și una greco-catolică. Lăcașurile religioase au fost construite din lemn, în stil maramureșean: „În 1936 câțiva locuitori au devenit ortodocși de rit vechi și și-au construit o biserică aducându-și cărțile de cult din Cehoslovacia, în timp ce ceilalți vâgășeni „au moștenit” vechea biserică de lemn din Tarna Mare, cu tot cu iconostasul minunat care a devenit astăzi una din piesele de valoare ale muzeului din Satu Mare. În biserică slujeau preoții din Tarna, vâgășenii aducându-i cu căruța pentru săvârșirea slujbelor religioase, botezuri, nunți sau înmormântări. Deseori alaiul de nuntă cobora la biserica din Tarna Mare cu două ceteri și o doba, după datina rusească, făcând mare zarvă”⁹.

Prima a fost cea greco-catolică, terminată în 1920, fiind urmată de cea ortodoxă, sfințită în jurul anului 1937 de către episcopul Vasile Stan: „Potrivit unei statistici confesionale din 1932, în Tarna Mare trăiau 1344 de greco-catolici și 170 de ortodocși (în cătunul Văgaș), în Valea Seacă 998 de greco-catolici iar în Bocicău 475 de greco-catolici. Ortodocșii din Văgaș își țineau sărbătorile pe stil vechi și își aduceau cărțile de cult din Cehoslovacia”¹⁰.

În biserică greco-catolică a existat odinioară o icoană pictată de către pictorul Nicolae Grigorescu. Un iconostas, tâlpile de lemn ale bisericii dispărute, câteva răstigniri de lemn, în ogrezile de odinioară sau la răscruci, două clopote și câteva cruci de lemn sau de fier dintr-un cimitir, este tot ce a rămas din vechiul Văgaș: „Vechiul iconostas, de o frumusețe artistică deosebită atât în ceea ce privește icoanele cât și ornamentica, a fost donat bisericii greco-catolice din Văgaș, de unde, după plecarea slovacilor între anii 1947-1965, deoarece biserica a rămas părăsită, iconostasul a fost dus la muzeul din Satu Mare unde se află până azi”¹¹.

Biserica ortodoxă din Văgașul Nou era situată într-o pădure de mesteceeni, azi rămânând doar tâlpile de lemn așezate pe o mica fundație din piatră rotundă de vale, putându-se observa doar forma poligonală a absidei altarului de odinioară, împărțirea în naos și pronaos: „În primele zile ale lui septembrie 1940 un detașament de cavalerie maghiar a intrat în Tarna Mare venind de la Seleuș (Tipuș Vasile, 70 ani, înregistrare orală, 25 septembrie 1995) iar în zilele următoare a fost organizată noua administrație maghiară a satului, toți funcționarii români fiind înlocuiți cu maghiari, (...) Parohia ortodoxă din Văgaș cu cei 100 de credincioși ai săi a fost desființată iar parohul de Tarna-Văgaș, pr. Dosoftei Constantinescu, care administra și parohia ortodoxă din Satu Mare a fost bătut de trupele hortiste (Arhiva M.A.E., fond. 71/139, vol. 200, f.14)”¹².

⁹ Ibid, p. 176.

¹⁰ Ibid, p. 154.

¹¹ Ibid, p. 156.

¹² Ibid, p. 158.

A dispărut și biserica. Se mai observă planul acesteia, 14 x 6 m, delimitat de o bordură de piatră, cu altarul orientat spre est. Într-o iarnă, un vâgășan pe nume Miculca Mihai s-a oferit să-l ducă pe preotul din Tarna, cu sania trasă de cai, la biserica ortodoxă din Văgașul Vechi, unde era slujitor. Omul, fiind beat, l-a răsturnat pe popă în apa Holitei, cu sanie cu tot, unde va mai în jos de Răcșanu. Popa avea peste 70 de ani.

„În Văgașul Nou, invadat de o pădure de mesteceni, cimitirul mai păstrează movilele mormintelor, însă crucile au putrezit demult. Totuși, se mai observă fragmentele a două cruci. Dispărând oamenii, biserica a rămas pustie. Până în 1997, ea a stat în picioare. În prezent, grinzile, cornii, șindrila, negre și umede de timp, zac prăbușite, formând un morman de lemn putrede. Clopotele au fost duse acum vreo 15 ani, la îndemnul lui Ciorba Ion, curator în Tarna, poreclit „Șirlăianu”, unul la biserica din Șirlău (s-a vândut), iar cel de-al doilea la parohia ortodoxă din Tarna Mare unde se găsește și acum; iar lucrurile sfinte la Copcioaie, în Banat. Iconostasul se află spre conservare în Muzeul Județean Satu Mare”¹³.

În documentația tehnico-științifică de specialitate care stă la baza proiectului general de conservare și restaurare a iconostasului bisericii de lemn din Văgaș (datare sfârșit de secol XVIII), aflat în prezent în patrimoniul Muzeului Județean Satu Mare, se evidențiază câteva aspecte importante legate de circulația transfrontalieră a valorilor culturale și spirituale:

„Biserica de lemn din Tarna Mare, se afla în localitatea cu același nume din județul Satu Mare. Surprinsă într-o fotografie publicată la începutul se-

Biserica de lemn din Tarna Mare, secolul XIX

¹³ Munteanu Gheorghe, „Amintiri din satul Văgaș”, în *Bucuria drumețiilor – Portrete și întâlniri*, Editura Profundis, Satu Mare, 2014, p. 82.

colului XX, biserica a fost înlocuită de noua biserică de zid în anul 1898. Inițial, noua biserică a preluat hramul bisericii vechi, acesta fiind „Adormirea Maicii Domnului” dar ulterior acesta a fost schimbat cu hramul „Sfântul Ioan Botezătorul”. Așadar biserica de lemn nu se știe cu exactitate când a fost construită, în schimb se cunoaște anul demolării acesteia. Anul 1890 a fost momentul când vechea bisericuță, aflată în stare proastă și neîncăpătoare a fost desfăcută. Pe locul ei s-a construit noua biserică de zid, aceasta fiind gata abia peste 8 ani.

Fotografia surprinde o biserică de mici dimensiuni. Clopotnița este așezată alături, nefăcând parte din corpul bisericii. Starea proastă a bisericii este surprinsă și de fotografia făcută probabil între anii 1880 și 1890, acoperișul de șindrilă aparând ca fiind deteriorat. Biserica veche de lemn este transportată împreună cu iconostasul la Văgaș în 1909.

Din păcate, în timpul transportului acesta s-a deteriorat. De asemenea, din iconostas s-au înlăturat câteva icoane pentru a se putea încadra în spațiul bisericii. În momentul de față obiectul religios se află în custodia Muzeului Județean Satu Mare. Iconostasul este expus în expoziția permanentă a Muzeului Județean Satu Mare, elementele componente sunt conservate în întregime, o parte sunt restaurate și câteva icoane sunt în restaurare.

În Slovacia, la nord de Uzhhorod există un sat cu o bisericuță de lemn care adăpostește un iconostas asemănător celui de la Văgaș (Tarna Mare). Iconostasul (de fapt și biserica) este înregistrat ca Monument Cultural Național și este datat cu anul 1794. Iconostasul este împărțit în patru registre orizon-

tale. În primul registru regăsim icoanele Sfântului Nicolae, Theotókos (Hodigtria), Hristos Învățător și icoana Sfântului Vasile cel Mare. Un lucru demn de consemnat îl reprezintă decorul de pe ușile împărătești cu medalioane ale genealogiei lui Iisus Hristos și cu scena Buneivestiri. Al doilea registru cuprinde sărbători și încadrează icoana Cina cea de Taină (Mistic). În al treilea rând, cel al apostolilor, icoana principală este a lui Hristos - Marele Preot. Al patrulea rând - al profeților, găsim șase medalioane cu perechi de figuri, dar din cauza lipsei de spațiu sunt înclinate și dificil de vizualizat.

În 2003, cinci icoane au fost furate din biserică. Din cauza manipulării necorespunzătoare ele au fost avariate și este necesară restaurarea lor. În prezent sunt în curs de restaurare. Exteriorul a fost restaurat în anul 2000. Se observă o asemănare destul de mare între cele două iconostase deși cel de la Văgaș (Tarna Mare) are o influență occidentală în tehnica de pictare a personajelor. Există elemente comune în ceea ce privește cromatică, elementele decorative, motivele sculptate, folosirea foiței de argint care venea apoi aurită. Elementele componente au grade diferite de deteriorare. Unele elemente au fost restaurate în 1995 iar în 2003 s-a început restaurarea celorlalte elemente.

Clasat la categoria Tezaur, în curs de restaurare printr-un proces realizat cu îndrăgălaș și profesionalism de Cristina Busuioc, iconostasul din Văgaș a devenit un obiect iconic de patrimoniu: „Pictura icoanelor este realizată în culori pe bază de apă cu ou, iar fundalul este foiță de argint aurit, lemnul din

Iconostasul bisericii de lemn din Văgaș după restaurare

Văgaș, 1984 – Figurile Apostolilor pe registrul superior al iconostasului bisericii de lemn in situ

care este confecționat iconostasul este lemn de tei. (...) Am făcut o restaurare conservativă, iar integrarea cromatică s-a făcut doar în zona feței personajelor pentru a reconstitui astfel imaginea-mesaj¹⁴. Metodele și tehnicile de lucru utilizate în procesul de restaurare a iconostasului de la Văgaș au fost analizate și descrise detaliat în articole publicate în volume de specialitate: „Refacerile virtuale ale policromiei se pot realiza în mai multe moduri, astfel de reprezentări pot proteja operele de artă de niște operațiuni care le-ar putea compromite autenticitatea și integritatea. Nici o operațiune realizată direct pe obiect, fie că este vorba de teste de curățare sau de propunerile de integrare cromatică, nu este total reversibilă. (foto.1 lacuna înainte de restaurare și foto.2 – restaurare virtuală, Icoana Împărătească-Maica Domnului cu Pruncul-Iconostas Văgaș, expoziția permanentă a Muzeului Județean Satu Mare)¹⁵.

Iconostasul este structurat pe 4 registre: primul este cel al icoanelor împărătești și al ușilor diaconești și împărătești. Al doilea registru este compus din icoane cu scene din viața lui Iisus adică 11 icoane. Registrul trei conține

¹⁴ Busuioc Cristina, Văgaș – restaurarea iconostasului din vechea biserică, în vol. Relații româno-ucrainene. Istorie și contemporaneitate, lucrările Simpozionului internațional desfășurat în 26-28 februarie 2016, Editura Muzeului Sătmărean, Satu Mare, Editura Ecou Transilvan, Cluj Napoca, 2016, p. 259-270.

¹⁵ Busuioc Cristina, Metode și tehnici pentru integrarea cromatică în restaurarea picturii, în vol. Studii și Comunicări, Seria istorie-etnografie-artă, XXIX/II 2013, Muzeul Județean Satu Mare, p. 207.

apostoli – un număr de 6 apostoli încadrând o scenă cu Deisis și registrul 4 care conține 12 prooroci grupați câte 3 încadrând o icoană centrală cu imaginea lui Dumnezeu Tatăl. Ușile centrale, numite împărătești, "câci prin ele intră „împăratul Hristos”, sub forma Evangheliei. Pe aici, odinioară, intra împăratul bizantin spre a aduce jertfă și a se împărtăși." Ușile laterale, numite diaconești, prin care intră și ies diaconii. Prin ușile diaconești, credincioșii comunică cu preotul, aducându-i la altar darurile de jertfă (pomelnice, prescuri, lumânări)".

Fără a-și pierde istoria locală în negura timpului și a se dizolva definitiv în noaptea uitării, cătunul Văgaș subzistă prin farmecul poveștilor care se șoptesc uneori în clipele de tihnă din ceas de seară sau în miez de sărbătoare. Încremenite parcă pentru veșnicie în inimile ultimilor locuitori de pe strada Văgaș, întâmplările coboară parcă dintr-un mit ca străjeri ai amintirilor vii a celor trăite odinioară, mai sus, în clopotul munților: „Anii '70 au adus depopularea aproape completă a Văgaș-ului, astfel încât o singură familie a mai rămas să locuiască în cătun: Ioan și Irina Răcșan cu cei 12 copii. Cei care nu au emigrat s-au strămutat în Tarna Mare, întemeinduri și familii și gospodării în sat, deși o parte dintre ei mai muncesc și azi pământurile care au aparținut în Văgaș părinților lor. Astăzi bisericile din lemn și cele două cimitire sunt în stare totală de degradare, clopotele au fost strămutate la Tarna Mare și la Șirlău iar dintre vechile livezi care împânzeau cătunul mai supraviețuiesc doar câțiva pomi care au rezistat iernilor aspre de pe munte”¹⁶.

Surse fotografii:

Fotografii color: Mihaela Grigorean (cercetare de teren - 2021, 2022, 2023)
Fotografiile alb-negru fac parte din Colecția Muzeului Județean Satu Mare:
Ioniță G, Andron, 1984
Aczél, 1908 L. Aczél, *Ugocsa vármegye népoktatósügye: 1880 – 1902*, Budapest, 1908.

Bibliografie:

Baboș, Alexandru, Valențele artistice și arhitecturale ale iconostasului fostei biserici de lemn din Biserica Albă, Maramureș | Caracteristici artistice și arhitecturale ale catapetesmei din fosta biserică de lemn din Biserica Albă, Maramureș (Біла Церква, Ucraina), *Memoria Ethnologica* 80-81, p. 64-87, 2021.
Busuioc, Cristina, „Văgaș – restaurarea iconostasului din vechea biserică”, în vol. *Relații româno-ucrainene. Istorie și contemporaneitate*, lucrările Simpozionului internațional desfășurat în 26-28 februarie 2016, Edi-

¹⁶ Ibid, p. 176.

- tura Muzeului Sătmărean, Satu Mare, Editura Ecou Transilvan, Cluj Napoca, 2016.
- Busuioc, Cristina, „Metode și tehnici pentru integrarea cromatică în restaurarea picturii”, în vol. *Studii și Comunicări, Seria istorie-etnografie-artă*, XXIX/II 2013, Muzeul Județean Satu Mare.
- Ghitta, Ovidiu, *Nașterea unei biserici. Biserica Greco-Catolică din Sătmăr în primul ei secol de existență (1667 – 1761)*, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, Cluj- Napoca, 2001.
- Molnar, Ovidiu Dacian (coordonator), *Tarna Mare – un sat din ținutul Tisei Superioare – monografie*, Editura Citadela, Satu Mare, 2018
- Munteanu, Gheorghe, „Amintiri din satul Văgaș”, în *Bucuria drumețiilor – Portrete și întâlniri*, Editura Profundis, Satu Mare, 2014
- Olariu, Gheorghina, „Restaurarea și protejarea patrimoniului, o preocupare constantă a muzeului sătmărean”, în vol. *Studii și Comunicări, Seria istorie-etnografie-artă*, XXXV/II 2019, Muzeul Județean Satu Mare
- Păun, Silvia, *Absida altarului*, Editura Per omnes artes, 2000, București.
- Proiectul general de conservare și restaurare a iconostasului bisericii de lemn din Văgaș, Muzeul Județean Satu Mare

Văgaș – panoramă

Văgaș – panoramă

Văgaș – panoramă

Văgaș – panoramă

Văgaș – locul unde a fost amplasată
Biserica Greco-Catolică dispărută

Livezi de pomi fructiferi din Văgaș

Livezi în Văgaș

Văgaș – pășuni pentru animale

Văgaș – casă din lemn în șaranți cu târnaț

Văgaș – fațadă din împletituri de nuiiele lipite cu lut

Văgaș – casă cu îmbinări în cheutori pe fundație de piatră rotundă de vale, lipită cu lut

Văgaș – casă cu îmbinări în cheutori pe fundație de piatră rotundă de vale, lipită cu lut, cu târnaț adosat

Casă de lemn din Văgaș – fereastră
cu grilaj, acoperiș de șindrilă

Talpa unei case de lemn din Văgaș

Casă de lemn din Văgaș – îmbinări
în cheutori

Ușa unei case de lemn din Văgaș

Văgaș – Ivancu și soția, Floare
savurează apa rece din izvorul
Ciurigău

Ofrandă rituală din cununi de spice
de grâu pe o răstignire de lemn din
Văgaș

Văgaș – Izvor de apă Ciurigău

Văgaș – cruci din vechiul cimitir

Văgaș, 1984 – Portalul bisericii ortodoxe de lemn

Văgaș, 1984 – învelitoarea de șindrilă
a bisericii de lemn ortodoxe

Ivancu, ultimul locuitor al Văgașului,
stând contemplativ lângă una dintre
puținele răstigniri de lemn rămase în
picioare

Văgaș – șindrilă din lemn de fag

Văgaș – draniță din lemn de brad

Văgaș – draniță din lemn de brad

Văgaș – târnațul casei

Văgaș – talpă rămasă de la vechea biserică de lemn

Văgaș – îmbinarea tălpilor rămase din vechea biserică de lemn

RECENZIE

Valentina-Larisa Petrețchi: „Valorificarea metodelor interactive în înțelegerea textului la ciclul primar” / «Використання інтерактивних методів розуміння тексту в початковій школі», București, Editura RCR Editorial, 2025, 195 p.

Ioan Herbil / Іван Гербіл

Valentina-Larisa Petrețchi: „Valorificarea metodelor interactive în înțelegerea textului la ciclul primar”. Uniunea Ucrainenilor din România acordă o atenție deosebită publicării de volume cu tematică diversă, printre care un loc aparte îl ocupă cele dedicate învățământului. Lucrarea „Valorificarea metodelor interactive în înțelegerea textului la ciclul primar”, realizată de Valentina-Larisa Petrețchi și apărută în ediție bilingvă, în traducerea în limba ucraineană a lui Vasile Captaru, își propune să abordeze probleme precum psihologia educațională, metodică predării și alte elemente care participă la procesul instructiv-educativ al elevilor. Rolul central în acest proces îl au metodele interactive, cu ajutorul cărora autoarea conturează dezvoltarea unei noi abordări educaționale, care îmbină ideile pedagogiei tradiționale cu cele moderne.

Валентина-Лариса Петрецька: «Використання інтерактивних методів розуміння тексту в початковій школі». Союз українців Румунії приділяє особливу увагу публікації книг на різноманітну тематику, серед яких окреме місце займають видання, присвячені освіті. Робота «Використання інтерактивних методів розуміння тексту в початковій школі», виконана Валентиною-Ларисою Петрецькі та видана у двомовному виданні у перекладі українською Василя Каптару, має на меті розглянути проблеми, такі як психологія освіти, методика викладання та інші елементи, що беруть участь у навчально-виховному процесі учнів. Центральну роль у цьому процесі відіграють інтерактивні методи, за допомогою яких авторка окреслює розвиток нового освітнього підходу, що поєднує ідеї традиційної педагогіки з сучасними підходами.

Valentina-Larisa Petrețchi: “Utilizing Interactive Methods in Text Comprehension in Primary Education”. The Union of Ukrainians in Romania pays special attention to the publication of volumes on diverse topics, among which those dedicated to education occupy a distinct place. The work “Utilizing Interactive Methods in Text Comprehension in Primary Education”, authored by Valentina-Larisa Petrețchi and published in a bilingual edition, translated into Ukrainian by Vasile Captaru, aims to address issues such as educational psychology, teaching methodology, and other elements involved in the instruc-

tional-educational process of students. Interactive methods play a central role in this process, through which the author outlines the development of a new educational approach that combines the ideas of traditional pedagogy with modern methods.

Cuvinte-cheie: metode interactive, mijloace de învățământ tradiționale, ciclul primar, proces instructiv-educativ, metoda cadranelor, metoda cubului, metoda pălăriilor gânditoare, diagrama Wenn.

Ключові слова: інтерактивні методи, традиційні засоби навчання, початковий цикл, навчально-виховний процес, метод кадрнів, метод куба, метод капелюхів мислення, діаграма Венна.

Keywords: interactive methods, traditional teaching tools, primary cycle, instructional-educational process, dial method, cube method, thinking hats method, Venn diagram.

Pentru început, trebuie subliniat faptul că sub egida Uniunii Ucrainenilor din România, apar, lunar, șapte ziare și reviste: «Вільне слово» (în limba ucraineană), „Curierul ucrainean” (în limba română), «Український вісник» (în limba ucraineană), «Наш голос» (în limba ucraineană), „Есouri ucrainene” (în limba română), «Дзвоник» (în limba ucraineană) și «Бджілка» (în limba ucraineană).

Un alt domeniu, în afară de presă, bine reprezentat în cadrul Uniunii, este tipărirea de cărți. Tematica lor include literatură (proză, dramaturgie, poezie), monografii despre așezările ucrainene din România și despre ucrainenii de seamă ai României, volume științifice (de etnografie, lingvistică, critică literară și ecologie), traduceri din/în limba ucraineană, publicistică, cărți pentru copii. Autorii sunt atât membri ai Uniunii Scriitorilor din România și ai Uniunii Scriitorilor din Ucraina, cadre didactice universitare, cercetători din diverse domenii, cât și poeți și scriitori debutanți, traducători, muzicologi și compozitori.

Trebuie remarcat faptul că tematica reflectată în lucrările cercetătorilor ucraineni din România s-a diversificat, ca de exemplu, subiecte privind istoria ucrainenilor din România și a vieții acestora; despre antroponimia ucrainenilor din România; probleme privind religia, ecologia și didactica predării. Din această categorie face parte și volumul care constituie obiectul recenziei noastre.

Psihologia educațională, metodică predării și celelalte elemente care participă la procesul instructiv-educativ al elevilor trebuie să țină pasul cu schimbările din societate care se derulează cu o viteză amețitoare. Un pas decisiv în acest proces complex de perfecționare a metodelor și procedeelelor de predare-învățare l-a constituit folosirea metodelor interactive, care, după cum se poate observa, de cel puțin trei decenii, contribuie semnificativ la obținerea unor performanțe ridicate. Se constată o perfecționare vizibilă a activității de predare, ceea ce duce la optimizarea procesului educațional.

Marea majoritate a oamenilor sunt conștienți de faptul că școala are o contribuție din ce în ce mai mare în modelarea personalității copilului, cultivarea conștiinței naționale și definirea viitorului cetățean responsabil al unei comunități, în particular, și al societății, în general. Rolul decisiv în acest proces complex îl au primii ani de școală, ciclul primar, în care, după cum spune autoarea, „se conturează dezvoltarea unei noi abordări educaționale. Este vorba de o abordare care determină organizarea și trăirea unor experiențe de învățare ținând seama de cerințele viitorului și de necesitatea producerii unor schimbări dorite în comportamentul copilului de astăzi, o abordare care încearcă o îmbinare suplă a ideilor pedagogiilor alternative moderne cu ideile pedagogiei tradiționale autohtone. În acest context, este nevoie ca și școala să se reorganizeze, prezentând structuri, mecanisme și servicii modernizate sau noi, pe care să le poată oferi la standardele necesare noilor roluri și responsabilități care i se atribuie” (p. 8).

Lucrarea *Valorificarea metodelor interactive în înțelegerea textului la ciclul primar*, realizată de profesor-consilier școlar Valentina-Larisa Petrețchi, cu o vechime de peste 10 ani ca profesor învățământ primar, are următoarea structură: patru capitole: *Metode didactice specifice învățământului primar*; *Metode și tehnici folosite pentru decodarea textului*; *Proiectarea și desfășurarea cercetării* și *Analiza, prelucrarea și interpretarea datelor obținute*, fiind precedate de *Introducere* și succedate de *Concluzii*, *Bibliografie* și *Anexe*.

În *Introducere*, autoarea, pe baza experienței de la clasă și ținând cont că societatea actuală înregistrează un puternic proces evolutiv datorat erei tehnologiei și a informației rapide, subliniază faptul că „nevoile și cerințele copiilor ne pretind o schimbare radicală a modului de abordare a activității didactice și a procesului instructiv în sine”, motive care stau la baza conceperii lucrării de față, fiind convinsă că, prin metodele propuse, cadrele didactice vor reuși să țină „pasul cu copiii din ziua de azi care sunt dornici de a cunoaște cât mai multe” (p. 8).

„Din aceste considerente, după cum subliniază Valentina-Larisa Petrețchi, se impune necesitatea unei modernizări și perfecționări a metodologiei didactice, un deziderat ce trasează direcțiile sporirii caracterului activ al noilor metode, aplicarea unor metode cu un pronunțat caracter formativ și valorificarea noilor tehnologii instrucționale (e-learning), care să aducă astfel o însemnată contribuție la dezvoltarea întregului potențial al elevului din ziua de astăzi”, drept pentru care „introducerea și utilizarea metodelor moderne în procesul instructiv-educativ este o necesitate” (pp. 8-9), mai menționează autoarea.

Actualitatea temei se constată pe două direcții, în primul plan fiind cea strâns legată de partea inițială a titlului lucrării, „Valorificarea metodelor interactive...”, prin care se justifică folosirea celor mai noi metode ale procesului instructiv-educativ. Cea de-a doua direcție este legată de „...înțelegerea textului la ciclul primar” (partea a doua a titlului), care presupune, în primul rând, citirea unui text (fenomen, din păcate, pe cale de dispariție), iar, în etapele următoare, decodarea acestuia, asimilarea de cunoștințe și noțiuni noi (pe toate palierele lingvistice), dezvoltarea gândirii critice; cultivarea relaționării cu colegii etc.

Apreciem, după cum spune și autoarea lucrării, că tema de cercetare este una de actualitate, iar alegerea și realizarea acesteia va contribui la perfecționarea metodelor folosite de către cadrele didactice la clasă și, implicit, după cum se poate vedea și din capitolul IV al lucrării, va avea un rol semnificativ în vederea îmbunătățirii procesului educațional în întregul său.

În capitolul I, *Metode didactice specifice învățământului primar*, compus din șase subcapitole, sunt detaliate, din punct de vedere teoretic, metodele de învățământ (procedeele didactice, strategiile didactice, funcțiile metodelor didactice, metodele și mijloacele de învățare tradiționale, strategii și tehnici moderne), fără să fie neglijate didactica tradițională și inovațiile, cărora le este dedicat subcapitolul *Metodologia didactică între tradiție și inovație*, fiind prezentate, comparativ, metodele clasice și cele moderne.

Clasificarea strategiilor, după: *natura activității, implicarea creatoare/ noncreatoare a profesorului, logica gândirii elevilor, gradul de dirijare a învățării elevului, originea motivației învățării, modelul de grupare a elevilor etc.*, este extrem de benefică, fiind, pe de o parte, instrumentele „prin care profesorul îi ajută pe elevi să acceadă la cunoaștere și să-și dezvolte capacitățile intelectuale, priceperile, deprinderile, aptitudinile, sentimentele și emoțiile” (p. 18), iar, pe de alta, cele care, cu timpul, vor da naștere unor noi metode de învățare, devenind parte a celor interactive (unele fiind deja).

Pornind de la *metodele și mijloacele de învățământ tradiționale* (prezentate detaliat: *explicația, descrierea, demonstrația teoretică, conversația euristică, problematizarea, studiul de caz*), autoarea porcede la prezentarea strategiilor și a tehnicilor moderne, care s-au dovedit, în majoritatea cazurilor, mult mai eficiente comparativ cu metodele tradiționale, axate pe transmiterea de cunoștințe și informații de către cadrul didactic și recepțarea acestora de către elevi. Metodele moderne, interactive sunt centrate pe participarea activă a elevului, pe autoformarea acestuia, pe învățarea cu ajutorul celuilalt, pe intensificarea interrelaționării etc.

Capitolul al II-lea, *Metode și tehnici folosite pentru decodarea textului*, este structurat pe două părți: *Metode moderne – instrumente de lucru în*

învăţarea eficientă şi Metodele şi tehnicile interactive – expunere teoretică, aceasta având 22 de subcapitole, fiecare dintre ele identificându-se cu metodele folosite: *metoda cadranelor, metoda cubului, metoda pălăriilor gânditoare, metoda R.A.I., metoda predării/învăţării reciproce, reţeaua de discuţii, stabilirea succesiunii evenimentelor, brainstorming, tehnica „Ciorchinului”, cvintet, jocul didactic, termeni cheie iniţiali, SINELG, ghidurile de studiu, jurnal cu dublă intrare, ştiu / vreau să ştiu / am învăţat, metoda Horoscopul, mozaic, turul galeriei, diagrama Wenn, metoda acvariului şi explozie stelară*. După cum afirmă autoarea, folosirea respectivelor metode şi tehnici în cadrul orelor de *Limba şi literatura română* are în vedere decodarea textului epic la clasa a III-a (p. 64), dar acestea pot fi adaptate şi folosite şi în multe alte situaţii, deoarece ele asigură o activitate didactică eficientă şi performantă, favorizând nu doar transmiterea de informaţii elevilor, ci şi formarea personalităţii acestora, prin stimularea, participarea, implicarea, interacţionarea celor mici ca parte a grupului / colectivului / clasei. Prezentarea avantajelor fiecăreia dintre metodele de mai sus este foarte benefică pentru cadrele didactice care vor dori să le folosească în procesul de predare sau să le combine, cine ştie, dând naştere unor noi metode interactive.

Cel de al III-lea capitol, *Proiectarea şi desfăşurarea cercetării*, cu cele nouă subcapitole, este axat pe punerea în practică a părţii teoretice a lucrării, fiind oferite date despre: perioada şi locul desfăşurării cercetării experimentale (anul şcolar 2022-2023, la două clase de a III-a paralele, în cadrul Şcolii Gimnazială Rona de Sus), ipotezele cercetării, obiectivele acesteia, etapele cercetării, variabilele cercetării, eşantionul de subiecţi, eşantionul de conţinut, metodele de cercetare, etapele de cercetare, acestea din urmă, conform uzanţelor, fiind împărţite în trei etape: *pre-experimentală, experimentală şi post-experimentală*. Se poate constata o foarte mare varietate a textelor folosite, acestea aparţinând atât literaturii române, cât şi celei universale, ceea ce conferă, din start, o altă viziune asupra conţinutului şi contribuie major la lărgirea spectrului de asimilare a cunoştinţelor, la optimizarea creativităţii elevilor, la conştientizarea acestora cu privire la participarea activă a lor în cadrul procesului de predare / învăţare. Realizarea graficelor şi a tabelelor reprezintă sinteza cercetării, cu ajutorul căreia este mai facilă urmărirea metodelor şi a etapelor derulate. Testele, atât cele de evaluare iniţială, cât şi cele de evaluare finală, sunt de un real folos, constituind modele pentru cei care doresc să-şi îmbunătăţească procesul instructiv-educativ al elevilor.

În ultimul capitol, al IV-lea, *Analiza, prelucrarea şi interpretarea datelor obţinute*, sunt analizate cu lux de amănunte rezultatele cercetării, acestea fiind prezentate în două etape, care se identifică cu cele două subca-

pitole, *pre-experimentală* și *post-experimentală*. Pe baza rezultatelor celor două teste atent analizate și interpretate, alături de *observația directă* și de *autoobservație*, autoarea a obținut informații relevante legate de: comportamentul elevilor, personalitatea acestora, nivelul de cunoștințe, competențe și capacități asimilative ale elevilor etc. Îmbunătățirea calificativelor, observată în etapa post-experimentală (pp. 162-159), este o dovadă clară că utilizarea metodelor moderne alături de cele tradiționale în cadrul procesului educațional reprezintă viitorul educației, unde metodele interactive, capabile de a stârni interesul și implicarea elevilor, duc la îmbunătățirea activității instructiv-educative, la obținerea performanțelor școlare evidente.

Sursele bibliografice folosite în fundamentarea lucrării (câteva zeci) conțin nume și titluri de referință în domeniu, de unde rezultă profunda documentare a acestui compartiment al metodicii din partea autoarei.

Anexele din final, elaborate pe baza metodelor interactive privind înțelegerea textului la ciclul primar, aplicabile pe diferite texte în cadrul orelor de *Limba și literatura română*, sunt modele care contribuie la animarea creativității elevilor, participarea activă la ore, îmbogățirea vocabularului, dezvoltarea gândirii critice, ceea ce duce la manifestarea spontană și la emiteră de judecăți proprii.

Salutăm ideea publicării lucrării de față în ediție bilingvă româno-ucraineană, într-o traducere remarcabilă a lui Vasile Captaru, „Використання інтерактивних методів розуміння тексту в початковій школі”, motiv pentru care recomandăm folosirea acestui material, în primul rând, de către cadrele didactice care predau limba română într-un mediu lingvistic ucrainean, dar, în aceeași măsură, și de către cadrele didactice care predau limba ucraineană în școli din localități cu populație ucraineană.

RECENZIE

«Усякі, різні, розмаїті. Казки й оповідання румунських письменників» („În fel de fel de fețe. Povești și povestiri ale scriitorilor români”), trad. din limba română de Iryna Moisei, Mihaela Herbil și Liudmyla Dorosh, București, Editura RCR Editorial, 2022, 138 p.

Cristina Silaghi / Крістіна Сілагі

«Усякі, різні, розмаїті. Казки й оповідання румунських письменників» („În fel de fel de fețe. Povești și povestiri ale scriitorilor români”), trad. din limba română de Iryna Moisei, Mihaela Herbil și Liudmyla Dorosh. Prezenta recenzie își propune să semnaleze apariția unui volum de traduceri din limba română în limba ucraineană – volumul „Усякі, різні, розмаїті. Казки й оповідання румунських письменників”, în traducerea doamnelor Iryna Moisei, Mihaela Herbil și Liudmyla Dorosh. Autoarele aduc în fața micilor cititori ucraineni povești și povestiri pline de sensibilitate, care acoperă o tematică foarte variată, din operele unor autori români precum Emil Gârleanu, Petre Ispirescu, Mihail Sadoveanu, Alexandru Mitru, Ion Creangă, Barbu Ștefănescu-Delavrancea, Mircea Sântimbreanu și Ioan Slavici.

«Усякі, різні, розмаїті. Казки й оповідання румунських письменників», переклад з румунської мови Ірини Мойсей, Міхаєли Хербіл та Людмили Дораш. Рецензія має на меті відзначити появу збірки перекладів з румунської мови українською – тому „Усякі, різні, розмаїті. Казки й оповідання румунських письменників”, у перекладі Ірини Мойсей, Міхаєли Хербіл та Людмили Дораш. Авторки пропонують маленьким українським читачам сповнені чутливості казки та оповідання, що охоплюють надзвичайно різноманітну тематику з творів румунських авторів, таких як Еміль Гарліану, Петр Іспіреску, Михайл Садовяну, Александру Мітру, Іон Крянґе, Барбу Штефенеску-Делавранча, Мірча Сантімбріану та Іоан Славич.

“All Sorts, Different, Diverse. Fairy Tales and Stories by Romanian Writers”, translated from Romanian by Iryna Moisei, Mihaela Herbil, and Liudmyla Dorosh. The review aims to highlight the appearance of a volume of translations from Romanian into Ukrainian – the book „Усякі, різні, розмаїті. Казки й оповідання румунських письменників”, translated by Iryna Moisei, Mihaela Herbil și Liudmyla Dorosh. The translators bring before young Ukrainian readers sensitive tales and stories that cover a wide of themes, drawn from the works of Romanian authors such as Emil Gârleanu, Petre Ispirescu, Mihail Sadoveanu, Alexandru Mitru, Ion Creangă, Barbu Ștefănescu-Delavrancea, Mircea Sântimbreanu și Ioan Slavici.

Cuvinte-cheie: *literatură ucraineană, literatură română, traduceri, literatură română pentru copii.*

Ключові слова: *українська література, румунська література, переклад, румунська дитяча література.*

Keywords: *Ukrainian literature, Romanian literature, translations, Romanian children's literature.*

Anul 2022 a adus, pe piața editorială din România, volumul «Усякі, різні, розмаїті. Казки й оповідання румунських письменників» („În fel de fel de fețe. Povești și povestiri ale scriitorilor români”), apărut la București, la Editura RCR Editorial, cu sprijinul financiar al Uniunii Ucrainenilor din România, fiind rodul efortului de traducere al doamnelor traducătoare Iryna Moisei, Mihaela Herbil și Liudmyla Dorosh, a căror activitate în domeniul promovării limbii și a literaturii ucrainene este recunoscută prin contribuția constantă la apariția unor publicații precum revistele „Есouri ucrainene”, «Наш голос» („Glasul nostru”) sau revista pentru copii «Дзвоник» („Clopoțelul”).

Rolul poveștilor în dezvoltarea cognitivă, emoțională, lingvistică și socială reprezintă un fapt îndeobște recunoscut. Poveștile reprezintă un element esențial în educația copiilor, ele modelează comportamente, îi ajută pe copii să înțeleagă și să exprime emoțiile, îi învață, prin intermediul unei limbi accesibile, să se raporteze la viață, să distingă între bine și rău. Copiii cărora li s-au citit povești de la o vârstă timpurie învață să vorbească corect și au un vocabular dezvoltat. Poveștile contribuie esențial la dezvoltarea imaginației și a creativității celor mici și îi apropie de înțelegerea lumii interioare a eroilor, determinându-i să creadă în victoria forțelor binelui și să-și dorească să urmeze modelele pe care personajele le întruchipează. De multe ori, poveștile reprezintă o cale prin care adulții îi pot familiariza pe copii cu teme sensibile și, de la o vârstă fragedă, îi pot determina pe cei mici să-și dorească să fie buni, să fie generoși, să fie respectuoși. În plus, majoritatea poveștilor conțin exemple educative și, prin intermediul situațiilor în care se află personajele, îi ajută pe copii să trăiască, în planul imaginației, anumite pericole cu care s-ar putea confrunta în viața reală. De aceea, apariția unei cărți cu povești pentru copii reprezintă, întotdeauna, un prilej de bucurie, o activitate menită să-i apropie pe micii cititori (și nu numai!) de lectură.

Cartea «Усякі, різні, розмаїті. Казки й оповідання румунських письменників» („În fel de fel de fețe. Povești și povestiri ale scriitorilor români”) este un câștig pentru piața editorială din România din cel puțin trei motive: (1) este o primă încercare de traducere în limba ucraineană a unor povești și povestiri aparținând unor autori români; (2) în contextul actual, vine în sprijinul unui număr mare de copii ucraineni, refugiați în România din cauza războiului din Ucraina, integrați în sistemul de învățământ de la noi, facilitându-le, pe de o parte, accesul la textele din bibliografia școlară,

iar, pe de altă parte, familiarizându-i cu literatura română pentru copii și (3) poate fi utilizată la clasele cu predare în limba ucraineană, în cadrul orelor de limbă și literatură, reprezentând un valoros material instructiv-educativ.

Cartea include un număr de 39 de texte, aparținând unor autori precum Emil Gârleanu, Petre Ispirescu, Mihail Sadoveanu, Alexandru Mitru, Ion Creangă, Barbu Ștefănescu-Delavrancea, Mircea Sântimbreanu și Ioan Slavici.

În selecția textelor, traducătoarele au reușit să acopere o tematică foarte variată, exemplificată generos cu texte ale scriitorilor români clasici. Întrucât suntem în fața unei cărți pentru copii, e de la sine înțeles că una dintre temele centrale ale cărții o reprezintă **copilăria**, prin evocarea unor momente specifice acestei perioade minunate, așa cum apar ele în textul lui Ion Creangă („*La cireșe*”), în care se poate recunoaște fiecare dintre cititori, fapt ce conferă întregii opere a lui Creangă un caracter universal. Tot de copilărie se leagă și evocarea plină de emoție a unor **figuri** care ne marchează în această perioadă, așa cum apare în textele lui Barbu Ștefănescu-Delavrancea („*Bunica*”, „*Bunicul*”) sau în textul „*Mama*” al lui Mircea Sântimbreanu. Citirea unor astfel de texte îi poate determina pe micii cititori să conștientizeze importanța unor astfel de figuri în viața lor și să le permită să se manifeste afectiv față de aceștia.

O parte considerabilă a cărții este consacrată textelor lui Emil Gârleanu, autor care se distinge, în literatura română, prin surprinderea cu mare sensibilitate, duioșie și blândețe a unor aspecte din **universul miniatural al viețuitoarelor**, în texte precum „*Fricosul*”, „*Gândăcelul*”, „*Căprioara*”, „*Nedespărțite!*...” etc. Ceea ce impresionează în aceste texte este naturalitatea cu care scriitorul sondează viața micilor viețuitoare, transmitându-le celor mici ideea că viața trebuie respectată, că și micile viețuitoare pot avea sentimente, că acestea trăiesc într-o lume care funcționează după anumite reguli, asemănătoare sau identice cu cele după care funcționează lumea noastră, a oamenilor, și că această lume în miniatură nu trebuie ignorată.

Alegerea acestor texte de către doamnele traducătoare ni se pare foarte potrivită, mai ales în contextul în care, în literatura contemporană pentru copii (care tinde să evoce foarte concret lumea în care trăiesc azi copiii, o lume în care evenimentele se desfășoară cu o viteză uimitoare, în care nimeni nu are timp să se așeze puțin), prea puțin autori au curajul de a fi fini observatori ai naturii, de a-i predispune, prin scrierile lor, pe copii la visare și introspecție.

Familiarizarea micilor cititori ucraineni cu teme specifice poveștilor românești (și nu numai!) are loc prin traducerea textelor lui Petre Ispirescu („*Vulpea firoascoasă*”, „*Ieftin și scump*”) și Ioan Slavici („*Doi frați*”, „*Rodul tai-*

nic”). Astfel, copiii pot afla că marile teme precum binele și răul, iubirea sau anumite trăsături umane precum bunătatea, generozitatea (sau dimpotrivă, răutatea, zgârcenia) traversează și literatura română și se pot găsi puncte comune sau elemente distinctive în comparație cu poveștile din limba ucraineană. În plus, aceste texte, prin evocarea unei lumi apuse, pot constitui un bun prilej de discuție despre trecut și prezent, despre copilăria de atunci și cea de-acum.

Prin intermediul textelor traduse, copiii pot învăța despre valori morale precum iubirea, prietenia, respectul, spiritul de sacrificiu, iubirea față de viețuitoare etc. și pot înțelege că aceste valori au o dimensiune universală, care depășește granițele geografice.

Varianta în limba ucraineană a textelor din cartea «Усякі, різні, розмаїті. Казки й оповідання румунських письменників» („În fel de fel de fețe. Povești și povestiri ale scriitorilor români”) păstrează melodicitatea originalelor, ritmul interior al scrierilor, astfel încât, prin intermediul lor, cititorii, indiferent de vârstă, vor reuși să surprindă elementele unice, caracteristice fiecărui scriitor în parte.

RECENZIE

„50 de povești ucrainene”, trad. din limba ucraineană de Corneliu Irod, București, Editura RCR Editorial, 2024, 266 p.

Mihaela Herbil / Міхаєла Гербіл

„50 de povești ucrainene”, trad. din limba ucraineană de Corneliu Irod. Cântecul popular, legendele, basmele, proverbele și zicătorile deschid nu doar enciclopedia completă a vieții unui popor, a obiceiurilor și a ritualurilor acestuia, ci și întregul univers al trăirilor și al speranțelor oamenilor de-a lungul secolelor, modelând caracterul, psihologia, cultura lor materială și spirituală, cu alte cuvinte, mentalitatea unei națiuni. Prin volumul „50 de povești ucrainene”, tradus admirabil de către scriitorul și traducătorul Corneliu Irod, cititorul are posibilitatea de a pătrunde în fascinantul univers al basmelor ucrainene, în care va descoperi, pe lângă elemente similare tradiției sale folclorice, și motive distincte, specifice etnosului ucrainean.

«50 українських казок», у перекладі з української мови Корнелія Ірода. Народні пісні, легенди, казки, прислів'я та приказки відкривають не лише повну енциклопедію життя народу, його звичаїв та обрядів, а й цілий всесвіт переживань і сподівань людей протягом століть, формуючи характер, психологію, матеріальну й духовну культуру, іншими словами – ментальність нації. Завдяки збірці «50 українських казок», майстерно перекладеній письменником і перекладачем Корнелієм Іродом, читач має можливість зануритися у захопливий всесвіт українських казок, де він відкриє, поряд з елементами, подібними до власної фольклорної традиції, і окремі мотиви, характерні для українського етносу.

“50 Ukrainian Fairy Tales”, translated from Ukrainian by Corneliu Irod. Folk songs, legends, fairy tales, proverbs, and sayings reveal not only the complete encyclopedia of a people's life, its customs and rituals, but also the entire universe of human emotions and hopes throughout the centuries, shaping their character, psychology, material and spiritual culture – in other words, the mentality of a nation. Through the volume “50 Ukrainian Fairy Tales”, admirably translated by the writer and translator Corneliu Irod, the reader has the opportunity to enter the fascinating universe of Ukrainian folktales, where, alongside elements similar to their own folkloric tradition, they will also discover distinct motifs specific to the Ukrainian ethnos.

Cuvinte-cheie: folclorul ucrainean, povești ucrainene, tradiție, mentalitate, cultură ucraineană.

Ключові слова: український фольклор, українські казки, традиція, ментальність, українська культура.

Keywords: *Ukrainian folklore, Ukrainian fairy tales, tradition, mentality, Ukrainian culture.*

Pornind de la definiția cuvântului *poveste*, pe care o găsim în DEX: „Specie a epicii «populare» în proză în care se relatează întâmplări fantastice ale unor personaje imaginare în luptă cu personaje nefaste și în care binele triumfă”, se poate determina cu ușurință specificul acestei specii literare, fără de care perioada copilăriei este de neimaginat. Însă în spatele definiției elementare (de bază), stă o întreagă istorie, o întreagă „poveste” a poveștilor. În aceste rânduri, propunem o succintă istorie a poveștilor ucrainene, întrucât, prin volumul de față, intitulat „**50 de povești ucrainene**” și tradus admirabil de către scriitorul și traducătorul Corneliu Irod, cititorul are posibilitatea de a pătrunde în fascinantul univers al basmelor ucrainene, în care va descoperi, pe lângă elemente similare tradiției sale folclorice, și motive distincte, specifice etnosului ucrainean.

Poporul ucrainean are o importantă tradiție folclorică. Încă din perioada Rusiei Kievene, în monumente literare străvechi, se întâlnesc diverse elemente și motive de basm, care își continuă dezvoltarea în creații ale scriitorilor-polemiști ai secolelor al XVI-XVII-lea. Nume sonore ale perioadei baroce a literaturii și culturii ucrainene, precum Lavrentii Zyzanii, Pamvo Berynda, Hryhorii Skovoroda dezvoltă tradiția evocării și rafinării basmului popular ca parte integrantă a bogăției spirituale a poporului ucrainean. Însă perioada cea mai prolifică a resuscitării și a evidențierii acestei comori orale inestimabile și prezentarea ei sub cele mai diverse și atractive forme o constituie secolul al XIX-lea, perioada romantismului. Este cunoscut interesul romanticilor europeni și, în egală măsură, al celor ucraineni, îndeosebi în contextul renașterii și al conștientizării identității naționale, față de valorificarea creației populare orale, basmul popular fiind una dintre speciile literare la care apelează masiv scriitorii romantici.

Cercetarea științifică a mitologiei ucrainene ca sector al mitologiei slave în general își are începutul tot în secolul al XIX-lea. I. Sreznevskiy, Ie. Hrebinka, P. Hulak-Artemovskiy, M. Kostomarov, M. Maksymovyci, M. Hrușevskiy, M. Sumțov, V. Antonovyci, T. Șevcenko, I. Franko, M. Drachomanov, L. Ukrainka etc. fiind doar câteva dintre personalitățile marcante ale culturii ucrainene care nu au neglijat importanța basmului în contextul definirii și consolidării identității naționale a poporului ucrainean, însă cel care a teoretizat basmul ca specie literară a fost renumitul lingvist, etnograf, folclorist și filosof ucrainean Olexandr O. Potebnea (de menționat că printre cercetătorii care s-au aplecat asupra basmului slav răsăritean se numără F. Busleaiiev, O. Afanasiev, O. Veselovski, V. Propp, pe când, în tradiția germană, cei care au pus bazele clasificării mitologice a basmului au fost frații Grimm).

Relevante în acest context ni se par cuvintele prozatorului ucrainean Ivan Neciui-Levytskyi: „A construi pe baza poveștilor vechea mitologie este același lucru cu a scrie istoria unui popor pe baza romanelor istorice. Cine poate ști ce este aici adevăr și ce este fantezie! În basme este important doar fondul, fără îndoială mitologic, pânza pe care poporul a țesut tot felul de miracole, dar, pe acea pânză, trebuie găsite doar firele cele mai groase ale mitologiei adevărate. Basmele pot fi privite ca niște variațiuni muzicale ale temelor mitice, care, uneori, ascund tema de bază, iar, alteori, evidențiază vechea temă.”

Basmul reprezintă, așadar, una dintre cele mai vechi specii ale literaturii orale, fiind produsul imaginației creative colective și individuale, în care arhetipurile culturale sunt personificate în imagini și în acțiuni fantastice. Basmul are o structură compozițională bine definită, orientată înspre valori etice și estetice care se realizează prin conflicte de conținut acute, finalizate întotdeauna cu triumful binelui asupra răului, a frumosului asupra urâtului. De altfel, tema luptei dintre lumină și întuneric, a verii cu iarna, a tunetului cu fulgerul ne duce cu gândul, iată, la credințele străvechi în forțele naturii și la personificarea lor sub diferite imagini. Fiind rodul fanteziei prin excelență, basmul este lipsit de suportul realității. Drept urmare, nici timpul și nici spațiul nu au susținere în realitate: chiar dacă eroul călătorește 3, 5, 7, 9, 12 ani, se întoarce acasă neschimbat. În majoritatea basmelor, spațiul se împarte în „lumea de aici” și „lumea de dincolo”. Personajele sunt creionate în linii mari, trăsăturile de caracter fiind deseori hiperbolizate, iar imaginile eroilor, antagonice: unul reprezintă binele, frumosul, iar altul este personificarea răului, a urâtului.

Poveștile populare ucrainene reflectă trăsături tipice ale caracterului național, valori morale tradiționale, precum și subiecte istorice ale luptei de eliberare națională, care și-au făcut apariția ceva mai târziu, ulterior formării statalității („Kotyhoroshok”, „Iaițe-raițe”, „Kyrlylo Kojumiaka”).

În funcție de caracteristicile personajelor, specificul și tematica acțiunii precum și predominanța elementelor miraculoase sau a aspectelor concrete din viață, basmele se clasifică în: *animaliere*, *fantastice* și *nuvelistice*.

Poveștile despre animale, plante sau obiecte simbolice sunt considerate a fi cele mai vechi, fiind legate de credințele ucrainenilor în strămoșii lor totemici (se consideră că lupul și capra sunt animale totemice ale triburilor din care s-a format poporul ucrainean). Dintre poveștile ucrainene de acest fel, amintim: „Vulpea-judecător”, „Domnul Motănescu”, „Ursul și Păianjenul”, „Leul-împărat” și multe altele. O parte însemnată a poveștilor animaliere reflectă ritualul de vânătoare; timpul (perioada) vânătorii animalelor sălbatice, descântecul menite să justifice uciderea animalului etc. Apariția

acestui gen de povești poate fi datată încă din perioada neoliticului, când pe teritoriul Ucrainei nu exista tradiția cultivării pământului și nici a creșterii animalelor sau, cel puțin, nu pe întreg teritoriul Ucrainei.

Basmelor fantastice reprezintă partea cea mai însemnată a poveștilor ucrainene, fiind și cele mai cunoscute și răspândite, născute, de regulă, din mituri, în care predomină elementul miraculos. „Răușca șchioapă”, „Corabia zburătoare”, „Ivanko cel isteț”, „Prințesa-Broască”, „Pasărea măiastră și Lupul” sunt doar câteva dintre poveștile de acest gen, de care vă puteți bucura, răsfoind paginile volumului „50 de povești ucrainene”. Eroii pozitivi ai basmelor, feciorii de împărați sau de țărani (de regulă, mezinul familiei, dintre cei trei fii), duc lupte crâncene cu personaje negative, de tipul lui Koșcii Bezsmertnyi sau Baba Iaha (muma pădurii). În ajutorul lor vin atât obiectele fermecate (căciula fermecată/invizibilă, sabia magică, cizmele fermecate și covorul zburător), cât și plantele și animalele care vorbesc cu grai omenesc. Totodată, în poveștile fantastice, se poate observa reflectarea concepției strămoșilor ucraineni despre lumea înconjurătoare, despre geneza universului, despre forțele benefice și cele malefice. Astfel, oul (poveștea „Iaițe-raițe”) este simbolul nașterii lumii, a plenitudinii vieții; copacul lumii (mărul, salcia, mestecănușul, arțarul) – liantul dintre cer și pământ; lupta cu balaurul – lupta dintre bine și rău; apa moartă și apa vie etc.

În marea lor majoritate, poveștile fantastice oglindesc ritualul inițierii: trecerea tânărului la un alt statut (de adult, de om însurat, începerea unei activități profesionale). De aici, moartea simbolică a eroului și învierea lui, dobândirea de obiecte simbolice-fermecate.

Cea de-a treia categorie a poveștilor, cele nuvelistice, are la bază snoava, nașterea lor fiind determinată de stratificarea socială. În narațiunea acestora, se semnalează o puternică inserție a aspectelor concrete de viață, ca, de pildă, în poveștile: „Ciobanul, boierul și nepotul”, „Povește despre Tereško cel prost”, „Bogatul și băiatul din satul Deșteptăciunea”, „Un om sărac și fiul lui”, „Boierul cu nasul tăiat”.

În poveștile populare ucrainene, se pot observa urme ale obiceiurilor arhaice specifice, în comparație cu cele ale altor popoare europene. Spre exemplu, posesorul bogățiilor nu este bărbatul (băiatul), ca la alte popoare, ci femeia (fata), datorită existenței obiceiului transmiterii moștenirii de la mamă la fiică, iar nu de la tată la fiu. De asemenea, personaje prin excelență negative, ca, de pildă, Balaurul, în poveștile ucrainene, este înzestrat cu virtuți precum onestitatea și ospitalitatea. Și în acest caz, se poate observa conservarea unei viziuni păgâne asupra lumii, unde forțele supranaturale încă nu erau unilateral împărțite în benefice și malefice. În ceea ce privește eroinele din poveștile ucrainene, ele se remarcă, în primul rând, prin hăr-

nicie și cinste, în comparație cu protagonistele basmelor europene, a căror principala trăsătură este frumusețea fizică („Albă-ca-Zăpada” versus „Fata babei și fata moșului” sau „O fată deșteaptă”). Personaje precum Koșcii Bezsmertnyi, Oh, Ivasyk-Telesyk, Pan Koțkyi, Kotyhorosok, Zaliznonosa Baba, Illia Muromet, Kyrylo Kojumiaka și multe altele, rodul imaginației colective a poporului ucrainean, au fost preluate, de-a lungul timpului, de națiuni vecine mai apropiate sau mai îndepărtate și prelucrate, în cel mai fericit caz, dacă nu chiar însușite.

Grăitoare în acest sens ni se pare observația filologului ucrainean Oleksa Myșanyci, cu care încheiem sumarul periplu prin istoria basmului ucrainean: „Formele miturilor ucrainene au o trăsătură caracteristică: ele sunt foarte asemănătoare cu formele naturale. Noi nu observăm, în fantezia populară, preferința pentru imaginile mitice gigantice, inestetice, pentru acei eroi uriași, teribili, cu capul și cu gura mare, cu instincte nenaturale, pe care îi iubește mitologia germană și bogata mitologie rusă. În miturile sale, poporul ucrainean se dovedește cumpătat; imaginația lui nu trece dincolo de limitele formelor lipsite de naturalețe; ea adoră adevărul și frumusețea, ba mai mult, se poate spune că descrie frumusețea imaginilor mitice în culori precum cele folosite în acatistele creștine, pentru a descrie frumusețea sfinților”.

RECENZIE

Ivan Neciui-Levytskyi, „Conceptia despre lume a poporului ucrainean. Schiță de mitologie ucraineană”, trad. Cristina Silaghi și Mihaela Herbil,
București, Editura RCR Editorial, 2022, 152 p.

Iosif-Cristian Pașcalău / Йосиф Крістіан Пашкалеу

Ivan Neciui-Levytskyi, „Conceptia despre lume a poporului ucrainean. Schiță de mitologie ucraineană”, trad. Cristina Silaghi și Mihaela Herbil. Prezenta recenzie este consacrată unui studiu fundamental pentru înțelegerea patrimoniului cultural ucrainean, prin tot ceea ce înseamnă mitologie, folclor și datini. Autorul, cu pasiune și acribie, investighează raportarea la sacru a poporului ucrainean, percepută atât în lumina spirituală a zeităților celeste sau telurice, cât și în ritualistica tradițională ce structurează evenimentele importante din viața colectivității sau a individului în conexiune cu ritmurile naturii. Diversele îndeletniciri sunt, la rândul lor, modelate de un bogat panteon mitologic ca repere de materializare a idealurilor și a virtuților care întemeiază un sistem de valori capabil să reflecte constantele de cuget și simțire ale poporului ucrainean.

Іван Нечуй-Левицький, «Світогляд українського народу. Ескіз української міфології», у перекладі Крістини Сілагі та Міхаєли Гербіл. Ця рецензія присвячена фундаментальному дослідженню, необхідному для розуміння культурної спадщини українського народу через усе, що означає міфологія, фольклор та звичаї. Автор із пристрасною та скрупульозністю досліджує ставлення українців до сакрального, яке постає як у духовному світі небесних і земних божеств, так і в традиційній ритуалістиці, що структурує важливі події в житті громади чи окремої людини у зв'язку з ритмами природи. Різні заняття також формуються багатим міфологічним пантеоном як орієнтирами для втілення ідеалів і чеснот, які утверджують систему цінностей, здатну відображати сталі риси думки та почуття українського народу.

Ivan Neciui-Levytskyi, "The Worldview of the Ukrainian People. Outline of Ukrainian Mythology", translated by Cristina Silaghi and Mihaela Herbil. This review is dedicated to a fundamental study for understanding Ukrainian cultural heritage, encompassing everything related to mythology, folklore, and customs. The author, with passion and meticulousness, investigates the Ukrainian people's relationship to the sacred, perceived both in the spiritual light of celestial or terrestrial deities, and in the traditional rituals that structure significant events in the life of the community or the individual, in connection with the rhythms of nature. Various works are, in turn, shaped

by a rich mythological pantheon as landmarks for materializing the ideals and virtues that establish a value system capable of reflecting the thoughts and feelings of the Ukrainian people.

Cuvinte-cheie: mitologie ucraineană, folclor, viziune asupra lumii, ritualuri.

Ключові слова: українська міфологія, фольклор, світогляд, ритуали.

Keywords: Ukrainian mythology, folklore, worldview, rituals.

Mitologia constituie un domeniu relevant pentru construirea memoriei comunitare și a identității de grup ale poporului ucrainean, creând premisele unor lumi explicative sau poetice și funcționând ca o coordonată definitorie a relației dintre mentalitatea populară (în triplă ipostază: universală, istorică, individuală) și imaginarul colectiv (ca ansamblu de forme ale alterității culturale). Miturile poporului ucrainean dau seama de viziunea asupra lumii prin care comunitatea își transpune intuițiile și forța de întrupare a conceptelor în conținuturi cognitive, afective și etnografice reprezentative.

Cunoscând importanța mitologiei și a folclorului, Ivan Neciui-Levytŭkyi a considerat o datorie de suflet transmiterea fondului de valori al creațiilor populare, știut fiind faptul că un popor care nu păstrează și nu-și cultivă tradițiile, mai devreme sau mai târziu, își va pierde identitatea. Cunoașterea, valorificarea și transmiterea folclorului comunitar oferă generațiilor actuale și viitoare sentimentul bucuriei și al apropierii, emoționale și intelectuale, de rădăcinile spirituale ale înaintașilor. Autorul evidențiază că obiceiurile sunt o componentă a modului existențial al oamenilor și constituie un sistem de viață care s-a statornicit în timp, în cadrul căruia s-au produs și se produc schimbări de sens și de funcționalitate, dar care se mențin în zilele noastre, păstrându-și frumusețile esențiale. Obiceiurile cuprind semnificații profunde asupra omului și a relațiilor lui cu natura, cu lumea înconjurătoare, prezintă viața socială și diverse aspecte ale rânduiei ei. Momente importante, hotărătoare din viața omului, ca nașterea, căsătoria, moartea, sărbătorile mari de peste an, zilele de trecere de la un anotimp la altul, care presupun munci specifice, au determinat apariția unor ceremonii și ritualuri de o frumusețe și originalitate deosebită, reflectând o anumită viziune despre lume și existență, exprimând noianul de idei, sentimente și credințe pe care poporul ucrainean le-a trăit și pentru a căror înfăptuire a luptat în decursul istoriei sale milenare.

Stabilirea naturii profunde a elementelor de tradiție și urmărirea implicațiilor complexe ale modurilor în care acestea funcționează în câmpul identității comunitare ucrainene la nivel de simboluri, rituri și obiecte culturale sunt elemente-cheie oferite spre lectură. Având ca izvoare colinde, cântece, balade, povești, zicători, basme etc., sinteza lui Ivan Neciui-Levytŭkyi relevă, principal, constanțele de gândire și de raportare la realitate

ale poporului ucrainean, așa cum sunt ele reflectate în imaginile datinilor, ale obiceiurilor calendaristice, ale diverselor ritualuri.

Cartea lui Ivan Neciu-Levytskyi reprezintă o sinteză excelent articulată în dimensiunile variabilelor conceptuale, „un prim început serios al discuției despre spiritualitatea poporului ucrainean și despre tradițiile de veacuri ale culturii sale originale” (Oleksa Myšanici, p. 149). Patrimoniul folcloric și imaginarul mitologic ucrainean sunt recuperate și sistematizate de Ivan Neciu-Levytskyi în liniile lor esențiale, printr-o muncă filologică dovedind preocuparea autorului pentru promovarea valorilor tradiționale ucrainene și ale culturii populare autentice, materiale și spirituale, ale gândirii și viziunii despre lume prin care ființa neamului ucrainean a dăinuit și și-a croit drum prin meandrele istoriei. Mitecele din bazinul folcloric ucrainean sunt dovezi ale structurării conceptuale a realității și reflectă schemele productive ale imaginarului colectiv tradițional, îmbogățite în timp, grație fanteziei creatoare populare, lăsând moștenire posterității un univers conceptual bogat în conținuturi semantice, cognitive, mitologice, paremiologice, afective. Geneza cosmică, lumea văzută și cea nevăzută, realitatea empirică și cea spirituală particularizează modul ucrainean de a conceptualiza, de a simți și de a pune gândirea și sentimentele în lucrarea rostirii, în cuvinte proprii nevoii plastice de concretețe și savorii mitice a existenței. În mitologia ucraineană, o importanță deosebită este acordată elementelor și fenomenelor cerești, precum și succesiunii anotimpurilor. Toate aceste elemente și fenomene primesc atribute zoomorfe sau antropomorfe, precum și extensii ale îndeletnicirilor tradiționale (agricultură, păstorit, vânătoare), ca desfășurări ale unei matrici axiologice evidențiind clivajul dintre păgânism și creștinism. Devenirea poporului ucrainean antrenează reflexii ale fenomenelor cosmice și naturale, în concordanță cu vârsta și ocupațiile membrilor comunității. Corespondențele simbolice dintre ritmurile naturii și dezvoltarea condiției umane permit transfigurarea, ca formă și expresie, a sensibilității populare în percepția realului. Caracterul totemic al unor ființe mitice, năzuința către divinitate și căutarea înțelepciunii, întruparea frumuseții ideale, perfecțiunea naturii, gingășia, eleganța, mila și blândețea unor intruchipări feminine zeiști (Zeița Soare, Zeița Stea, Zeița Nor) sunt tot atâtea proiecții ale istoricității colective, în definirea imaginarului ucrainean ca tărâm creator de tradiție. Marcate prin etape de încercări și decantări succesive, producțiile mitologice ucrainene sunt structurate și perpetuate, în pletore de scenarii ilustrative, de-a lungul veacurilor. Relația simbolică dintre panteonul celest și cel pământesc este modelată ca transfer, în dublu sens, de entități, atribute și prerogative. Fenomenele naturii sunt analizate ca stări, superioare sau inferioare, în reprezentări ciclice ascen-

dente sau descendente și prin relevarea constantă a polilor de esență ori substanță mitică.

Autorul își organizează cercetarea pe trei etnocâmpuri: zii cosmici (ai luminii și ai tenebrelor) cu ritualurile, jocurile și obiceiurile asociate; zii naturii terestre (divinitățile apelor, ale pădurilor etc.); panteismul, metamorfozele, cosmogeneza și antropogeneza. Munca de sistematizare a mitemelor valorifică inclusiv analiza unor expresii, proverbe și zicători, dar și anecdote sau mărturii ale localnicilor din diverse zone. Conceptualizarea alteritară este valorificată atât prin elemente pozitive (calități precum rânduiala sau omenia), cât și prin elemente negative (defecte precum necinstea sau invidia), așa cum sunt ele percepute și cristalizate în perspectiva ucraineană asupra lumii. Tradițiile specifice zonelor folclorice ucrainene sunt discutate și prin raportare contrastivă la mitologia hindusă, la cea greacă, la cea slavă în general, urmărind filoane ale tradiției primordiale, la care se ratașează simboluri arhetipale (de exemplu, Arborele Lumii, ca element axial între imensitatea fecundă a mării și procesiunea transgresiv-integratoare a energiilor cerești).

În economia cărții, primul etnocâmp, cel al divinităților luminii și întunericului, îi este acordată ponderea cea mai însemnată, lucru firesc, dacă ținem seama de importanța covârșitoare pe care aceste reprezentări mitologice o dețin în imaginarul popular ucrainean. Având substrat antropomorf, Domnul Gospodar, Zeița Soare, Zeița Stea, Zeița Nor, Zeul Tinet (cu cele patru ipostaze complementare: Păstor, Plugar, Războinic și Vânător), dar și divinitățile vântului sau cele consacrate anotimpurilor (primăvara, vara, iarna) constituie tot atâtea prilejuri de evocare a unor spectacole de anvergură cosmică, de unificare a imanentului cu transcendentul și de explicare a marilor fenomene și ritmuri ce se întrețes pe canavaua dărnicii sau a vitregiei naturii. Lupta zeilor luminii cu cei ai întunericului, dezlănțuirea stihilor hibernali, sublimul și grandoarea manifestărilor naturii alcătuiesc, dincolo de fiorul hieratic și de amploarea spectaculară, pe de o parte, reverii speculative de enciclopedie populară și, pe de altă parte, extensii ale comportamentelor și ale atitudinilor indivizilor din comunități, modelate în conformitate cu un etalon cutumiar.

În acest context, obiceiurile calendaristice sau de peste an marchează nu numai succesiunea anotimpurilor, dar și muncile specifice și marile sărbători și praznice creștine, alături de reminiscențe ale spiritualității păgâne. Majoritatea obiceiurilor de peste an specifice satelor ucrainene sunt legate de prosperitate, de norocul și de fericirea gospodăriei, de sănătatea oamenilor și a vitelor, de muncile agricole, de fertilitate, de măritatul fetelor etc. Unele dintre aceste obiceiuri, îndeosebi cele agrare, datează din

timpuri imemorabile. De-a lungul timpului, ele au pierdut tot mai mult caracterul lor magic și ritual, dobândind unul ceremonial, evoluând înspre cel artistic, păstrând totuși secvențele esențiale inițiale. Autorul descrie cu minuțiozitate diverse ritualuri sau jocuri de acest tip (cele închinare primăverii, Kupailo etc.). Toate obiceiurile statornicite în viața comunităților sătești, atât cele din ciclul vieții, cât și cele de peste an, sunt marcate și de componente sacrale creștine, cu note proprii care au contribuit la păstrarea și la transmiterea lor peste timp.

Autorul identifică un amplu sistem de valori prin care sunt întemeiate proiecțiile alteritare negative (de la trăsături fizice la vicii și necredință), analizând un inventar bogat de genuri folclorice relevante stilistic pentru atari reprezentări stereotipe: valoare moral-creștină, reflectată într-o diversitate de genuri populare, cum sunt colindele; valoare istorică, fiind un ecou al trecutului, cu ale cărui experiențe s-a impregnat; valoare documentar-lingvistică, constituind o veritabilă arhivă a limbii vorbite; valoare moral-educativă, prin conținutul de idei ce stimulează virtuți umane precum adevărul, binele, cinstea, hărnicia, vitejia, iubirea aproapelui sau modestia și, prin contrapondere, stigmatizează vicii precum lenea, trufia, lașitatea, ura sau minciuna. Nu în ultimul rând, folclorul are valoare artistică, prin aceasta fiind sursă de inspirație și model pentru creația cultă, asigurându-i perenitatea. Tocmai de aceea, unde consideră necesar, autorul coroborează conținuturile mitic-folclorice cu elemente de cultură materială și cu industriile sau meșteșugurile populare ucrainene (morărit etc.), făcând o evaluare realistă a dezvoltării culturii materiale în conexiune embrionară cu cea spirituală și înfățișând simțul critic, estetic, realist și autentic al poporului ucrainean. Între meritele traducerii menționăm: promovarea culturii tradiționale ucrainene în spațiul românesc și a dialogului intercultural româno-ucrainean; familiarizarea cititorului român cu literatura populară ucraineană; prezentarea, în prefață, a vieții și a operei autorului, respectiv a legăturii organice a operei cu imaginarul și specificul civilizației tradiționale ucrainene, fapt care contribuie substanțial la explicarea nivelului de profunzime al cercetării; valorificarea naturii interdisciplinare a studiului culturii populare ucrainene.

Volumul impresionează prin densitatea și coerența analizei, prin metoda contrastivă, prin exercițiul hermeneutic, prin bogăția izvoarelor utilizate. Această sinteză constituie, după părerea noastră, o lectură obligatorie pentru cercetători, profesori, studenți, doctoranzi în domenii precum filologie, studii culturale, etnografie, etnologie, antropologie, istorie, geografie umană sau științe sociale și, nu în ultimul rând, pentru toți cititorii pasionați de mitologie și folclor, în general, de mitologia și folclorul ucrainean, în special.

